

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

XVI. ASIR OSMANLI-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ

(Doktora Tezi)

Nebi GÜMÜŞ

Danışman

Prof. Dr. Ziya KAZICI

T 97025

İstanbul-2000

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İÇİNDEKİLER

2

ÖNSÖZ	6
KISALTMALAR.....	9

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	11
1. Türkçe Kaynaklar.....	11
2. Gürcüce Kaynaklar	17
3. Diğer Kaynaklar ve Araştırmalar.....	18
B. KONU İLE İLGİLİ TEMEL TERİMLER.....	22
1. Gürcü Teriminin Etimolojisi	22
2. Osmanlı Kaynaklarında Gürcistan'la İlgili İsimler	24
3. Gürcü Kaynaklarında Osmanlılarla İlgili İsimler	26
C. GÜRCİSTAN'IN TARİHÇESİ VE OSMANLI-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI.....	28
1. Gürcistan'ın Coğrafi ve Stratejik Konumu	28
2. XVI. Asra Kadar Gürcistan'ın Siyasî Tarihine Genel Bakış	29
3. Osmanlı-Gürcistan İlişkilerinin Başlaması	38
a. İstanbul'un Fethi.....	39
b. Sohum Seferi.....	40
c. Osmanlılara Karşı İttifaklarda Gürcülerin Rolü.....	41
d. Trabzon'un Fethi	44

BİRİNCİ BÖLÜM

İMERETİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

A. II. BÂYEZİD DÖNEMİ (1481-1512).....	51
B. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ (1512-1520).....	58
C. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ (1520-1566).....	60
1. Murcaheti Savaşı ve Samshe'nin İmereti'ye İlhakı.....	60
2. Sohoista Savaşı ve Osmanlı Desteğiyle Samshe'nin Bağımsız Olması	62
3. Amasya Antlaşması ve Gürcistan'ın Taksimi.....	65
a. Gürcistan'ın İki Devlet Arasında Taksimi	66
b. Antlaşmanın Sonuçları	67
4. Antlaşma Sonrası Gelişmeler	70
a. İlk Diplomatik Kriz.....	70
b. Şehzade Bâyezid Olayı	72
c. Sınır Problemleri	73
5. İmereti'de Giorgi Dönemi (1565-1583)	75
D. II. SELİM DÖNEMİ (1566-1574).....	78

E. III. MURAD DÖNEMİ (1574-1595)	81
1. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan Seferi ve İmereti ile İlişkiler	82
2. Kılıç Ali Paşa'nın Faş (Poti) Seferi ve Hakimiyetin Güçlendirilmesi	84
a. Faş Kalesi'nin Tahkimi ve Muhafazası	87
i. Faş Kalesi'nin Tahkimi	87
ii. Faş Kalesi'nin Muhafazası	89
b. Abaza Korsanlarıyla Mücadele	92
i. Korsanlara Karşı Alınan Tedbirler	94
ii. Sohum Taraflarına Barut ve Silah Nakliyatının Yasaklanması	96
c. Esir Ticaretinin Yasaklanması	98
i. Kafkasya'da Esir Ticaretini Besleyen Faktörler	98
ii. Esir Ticaretinin Yasaklanması	100
3. İmereti'de Karışıklıklar	103
4. İmereti'de Rostom Dönemi (1588-1589+1590-1604)	104
F. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603)	109

İKİNCİ BÖLÜM

SAMSHE ATABEYLİĞİ İLE İLİŞKİLER

A. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ (1512-1520)	120
1. Mzeçabuk ve Samshe'de Osmanlı Nüfuzu	120
2. Kvarkware-Manuçar Mücadelesi	124
3. Samshe'de Kvarkware Dönemi ve Osmanlı Nüfuzunun Sekteye Uğraması	128
B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ (1520-1566)	130
1. Atabey Kvarkware'nin Osmanlı Hakimiyetini Kabulü	130
2. Samshe'nin İmereti'ye İlhakı	131
3. Sohoista Savaşı ve Samshe'nin Yeniden Bağımsız Olması	132
4. Samshe'de Kayhosro Dönemi ve Osmanlı Hakimiyeti	133
5. Kanunî'nin İkinci Doğu Seferi	134
6. Kanunî'nin Üçüncü Doğu Seferi	139
7. Şavşat Beyinin Müslüman Olması	143
C. II. SELİM DÖNEMİ (1566-1574)	144
D. III. MURAD DÖNEMİ (1574-1595)	147
1. 1578 Gürcistan Seferi ve Samshe'de Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi	147
a. Savaşın Sebepleri	147
b. Hazırlıklar	152
i. Zahiré ve Erzak Temini	153
ii. Silah ve Cephane İkmali	154
iii. Nakliyat	155
c. Osmanlı Ordusu Erzurum'da	157

d. Osmanlı Ordusu Ardahan'dan Gürcistan Topraklarına Giriyor.....	160
e. Çıldır Savaşı ve Atabeylerin İtaati.....	163
i. Çıldır Zaferinin Sonuçları	167
ii. Atabeylerin İtaati	168
f. Çıldır'dan Kartli'ye Hareket ve Sefer Sonrası Erzurum'a Dönüş	172
2. 1579 Yılı Olayları	174
a. Atabeyler İstanbul'da	174
b. Kars Kalesi'nin Tamiri	177
3. Sinan Paşa'nın Serdarlığı ve Samshe Olayları	179
4. Minuçehr Mustafa Paşa'nın İsyanı Meselesi	180
a. Tiflis'e Yardım Gönderilmesi ve Minuçehr'in İhaneti İddiası	180
b. Minuçehr'in İsyan Ettiği İstanbul'a Bildiriliyor	181
c. Minuçehr Mustafa Paşa Kendini Savunuyor.....	183
d. Minuçehr Mustafa Paşa'nın Osmanlılara Karşı Savaşları.....	184
e. Minuçehr Mustafa Paşa'nın Suçsuz Olduğu Anlaşıyor	186
5. Ferhad Paşa'nın Gürcistan Seferleri	187
6. İstanbul Antlaşması.....	188
E. III. MEHMED DÖNEMİ (1595 - 603).....	191

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARTLİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

A. III. MURAD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI -KARTLİ İLİŞKİLERİ	200
1. XVI. Asrın Başında Kartli Krallığı'nın Safevi Hakimiyetine Girmesi	200
2. Kral Davit Dönemi (1505-1525).....	200
a. Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi ve Kartli ile Kurulan İlk İlişkiler	201
b. Kartli'de Safevi Hakimiyetinin Tahkimi.....	202
3. Kral Giorgi (1525-1534) ve Kral Luarsab (1534-1558) Dönemleri	204
4. Kral Simon Dönemi (1558-1569).....	208
5. Davut Han Dönemi (1569-1578)	210
B. III. MURAD DÖNEMİ (1575-1595).....	212
1. Osmanlı-İran Savaşı ve Kartli'nin Osmanlı Nüfuzuna Girmesi	212
a. Tiflis'in Fethi	212
b. Gori'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi	217
2. Simon'un Osmanlılara Karşı Mücadelesi	219
a. Simon'un Kartli'ye Gönderilmesi	219
b. Tiflis'in Simon Tarafından Muhasarası	221
c. Tiflis'e Yardım Ulaştırma Çabaları.....	224
i. Mustafa Paşa'nın Tiflis'e Gönderilmesi	224
ii. Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Tiflis'e Gönderilmesi	225
iii. Kür Nehrinden Yararlanma Düşüncesi.....	227

3. Sinan Paşa'nın Serdarlığı.....	228
4. Ferhad Paşa'nın Gürcistan'da Osmanlı Hakimiyetini Yerleştirme Çabaları....	237
a. Ferhad Paşa'nın İlk Serdarlığı.....	237
i. Revan Kalesi İnşası.....	237
ii. Lori ve Tomanis Kalelerinin Tamiri.....	240
iii. Davut Han'ın İtaati.....	243
b. Ferhad Paşa'nın İkinci Serdarlığı.....	246
i. Kazak Han'ın Müslüman Olması.....	247
ii. Gori Kalesi'nin Tahkimi.....	248
iii. Simon'un İtaati Meselesi.....	252
C. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603).....	257
1. Kral Simon'un Esir Alınması ve Kartli'de Osmanlı Hakimiyetinin Tahkimi....	257
a. Simon'un Gori'yi Ele Geçirmesi.....	257
b. Nahiduri Savaşı ve Simon'un Esir Alınması.....	257
2. XVI. Asır Sonunda Kartli'de Osmanlı Hakimiyeti.....	261

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KAHETİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

A. III. MURAD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-KAHETİ İLİŞKİLERİ.....	265
1. XVI. Asrın Başında Kaheti'nin İran Hakimiyetine Girmesi.....	265
2. Kral Levan Dönemi (1520-1574).....	267
3. II. Aleksandr Dönemi (1574-1605).....	269
B. III. MURAD DÖNEMİ (1574-1595).....	271
1. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan Seferi ve Kaheti'de Osmanlı Hakimiyeti....	271
a. Kral Aleksandr'ın İtaate Davet Edilmesi.....	271
b. Kaheti'de Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi.....	272
i. Kral Aleksandr'ın İtaati.....	272
ii. Aleksandr'ın Şeki'yi Fethi ve Osmanlı Ordusunun Şirvan'dan Dönmesi	275
2. Sinan Paşa'nın Serdarlığı ve Kaheti Olayları.....	278
3. Meşale Savaşı ve Aleksandr'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıktığı İddiaları.....	279
4. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Serdarlığı.....	281
5. Ferhad Paşa'nın Serdarlığı ve Kaheti Olayları.....	283
6. Kral Aleksandr'ın Çok Yönlü Dış Politikası ve Mamur Ülke Kaheti.....	284
C. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603).....	289
XVI. Asır Sonunda Kaheti'de Osmanlı Hakimiyeti.....	289
SONUÇ.....	291
BİBLİYOGRAFYA.....	297
EKLER.....	315

ÖNSÖZ

Osmanlı-Gürcistan siyasî ilişkileri İstanbul'un fethiyle başlayıp Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden yaklaşık beş asırlık bir süreci, Türk-Gürcü ilişkileri ise bunun öncesi ve sonrasıyla çok daha uzun bir dönemi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti, üzerinde bulunduğu coğrafyanın genişliği, hakimiyeti altındaki milletlerin çeşitliliğiyle XVI. Asırda dünyanın en büyük devletiydi. Tarih boyunca Anadolu ve İran'da kurulan devletler arasında ihtilaf konusu ve mücadele alanı olan Kafkasya'nın en stratejik bölgesinde bulunan ise, büyük istila hareketleri ve iç savaşlara rağmen gücünü ve önemini bu asra kadar muhafaza etmişti. Bu asırda Gürcistan, Osmanlı Devleti ile İran arasında önemli ihtilaf konularından birini teşkil etmiştir. Bölgeyle bu asırda temas kuran Rusya da yavaş yavaş mücadeleye dahil olmuştur.

Tez, XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan siyasî ilişkilerini ele almaktadır. Sosyo-ekonomik ve kültürel alanlardaki ilişkiler de şüphesiz çok önemlidir. Fakat hepsini bir bütün halinde incelemek, bu çalışmanın vüsatını aşardı. Ayrıca Siyasî ilişkiler incelendikten sonra diğer alanlardaki ilişkiler daha sağlıklı bir şekilde ele alınabilir.

Tez, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında faydalanan temel Osmanlı ve Gürcü tarihî kaynakları tanıtılmıştır. Gürcistan'da yapılan çalışmalarda eksikliği farkedilen Osmanlı arşiv vesikalarının yanı sıra Türkiye'de yapılan çalışmalarda pek kullanılmayan Gürcüce kaynaklardan istifade yoluna gidilmiştir. Ayrıca XVI. Asırda yaşamış Avrupalı müelliflerin eserlerine de müracaat edilmiştir. Girişte ayrıca Osmanlı kaynaklarında Gürcüler ile Gürcü kaynaklarında Osmanlılarla ilgili yer alan isimlere kısaca değinilmiş ve XVI. Asra kadar Gürcistan tarihçesi verilmiştir.

Girişten sonra, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Gürcü devletleriyle ilişkileri ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin İmereti, Samshe, Kartli ve Kaheti devletleriyle

ilişkileri, dört bölüm halinde incelenmiştir. Çünkü bu dönemde Gürcistan coğrafyasında adı geçen dört devlet bulunmaktadır.

Birinci bölümde İmereti Krallığı ile kurulan ilişkiler ele alınmıştır. İmereti, Osmanlıların ilk temas kurduğu ve en son elden çıkan Gürcü devletidir. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da sancakbeyi iken Kutais'e düzenlediği seferle başlayan ilişkilerde, bundan sonra uzun bir süre sıcak temas olmamış ve ilişkiler genellikle diplomasi yoluyla yürütülmüştür. İmereti'deki Samegrelo ve Guria beylerinin zaman zaman bağımsızlık iddia etmelerine rağmen tayinlerinin genellikle İmereti kralları tarafından yapılması sebebiyle, bu beylikler için ayrı bir bölüm açılmamıştır. Aynı şekile diğer devletler içinde yer alan beylikler de bağlı oldukları devletin içinde ele alınmışlardır.

İkinci bölümde Samshe Atabeyliği ile ilişkiler üzerinde durulmuştur. Samshe, Osmanlı Devleti için Gürcistan'daki en stratejik bölge idi. Gerek İran ve gerekse Gürcü devletlerine karşı girişilecek seferlerde Osmanlı orduları buradan geçmek zorundaydılar. Samshe'de fethedilen topraklar ve Atabeylerin itaatinden sonra burada kurulan Osmanlı idaresinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölümde Kartli Krallığı ile ilişkilere yer verilmiştir. Kartli, her dönemde merkezi Gürcü devleti olma özelliğini korumuştur. Bu durum XVI. Asır için de geçerlidir. Tarihi Gürcü başkenti olan Tiflis'in, aynı zamanda Kartli'nin de başkenti olduğu düşünülürse bu husus kolaylıkla anlaşılabilir. Lala Mustafa Paşa'nın 1578'deki seferi ile Kartli'nin fethi ve Osmanlılarla Gürcülerle arasındaki mücadeleler incelenmiştir.

Dördüncü bölüm ise, Gürcistan'nın en doğusundaki Kaheti Krallığı ile kurulan ilişkileri ihtiva etmektedir. Kaheti, bu asırda en müreffeh Gürcü devleti olarak dikkat çekmektedir. Kaheti kralları, komşularıyla savaşmamayı tercih etmişler ve ilişkilerini diplomasi ile yürütme yoluna gitmişlerdir. Bu geleneği sürdüren Kral Aleksandr, Lala Mustafa Paşa'nın seferi sırasında itaat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin çok yönlü dış politika izleyen bu krallıkla kurduğu ilişkiler üzerinde durulmuştur.

Çalışmamın her aşamasında teşviklerini gördüğüm, yapıcı tenkitleriyle bana yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Ziya Kazıcı'ya; kendilerine sunduğum bölümleri okuyup konunun problemlerini görmeme yardımcı olan Prof. Dr. Osman Çetin ve Prof. Dr. Cahid Baltacı'ya teşekkürü öncelikli bir görev telakki ediyorum.

Gerek kaynak temininde, gerekse Gürcü tarihî kaynaklarından istifademde değerli katkılarını esirgemeyen ve Gürcü tarihinin problemlerini anlamamı sağlayan Prof. Dr. Miheyil Svanidze, Prof. Dr. Nodar Şengeliya ve Doç. Dr. Tzate Batzaşiye teşekkürü borç bilirim.

Tezi okuyan ve karşılaşılan problemlerin çözümü için zaman ayıran Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet Özdemir ve Dr. Casim Avcı'ya; kaynak teminindeki katkılarından dolayı Rize İl Kültür Müdürü Gürkan Avcılar'a; Almanca metinlerdeki yardımı için Arş. Gör. Duran Terzi'ye, Fransızca metinlerdeki yardımı için Arş. Gör. Mustafa Alıcı'ya ve Farsça metinlerdeki yardımı için Halil Velioğlu'na; başta kendi çalışmalarını sekteye uğratma pahasına yazım ve tashihin her aşamasında eksiklerin giderilmesi için zaman ayıran oda arkadaşım Arş. Gör. Ahmet İshak Demir olmak üzere Arş. Gör. Hüseyin Karaman, Arş. Gör. Ömer Faruk Yavuz, Arş. Gör. Zafer Erginli, Arş. Gör. Yavuz Köktaş ve katkı sağlayan bütün mesaf arkadaşlarıma; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi ve yararlandığım diğer kütüphanelere, ayrıca emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Nihai şükür ise, bana hayat ve şuur veren Yüce Allah'adır.

Bu çalışmanın, Türk-Gürcü ilişkileri alanındaki yeni araştırmalara mütevazı bir katkı sağlamasını temenni ederim.

Rize - 13.06.2000

Nebi GÜMÜŞ

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a. mlf. : Aynı müellif
a. y. : Aynı yer
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988-
E. : Evrak
EAÜEFAD : *Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*
ed. : Editör
EP² : *The Encyclopedia of Islam (new edition)*, Leiden 1954-
GSE : *Great Soviet Encyclopedia*, Singapur 1978
h. : Hicri
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
HH : *Hatt-ı Hümayun*
İA : *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988
İUEFTD : *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*
KK : *Kamil Kepeci*
krş. : Karşılaştırınız
Ktp. : Kütüphane, Kütüphanesi
m. : Miladi
MAD : *Maliyeden Müdevver Defterler*
MD : *Mühimme Defteri*
nr. : Numara
nşr. : Neşreden (Tahkik eden)
s. : Sayfa
sy. : Sayı
TD : *Tahrir Defteri*
TK : *Türk Kültürü*
trc. : Tercüme, tercüme eden
ts. : Tarihsiz
TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TSUŞ : *Tbilisi Sahelmtsipo Üniversitesis Şromebi*
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
v. dğr. : Ve diğerleri, diğer naşir veya naşirler
vr. : Varak
ys. : Basım yeri yok

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

1. Türkçe Kaynaklar

Osmanlı-Gürcistan ilişkilerine dair Türkçe kaynaklar, Gürcüce olanlara oranla hem sayıca daha çok, hem de muhteva açısından daha zengindir. Yararlanılan Türkçe kaynakların en önemlileri Osmanlı arşiv vesikalarıdır. Nodar Şengeliya'nın da belirttiği gibi Gürcü kaynaklarındaki verileri tamamlayan bu vesikalar, Osmanlıların Gürcistan'ın çeşitli bölgeleriyle olan siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkileri hakkında doğru bilgiler vermektedir¹. Bu çerçevede ülkenin önemli problemlerinin görüşülüp karara bağlandığı ve devlet politikalarının yer aldığı Mühimme Defterleri zikredilebilir. Bilindiği gibi Mühimmeler, Osmanlılarda en yüksek devlet organı olan Divân-ı Hümayun'da görüşülen önemli konuların kaydedildiği defterlerdir. Bu sebeple merkez ve taşra teşkilatlarının idarî yapısı, devletin gayr-i müslimlerle ilişkileri, başka devletlerle savaş halleri gibi münasebetleri hakkında sağlıklı bilgiler ihtiva etmektedirler. Ayrıca Mühimmeler, pâdişah, sadrazam ve diğer üst düzey yetkililerin, meselelere bakış açısını da sağlıklı biçimde tespiti imkanı vermektedir.

Mühimme Defterlerinde Gürcü kralları ve beylerine yazılan çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerde yer alan ifadelerden Gürcü kral ve beylerinin de padişah ve diğer yetkililere pek çok mektup gönderdikleri anlaşılmaktadır. Zira kral ve beylere yazılan bu hükümlerin bir kısmı onlardan gelen mektuplara cevap olarak yazılmıştır. Fakat Gürcü kralları tarafından yazılan mektuplar henüz gün yüzüne çıkarılabilmemiş değildir. Dünyanın en büyük arşivlerinden biri olan Osmanlı Arşivlerinde korunmuş olması kuvvetle muhtemel olan bu belgelerin, araştırmacıların hizmetine sunulması ile Osmanlı-Gürcistan ilişkilerinin tarihini daha sağlıklı biçimde ortaya konabilmesine yarayacağı gibi, ilişkilerin devamı ve günümüzde ulaştığı noktaya da olumlu katkı sağlar.

¹ Nodar Şengeliya, "Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları", *Çveneburi*, sy. 31 (Ocak-Mart 1999), s. 20.

Konumuzla ilgili son derece önemli bir kaynak da, Tahrir defterleridir. Bu defterler, Gürcistan'da Osmanlı fetihlerinden sonraki nüfus hareketleri ile idarî ve iktisadî durumu tespiti için tanıdığı gibi, fetih öncesi durum hakkında da fikir verirler. Bunlardan 1595 tarihli Ahıska Vilayeti Tahrir Defteri, Sergi Cikiya tarafından *Defter-i Mufasssal-i Vilayet-i Gürcistan / Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari* adıyla yayınlanmıştır². Neşrinden sonra büyük yankı uyandıran eser, bir taraftan önemli bir kaynak olarak değerlendirilip³ pekçok çalışmaya ilham kaynağı olmasına⁴ karşılık, diğer taraftan bazı tarihçilerin eleştirilerine muhatap olmuştur. Mesela F. Kırzioğlu, S. Cikiya'yı defterdeki Ahıska adını Gürcistan olarak değiştirmekle itham etmektedir⁵. Gürcü tarihçi Ts. Abuladze ise, defterin merkez nüshasının⁶ adının *Defter-i Mufasssal-i Ahıska* olmakla birlikte neşrin kullandığı Tiflis nüshasında *Defter-i Mufasssal-i Vilayet-i Gürcistan* kaydının bulunduğunu, *Gürcistan Vilayeti taşlıktır* diye başlayan defterdeki kanunnamenin isminin de *Kamunname-i Vilayet-i Gürcistan* olduğunu belirterek bir tahrifin söz konusu olmadığını ifade ederek Cikiya'yı savunmuştur. Ayrıca Abuladze, bir Tapu defterinde bazı sancakların Gürcistan Vilayetine tâbi gösterilmesini de delil göstererek Osmanlı kaynaklarında Samshe Atabeyliği için Çıldır ve Ahıska ile birlikte "Gürcistan" adının da kullanıldığını belirtmiştir⁷. Tarihsiz olan bu Tapu defterinde hakikaten Tortum ve Mamervan sancakları Gürcistan Vilayetine bağlı gösterilmektedir⁸.

² Sergi Cikiya, *Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari*, I-III, Tbilisi 1941-1958.

³ Miheyil Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII ss.*, Tbilisi 1971, s. 6; Nana Gelaşvili, *İran-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan (XVI s.)*, Tbilisi 1995, s. 29.

⁴ Mesela bk. G. Tivadze, "Samshe-Saatabago 'Gürcistanis Didi Davtris Mihedvit'", *Mriatobi*, sy. 6 (Tbilisi 1946), s. 117-144; G. Gamkrelidze, "Gürcistanis Didi Davtari, Rogorts Demograpiul-Statistikuri Dzeqli", *TSUŞ*, XXXIV (Tbilisi 1948), 77-89; Al. Aslanikaşvili, "Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Kartograpiuli Şestzavlis Zogierti Şedegi", *TSUŞ*, LVIII (Tbilisi 1956), 175-198; V. Gabaşvili, "Kartuli Peodaluri Tzkobileba XVI-XVII ss.", *Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari*, Tbilisi 1958, s. 326-345; Nodar Şengeliya, "Osmaleti Gadasahadebi da Valdebulebani 'Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Mihedvit", *TSUŞ*, XCI, 277-304; Miheyil Svanidze, "Samshe-Saatabagos Administratsiuli Dakopa da Sotsialur-Ekonomiuri Mdgomareoba Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris Mihedvit", *TSUŞ*, CXXI (Tbilisi 1967), 291-308, ayrı basım; a. mlf., "Murahasies Mnişvnelobis Dazustebisatvis Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris Mihedvit", *Bizantinologiyuri Etiudebi*, Tbilisi 1978, s. 161-165; a. mlf. "Meputkreoba Samshe-Saatabagoşi 'Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Mihedvit", *Ahloağmosavluri Krebuli*, Tbilisi 1983; a. mlf., "La Production Cerealiere du Paşalik d'Akhaltzikhe (Çıldır) au XVIIe Siecle", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, Peç: 7-11 Eylül 1986, Ankara 1994, s. 501-509.

⁵ Bilgi için bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi*, Ankara 1993, s. 395.

⁶ Tapu Kadastro Kuyud-i Kadim Arşivi, TD, nr. 130.

⁷ Tsisana Abuladze, *Turkuli Tskaroebi XVI's I Meothedis Samshe-Saatabagos İstoriisatvis*, Tbilisi 1983, s. 68.

⁸ BOA, TD, 1035: "Liva-i Mamervan der Vilayet-i Gürcistan" (s. 2), "Liva-i Tortum der Vilayet-i Gürcistan" (s. 42).

Tahrir defterlerinin bir kısmında, tahriri yapılan yerler için düzenlenmiş kanunnâmeler bulunmaktadır. Bunlar fethedilen yerlerde oluşturulan siyasi ve idari mekanizmayı ortaya koyması bakımından önemli kaynaklardır. Bilindiği gibi, Osmanlı geleneğinde fethedilen yerlerin önce iktisadi durumu tetkik edilir ve mahalli şartlara uygun bir vergi kanunnamesi hazırlanırdı. Vergi, İstanbul'da hazırlanan kanunnâmelerle toplanmazdı⁹. Kanunnâmeler, sadece Gürcistan için değil Osmanlı idaresine girmiş bütün ülkeler için önemlidir. İçinde Gürcistan'a dair olanların da bulunduğu kanunnamelerin Ö. Lütfi Barkan tarafından yayınlamasından¹⁰ sonra bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. En son olarak kanunnameler Ahmet Akgündüz tarafından bir bütün halinde yayınlanmaya başlanmıştır¹¹.

Arşiv kaynakları içerisinde, vaktiyle Bulgaristan'a gönderilmiş olan ve günümüzde bu ülkede bulunan belgelerden de yararlanılmıştır. Sofya Kirile ve Metode Halk Kütüphanesi'nin Orientalistik Bölümü Arşivi'nde bulunan Gürcistan ile ilgili belgelerin bir kısmı Nodar Şengeliya tarafından yayınlanmıştır¹². Tiflis, Sohum ve Batum fonlarında bulunan bu belgelerin çok az bir kısmı XVI. Asırla ilgilidir¹³.

Hammer'in kendisini "en müstakil ve en doğru sözlü Osmanlı müverrihlerinden biri" olarak tavsif edip, eserinin "daima yüksek bir irfan ve tenkit fikriyle yazılmış" olduğunu söylediği¹⁴ Gelibolulu Âli Mustafa Efendi'nin eserleri konumuz açısından

- ⁹ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İdaresi ve Gürcüler", *IV. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara 1952, s. 320.
- ¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları I*, İstanbul 1943.
- ¹¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-VIII, İstanbul 1990-1994. Gürcistan hakkındaki kanunnameler üzerine Gürcü Türkologlar tarafından da bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak şunlar zikredilebilir: Sergi Cikiya, "Kanunname-i Vilayet-i Gürcistan", *Gürcistanis Vilayeti Didi Davtari*, Tbilisi 1947, I, 1-5; Nodar Şengeliya, "Gürcistanis 1573/4 Tzlis Kanunname", *Ağmosavluri Krebuli*, Tbilisi 1962, I, 183-206; Tsisana Abuladze, "Arzumis Vilayeti 1592 Tzlis Kanun-name", *Sakartvelos SSR Metsn. Akad. Helnatzerta Institutis Moambe*, Tbilisi 1961, III, 55-85; Mihcyil Svanidze, "Ahaltsihis Livas 'Kanun-nameebi'", *Mahlobeli Ağmosavletis Sosialur-Ekonomiuri İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1968, s. 149-175, ayrı basım.
- ¹² Neşredilen belgeler için bk. *Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi Anakliisa da Ruhis Tsiheebis Şesaheb (XVII-XVIII ss.)*, nşr. Nodar Şengeliya, Tbilisi 1982; *Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi Sakartvelosa da Amierkavkasiis Şesaheb (XVII-XVIII ss.)*, nşr. Nodar Şengeliya, Tbilisi 1989; *XVI-XVIII Saukuneebis Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi I*, nşr. Nodar Şengeliya, Tbilisi 1987. Bu eserin bir tanıtımı için bk. Fahrettin Çiloğlu, "Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmalarına bir Örnek: Osmanlı Belgesel Kaynakları, Nodar Şengeliya, XVI-XVIII Saukuneebis Osmaluri Dokumenturi Tzğaroebi, Tzigni I. (XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgesel Kaynakları, I. Kitap), Tbilisi 1987, 1000s.", *Tarih ve Toplum*, sy. 102 (Ocak 1989), s. 62 vd.
- ¹³ Tiflis fonunda 600, Sohum fonunda 200 ve Batum fonunda 300'den fazla belge vardır: Nodar Şengeliya, "Bulgaristan Arşivinde Bulunan Kafkasya Hakkındaki Osmanlı Belgeleri (XVI-XIX. Yüzyıl)", *LX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1988, s. 1050 vd.
- ¹⁴ Joseph von Purgstall Hammer, *Devleti. Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Ata, İstanbul 1332, VII, 243.

son derece önemlidir. Mustafa Âli Efendi'nin konumuzla ilgili en önemli eseri *Nusretnâme*'dir¹⁵. Müellif, bu eserinde Lala Mustafa Paşa'nın 1578 Gürcistan ve Şirvan seferini anlatmıştır. M. Svanidze, yazarın sefere serdarla birlikte katılmış olması sebebiyle eserin önemli olduğunu belirtirken¹⁶, F. Kırzioğlu, müellifin serdar katibi olarak bütün resmî evrakı yazan ve gören kişi olmasının ve Tiflis fethi sırasında buradaki Gürcü aydınlarla görüşerek Gürcistan tarihi hakkında bilgi toplamış olmasının eseri resmi ve eşsiz kıldığını¹⁷ belirtmektedir. Müellif de, sefer katibi olarak savaşları gördüğünü, bu sebeple olaylar hakkında gerekli bilgilere sahip olduğunu ve eserini bu bilgilere dayanarak kaleme aldığını belirtmektedir¹⁸. Eserde, Atabey II.Manuçar'ın itaati, Osmanlıların Tiflis'i fethi, Kaheti Kralı Aleksandr'ın Lala Mustafa Paşa ile görüşmesi ve Şirvan Seferi gibi konulara yer verilmiştir. *Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence* müellifi Rahimizâde, eserle ilgili olarak Âli'nin, bu seferdeki fetihlerini, başkasının yeniden yazmasına imkan vermeyecek fesahatte kaleme aldığını¹⁹ ifade etmektedir. Henüz neşredilmemiş olan eserin çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunmaktadır.

Âli'nin önemli bir eseri de *Künhü'l-Ahbâr*'dir²⁰. Müellif, bu eserinde dikkatini özellikle aralarında Gürcüler'in de bulunduğu vergi veren ve devşirme sistemi ile devlete bağlı bulunan gayr-i müslim guruplar üzerinde yoğunlaştırmıştır²¹. Tiflis fethi sırasında Gürcü aydınlarından öğrendiği Gürcistan tarihi hakkındaki bilgileri de özetlemiştir²². Âli'nin en az diğerleri kadar önemli bir eseri de *Fursatnâme*'dir²³.

¹⁵ Âli Mustafa Efendi, *Nusretnâme*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4350; Süleymaniye Ktp., Esad Ef. nr. 2433. Âli Mustafa Efendi ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Uçok, Mersin 1992, s. 141-148; Jan Schmidt, *Mustafa Ali's Künhü'l-Ahbar and its Preface According to the Leiden Manuscript*, İstanbul 1987, s. 1-3; Bekir Küttükoğlu, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, II, 414-416; Ömer Faruk Akün, "Âli Mustafa Efendi - Edebi Yönü", *DİA*, II, 416-421.

¹⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 13. Şefere serdarın katibi olarak katılan Âli, Çıldır'dan Tiflis'e gidilirken hizmetlerinden dolayı Haleb'in tımar defterdarlığı ile mükafatlandırılmıştır. Bk. Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 78a.

¹⁷ Kırzioğlu, *Kaştas Elleri*, s. 87, 399.

¹⁸ Âli Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp. nr., 3409, vr. 512b; a. mlf., *Fursatnâme*, nşr. Rana von Mende, Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Pasa 1580-1581, Berlin 1989, s. 146-147 (4a-b).

¹⁹ Rahimizâde İbrahim Harimi Çavuş, *Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence*, TSMK, Revanköşkü, nr. 1296, 10a.

²⁰ Âli Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3409.

²¹ Jan Schmidt, *Pure Water for Thirty Muslims a Study of Mustafa Ali of Gallipoli's Künhü'l-Ahbar*, Leiden 1991, s. 142.

²² Farhettin Kırzioğlu, "Eski Kartel/Gürcistan Tarihinde Miladdan Önceleri Anılan Türk Uruğları: Khazar, Durdzuk, Khunan, Tukharis, Khozanikh, Turk, Kıpçak, Bun-Turki, Sarkın, K(A)larç, Sam-Şwilde (Üç-Ok) ve Kankar Üzerine", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 15-20 Ekim 1973), İstanbul 1979, s. 172.

²³ Âli Mustafa Efendi, *Fursatnâme*, nşr. Rana von Mende, Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Pasa 1580-1581, Berlin 1989.

Daha önce bu alanda yapılmış araştırmalarda pek kullanılmayan bu eser, Sadrazam Sinan Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Müellif, eserde Sinan Paşa'nın 1580-1581 Gürcistan Seferi sırasındaki fetihleri anlattığını ifade etmektedir²⁴.

Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferine katılıp Çıldır, Tiflis ve Şirvan fethini gören Hüseyin b. Mehmed'in, 27 Kasım 1578'den biraz öncesine kadar olan olayları asker/halk ağzıyla anlattığı²⁵ *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*²⁶ adlı eseri kaynaklarımız arasında önemli bir yer tutar. Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığı sırasındaki olayları anlattığı halde eserin bu şekilde isimlendirilmiş olması, onun emrinde sefere katılan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın fetihlerdeki önemli rolüne işaret etmektedir. Müellif, Gürcistan beylerinin itaati ve Şirvan olaylarını özet biçimde ve sade bir üslûpya anlatmıştır.

Ebubekir b. Abdullah'ın *Şark Seferleri*²⁷ adlı eseri de konumuz açısından önemli eserlerdendir. Müellifin Çıldır, Tiflis, Şirvan ve Demirkapı'yı gördüğü, Kasım 1579'daki Gence akınında İranlılara esir düşüp Kazvin'e götürüldüğü, bir yıl sonra kaçarak Kars'a geldiği ve 1582'de Sinan Paşa ile birlikte İstanbul'a döndüğü, ayrıca eserini Temmuz 1584'de tamamladığı belirtilmektedir²⁸. Bütün bunlardan eserin taşıdığı önem kolaylıkla anlaşılabilir.

Ferhad Paşa'nın 992 (1584) Lori, Tomanis ve Gori kalelerini tamir ettiği sefere, sefer katibi olarak katılan Talikîzâde Subhî Mehmed'in *Tarihçe*'si²⁹ ile yine Ferhad Paşa'nın ikinci serdarlığı dönemindeki fetihleri sefere katılmış³⁰ biri olarak anlatan Rahimîzâde'nin *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence*³¹, Osmanlıların Gürcistan'ı fethine dair önemli eserlerdir. Bu konuda yine Rahimizade'nin *Zafername-i Sultan Murad*

²⁴ Âli, *Fursatnâme*, 153 (7b).

²⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 399.

²⁶ Hüseyin b. Mehmed, *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Belediye Ktp., Yazmalar nr. 0.118/2.

²⁷ Ebubekir b. Abdullah, *Şark Seferleri*, Millet Ktp., Ali Emiri-Tarih, nr. 366.

²⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 399.

²⁹ Talikîzâde Mehmed Subhî, *Tarihçe*, TSMK Revanköşkü, nr. 1300. Talikizade, Gürcistan seferi ile ilgili eserinde Ferhad Paşa'nın 1592'deki faaliyetlerini ele aldığı belirtilmektedir: Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 384.

³⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 400.

³¹ Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş, *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence*, TSMK Revanköşkü nr. 1296. Müellif baba dostu Lala Mustafa Paşa tarafından 1578 seferine dahil edilerek gördüğü Çıldır ve Tiflis fetihlerini yazmaya memur edilmiş, ayrıca cepheden İstanbul'a resmi mektupları götürüp getirmiş olduğundan bölge hakkındaki bilgileri önceki yıllara dayanmaktadır. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 399.

*Han*³² adlı eseri de diğer önemli bir kaynaktır. Onun yazdıkları konumuz açısından önemlidir. Zira Kafkasya'daki pek çok idareciye yazılan hükümleri o götürmüştür³³.

Sultan III. Murad'a kadar padişahların mektuplarının suretlerini ihtiva eden ve bu sahada yazılmış eserlerin en kapsamlı ve en mükemmeli³⁴ olarak kabul edilen Feridun Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-Selâtin*³⁵ adlı eseri, padişah ve sadrazamlar tarafından Gürcü kral ve beylerine verilen fermanlara yer vermesi açısından önemlidir. Bilindiği gibi Feridun Bey, devletin birçok önemli görevinde bulunmuş ve devlet arşivlerine kolayca ulaşabilmiş bir kimsedir. Bu bakımdan da eseri, son derece ehemmiyetlidir.

Önemli bir kaynak da, katip olarak sefere katılmış ve Gence fethini görmüş³⁶ olan Mustafa Selaniki'nin *Tarih-i Selaniki*³⁷ adlı eseridir. Bunlara İbrahim Peçevi'nin *Tarihi*³⁸, Mustafa Naima'nın *Tarihi*³⁹ ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sini⁴⁰ de eklemek gerekir. Evliya Çelebi'nin nasihatte bulunmak üzere Samegrelo beyine gönderilmiş⁴¹ ve Gürcistan'ı ziyaret ederek burayla ilgili bilgi toplamış olması, eseri önemli kılmaktadır. Eser, Çıldır Beylerbeyiliğinin idarî, siyasî ve iktisadi durumu ile Güneybatı Gürcistan'ın sosyal, ekonomik ve siyasî durumu hakkında önemli bilgiler

³² Rahimzâde İbrahim Harimî Çavuş, *Zafernâme-i Sultan Murad Han*, İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar nr. 2372. Müellif (2b), cepheye gitmekte olan Sêrdar Lala Mustafa Paşa ile Kütahya'da görüşüğünü belirtmektedir.

³³ Kendilerine hükümler götürdüğü çok sayıda Kafkasya hakiminin adları için bk. BOA, MD, IL, 421.

³⁴ Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 397.

³⁵ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin (Mecmua-i Münşeât-i Feridun Bey)*, I-II, İstanbul 1858.

³⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 400. Gürcü tarihçi Nana Gelaşvili, müellifin özellikle 1588 Gürcistan Seferi'nde bulunduğundan verdiği bilgileri önemli bulduğunu ifade etmektedir. Bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 166.

³⁷ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, c. I-II, Ankara 1999. Osmanlı-Gürcü ilişkileri çerçevesinde Kartli kralları Simon ve Davud Han, Kaheti Kralı Aleksandr, Atabey Manuçar ile Varaza Şalikaşvili ve başkalarıyla ilgili bilgilere yer veren eserin Gürcistan'la ilgili kısımları G. Puturidze tarafından Gürcüce çevirisiyle yayınlanmıştır: G. Puturidze, *Mustapa Selanikis Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb*, Tbilisi 1960.

³⁸ İbrahim Peçevî, *Peçevi Tarihi*, Matbaayı Amirc 1283. Eserin Gürcistan ve Kafkasya ile ilgili bölümleri S. Cikiya tarafından Gürcüceye tercüme edilmiştir: Sergi Cikiya, "Peçevîs Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb", *Enimkis Moambe*, V-VI (Tbilisi 1940), 369-389; a. mlf., *İbrahim Peçevîs Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb*, Tbilisi 1964.

³⁹ Mustafa Naima, *Naima Tarihi: Ravzatu'l-İlûseyin fi Hulasati Ahbari'l-Hafıkayn*, I-VI, İstanbul 1864.

⁴⁰ Mehmed Zillî b. Derviş Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314. Gürcistan'la ilgili bölümleri S. Cikiya ve G. Puturidze tarafından Gürcüceye tercüme edilip yayınlanmıştır: Sergi Cikiya "Evliya Çelebi Lazebisa da Lazutis Şesaheb", *İberul-Kavkasiuri Enatmetsniereba*, VI (Tbilisi 1954), 243-256; G. Puturidze, "Evliya Çelebis Tsnobebi Tbilisis Şesaheb", *Tbilisis 1500 Tzlisadmi Mizğvnili Krebuli*, Tbilisi 1958, s. 39-47; a. mlf., *Evliya Çelebi, Mogzaurobis Tzigni*, c. II, Tbilisi 1971.

⁴¹ "Sultan İbrahim", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, IV, 98.

ihtiva etmektedir. Son olarak Müneccimbaşı'nın *Sahai fu'l-Ahbâr fi Vakayii'l-Âsar*⁴² adlı eserini zikretmeliyiz. Eserde Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferine ve Gürcistan'daki mahalli idarecilerin Osmanlılarla mücadelelerine yer verilmiştir.

2. Gürcüce Kaynaklar

Gürcü kaynakları içerisinde ilk akla gelen *Kartlis Tshovreba*'dır. Vaktiyle Yunanca yazılıp V. Asırda Gürcüce'ye çevrilen⁴³ ve XII. Asırda Gürcü tarihî rivayetlerinin bir koleksiyonu olarak derlenen⁴⁴ *Kartlis Tshovreba*, Gürcü tarihinin yazımının XIV. Asırdan itibaren devam ettirilemediğini gören Gürcistan Kralı VI. Vahtang (1703-1724)'ın talimatıyla Rahip Egnataşvili'nin oluşturduğu bir heyet tarafından yeniden yazılmıştır⁴⁵. Eser hazırlanırken, eski nüshalar tetkik edilerek bir araya getirilmiş, Gürcistan Krallığında bulunan resmî belgelerden faydalanılmıştır. Bu arada İranlı tarihçi İskender Münşî'ye ait *Tarih-i Alem Aray-i Abbasi* gibi yabancı kaynaklar da kullanılmıştır⁴⁶. Bu çalışmamızda eserin U. Çubinov tarafından yapılan neşrinden yararlandık⁴⁷. Vahuşti'nin tarihi ile önemli benzerlikler arzeden eser, XVI. Asırla ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Gürcü tarihinin önemli kaynaklarından biri de Türk-Gürcü ilişkilerini ele alan ilk tarihçilerden olan⁴⁸ Vahuşti Batonişvili (1696-1757)'nin, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* adlı eseridir⁴⁹. Gürcü hanedanına mensup olan Vahuşti, tarihle ilgili çalışmalarını tamamlamak için meslek hayatını Moskova'da sürdürmüştü ve eserini burada tamamlamıştır. Büyük bir tarihçi olduğu kadar iyi bir coğrafyacı da olan müellif, Rusya ve Avrupa'daki tarih ve coğrafya çalışmalarını yakından takip etmiş ve yaptığı Gürcistan haritaları 1766'da Paris'te hazırlanan Kafkasya haritası ile Rusya'da yayınlanan pek çok haritaya temel teşkil etmiştir⁵⁰. Gürcü tarihini başlangıçtan XVIII. Asrın ortalarına kadar kapsamlı bir şekilde ele alan⁵¹ eser, Osmanlı-Gürcistan ilişkileri açısından özellikle de XVI-XVII. Asırlar için son derece önemli bir kaynaktır.

⁴² Derviş Ahmet Dede Müneccimbaşı, *Sahai fu'l-Ahbâr fi Vakayii'l-Âsar*, I-III, İstanbul 1285. Eserin Gürcistan'la ilgili bölümleri N. Şengeliya tarafından Gürcüce'ye çevrilerek yayınlanmıştır: Nodar Şengeliya, *Munecimbaşis Tsnobehi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb*, I-II, Tbilisi 1968.

⁴³ Fahrettin Kırzioğlu, *Ardahan Armağanı*, Ankara 1990, s. 2.

⁴⁴ V. A. Gagoidze - Sh. V. Khisadsheli, "Georgian SSR - Social Sciences", *GSE*, VII, 214.

⁴⁵ Fahrettin Çiloğlu, *Dilden Dine Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993, s. 62.

⁴⁶ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 26 vd. Ayrıca bk. Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 62.

⁴⁷ *Kartlis Tshovreba*, nşr. U. Çubinov, c. II, Petersburg 1854.

⁴⁸ Mihail H. Svanidze, "Türk-Gürcü İlişkileri Üzerine İncelemeler", trc. Davut Dursun, *Tarih ve Toplum*, sy. 61, s. 59.

⁴⁹ Vahuşti Batonişvili, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa*, nşr. S. Kauçişvili, Tbilisi 1973.

⁵⁰ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 63.

⁵¹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 28; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 62 vd.

Nakledilen olayların tarihlerinde bazı farklılıklar olsa da *Parizis Kronika*'nın⁵² da XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan ilişkileri için çok önemli bir kaynak olduğu belirtilmelidir. Bundan başka ilk defa Osmanlı kaynaklarını kullanan⁵³ Parsadan Gorgicanidze'nin eserini⁵⁴ de unutmamak gerekir. Bunlar, kendilerinden müstağni kalamayacağımız önemli tarihî kaynaklardır. Gürcü tarihçi Nodar Şengeliya, çağdaş Türk tarihçilerin Gürcü kaynaklarına müracaat etmedikleri için Osmanlı-Gürcistan ilişkilerini sağlıklı biçimde ortaya koyamadıklarını belirtmektedir⁵⁵.

3. Diğer Kaynaklar ve Araştırmalar

Türkçe ve Gürcüce olanların dışında faydalanılan diğer kaynaklardan da kısaca bahsetmek gerekir. XVI. Asırda Avrupa'da yazılmış eserlerde de Osmanlı-Gürcistan ilişkilerine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok dikkat çekenlerden biri, T. Minadoi'nin 1578'de başlayan Osmanlı-İran savaşlarını ele alan eseridir. İtalyanca olarak yazılıp 1594'te Venedik'te basılan eserin İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır⁵⁶. İran başkenti Kazvin'i de görmüş olan müellif, eserini 1586'da İstanbul'da tamamlamıştır. Bu durum, eserde kendini hissettirmektedir. Mesela Gürcü kralları için kullanılan adlar ve unvanlar ile yer isimleri, Osmanlı kaynaklarındakilerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bazı yanlışlıklar bulunmasına ve zaman zaman dinî taassubun ortaya çıkmasına rağmen eser, Osmanlı-Gürcistan ilişkileri açısından önemli ayrıntılar içermektedir. Eser, Osmanlı-İran savaşlarını anlattığından ve savaşlar daha çok Gürcistan ve Şirvan'da cereyan ettiği için, eserde Osmanlı-Gürcistan ilişkilerine dair bol malumat bulunmaktadır.

Bu dönemdeki Osmanlı-İran savaşlarını anlatan, yine İtalyanca olarak yazılmış önemli diğer bir eser daha vardır. Eserin yazarı bilinmemekle birlikte, üslubundan savaşın cereyan ettiği yerler ve olaylar hakkında sağlam bilgilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eserin E. Mamistvalaşvili tarafından yapılan Gürcüce tercümesinden yararlanılmıştır⁵⁷.

⁵² *Tshovreba Sakartveloysa (Parizis Kronika)*, nşr. Giuli Alasania, Tbilisi 1980. Karşılaştırmalar yapılmak suretiyle eserin Fransızca çevirisi (*Chronique Georgienne*, trc. M. Brossct, Paris 1831) de kullanılmıştır.

⁵³ Svanidze, "Türk-Gürcü İlişkileri Üzerine İncelemeler", s. 58.

⁵⁴ Parsadan Gorgicanidze, *İstoria*, nşr. S. Kakabadze, Tbilisi 1926.

⁵⁵ Nodar Şengeliya, "Oşmaluri Tskarocbi da Literatura", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 84.

⁵⁶ John Thomas Minadoi, *The History of the Warres between the Turkes and the Persians*, trc. Abraham Hartwell, ys. 1976.

⁵⁷ Elgar Mamistvalaşvili, "Şenişvncbi", *Turket-Sparsetis Omi da Kristiani Kartvelebi 1577-1581*, trc. Elgar Mamistvalaşvili, Tbilisi 1987.

Salomon Schweigger'in eseri de çalışmamız açısından son derece önemlidir. Zira müellif eserinde, kalabalık bir maiyetle İstanbul'a geldiklerinde Samshe Atabeyi Kvarkvare ve kardeşi Manuçar ile görüşmüştür. Kendi izlenimlerinin yanı sıra onların Osmanlı başkentindeki temaslarından bahsetmektedir. Özellikle Manuçar ve Müslüman olan diğer Gürcülerle ilgili verdiği bilgiler, başka eserlerde bulunmadığından son derece önemlidir. İstanbul'da üç yıl kadar kalan ve kendisi bir rahip olan müellif, bu sırada Avusturya büyükelçiliğinde vaiz olarak görev yapmaktaydı. Müellif, İstanbul'a gelen atabey ve yanındakilerle Hıristiyan teolojisi üzerine yaptıkları konuşmalara da değinmektedir. Eser, Manuçar ve beraberindekilerin Hıristiyanlığı terk edip Müslüman olmalarına şahit olan ve bu süreci yakından izleyen bir rahibin izlenimlerini sunması da, eserin önemini bir kat daha artırmaktadır⁵⁸. Bunlara O. G. Busbecq⁵⁹, J. Chesneau⁶⁰ ve H. Dernschwam⁶¹ gibi bazı Avrupalı müelliflerin eserleri de eklenebilir. Bu eserlerde, Gürcüler hakkında verilen bilgiler oldukça kısadır. Fakat bu eserlerin yazarlarının XVI. Asırda yaşayıp Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş ve Gürcülerle de bizzat görüşmüş olduklarından verdikleri bilgiler dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, XVI. Asrın önemli İran tarihçisi Hasan-ı Rumlu'nun *Ahsenu't-Tevârih* adlı eserinden de yer yer faydalanılmıştır⁶². Eser, Gürcistan'da hakimiyet iddiası bulunan ve bu konuda Osmanlılarla mücadele eden İran tarafının bakışını yansıtması açısından önemlidir.

Çalışmamızda birçok bakımdan faydalanılan bazı araştırmalardan da bahsetmek gerekir. Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*⁶³ isimli doktora tezi ve 1590-1612 dönemi münasebetlerini inceleyen doçentlik tezi, Gürcistan'ın Osmanlı-İran ilişkilerinde önemli bir yer işgal etmesi sebebiyle tezimizle ilgili geniş malumat içermektedir. Fahrettin Kırzioğlu'nun, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)* adlı çalışması, Kafkasya'nın, Osmanlılar tarafından fethini konu almasından dolayı Gürcistan'a dair önemli bilgi ve tahliller ihtiva etmektedir.

⁵⁸ Salomon Schweigger, *Ein neue Reysbeschreibung auss Teutschland nach Contantinopel und Jerusalem*, Akademische Druck u. Verlangsanstalt, Graz 1964.

⁵⁹ Ogier Ghiselin de Busbecq, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq Imperial Ambassador at Costantinople 1554-1562*, trc. Edward Scymour Forster, Oxford 1968. Latince olarak yazılan ve 1633'de İngilizce'ye çevrilen eser, Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Bk. Baron von Busbecq, *Türk Mektupları*, trc. Hüseyin Cahid Yalçın, İstanbul 1939.

⁶⁰ Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon Ambassadeur pour le Roy en Levant*, nşr. M. Ch. Schefer, Frankfurt 1995.

⁶¹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, trc. Yaşar Önen, Ankara 1992.

⁶² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, nşr. Charles Norman Seddon, Baroda 1931.

⁶³ Doktora tezi 1962'de yayımlandıktan sonra, doçentlik teziyle birlikte tekrar yayınlanmıştır: Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

Osmanlı-Gürcistan ilişkileri, bazı Gürcü tarihçiler tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Bu konuda Gürcistan'da Osmanlı hakimiyeti ve Gürcülerin onlara karşı mücadelelerini inceleyen M. Svanidze ile Ts. Abuladze ilk akla gelenlerdir. XVI. Asırla ilgili konuları araştıran M. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII ss*⁶⁴ adlı çalışmasında, Gürcülerin, Osmanlılar'la ilişkilerini, Gürcistan'ın fethini ve Gürcülerin Osmanlılara karşı ortaya koydukları mücadeleleri ele almıştır. Yazar ayrıca, Osmanlılar'ın Samshe'yi fethi, Çıldır Beylerbeyliği ve burada kurulan Osmanlı idaresi gibi konulara temas etmektedir. M. Svanidze'nin bu eseri ile Osmanlı ve Gürcü tarihî kaynaklarının tahlilini ele alan *Sakartvelo-Osmaletis İstoriis Narkvevebi (XVI-XVIII ss.)*⁶⁵ adlı eseri, bu araştırmamızda en çok başvurulan çalışmalardan biri olmuştur. Bunlara bir de Tsisana Abuladze'nin Samshe Atabeyliği ile ilgili eserini eklemek gerekir⁶⁶.

Kafkas kökenli vatandaşların da yaşadığı Türkiye'de, coğrafi yakınlığın yanı sıra güçlü tarihî bağların söz konusu olduğu Kafkasya hakkında az sayıda da olsa önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bunlar daha çok Kuzey Kafkasya ile ilgili olduklarından Gürcistan'a ya hiç yer verilmemiş veya ilgili bahisler çok sınırlı tutulmuştur. Kafkasya hakkında yazılan ilk eserlerden olan İsmail Hakkı Berkok'un *Tarihte Kafkasya* kitabı buna örnek olarak gösterilebilir⁶⁷. Kafkasya hakkında yazılan diğer eserler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Kafkasya'nın tarihî ve siyasî öneminin Osmanlılarca da pek tetkik edilmemiş olduğu ifade edilmektedir⁶⁸. Kafkasya için durum böyle olunca, Gürcistan hakkında yapılan çalışmaların az ve yetersiz olması kolaylıkla anlaşılabilir. Bununla beraber Gürcistan'la ilgili olarak kaleme alınan ilk eserlerden olmaları hasebiyle H. Raif Ayyıldız⁶⁹ ve Ahmet Özkan'ın⁷⁰ eserleri burada zikredilebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle birlikte giderek artan bir ilgiden söz edilebilir. Bu dönemde yapılan çalışmaları, öncekilerle sayı olarak kıyaslamak bile bunu göstermek için yeterli olabilir. Bu dönemde Kafkasya tarih ve kültürünü tanıtmayı amaçlayan dergilerde Gürcistan'la ilgili yazılara yer verildiği gibi, Gürcü

⁶⁴ M. Svanidze, bu çalışmaya kadar Osmanlı-Gürcü ilişkilerinin monografî tarzında ele alınmadığını, yalnızca kaynaklarda yer alan birtakım bilgilerin analiz edildiğini belirtmektedir. Bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 3.

⁶⁵ Miheyil Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis İstoriis Narkvevebi (XIV-XVIII ss.)*, Tbilisi 1990.

⁶⁶ Tsisana Abuladze, *Turkuli Tskaroebi XVI's I Meothedis Samshe-Saatabagos İstoriisatvis*, Tbilisi 1983. Gürcistan'da yapılan Türkoloji çalışmalarının bir listesi için bk. Mihail H. Svanidze, "Point des Etudes sur l'Histoire de la Turquie et de la Georgie", *Turcica*, IX/2-X, Paris-Strasbourg 1978, s. 236-246. krş. Mihail H. Svanidze, "Türk-Gürcü İlişkileri Üzerine İncelemeler", trc. Davut Dursun, *Tarih ve Toplum*, sy. 61, s. 57-61.

⁶⁷ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958.

⁶⁸ Metçunatuko İzzet, *Kafkas Tarihi*, İstanbul 1330, s. 4.

⁶⁹ Hakkı Raif Ayyıldız, *Gürcistan*, İstanbul 1946.

⁷⁰ Ahmet Özkan, *Gürcüstan*, İstanbul 1968

amaçlayan dergilerde Gürcistan'la ilgili yazılara yer verildiği gibi, Gürcü kültürü hakkında müstakil dergilerin⁷¹ yayınlanmaya başlaması bu ilgiyi göstermektedir.

Türkiye'de Gürcistan veya Gürcülerle ilgili lisans⁷² ve yüksek lisans⁷³ tezlerinin yapılmış olması, ümit verici bir gelişme olarak kabul edilebilir. Fakat bildiğimiz kadarıyla yalnız XVI. Asır için değil, diğer dönemler için de Türk-Gürcü ilişkileri bir doktora konusu yapılmış değildir⁷⁴. Bununla beraber birtakım eserlerde Türk-Gürcü ilişkileri üzerine bazı tartışmalara yer verilmiştir. Gürcüler ve diğer Kafkas halkları hakkında ciddi bir çalışma mahsulü Türkçe eser bulunmadığı⁷⁵ ve mevcut ilmi araştırmaların son derece yetersiz olduğu⁷⁶ bir çok araştırmacı tarafından paylaşılan bir kanaattir.

⁷¹ Örnek olarak, 1977'de İsveç'te yayın hayatına başlayan, 1979'da Türkiye'ye taşınan ve bir süre ara verdiği yayınına 1993'te yeniden başlayan *Çveneburi* dergisi zikredilebilir.

⁷² Taner Gümüş, *Gürcistan ve Azerbaycan'daki Olayların Türkiye'ye Etkisi*, basılmamış mezuniyet tezi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa 1995.

⁷³ Mehmet Bülent Uludağ, *Rusya ve Sovyetler Birliğinde Gürcüler ve Gürcistan*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993; Nebi Gümüş, *Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Siyaseti (1808-1839)*, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

⁷⁴ Prof. Dr. Mehmet Saray, Nisan 1996'da Batum Şota Rustaveli Üniversitesi'nin davetlisi olarak gittiği Batum'da verdiği bir konferansta, Türk-Gürcü dostluğunu kuvvetlendirecek ilmi çalışmalara başlanması gerektiğine işaret ederek ev sahibi üniversitenin rektörü Prof. Dr. Aziz Akhvlediani'den İstanbul Üniversitesi'nde Türk-Gürcü münasebetleri üzerinde doktora yaptırmak üzere bir asistanını veya doktora öğrencisini göndermesini istemiştir. Mehmet Saray, "Türkiye-Gürcistan Dostluğu", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 213.

⁷⁵ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. VI.

⁷⁶ Mehmet Saray, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", *Kafkas Araştırmaları I*, İstanbul ts., s. 10.

B. KONU İLE İLGİLİ TEMEL TERİMLER

1. Gürcü Teriminin Etimolojisi

Gürcüler, efsanevî ataları Kartlos'a izafetle kendilerine Kartveli, ülkelerine de Sakartvelo derler⁷⁷. Gürcüce olmayan Gürcü terimi ise, onlara İranlılar tarafından verilmiş olan Gurci/Gürci adının Türkçe'deki kullanım şeklidir⁷⁸. Gurci ve Gurcistan adı aynı şekilde Dağıstan⁷⁹ ve Oset⁸⁰ dilleri gibi başka dillere de geçmiştir. Gürcistan kelimesi, Farsça çokluğa delalet eden mekan edatı "sitan"⁸¹ ile Gürcü kelimesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Gürci-stan) ki, Gürcü Yurdu ve Gürcülerin çokça bulunduğu yer anlamına gelmektedir.

Arapların "Cürzan"⁸², "el-Kürc"⁸³, "Biladu'l-Kürc"⁸⁴, "Hurzan"⁸⁵ ve "Memlektu Curcîn"⁸⁶ gibi isimler verdikleri Gürcistan'a, Yunan ve Latin müellifleri "İberyâ"⁸⁷,

⁷⁷ Metçunatuko İzzet, *Kafkas Tarihi*, s. 44; David Marshall Lang, *The Georgians*, New York 1966, s. 22; Davit Mushelişvili, "Kartvelta Tvitsaheltzodebis İstoriisatvis", *Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Utshouri da Kartuli Terminologia*, ed. Giorgi Paicadze, Tbilisi 1993, s. 377; V. Minorsky - C. Bosworth, "al-Kurdj", *IF*, V, 486; Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 837; Davut Dursun, "Gürcistan- Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, XIV, 310.

⁷⁸ Ali İslamoğlu, "Gürcü/Kartveli/Georgian Terimleri ve Lazlarla İlişkisi", *Ogni*, sy. 5, s. 17; Metçunatuko, *Kafkas Tarihi*, s. 45; Ali İhsan Aksamaz, *Kafkasya'dan Karadenize Lazların Tarihsel Yolculuğu*, İstanbul 1997, s. 70.

⁷⁹ Genadi Burçuladze-Bela Şavhelişvili, "Kartlis Sakartveleos Ağmnişvnel Sitkvata Taobaze Nahur-Dağestnur Encbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 322.

⁸⁰ Olğa Tedceva, "Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Termincbi Osurşi", *Kartuli Terminologia*, s. 330.

⁸¹ Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lügat: Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, İstanbul 1984, II, 1149.

⁸² Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziya Umerî, Riyad 1985, s. 163; Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazurî, *Fütuhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Üneys et-Tabba, Beyrut 1987, s. 282; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihu'l-Umemi ve'l-Mülûk*, Beyrut 1987, V, 150; Ahmed b. Ebi Yakub b. Vazih Ya'kûbî, *Tarihu'l-Yakubî*, Beyrut 1992, I, 178, II, 168; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1990, II, 42, 45; Ebu Abdullah Muhammed İdrisî, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtiraki'l-Âfâk*, Kahire 1994, II, 828; Safiyyüddin İbn Abdülhak el-Bağdadî, *Meraside'l-İttıla' ala Esmâi'l-İmkineti ve'l-Bika'*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut 1955, I, 266, 325.

⁸³ et-Taberî, X, 237; İdrisî, II, 677, 813; Ebu'l Abbas Takiyyüddin Ahmed el-Makrizî, *Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, Kahire 1956, I/1, 26.

⁸⁴ el-Makrizî, IV/II, 837; Ebu Abdullah Cemalüddin Muhammed İbn Vasıl, *Müferricu'l-Kerüb fi Ahbâri Beni Eyyüb*, ts. ys., IV, 48.

⁸⁵ Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin Mesudî, *Mürücu'z-Zehab ve Meadinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1964, I, 203. Ayrıca bk. Mehmed Aşıkî, *Menaziru'l-Avalim*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3032, vr. 220a.

⁸⁶ Mesudî, I, 205. Arap-İslam kaynaklarında Gürcistan'la ilgili geçen isimler için ayrıca bk. Goça Caparidze, "Kartvelcbisa da Sakartvelos Arabuli Saheltzodecbi", *Kartuli Terminologia*, s. 121-145; Fayiz Necib İskender, *el-Fütuhatu'l-İslamiyye li Biladi'l-Kürc*, İskenderiye 1988, s. 7 vd.

⁸⁷ Minadoi, 53; Nodar Lomouri, "Sakartvelos Saheltzodecbani Bizantiur Tskarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 90; Valeri Vaşakidze, "Termincbi İberia da İberebi Antikur Tskarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 71. Güncü Kafkasya'nın eski zamanlardaki İberyâ adı, göç eden

Avrupalılar "Georgia/Georgie"⁸⁸, Ruslar "Gruziya"⁸⁹ ve Ermeniler ise "Virk ve Vrası"⁹⁰ demişlerdir. Ermeniler, genellikle kuzey halkı anlamında "Virk" derken, Gürcüler onlara, güneyli manasına *Somehi*, ülkelerine de güney ülkesi anlamında *Somheti* demektedirler.

Gürcistan adının ilk defa ne zaman kullanıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre ilk defa XI. Asırda⁹¹, bazılarına göre ise İlhanlılar döneminde (1256-1344) "Abaza ve Gürcistan" adıyla bir vilayet kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır⁹². Bugün Avrupalıların kullandıkları Giorgia (Georgia/Georgie) adı İranlılar ve Araplar tarafından verilen Gurci ve Gurzan adlarından alınmıştır. M. Brosset'e ait olan bu görüş, çağdaş Avrupalı bilim adamlarınca da kabul edilmektedir⁹³. Bu isim, yanlış biçimde Aziz Giorgi (St. George) ile irtibatlandırılmaya çalışılmıştır⁹⁴. Filhakika, Georgia terimini ilk kez kullanan Fransız bilim adamı Jacques de Vitry (1160-1240)'nin de, bu adı St. George ile irtibatlandırıldığı⁹⁵ bilinmektedir. Avrupalıların kullandığı Georgia teriminin tahlilini yapan ilk kişinin ise Gürcü tarihçisi ve coğrafyacısı Vahuşti olduğu ifade edilmektedir⁹⁶. Gürcistan için tarih içinde "Sakartvelo", "İveria" ve "Giorgia" olmak üzere üç adın kullanıldığını belirten Vahuşti, Avrupalıların ve Bizanslıların verdiği Georgia, Rusların verdiği Gruzi ve Müslümanların verdiği Gurci adlarının aynı temele dayandığı ve Giorgia ile aynı olduğunu bildirmektedir⁹⁷.

kavimlerle beraber günümüzde İspanya yarımadasının adı olarak yaşamaktadır: Anıl Çeçen, "İçkerya Cumhuriyeti", *Avrasya Dosyası*, c. III, sy. 4 (Kış 1996), s. 104. Veria daha çok Gürcistan ve bazen de İspanya için kullanılmaktadır: Tsagareişvili, "Kartvelisa da Sakartvelos Ağmnişvneli Terminebi Somhur Tzerilobit Tzkarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 209.

⁸⁸ Gia Gelaşvili-Mziya Mgeloblişvili-Gorgi Paicadze, "Sakartvelos da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Evropul Enebcze", *Kartuli Terminologia*, s. 294-295.

⁸⁹ Vahuşti, 39; Gorgi Paicadze, "Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Rusul Tskarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 286-293.

⁹⁰ Elene Tsagareişvili, "Kartvelisa da Sakartvelos Ağmnişvneli Terminebi Somhur Tzerilobit Tzkarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 154; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 837; M. Fahrettin Kızıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 203; Dursun, "Gürcistan- Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, XIV, 310; İskender, 17.

⁹¹ Yeorgios Francis, *Şehir Düştü*, trc. Kriton Dinçmen, İstanbul 1992, s. 19.

⁹² Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841.

⁹³ G. Gelaşvili-M. Mgeloblişvili-G. Paicadze, "Sakartvelos da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Evropul Enebcze", *Kartuli Terminologia*, s. 309.

⁹⁴ David Marshall Lang, *Gürcüler*, trc. Neşenur Domaniç, İstanbul 1997, s. 16.

⁹⁵ G. Gelaşvili-M. Mgeloblişvili-G. Paicadze, "Sakartvelos da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Evropul Enebcze", *Kartuli Terminologia*, s. 294. Ayrıca bk. Metçunatuko, *Kafkas Tarihi*, s. 45.

⁹⁶ G. Gelaşvili-M. Mgeloblişvili-G. Paicadze, a.g.m., *Kartuli Terminologia*, s. 309. XVI. Asrın ortalarında Busbecq'in (Türkçe tercümesi, s. 169) tespit ettiği gibi Gürcülerin St. Georg'i St. Peter veya Paul'den hatta Hz. Meryem'den bile daha çok sevdikleri, onu, şeytanı yenmiş bir kahraman olarak gördükleri düşünülürse bu irtibatın psiko-sosyal temelleri daha iyi anlaşılabilir.

⁹⁷ Vahuşti, 39 vd.

Gürcistan adı ile ilgili olarak, Süryani kaynaklarında çokça darı eken anlamındaki *ğariz*'e izafetle kullanıldığı, Arapça Cürcistan dendiği ve Curcî yani Kür nehri memleketi anlamına geldiği⁹⁸, veya Divin Konsili ile Gregoryenliğin Ortodoksluk'tan ayrılmasından sonra, yerli Ortodoksları diğerlerinden ayırdetmek için Bizanslılar tarafından Korklu/Gorglu dendiği ve bunun mezhep anlamında kullanıldığı⁹⁹ gibi değişik yaklaşımlar da vardır.

Sonuç olarak denilebilir ki, İranlılar tarafından verilmiş olan Gürcî ve Gürcistan adı, daha sonra Araplar tarafından kullanılıp Arap-İslam kaynaklarına bu şekilde girmiş ve Osmanlı kaynaklarında da aynı şekilde yer almıştır. Hatta denilebilir ki, Gürcistan adı Avrupa ve Rus dillerine geçiş sürecinde de aynı yolu izlemiştir.

2. Osmanlı Kaynaklarında Gürcistan'la İlgili İsimler

Osmanlı kaynaklarında Gürcistan'la ilgili olarak genellikle "Gürcistan"¹⁰⁰, "Gürcistan Vilayeti"¹⁰¹ ve "Vilayet-i Gürcistan"¹⁰² terimleri kullanılmakta, Gürcüler ve Gürcistan ahalisi hakkında ise daha çok "Gürcüler"¹⁰³ ve "Gürciyan"¹⁰⁴ adlarına rastlanmaktadır.

⁹⁸ Metçunatuko, *Kafkas Tarihi*, s. 45.

⁹⁹ Fahrettin Kırzioğlu, "Artvin'in Kısa Tarihi". *Artvin 1967 İl Yıllığı*, s. 113-114.

¹⁰⁰ Gürcistan terimi Osmanlı kaynaklarında iki farklı şekilde yer almaktadır. Bir kısmında (كورجستان) olarak yazılmıştır. Bk. Hoca Sadettin, *Tâcû't-Tevarih*, İstanbul 1862, II, 257; İbn Kemal, *Tevarih-i Âli Osman*, VII. Defter, nşr. Şerafettin Turan, Ankara 1954, VII, 614; Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 335a, 346a; a. mlf., *Fürsâtname*, 5b (149), 7a (152); Evliya Çelebi, II, 83; Müneccimbaşı, III, 433, 539, 548, 560; Gürcistan, bazı kaynaklarda ise (كورجستان) şeklinde yazılmıştır. Bk. TSMA, E. 6478/1, E.7296; BOA, *Ali Emiri* (Kanunî), 300; MD, VII, 2511, XIV, 130, XLVII, 633; TD, 183, s. 69; 190, s. 10, 25; 525, s. 1; 527, s. 8; 1035, s. 2; *Ruznaçe*, XIV, s. 316; Evliya Çelebi, II, 82; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar*, ys. 1248, s.460.

¹⁰¹ TSMA, E. 6055; BOA, MD, XXI, 657; XXIII, 688, XLVII, 434, LVII, 196; Âli, *Nusretname* (Süleymaniye) 3b; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 306b, 360a; Hüseyin b. Mehmed, 31a, 34a.

¹⁰² BOA, *Fekete*, 134; MD, II, 1168, 1176, IV, 1323; XXXVIII, 115, XLVII, 129, LII, 394, LXIX, 268; BOA, *Ruznaçe*, 77, s. 727; Âli, *Nusretname*, 23b; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 360a; Hüseyin b. Mehmed, 36a; Peçevî, I, 191; Gürcistan ile ilgili yer adları Osmanlı kaynaklarında ayrıca şu şekillerde de yer almaktadır: Diyar-ı Gürcî (İbn Kemal, *Tevarih-i Âli Osman*, nşr. A. Uğur, VIII. Defter, Ankara 1997, s.275); Gürcî Vilayeti (MD, VII, 128); Gürcî Tarafları (MD, III, 477); Gürcî Canibleri (MD, III, 32); Gürcî ve Gürcü Canibleri (MD, III, 477).

¹⁰³ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 71a-b; Solakzâde, *Tarih*, İstanbul 1297, s. 513.

¹⁰⁴ Âli, *Nusretname*, 59a, 70a, 75a; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 71a, 303b, 305b, 327a. Ayrıca şu şekillerdeki isimlendirmelere de rastlanmaktadır: Gürcî taifesi (BOA, MD, XXI, 657, 658; XXIX, 522; XXX, 63); Taife-i Gürciyan (Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 304a); Gürcüler anlamında Gürcî (TSMA, E. 6678; BOA, MD, I, 367; Peçevî, I, 191; Müneccimbaşı, III, 540) ve Gürc (İbrahim Erzurumî, *Muradname*, Süleymaniye Ktp. nr. 2149, vr. 158a. Ayrıca "taife-i bağiyeci Gürc": Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 71a); Gürcistan'da yaşayan bir halk olarak Abaza (MD, V, 1004; XVIII, 268; XXIV, 330; XXV, 210), Abaza Taifesi (BOA, MD, III, 1516; XIV, 58; XVII, 26), Abaza Keferesi (MD, XVI, 516).

XVI. Asrın başından itibaren Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerindeki yer ve şahıs adlarında Gürcü ismine rastlanmaktadır. Kayıtlarda 1518 tarihinde Harput şehrinde gayr-i müslimlerin oturduğu "Gürcübey" adlı bir mahalleye¹⁰⁵, 1575'de Manisa'da "Gürcü" adında bir mezraya¹⁰⁶, yine Ahıska'da Akşehir'e bağlı "Gürcü" isminde bir köye¹⁰⁷, ve Erzurum'da "Gürcü Kapısı"¹⁰⁸ gibi yer isimlerine rastlanmaktadır. Ayrıca 1548 yılına ait kayıtlarda Sivas'da "Gürcü Köprüsü" adıyla bir köprü ve buna ait vakıflardan bahsedilmektedir¹⁰⁹. Yine XVII. Asır başında Anadolu'da seyahat eden ve altı günde tamamladıkları Sivas-Malatya yolu üzerinde pek çok han gördüklerini söyleyen Polonyalı Simeon, bunların en güzelinin adının Gürcü Hanı olduğunu söylemektedir¹¹⁰.

Bundan başka 1560'da Selanik'ten timara hüküm verilen Hüsrev Gürcü¹¹¹, ve 1571'de Bağdat yeniçerileri arasında Gürcü Mehmed¹¹², yine XVI. Asırda Yomra'daki tımar sahipleri arasında Mahmud Gürcü¹¹³, Maçka nahiyesi tımarlıları arasında "Gürcistan'dan gelen Katip Nizameddin"¹¹⁴, Divriği taraflarında eşkıyalık yapan Gürcü Mehmed¹¹⁵ ve ayrıca Ferhad Gürcü¹¹⁶ gibi isimlere rastlanmaktadır.

Osmanlı kaynaklarında Gürcistan adı, genellikle Samshe için kullanılmıştır¹¹⁷. Bunun, Gürcistan'ın diğer bölgeleri veya bütün Gürcistan için de kullanıldığı olmuştur. Samshe Atabeyi Mze Çabuk için bazı çağdaş tarihçiler tarafından "Gürcistan beyi"¹¹⁸ denmesi muhtemelen bu sebeptir. Osmanlı kaynaklarında

¹⁰⁵ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 60. Kalenin kuzeyinde, Ulu Cami'nin güneydoğusundaki yamaçta kurulmuş olup şehirdeki dört gayrimüslim mahallesinden biri olan Gürcübey Mahallesi'nin adının nereden geldiğinin tespit edilemediği belirtilmektedir: Ünal, a.g.e., s. 198, 203.

¹⁰⁶ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 169.

¹⁰⁷ BOA, TD, 653, s. 125, 149.

¹⁰⁸ *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul 1989, c. II, s. 112.

¹⁰⁹ Ankara Millî Ktp., Kayseri Şer'iyye Sicilleri nr. 4, s. 202, 204'den naklen *Şer'iyye Sicilleri*, I, 242, 248. Gürcü Köprüsü evkafı için ayrıca bk. BOA, *Cevdet-Nafia*, 55, 372, 1742.

¹¹⁰ Hrand D. Andrecasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-16019*, İstanbul 1964, s. 89.

¹¹¹ BOA, MD, IV, 1009 (10 Mayıs 1560).

¹¹² BOA, MD, XII, 934 (24 Safer 979 / 18 Temmuz 1571).

¹¹³ M. Tayyip Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVII/102 (Nisan 1962), s. 312.

¹¹⁴ Gökbilgin, a.g.m., s. 317.

¹¹⁵ BOA, *Cevdet-Darphane*, 183.

¹¹⁶ BOA, MD, XV, 2094. Gökbilgin, a.g.m. s. 314'de Hamza Laz ve Mustafa Gürcü isimlerinden söz edilmektedir.

¹¹⁷ İkinci bölümün baş tarafına bakınız.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, II, 264.

Torul¹¹⁹ ve Tortum¹²⁰ ile bölgedeki başka yerlerin de Gürcistan kalelerinden sayıldığı görülmektedir. Mesela İ. Miroğlu, Bayburt'un doğusunun fetih öncesi Hıristiyan Gürcü beyleri ve Safevi kalıntılarının elinde bulunduğunu belirtmektedir¹²¹.

3. Gürcü Kaynaklarında Osmanlılarla İlgili İsimler

Tespit edilebildiği kadarıyla Gürcü kaynaklarında Osmanlılar için genellikle "Osmalni"¹²², "Osmalta"¹²³, "Urumni"¹²⁴, "Urumta"¹²⁵, "Tatarni"¹²⁶, "Tatarta"¹²⁷, gibi isimler kullanılmaktadır. Bunlar, Osmanlıları en iyi ifade eden ve Gürcü kaynaklarında en çok kullanılan terimlerdir. Bunlara Osmanlılarla ilgisi tartışmalı olan "Çihni"¹²⁸ ve "Çihta"¹²⁹ terimleri de eklenebilir. Ayrıca Gürcü kaynaklarında paşa, sultan, hünkar gibi terimler de "paşa"¹³⁰, "sultan"¹³¹, "hontkar"¹³², "hvantkar"¹³³ şeklinde geçmektedir.

Osmanlılar anlamındaki Osmalni ve Osmalta terimlerindeki *ni* ve *ta* çoğul eklerinden önceki *n* sesi Gürcü fonetiğine göre *l* sesine dönüşmüştür. Rumlar anlamına gelen *Urumni* ve *Urumta* terimleri genellikle Anadolu'ya aidiyeti ifade etmektedirler. Anadolu Selçukluları için de kullanılan *Rum* tabiri¹³⁴, Osmanlıların ilk döneminde Amasya ve Sivas, hatta bir zamanlar umumiyetle Türkiye için kullanılmıştır¹³⁵. Ayrıca Osmanlı kaynaklarında genellikle Osmanlılar veya Anadolu anlamında zikredilmektedir¹³⁶.

¹¹⁹ İbn Kemal, VII, 614. Torul ve çevresi için kullanılan Güncistan adının Abhayza anlamında olabileceği, zira XI. Asırda Gürcistan'ın bu isimle bilindiği belirtilmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 33.

¹²⁰ Solakzâde, 513.

¹²¹ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 23 vd.

¹²² Bk. Vahuşti, 403, 713, 742; *Kartlis Tshovreba*, II, 160.

¹²³ Bk. *Parizis Kronika*, s. 39; Vahuşti, 713, 810, 811.

¹²⁴ Bk. *Parizis Kronika*, s. 50, 57, 58; Gorgicanidze, 7; Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 33.

¹²⁵ Bk. *Parizis Kronika*, s. 50, 56, 58, 59.

¹²⁶ Bk. *Parizis Kronika*, s. 40, 52.

¹²⁷ Bk. *Parizis Kronika*, s. 39, 58.

¹²⁸ Bk. Vahuşti, 809.

¹²⁹ Bk. Vahuşti, 392, 809.

¹³⁰ Bk. *Parizis Kronika*, s. 51, 52; *Chronique Georgienne*, s. 18, 20; Vahuşti, 789.

¹³¹ Bk. Vahuşti, 284, 285, 713, 809; *Kartlis Tshovreba*, II, 160.

¹³² Bk. *Parizis Kronika*, s. 50, 51, 59; *Chronique Georgienne*, s. 18, 26; Vahuşti, 393, 418, 713, 816; *Kartlis Tshovreba*, II, 33, 160.

¹³³ Bk. *Parizis Kronika*, s. 45.

¹³⁴ Erzurumî, 129a.

¹³⁵ Franz Babinger, "Rum", *IA*, IX, 766.

¹³⁶ TSMA, E. 6678; Kıvamî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, haz. Franz Babinger, İstanbul 1955, s. 30; Hoca Sadettin, II, 135; İbn Kemal, VII, 465; Erzurumî, 158a; Âlî, *Nusretnâme*, 70b; Hüseyin b. Mehmed, 41b; Ebubekir b. Abdullah, Ib. 7a, 15a, 18a. Ayrıca bk. Ferit Develioğlu,

Tatarlar anlamındaki *Tatarta* ve *Tatarni* terimi ise, Osmanlılar'dan daha geniş anlamları ifade etmektedir. Bununla, Osmanlılar'ın hem Türklük hem İslamlık yönüne işaret edilmektedir. İslâm tarihi kaynakları¹³⁷ gibi Gürcü kaynakları da, Tatar adını genellikle Moğollar için kullanmaktadırlar¹³⁸. Gürcü kaynaklarında İranlılar için de kullanılan¹³⁹ bu terimde, dinî bir mananın gözetildiği anlaşılmaktadır. Zira İslâmlaşma için, Tatarlaşma adı kullanıldığı¹⁴⁰ gibi, Hıristiyan Gürcülerin tarih içinde Müslüman Gürcülere Tatar (Müslüman, Türk veya Osmanlı anlamında) dedikleri belirtilmektedir¹⁴¹.

Gürcü tarihî kaynaklarında Çihni ve Çihhta ile ilgili olarak yer alan birtakım olaylar, bazı tarihçilerce Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiş gibi anlaşılmış olsa da esasen bu terimler Çerkesleri ifade etmektedir. Abhazya'nın batısında bulunan Çerkes kabilelerinden Ubıkhlar kendilerine "Cikhi" dedikleri için Gürcüler bunlara Cikh/Cik ve yurtlarına Ciket derler¹⁴². Zira Ciket adının, Karadeniz kıyısında ve Gürcistan'ın kuzeybatısında bulunan bölgeye verildiği¹⁴³ bilinmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlılarla ilgili terimler, Gürcü kaynaklarında orijinal veya orijinaline çok yakın biçimleriyle yer almıştır.

Mehmed, 41b; Ebubekir b. Abdullah, 1b, 7a, 15a, 18a. Ayrıca bk. Ferit Davelioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "Rum" md., Ankara 1986.

¹³⁷ İbn Vasil, IV, 47, 90, 113; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIII, 96, 102; el-Makrizi, I/I, 205, I/II, 424.

¹³⁸ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, trc. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1997, s. 169; Faruk Sümer, "Tatar", *İA*, XII/1, 59.

¹³⁹ Bk. *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 6; Vahuşti, 399, 402, 403, 405, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 22, 24.

¹⁴⁰ Berdzenişvili – Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

¹⁴¹ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 13. Kartvellerin kendilerinden görmedikleri Acarlar'a Tatar dedikleri de belirtilmektedir. Bk. Yunus Zeyrek, "Gürcistan, Acaristan ve Türkiye", *Türk Yurdu*, sy. 142 (Haziran 1999), s. 33.

¹⁴² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 81.

¹⁴³ Berdzenişvili–Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 126. Ayrıca bk. Berkok, 221 vd.

C. GÜRCİSTAN'IN TARİHÇESİ VE OSMANLI-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

1. Gürcistan'ın Coğrafi ve Stratejik Konumu

Gürcistan'ın batısında Karadeniz, kuzeyinde Büyük Kafkas sıradağları, doğu ve güneydoğusunda Azerbaycan, güneyinde ise Türkiye ve Ermenistan bulunur. Ahmet Cevdet Paşa, Gürcistan'ın iki bölgeye ayrıldığını, asıl Gürcistan olarak telakki edilen Tiflis çevresinin genellikle İran'a, Karadeniz'e dek uzanan İmereti, Samegrelo ve Guria bölgelerinin ise Osmanlılara tâbi olduğunu belirtmektedir¹⁴⁴. Şemseddin Sami, Gürcistan coğrafyasının esasen Tiflis ve çevresinden ibaret olduğu halde Avrupalı coğrafyacıların batıdaki İmereti, Samegrelo ve Guria'yı da buna dahil ettiklerini belirtmekte, fakat yine de batı bölgelerini Gürcistan coğrafyası içinde zikretmektedir¹⁴⁵. XVI. Asırda Gürcistan dört bölgeye ayrılıyordu: İmereti, Samshe, Kartli ve Kaheti¹⁴⁶. Batıda Karadeniz kıyılarından Likhi dağlarına kadar olan bölgede İmereti, doğuda Azerbaycan sınırında Kaheti, bu iki devletin ortasında Kartli krallıkları ve İmereti'nin güneyinde ise Samshe Atabeyliği bulunmaktaydı.

Gürcüler, Kafkasya'nın en eski halklarından oldukları gibi ülkeleri de Kafkasya'nın en önemli bölgelerindendir¹⁴⁷. Asya ile Avrupa arasında bulunması, transit ticaret yollarının kesiştiği bir yer olması ve İpek Yolu'nun en önemli kollarından birinin buradan geçmesi, Kafkasya'yı önemli bir ticaret merkezi haline getirmiştir¹⁴⁸. Kafkasya'nın en merkezi bölgesi olan ve Anadolu'nun giriş-çıkış yolları üzerinde bulunan Gürcistan, stratejik bakımdan Kafkasya'nın en önemli ülkesidir¹⁴⁹. Zira Rion ve Kür havzaları, tarih boyunca Ortadoğu'ya hakim olmak isteyenlerin tabii savaş alanı olmuştur¹⁵⁰. XVI. Asırda bölgede hakimiyet kurmak için Osmanlı Devleti ile İran ve Rusya karşı karşıya gelmeye başladılar, hatta Avrupa ülkeleri de Kafkasya ve Gürcistan'la temas kurdular¹⁵¹. Kafkasya ve Gürcistan'ın, Osmanlı Devleti, İran ve Rusya için ne kadar önemli olduğu bu ilişkilerden daha iyi anlaşılabilir.

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet 1309, I, 275 vd.; a. mlf., *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul 1307, s. 55 vd.

¹⁴⁵ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-İlam*, V, 3836.

¹⁴⁶ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Minorsky - Bosworth, "al-Kurdj", *IEJ*, V, 486.

¹⁴⁷ Cevdet, *Tarih*, I, 273.

¹⁴⁸ Saray, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", s. 8; a. mlf., "Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 219.

¹⁴⁹ İskender, 15.

¹⁵⁰ W.E.D. Allen-Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966, s. 8.

¹⁵¹ M. Dumbadze-V. Guçua-B. Giorgadze, "Tskarocbi da Literatura Kartul da Evropul Encbze", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 27.

Bu dönemde Kafkasya, Osmanlıların en çok ilgilendiği sahalardan biri idi¹⁵². XVI. Asırda Gürcistan ve Transkafkasya Osmanlı ile İran için hem stratejik hem ticari-transit yollar üzerinde bulunması açısından önemliydi¹⁵³. Samshe ve Kartli'nin büyük askeri-stratejik konumu vardı. Her iki devletin birbirlerine ulaşabilmeleri için buradan geçmeleri gerektiği gibi, Osmanlıların Kuzey Kafkasya'ya ulaşmaları için Doğu Transkafkasya'yı ellerinde tutmaları gerekirdi¹⁵⁴. Ayrıca Orta Asya ile irtibat kurmak isteyen Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan geçmek zorunda idi. Karadeniz hakimiyetini pekiştirmek için olduğu kadar, İpek Yolu'nu kontrol ederek bu güzergahtaki ticareti elinde tutmak için de Kafkasya'ya hakim olmak gerekirdi. Bu çerçevede Kafkasya ve Gürcistan, İran'a karşı Osmanlı Devleti'nin bir üssü olabilirdi.

Safeviler de hem Moğolların hem de İran'da kurulmuş diğer devletlerin mirasçıları oldukları gerekçesiyle Gürcistan üzerinde hakimiyet iddiasında idiler¹⁵⁵. Bu anlayışın sonucu olarak Safeviler'in ele geçirdikleri ilk yer Gürcistan olmuştur¹⁵⁶. Yine bu asır Osmanlı Devleti ile Rusya arasında rekabetin başladığı dönemdir. Bu dönemde, Rusya'nın Kafkasya'da temas kurduğu yerlerin en önemlisi Kaheti Krallığı'dır. Kafkasya'da Osmanlı-Rus karşılaşmasının bu asra kadar gecikmesinin sebebi olarak, İslam dünyasını kasıp kavuran Moğolların Ruslarla yaptıkları savaşlar ve Timur'un Osmanlılar karşısındaki başarısı gösterilebilir.

2. XVI. Asra Kadar Gürcistan'ın Siyasî Tarihine Genel Bakış

Üç bin yıllık bir tarihe sahip oldukları söylenen¹⁵⁷ Gürcüler, Kafkasya'da yaşıyorlardı. İrili ufaklı birçok devletten sonra M.Ö. IV. Asırda Doğu Gürcistan'daki küçük devletler tek çatı altında bir araya geldiler. Başkenti Mtsheta olan bu devletin kurucusu -genel kabule göre- Kral Parnavaz'dır. Gürcistan, coğrafi konumu itibariyle devamlı surette İran ve Anadolu'da kurulan devletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Gürcistan, asırlarca Roma ve İran arasında süren mücadeleler sonunda, VI. Asırda iki devlet arasında paylaşıldı.

Gürcülerin Müslümanlarla teması ilk dönemlerde başlamıştır. Üsame b. Zeyd komutasında Bizans'a karşı gönderilmek üzere bir ordu hazırlayan Hz. Peygamber, ordu sefere çıkmak üzere iken vefat etmişti. İlk halife Hz. Ebu Bekir, orduyu aynı komutanın emrinde zaman kaybetmeden hazırlandığı maksada uygun olarak Bizans

¹⁵² Gökçe, 23.

¹⁵³ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 7; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 42, 52.

¹⁵⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 215; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 170.

¹⁵⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 215; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 42.

¹⁵⁶ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 7; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 42.

hakimiyetindeki Şam bölgesine gönderdi. Ecnadeyn ve Yermuk savaşlarında başarılı olunarak Suriye ve Filistin toprakları Bizans'tan alındı. Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen Bizans kuvvetlerini takip etmeyip doğuya yönelen İslam orduları, kısa sürede İran kuvvetlerine karşı üstünlük sağladıktan sonra Kadisiye ve Nihavend zaferleriyle Sasani İmparatorluğunu yıkıp kısa sürede Kafkasya sınırlarına dayandılar.

Gürcistan'ın h. 19 (m. 639)'da fethedildiği¹⁵⁸ şeklinde bir görüş varsa da fetih daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Gürcistan, Hz. Ömer döneminde başlayan fetihlerle Müslümanların idaresine girdi¹⁵⁹. 22 (643)'de Azerbaycan bölgesine gönderilen Süraka b. Amr, buradaki fetihlerden sonra kendisi Ermenistan'a yönelip Kafkasya'nın değişik bölgelerine askerî birlikler sevk ederken, Habib b. Mesleme'yi de Tiflis'e gönderdi¹⁶⁰. İbnü'l-Esir, Gürcüler üzerine gönderilen Habib b. Mesleme'nin bu sefer sırasında başarılı olamadığını belirtmektedir¹⁶¹. Bir müddet sonra 25/645'te Ermeniyeye fethiyle görevlendirilen Habib, Duvin'den sonra Tiflis üzerine yürüdü¹⁶². Tiflis'i kuşatan Habib b. Mesleme, Gürcü kralına barış teklif ederek İslam hakimiyetini kabul etmesini istedi. Teklifi kabul eden Gürcü kralı bir elçiyi¹⁶³ hediyelerle birlikte kendisine gönderdi¹⁶⁴. Gürcülerin canları, mabedleri ve dinlerine dokunulmayacağı, buna mukabil onların da cizye vereceklerini hükme bağlayan ve iki tarafın uyacağı hususları ihtiva eden bir emannameyi krala bildiren Habib b. Mesleme, hediyelerin değerini tespit ettirip bunu yıllık cizye miktarından düşüğünü bildirdi. Emannâmede, Gürcülerin cizye ödemelerine mukabil canları, malları, mabetleri ve dinî değerlerine dokunulmayacağı belirtilmekteydi¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Lang, *Georgians*, s. 17.

¹⁵⁸ Muhammed Nasır Mühenna, *el-İslam fi Asya munzu'l-Gazvi'l-Mogol*, İskenderiye 1990, s. 463, 470.

¹⁵⁹ Gürcistan'da ilk İslam fetihleri için bk. İskender, *el-Fütuhatu'l-İslamiyye li Biladi'l-Kürç*, İskenderiye 1988; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 113-118.

¹⁶⁰ Halife b. Hayyat, 151; et-Taberî, V, 144; Ebu'l-Hasen Ali b. İzzüddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut 1979, III, 29.

¹⁶¹ İbnü'l-Esir, III, 29. İslam orduları Tiflis yakınlarındaki bir kaleye ulaştıklarında burada istirahataya çekildikleri gibi hayvanlarını da otlaklara salmışlardı. Bu fırsatı değerlendiren Gürcülerin saldırıları üzerine büyük kayıplar vererek çekilmişlerdi. Fakat Müslümanlar, daha sonra toparlanarak dönüp Tiflis'i kuşatmışlardı. Bk. İskender, 43.

¹⁶² Karamanlı, "Gürcistan", *DA*, XIV, 312.

¹⁶³ el-Belazurî'nin (s. 283) Nukli olarak kayd ettiği elçinin adını F. N. İskender (s. 44), Nikolas Teopilas olarak tespit etmektedir. Gürcü ismi olduğu düşünülürse, Nikoli şeklinde okunabilir.

¹⁶⁴ el-Belazurî, 283.

¹⁶⁵ el-Belazurî, 283 vd.; et-Taberî, V, 150 vd.; Yakut, II, 42. Anlaşmanın diğer hükümleri ve daha sonra Hişam b. Abdülmelik tarafından Tiflis'e gönderilen Cerrah b. Abdullah el-Hakemî'nin halka verdiği benzer bir emanname için bk. el-Belazurî, 283 vd. krş. el-Belazurî, *Fütuhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 288 vd. Ayrıca bk. Bernard Lewis, *Islam from the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople*, edited and translated by Bernard Lewis, I Politics and War, s. 239-241.

Habib b. Mesleme, Tiflis halkına dinlerini özgürce yaşayabileceklerine dair emân belgesi ile birlikte İslâm dinini anlatmak için Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî'yi göndermişti. Bir de mektup gönderen Habib b. Mesleme, mektubunda Abdurrahman'ı, Kur'an ehli ve kendileri arasındaki en alim kişi olarak tanıtmaktaydı¹⁶⁶. Başarılı tebliğ faaliyetleri ve telkinleri sonucu şehir halkının derhal ihtida ettiği¹⁶⁷, çok sayıda Gürcünün Müslüman olduğu¹⁶⁸ belirtilmektedir. Bunda Abdurrahman'ın telkinlerinin yanı sıra hediyelerin değerinin tespit edilip cizyeden düşülmesinin de etkili olduğu düşünülebilir. Şehir halkının tamamı Müslüman olmasa da ciddi anlamda bir ihtida hareketinin olduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonra Gürcistan halkının peyderpey Müslümanlaştığı¹⁶⁹ belirtilmektedir. İlk fetihlerden sonra Tiflis'te bir garnizon yerleştirilerek emniyet tesis edildikten sonra Abbasî halifesi Mutevekkil (847-861) dönemine kadar bölgeye Müslüman topluluklar yerleştirilmeye devam etmiştir¹⁷⁰. Bu iskânlar, islamlaşmada önemli rol oynayacaktır. İslam tarihi kaynaklarında Habib b. Mesleme'nin Gürcistan fatihi olarak gösterilmesi¹⁷¹, onun Tiflis'i almasının yanı sıra gerçekleştirdiği fethin kalıcı olmuş olmasıyla da ilgilidir. Zira o, Doğu Gürcistan'ın büyük bir bölümünde İslam hakimiyetini tesis etmeyi başarmıştı¹⁷². Hatta Belazurî'ye göre, onun Gürcistan seferi sırasında Samshe ve Şavşat bölgeleri de fethedilmişti¹⁷³.

Gürcistan'ın, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde Ermeniyeye valiliğine¹⁷⁴, daha sonra Emevîler döneminde ise el-Cezire valiliğine bağlandığı¹⁷⁵ belirtilmektedir. Emevî orduları, 653'te Batı Gürcistan'ı da ele geçirdiler, fakat bu durum kalıcı olmadı ve ertesi yıl burası tekrar Bizans hakimiyetine geçti¹⁷⁶. Mervan b. Muhammed, 736'da Batı Gürcistan'ı Bizanstan almaya çalıştı¹⁷⁷. Halife olduğunda iç karışıklıklar ve Bizansla devam etmekte olan savaş sebebiyle ülkesinin zor durumda olduğunu gören Abdülmelik b. Mervan, Bizans'la barış yapabilmek için Muaviye b. Ebi Süfyan döneminden beri Emevîlerin ödemekte olduğu miktardan daha fazlasını önerdi. Bizans'a ödenecekler arasında Ermenistan ve Kıbrıs'la birlikte Gürcistan'dan alınan

¹⁶⁶ et-Taberî, V, 150.

¹⁶⁷ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 838; V. Minorsky, "Tiflis", *İA*, XII/1, 265; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *ET*, V, 487.

¹⁶⁸ Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 312.

¹⁶⁹ Mckçunatuko İzzet, *Kafkas Tarihi*, İstanbul 1330, s. 56.

¹⁷⁰ Mesudî, I, 203; Yakut, II, 146; İskender, 62.

¹⁷¹ Ya'kûbî, II, 168.

¹⁷² İskender, 54.

¹⁷³ el-Belazurî, 285.

¹⁷⁴ Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 312.

¹⁷⁵ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 838; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 312.

¹⁷⁶ İskender, 34.

¹⁷⁷ Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 312.

vergilerin iki devlet arasında paylaşımı da öngörülüyordu¹⁷⁸. Bizans'la Emeviler arasında Kafkasya ve Gürcistan için büyük mücadeleler olmakla birlikte bu bölgeler Emevî hakimiyetinden uzun süreli olarak çıkmadı.

Gürcistan, Emevîlerden sonra aynı topraklar üzerinde kurulan Abbasîlerin hakimiyetine girdi ve bu dönemde Tiflis'te bir İslam emirliği kuruldu¹⁷⁹. Mütevekkil dönemine kadar Abhazlar ve Hazarlar vergilerini Tiflis'teki bu emirliğe ödediler¹⁸⁰. Gürcüler, fırsat buldukça Bizanstan da aldıkları destekle Abbasî idaresine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüttüler. Müslümanlar, Gürcülerin yanı sıra kuzey komşuları Hazarlarla da mücadele etmek zorunda kaldılar. Hatta bir ara Tiflis'i onlara kaptırdılarsa da tekrar geri almayı başardılar. Merkezi idarenin zayıflamasıyla Tiflis'teki bu emirliğin gücü özellikle İshak b. İbrahim döneminde (aş-yk. 830-853) belirgin biçimde ortaya çıktı. Gürcüler, fırsat buldukça Abbasî idaresine karşı bağımsızlık için mücadele ettiler ve bu mücadeleleri, Bizans tarafından da desteklendi.

Abbasilerin zayıflamasıyla güçlenen ve Kral IV. Bagrat (1027-1072) etrafında birleşen Gürcüler, bu kez Selçuklu akınlarıyla karşı karşıya geldiler. Bizansla girişeceği mücadele öncesi arkasını sağlama almak isteyen Alp Arslan (1064-1072), 1064'de Gürcistan'a bir sefer düzenleyerek Ahilkelek ve çevresini aldı¹⁸¹. Kral Bagrat Selçuklu hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı¹⁸². Gürcistan Selçuklu hakimiyetine girdi. Bu sefer sırasında Lori ahalisinin Alp Arslan'ın huzurunda toptan Müslüman oldukları¹⁸³ belirtilmektedir. Bundan sonra da Gürcistan'a seferler düzenleyen Alp Arslan'ın, Malazgirt'te Bizans imparatorunu büyük bir yenilgiye uğratarak esir alması, Gürcistan'a destek ihtimalini de ortadan kaldırmış ve ülkeyi Selçuklu nüfuzuna daha açık hale getirmiş oldu. Babasının Gürcistan seferleri sırasında bu ülkeyi tanımış olan Melikşah'ın (1072-1092) seferleri daha etkili sonuçlar doğurmuştu. Nitekim Kral II. Giorgi (1072-1089), bazı savaşlarda Selçuklu ordularını yendiye de sonunda İsfahan'a giderek bağlılığını bildirmek zorunda kaldı. Kralın haraç vermeyi ve askerî destek sağlamayı vadetmesinden sonra sultan, Gürcistan'a yapılan akınları

¹⁷⁸ Bizansla devam etmekte olan savaş sona erdirmek için Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın teklifi ile, Gürcistan, Ermenistan ve Kıbrıs'tan alınan vergilerin iki devlet arasında paylaşımı için bk. et-Taberî, VI, 150; Ya'kûbî, II, 269; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, Ankara 1991, s. 121; Andreas N. Stratos, *Byzantium in the Seventh Century (A. D. 602-711)*, trc. M. O. Grant-H. T. Hionides, Amsterdam 1980, V, 23 vd.

¹⁷⁹ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 838.

¹⁸⁰ Mesudî, I, 203; Yakut, II, 146.

¹⁸¹ Vardan Vardabet, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", trc. Hrant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, sy. 1-2 (İstanbul 1937), s. 177; İbnü'l-Esir, X, 38; Nodar Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcistan", *Çveneburi*, sy. 29 (Temmuz-Eylül 1999), s. 13.

¹⁸² İbnü'l-Esir, X, 38; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 312; Şengeliya, a.g.m., s. 13.

¹⁸³ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 29.

durdurdu¹⁸⁴. Ermeni tarihçi Mateos'un adil hükümdar olarak tavsif ettiği Melikşah'ın¹⁸⁵ döneminde Gürcistan sınırından Hazar denizi sahillerine kadar uzanan Dağıstan'a çok sayıda Türk topluluğu yerleştirilmiştir¹⁸⁶. N. Şengeliya'nın da belirttiği gibi Selçuklular, Gürcü tarihinde *Didi Turkoba* (Büyük Türklük) olarak bilinen bu dönemde aileleriyle birlikte Gürcistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşmeye başladılar¹⁸⁷.

Melikşah'tan sonra dahili mücadeleler sebebiyle giderek zayıflayan Selçuklu Devleti'nin hakim olduğu topraklarda en önemlileri Anadolu Selçukluları olmak üzere pekçok küçük devlet ortaya çıktı. Herbiri bağımsız hareket eden bu devletlerle daha aktif bir mücadele yürüten¹⁸⁸ ve bu zaman zarfında toparlanan Gürcüler, Kral IV. Davit'le (1089-1125) birlikte tekrar bağımsızlık yoluna girdiler. En büyük hedefi Gürcistan'ı birleştirmek olan Kral Davit¹⁸⁹, takriben beş asırdır Müslümanların elinde bulunan tarihî Gürcü başkenti Tiflis'i 1122'de alarak başkentini Kutais'ten buraya taşıdı¹⁹⁰. Tiflis'in 1121'de Müslümanlardan Gürcülere geçtiği de rivayet edilmektedir¹⁹¹. Tiflis'i aldığı ilk gün Müslümanlara kötü davranan kralın daha sonraki günlerde iyi davrandığı, ayrıca iyi derecede Arapça ve Farsça bilen kralın Müslüman alimleri gözettiği belirtilmektedir¹⁹². Müslümanlara iyi davranılması şüphesiz Gürcülerin müsamahakar yönetim anlayışının bir göstergesi olduğu gibi Müslüman nüfusun yoğunluğu ve Tiflis'in iktisadi hayatındaki etkinliklerini gösteren bir husus olarak da değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra bile Müslümanların etkinliklerinin Tiflis'te uzun süre muhafaza edildiği ve şehirde önemli rol oynamaya devam ettikleri belirtilmektedir¹⁹³. İbn Vâsıl, Tiflis'in Gürcüler tarafından alınmasından sonra Müslümanların burada kalmalarına ve dinlerini serbestçe yaşamalarına izin verildiğini, ezanlarını açıktan okuduklarını belirtmektedir¹⁹⁴. Bütün bunların yanı sıra

¹⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 113-115; Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", s. 14.

¹⁸⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant D. Andreasyan, thk. Edouard Dulaurer-M. Halil Yınanç, Ankara 1987, s. 146; H. D. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *İÜFTD*, I (1-1), 1949-1950, s. 106.

¹⁸⁶ Cevdet, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, s. 61.

¹⁸⁷ Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", s. 14.

¹⁸⁸ Gürcülerin Doğu Anadolu'da kurulan bu devletlerle giriştikleri mücadeleler için bk. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

¹⁸⁹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 141.

¹⁹⁰ Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the XI-XII Centuries*, trc. David Skvirsky, Tbilisi 1987, s. 99; S. Makalatia, *Samegrelos İstoria da Etnografiya I*, Uplistsihe 1992, s. 84; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 46; Saray, "Gürcüstan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 9. Ayrıca bk. Bala, "Gürcüstan", *İA*, IV, 841.

¹⁹¹ Vardabet, 195; İbn Kesir, XII, 195; İbn Vasıl, IV, 182.

¹⁹² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 143 vd. Ayrıca bk. İskender, 21.

¹⁹³ Rauf A. Hüseyinof, "Irak Selçukluları ve Kafkaslar", *VII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 22-29 Eylül 1970), Ankara 1972, s. 396.

¹⁹⁴ İbn Vasıl, IV, 183.

Melikşah döneminde Gürcistan'a yerleştirilmiş olan göçebe toplulukların ülkeden çıkarıldığı da ifade edilmektedir¹⁹⁵. Gürcüler, Kral Davit'i Tiflis'i alarak Gürcistan'ı adeta yeniden kurduğu için kurucu anlamına gelen *Ağmaşenebeli* lakabı ile andılar. Onun başarılı olmasını temin eden en önemli hususlardan biri ülkesine kabul ettiği 40 bin kadar Kıpçak-Kuman'dan askerî alanda faydalanma yoluna gitmesi olmuştur¹⁹⁶.

Kral Davit'le birlikte hızla güçlenen Gürcistan, Kraliçe Tamara (1184-1213) ile, tarihinin en ihtişamlı dönemini yaşadı. Mehmet Saray'ın ifadesiyle "bu devirde devletin sınırları Azerbaycan'dan Kuzey Kafkasya'ya, Erzurum'dan Gence'ye kadar uzanıyordu. Neredeyse Gürcistan bir Kafkas imparatorluğu haline gelmişti"¹⁹⁷. Bu dönemde Kudüs'teki kutsal hacın kendilerine verilmesi için 200.000 dinar teklif eden Kraliçe Tamara, Selahaddin Eyyubi'ye elçi göndererek Kudüs'teki kutsal yerlerin himayesini de istemiş fakat bu istekleri kabul edilmemişti¹⁹⁸. Gürcistan'ın en güçlü dönemlerinden birini yaşamasında dahili vahdetin yanı sıra Anadolu Selçuklularının Haçlı seferleri ile meşgul olmaları ve Doğu Anadolu'da bulunan devletlerin zayıf durumda bulunmalarının payı vardır. Buna Gürcülerin izledikleri dış politika anlayışlarının yanı sıra Anadolu Selçuklularıyla kurdukları akrabalık ilişkilerini de eklemek gerekir. Nitekim II. Gıyasettin Keyhüsrev (1237-1246) bir Gürcü prensesi ile evlenmiştir¹⁹⁹. Prenses daha sonra Hıristiyanlığı terkederek İslâm dinine girecek ve Gürcü Hatun adıyla meşhur olacaktır²⁰⁰.

Uzun sürmeyen Altın çağdan sonra Gürcistan, Harezmsahlar ve Moğolların idaresine girdi. Gürcistan'a 1225'te bir sefer düzenleyen Celaleddin Harzemşah, Gürcüleri büyük bir yenilgiye uğrattı. Celaleddin'in ordusu 9 Mart 1226'da Tiflis'e girdi ve şehri bir asırdır ellerinde tutan Gürcülerden aldı²⁰¹. Bu sefer sırasında Gürcülerden 20.000 kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir²⁰². Öldürülenlerin sayısı için 70.000 rakamı da verilmektedir²⁰³. Celaleddin'in tayin ettiği valinin kötü davranması üzerine halk, Gürcülere haber gönderip şehri almalarına yardımcı olacaklarını bildirdi.

¹⁹⁵ Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", s. 14.

¹⁹⁶ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 115; a. mlf., "Selçuklular", *İA*, X, 375.

¹⁹⁷ Saray, a.g.m., s. 9.

¹⁹⁸ Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, 7.

¹⁹⁹ Mahmud b. Muhammed Kerim el-Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr ve Musayeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s. 36; İbn Bibi (el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî), *el-Evâmirü'l-Alaiyye fî'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Nâme)*, haz. Müsrel Öztürk, Ankara 1996, s. 36-38. Ayrıca bk. Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", s. 14.

²⁰⁰ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 24.

²⁰¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Müsrel Öztürk, Ankara 1998, s. 354-358; İbn Vasıl, IV, 185; Yakut, II, 43; Bala, "Gürcüstan", *İA*, IV, 840.

²⁰² İbn Vasıl, IV, 152 vd. Ayrıca bk. İbnü'l-Esir, XII, 387.

²⁰³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehcî, *Siyeru'l-lami'n-Nübela*, Beyrut 1990, XXII, 242.

Bunun üzerine harekete geçen Gürcüler gelip Tiflis'i aldılar, fakat Celaledin'e karşı ellerinde tutamayacaklarını anladıklarından şehri yaktılar²⁰⁴. Ve Tiflis, 1229'da Celaledin tarafından tekrar ele geçirildi²⁰⁵.

Gürcistan, kısa bir dönem Harzemşahlar elinde kaldıktan sonra Moğolların idaresine girdi. Moğollar, 1231'de Gürcistan'a girerek ülkeyi işgal ettiler²⁰⁶. Daha önce de Moğollar, 1220'de Gürcistan'a girerek Gürcüleri yenmiş ve ülkelerinin bir bölümünü işgal etmişlerdi²⁰⁷. İlk sefer sırasında Gürcüler, Moğollara karşı Azerbaycan Emiri Özbek'e ittifak teklif etmişler²⁰⁸, fakat bu teklife olumlu bir cevap alamamışlardı. Bundan sonra Moğollara karşı Gürcülerin direnişi sürdü, fakat onlarla başa çıkamayacağını anlayan Gürcüler 1243'te itaatlerini resmen bildirmek zorunda kaldılar²⁰⁹. Bundan sonra Gürcü kralları, Moğollarla bazen savaşmışlar, bazen de hediyeler vererek ve bağlılıklarını bildirerek barış içinde yaşama yolunu seçmişlerdir²¹⁰. Moğollar Gürcistan'ı iki idari bölgeye ayırdılar ve böylece Gürcistan yeniden bölünmüş oldu. Birleşik Gürcistan'ın son kralı David Narin (1258-1293), İmereti'de hüküm sürmeye devam ederken, V. David (1258-1269), Tiflis'te tahta çıkarıldı. Moğollar döneminde *zeki* lakaplı Giorgi (1330-1346) ile yeniden birleşme oldu. Bu dönemde İlhanlı devletinin çöküş sürecine girmesiyle, Gürcistan bağımsız oldu²¹¹, fakat bu durum uzun sürmedi. Gürcüler, bundan sonra Timur, Karakoyunlular ve Akkoyunluların idaresine girdiler.

İmereti'de krallığını ilan eden Aleksandr (1387-1395) ile oğlu Giorgi (1395-1405), zamanlarının çoğunu, bölgede yeni bir güc olarak ortaya çıkan Timur ile mücadeleye ayırmak zorunda kaldılar. Timur, 1386'daki ilk Gürcistan seferinde kralı Bagrat'ı ailesiyle birlikte esir aldı²¹². Kral esir alındıktan sonra Müslüman olduğunu açıklamıştır²¹³. Fakat bunun gerçek anlamda bir ihtida değil, kralın kaybettiği tahtına kavuşmak için başvurduğu bir hile olduğu belirtilmektedir²¹⁴. Nitekim Timur, Müslüman tebaaya iyi davranması hususunun da yer aldığı bir anlaşma yaptıktan

²⁰⁴ İbnü'l-Esir, XII, 427; Yakut, II, 43; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 164.

²⁰⁵ Cüvcyni, 362-365; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 840.

²⁰⁶ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 313.

²⁰⁷ Vardabet, 222; İbn Kesir, XIII, 97; İbn Vasıl, IV, 90.

²⁰⁸ İbn Vasıl, IV, 47.

²⁰⁹ Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 313.

²¹⁰ Cevdet, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, s. 63.

²¹¹ Bertold Spuler, "İlhanlılar", *İA*, VII, 970.

²¹² Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihine Ait Kronoloji ve Kolofonlar", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3 (Ekim 1972), s. 98; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 197; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. London 1989, 44; Makalatia, 75.

²¹³ Andreasyan, *Kolofonlar*, s. 98; Metçunatuko, 65.

²¹⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 198; Karamanlı "Gürcistan", *DİA*, XIV, 313.

sonra kralı tahtına iade etti²¹⁵. Gürcistan, bundan sonra bir süre de Akkoyunlulara bağlı kalacak ve XVI. Asrın başında İran'da Safevilerin tarih sahnesine çıkmasıyla büyük ölçüde onların hakimiyetini tanımak zorunda kalacaktır.

Esir alındıktan sonra kralın Müslüman olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bunun topraklarını kurtarmak için başvurulan bir çare olduğunu söyleyenlerin de olduğu belirtilmektedir²¹⁶. Timur'un düzenlediği yeni seferlerle harabeye dönen ülke, kısa bir süre toparlandıysa da bu kez parçalanma ile sona erecek bir iç savaş sürecine girdi.

Timur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Gürcistan'da yeniden birleşme çabaları yoğunlaştı. İmereti prensesi Tamar'la evlenerek Batı Gürcistan'ı tekrar Tiflis'e bağlamayı başaran I. Aleksandr (1412-1442), ağır vergilerle halkın fakirleşmesine yol açtı. Pek çok köy hızla ormanlara dönüştü, şehirlerde ticaret durdu ve nüfus azaldı. Hatta bazı şehirler yok oluşun eşiğine geldiler. Bu olumsuz gelişmeler karşısında bunalan kral, tahtı Vahtang'a (1442-1446) bırakarak bir manastıra çekilmek zorunda kaldı. Fakat Vahtang'ın dönemi de fazla bir şey değiştirmede. Onun kısa süren saltanat döneminden sonra ise krallığın bölünmesiyle sona erecek şiddetli bir iç savaş başladı. Aleksandr'ın ikinci oğlu Dimitri velialit olmasına rağmen, tahtı kardeşi VIII. Giorgi'ye (1446-1465) bırakmak zorunda kaldı²¹⁷. Giorgi, yeğeni Bagrat'tan Kutais'i aldı. Bagrat, yeni bir savaşta kralı yenmekle birlikte Kutais'i alamadı²¹⁸. İmereti'deki mahalli feodalların da desteklediği Bagrat, 1463'te kralı Kutais'in güneydoğusundaki Çihori Savaşı'nda yendikten sonra, kendisini İmereti kralı ilan etti²¹⁹.

İmereti'nin bağımsızlığını kazanmasına engel olamayan Kral Giorgi, 1462'de de bağımsızlık isteyen Atabek Kvarkvare'ye mağlup olmuştu²²⁰. Uzun Hasan'ın da desteklediği atabeyin bu başarısı, başka beylerin de ayaklanmasına sebep oldu²²¹. Üç yıl önceki yenilgisinin intikamını alarak Samshe'yi ele geçirmek isteyen Giorgi, Atabek Kvarkvare tarafından 1465'de bir kez daha mağlup edilerek esir alındı²²². Doğu Gürcistan'daki karışıklıklardan yararlanan İmereti Kralı Bagrat, 1466'da

²¹⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 200.

²¹⁶ Karamanlı "Gürcistan", *DİA*, XIV, 313.

²¹⁷ Suny, *Georgian Nation*, s. 45.

²¹⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 209.

²¹⁹ Vahuşti, 806; *Kartlis Tshovreba*, II, 240 (Bu iki eserde savaş yılı 1462'dir); Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 210; Suny, *Georgian Nation*, s. 45; N. Asatiani, *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi 1995, IX, 33.

²²⁰ Vahuşti, 806; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 209; Suny, *Georgian Nation*, s. 45; Asatiani, 33; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)*, trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s. 120 (Burada tarih, 1463).

²²¹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 209; W.E.D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 133-137; Hinz, 120.

'Kartli'yi ele geçirdi²²³. Bundan sonra kendisini Gürcistan kralı ilan ederek VI. Bagrat (1465-1478) adıyla hüküm sürmeye başladı.

Bu gelişmeleri kendi aleyhine gören Atabey Baadur, Giorgi'yi Bagrat'la mücadele etmesi için serbest bırakarak Kartli'ye gönderdi²²⁴. Kartli tavadlarının²²⁵ desteğini alamayan Giorgi, Bagrat karşısında başarılı olamayarak Kutais'e çekildi²²⁶ ve 1468'de öldü²²⁷. Giorgi'nin oğlu Konstantin adıyla 1469'da Kartli kralı ilan edildi²²⁸. Kral Bagrat, 1470'de Kartli'ye girerek ülkenin kuzey taraflarını ele geçirdi²²⁹. Konstantin, Samegrelo beyinin de desteğiyle 1474'de Bagrat'a karşı bir savaşa giriştiyse de başarılı olamadı²³⁰. Bu karışıklıklar döneminde Gürcistan'a Akkoyunlu akınları oldu.

Bagrat, 1478'de ölünce oğlu Aleksandr yerine geçmek istedi. Fakat başarılı olamadı ve tahtı Konstantin ele geçirdi. Bir yıl sonra Konstantin, İmereti'yi topraklarına kattı. Fakat, 1483'de Konstantin'in Atabeg Kvarkvare'ye ağır bir şekilde yenilmesi üzerine Aleksandr, 1484'de Kutais'i almayı başardı. Ertesi yıl kral, Kutais'i yeniden aldıysa da 1489'da Svan kabilelerinin desteğiyle Aleksandr burayı geri aldı. Bu arada Uzun Hasan'ın yerine geçen oğlu Yakup 1486'da Samshe'yi kendine tâbi kıldı ve 1490'da Tiflis'i kuşattı, fakat ele geçiremeyerek geri çekilmek zorunda kaldı. İç savaş, 1493'de Kilisenin çabalarıyla sona erdirildi ve Kral Konstantin, İmereti'de Aleksandr, Kaheti'de diğer Aleksandr ve Samshe'de Kvarkvare'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı²³¹.

Bu gelişmelerden sonra Kral Konstantin, birleşik Gürcistan'ın son kralı olarak 1505'de öldü. Daha önce XV. Asrın ortalarında fiilen bölünmüş olan Gürcistan, onun ölümüyle resmen bölünmüş oldu ve Kartli, Kaheti, Samshe ve İmereti devletleri ortaya çıktı. Bu bölünme ve bağımsız krallıkların ortaya çıkışının, Gürcistan'daki Osmanlı-Safevi mücadelesinin bir sonucu olarak XVI. Asrın ortalarında olduğunu²³² söylemek mümkün değildir.

²²² Vahuşti, 299; *Kartlis Tshovreba*, II, 240; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 209; Suny, *Georgian Nation*, 45; Asatiani, 33.

²²³ Vahuşti, 299, 806; Suny, *Georgian Nation*, 45; Asatiani, 33.

²²⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 209; Suny, *Georgian Nation*, 45; Asatiani, 33.

²²⁵ Tavad, Gürcüce bey demektir.

²²⁶ Vahuşti, 806; Suny, *Georgian Nation*, s. 45; Asatiani, 33 vd.

²²⁷ Vahuşti, 299.

²²⁸ *Kartlis Tshovreba*, II, 240; Allen, *Georgian People*, s. 138.

²²⁹ Vahuşti, 806 vd.

²³⁰ Allen, *Georgian People*, s. 138 vd.

²³¹ Vahuşti, 808; Allen, *Georgian People*, s. 138 vd.; Suny, *Georgian Nation*, s. 45 vd. Ayrıca bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 211 vd.

²³² Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 11.

Bu devletlerden Kartli'nin başkenti Tiflis, Kaheti'nin Gremi, Samshe'nin Ahıska, İmereti'nin ise Kutais idi. Ayrıca bu dönemde kuzeybatıda merkezi Zugdidi olan Samegrelo ile Abhazya beylikleri, güneybatıda Samshe Atabeyliği ve Guria Beyliği de ortaya çıkmıştır²³³. Bu bölünmeden sonra Gürcistan, bir daha birleşemeyecektir. Birbirinden tamamen bağımsız hareket eden bu krallık ve beylikler, derebeyliğin son derece yaygın olduğu XVI. Asırda, iç siyasî bütünlükten de yoksun idiler²³⁴. İsmail Berkok'un Batı Kafkasya'daki siyasî durum için ifade ettiği *kabileler federasyonu*²³⁵ tabiri bu dönem Gürcistan'ı için de kullanılabilir.

XVI. Asrın başında İmereti, Samshe, Kartli ve Kaheti bağımsız birer devlet idiler. Bunlardan Samshe beylik olarak ifade edilirken diğerleri ise kaynaklarda krallık olarak zikredilmektedir. Ts. Abuladze, bunların siyasî bakımdan ayrı olmakla birlikte kültürel anlamda bir bütünlük arz ettiklerini belirtmektedir²³⁶. Osmanlı Devleti, XVI. Asırda bu devletlerle ayrı ayrı ilişkiler geliştirmiştir.

3. Osmanlı-Gürcistan İlişkilerinin Başlaması

Osmanlı-Gürcistan ilişkilerinin hangi tarihte başladığı henüz kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Bununla birlikte, İstanbul ve Trabzon'un Fethi, 1454 Sohum Seferi ile Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulmak istenen ittiaklarda Gürcülerin yer alması gibi hususlar dikkate alınırsa ilişkilerin XV. Asrın ikinci yarısında başladığını söylemek mümkündür.

a. İstanbul'un Fethi

Kıyamî, II. Mehmed'in (Fatih) tahta çıkmasıyla Abhazya ve çevredeki diğer ülkelerin büyük bir korkuya kapıldıklarını nakletmektedir²³⁷. Bizans tarihçisi Dukas ise, padişahın İstanbul'un fethinden sonra Edirne'ye döndüğünde, itaat için gelmiş olan Hıristiyan bey ve krallardan her yıl İstanbul'a hediyelerle gelip itaat arz etmelerini ve yıllık haraçlarını takdim etmelerini istediğini belirtmektedir. O, bu heyetler arasında Trabzon hükümeti ile Karadeniz taraflarında oturanları da saymaktadır²³⁸. İmereti Krallığının ileri gelenleri, ülkelerinin Ruslar tarafından işgal edildiğini padişaha iletmek üzere, Ahıska Valisi Ali Paşa'ya bir mektup göndermişlerdir. 9 Ramazan 1235

²³³ Vahuşti, 806; *Kartlis Tshovreba*, II, 240; W. E.D. Allen, *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, trc. Anthony Mango, Cambridge 1970, c. I, s. 48; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 210; Suny, *Georgian Nation*, s. 45 vd.; Asatiani, 33.

²³⁴ Bala, "Gürcistan", *IA*, IV, 841.

²³⁵ Berkok, 225.

²³⁶ Tsisana Abuladze, "Sakartvelosa da misi Politikuri Tzarmonakmenebis Saheltsodebani Osmalur Tzerilobit Dzeglebsi", *Kartuli Terminologia*, s. 257.

²³⁷ Kıyamî, 24.

(20 Haziran 1820) tarihli bu Gürcüce mektupta, İstanbul'un fethinin ardından İmereti'ye nâme gönderildiği ve ülkelerinin o tarihten beri Osmanlı Devleti'ne tâbi olduğu ifade edilmektedir²³⁹. İmereti ileri gelenlerinin, Osmanlı hakimiyet tarihinin başlangıcı olarak İstanbul'un fethini zikretmekle, yardımın teminini kolaylaştırmak çabası içinde oldukları söylenebilir. Bu düşünülebilir fakat, yardım istenen başka belgelerde²⁴⁰ de eskiden beri Osmanlılara tâbi oldukları hususu zikredildiği halde herhangi bir tarih verilmemektedir. Bu belgede ise bir tarih verilmiş olması dikkat çekicidir. İstanbul'un fethi dünyaya duyurulurken muhtemelen İmereti kralı da haberdar edilmiş ve kral, Osmanlı Devleti'nin gücünü görerek tâbi olduğunu bildirmiştir.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesi, Bizans İmparatorluğu ile dinî, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri olan Gürcistan için önemli bir gelişme olmuştur. Zira İstanbul, dinî ve kültürel yakınlık hem Bizansla doğrudan ticari ilişkiler, hem de Gürcistan'ın Avrupa ile ticaretinde önemli bir bağlantı merkezi idi. Nitekim İstanbul'un fethinin Gürcistan için ağır sonuçlarının olduğu ifade edilmekte ve ekonomik açıdan bir gerilemeden söz edilmektedir²⁴¹. Ayrıca İstanbul'un fethinden sonra bu ülkenin, İslam alemine karşı Hıristiyan dünyasının bir üssü olmaktan çıktığı²⁴² da belirtilmektedir. Bilindiği üzere Haçlılar, 14 Ağustos 1121 Didgori Savaşı'ndan itibaren Gürcistan'ı Hıristiyanlığın doğudaki kalesi olarak görmeye başlamışlardı²⁴³. Osmanlılar'ın İstanbul'u almaması için Avrupalıların giriştikleri Varna Savaşı'nın tarihi olan 1444 yılı, bazı Gürcü kaynaklarında İstanbul fethinin tarihi olarak gösterilmektedir²⁴⁴. Bu durum, İstanbul'un Gürcistan açısından önemini ortaya koyacak bir husus olarak değerlendirilebilir.

²³⁸ Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. VI. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 194.

²³⁹ BOA, HH, 44604. Mektup, Gürcüce olarak yazılmıştır, fakat elimizdeki belge, mektubun tercümesidir. Bilindiği gibi İmereti, 1810'da Ruslar tarafından işgal edilmiş ve son Gürcistan kralı olarak da bilinen Kral II. Solomon Osmanlı Devletine sığınıp alacağı yardımla tahtına kavuşmayı beklerken 1815'te Trabzon'da ölmüştür. Geçtiğimiz yıllarda mezarı Gürcistan'a nakledilen kralın Ruslar'a karşı mücadelesi, Trabzon'da geçirdiği günler ve diğer hususlar için bk. Henry John Armani, *The Russian Annexation of the Kingdom of Imeretia, 1800-1815: in the Light of Russo-Ottoman Relations*, doktora tezi, Georgetown University 1970, s. 505-517; Teop Zuskivasisa, *İmereti's Mepe Solomon Meore*, Kutaisi 1990; Gümüş, *Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Siyaseti (1808-1839)*, s. 33-36, 43-46.

²⁴⁰ Bk. BOA, HH, 7584; *Cevdet-Hariciye*, 3149.

²⁴¹ Berdenişvili-Canaşiya, *Gürcüstan Tarihi*, s. 207; Meskhia, 25; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 84 vd.; Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 11.

²⁴² Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Saray, a.g.m., s. 11.

²⁴³ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 46.

²⁴⁴ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 93-94. Vahuşti, doğru tarihi zikretmekte, fakat bazı Gürcü kaynaklarında İstanbul'un fethi ile ilgili 1444, 1457 vb. farklı tarihler de yer almaktadır. İstanbul'un fethiyle ilgili Gürcü kaynaklarında verilen farklı tarihler için bk. Miheil Svanidze, "Konstantinopolis Dapkroba Kartuli Tskarobis Mihedvit", *Tsiskari*, sy. 4 (1985), s. 135-138.

b. Sohum Seferi

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra 1454 yılında, Abhazya kıyılarına bir donanma gönderdi. Elli altı gemiden oluşan bu donanma Kefe'ye vardikten sonra Akkirman kıyısına geldi. Burada güçlü bir mukavemet ile karşılaşınca Kafkasya kıyılarına doğru yöneldi²⁴⁵. Karadeniz'de bulunan Ceneviz kolonilerinin merkezi olan Kefe, Kırım hanının kuvvetleri ile birlikte sıkıştırıldı. Uzun müzakereler sonucu Cenevizliler, Osmanlı Devleti'ne 3.000, Kırım hanına da 1.200 altın vermeye razı oldular. Böylece Karadeniz'de bulunan Ceneviz kolonilerinin tamamına yakını haraca bağlanmış oldu²⁴⁶. Bu sefer sırasında Osmanlı donanması, Cenevizliler tarafından esir toplama merkezi olarak kullanılan Sohum kıyılarına da ulaştı ve Haziran 1454'de burayı aldı²⁴⁷.

Osmanlı kaynaklarında Abhazya ve Samegrelo kıyılarına bir sefer düzenlenerek bu bölgelerin fethedildiğine veya itaat altına alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Konuyla ilgili olarak Gürcü tarihçisi Vahuşti ise, bu dönemde 50 gemiden oluşan bir Osmanlı donanmasının Sohum ve Abhazya kıyıları olarak geri döndüğünü, durumdan haberdar olan Kral Giorgi'nin bölgeye gelmesine rağmen kimseyle karşılaşmadığını kaydetmektedir²⁴⁸.

Bu sefer, Osmanlı Devleti'nin Abhazya ile Samegrelo ve dolayısıyla Gürcistan'la kurduğu ilk ciddi temas olarak değerlendirilmekte, fakat Sohum'da idarî bir teşkilat kurulmayıp haraç karşılığı eski beylere bırakıldığı belirtilmektedir²⁴⁹. Ayrıca bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgede nüfuz sahibi olmaya ve İslam'ı yaymaya başladığı²⁵⁰, ancak Samegrelo bölgesindeki küçük prenslikleri ortadan kaldırma hedefinin Uzun Hasan ve Trabzon Rum imparatoru ile yapılan mücadeleler sebebiyle mümkün olmadığı anlaşılmaktadır²⁵¹.

²⁴⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 6; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 111. Ayrıca bk. Allen, *Georgian People*, s. 135.

²⁴⁶ Halil İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 515, 529; a. mlf., "Kırım Hanlığı", *İA*, VI, 746.

²⁴⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 4; a. mlf., *Kıpçaklar*, s. 154; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 119. Bu seferin tarihini 1451 olarak gösterenler de vardır. Bk. Vahuşti, 284; Allen, *Georgian People*, s. 135; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 6.

²⁴⁸ Vahuşti, 284.

²⁴⁹ Karamanlı, "Gürcistan", *DLA*, XIV, 314.

²⁵⁰ Berkok, 226.

²⁵¹ Gökçe, 24.

c. Osmanlılara Karşı İttifaklarda Gürcülerin Rolü

Bilindiği gibi, İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'da Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi düşüncesi doğdu²⁵². Papa V. Nikola, Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi için bütün Avrupa ülkelerine mektuplar yazarak ittifaka katılmalarını istedi²⁵³. Papa'nın bu yöndeki 30 Eylül 1453 tarihli beyannamesine Alman imparatorundan başka Venedik ve Napoli devletlerinden de destek geldi. Bu konuda Roma'da görüşmeler yapıldı²⁵⁴. Napoli ve Venedik arasında bir süredir devam eden anlaşmazlık sona erdirilip 9 Nisan 1454'te bir barış sağlandı²⁵⁵. Bununla beraber Venedik, 18 Nisan 1454'de Osmanlı Devleti ile yaptığı bir anlaşma ile doğudaki kolonilerini emniyet altına alarak ittifaka katılmaktan vazgeçti. Karadeniz ve Ege Denizi'ndeki Ceneviz kolonileri de haraç ödemeye razı olarak Osmanlı Devleti ile anlaştilar²⁵⁶. Sırp, Eflak, Bosna ve bir kısım Arnavut kral ve senyörlerinin 1454 ilkbaharında elçi göndererek fethi tebrik etmeleri, Trabzon Rum İmparatoru ile Anadolu'daki bazı beylerin vergilerini göndermeleri ve Osmanlıların güçlü siyasetleri ile Papa'nın birçok Avrupa devletiyle kurmak istediği ittifak sonuçsuz kaldı²⁵⁷. Papa tarafından Gürcistan'la da temas kurularak, Osmanlılara karşı oluşturulmak istenen bu ittifaka Gürcülerin de destek vermesi sağlanmıştı²⁵⁸. Bu cümleden olarak Gürcistan Kralı Giorgi de ittifak için bazı Avrupa ülkeleriyle temas kurmuştu²⁵⁹. E. Mamistvalaşvili'nin de dediği gibi, zaten ne zaman Osmanlılara karşı bir ittifak düşüncesi doğmuşsa, Avrupalı liderler, Hıristiyan Gürcistan'a büyük ümit bağlamışlardı²⁶⁰.

24 Mart 1455'te ölen Papa V. Nikola'nın halefi III. Calixtus da, Osmanlılara karşı bir ittifak kurmak için çaba harcadı²⁶¹. Bu çerçevede Gürcistan ve Akkoyunlularla da temas kurmaya çalıştı²⁶². Elçi olarak gönderdiği Ludovico (Lodovico da Bologna) Gürcistan'a gelerek Gürcüleri ittifaka katabilmek için

²⁵² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 207; Hinz, 30; İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 520; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 116.

²⁵³ İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 520.

²⁵⁴ Uzunçarşılı, II, 4 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 116.

²⁵⁵ Verlag W. Kohlhammer, *Storia dei Papi*, trc. Giuseppe Reguzzoni, Milano 1995, s. 416 vd.

²⁵⁶ Uzunçarşılı, II, 4 vd.; İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 521.

²⁵⁷ Uzunçarşılı, II, 4 vd.

²⁵⁸ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 101, 118; Minorsky, "Uzun Hasan", *İA*, XIII, 92.

²⁵⁹ Georgy Khutsisvili, *Tbilisi*, trc. Liv Tudge, Ljubljana 1981, s. 16.

²⁶⁰ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 11.

²⁶¹ Uzunçarşılı, II, 4 vd.; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, trc. Janos Boris, Szeged 1978, s. 59; İsmet Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Beyazid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul 1989, c. X, s. 221.

²⁶² Miroğlu, "Fetret Devrinden II. Beyazid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", s. 221.

temaslarda bulundu²⁶³. Papa'nın temas kurduğu en önemli Gürcü devletleri Kartli krallığı ile Samegrelo ve Guria beylikleri oldu²⁶⁴. Osmanlıların 1454'de Batı Gürcistan'a bir sefer düzenlemiş olmalarından dolayı korkuya kapılmış oldukları bir dönemde gelen Ludovico'nun temaları ile Gürcüler, bu ittifak teklifine olumlu cevap verdiler. Trabzon Rum İmparatorunun çabaları ile de Uzun Hasan, Karaman ve Sinop beyleri ile Küçük Ermenistan beyi de ittifaka katılmayı kabul ettiler²⁶⁵. Trabzon imparatorunun Osmanlı tehlikesinin kendisine yöneleceğini görüp ve bir çare için yoğun çaba harcadığı, bununla beraber Gürcülerin bu konuda o kadar faal olmadıkları anlaşılmaktadır. Papa III. Calixtus, 1457'de Osmanlı Devleti aleyhine Uzun Hasan ve Gürcülerle temas kurmaya çalıştı²⁶⁶. Ludovico 1457'de Roma'ya döndükten sonra, Papa onu yeniden bölgeye gönderdi. Zira mektuplarını getirdiği Gürcü kral ve beyleri Papa'ya olumlu cevap vermişlerdi. Hatta onlar Ludovico'nun temaları sonucu aralarında barış bile yapmışlardı. 14 Aralık 1457'de Ludovico'yu yeniden Gürcistan'a gönderen Papa, Gürcü kral ve beylerine gönderdiği mektuplarda elçisine yardımcı olmalarını istiyordu. Elçinin görüştüğü Trabzon Rum İmparatoru, Anadolu'daki Müslüman beylikleri ittifaka dahil etmeyi taahhüt etti²⁶⁷. Ludovico'nun faaliyetleri sonucu Akkoyunlular, Gürcistan ve Trabzon Rum İmparatorluğu arasında bir ittifak kuruldu²⁶⁸.

III. Calixtus'tan sonra, Papa II. Pius de Osmanlılara karşı bir ittifak kurabilmek için çaba harcadı²⁶⁹. Bu maksatla o da Ludovico'yu Gürcistan'a gönderdi²⁷⁰. Bölgeyi çok iyi bildiği için daha önce Nikola ve Calixtus tarafından da doğuya gönderilmiş olan Ludovico, Papadan aldığı 4 Ekim 1458 tarihli "credito" ile gittiği bölgede temaslarda bulundu²⁷¹. Ludovico, 1459'da bölgeye geldikten sonra Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos'tan Uzun Hasan'a haberler getirdi. Bir Rum prensesi olan Despina Hatun da kocası Uzun Hasan'ı her fırsatta Osmanlılara karşı sefere teşvik ediyordu. Uzun Hasan'ın desteğini yeterli görmeyen David, ittifaka Avrupa ve Kafkasya ülkelerini de katmak istiyordu. Samegrelo beyi, Kartli kralı, Samshe atabeyi

²⁶³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 25; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 101, 118; Minorsky, "Uzun Hasan", *İA*, XIII, 92.

²⁶⁴ Tardy, 59; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 26 (Burada Samshe Atabeyliği denmektedir).

²⁶⁵ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 119, 141.

²⁶⁶ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 521. ...

²⁶⁷ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 119, 141.

²⁶⁸ Uzunçarşılı, II, 52; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, trc. Ralph Manheim, New Jersey, s. 146.

²⁶⁹ Kohlhammer, 419 vd.; Tardy, 60; İsmail Hikmet Ertaylan, *Fatih ve Fâtuhâtı I (Bizans ve Karadeniz)*, İstanbul 1953, s. 268.

²⁷⁰ Uzunçarşılı, II, 52; Yaşar Yücel, *Çobanoğulları-Çandarogulları I*, Ankara 1988, s. 107.

²⁷¹ Yücel, aynı yer.

ve diğer Gürcü beyleriyle Ludovico aracılığıyla görüşmeler yapıldı. İttifaka katılanlar Ludovico ile beraber birer elçiyi Papaya gönderdiler²⁷². Gürcü kralı Giorgi ile görüşen Papa'nın elçileri, kralın önüne Osmanlılarla nasıl savaşacaklarına dair haritalar, plan ve projelerle anlattılar. Gürcü kralı ve diğer devlet büyükleri bu anlatılanlardan çok etkilendiler ve bu ittifakın başarılı olacağını düşündüler²⁷³

Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos, Papa vasıtasıyla Fransa'daki Burgandiya dükü Philip'e gönderdiği 22 Nisan 1459 tarihli mektupta 30 gemi ve 20 bin askerin hazır olduğunu ve Kudüs'ü almaya gelirse kendisine yardım edeceğini bildirdi. Ayrıca müttefiklerinden Uzun Hasan'ın 50 bin, Gürcü kralının 60 bin kuvvet çıkarabileceğini, diğer Gürcü prenslerinin de kendi kuvvetleriyle bu sefere katılabileceklerini bildirdi²⁷⁴. Mektupta Samshe Atabeyi Kvarkvare'nin 20 bin, Samegrelo Beyi Liparit'in ise 30 bin asker çıkarabilecekleri ifade edilmektedir²⁷⁵. Sıranın kendisine geldiğini gören David Komnenos, Osmanlılara karşı Gürcistan kralı ve Uzun Hasan'la kurduğu ittifaka Papadan destek istemek için yanına Gürcistan kralı ve Uzun Hasan'ın elçilerini de alarak Roma'ya gitti. Papayla yapılan görüşmede bunların doğudan, Avrupa devletlerinin ise batıdan Osmanlı topraklarına saldırımları kararlaştırıldı²⁷⁶. Gürcistan kralı Osmanlılara karşı kurulacak ittifakta yer almayı kabul ederken, Samshe Atabeyi Baadur 1466'da Trabzon'daki Osmanlı kuvvetleriyle ittifak yaparak Klarcet ve Canet bölgelerini rakiplerinden alacaktır²⁷⁷.

Gürcü tarihçilerin de belirttikleri²⁷⁸ gibi, İstanbul'un fethinden sonra Papanın öncülüğünde Osmanlılara karşı yürütülen ittifak girişimlerine Gürcüler de aktif olarak katılmışlardır. Fakat bu girişimler, Gürcülerin Osmanlılarla bir savaşta karşı karşıya gelmeleri ile sonuçlanmamıştır. Uzun Hasan, bundan sonraki Osmanlı karşıtı ittifaklarda yer almaya devam ederken Gürcülerin eskisi gibi bu konuda aktif olmadıkları anlaşılmaktadır²⁷⁹. Avrupa devletleri, XVI. Asırda Osmanlı Devletine karşı Gürcülerle ittifak arayışına gitmişler, Gürcüler de Osmanlı hakimiyetine karşı bu

²⁷² Hinz, 30; Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 188; Tardy, 60. Ayrıca bk. Ertaylan, 269.

²⁷³ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 207.

²⁷⁴ Uzunçarşılı, II, 453; Yücel, 105 vd.; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 55 (Burada mektubu Gürcü Kralı Giorgi'nin Papa II. Pius'e yazdığı ifade edilmektedir).

²⁷⁵ Yücel, aynı yer. Yücel, mektupta geçen Rex Persarum/Pers kralı olarak gösterilen "Georgius"un bazı tarihçiler tarafından İmereti kralı olarak anlaşıldığını fakat bu sırada İmereti kralının II. Bagrat olduğunu ve bu kişinin Kartli Kralı VIII. Giorgi olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bk. Tardy, 61 vd.

²⁷⁶ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1971, s. 263; "Fatih Sultan Mehmed: 1451-1481", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 95, 106.

²⁷⁷ Allen, *Georgian People*, s. 138, 144; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 86.

²⁷⁸ Svanidze, "Türk-Gürcü İlişkileri Üzerine İncelemeler", s. 59; Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 191

²⁷⁹ Gürcülerin, XV. Asırda Osmanlılara karşı kurulan ittifaklardaki rolü için bk. Tardy, 1-174.

devletlerle ittifak tekliflerine olumlu yaklaşmışlardır²⁸⁰. Avrupalılar, Hıristiyan olmaları sebebiyle Gürcistan'ı Osmanlı Devletine karşı doğal müttefik olarak görmüşler, fakat yukarıda belirtildiği gibi ittifak girişimleri Gürcülerin Osmanlılara karşı herhangi bir savaşa katılmaları ile sonuçlanmamıştır.

d. Trabzon'un Fethi

Osmanlı kaynaklarında Trabzon, fethedildiği dönem için serhadd-i Gürcistan²⁸¹ olarak gösterilmektedir. Bu sırada Trabzon Rum İmparatorluğunun doğu sınırı Batum'a kadar uzanmaktaydı²⁸². Trabzon Rum İmparatorluğu, 1456'da Osmanlı haraçgüzarlığını kabul etmek zorunda kalmıştı²⁸³. Bundan sonra Osmanlılara karşı Avrupa ve çevre ülkelerle ittifaklar için büyük çaba harcamış, fakat neticede 1461'de Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle tarih sahnesinden çekilmiştir. İstanbul'dan sonra Trabzon'un da Osmanlıların eline geçmesi, Gürcistan'ın Avrupa ve Hıristiyan dünyası ile olan irtibatını iyice zayıflattı. Bilindiği gibi Trabzon Rum İmparatorluğu ile Gürcistan arasında yakın ilişkiler ve siyasî menfaat birliği vardı²⁸⁴. Bu devletin, Gürcü kraliçesi Tamara'nın, yeğenleri Aleksî ve David Komnenos'a verdiği destekle kurulduğu²⁸⁵ ve Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra kraliçenin Gürcistan'a kaçtığı²⁸⁶ dikkate alınırca bu husus daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca Kritovulos, Uzun Hasan'ın Gürcülerle anlaşarak vergi vermeyi reddetmesi üzerine Fatih'in Trabzon'u almak için sefere çıktığını belirtmektedir²⁸⁷.

Trabzon'un fethiyle Abhazya, Samegrelo ve Guria'nın Osmanlı Devletine olan bağlılıkları pekişmiştir²⁸⁸. Osmanlılar, İstanbul'dan sonra Gürcülerin müttefiki olan

²⁸⁰ Gürcülerin, Osmanlı Devleti'ne karşı XVI. Asırda kurulmak istenen ittifaklarla ilgisi için bk. Niko Berdzenişvili, "Ruset-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII", *Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis I*, Tbilisi 1944, s. 1-195; V. N. Gabaşvili, "Kartuli Diplomatii İstoriidan (Sakartvelo da Anti Osmaluri Kovalitsiebi XVI-XVII'ss)", *Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis*, 31 (1954), s. 59-128; Tardy, 174-235.

²⁸¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman*, nşr. Şerafettin Turan, Ankara 1970, I. Döfster, s. 27, VII. Döfster, Ankara 1957, s. 181; Celalzâde Mustafa, *Selimnâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 271.

²⁸² Uzunçarşılı, II, 52; Tansel, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 262.

²⁸³ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 529.

²⁸⁴ Minorsky, "Uzun Hasan", *İA*, XIII, 92.

²⁸⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, Ankara 1987, III, 111; V. Minorsky, "Lazlar", *İA*, VII, 26; Kırzioğlu, *Kafkas E'lleri*, s. 22; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 150; Ali İhsan Aksamaz, "Kafkasya Kültür Kökenli Bir Topluluk: Lazlar", *Birikim*, sy. 71-72 (Mart-Nisan 1995), s. 130; Giorgi Cancğava, "Gürcüler ve XIII. Yüzyılda Trabzon İmparatorluğu", *Çveneburi*, sy. 33 (Temmuz-Eylül 1999), s. 12.

²⁸⁶ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 150.

²⁸⁷ Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi)*, trc. Karolidi, sdl. Muzaffer Gökman, İstanbul 1967, s. 189.

²⁸⁸ Kırzioğlu, *Kafkas E'lleri*, s. 9.

Trabzon'u alarak Samshe sınırlarına yaklaşmış oldular²⁸⁹. Trabzon seferi sırasında Torul/Meso-Khaldiya Beyliği'ne ve Atabekler'e dokunmayan Fatih, Yusufeli bölgesindeki derebeylerine bir mektup göndererek buraların itaatini temin etti²⁹⁰. Trabzon'un fethini izleyen günlerde Osmanlı kuvvetleri, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Çoruh nehrine kadar olan topraklarını aldılar²⁹¹. Trabzon'un fethi sırasında Fatih'in Gürcistan'a da yöneldiği ve Karadeniz kıyılarındaki bazı yerleri fethettiği ifade edilmektedir²⁹². Trabzon'un fethiyle Gürcistan'ın batı sınırına dayanan Osmanlılar, burada bir sancak kurarak karadan olduğu gibi denizden de Gürcistan'a ulaşma imkanı elde ettiler²⁹³. Bundan sonra Güneybatı Gürcistan'a Osmanlı akınları vuku buldu²⁹⁴.

Daha sonra 1475'de Gedik Ahmet Paşa, Kefe'yi fethetti²⁹⁵. Kefe ile birlikte, Kırım sahillerinde Cenevizlilere ait bütün kaleler zaptedildi²⁹⁶. Kırım sahillerinde Cenevizlilerin ticaret müstemlekeleri bulunmaktaydı. Bilhassa Kefe şehir ve limanı Cenevizlilerin Karadeniz'deki ambarı durumundaydı. Cenevizliler Kefe ve diğer limanlardan İran, Rusya ve hatta Orta Asya ile ticaret yapıyorlardı²⁹⁷.

Fatih, Uzun Hasan'ın 1478'de ölümünden sonra da Gürcistan ile Trabzon sancağı arasındaki bazı yerleri zaptettirdi²⁹⁸. 1479'daki Gürcistan seferi ile Batum ve çevresi²⁹⁹ ile Maçahel fethedildi. Fatih'in Karadeniz kıyılarında fethedilmemiş yer bırakmadığı, Maçahel fethi sırasında Caneti (Lazistan) bölgesini de Osmanlı

²⁸⁹ Allen, *Georgian People*, s. 135; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 37.

²⁹⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 33; Kırzioğlu, Fatih'in yazdığı nâmcenin Yusufeli'nin eski sancak merkezi Perckcrck'de oturup Atabeyler soyundan olan Şerifzade Faik Bey'de olduğunu (Muvahhid Zeki, *Artvin Vilayeti Hakkında Malumat-ı Umumiye*, Şirketi Mürtebih Matbaası 1927, s. 171'den) nakletmektedir.

²⁹¹ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 150.

²⁹² İbn Kemal, VII, 194.

²⁹³ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 152 vd.

²⁹⁴ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 7; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314; Çiloğlu, "100 Yıl Önce Türkiye'de Gürcü Köyleri", *Tarih ve Toplum*, sy. 102, s. 362. Evliya Çelebi (II, 82), Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra üç sene burada oturarak Samegrelo, Abhazya ve Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne bağladığını belirtmektedir.

²⁹⁵ Münccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, nşr. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1995, s. 289; *Kitab-ı Cihannüma (Neşri Tarihi)*, nşr. Faik Reşit Unat-M. A. Köymen, Ankara 1957, II, 829; Uzunçarşılı, II, 127 vd. Bu sırada Kefe şehrinde yabancı olarak Gürcü ve Çerkeslerin de bulunduğu belirtilmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 57.

²⁹⁶ İnalçık, "Kırım Hanlığı", *İA*, VI, 747.

²⁹⁷ Uzunçarşılı, II, 127 vd.

²⁹⁸ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 527.

²⁹⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1978, XIII, 349; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314; İdris Bostan, "Batum", *DİA*, V, 210. Bu seferle Torul, Kuban ve Anapa kalelerinin de fethedildiği belirtilmektedir. Bk. Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul 1964, s. 117.

Devleti'ne bağladığı ifade edilmektedir³⁰⁰. Bu sırada Viçe-Hopa ve Gonio bölgeleri Guria Beyi Kahaber'in elindeydi. Çünkü Samshe Atabeyi Kvarkvare, Kartli Kralı Giorgi ile mücadeleye girişmeden önce Guria beyini kendi safına çekebilmek için burayı kendisine vermişti³⁰¹.

Maçahel bölgesinin fethiyle Osmanlı sınırı ilk defa Çoruh nehrinin doğusuna geçmiş oldu³⁰². İbn Kemal, Osmanlı kuvvetlerinin Torul Kalesi'nin Gürcistan kralından alındığını belirtmektedir³⁰³. Mehmed Paşa'nın Sivas askeriyle gönderildiği bu seferin sebebini İbn Kemal, şöyle açıklamaktadır: Şehzade Bayezid, Sivas çevresinde avlanırken kendisine gelen bir gurup tüccar "Gürcülerden şikayet eylediler: Diyar-ı Acem'den gelirken Torul nam kalenin ehli bizi garet ettiler deyip maceralarını hikaye eylediler". Şehzade padişahın izin aldıktan sonra kaleye asker gönderdi³⁰⁴.

Osmanlılar, Karadeniz'in güney ve kuzeyini alarak Gürcistan'a iki yönden yaklaşmış oldular. İstanbul ve Trabzon'un fethinin yanısıra Kırım ve Kafkasya'nın da Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra, Gürcistan'ın Avrupa ile ilişkisi kesildi ve bundan sonra Osmanlıların eline geçti³⁰⁵. Osmanlılar Karadeniz'e hakim olunca Gürcistan'dan geçen ticaret yollarını denetim altına aldılar³⁰⁶.

Netice itibariyle denilebilir ki, Osmanlılarla Gürcüler XV. Asırda karşı karşıya geldiler. Bu asırda komşu olundu, fakat yoğun siyasî ilişkiler bir sonraki asırda başladı³⁰⁷.

³⁰⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 32, 40, 98; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314. Madzahalet'in neresi olduğunun 1949'a kadar bilinmediğini söyleyen Kırzioğlu (s. 43), aşağısı Acara'da yukarısı Türkiye'de kalan bu bölgenin Osmanlı belgelerinde geçen Maçahel sancağı olduğunu, Maçakhel adının Acara lehçesinde Çamurlu/Balçıklı demek olduğunu ileri sürmektedir.

³⁰¹ Muhammed Vanilişi-Ali Tandilava, *Lazların Tarihi*, trc. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1992, s. 42 vd.

³⁰² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 47 vd.

³⁰³ İbn Kemal, VII, 541 (1954 neşrinde s. 517). Ayrıca bk. Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 401.

³⁰⁴ İbn Kemal, VII, 465.

³⁰⁵ Asatiani, 37 vd.

³⁰⁶ Şengeliya, "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcistan", s. 15.

³⁰⁷ Abuladze, "Sakartvelosa da misi Politikuri Tzarmonakmenebis Saheltsodebani Osmalur Tzerilobit Dzeglebsi", *Kartuli Terminologia*, s. 257.

BİRİNCİ BÖLÜM
İMERETİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

İMERETİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

XVI. Asırda Osmanlıların İmereti Krallığı ile ilişkilerine geçmeden önce, İmereti'nin coğrafi ve siyasî durumundan kısaca bahsetmek gerekir. Siyasî ve coğrafi bir terim olan İmereti, Gürcüce o taraf anlamındaki *İmier* kelimesine "yer" anlamındaki *et* sonekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Bu oluşumda *i* sesi düşerek *İmier* kelimesi *İmer'e* dönüşmüştür. Başlangıçta yalnız coğrafi bir terim iken Kral VII. Giorgi'den sonra Gürcistan'ın dağılma süreciyle birlikte siyasî bir anlam da kazanarak, İmereti Krallığı ve bu devletin hakim olduğu coğrafya anlamında kullanılmaya başlanmıştır¹. Bu çalışmada da genellikle bu anlamda kullanılmıştır. Bir kanaate göre de İmereti, İmerlerin ülkesi demektir².

İmereti bölgesi, daha önceki dönemlerde Egrisi ve Aphazeti³ gibi değişik adlarla da anılmıştır. Egrisi adı İnguri nehri ile ilgili⁴ iken Abhazeti adının Abhazlarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Roma ve Bizans kaynaklarında Batı Gürcistan için daha çok Lazika ve Kolhis adı kullanılmaktadır⁵.

İmereti, Likhi dağları ve Egrisi nehrinden Karadeniz'e ve Çoruh'dan Kafkasya'ya kadar uzanır. Vahuşti'ye göre, bölgeye İmereti adı Gürcistan'a hakim olan Bagratiler tarafından verilmiştir. Gürcistan'ı iki bölgeye ayıran Bagratiler, Tiflis tarafına bu taraf anlamında "Amereti", Kutais ve Abhazya tarafına da o taraf anlamında "İmereti" adını verdiler⁶. Tiflis tarafına sonraki dönemlerde Amereti yerine daha çok Kartli denirken, Batı Gürcistan için İmereti adı kullanılmaya devam etmiştir.

¹ Cumber Odişli, "Termini *İmereti*", *Kartuli Terminologia*, s. 451.

² A. Gugushvili, "Etnographical and Historical Division of Georgia", *Georgica*, I/2-3, London 1936, s. 55.

³ Vahuşti, 742 vd.; Odişli, a.g.m., s. 451; Otiya Kahadze, "Termini *Egrisi*", *Kartuli Terminologia*, s. 387 vd.

⁴ Kahadze, a.g.m., *Kartuli Terminologia*, s. 378.

⁵ Meri İnadze, "Terminci *Kolhi* da *Kolheti* Antikur Mtzcrlobaşı", *Kartuli Terminologia*, s. 55; Nodar Lomouri, "Sakartvelos Saheltzodebani Bizantiur Tskarocbşi", *Kartuli Terminologia*, s. 90.

⁶ Vahuşti, 742; Allen, *Georgian People*, s. 7; Gugushvili, "Historical Division of Georgia", s. 53. Moğollar, Gürcistan'ı Tiflis ve Kutais merkezli iki idarî bölgeye ayırdılar: Metçunatuko, *Kafkas Tarihi*, s. 63. Moğollar bu taksimi muhtemelen coğrafi durumu dikkate alarak yaptılar. Likhi

İmereti bölgesi ve krallığı için Osmanlı kaynaklarında İmereti yerine, genellikle "Açıkbaz" veya "Başaçık" adı kullanılmaktadır⁷. İmereti kralının bir unvanı olarak kabul edilen⁸ "Başaçuk" adı, bu anlamıyla arşiv vesikalarında da geçmektedir⁹. Osmanlı kaynaklarında kullanılan Açıkbaz adı, Osmanlı diplomasi terminolojisine de bu şekilde girmiştir¹⁰. Osmanlı kaynaklarının yanı sıra İran kaynaklarının da bu bölge için 'Başaçuk' ismini kullandıklarını belirten Vahuşti, bu isimlendirmeyi ahalinin başı açık gezmesi veya hafif bir başlık giymesiyle izah etmiştir¹¹. Bu izaha işaret eden İ. H. Danişmend, 'Başaçuk' ismini 'Paşacuk' kelimesi ile tefsir eden bir iştikak oyununun da yapılmış olduğundan bahsederek bunu "tuhaf bir nazariye" olarak değerlendirmektedir¹².

Osmanlı kaynaklarında Samegrelo ve Guria beyliklerinin yanı sıra bu beyliklerin başındaki idarecilerin unvanı olarak *Dadyan* ve *Guril* adları kullanılmaktadır¹³. Bilindiği gibi Samegrelo beylerinin unvanı *Dadyan*, Guria beylerinin unvanı ise *Gurie*'dir.

XVI. Asırda İmereti'nin başkenti Kutais şehridir¹⁴. Arapların Tiflis'e hakim oldukları beş asır boyunca, Gürcüler tarafından merkez olarak kullanıldığı gibi daha

dağları Gürcistan'ı o kadar tabii bir şekilde iki coğrafi bölgeye ayırmaktadır ki bölgeleri tanımlarken Likh-İmereti veya Likh-Amereti denmektedir. İmereti hakkında ayrıntılı coğrafi bilgiler için bk. Vahuşti, 743-793.

⁷ Osmanlı kaynaklarında İmereti ile ilgili genellikle şu isimler kullanılmaktadır: Başaçık: BOA, MD, XXIX, 522; Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 87a-b; Başaçuk Ülkesi: MD, V, 1004; XVII, 26; MZ, V, 155; Başaçuk Vilayeti: MD, XXXVIII, 115; LXVII, 51; MZ, V, 27; Açıkbaz: MD, LXII, 172; LXIX, 211; İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III, 19; Açıkbaz Vilayeti: MZ, IV, 146; Hüseyin b. Mehmed, 36b. İmereti ve buraya bağlı yerlerle ilgili Osmanlı kaynaklarında ayrıca şu isimlere rastlanmaktadır: Guril: MD, V, 1004; XXII, 612; XXIV, 330; XXIX, 381, 419, 438; XLVI, 656, LX, 449, LXXIII, 1026, 1028; Güril Vilayeti: MD, XIV, 58; XVII, 26, XXXVIII, 115; XLVIII, 793; Güril Melik Sancağı: MD, XXIII, 700; XXV, 210; Dadyan: MD, XVIII, 268; XXII, 612; XXIV, 330; XLII, 477; Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 88a; Dadyan Vilayeti: MD, VII, 2303; XV, 210; XXXVIII, 115, LXXIII, 215; Dadyan Memleketi: MD, LXXIII, 216; Dadyan Ülkesi: MD, VII, 1257; Dadyan Melik Ülkesi: MD, V, 1004; Mcgril: MD, XXIV, 727; XXXIV, 83, 571; LXIX, 56; Mcgrel Vilayeti: MD, XXV, 210; XXX, 386; Güril ve Mcgril Sancağı: MD, XXV, 522; Abaza (yer adı): MD, XXIV, 727; XXXIV, 83, 571; XLII, 477; LXXI, 134, LXVI, 228; Abaza Vilayeti: MD, XXX, 226, 386, 445; LIII, 114.

⁸ Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

⁹ BOA, MD, V, 147, 618, 1004; VI, 880, 970; VII, 579; XXXVIII, 114; XLIV, 99, 131; XLVI, 468, 469; XLVII, 478; XLVIII, 798; MZ, VI, 54.

¹⁰ Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351; "II. Bâyezid", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, 142, 169.

¹¹ Vahuşti, 742.

¹² Danişmend, III, 15, 571.

¹³ BOA, MD, XXV, 210, XXIX, 474; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 299a.

¹⁴ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 360a; Evliya Çelebi, II, 324; Sergey Enisimof, *Kafkas Kılavuzu*, trc. Sadık Binbaşı, İstanbul 1926, s. 247; Danişmend, II, 10, 504; Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 172; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Mehmet Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 11.

sonraki dönemlerde de bu fonksiyonunu devam ettirmiştir. Gürcistan'ın yeniden bölünmesi üzerine 1462'de yeniden İmereti Krallığı'nın başkenti olmuştur¹⁵. Önemli bir ticaret şehri olan Kutais, bölgenin iktisadi merkezidir. XVI. Asrın başlarına ait bir vesikada İmereti'nin coğrafi durumu hakkında önemli bilgiler verilmektedir¹⁶. Bu dönemde İmereti'de biri Samegrelo diğeri Guria olmak üzere iki güçlü beylik vardır. Beylerinin unvanı dadyan¹⁷ olan Samegrelo beyliğinin merkezi Odişi'dir. Bu dönemde Abhazya da bu beyliğe bağlıdır¹⁸. Samegrelo'da şehir kabul edilecek bir yerleşim birimi yoktur. Dadyanın kışın oturduğu Zugdidi ve yazın bulunduğu İzalçino bile birer fakir köy görünümündeydi¹⁹. Coğrafi bir terim olarak Samegrelo, Batı Gürcistan'ın eski ismi olan *Egri/Egrisi*'den gelen Megrel adından türetilmiştir ve bir dönem bütün Batı Gürcistan'ı ifade ederken daha sonra bir Gürcü etnik gurubunun adı olarak kullanılmaya başlamıştır²⁰.

İmereti'de bulunan ikinci önemli beylik ise Guria'dır. Kuzeyinde Rioni nehri, doğusunda Acara-Guria geçidi, güneyinde Çoruh nehri ve batısında Karadeniz bulunan bölgenin adı olan Guria, VIII. Asırdan beri bilinmektedir²¹. Batum, Guria beyliğinde bulunan en önemli yerleşim merkezidir²². Batum yakınlarında bulunan Gönne Kalesi'nin tahkimi ve daha sonra Trabzon sancağının da bağlı bulunduğu Batum Beylerbeyliğinin merkezi olmasından Guria'nın Osmanlı Devleti için arzettiği jeo-stratejik önem anlaşılabilir.

¹⁵ Robert H. Hewson, "Kutaisi", *Dictionary of the Middle Ages*, VII, 311.

¹⁶ BOA, *Fekete*, 134. Belgede, İmereti ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Tiflis memleketinden aşağı deryaya kadar Kütatiz ülkesidir. Sultan Selim varıp gaza ettiği yerlerdir. Ondan aşağıda Trabzon serhaddine bitişik olan Güril ve ötesinde eskiden iskele olan Sohum'a kadar dadyan ülkesidir. Elbruz eteklerinden ötesi Abkaz ve dağların arkası Çerkes diyarlarıdır, denize kadar ise Lezgistan'dır.

¹⁷ Hammer, VII, 60.

¹⁸ Asatiani, 42.

¹⁹ Friedrich Wagner, *Schamyl and Circassia*, London 1854, s. 36.

²⁰ Tamaz Beradz, "Megreli, Samegrelo, Odişi", *Kartuli Terminologia*, s. 459.

²¹ Kveli Çataraişvili, "Terminebi Guria, Guruli da Gurieli", *Kartuli Terminologia*, s. 453. Guruli, Gurieli demektir. Gurieli anlamında daha önce ise Gurieli terimi kullanılmaktaydı: Çataraişvili, a.g.m., s. 455.

²² Svanidze, *Narkvevebi*, s. 219.

A. II. BÂYEZİD DÖNEMİ (1481-1512)

Şehzade Selim'in Kutais Seferi

Osmanlı fetihlerinin II. Bâyezid döneminde Gürcistan sınırına dayandığı belirtilmektedir²³. Ayrıca bu dönemde kaynaklar Şehzade Selim'in Kutais'e düzenlediği bir seferden söz etmektedirler. Şehzade Selim, Trabzon'da sancakbeyi olarak bulunduğu dönemde Gürcistan'a akınlar yapmıştı²⁴. Bitlisi'ye göre Şehzade Selim, Gürcülere karşı üç sefer düzenlemiştir²⁵, hatta kaynakların bir kısmına göre vaktinin çoğunu Gürcülerle yaptığı bu savaflara ayırmıştır²⁶. Bu akınların, Gürcistan'a korku saldığı belirtilerek²⁷, Selim'in cesaretinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten, ülkenin fizikî şartları dikkate alındığında ve tarihin hiçbir döneminde buraya büyük Osmanlı ordularının girmediği düşünüldüğünde, Şehzade Selim'in bu seferinin büyük bir cesaret gerektirdiği anlaşılabilir. Dağlarının yüksek, yollarının çok dar olduğu belirtilen Gürcistan'a sefer düzenlemenin zorluğu çeşitli şiirlerle de ifade edilmiştir. Aşağıda vereceğimiz mısralar buna örnek olarak zikredilebilir:

"At ile giren, yayan yol bulmağa / Can verir idi kaçıp kurtulmağa"²⁸.

"Gürciye şehzadenin azmin didüm / Ol gazada Gürcile rezmin didüm"

"Didiler bu nev-cevan-ı zü-fünun / İtti Gürcistan-zemini gark-ı hûn"

"Girdi Gürcistan'a ol er bi-hiras / Bundan eylen cüretin anın kıyas"²⁹.

"Komazdı kılıcın her dem belinden / Zebun olmuşdi Gürcistan elinden

Ne Gürcistan ki, tutdı şark u garbı / Salabetle sadâ-yı darb u harbi"³⁰.

"Ülkesi dağlık, taşlık ve çalılıktır / Hem Gürcî kafirleri de katı yürekli

Yine de başın vakarla dimdik tutar / Sana bir laldir dağlar arasında kılmış karar³¹.

²³ Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*, İstanbul 1970, s. 241.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Celalzâde, *Selimnâme*, s. 283 vd.; İbn Kemal, VIII, 272 vd.; Hoca Sadettin, II, 138 vd.; Uzunçarşılı, II, 238. Ayrıca bk. BOA, *TD*, 52, vr. 259a-b.

²⁵ Şükrî-i Bitlisi, *Selim-Nâme*, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri 1997, s. 61, 82, 97.

²⁶ Hoca Sadettin, II, 134, 139; Münecimbaşı, III, 432.

²⁷ İbn Kemal, X, s. LXXVI;

²⁸ İbn Kemal, VIII, 273.

²⁹ Bitlisi, 65.

³⁰ Hoca Sadettin, II, 135; Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 358; Hoca Sadettin, II, 136.

³¹ Hoca Sadettin, II, 138.

Şehzade Selim'in, Trabzon sancakbeyi iken Gürcülerle yaptığı savaşların en önemlisi kalabalık bir ordu ile İmereti başkenti Kutais'e düzenlediği seferdir. Bu sefer sırasında Osmanlı ordusunu karşılayıp bağlılığını bildiren Samshe Atabeyi Mzeçabuk, Kutais'e kadar Osmanlılara rehberlik yapmıştır³². Atabeyin Osmanlı ordusunu Kutais'e götürürken Persati dağlarından geçirdiği³³ ve Acara-Guria yoluyla ulaştırdığı belirtilmektedir³⁴. F. Kırzioğlu, şehzadenin sefer sırasında Hopa'daki Sultanselim Dağı'ndan geçtiği, Hopa'nın kuzeydoğusunda bulunan 1441 m. yükseklikteki dağın bu adla anılmasının sefer sırasında bu tepede konaklandığını gösterdiğini ifade etmektedir³⁵. Kutais seferinde Şehzade Selim'e rehberlik yapan Mzeçabuk, sefer sırasındaki itaatinden dolayı atabey unvanını koruyarak ülkesini idare etmeye devam etti. Bu itaatiyle vergi vermeyi kabul eden atabek, ayrıca Osmanlı ordularına gıda yardımı yapma ve gerektiğinde askerî destek sağlama konusunda söz verdi³⁶. Tahta çıktığında ülkesinin denizyoluyla dünyaya açılan kapısı olan Lazistan'ı işgal etmiş olduğundan Guria beyi ile arası açılmıştı. Bu sebeple Kutais seferini fırsat bilerek Osmanlı kuvvetlerinin de desteğiyle Guria'dan bazı yerleri almayı amaçlamıştı³⁷. Mzeçabuk, sefer sırasında yaptığı kılavuzlukla, Osmanlı ordusunun ülkesine girmesini önlemeyi amaçladığı³⁸ anlaşılmaktadır.

Şehzade Selim'in karşısına çıkamayan Gürcüler, güçlükle dağlara çekildiler. Kral Bagrat da, savaşı tercih etmeyerek kaleye kapandı. Kaleyi ele geçiremeyen, fakat kenti ve çevresini tahrip eden Şehzade Selim, pek çok ganimetle geri döndü³⁹. Osmanlı tarihçisi İbn Kemal, 10 binden fazla esir alındığını ve ganimetlerin Trabzon'a derya gibi aktığını bildirmektedir⁴⁰. Gürcü kaynakları ve bazı Osmanlı kaynakları ise

³² Vahuşti, 811; *Kartlis Tshovreba*, II, 241; Allen, *Georgian People*, s. 145; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 225 vd.; Asatiani, 41; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 93, 384; a. mlf., "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *TK*, VIII/87 (Ocak 1970), s. 204; İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, "Kuzey-Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *TK*, XI/126 (1973), 376; Suny, *Georgian Nation*, s. 47. Ayrıca bk. Danişmend, III, 16; Nodar Şengeliya, "16. Yüzyılda Samtshe (Metshi'lerin Yurdu) Atabeyliği", trc. Hacer Özkan (İremadze), *Çveneburi*, sy. 32 (Nisan-Haziran 1999), s. 11.

³³ Vahuşti, 811; Allen, *Georgian People*, s. 145.

³⁴ Kayabalı- Arslanoğlu, "Kuzeydoğu Anadolu Tarihi", s. 376. Ayrıca bk. Allen, *Georgian People*, s. 145.

³⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 89.

³⁶ Hoca Sadettin, IV, 228; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 101; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 159; Şengeliya, "16. Yüzyılda Samtshe Atabeyliği", s. 11.

³⁷ Vanilişi-Tandilava, 44.

³⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 225 vd.; Allen, *Georgian Nation*, s. 145.

³⁹ Vahuşti, 811; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 225 vd. Ayrıca bk. Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 8; Suny, *Georgian Nation*, s. 47; Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassürler*, İstanbul 1919, s. 55; Şengeliya, "16. Yüzyılda Samtshe Atabeyliği", s. 11.

⁴⁰ İbn Kemal, VIII, 275.

kayıplar konusunda rakam vermeyip Osmanlı askerlerinin çok sayıda esir ve ganimet aldıklarını belirtmektedirler⁴¹.

Osmanlı kuvvetleri ganimet toplamakla meşgulken kış mevsiminin yaklaşmasını da fırsat olarak değerlendiren Gürcüler, savaş hazırlıklarına başladılar. Zekari geçitleri karla kapanıp geçit vermez hale geleceğinden ordusunun tehlike ile yüz yüze olduğunu fark eden şehzade, Gürcülerin beklediği savaş şartları oluşmadan süratle bölgeden çekildi⁴². Yukarıda belirtildiği gibi bölgeye yapılacak askerî operasyonlar için pek çok zorluklar vardır. Amasya Antlaşması sırasında Amasya'ya gelmiş olup burada Gürcü ulakları da görmüş olan Hans Dernschwam, Gürcistan'ın sarp bir yer olduğunu ve oraya gitmenin kolay olmadığını dile getirmektedir⁴³.

Kartli Kralı Davit'in ilk yıllarındaki zayıflığından faydalanmak isteyen Kral Aleksandr, 1509'da Kartli'ye savaş açtı ve birçok yeri işgal etti. Karşısına kimse çıkamayınca ilerleyerek 6 Ağustos 1509'da Gori Kalesi ve çevresini aldı. Fakat İmereti'ye Osmanlı ordusunun geldiğini duyunca Kutais'e geri dönmek zorunda kaldı. İmereti'ye geldiğinde ise Osmanlı ordusu geri dönmüştü⁴⁴.

Kutais Seferi hakkında Osmanlı kaynaklarında pek ayrıntı yoktur. Gelibolulu Mustafa Âli, Şehzade Selim'in ordusuyla başkent Kutais'e varıp kiliselerini yakıp yıktığını ve Gürcüleri itaat altına aldığını yazmaktadır⁴⁵. Şehzade Selim'in bu ve benzeri seferleri İstanbul'da farklı biçimlerde değerlendirilmiş ve babasına itaatsizlik şeklinde yorumlanmıştır⁴⁶. Nitekim seferden sonra Şah İsmail, padişaha elçi göndererek İran topraklarından Erzincan ve Bayburt'a girilmesinden dolayı şikayetçi olmuş ve hatta İran'dan alınan kalelerin geri verilmesi bile gündeme gelmiştir⁴⁷. Elçinin gelişinden sonra şehzadelerin kıskançlığı ve divandaki vezirlerin de tesiri ile sultan, şehzadenin sancağı muhafaza ile meşgul olmasını ve başka yerlere akınlar düzenlememesini istemiştir⁴⁸. Şehzadenin itaatsizlikle suçlanmasını haksızlık olarak değerlendiren Münecimbaşı, bunun izinsiz olarak Gürcistan'a düzenlenen seferlere

⁴¹ Bitlisi, 65; *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5; Vahuşti, 810.

⁴² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 226.

⁴³ Dernschwam, 284.

⁴⁴ Vahuşti, 392, 809 vd. Ayrıca bk. *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5; *Kartlis Tshovreba*, II, 241; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 50, 157; a. mlf., *Narkvevbi*, s. 17, 157; V. Guçua, "Brzola Kvcknis Mlianobis Ağdgenisatvis da Agresorta Tsinaağmdeg XVI. s. I. Nahevarşi", *Sakartvelos İstoriis Narkvevbi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 94; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 53.

⁴⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 360a.

⁴⁶ Münecimbaşı, III, 432 vd.; Uzunçarşılı, II, 238.

⁴⁷ Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966, s. 246 vd.; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 84, 94 vd.

⁴⁸ Münecimbaşı, III, 432; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 95.

dayandırıldığını da belirtmektedir⁴⁹. Bunların yanısıra şehzadenin sefer dönüşü esirleri Sultan Bayezid'e gönderdiği ve başarısından dolayı tebrik edildiği de kaydedilmektedir⁵⁰.

Gerek Osmanlı ve gerekse Gürcü kaynaklarında bu seferin sebebi açıklanmamaktadır. Celalzâde Mustafa, şehzadenin çıkacağı bir sefer öncesi yanına topladığı gönüllülere, Gürcülerin ileri gelenlerinin İran'la temas kurduklarını duyduğundan bir sefere karar verdiğini açıkladığını nakletmektedir⁵¹. Şükrî-i Bitlisî ise, yakın bir düşman soran şehzadeye, çevresindekilerin, ülkeleri geniş, orduları ve beyleri çok olan Gürcülerden bahsedip Uzun Hasan ve oğlu Yakub'un Gürcistan'da fetihler yaptıklarını söylediklerini, bunun üzerine hiçbir şeyin kendisini engelleyemeyeceğini söyleyen Şehzade Selim'in, bölge hakkında bilgi topladıktan sonra buraya sefer düzenlediğini bildirmektedir⁵². Şehzadenin bölgede giriştiği büyük fetih hareketlerinin tahtı elde etme yolunda lehine bir kamuoyu oluşturma amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sefer sonrası hazine payını almaksızın ganimetin tamamını gazilere dağıtarak askerin ileri gelenlerine tahta çıkarsa haksızlık ve yolsuzlukları ortadan kaldıracığını ve meylinin halk çocuklarına olduğunu söyleyip gittiklerinde bunu halka söylemelerini istediği belirtilmektedir⁵³. F. Kırzioğlu da, şehzadenin "Gürcistan Gazaları"yla kendi fetih duygularını okşamak ve ilerde tahta geçmek için takdir toplamayı hedeflediği kanaatindedir⁵⁴.

Şehzade Selim'in İmereti'ye düzenlediği seferin tarihi ile ilgili 1508⁵⁵, 1509⁵⁶, 1510⁵⁷ ve 1512⁵⁸ gibi değişik tarihler verilmektedir. Ordunun başında Şehzade Selim'in bulunduğunu belirtmekle birlikte İbn Kemal dışındaki Osmanlı tarihçileri seferin tarihi hakkında bilgi vermemektedirler. İbn Kemal ise, şehzadenin seferi ile

⁴⁹ Müneccimbaşı, III, 432 vd.

⁵⁰ Bitlisî, 65.

⁵¹ Celalzâde, *Selimnâme*, s. 285.

⁵² Bitlisî, 62 vd.

⁵³ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1992, s. 13.

⁵⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 86.

⁵⁵ İbn Kemal, VIII, 272; Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 88; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314.

⁵⁶ *Parizis Kronika*, s. 40; *Kartlis Tshovreha*, II, 241; Armani, 518; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; Guçua, "Brzola Kvcknis Mlianobis Ağdgenisatvis", s. 94; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 157; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 53; Kayabalı-Arslanoğlu, "Kuzeydoğu Anadolu Tarihi", s. 376.

⁵⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 225; Allen, *Georgian People*, s. 145; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 50; Suny, *Georgian Nation*, s. 47; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 8; Alasania, "Şenişvnebi", *Parizis Kronika*, s. 134.

⁵⁸ Vahuşti, 810.

ilgili olarak Evail-i 914 (Mayıs 1508) tarihini vermektedir⁵⁹. F. Kırzioğlu, bunu ilkbahar mevsimine rastladığı için Osmanlı geleneklerine uygun bir tarih olarak değerlendirmekte ve Gürcü kaynaklarındaki değişik tarihleri bununla tashih etmek gerektiğini belirtmektedir⁶⁰.

Seferin tarihi ile ilgili olarak Gürcü kaynaklarında da farklı görüşler bulunmaktadır. Vahuşti, biri 1509'da Kral Aleksandr, diğeri 1512'de oğlu Bagrat döneminde olmak üzere İmereti'ye düzenlenmiş iki seferden bahsetmektedir. Birincisinde kralın Kartli'de iken saldırı üzerine ülkesine döndüğünden söz edilirken, ikincisinde Samshe'den geçerek ülkeye giren Osmanlıların Gelat ve Kutais'i tahrir ettikten sonra itaat altına aldıkları belirtilmektedir. İkinci seferde gelen ordu için "Sultan Selim'in ordusu" denirken, birinci sefer "Cihni" ve "Cihta"ya atfedilmektedir⁶¹. Parizis Kronika'da ise 1509'daki saldırının Tatarlar tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir⁶². Vahuşti, 1512'de padişahın Gürcistan'ı almak için bir serasker gönderdiğini, bunların Samshe sınırına gelmeleri üzerine Mzeçabuk'un kaleleri tahkim ettikten sonra seraskeri karşıladığını, serdarın kendisinden gıda yardımı ve İmereti'ye kılavuzluk yapmasını istediğini belirtmektedir⁶³.

Tatarlar ile kastedilenlerin Osmanlılar olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Vahuşti'nin bahsettiği "Cihni" ve "Cihta" kimlerdir? Bilindiği kadarıyla *Ciketi* Çerkezistan, *Cikni* ise Çerkezlerdir⁶⁴. Bazı Gürcü tarihçilerine göre ise, "Çihni" ile kastedilenlerin Çerkesler değil Tatarlar olduğu belirtilmektedir⁶⁵. Kanaatimizce Çerkeslerin kastedilmesi mümkündür. Zira onlar, Gürcülerin kuzey komşularıdır ve zaman zaman daha çok kıyılara yönelik olmak üzere Gürcü bölgelerine saldırılar düzenlemektedirler. Fakat bu kez hedefin kıyıdan içerde bulunan başkent Kutais olması, sefer hakkında anlatılanların Osmanlılarla ilgili olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

M. Svanidze, seferin tarihi olarak Ekim 1510'u tercih etmekte⁶⁶, onun bu görüşü başka Gürcü tarihçiler tarafından da paylaşılmaktadır⁶⁷. Fakat M. Svanidze, daha

⁵⁹ İbn Kcmal, VIII, 272-273, 275.

⁶⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 88.

⁶¹ Vahuşti, 809 vd.

⁶² *Parizis Kronika*, s. 40.

⁶³ Vahuşti, 711; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49.

⁶⁴ Allen, *Georgian People*, s. 137, 410; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 81.

⁶⁵ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 41.

⁶⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 41, 43, 50.

⁶⁷ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 70; Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 54; Alasania, "Şenişyncbi", *Parizis Kronika*, s. 134.

sonra yayınladığı bir eserde ise seferin tarihini 1509 olarak göstermektedir⁶⁸. Bundan da anlaşılacağı üzere tarihi doğru olarak tespit etmek oldukça zordur. Zira İ. H. Danişmend'in dediği gibi Osmanlı ve Gürcü kaynaklarının mübhemiyet ve tenakuzları, bu ve benzeri seferlerin tavihine pek müsait değildir⁶⁹.

Şehzade Selim, Gürcülere karşı düzenlediği seferlerle Canet ve Acara bölgelerini (Rize ve Batum sahilleri) almıştı⁷⁰. Bu bölgenin Gürîa beyinden alındığı anlaşılmaktadır. Zira bir tahrir kaydında Laz Nahiyesinin⁷¹ tekfurdan alındığı ifade edilmektedir⁷². F. Kırzioğlu, tekfurı Gurîa beyi olarak anlamaktadır⁷³ ki kanaatimizce de bu, ihtimaller arasında en doğru olanıdır. Trabzon'dan yola çıkan şehzadenin Melo'ya geldiği, Gonio Kalesi'ni aldığı, burada üstlenerek Arhavi, Viçe, Atina, Hopa, Gonio, Batum, Çhala, Beğlevan, Noğedi (Makriali) ve Sarp bölgelerinin aralıksız üç ay süren savaşlar sonunda yapılan barış görüşmeleriyle Osmanlı hakimiyetine girdiği belirtilmektedir⁷⁴. Kutais seferi sonunda ise Gürîa ve İmereti, Osmanlı Devletine itaat edip vergiye bağlandı⁷⁵. Ayrıca sefer sonunda İmereti prenslerinden bir ikisinin de Müslüman olduğu zikredilmektedir⁷⁶. Böylece Osmanlı hakimiyeti Batı Gürcistan içlerine kadar ulaşmış oldu⁷⁷.

Gürcü kaynaklarında bu sefer sırasında Kutais ve Gelat'ın tahrip edilip kiliselerin yakıldığı zikredilmekte⁷⁸, kiliselerin tahrip edildiği hususu Osmanlı kaynaklarında da yer almaktadır⁷⁹. Nitekim bu husus bir şiirde şöyle dile getirilmektedir:

"Girdi Gürcistan'a saldı velvele / Aldı vü katl itti kim girse ele
Yaktı ol mülki ser-a-ser şehriyar / Yakmadın ne şehir koydı ne hisar"⁸⁰
"Tuna'dan öte Ak-Kirman u Kili / Azag u Abaza vü Çerkes ili
Bu yana mülk-i Gürcistan alındı / Sınırdaş oldu ta Şirvan alındı"⁸¹.

⁶⁸ Mihail Svanidze, *Oşmaletis İstoria (XIV-XVI ss.)*, Tbilisi 1999, s. 121.

⁶⁹ Danişmend, III, 16.

⁷⁰ Danişmend, III, 16; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 97. Sultan Yakub, Şehzade Selim'e yazdığı bir mektupta Gürcistan'a yaptığı seferden haberdar olduğunu bildirmişti: Haydar Çelebi, *Ruznâme*, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul ts., s. 36.

⁷¹ Bugünkü Arhavi ve çevresi.

⁷² BOA, TD, 52.

⁷³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 97.

⁷⁴ Vanilişi-Tandilava, 46.

⁷⁵ Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314.

⁷⁶ Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351.

⁷⁷ Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314.

⁷⁸ *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5; Vahuşti, 811; *Kartlis Tshovreba*, II, 241.

⁷⁹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 360a.

⁸⁰ Bitlisi, 65.

⁸¹ Hadidi, 16.

Tsisana Abuladze, Kutais seferini kayda değer ilk Osmanlı-Gürcü savaşı olarak değerlendirmektedir⁸². Bundan önce de iki taraf arasında çeşitli çatışmalar yaşanmış, fakat bu sefer Osmanlı birlikleri ilk defa Gürcü topraklarında büyük bir savaşa girişmişler ve İmereti başkentine kadar ulaşmışlardı. Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancakbeyliği döneminde İmereti kralıyla iyi ilişkiler kurduğunu söylerken⁸³ muhtemelen sefer sonrası kurulan ilişkileri kastetmektedir.

⁸² Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 7-8.

⁸³ Evliya Çelebi, II, 320 vd.

B. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ (1512-1520)

Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı 1512 yılında Samegrelo ve Guria'da da yeni beyler işbaşına gelmişlerdi. Aynı yıl işbaşına gelmiş olan Guria Beyi I. Giorgi (1491-1512) ve Samegrelo Beyi I. Liparit (1491-1512) yine aynı yılda öldüler. Kral Bagrat'ın onayıyla Samegrelo'da III. Mamiya (1512-1532) ve Guria'da I. Mamiya (1512-1534) işbaşına geldiler⁸⁴. İmereti kralı ise Yavuz Sultan Selim'in şehzadeligi döneminde değişmişti. Kral Aleksandr, Çerkeslere karşı savaşa hazırlanırken 1510'da ölmüş⁸⁵, Bagrat, Davit ve Vahtang adındaki üç oğlundan Bagrat, tahta çıkmıştı. Yeni kral, babasının son zamanlarında ortaya çıkan karışıklıkları bertaraf edip ülkeye hakim olmuş ve Samegrelo ile Guria beyleri de Bagrat'a bağlılıklarını bildirmişlerdi⁸⁶.

Yavuz Sultan Selim dönemine ait bir belgede, Gürcülerin Osmanlı topraklarına bir saldırı gerçekleştirdikleri, fakat püskürtüldükleri belirtilmektedir⁸⁷. Bununla birlikte bu dönemde İmereti'ye bir Osmanlı akını olmamıştır. Daha önce belirtildiği gibi Yavuz Sultan Selim, şehzadeligi döneminde Batı Gürcistan'a akınlar yapmış ve hatta bir defasında başkent Kutais'e kadar ulaşarak burayı Osmanlı hakimiyetine almıştı. Büyük bir cesaret olarak değerlendirilen bu akını gerçekleştiren Sehzade Selim, Osmanlı tahtına çıktıktan sonra İmereti'ye yeni bir sefer düzenlememiştir. Tahta çıktıktan sonra dikkatini daha çok İran ve Mısır üzerinde yoğunlaştırdığından İmereti ile fazla ilgilenemediği anlaşılmaktadır. Yeni Osmanlı akınlarının olmaması, şüphesiz başka yerlerle meşguliyet, bağlılığın devamı veya bölgedeki zor coğrafi şartların padişahın şehzadeligi döneminde düzenlediği seferdeki zorluklar sebebiyle yeni bir hareketi düşünmediği gibi değişik yaklaşımlarla izah edilebilir. Hatta bunlara Kral Bagrat'ın başarılı bir dış politika izleyerek Osmanlı ordularının yeniden ülkesine girmesine zemin hazırlamaktan kaçındığı kanaati de eklenebilir.

Yavuz Sultan Selim'in, Guria beyinin itaatini yenilediği ve İmereti ile birlikte bütün Batı Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne bağladığı belirtilmektedir⁸⁸. Evliya Çelebi, Kutais'in Yavuz'un halifeliği döneminde ocaklık hükümet olduğunu söylemektedir⁸⁹. Bilindiği gibi Osmanlılar özellikle doğu sınırlarında zaptedilen yerlerde, bağlılığı

⁸⁴ *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 6; Vahuşti, 810; *Kartlis Tshovreba*, II, 241.

⁸⁵ Vahuşti, 392, 809; Malakatia, 90.

⁸⁶ Vahuşti, 809; Allen, *Georgian People*, s. 145; Guçua, "Brzola Kvcknis Mtlanobis Ağdgenisatvis", s. 94.

⁸⁷ TSMA. E., 10195/2.

⁸⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98.

⁸⁹ Evliya Çelebi, II, 324.

görülen beylerle hanedan mensuplarına yurtluk ve ocaklık adıyla topraklar tahsis etmiştir. Bu uygulama Tanzimata kadar devam etmiştir⁹⁰.

Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan 1516 tarihli bir belgede Samegrelo ve Guria beyliklerinin Osmanlı Devleti'ne vergi verdikleri belirtilmektedir. Belgede, geçen yıl padişah tarafından Vilayet-i Trabzon'dan Samegrelo ve Guria tarafına haraç talebi için gönderilmiş olan Ağacukoğlu Yakupşah adlı zımmînin Dadyan'dan aldığı bir miktar haraçla İstanbul'a gitmekte olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca on beş kadar adamıyla Gürcistan'a giden ve Avnik'de bulunan Satılmışoğlu'nun getireceği haberlerin de ulaştırılacağı belirtilmektedir⁹¹.

Yavuz Sultan Selim'in, padişahlık döneminde İmereti ile kurulan ilişkilere dair kaynaklarda pek bilgi bulunmamasıyla birlikte, onun Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı sağladığı üstünlükle, İran'ın Osmanlı sınırındaki Gürcü topraklarına müdahalesini önlediği veya en azından bir süre erteleyerek İmereti'nin İran tesirinden uzak kalmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

⁹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, III, 639. Müellif, ayrıca şunları eklemektedir: Yurtluk, sadece kaydı hayat şartıyla tasarruf edilir. Yurtluk ve ocaklık ise, irs yoluyla da tasarruf edilirdi. Bu kişi o yerin sahibi değildi, fakat şer'i ve orfi vergisi kendisine aitti. Tımdan farkı, bir hizmete bağlı olmamasıydı. Sahibinin, bazı kazâî hakları da vardı.

⁹¹ TSMA, E. 6478/1.

C. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ (1520-1566)

Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı tahtına çıktığında, İmereti'nin yanı sıra Guria, Samegrelo ve Abhazya bölgeleri Osmanlı hakimiyetinde idi⁹². Osmanlı Devletine vergi ödeyen, fakat içişlerinde bağımsız olan bu devletlerin bazı hususlarda dış ilişkilerinde de bağımsız hareket ettikleri söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İmereti Krallığının yanı sıra diğer Gürcü devletleriyle de iyi ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. Nitekim İmereti Kralı Bagrat, Samshe Atabegi Kvarkvare ve Kaheti Kralı Levan 1524'de Kanunî'ye müracaat ederek Gürcülerin Kudüs'ü ziyaretlerine müsaade edilmesini istemişlerdi⁹³.

Bir süre sonra İmereti Kralı Bagrat, Aradet suyunun doğusunda yer alan Ali, Surami ve Ahaldaba'yı 1526'da ülkesine kattı⁹⁴. Bu konuda onun dolaylı da olsa Osmanlıların desteğini almış olduğu düşünülebilir. Zira İmereti, Osmanlı müttefiki, toprakların alındığı Kartli Krallığı ise İran hakimiyetinde idi. Daha sonra İmereti ile Osmanlı Devleti arasında da bazı problemler ortaya çıkmıştır. Osmanlı kaynakları konu ile ilgili bilgi vermezken, Gürcü kaynaklarına göre Kral Bagrat, 1532 veya 1533'de Samegrelo ve Guria beylerini de yanına alarak uzun zamandır Osmanlılardan aldıkları destekle Abhazya, Odişi ve Guria kıyılarına baskınlar düzenlemekte olan Çerkeslere karşı bir sefere çıktı⁹⁵. Kayıklarla gelen Çerkeslerin saldırılarına Gürcülerin karşılık vermesiyle 30 Ocak'ta büyük bir savaş oldu ve ilk gün Gürcüler galip geldiler, fakat ertesi gün Samegrelo askerlerinin savaş alanını terk etmesiyle, savaşı kaybettiler⁹⁶. Samegrelo Beyi Mamiya'nın öldürüldüğü savaşta, Guria Beyi Mamiya da esir alındı. Samegrelo'da, tahta Levan (1532-1546) çıktı. Guria Beyi Mamiya oğlu Rostom tarafından daha sonra kurtarılıp Guria'ya getirildi ve 1534'te ölünce yerine oğlu Rostom, Guria beyi oldu⁹⁷.

1. Murcaheti Savaşı ve Samshe'nin İmereti'ye İlhakı

Kral Bagrat, Çerkesler karşısında aldığı yenilgiden sonra Samegrelo ve Guria askerlerinin de desteğiyle bu kez ülkesinin bir parçası olarak gördüğü Samshe'yi ele geçirmek için harekete geçti. Zira Bagrat, yeniden başlayacak olan Osmanlı-İran

⁹² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 124.

⁹³ Allen, *Georgian People*, s. 139; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 99.

⁹⁴ *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 7; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 386.

⁹⁵ Vahuşti, 811; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

⁹⁶ *Parizis Kronika*, s. 42; Vahuşti, 811.

⁹⁷ Vahuşti, 811. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

mücadelesinde şahın yanında yer alıp Samshe'yi ele geçirmek ve Mzeçabuk'un Osmanlı ordularını Kutais'e getirmesinin intikamını oğlundan almak istiyordu. Şahın bu sırada Samshe'ye düzenlediği bir seferde olması, ona, dadyan ve gurielle de anlaşarak Samshe'ye saldırma fırsatı vermiş oldu⁹⁸.

Savaş, 15 Ağustos 1535 Perşembe günü Ahilkelek yakınlarındaki Murcaheti'de oldu⁹⁹. Savaşın 13 Ağustos'ta olduğu belirtildiği¹⁰⁰ gibi yıl olarak 1536 da zikredilmektedir¹⁰¹. Kral Bagrat, bu savaşta Atabey Kvarkvare'yi esir alarak Samshe'yi ülkesine kattı¹⁰². Savaşta İsak Artumeladze tarafından ele geçirilen atabeg, Guriel Rostom'a verildi. Daha sonra Kral Bagrat'a verilen atabeg hapsedildi. Kvarkvare, on yıl kadar hapiste kaldıktan sonra Gelat'ta öldü¹⁰³. Samshe'yi bütünüyle ülkesine katan Bagrat, Acara ve Caneti'yi Guria beyine verdi¹⁰⁴. Bagrat bunu olası bir isyan ihtimaline karşı tedbir olarak düşünmüştü¹⁰⁵. Hemen Kutais'e dönmeyen ve bir süre Samshe'de kalan Bagrat, Kartli seferinden Karabağ'a dönmüş olan Şah Tahmasb'ın yanına gidip destek istedi ve kendisine destek sözü verildi. Zaten şah Samshe'ye sefere çıkarken Bagrat'a hediyeler göndermişti¹⁰⁶.

Savaş sırasında Bagrat'ın Osmanlı Devleti'ne, atabeyin ise İran'a bağlı olduğunu ve Bagrat'ın İran'a bağlı Atabeylere karşı Erzurum beylerbeyi ile işbirliği yaptığını söyleyen F. Kırzioğlu, Samshe'nin Bagrat tarafından alınmasını, İran'a tâbi Kvarkvare'ye ait olan Klarcet, Samshe ve Cavaheti'nin, Osmanlı'ya tâbi olan İmeret'e bağlanması olarak değerlendirmektedir¹⁰⁷. İmereti kralı, Şehzade Selim'in Kutais seferinden beri Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte muhtemelen atabeyle olan mücadelesinde hedeflerini gerçekleştirebilmek için İran'la ittifakı tercih ederek Osmanlı tâbii olmaktan çıkmıştır. Şahın Samshe seferine çıkarken Bagrat'a hediyeler göndermesi de bu kanaati güçlendirmektedir. Ayrıca yenilgi sonrası Samshe ileri

⁹⁸ Vahuşti, 712, 811 vd. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Allen, *Georgian People*, s. 145; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 56.

⁹⁹ *Parizis Kronika*, s. 42; *Chronique Georgienne*, s. 8; Vahuşti, 712; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 56; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹⁰⁰ *Parizis Kronika*, s. 42; *Chronique Georgienne*, s. 8; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 162.

¹⁰¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 162.

¹⁰² *Parizis Kronika*, s. 42; *Chronique Georgienne*, s. 8; Vahuşti, 401, 811; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Allen, *Georgian People*, s. 145; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 56; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384.

¹⁰³ Vahuşti, 713; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83; Allen, *Georgian People*, s. 145.

¹⁰⁴ Vahuşti, 811; Allen, *Georgian People*, s. 145; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

¹⁰⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

¹⁰⁶ Vahuşti, 812.

¹⁰⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; a. mlf., *Kıpçaklar*, s. 162.

gelenlerinin yardım istemek için zaman kaybetmeden İstanbul'a gitmeleri de Samshe'nin Osmanlı müttefiki olduğunu gösteren bir husus olarak kabul edilebilir. Netice itibariyle Osmanlılara karşı açıkça tavır almış olmasa da Bagrat'ın İran'la daha yakın durduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, batıda peşpeşe gelen savaşlarla meşgul olmasından dolayı, Kafkasya'daki gelişmelerle ilgilenemediği ve zahiren Osmanlılara tâbi olan İmereti kralının Samshe'yi ele geçirmesinin İstanbul'da önemsiz bir iç mesele olarak kabul edilmiş olduğu¹⁰⁸ düşünülmemelidir. Bölgeye askerî güç gönderilmesinin geciktirildiği söylenebilir. Fakat Bagrat, işgal ettiği toprakları on yıl elinde tutmayı başarsa da¹⁰⁹ yine Osmanlıların Atabeylere verdikleri destekle buradan çekilmek zorunda kalacaktır.

Gürcü kaynakları, Atabey Kvarkvare'nin, Kral Bagrat'a esir düşmesinden sonra oğlu Kayhosro'nun¹¹⁰, yardım istemek için en büyük destekçisi Otar Şalikaşvili ile İstanbul'a gelerek padişahla görüştüğünü, genç prensin iktidarı ele geçirmesinin, Samshe'nin Osmanlı nüfuzuna gireceği anlamına geldiğini bilen padişahın 1541'de bir Osmanlı ordusunu Samshe'ye gönderdiğini, fakat bunların Kral Bagrat ve Guria beyi komutasındaki Gürcüler tarafından yenilgiye uğratıldıklarını kaydetmektedirler¹¹¹. Vahuşti'ye göre bu savaşta Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda toplar da vardı¹¹². Gelibolulu Âlî ise, savaşın 1543'de meydana geldiğini kaydetmektedir¹¹³.

2. Sohoista Savaşı ve Osmanlı Desteğiyle Samshe'nin Bağımsız Olması

Bundan sonra Kayhosro ve Şalikaşvili'nin yardım istemek için tekrar İstanbul'a gitmeleri üzerine Erzurum ve Diyarbakır beylerbeyleriyle başka beylerden oluşan bir ordu, yeniden Samshe'ye gönderildi.¹¹⁴ Bunun üzerine Bagrat, Kartli Kralı Luarsab ile Samegrelo ve Guria beylerinden yardım istedi¹¹⁵. Luarsab Bagrat'a destek vermek

¹⁰⁸ Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 82.

¹⁰⁹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 56; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹¹⁰ Kayhosro ve Keyhüsrev adı, Osmanlı kaynaklarında her iki şekilde okunacak biçimde yazılmıştır: (کیخسرو) İsim genellikle Kayhosro şeklinde olmakla birlikte Müslüman olanların isimleri Keyhüsrev şeklinde okunmuştur.

¹¹¹ Vahuşti, 713; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Allen, *Georgian People*, s. 145; Ayrıca bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 171.

¹¹² Vahuşti, 713, 812.

¹¹³ Âlî, *Künh'ül-Ahbâr*, 71b. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58.

¹¹⁴ Vahuşti, 713, 812; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58.

¹¹⁵ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58; Makalatia, 91.

üzere bölgeye geldi¹¹⁶. Fakat İmereti'de bulunan bazı beylerin desteğini almak o kadar kolay olmadı.

Guria ve Samegrelo beyleri, kralın güçlenmesini istemiyorlardı. Çünkü güçlü kralın kendi yetkilerini kısıtlayabileceğini düşünüyorlardı. Acara ve Çaneti'nin, Bagrat tarafından Guria beyine verilmesini kendisi için bir tehlike olarak değerlendiren Samegrelo Beyi Levan Dadiani, önceleri Osmanlılara karşı savaşmayı reddetmiş ise de yapılan görüşmeler neticesinde o da savaşa katıldı. Karağaks yakınlarında vuku bulan savaşta Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve serdar öldürüldü. Atabegin oğlu Kayhosro ile adamları ise kaçarak İstanbul'a gittiler ve bu kez bölgeye daha büyük bir ordu gönderildi¹¹⁷.

1545 yılında Pasinler civarında Sohoista¹¹⁸ yakınlarında karşılaşan Gürcü ve Osmanlı orduları arasında büyük bir savaş oldu¹¹⁹. Savaşın ortasında Meshilerin savaş alanını terk etmesi üzerine Osmanlı ordusu Gürcüler karşısında büyük bir zafer elde etti¹²⁰. Bu savaşta Osmanlı ordusunun sayısı 22 bin olarak verilmektedir¹²¹. Gürcü ordusuna İmereti Kralı Bagrat ve Kartli Kralı Luvarsab birlikte komuta ediyorlardı¹²². Osmanlı ordusunda Samshe prensi Kayhosro ve Otar Şalikaşvili de vardı¹²³. Hatta Şalikaşvili'nin rehberliğiyle Osmanlı ordusu Samshe'deki birçok kaleyi aldı¹²⁴. Ayrıca Gürcülerin büyük kayıplar verdiği savaşta çok sayıda askerle birlikte Guria beyinin oğlu Kayhosro da öldürüldü, kral ise Kutais'e dönmeyi başardı¹²⁵.

Osmanlı hâkimiyetinin Kafkas dağlarına kadar ulaşmasının başlangıcı olan bu zafer, Gürcülerin birlikte hareket ettikleri son etkili mücadeleye olarak değerlendirilmektedir¹²⁶. Bu savaştan sonra Osmanlılar, Samshe'nin batı kesimine iyice yerleşerek İmereti'ye karşı düzenlenecek akınlar için büyük bir avantaj elde

¹¹⁶ Vahuşti, 713, 812; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228

¹¹⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

¹¹⁸ Erzurum-Pasinler yakınlarında bir yer.

¹¹⁹ Vahuşti, 713, 812; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228.

¹²⁰ Vahuşti, 713, 812; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Allen, *Georgian People*, s. 139, 145, 160; Asatiani, 42; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83; Makalatia, 91; *Parizis Kronika* (s. 43) ve *Chronique Georgienne*'de (s. 8) ise Gürcülerin Osmanlılara yenildikleri olayın tarihi 1543 olarak gösterilmektedir.

¹²¹ *Parizis Kronika*, s. 43; *Chronique Georgienne*, s. 8; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 174.

¹²² Allen, *Georgian People*, s. 139, 145; Guram Maisuradze, *Kartveli da Somehi Halhebis Urtiertoba XIII-XVIII Saukuneebşi*, Tbilisi 1982, s. 141.

¹²³ Allen, *Georgian People*, s. 145.

¹²⁴ Vahuşti, 713; *Kartlis Tshovreba*, II, 160; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83; V. Şubitidze, *Sakartvelos Didi Mepeebi*, Tbilisi 1991, s. 66.

¹²⁵ Vahuşti, 812.

¹²⁶ Allen, *Georgian People*, s. 133.

ettiler¹²⁷. Kral Bagrat da bu yenilgiden sonra Batı Gürcistan'daki feodal beyler üzerindeki otoritesini kesin olarak kaybetti. Beyler artık ona sadece görünüşte bağlı idiler ve özellikle Samegrelo Beyi Levan tamamen bağımsız hareket etmeye başladı¹²⁸. Caneti ve Acara ile Samshe'nin batı kesimini ele geçiren Osmanlılar Abhazya sınırına dayandılar.

Savaşın sonra Osmanlıların desteklediği Kayhosro'nun (1545-1573) atabeg olmasıyla Samshe, İmereti'den ayrılarak Osmanlı nüfuzuna girdi¹²⁹. Samegrelo'nun fethedildiği, fakat sızmalık ve verimsiz olduğundan kendi idarecilerinde bırakılıp haraca bağlandığı ifade edilmektedir¹³⁰. Samshe'ye yerleşen Osmanlılar böylece Gürcistan'ı tamamen ele geçirmek yolunda önemli bir adım atmış oldular. Bu savaş sonrası Osmanlıların Samshe'de Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyetlerine giriştikleri¹³¹ iddiasını haklı çıkaracak bir belge yoktur.

İmereti Kralı Bagrat, 1546 kışına girilirken Akşehir/Ahilkelek'e sefer düzenleyen Şah Tahmasb'a bağlılığını bildirerek ülkesini istiladan kurtardı¹³². Şahın bu seferi sırasında Samshe'ye gidip şahla görüşen, fakat Osmanlıların elindeki kaleleri alamadan Kutais'e dönen Bagrat, sarayına davet ettiği Samegrelo Beyi Levani'yi Gelat'ta hapsedti¹³³. Kral Bagrat, iç huzursuzluğun sebebi olarak gördüğü beyleri tamamen ortadan kaldırmayı kararlaştırmıştı. Dadyan Levani'yi hapseden kral, Guria Beyi Rostom'u da bertaraf etmek istiyordu. Fakat Odişi'nin bir bölümünün kendisine verilmesi vaadiyle Osmanlılara karşı savaşa çağrılan Rostom, durumdan şüphelenerek kralın yanına gitmeyince, aynı akıbete uğramadı. Daha sonra ise Gelati Manastırı'nda hapiste bulunan Dadyan Levan da Samshe Atabeyi Kayhosro'nun adamlarından Hopliandre Çheidze tarafından kaçırılarak Ahaltsihe'ye götürüldü ve bir süre sonra Guria beyinin de yardımıyla Samegrelo'ya dönebildi¹³⁴. Bagrat'ın bu hareketlerinden sonra Samegrelo ve Guria beyleri, Osmanlı himayesine sığındılar¹³⁵. Bu olaylardan sonra, Guria'ya çağrılan Osmanlıların, Batum ve Gonye'ye yerleştikleri belirtilmektedir¹³⁶.

¹²⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228.

¹²⁸ Makalatia, 90; Asatiani, 42.

¹²⁹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹³⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 383.

¹³¹ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 48.

¹³² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 14; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 173, 384.

¹³³ Vahuşti, 813; *Kartlis Tshovreba*, II, 243; Suny, *Georgian Nation*, s. 47.

¹³⁴ Vahuşti, 715, 813-814; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228; Makalatia, 90.

¹³⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228; Suny, *Georgian Nation*, s. 47.

¹³⁶ Vahuşti, 715, 814; Allen, *Georgian People*, s. 148.

3. Amasya Antlaşması ve Gürcistan'ın Taksimi

Osmanlı Devleti ile İran arasında yaklaşık elli yıldır süren savaş, aralarında imzaladıkları ilk antlaşma olan Amasya Antlaşması ile sona erdi¹³⁷. Çaldıran zaferinden sonra gelen elçiler hapsedildiği için yeni elçiler gelmemiş¹³⁸, yeni savaşlar sebebiyle de barış müzakereleri yapılamamıştı.

Osmanlı-İran savaşı sürerken Osmanlı ordusu Nahçıvan'ı almış¹³⁹, kışlamak için Eylül 1554'de Sivas'tan geçerek Amasya'ya dönmüştü¹⁴⁰. Padişahın burada kışlamasından baharda yeniden sefere çıkacağı anlamını çıkaran şah, bir kez daha barış teklifinde bulundu. Antlaşma talep eden İranlı yetkililerden Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gelen mektuplardan birinde Gürcülerin İslam düşmanı oldukları hatırlatılmakta ve onlar sebebiyle Müslümanların birbirlerini yok etmelerinin doğru olmadığı belirtilerek savaşa son verilmesi istenmektedir¹⁴¹. Daha sonra Erzurum'a gelen İran elçisi Şahkulu Ağa, 26 Eylül 1554'de tekrar Kanunî'ye barış teklifinde bulundu ki, burada verilen sözler antlaşma ile kesinleştirilmiş oldu. Kanunî, Ekim 1554'de Fransa Kralı II. Henri'ye gönderdiği bir mektupta şahın barış teklifinden de söz etmiştir¹⁴². Şahın antlaşma yapma yetkisiyle gönderdiği Ferruhzâde Bey, kalabalık maiyetiyle Amasya'ya geldi ve divanda kabul edilerek, padişaha hediyelerle birlikte şahın barış mektubunu sundu¹⁴³.

Amasya Antlaşması'nın 29 Mayıs 1555'de imzalandığı¹⁴⁴ veya şahın dostluk mektubuna karşılık 1 Haziran 1555'de divana çağrılan İran elçisine padişahın antlaşma şartlarını içeren mektubundan ibaret olduğu¹⁴⁵ belirtilmektedir. Yani antlaşma, şahın sulh talebine padişahın cevabi şartlarından ibarettir. Antlaşmanın 1553 yılında

¹³⁷ Bk. A. Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Antlaşması (1555 Amasya Musalahası)*, İstanbul 1971.

¹³⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 122; Vitali Çoçiev, "İran-Osmaletis 1554 Tslis Droebiti Zavi", *Ağmosavluri Pilologia*, III, Tbilisi 1973, s. 315.

¹³⁹ Tuncel, "Aras", *DİA*, III, 334.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, II, 361. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 86

¹⁴¹ BOA, Fekete, 132. Belge hakkında bir yorum için bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, 76; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 188.

¹⁴² Çoçiev, "İran-Osmaleti", s. 315, 317. Ayrıca bk. Danişmend, II, 292; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 94.

¹⁴³ Uzunçarşılı, II, 361; Danişmend, II, 294; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 241; Feridun Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", *Büyük İslam Tarihi*, X, 340; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 78; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 188; İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *DİA*, III, 4.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, II, 361; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 94. Ayrıca bk. Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, İstanbul 1934, s. 45; Danişmend, II, 294.

¹⁴⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 243; Şahin-Emecen, "Amasya Antlaşması", *DİA*, III, 4; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 341.

imzalandığı da kaydedilmektedir¹⁴⁶. Bu görüş daha önce Erzurum'a gelen İran elçisinin sulh talebiyle ilgili olmalıdır. Sulh tarihini 1554 olarak tespit edenler, Hasan-i Rumlu ve İskender Münşi'nin bunu 961 (1553-4) yılı olayları içinde ele aldıklarını belirtmektedirler¹⁴⁷.

a. Gürcistan'ın İki Devlet Arasında Taksimi

Gürcistan, Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında paylaşılmış oldu. Kartli, Kaheti ve Doğu Samshe İran'a, İmereti, Samegrelo, Guria ve Batı Samshe ise Osmanlı Devleti'ne bırakıldı¹⁴⁸. Sınırın Likhi dağı ile Kars'tan geçtiği belirtilmektedir¹⁴⁹. Bu çerçevede Ardahan ile Şavşat ve çevresi de Osmanlılarda kaldı¹⁵⁰. Ardahan ve çevresinin Osmanlı hakimiyetine bırakıldığı, bazı arşiv vesikalarından da anlaşılmaktadır. Zira sınırların yeniden değişeceği 1578 Osmanlı-İran savaşından önce düzenlenen bir çok belgede buralarda Osmanlı idarî sisteminin kurulduğu anlaşılmaktadır¹⁵¹. Antlaşmadan hemen sonra, 1555 yazında Ardahan Kalesi'nin yapımına başlanıp 1556 Ağustos'unda tamamlandığı belirtilmektedir¹⁵².

Sulh müzakerelerine Avrupa ülkeleri de ilgi gösteriyorlardı. Çünkü İran'la barış, Avrupa ile savaş anlamına geliyordu¹⁵³. Barışın tesisinde, Osmanlıların doğudaki savaşı sona erdirip batıya yönelmesini isteyen Fransa kralının elçisinin etkili olduğu belirtilmektedir¹⁵⁴. Padişah ile Fransa kralı arasında düzenli bir bilgi akışının olduğu anlaşılmaktadır. Zira yukarıda bahsedildiği üzere Kanunî, Gürcülere karşı kazanılan zaferlerden kralı haberdar ettiği gibi şimdi de Fransız elçi, padişaha İspanya kralına

¹⁴⁶ Niko Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi 1980, s. 158; a. mlf., *Gürcüstan Tarihi*, s. 219, 229;

¹⁴⁷ Feridun Bey, I, 619 vd.; Çoçiev, "İran-Osmaleti", s. 318; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *ET*, V, 492.

¹⁴⁸ Çoçiev, a.g.m., s. 318; Allen, *Russian Embassies*, I, 52 vd.; Maisuradze, 141. Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 351; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 79; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219, 228; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *ET*, V, 492; Suny, *Georgian Nation*, s. 48; Gökçe, 27; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 31.14; Makalatia, 91; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 95, 118.

¹⁴⁹ Allen, *Russian Embassies*, I, 52 vd.; Suny, *Georgian Nation*, s. 51; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 95.

¹⁵⁰ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 229; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 80; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 80; Nodar Şengeliya, "1573/4 Tslis Kanunname", *Ağmosavluri Krebuli*, Tbilisi 1960, s.130'den Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 85; Gökçe, s. 24.

¹⁵¹ BOA, *MAD*, 341; *TD*, 525, 527.

¹⁵² Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1951, s. 524. D. Aydın, 1574 tarihli bir tapu defterinde Arpaçay'ın çoğu köyünün İran tarafında görünmesinden hareketle Ardahan, Göle ve Arpaçay çevresinin Osmanlılara aidiyeti konusuna ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini söylemektedir. Bk. Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 73.

¹⁵³ Hammer, VII, 98.

¹⁵⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, 78; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 95.

galebe çalındığını haber veriyordu¹⁵⁵. Amasya'ya gelenlerden zikredilmesi gereken biri de Ferdinand'ın önemli dış ilişkiler uzmanlarından olan Belçikalı diplomat Busbecq'dir ki, 28 Mayıs günü padişahla görüşmüştür¹⁵⁶. Busbecq'in, padişaha yeni bir sulh önerisi getirdiği belirtilmektedir¹⁵⁷. Onunla birlikte başka diplomatlar da Amasya'ya gelmişlerdi. Aynı heyette kendi namına seyahat eden seyyah ve tüccar H. Dernschwam da vardı¹⁵⁸. Amasya'ya gelenler arasında iki Gürcü elçinin de bulunduğunu, Dernschwam'dan öğreniyoruz. O, elçilerin şapkalarından ayırt edildiklerini kaydetmektedir¹⁵⁹.

Amasya Musalahası ile İran'a verilmiş olan Kartli ve Kaheti Gürcü beyliklerinin de, Osmanlı hakimiyetine girmeyi İran'inkine tercih ettikleri ve her fırsatta İstanbul'dan yardım istedikleri iddiası¹⁶⁰ doğru olmamalıdır. Zira Kartli ile ilişkiler bölümünde de ele alınacağı üzere Doğu Gürcistan'da İran'a karşı başlayan hareketler, Osmanlı hakimiyetine girmek için değil, İran hakimiyetinden kurtulmak içindir.

Amasya Antlaşması ile Gürcistan, Osmanlı Devleti ve İran arasında paylaşılmış oldu. Belirlenen sınırlar, 1578 seferiyle Kafkasya'da Osmanlı hakimiyetinin tesisine kadar korunacaktır.

b. Antlaşmanın Sonuçları

Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki hakimiyetini pekiştirdi. Doğu Gürcistan'ın İpek Yolu ile Şemahi ve Tebriz'e bağlanmasını sağladı¹⁶¹. Antlaşma ile İran, Batı Gürcistan'da Osmanlı nüfuzunu tanıyor, buna mukabil Osmanlı Devleti de Doğu Gürcistan'ın İran'a aidiyetini kabul ediyordu. Bu, siyasî olarak bölünmüş olan Gürcistan'ın dağılması anlamına geliyordu¹⁶². Gürcü devletleri içinde antlaşmadan en çok etkilenen ise Samshe Atabeyliği idi. Zira bu Gürcü beyliği iki devlet arasında

¹⁵⁵ Erzurumî, 154b.

¹⁵⁶ Dernschwam, 293. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 241; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 188; Tardy, 167, 176.

¹⁵⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 241; Tardy, 167.

¹⁵⁸ İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, 12; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 341. Dernschwam'ın Amasya'daki faaliyetleri için bk. Tardy, 178-180.

¹⁵⁹ Dernschwam, 284. Yazar, Gürcülerle ilgili önemli başka bilgiler de vermektedir: "Hıristiyan oldukları söylenen Gürcülerin memleketleri dağlıktır. Bunlar üç ayrı boydan oluşuyorlarmış. Bu boylardan birinin reisi, İran şahının torunu ile evli imiş. Harpte İran bu Gürcülerin memleketinden erzak ve mühimmat sağlıyormuş. Bunun için Türkler, bu yıl Gürcülere hadlerini bildirmek istemişler. Kendisine itaat etmeyip karşı gelen bazı Gürcüleri de İran cezalandırmış. Buna kızan Gürcistan, bir yıl önce, 1554'te, padişaha bağlılıklarını ve saygılarını ispat etmek için ona bir çok oğlan ve kız göndermiş".

¹⁶⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 263.

¹⁶¹ Allen, *Russian Embassies*, I, 53

¹⁶² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 79; Şengeliya, "16. Yüzyılda Samshe Atabeyliği", s. 11.

paylaşılırdı. Kartli, Kaheti ve Doğu Transkafkasya'ya giden en kestirme yol buradan geçtiği için burası iki devlet açısından da önemli idi¹⁶³. Hiçbiri bu konuda fedakarlık yapamazdı.

Antlaşma sonrasında İmereti Kralı Bagrat ve Kartli Kralı Luvarsab'ın elçileri ile Samegrelo ve Guria beylerinin haraçları ve adamları Erzurum'a gelmiş, durum padişaha bildirilince Erzurum beylerbeyine yazılan Evasıt-ı Ramazan 962 (30 Temmuz - 8 Ağustos 1555) tarihli bir hükümle elçilerin ve haracın İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁶⁴.

Antlaşmadan sonra İstanbul'a adam gönderip Osmanlı Devletine başvuran İmereti Kralı Bagrat, Suram, Ali, Kötemi ve Ahaldaba kalelerinin eskiden kendisine ait olduğunu bildirip tekrar tasarrufuna verilmesini istemişti. Bunun üzerine Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan Evahir-i Receb 962 (11-20 Haziran 1555) tarihli bir hükümle İran elçisi Şahkulu Bey ile görüşüp buraların muahede gereği İmereti kralına iade ettirmeye çalışması ve sonucu bildirmesi istenmiştir¹⁶⁵. Bununla beraber bu kaleler, Oltu ve Ardahan akınından dönen Şah Tahmasb tarafından 1554 sonbaharında alınarak kendisine tâbi Kartli Kralı Luvarsab'a verilmişti¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti, Amasya Antlaşması ile hukuken kendisine bağlı gördüğü İmereti Krallığı'nın izlediği politikaları ve özellikle İran'la kurulan ilişkileri yakından takip ederek buradaki hakimiyetinin zaafa uğramaması için bazı tedbirler almıştır. Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa, Gürcistan krallarının itaat üzere olduklarını ve sınırların emniyette olduğunu, fakat İmereti kralı ile şah arasında devamlı surette elçilerin gidip geldiğini padişaha bildirmiştir. Ali Paşa'nın, Anadolu beylerbeyiliğine tayin edilmesi üzerine yeni beylerbeyi Sinan Paşa'ya yazılan cevabi hükümde -muhtemelen yeni beylerbeyini genel durum hakkında bilgi sahibi yapmak için- Kars taraflarında sınırın tayini için İran'dan adamlar gelmek üzere olduğu haberinin alındığı ve bu hususun araştırılması için Amasya Beyi Mehmed'e hüküm gönderildiği ifade edildiği gibi ayrıca İmereti kralının kadimden İstanbul'a tâbi olup ihlasla hizmet etmişken şimdi şahla arasında elçi teatisini gerektirecek hususun ne olduğunu araştırıp İran ve serhat ahvali ile birlikte bildirmesi emredilmiştir¹⁶⁷.

¹⁶³ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 80; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 99.

¹⁶⁴ BOA, *Fekete*, Müteferrika, sy. 428'den naklen bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 412 vd.

¹⁶⁵ BOA, *Fekete*, Müteferrika, sy. 427'den naklen bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 411 vd.

¹⁶⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 385 vd.

¹⁶⁷ BOA, MD, VI, 21 (28 Rebiyülevvel 972 / 3 Kasım 1564).

Antlaşmadan sonra Batı Gürcistan'da İmereti Krallığı ile Samegrelo ve Guria beylikleri Osmanlı hakimiyetine girdiler¹⁶⁸. Zira Samegrelo beyinin antlaşmadan sonra İstanbul'a gelmesi bölgenin daha önce Osmanlı hakimiyetine girdiğini göstermektedir. Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan Evahir-i Şaban 963 (1556 Temmuz başları) tarihini taşıyan bu fermada Gürcü beylerinden Dadyan Melik'in İstanbul'a gelmek istediği ifade edilerek kendisini İstanbul'a göndermesi istenmiştir¹⁶⁹. Dadyan, pek çok değerli hediyelerle Osmanlı başkentine gelerek padişah ve diğer yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Bu sırada İstanbul'da bulunan Busbecq, Kolhluların kralı olarak tanımladığı uzun boylu, vakarlı bir adam olan ve ülkesi Karadeniz'in ucunda Faş nehri kıyılarında bulunan dadyanın maiyetinin kalabalık, fakat fakir görünümü ve pejmurde kıyafetli olduklarını belirtmekte, ayrıca İstanbul'a geliş sebebinin bilinmediğini, bununla birlikte Türkler tarafından davet edilmiş olduğunun tahmin edildiğini, çünkü Kolhlular ve o havalinin diğer halklarının İran'a karşı yapılan savaşlarda Türklerin en büyük müttefiki olduklarını, umumiyetle söylendiğine göre ise babasını öldürmüş olan ve uzun zamandır düşman oldukları komşuları İberyalılara (Gürcüler) karşı savaşmak üzere birkaç savaş gemisinin bölgeye gönderilmesini istemek ve vergisini ödemek için İstanbul'da bulunduğunu ifade etmektedir¹⁷⁰.

Osmanlı Devleti, esasen daha önce hakimiyetini kabul ettirdiği İmereti'de bu antlaşmayla nüfuzunu sağlamıştı. Bu krallık, daha önce Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı, fakat bu kez buradaki hakimiyeti İran tarafından da kabul edilmiş oluyordu. Antlaşma ile Gürcü beylerinin, Osmanlı Devletine vergi vermek ve bölgede İran'la yapacağı savaşlara yardımcı kuvvet göndermek zorunda kaldıkları belirtilmektedir¹⁷¹.

Antlaşma ile Osmanlıların alınan Gürcü bölgelerinde nasıl bir sistem kurduklarını göstermesi bakımından 1573/4 tarihli Gürcistan Kanunnamesi, bir fikir

¹⁶⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 117.

¹⁶⁹ BOA, *Ali Emiri* (Kanunî), 8.

¹⁷⁰ Busbecq, 126 vd. krş. Türkçe tercümesi s. 164. Burada ayrıca başka önemli bilgiler verilmektedir: Kendilerince muhtemelen tabii oldukları hıristiyan mezhebi sebebiyle Gürcü (Georgian) adı verilen, veya daha doğru bir ihtimalle adları eskiden beri böyle olan Kolhlulara İtalyanlar Mingrel diyorlar. Bunların komşusu olan diğer halklar ise İberyalılar (Gürcüler) ve Azeriler'dir. Bu iki akraba halk arasındaki düşmanlığın ilginç bir sebebini de aktaran Busbecq, daha sonra (Türkçe tercümesi, s. 169 vd.) padişaha gelen hediyelerle ilgili olarak da şunları nakletmektedir: Dadyan Süleyman'a yakuttan bir tabak getirdi. O kadar parlaktı ki, geceyin bir seyyah onunla seyahat edebilir ve onun- aydınlığıyla gün ortasındaki gibi yolunu bulabilir. Benim gibi siz de buna inanmayacaksınız, fakat pek çok kimse buna inanmaktadır. Bunun bir lal taşı olduğu ve İstanbul'a kaçmak isterken fırtına ile Kolhis sahillerine düşen şahın oğlundan çalındığı söylenmektedir. Dadyan, padişaha ayrıca Kolhis'te çok bulunduğu söylenen yirmi beyaz doğan veya başka cins av kuşu getirdi.

¹⁷¹ Gökçe, 24.

verebilir¹⁷². Antlaşma, Osmanlıların yarım asırdan beri İran'a tâbi Gürcü bölgelerinden fethettikleri yerleri göstermesi bakımından da önemlidir.

4. Antlaşma Sonrası Gelişmeler

a. İlk Diplomatik Kriz

Kanunî Sultan Süleyman, Gürcistan'ın Osmanlı Devleti'ne tâbi idarecilerine antlaşmayı bildiren hükümler yazarak İran'a karşı dostane davranılmasını istemiştir. İki devlet arasında Gürcistan'la ilgili olarak ortaya çıkan problemlerin çözümünde bu antlaşma önemli bir referans olmuştur. Giorgi Melik'in hanımı olarak anılan ve İran'dan kaçarak İmereti'ye gelen bir kadının, Osmanlı Devleti'nden istenmesi, Amasya Antlaşması sonrası ortaya çıkan ilk kriz olarak ortaya çıkmıştır. İki tarafın taahhütlerine ne derece bağlı kalacaklarının test edilmesine de yarayacak olan bu kriz, antlaşma hükümleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

İlk girişimlerden bir sonuç alamayan İranlı yetkililer, bu kez iade talebini Erzurum beylerbeyine iletmişler, o da Gürcü beylerinden Portar'ın kardeşi Guril'in hanımının İran'dan kaçıp Başaçık Melik'e iltica ettiği ve anlaşma gereği İranlılar tarafından birkaç kez istendiği halde iade edilmediğinin İran tarafından kendisine mektupla bildirilip iadesinin istendiğini İstanbul'a yazmıştır. Bunun üzerine kendisine yazılan hükümde, kadının bulunup İran'a iadesi ve sancakbeylerine, antlaşmaya aykırı iş yapılmamasını tenbih etmesi istenmiştir¹⁷³.

Erzurum beylerbeyi, kadını bulmak için İmereti'ye adamlar göndermişti. Bunlar, İmereti, Guria ve çevresinde yaptıkları araştırmalar sonucu, kadının Guria'da olduğunu tespit etmişlerdi. Bundan haberdar olan kadın, buradan ayrılarak Samegrelo'nun Abhazya'ya yakın bir bölgesine gitmiş, bunun üzerine Erzurum beylerbeyi, durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bundan sonra beylerbeyinden önceki talimat üzere hareket etmesi istenmiştir¹⁷⁴. Erzurum beylerbeyi, kadının damadı olup Guria beyinin aznavurlarından¹⁷⁵ olan İmrakoz'un yanında olduğunu ve zemet verilmesi karşılığında kayınvalidesini teslim edebileceğini İstanbul'a bildirmiştir. Bu

¹⁷² Şengeliya, "1573/4 Tslis Kanunname", s.130'den naklen Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 85.

¹⁷³ BOA, MD, V, 618 (10 Cemaziyelevvel 973 / 3 Aralık 1565).

¹⁷⁴ BOA, MD, V, 1004: Erzurum beylerbeyine 19 Şaban 973 (9 Şubat 1566) tarihli hüküm.

¹⁷⁵ Azavur teriminin, Gürcü asıllı tımar sahiplerini ifade ettiği belirtilmektedir. Bk. Tsisana Abuladze-Miheyil Svandize, "'Defter-i Caba-i Eyalet-i Çıldır'a Dair' İlk Bilgiler" VIII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Ankara 1981, c. II, s. 1036. Ayrıca tavaddan daha küçük Gürcü asilzâdeler için bey anlamında kullanılır. Bk. E. Cherkesi, *Georgian-English Dictionary*, Oxford 1950, s. 2; A. Çikobava v. dğr., *Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni*, Tbilisi 1986, s. 18.

teklif kabul edilerek beylerbeyine kadını getirmesi şartıyla İmrakoz'a zeamet tevcih edip tezkeresini vermesi bildirilmiştir¹⁷⁶.

Bütün girişimlere rağmen sonuçlanamayan mesele, sonraki yıllarda yine Erzurum beylerbeyine havale edilmiştir. İranlı yetkililer, Giorgi Melik'in hanımının İmereti'de olduğunu bildiren iadesini tekrar istemişlerdir. Erzurum beylerbeyine yazılan yeni bir hükümde, İran'dan gelen mektupta Giorgi Melik'in hanımının İmereti'de olduğu, daha önce iadesinin istendiği hatırlatılarak kadının durumunun araştırılıp İmereti'de olup olmadığının yanı sıra, nerede ve kimin yanında olduğu ve neden istendiğinin de ayrıntılı olarak yazılması emredilmektedir¹⁷⁷. Daha sonra İranlı yetkililerden Şah Kulu Sultan Lonar kardeşi Görgi'nin zevcesi olarak belirtilen kadının Samegrelo beyinin yanında olduğunu bildiren Kazvin'de olan çocuklarıyla görüşürülmesi için iadesini istemiştir. Bunun üzerine Samegrelo beyine adam gönderip mezbure kimsenin nikahında değilse mahremleriyle Şah Kulu Sultan'a teslim ettirmesi Erzurum beylerbeyinden istenmiştir¹⁷⁸. Erzurum beylerbeyine daha sonra yazılan bir hükümde, bu sırada Samegrelo'da bulunan kadının o çevrede kocası veya başka bir kimsenin olmadığı, oğullarının İran'da şahın yanında olduğunun bildirildiği belirtilerek kadın hakkında ayrıntılı bilgi vermesi istenmiştir¹⁷⁹.

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki, iki taraf da sulh şartları çerçevesinde problemi çözmeye çalışmışlardır. Fakat kaynaklarda, kadının bulunup iade edildiği kaydına rastlanılmamaktadır. Aslında bölgedeki Gürcü beylerine sığınan birinin, saklanmaya son derece elverişli olan Guria, İmereti, Samegrelo veya Abhazy'a izin verilip bulunması imkansız denecek kadar zordur.

Bu dönemde ayrıca Kartli Kralı Simon'un İmereti'ye gelen bazı adamları İran tarafından istenmiş ve bu problem de Amasya Anlaşması çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Erzurum beylerbeyine yazılan bir hükümde Simon'un İmereti kralının yanında adamları olduğu belirtilerek konu hakkında ayrıntılı bilgi istenmiştir¹⁸⁰. Muhtemelen İran'ın takibinden kaçan Kartlili bazı idareciler İmereti'ye sığınmışlardır¹⁸¹. Amasya Antlaşması sonrası Şah Tahmasb'dan kaçan Kral Luvarsab, Parizis Kronika'ya göre 1555¹⁸², Vahuşti'ye göre ise 1556'da¹⁸³ sığınmak için

¹⁷⁶ BOA, MD, V, 1269: Erzurum beylerbeyine 27 Şaban 973 (19 Mart 1566) tarihli hüküm.

¹⁷⁷ BOA, MD, VII, 579: Erzurum beylerbeyine 18 Cemaziyelahir 975 (20 Aralık 1567) tarihli hüküm.

¹⁷⁸ BOA, MD, VII, 1243: Erzurum beylerbeyine 10 Şevval 975 (8 Nisan 1568) tarihli hüküm.

¹⁷⁹ BOA, MD, VII, 1257: Erzurum beylerbeyine 13 Şevval 975 (11 Nisan 1568) tarihli hüküm.

¹⁸⁰ BOA, MD, VII, 579.

¹⁸¹ BOA, MD, VII, 1716

¹⁸² Parizis Kronika, s. 44; Chronique Georgienne, s. 10.

İmereti'ye gelmişti. Bilindiği üzere İmereti, her dönemde Doğu Gürcistan'da zor duruma düşen Gürcü kralları ve ileri gelenlerinin sığınma yeri olmuştur. Erzurum beylerbeyine yazılan bir hükümde İmereti kralına bir adamla mektup gönderip yanındaki aznavurların şaha tâbi olup olmadıklarını, olmuşlarsa bunun Amasya Antlaşmasından önce mi sonra mı olduğunu öğrenmesi, sulhtan önce ise iadeye gerek olmadığı, sonra ise kraldan iade etmesini istemesi emredilmiştir¹⁸⁴. İmereti kralına iltica eden bu aznavurlarla ilgili olarak Erzurum beylerbeyine yazılan hükümden Şhrizol beylerbeyi de haberdar edilmiştir¹⁸⁵. İmereti kralından da bu kimselerin sığınma isteklerini sulh gereği kabul etmemesi istenmiştir. Erzurum beylerbeyinin, Simon'un adamlarının sığınma taleplerinin sulh gereği kabul edilmemesini isteyen hükmün krala gönderilmesinin uygun olmayacağını bildirmesi üzerine kendisine uygun gördüğü biçimde hareket etmesi bildirilmiştir¹⁸⁶.

b. Şehzade Bâyezid Olayı

Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra Şehzade Selim'in iktidarı için çalışan Lala Mustafa Paşa tarafından çeşitli tertiplerle babasına karşı asi gösterilen Şehzade Bayezid, suçsuz olduğuna babasının ikna edemeyeceğini anlayınca, 1560 yılı başında İran'a sığınmış, fakat daha sonra İran tarafından Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya teslim edilerek dört oğluyla birlikte boğdurulmuş, ayrıca İran'a kaçarken kendisini yakalamayıp kaçmasını sağlayan Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa da idam edilmiştir¹⁸⁷. İsyanı sırasında firar edeceği anlaşılan Şehzade Bayezid'in kaçabileceği yerler arasında Gürcistan da sayılmaktadır. Diyarbakır ve Rum beylerbeyileri ile Trabzon beyine yazılan 17 Ramazan 966 (23 Haziran 1559) tarihli hükümlerde Amasya'da olan Bayezid'in gidebileceği Gürcistan ve başka yerlerin gözetim altında tutularak kaçmasının önlenmesi istenmiştir¹⁸⁸.

¹⁸³ Vahuşti, 815.

¹⁸⁴ BOA, MD, V, 147: Erzurum beylerbeyine yazılan 27 Muharrem 973 (24 Ağustos 1565) tarihli hüküm.

¹⁸⁵ BOA, MD, V, 153: Şhrizol beylerbeyine 27 Muharrem 973 (24 Ağustos 1565) tarihli hüküm.

¹⁸⁶ BOA, MD, VII, 1716: Başaçık Melik'e yazılan 14 Muharrem 976 (9 Temmuz 1568) tarihli hüküm.

¹⁸⁷ Uzunçarşılı, II, 401-408.

¹⁸⁸ Padişah, Diyarbekir beylerbeyine gönderilen hükümde (BOA, MD, III, 32) Malatya'da olduğu bildirilen asi oğlu Bayezid'in durumunu araştırmasını daha önce istediğini hatırlattıktan sonra, Rum beylerbeyinin bildirdiğine göre şehzadenin Amasya'da bulunduğu ve büyük bir ihtimalle "Gürcü içinden Çerakise vilayetine" kaçma fikrinde olduğunu belirterek nereye giderse Rum ve Erzurum beylerbeyileri, Şehzade Selim ve Vezir Mehmed Paşa ile haberleşip birlikte hareket ederek "Gürcü canibleri" veya başka taraflara kaçmasına fırsat verilmemesini istemektedir. Rum beylerbeyine yazılan hükümde (MD, III, 34) ise Amasya'da olan Beyazıt için "Şirvan caniblerince gitmek ihtimali vardır diye bildirmişsin" denerek Diyarbakır beylerbeyinden istenenlerin aynı ondan da istenmektedir. Trabzon beyine yazılan hükümde (MD, III, 35) ise Bayezid'in

Konuyla ilgili Bağdat beylerbeyine yazılan bir hükümde o canibe firar etme ihtimalinden söz edilmekte¹⁸⁹, başka bir belgede ise Arabistan'a firar etmek üzere olduğunun haber alındığı ifadesine yer verilmektedir¹⁹⁰. Ayrıca Şehzade Bayezid'in İran'a kaçma ihtimali de göz önünde bulundurularak Şah Tahmasb'a name-i hümayun yazılmış ve İran ahvalini iyi bilen Ardahan Sancakbeyi Sinan Bey'le gönderilmiştir. Şehzadenin İran'a firarının muhtemél olduğu, bu konuda şaha yazılan name-i hümayunu kendisinin götürmesinin istendiği belirtilerek sulh gereği Bayezid'in iadesini istemesi ve kıştan önce sahih bir haberle dönmesi istenmektedir¹⁹¹.

Anlaşıldığına göre Şehzade Bayezid'in kaçabileceği yerler Çerkezistan, Şirvan, Bağdat, İran ve Arabistan taraflarıdır. Gürcistan içinden Çerkezistan'a kaçma düşüncesinde olabileceğinin belirtildiği belgede "Gürcü canibleri"ne kaçma ihtimalinden de söz edilmiştir. Şehzadenin Çerkezistan'a veya Şirvan'a kaçarken muhtemelen Gürcistan içinden geçmesi gerekirdi. Nitekim Bâyezid, ablası Mihrimah Sultan'a el yazısıyla yazdığı mektuba Amasya'dan çıkıp Gürcü boğazına geldiğini yazmıştı¹⁹².

c. Sınır Problemleri

Amasya Antlaşması'ndan sonra özellikle Samshe'nin iki devlet arasında paylaşılmasından kaynaklanan bazı sınır problemleri olmuş ve bu problemler antlaşma hükümleri çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır.

Gürcistan beylerinden Giorgi, mektup gönderip itaat üzere olduğunu, Aradet nehrinin eskiden beri Kartli ile ülkesi arasında sınır olup nehrin batısının kendisine, diğer tarafın ise Kartli Kralı Luvarsab'a ait olduğunu, Kartli'yi tahrip eden şahın seferi sırasında kendi topraklarındaki altı kalenin etrafındaki köylerin çevreleriyle birlikte tamamen tahrip edilip ahalisinin esir alındığını bildirmiştir. Giorgi Bey'den olayın zamanını bildirmesi istenmiş, sulhtan önce ise bir şey denilemeyeceği, sonra ise caiz olmadığı, çünkü sulhun Osmanlıya tâbi olan vatandaşların haklarını garanti altına aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Levend Melik'in İstanbula gelmek isteyen adamlarına

Amasya'da olduğu ve muhtemelen buradan denizle Çerkezistan veya başka bir yere kaçacağı ifade edilerek Trabzon, Canik ve o taraftaki Karadeniz yalılarının hıfzı için görevlendirildiğinden bahisle yalıların ve gemi yanaşacak yerlerin, Bâyezid'in kaçmasına imkan vermeyecek şekilde korunması padişah tarafından istenmekte ve bu konuda Erzurum beylerbeyine de hüküm gönderildiği belirtilmektedir.

¹⁸⁹ BOA, MD, III, 60.

¹⁹⁰ BOA, MD, III, 59.

¹⁹¹ BOA, MD, III, 144: Ardahan Sancakbeyine 18 Şevval 966 (24 Temmuz 1559) tarihli hüküm. Hükümde ayrıca Şehzade Selim, Vezir Mehmed Paşa, Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadirli beylerinin askerleriyle umumen sınırda oldukları belirtilmektedir.

¹⁹² Uzunçarşılı, II, 407. Bk. TSMA, E. 6057.

ülkesinden yol vermediğinin duyulduğu kaydedilerek, itaat ve sadakati gereği gelmek isteyenlere ve tüccara kimsenin zarar vermesine fırsat vermeyip emin ve salim bir şekilde ülkesinden geçmelerini sağlaması istenmiştir¹⁹³. Ayrıca Levan'ın adamlarına yol hükmü verilmiştir¹⁹⁴.

Antlaşmaya göre sınır boylarındaki ıssız yerlerde kale yapılmayacaktı¹⁹⁵. İstanbul'a gidip Müslüman olduktan sonra Acara sancakbeyliği verilen Mehmed Bey, ülkesinden bazı köyler oğluna verilmiş, daha sonra bir kısmını Varaza¹⁹⁶ adlı birinin elinden alarak bu topraklarda iki kale inşa ettiği ve elinde dört-beş köy kaldığı, bunun da maişetine yetmediğinden Osmanlı Devleti yetkililerinden bu durumun çözümlenmesini istemiştir. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyinden, Şahkulu ile haberleşip Varaza'nın aldığı yerlerin Mehmed Bey'e iadesini temin etmesi ve inşa edilen kaleleri yıktırması istenmiştir¹⁹⁷. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı Guria bölgesinden İran'a bağlı bölgelere de saldırıların olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Guria beyine yazılan bir hükümde serhadde olan ülkesinden İran'a bağlı topraklara saldırılar olduğunun duyulduğu, sulh olduktan beri İran tarafının sulha riayet ettiği belirtilerek saldırının sebebi sorulmuş ve Osmanlıya olan bağlılığı çerçevesinde sulha riayet etmesi, kendi halinde ve ülkesinin zaptında olup İran'dan gelecek saldırılara karşı ülkesini korumak için konan muhafızlardan bu konuda yararlanması istenmiştir¹⁹⁸.

Antlaşmadan önce fethedilen Aho Kalesi ve çevresindeki köyler anlaşma ile Osmanlı Devletine bırakılmıştır. İranlı askerlerin çıkarılıp kalenin yıkılması kararlaştırılmışken tahliye gerçekleşmeyince Acara Beyi Mehmed Bey, adam göndererek Osmanlı Devleti'ni durumdan haberdar etmiştir. Bunun üzerine Gürcü beylerinden Varaza ile ihtilafı olan Aho Kalesi ve çevresindeki köylerin durumunu

¹⁹³ BOA, MD, VI, 872: Gürcü beylerinden Görgi Beye 24 Şaban 972 (27 Mart 1565) tarihli hüküm. Hükümün atlas kese ile gönderildiği kayıtlıdır. Aynı konuda Görgi Melik'e yazılan tamamlanamamış bir hüküm için bk. MD, VI, 874.

¹⁹⁴ İstanbul'dan Erzurum serhaddine kadar yol üzerindeki kadılara yazılan 8 Ramazan 973 (29 Mart 1566) tarihli hükümde Gürcü beylerinden Levend Beyin adamlarından Haydar, Üveys, Hacı ve Mehmet adlı kimselere yol hükmü yer almaktadır. Bk. BOA, MD, VI, 1006.

¹⁹⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 321.

¹⁹⁶ Varaza Şalikaşvili.

¹⁹⁷ BOA, MD, VII, 1705 (11 Muharrem 975 / 6 Temmuz 1568). 1 Cemaziylahir 979 (21 Ekim 1571) tarihli bir belgede, Acara Beyi Mehmed Bey'in tasarruf ettiği 22.000 akçe zeametın yurdu ve ocağı olup haslarından mahsup olunmasını istediği belirtilmekte, kadimden ocağı ise çiftlik olarak tevcih olup sancağa tasarruf ederse kalanın haslarından mahsup olunacağı kaydedilmektedir. Bk. MD, XV, 1279. Bu Mehmet Bey'i daha sonra aznavurlarından Görgi ve Ardaşir öldürmüşlerdir. Durumu İstanbul'a bildiren Erzurum Beylerbeyinden, Dadyan Melik ile istişare edip katilleri cezalandırması istenmektedir. Bk. MD, XIX, 464 (13 Rebiülevvel 980 / 24 Temmuz 1572).

¹⁹⁸ BOA, MD, VI, 864: Guria beyine 25 Şaban 973 (17 Mart 1566) tarihli hüküm.

elçi olarak gelip dönen Şahkulu'na yazılarak izah etmesi ve sulha aykırı davranışları engellemesi Erzurum beylerbeyine bildirilmiştir¹⁹⁹. Daha önceki bir tarihi taşıyan başka bir kayıta ise Acara beyine verilen yerlerin içinde İran'a tâbi birkaç kalenin de bulunduğu ifade edilmektedir. Acara beyi mektup gönderip eskiden kendisine ait olup berat ile sancak olarak tekrar kendisine verilen yer arasında kadimden İran'a tâbi birkaç karye bulunduğunu ve Varaza adlı aznavurun zapt ettirmediğini bildirmiş, bu husus Erzurum beylerbeyine bildirilerek konuyu serhad hakimlerine bildirip müdahalenin men edilmesi ve sulha aykırı iş yaptırmaması istenmiştir²⁰⁰.

Varaza'nın sınır ihlalleri, Kanunî tarafından Şah Tahmasb'a yazılan bir mektupta da şikayet mevzuu olmuştur. Mektupta padişah, Varaza'nın İmereti'ye ait pek çok nahiyeyi tahrip ve ahalisini katlettiğini bildirerek sulh gereği bunların engellenmesini istemiştir²⁰¹. Osmanlıların, Doğu Samshe'nin İran hakimiyetinde olmasını kabullenmeyip Amasya Antlaşması'nın ilgili maddesini sistematik olarak bozdukları iddiası²⁰² doğru değildir.

5. İmereti'de Giorgi Dönemi (1565-1583)

Kral Bagrat öldükten sonra İmereti tahtına Giorgi çıktı²⁰³. Kral Bagrat'ın, uzun iktidarı döneminde Osmanlılar, İmereti'ye pek çok akın düzenlediler. Ayrıca İmereti'deki derebeyleri birleşerek krala karşı mücadele ettiler²⁰⁴. Bagrat, Samegrelo ve Guria beyleriyle iyi ilişkiler kurarak İmereti'de siyasî birliği sağlamaya çalıştı. Fakat bunu yaparken İmereti'deki feodallere destek veren Samegrelo Beyi Levan ile de mücadele etmek zorunda kaldı²⁰⁵. Bagrat, krallığı döneminde çok zor problemler yaşadı. Soylu beyler krala bağlı kalmak istemedikleri gibi daha küçük beyleri de kralın otoritesine karşı kıskırtıyorlardı. Bu durum karşısında çaresiz kalan kral, feodal beyler üzerinde otorite kurabilmek için kiliseden yararlanmayı düşündü. Bir Katalikos-Piskopos toplantısında kralın ve ülkenin karşı karşıya olduğu tehlikelere

¹⁹⁹ BOA, MD, VII, 1866: Erzurum beylerbeyine 14 Safer 976 (8 Ağustos 1568) tarihli hüküm.

²⁰⁰ BOA, MD, V, 1364: Erzurum beylerbeyine 3 Ramazan 973 (24 Mart 1566) tarihli hüküm.

²⁰¹ Feridun Bey, I, 625 vd.; Diyanet, 10.

²⁰² Şengeliya, "16. Yüzyılda Samshe Atabeyliği", s. 11.

²⁰³ Vahuşti (s. 814 vd.) ve *Kartlis Tshovreba*'da (II, 243) Bagrat'ın ölüm tarihi 1548'dir. Lala Mustafa Paşa, Kaheti Kralı Aleksandr'dan Tiflis'in fethi için İmereti kralıyla ittifak yapmasını istediği mektupta Giorgi'yi padişahın sadık bendesi olarak tavsif etmiştir: Bk. Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 87b.

²⁰⁴ Suny, *Georgian Nation*, s. 47.

²⁰⁵ Vahuşti, 815; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 117.

dikkat çekerek birlikte hareket kararı alınmasını sağladı²⁰⁶. Fakat bu da istediklerini uygulaması için yeterli olmadı.

Bagrat, ülkesinde siyasi birliği sağlamak için Samegrelo ve Guria beylerini bertaraf etmeyi düşünmüş ve belki de Şah Tahmasb'la bu hususta destek almak için ilişki kurmuştu. Fakat bu politika ile beylerin gücünü kırıp onlar üzerinde bir otorite kuramamıştı. Aksine ve muhtemelen onları Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Netice itibarıyla içerdeki rakiplere karşı dış güçlerle işbirliği yaparak siyasi birliği sağlama imkanını kendisi ortadan kaldırmıştı. Onun bu politikasından yararlanan Osmanlı Devleti, Samegrelo ve Guria ile iyi ilişkiler kurarak bölgedeki gücünü artırmıştır.

İmereti tahtındaki bu değişiklikten önce bölgede bazı önemli olaylar oldu. İmereti kralı, Samshe Atabeyi Kayhosro ile 1562'de barış yaptı. Bundan iki yıl sonra Guria Beyi Rostom öldü ve yerine İmereti kralının onayıyla oğlu Giorgi geçti²⁰⁷. Giorgi'nin tahta çıkışı Osmanlı Devleti tarafından da onaylanmıştır. Erzurum beylerbeyi, Rostom'un oğlu Giorgi'nin dürüst ve faydalı biri olduğunu bildirmiş ve Guria, babasının tasarruf ettiği şartlarla kendisine temlik olunmuştur. Mülknâme-i Hümayunu kendisine ulaştıracak olan Erzurum beylerbeyine, itaat etmiş Gürcü beylerine iyi davranması ve itaate meyyal olanlara da mektup göndermesi emredilmiştir²⁰⁸. Rostom'un Osmanlı tâbii iken vefat ettiğini İmereti Kralı Giorgi'nin padişaha bildirmesinden sonra ülke oğulları Giorgi ve Keyhüsrev'e verilmiştir. Kendileri de bundan haberdar edilerek Erzurum beylerbeyinin münasip göreceği şekilde hizmet etmeleri, İran'la aralarındaki sulha riayet edip ülkelerinin imar ve muhafazasında olmaları istenmiştir²⁰⁹.

Giorgi'nin İstanbul'da Müslüman olan kardeşi Keyhüsrev, sahip olduğu toplam 550 hanelik iki kale ve otuzsekiz köyün sancak olarak verilmesini istemiş, bunun üzerine görüşü sorulan Erzurum beylerbeyi Giorgi Melik'in asi ve itaate aykırı olarak İran'a adamlarla hediyeler gönderdiğini, Keyhüsrev'in ise ihlasla Osmanlı tâbii olduğunu ecdadından miras olarak inihal eden tahminen 600.000 akçelik bu yerlerin kendisine sancak olarak verilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa, Anadolu beylerbeyiliğine tayin edildikten sonra yeni

²⁰⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228. Kral Bagrat, 1519'da katolikos ve piskoposlarla yaptığı toplantıda Gelat'ı Piskoposluk yaparak siyasi otoritesi için kilise desteğini aldı. Bk. Vahuşti, 810; *Kartlis Tshovreba*, II, 242.

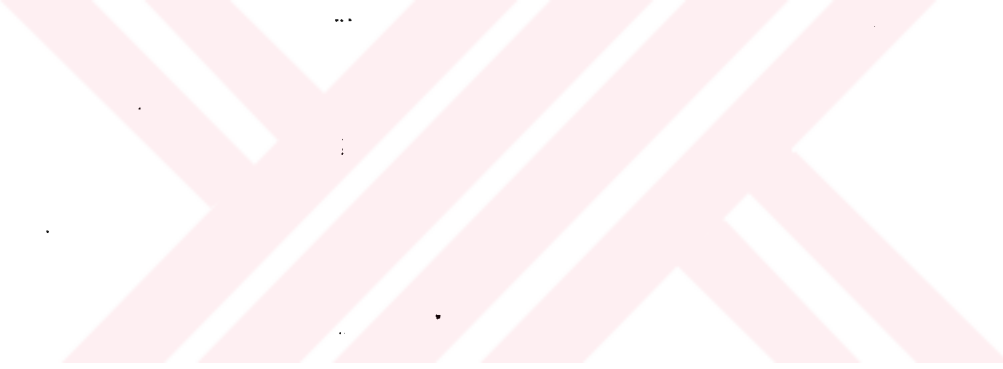
²⁰⁷ Vahuşti, 815; *Kartlis Tshovreba*, II, 244. Giorgi ve Keyhüsrev melike yazılan bir hükümde, İmereti Kralı Giorgi hakkında "İftiharul-ümerai'l-izami'l-İseviyye Görgi" denmektedir. Bk. BOA, MD, VI, 936.

²⁰⁸ BOA, MD, VI, 21: Erzurum beylerbeyine 28 Rebiülevvel 973 (23 Ekim 1565) tarihli hüküm.

²⁰⁹ BOA, MD, VI, 936: Giorgi ve Keyhüsrev Melik'e 29 Şaban 973 (21 Mart 1566) tarihli hüküm.

beylerbeyine bu kaleler ve köylerin sancak olarak Keyhüsrev'e verilmesinin bölgede bir probleme yol açıp açmayacağı sorulmuştur²¹⁰.

Kanunî tahta çıktığında İmereti'de Osmanlı nüfuzu vardı. Daha sonra bu nüfuz, Amasya Antlaşması'yla İran tarafından da tanındı. III. Murad'ın Kral Rostom'a gönderdiği mektupta, Kanunî'nin bir seferi sırasında babasının hediyelerle elçi gönderip itaat ettiği, ikinci seferde Tebriz üzerine gidildiğinde de destek verdiği belirtilmektedir²¹¹. Busbecq, Gürcülerin, bir çok defa kendilerini İran'a karşı savaşa çağıran Kanunî'ye, olumlu cevap verdiklerini söyler²¹². Ayrıca krala eskisi gibi *ulufe* ödenmesinden²¹³ de, Kanunî döneminde de İmereti'nin Osmanlı hakimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

²¹⁰ BOA, MD, VI, 247: Erzurum beylerbeyine 8 Rebiülevvel 973 (3 Ekim 1565) tarihli hüküm.

²¹¹ Feridun Bey, II, 308 vd.

²¹² Busbecq, 277.

²¹³ BOA, MD, VI, 970: Erzurum beylerbeyi ile Erzurum defterdarı ve mukataat nazırı İbrahim'e 4 Ramazan 973 (25 Mart 1566) tarihli hüküm.

D. II. SELİM DÖNEMİ (1566-1574)

Kanunî Sultan Süleyman, 7 Eylül 1566'da vefat ettikten sonra oğlu Selim tahta çıktı.' Bu sırada Guria, Samegrelo ve İmereti'de aynı adı taşıyan kimseler iktidarda idiler. Bunların üçünün adı da Giorgi idi. Samegrelo beyi uzun yıllardan beri iktidardaydı, diğerleri ise henüz yeni iktidara gelmişlerdi. Guria beyi iki, İmereti kralı ise bir yıl önce tahta çıkmışlardı.

İmereti'nin yeni kralı Giorgi'nin Osmanlıya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira kral, İstanbul'a bir elçi gönderip padişaha sadakatini bildirmiştir. Mektubu aldığını ve sadakat ve ihlasından şüphe duymadığını belirten padişah, gönderdiği hil'atı alıp ihlasla hizmet etmesini istemiştir²¹⁴. Bir süre sonra krala muhtevası tamamen aynı yeni bir hüküm daha gönderilmiştir²¹⁵.

Ülkede siyasi birliği sağlamaya çalışan İmereti kralı ile Samegrelo beyi arasındaki ihtilaf, sonuçta çatışmaya dönüştü. Dadyan, 1568'de krala karşı giriştiği savaşı kaybetti. Bundan sonra kral, Guria beyinin de desteğiyle Samegrelo'nun merkezi Odişi işgal etti. İmereti-Guria müttefik ordularını durduramayan dadyan, Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Erzurum ve Trabzon askerlerinin de desteğiyle Satkepela'ya gelen dadyan, yeniden ülkesine sahip oldu²¹⁶.

Gürcü kaynaklarındaki bu bilgilerle Mühimme kayıtları arasında bir paralellik olduğu görülmektedir. İmereti kralı ve Guria beyi ile mücadelede başarılı olamayacağını anlayan Samegrelo beyi, İstanbul'a bir mektup göndererek Guria beyinin isyan halinde olduğunu, kralın da kendisini desteklediğini ve yakında bir hareketlerinin beklenebileceğini bildirmişti. Bunun üzerine Trabzon Sancakbeyi Süleyman Bey ile Erzurum beylerbeyinden, Guria beyinin fesada kalkışmaması için uyarılması istenmiştir²¹⁷. Batı Gürcistan'da İmereti, Samegrelo ve Guria arasındaki mücadele bundan sonra da devam etmiştir²¹⁸.

²¹⁴ BOA, MD, VII, 767: İmereti kralına (Başalık Melik) 27 Receb 975 (27 Ocak 1568) tarihli hüküm. Aynı tarihli bir hüküm de Erzurum beylerbeyine yazılarak Başalık Melike gönderilen husus için gönderilen hüküm kendisine ulaşınca acele olarak krala ulaşırması istenmektedir. Bk. MD, VII, 769.

²¹⁵ BOA, MD, VII, 911: Başalık Melik'e 24 Şaban 975 (23 Şubat 1568) tarihli hüküm. Bu hüküm, Erzurum beylerbeyinin kethüdası ile gönderilmiştir.

²¹⁶ Vahuşti, 815 vd.; *Kartlis Tshovreba*, II, 244; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 117.

²¹⁷ BOA, MD, VII, 421: Erzurum Beylerbeyi ve Trabzon Sancakbeyi Süleyman'a 8 Cemaziyellevvel 975 (10 Kasım 1567) tarihli hüküm. Hükümde ayrıca tedbir alınabilmesi için emre aykırı davranışların bildirilmesi istenmektedir.

²¹⁸ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 117 vd.

Samegrelo beyinin, Guria beyine karşı Osmanlılardan tam destek aldığı anlaşılmaktadır. Guria'nın sancak olarak dadyanın oğluna verildiğine dair rivayetler bu çerçevede değerlendirilebilir. Guria'nın, Samegrelo beyinin oğlu Giorgi'ye devri için bazı beyler görevlendirilmişlerdir²¹⁹. Buna itiraz etmeyen Guria beyi, İstanbul'a gitmek için izin istemiştir²²⁰. Fakat Şavşat sancakbeyinin tahrikleri sonucu, giderse Müslüman olabileceği ve bunun da kendi aleyhine sonuçlar doğuracağını düşünen dadyan, gurielin İstanbul'a gitmesine mani olmaya çalışmıştır. Erzurum beylerbeyine yazılan bir hükümde, Samegrelo beyinin mektup gönderip oğlunu sancağına ulaştırmak için görevlendirilen Trabzon Beyi Süleyman ve Şavşat Beyi Mehmed ile sancağa vardıklarında Guria beyinin sancağı teslim ettiğini bildirdiği belirtilmektedir. Hükümde ayrıca taahhüt edilen haracın gönderilmesi için mektuplar yazıldığı ifade edilerek eksiksiz tahsil edip İstanbul'a ulaştırması istenmektedir²²¹.

Görevden alınan Guria beyinin İstanbul'a gelme isteği kabul edilmiş ve konu Erzurum beylerbeyine havale edilmiştir²²². Guria beyi de durumdan haberdar edilerek, Erzurum beylerbeyiyle haberleşip adamlarıyla birlikte İstanbul'a gelip dönebileceği bildirilmiştir²²³. Bu arada Şavşat Sancakbeyi Yosebit Mehmed Bey'in Guria beyi ile onun İstanbul'a gitmesini engellemek isteyen Samegrelo beyinin aralarını bulduğu ve Guria beyinin İstanbul'a gelmekten vazgeçirildiği, fakat yine de Erzurum beylerbeyinden konuyla ilgilenmesinin istendiği belirtilmektedir²²⁴.

İmereti'de bu dahilî mücadeleler sürerken Samegrelo Beyi Levan, 1572'de öldü ve yerine oğlu Giorgi geçti²²⁵. Mahalli hakimiyet için İmereti kralı ile mücadele içine giren Levan, Kral Bagrat tarafından hapiste tutulduğu Gelati Manastırı'ndan kaçarak Ahaltsihe'ye, ardından İstanbul'a gelmiş, burada hediyeler ve koruma teminatı olarak Osmanlı müttefiki olmuştu²²⁶.

Samegrelo'da tahta çıkan yeni dadyan, Osmanlıya bağlı olmakla birlikte vergi ve haracını bir süre geciktirdi. Bununla beraber bu hareketinin isyan olarak

²¹⁹ BOA, MD, VII, 1767, 2303, 2511.

²²⁰ BOA, MD, VII, 2303, 2511.

²²¹ BOA, MD, VII, 2511 (22 Cemaziyelevvel 976 / 12 Kasım 1568). Aynı tarihli başka bir hükümde, Erzurum beylerbeyinden istilzamdand Dadyan oğlu Güril Melik'te olan malı tahsil etmesi istenmektedir. Bk. MD, VII, 2476.

²²² BOA, MD, VII, 1767: Erzurum beylerbeyine 22 Muharrem 976 (17 Temmuz 1568) tarihli hüküm.

²²³ MD, VII, 2301: Guril Melik'e 26 Rebiyülahir 976 (18 Ekim 1568) tarihli hüküm. Hükümde ayrıca Batum Sancakbeyi Süleyman'ın kendisinin sadakatine şahadet ettiği kaydedilmektedir.

²²⁴ BOA, MD, VII, 2303: Erzurum beylerbeyine 26 Rebiyülahir 976 (18 Ekim 1568) tarihli hüküm. Hüküm aynı gün Batum beyinin kethüdasına verilmiştir.

²²⁵ Vahuşti, 816; Kartlis Tshovreba, II, 244.

²²⁶ Suny, *Georgian Nation*, s. 47.

anlaşılmasını, çünkü babasının vefatından kaynaklandığını bildirdi. Bunun üzerine dadyana, eskiye dayanan bağlılığı ve ihlası sebebiyle mazeretinin kabul edildiği bildirilerek bundan sonra geciktirmeden güvenilir adamlarıyla göndermesi istenmiştir²²⁷. Bu konudaki mektubu dadyana ulaştırmakla görevlendirilen Erzurum beylerbeyine de, bir uzman gönderip Guria ve Samegrelo beylerinin geciken haraçlarını tahsil edip İstanbul'a ulaştırması emredilmiştir²²⁸.

Sultan II. Selim döneminde İmereti'de Osmanlı hakimiyetinin devam ettiği, İmereti kralı ile Samegrelo ve Guria beylerinin vergi vermeyi sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

²²⁷ BOA, MD, XXII, 221: Dadyan Melik'e 27 Safer 981 (28 Haziran 1573) tarihli hüküm.

²²⁸ BOA, MD, XXII, 612: Erzurum beylerbeyine 13 Cemaziyelevvel 981 (10 Eylül 1573) tarihli hüküm. Hükümdar, Guria beyine name-i hümayun gönderildiği hatırlatılmaktadır.

E. III. MURAD DÖNEMİ (1574-1595)

Bu dönem, Osmanlı-İmereti ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemdir. İlginç bir tesadüf olarak III. Murad'ın Osmanlı tahtına çıktığı dönemde İmereti kralı ile Samegrelo ve Guria beylerinin her üçünün adı da Giorgi'dir. Bu dönemde İmereti, Guria ve Samegrelo, Osmanlı hakimiyetinde olan yerlerdi.

Bu dönemin başında, İmereti'de bazı iç karışıklıklar olmuştur. İmereti Kralı Giorgi ile Samegrelo beyinin kardeşi olarak zikredilen David arasında bazı problemler yaşanmıştır. Önceki yıllarda David'e yıllık 500 altın haraç ödemek şartıyla, Guria'dan bazı yerler verilmişti. Fakat bu yerlerin altı yıllık haracını Guria Beyi Giorgi'den alıp göndermediği gibi Abaza ve Çerkeslerle ittifak yapıp Guria'ya saldırı hazırlıklarına girişmiştir.²²⁹ Bu gelişmeler üzerine Guria beyi, David Bey'in isyan halinde olduğunu bildirmiştir. Guria beyinden David Bey'i teslim etmesi istendiği gibi Erzurum beylerbeyine de adam gönderip David'i teslim alması bildirilmiştir²³⁰. Erzurum beylerbeyinden ayrıca İmereti Kralı Giorgi ile iyi ilişkiler kurması istenmiştir²³¹.

²²⁹ BOA, MD, XXV, 210 (9 Ramazan 981 / 2 Ocak 1574). Hükümde şunlar zikredilmektedir: Mektup gönderen Melik David, Dadyan Vilayetini müştereken tasarruf eden kardeşi Alyon Melik'in ölümünden sonra oğlu Giorgi Dadyan'ın berat ve başka sancağı varken bırakıp Megrel Vilayetini sahiplendiği, daha önce Guril Meliki Sancağında iştirakten aldığı altı yılın haracını -ki 500'erden 3.000 altını eder- Giorgi Guril'den alıp İstanbul'a göndermediği, şimdi de Abaza ve Çerkeslerle birlikte Guril Sancağına saldırıp, Karadeniz'den gelen gemileri ve mallarını alıp Ehl-i İslam'a zarar vermek niyetinde olduğunu ve yakında Batum serhaddine el uzatabileceği belirtilmektedir. Ayrıca kardeşi Alyon Dadyan'ın tasarruf ettiği Megrel Vilayeti, aynı şartlarla sancak olarak kendisine verilirse serhadleri Abaza'dan koruyacağı gibi her yıl 2.000 altın vereceğini bildirmesi üzerine Melik David'e berat-ı şerif verilmek buyruldu. Guril Melik'e yazılan 25 Zilkade 984 (13 Şubat 1577) tarihli hükümde (MD, XXIX, 381), ise şöyle denmektedir: Mektup gönderip Dadyan kardeşi ölüp oğlu Giorgi emr-i şerif olmadan "karındaşı Dadye? ülkesi" kendisine verilirse yıllık 2.000 altın haraç vermeyi taahhüt ettiği ve bu şekilde kendisine verildiği, sonra tekrar Dadyana tabi olduğu, daha önce Erzurum beylerbeyi mezkûr haracı istediğinde iltifat etmediği gibi Dadyan ile birlikte bir harekete girişmek üzere iken ele geçirdiğini ve yanında olduğunu bildirdiği hatırlatıldıktan sonra mezbur David'in İstanbul'a gönderilmesi için Erzurum beylerbeyine talimat verildiği belirtilerek kendisinin de mezburu İstanbul'a gönderilmek üzere Erzurum beylerbeyine ulaştırması ve adamlarına yolda kaçırmamaları için sıkıca tembih etmesi istenmektedir.

²³⁰ Guria Beyi Giorgi mektup gönderip Dadyan kardeşi David'in isyan ettiğinden tutuklayıp hapsedtiğini bildirmiş, bunun üzerine Erzurum beylerbeyine gönderilen Selh-i Zilkade 984 (18 Şubat 1577) tarihli hükümde (BOA, MD, XXIX, 419), David'i kendisine teslim etmesi için Guria beyine emir gönderildiği belirtilerek beylerbeyinden Giorgi Melik'e adam gönderip David'i alıp göndermesi ve adamlara yolda kaybetmemeleri için tembihle bulunması istenmektedir. Erzurum beylerbeyine yazılan aynı tarihli (18 Şubat 1577) başka bir hükümde (MD, XXIX, 474) ise, bundan önce görülmesi istenen kalenin durumunun 800 akçe ile tamir edilemeyecek kadar harap olduğu gibi memleketi faydasının da bulunmadığını bildirdiği hatırlatılmaktadır. Ayrıca gurilin İstanbul'a gelmek için yola çıkan David Bey'in yolunu kesip kalesinde hapsedtiği, istendiğinde de vermediği belirtilmekte ve beylerbeyinden o kaleden feragat etmesi ve David'i Guril Melik'den isteyip İstanbul'a göndermesi istenmektedir.

²³¹ BOA, MD, XXIX, 312: Erzurum beylerbeyine 17 Şevval 984 (7 Ocak 1577) tarihli hüküm.

Gönderilen sancak beratı ve hükümler Guria beyine ulaşmayınca, Erzurum beylerbeyi bunları yerine ulaştırmakla yeniden görevlendirilmiştir²³².

1. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan Seferi ve İmereti ile İlişkiler

1578 yılında İran'a karşı savaş açılması kararlaştırılıp Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilince, valilere ve çeşitli kimselere sefere destek vermeleri için mektuplar gönderildi. Bu çerçevede serdar, sefer öncesi İmereti kralı ile Guria ve Samegrelo beylerine mektup yazarak destek istedi²³³.

İmereti Kralı Giorgi'ye yazılan mektupta, padişahın Şirvan, Gürcistan ve Azerbaycan üzerine yürümeye karar verdiği belirtildikten sonra itaatinden sitayişle söz edilmekte ve kendisi için övgülü ifadeler kullanılmaktadır. Kaheti kralı ve Samshe atabeyi başta olmak üzere Gürcü beylerinin itaatine vesile olması istenmekte ve hizmetinin karşılıksız kalmayacağı belirtilmektedir. Osmanlı ordusu karşısında durulamayacağı da hatırlatıldıktan sonra bu beylerin itaat etmemeleri halinde vatandaşlarıyla beraber esir alınacakları, memleketlerinin de tahrip edileceği vurgulanıp itaatlerini erken bildirirlerse padişahın afv ve gözetilmelerini rica edeceğini de eklemiştir²³⁴.

Samegrelo beyine yazılıp birer sureti Guria beyi ile İmereti kralına gönderilen bir hükümdede, sefer için Mustafa Paşa'nın önden gönderildiğini ifade eden padişah, savaş için hazırlık yapıp serdar o tarafa geldiğinde münasip bir yerde karşılayıp yardım etmelerini istemiş ve hizmetin karşılıksız kalmayacağını bildirmiştir²³⁵.

Lala Mustafa Paşa Sivas'a ulaşınca, Samegrelo ve Guria beylerinden eskiden beri Osmanlı tâbii oldukları ve serdarı bekledikleri cevabı geldi. Guria beyi, serdara gönderdiği mektupta vergisini her yıl gönderdiğini ve serhat muhafazasında hizmet ettiğini belirttiikten sonra Çerkesler ve Abazaların birleşerek ülkesine saldırdıklarından şikayet etmiştir. Guria beyine yazılan mektupta, ülkesine saldırıp köy ve nahiyeleri

²³² BOA, MD, XXIX, 438: Erzurum beylerbeyine 30 Zilkade 984 (18 Şubat 1577) tarihli hüküm. Giorgi Melik'in adamına verildiği kaydedilen hükümdede, daha önce Guril Melik'e, Erzurum Beylerbeyi merhum Murat Bey'in çavuşbaşısı Receb ile sancak, sancak beratı ve bazı hükümler gönderildiği, daha sonra Beylerbeyi Hüsrev'den bunların melikin kethüdası Bali'ye verilmesinin istendiği, fakat melikin bunları almadığını bildirmesi üzerine melike ulaştırmak üzere Bali kethüdaya vermesi istenmektedir.

²³³ Âli, *Nusretnâme*, 21a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 299a; Hammer, VII, 59; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 41; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 17.

²³⁴ Âli, *Nusretnâme*, 21a-22a.

²³⁵ BOA, MD, XXXII, 195. Hükümdede üstü çizilmiş olan satırlarda ise uzun zamandır haracını göndermediği ifade edilerek bunun sebebi sorulmakta ve haracını da hazırlaması istenmektedir. Muhtemelen vergi konusu sefer sırasında desteği tehlikeye sokmamak ve Gürcü beylerinin İran'la ittifak arayışına girmelerine yol açmamak için ertelenerek bu bölümün üzeri çizilmiştir.

yağmalayan Çerkeslerin, yakında donanmanın bölgeye ulaşmasıyla Gürcülere zarar veremeyecekleri, top ve tüfeklerle mücehhez Osmanlı ordusunun düşmanlarını cezalandıracağı bildirilmiştir²³⁶. Aslında İmereti kralı ile Guria ve Samegrelo beyleri, savaşa katılmalarının istenmemesi için bu hususu zikretmiş olabilirler.

Lala Mustafa Paşa, yoluna devam ederek Erzurum'a geldi. Buradan hareket edildikten sonra Allahüekber Dağı yakınında konaklandığında İmereti kralının itaat mektubu geldi. Gönderilen cevapta, ördüya katılmak için yola çıkması, Tiflis hakimi Davud Han ve Samshe atabeyinin annesi Dedisimedi itaat ederlerse onları da beraber getirmesi, etmezlerse ülkelerini tahrip etmesi istenmiştir²³⁷. İ. H. Danişmend, elçilerin Erzurum ile Ardahan arasında Basmalı konağına geldiklerini ve İmereti kralının Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği için yerinde bırakıldığını belirtmektedir²³⁸.

Temmuz ayı başlarında (Evail-i Cemaziyevvel) İmereti Kralı Giorgi'den gelen mektupta, Tiflis fethi için girişilecek sefere katılacağı bildirilmekte ve fetih sonrası buranın oğluna verilmesi istenmekteydi. Serdar, verdiği cevapta bu durumu bunca zamanlık itaatinin bir tezahürü saymış, Tiflis Kalesi fethinin müyesser olmasını dilemiş ve cizye vermek şartıyla sancağın oğluna verileceğini bildirmiştir. Hatta üç yıl cizye de alınmayacağını belirten serdar, Tiflis'in fethi ile ilgili olarak Kaheti Kralı Aleksandr'a da mektup gönderildiğini bildirerek kendisiyle haberleşip birlikte hareket etmelerini, ayrıca padişah nezdinde girişimlerde bulunmak için müspet cevabını bildirmesini istemiştir²³⁹.

Bu mektuplaşmalardan sonra Lala Mustafa Paşa, yoluna devam ederek Çıldır'a vardı. Burada yaptığı savaşı kazanarak Tiflis'e yürüdü ve burayı da alarak beylerbeyi tayin edip asker bıraktıktan sonra Kaheti'ye doğru yoluna devam etti. Kaheti Kralı Aleksandr'ın itaatinden sonra ise Şirvan'a geçti ve buraları Osmanlı hakimiyetine aldıktan sonra dönüşte Tiflis'e de uğradıktan sonra Gori'ye geçti²⁴⁰.

Lala Mustafa Paşa Gori'de iken, İmereti Kralı Giorgi'nin kardeşi ile Guria beyinin Mamye adlı oğlu gelerek itaatlerini bildirdiler²⁴¹. Serdar buradan ayrılarak

²³⁶ Âli, *Nusretnâme*, 39a-40a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 42.

²³⁷ Âli, *Nusretnâme*, 49b-50a. Krala gönderilen cevabi mektubun, Erzurum'daki muhaberat içinde yer almasına rağmen muhtevastan Ardahan'a yaklaşıldığında yazıldığı intibahı verdiği belirtilmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 43.

²³⁸ Danişmend, III, 19. Hammer (VII, 60), bu sırada ordunun Çermik sahrasında bulunduğunu belirtmektedir.

²³⁹ Âli, *Nusretnâme*, (Sülcymaniye), 83a-84a.

²⁴⁰ Lala Mustafa Paşa'nın Samshe, Kartli ve Kaheti'deki fetihleri ilgili bölümlerde ele alınacaktır.

²⁴¹ Âli, *Nusretnâme* (Sülcymaniye), 116a-b; Hammer, VII, 69; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 71. Bunlarla birlikte 11 Kasım 1578'de başka bazı beylerin de itaat ettikleri belirtilmektedir. Bk. Danişmend, III, 30.

Samshe yoluyla Erzurum'a döndü. Gürcü kaynakları, Osmanlı ordusunun bütün Kartli'yi katettikten sonra İmereti'ye yöneldiğini iddia etmektedirler²⁴². Vahuşti, serdarın Tiflis'ten sonra İmereti'ye yürüdüğünü haber alan Kral Giorgi'nin ordusuyla Likhi dağlarına geldiğini ve burada yapılan savaşı kazanarak bolca ganimetle Kutais'e döndüğünü ileri sürmektedir²⁴³. Parizis Kronika'da yer alan 1 Eylül'deki savaşı İmereti ordusunun kazandığına dair rivayet²⁴⁴ de bu hususla ilgili görünmektedir. Osmanlı kaynaklarında ise, Osmanlı ordusunun Gori'den sonra İmereti'ye doğru yürüyüşe geçtiğine dair rivayet bulunmaktadır. Kral Giorgi'nin kardeşinin, Gori'de itaat için serdarla görüşmesi, Osmanlı ordusunun İmereti'ye yürümesini engellemeye dönük bir çaba olarak değerlendirilebileceği gibi, sefer için bir gerekçe olmadığını gösterecek bir husus olarak da kabul edilebilir.

İmereti kralının, taahhüt ettiği Tiflis fethi için bir harekete girişmemesi, serdarın İmereti'ye ordu göndermesinin sebebi olarak düşünülebilir. Fakat yazışmalar ve sonraki gelişmeler dikkatle izlendiğinde, esasen kralın, Tiflis'in oğluna verileceği kanaatinde olmadığı, hatta serdarın da bu konuda İmereti'den ciddi bir yardım beklemediği anlaşılabilir.

Osmanlı ordusu, Gori'den Samshe yoluyla Erzurum'a dönerken Gürcülerin saldırılarına uğradı. Bu husus Osmanlı kaynaklarının da teslim ettiği bir husustur. Bunlar, ordunun geçtiği yol üzerindeki mahallî Gürcü beylerinin ganimet elde etmek için düzenledikleri saldırılar olup İmereti'de değil, Samshe'de gerçekleşmiştir. Çünkü Osmanlı ordusu, Likhi dağlarını aşarak İmereti'ye girmemiş, Gori'den sonra Samshe'ye geçmiştir.

2. Kılıç Ali Paşa'nın Faş (Poti) Seferi ve Hakimiyetin Güçlendirilmesi

Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığı döneminde 1579 yılında, Osmanlı donanması Gürcistan kıyılarına bir sefer düzenledi. Osmanlı Devleti, Gürcistan'daki durumunu güçlendirmek için Karadeniz kıyılarını tamamen denetim altına almak istiyordu. Çünkü buradan başta Tiflis olmak üzere Osmanlı garnizonlarının bulunduğu yerlere yiyecek ve mühimmat ulaştırılması düşünülüyordu. Büyük bir kısmı muhasara altında olan Gürcistan ve Şirvan'daki garnizonlar, gıda ve silah yardımı beklemekteydiler. Faş ve Kür nehriyle bu garnizonlara yardım ulaştırılabilirdi. Faş nehriyle yapılacak nakliyat, hem ucuz, hem daha emniyetli olabilirdi. Faş kenarında kurulacak bir kalenin

²⁴² Parizis Kronika, s. 51; Chronique Georgienne, s. 19; Vahuşti, 817.

²⁴³ Vahuşti, 817. Ayrıca bk. Svanidze, Sakartvelo-Osmaleti, s. 122.

²⁴⁴ Parizis Kronika, s. 52; Chronique Georgienne, s. 19

Tiflis ve Şirvan'daki askere yardım için son derece yararlı bir fonksiyon icra edeceği düşünülmekteydi²⁴⁵.

Sultan Ahmed devrinde Tiflis Kalesi'nin zaptına girildiğinde bazı yerlerde kaleler yapılması için Karadeniz sahillerinin mühendisler gönderildiği, özellikle Faş Kalesi'nin yapılıp oradan Tiflise yol açıldığı ve mühimmatın donanma ile Faş'a, oradan da Tiflis ve Dağıstan'a ulaştırılmasının kolaylaştığı²⁴⁶, ayrıca XIX. Asrın başında Gürcistan'ı ilhak eden Rusya'nın, Faş nehrinden küçük gemilerle zahire nakli için Osmanlı Devleti'nden izin istemesi²⁴⁷ gibi hususlardan da bu nehirle yapılacak nakliyatın önemi anlaşılabilir.

Ayrıca bölgedeki halk, korsanların faaliyetlerinden şikayetçi idi. Korsanlar tarafından ele geçirilenler, köle tüccarlarına satılmakta ve deniz yoluyla başka yerlere gönderilmekteydi. Bu seferle, korsanların faaliyetlerinin de sona erdirilmesi düşünülmüştür. Nitekim bir yıl önce Lala Mustafa Paşa sefere çıkarken yardım istediğinde İmereti kralı ve bölgedeki diğer Gürcü idarecileri Çerkes ve Abaza saldırıları nedeniyle ülkelerinin emniyette olmadığını bildirmişlerdi. Serdar da onlara büyük bir donanmanın bölgeye ulaşacağını müjdelemişti.

Osmanlıların Kafkasya'ya girebilecekleri bir yol da Kuzeybatı Gürcistan'dı. Bu amaçla bölgenin stratejik bir yerinde garnizon bulundurup buradan Gürcistan ile birlikte Kafkasya'nın kuzeybatı kesimlerinin kontrol altında tutulması hedeflenmiştir. M. Svanidze, Osmanlıların bu seferle Kafkas dağlı halkları arasında İslam dinini yaymayı ve Gürcistan'ı kuzeyden kısıp almayı hedeflediklerini düşünmektedir²⁴⁸.

Bu seferin İmereti'yi doğrudan Osmanlı idaresine bağlamak için düzenlendiği²⁴⁹ veya İran yolunu açmak için bu yolun kapısı durumundaki Kutais'in alınmak istendiği²⁵⁰ de belirtilmektedir. Osmanlılar, Faş nehri ve burada kurulmuş olan şehre hakim olurlarsa İmereti, Guria ve Samegrelo bölgelerini de kontrol altında tutabilirlerdi²⁵¹. Nitekim Lala Mustafa Paşa, Cezayir Kaptanı Ali Paşa'nın kırk-elli gemiyle gelip Batı Gürcistan'da bulunan harabeye yüz tutmuş iki kaleyi tamir etmesi

²⁴⁵ Âli, *Nusretnâme*, 192a; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 317; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 218.

²⁴⁶ Cevdet, *Tarih*, I, 281.

²⁴⁷ Ali Reşad, *Tarih-i Umumi*, İstanbul 1339, IV, 86.

²⁴⁸ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 38.

²⁴⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 38; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 82 (Burada Sohum Beylerbeyliği'nin kurulması da aynı hedefe matuf gösterilmektedir).

²⁵⁰ Arkançelo Lamberti, *Samegrelos Ağtsera*, Tbilisi 1938, s.172'den naklen Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 124.

²⁵¹ Danişmend, III, 41.

durumunda, Gürcistan ve Şirvan hakimiyetini güçlendireceği gibi, vergi tahsilinin de kolaylaşacağını İstanbul'a bildirmişti. Bu teklif kabul edilerek sefere karar verilmiştir²⁵².

1579 İlbaharı sonlarında altmış gemiyle Karadeniz'e çıkan Kaptan Kılıç Ali Paşa, İmereti sahillerine gelip Faş nehri kenarında, bir kale inşasına başladı. Kale 26 Temmuz'da tamamlandı²⁵³. Yapımında Samegrelo ve Guria'dan gelen uzmanların da çalıştıkları kale²⁵⁴, çevrede taş bulunmadığından ağaçtan yapıldı²⁵⁵. Kale inşa etmek ve askeri garnizon yerleştirmek için bölgeye gönderilen bir Türk amiralinin kapısı ve kuleleri tahtadan olan bir kale inşa ettiğini belirten S. Schweigger, yerin adını Tiflis olarak zikretmektedir. Fakat verdiği bilgilerden, bu kalenin Faş Kalesi olduğu anlaşılmaktadır. Schweigger, kalede tahtadan bir kule, onun üzerinde tahtadan bir kol ve o kolda bir kılıç bulunan kaleyi gören Gürcülerin, bu durumu bir Türkün kralları olacağı şeklinde yanlış anlayarak, kalayı yıktıklarını ve bütün askerleri öldürdüklerini kaydetmektedir²⁵⁶. Osmanlı birliklerinin Sohum ve Faş'ı aldıktan sonra Rion nehri ile Kutais'e yönediklerini, fakat Gürcülerin büyük mukavemeti karşısında çekilmek zorunda kaldıklarını belirten M. Svanidze de, Osmanlıların Poti'yi uzun süre ellerinde tutamadıklarını, bir süre sonra Samegrelo beyinin Faş Kalesi'ni alıp yıktığını söylemektedir²⁵⁷.

Osmanlı kaynaklarında yer alan bilgilere bakıldığı zaman, Faş Kalesi'nin Osmanlıların elinde daha uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır. Zira sonraki yıllara ait çok sayıda belgede, çürüyen kalenin tamirinden sık sık bahsedilmektedir.

Osmanlı Devleti, Karadeniz kıyılarında tam anlamıyla bir hakimiyet kurmak için stratejik bir konumu bulunan Faş'da askerî bir garnizon bulundurmuş ve buranın muhafazası için çeşitli tedbirler almıştır. Kafkasya'daki garnizondara gıda ve mühimmat ulaştırmanın yanı sıra bölgede yaygın olan köle ticaretini kontrol edilebilmesi için Faş'ın elde tutulması, en az fethi kadar önemli idi. Özellikle Osmanlı tebaası olanların esir olarak bu ticaretin konusu oldukları yönünde Gürcü beylerinden

²⁵² BOA, MD, XXXVIII, 115: Mustafa Paşa'ya 10 Safer 987 (8 Nisan 1579) tarihli hüküm. Hükümde ayrıca, Eğriböz Sancakbeyi Mustafa'nın bu işle görevlendirildiği ve Karadeniz'e giden donanmanın Faş'tan sonra Guria, Samegrelo ve İmereti'ye geçeceği belirtilerek, kalelerin tamirinde kendisiyle haberleşip münasip olanları bildirmesi istenmektedir. Tamir edilecek bu kalelerin, Faş ve Anakliya kaleleri oldukları belirtilmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 437.

²⁵³ Âli, *Nusretname*, 187a, 192a; Danişmend, III, 41; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 20. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 317; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 218.

²⁵⁴ Âli, *Nusretname*, 192a. Ayrıca bk. Danişmend, III, 41.

²⁵⁵ BOA, MD, XLII, 392.

²⁵⁶ Schweigger, 83.

yoğun şikayetler gelmekteydi. Faş'ın elde tutulabilmesi için garnizon bulundurmak dışında, korsanların cezalandırılması ve esir ticareti ile bölgeye silah sevkiyatının yasaklanması gibi bazı tedbirler alınmıştır.

a. Faş Kalesi'nin Tahkimi ve Muhafazası

i. Faş Kalesi'nin Tahkimi

Eski adı Phasis olan ve Gürcistan içlerinden doğup Karadeniz'e dökülen Rioni nehri, Osmanlı kaynaklarında Faş olarak geçmektedir. Vaktiyle Avrupa ile Asya'nın sınırı sayılan bu nehrin askerî ve ticarî önemi, tarihin en eski devirlerinden beri bilinmekteydi. İyonyayılar, nehrin denize döküldüğü yerin güneyinde ismini daha sonra nehre de verecek olan Phasis şehrini kurmuşlardır²⁵⁸. Diğer adı Poti olan bu şehir, tarih boyunca Gürcistan'ın en önemli limanlarından biri olmuştur.

Bölgeyi kontrol etmek isteyen Osmanlılar, stratejik Faş Kalesi'ni tahkim ederek burada bir kaptanlık kurdular. Kale, ağaçtan yapılmış ve ara yerleri kumla doldurulmuştu. Ağaçlar zamanla çürüdüğü için her yıl tamire ihtiyaç duyuluyordu²⁵⁹. XIX. Asrın ortalarında Batı Gürcistan kıyılarını ziyaret eden bir seyyahın, Samegrelo'nun en önemli liman şehri Redut Kale ile ilgili gözlemleri, bu hususu anlamamıza yardımcı olacak mahiyettedir: "Kamu binaları ve resmî binalar dahi ağaçtan yapılmıştır. Bölge ikliminin rutubetli yapısına ve ağaçtan yapılmış bir evi birkaç yıl içinde tahrip eden ağaç kurtlarına rağmen bu malzeme tercih edilmektedir. Bunun sebebi, burada kerestenin son derece bol olmasına karşın, verimli ama rutubetli Megrelya topraklarında tek bir kaya parçasının bile göze çarpmamasıdır"²⁶⁰.

Buna rağmen problemin kesin olarak çözümü için kalenin taştan yapılmasına çalışılmıştır. Batum beylerbeyinden, Faş kaptanının elindeki iki kalitadan (savaş gemisi) biriyle kış mevsiminde orada kalıp muhafazaya bakması, o taraflarda taş bulunmadığından uzak yerlerden gemilerle getirilmesi gerektiği, bu sebeple şimdiden Trabzon-İstanbul seferi yapan elli kadar büyük gemiye birer defa taş yükletilip oraya gönderilmesi ve ilkbaharda imara başlanmak üzere öteki mühimmatın hazırlanması

²⁵⁷ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 38, 123, 125, 215; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 21, 219.

²⁵⁸ Danişmend, III, 41.

²⁵⁹ BOA, MD, XLII, 392, XLVI, 144, XLIX, 351.

²⁶⁰ Wagner, *Schamyl and Circassia*, s. 327.

istenmiştir²⁶¹. Fakat çeşitli sebeplerle bu gerçekleşmediği için kalenin tamiri hususu sonraki yıllarda da sık sık gündeme gelmiştir²⁶².

Batum Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın, 1581'de Faş Kalesi'nin her tarafının yıkılmaya yüz tuttuğunu ve tamir edilmezse harap olacağını bildirmesi üzerine, kendisinden kaleyi tamir etmesi istenmiştir. Ayrıca Trabzon ve Batum kadılarından, tamir için Batum beylerbeyine adam göndermeleri istenmiş²⁶³ ve bu husus Batum beylerbeyine de bildirilmiştir²⁶⁴.

Kaleyi tamirle görevlendirilen Batum beylerbeyinden bunu imece yoluyla yapması istenmiştir²⁶⁵. Kalenin tamirinde Guria beyinden de yardım istenmiş, o da adam göndererek tamire yardımcı olmuştur²⁶⁶. Guria beyi, kalenin tamirindeki yardımlarını İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine hizmetinin karşılığı olarak bir hil'at gönderilmiştir²⁶⁷. Ayrıca kalenin tamirinde hizmeti görülen başkalarına da terakkiler verilmiştir²⁶⁸.

²⁶¹ BOA, *MD*, XLII, 392: Batum beylerbeyine 23 Ağustos 1581 tarihli hüküm.

²⁶² Faş Kalesi'nin harici kazık ve çitten ve arası dolma topraktan yapıldığı için harabeye yüz tuttuğu, taş ile yapılmasının gerektiğini bildiren Batum beylerbeyine yazılan 24 Cemaziyelahir 992 (3 Temmuz 1584) tarihli hükümde (BOA, *MD*, LIII, 229), muhafazaya kalan sipahiler ve il eri yardımıyla imkan ölçüsünde tamir ettirmesi istenmektedir. Batum beylerbeyine yazılan 16 Zilkade 993 (9 Kasım 1585) tarihli hükümde (*MD*, LIX, 351), Faş Kalesi'nin, yeniden müstahkem şekilde yapılması için beylerbeyiliğine tâbi tüm alaybeyi, zuema ve erbab-ı tımar ile inşaat sırasında lazım olacakları kalenin bulunduğu yere varıp zamanı geçmeden tamamlaması, kale binasında görevli olup gelmeyenlerin cezalandırılmaları ve tımarlarının başkasına verilmesi için isimlerini bildirmesi, beylerbeyiliğindeki kadılardan bina ustası ve ırgat tedarik edip göndermelerini istemesi bildirilmekte, bunları yaparken halka zulmedilmemesi emredilmektedir. Batum'daki kadılara gönderilen aynı tarihli bir hükümde (*MD*, LIX, 352), Faş Kalesi binasında çalışmak üzere ırgat tedarik etmeleri istenmektedir. Yusuf Paşa'nın sancağının erbab-ı tımarı ve zuamasıyla Faş Kalesi tamirine memur edildiği 25 Rebiülahir 993 (26 Nisan 1585) tarihli başka bir hükümde (*MD*, LIX, 200) de belirtilmektedir.

²⁶³ Trabzon ve Batum kadılarına yazılan 5 Zilhicce 989 (31 Aralık 1581) tarihli hükümde (BOA, *MD*, XLVI, 606), Batum Beylerbeyi Ahmed'in Faş Kalesi'nin her tarafının harabeye yüz tuttuğunu, tamir edilmezse harap olacağını bildirdiği ifade edilmekte ve kazalarından yeteri kadar mirahor gönderilip tamire yardım etmeleri istenmektedir.

²⁶⁴ Batum beylerbeyine yazılan 5 Zilhicce 989 (31 Aralık 1581) tarihli hükümde (BOA, *MD*, XLVI, 607), Faş Kalesi'nin bir tarafının yıkılıp tamire muhtaç olduğu, kalenin tehlikeli bir yerde olduğu, beylerbeyiliğine tabi olan Trabzon sancağı sipahilerinin muhafaza için oraya varmaları istenmekte ve Trabzon sancağı zuema ve sipahilerini Batum sipahileriyle varıp kalenin tamirinin tamamlanmasına kadar muhafazaya memur etmesi, gitmeyenlerin tımar ve zcametlerinin alınacağını belirtmesi istenmektedir.

²⁶⁵ BOA, *MD*, XLVIII, 144: Batum beylerbeyine 1 Şaban 990 (21 Ağustos 1582) tarihli hüküm. Batum beylerbeyine dört gün sonrasının tarihini taşıyan ve muhtevası tamamen aynı olan başka bir hüküm daha yazılmıştır. Bk. *MD*, XLVIII, 190.

²⁶⁶ BOA, *MD*, XLVIII, 309: Batum beylerbeyine 10 Ramazan 990 (28 Eylül 1582) tarihli hüküm. Giorgi Melik'in kethüdasına verilen hükümde ayrıca, gönderilen üç Hıristiyan rençberin Faş Sancakbeyi Cafer Bey'den şikayetçi oldukları belirtilerek toprak kadıları marifetiyle konunun teftiş edilmesi istenmektedir.

²⁶⁷ Guriel, İstanbul'a mektup gönderip Faş Kalesi tamiriyle görevlendirilen Batum Beylerbeyi Yusuf Paşa'yı oğlu ve tabileriyle karşılayıp kaleyi tamire yardım ettiğini, içine asker ve zahire koyup

Guria beyi, Faş Kalesi tamirinden başka bu sırada alınan Acara Kalesi'nin fethinde de Osmanlılara yardımcı olmuştur. Batum beylerbeyi, İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, Guria beyinin yüzlerce aznavur göndererek fethiye yardımcı olduğunu bildirmiştir²⁶⁹.

ii. Faş Kalesi'nin Muhafazası

Fethedilip burada bir kale yapıldıktan sonra, Faş sancakbeyliği ve kaptanlığı kurulmuştur. Başlangıçta Erzurum'a bağlı olduğu belirtilen Faş sancağı, 1580 yılı sonlarında Batum beylerbeyliğinin kurulması üzerine buraya bağlanmıştır²⁷⁰. Faş Kalesi ve çevresinin muhafazası genel anlamda Batum beylerbeyine verilmiştir. Fakat daha sonra Faş'ta bir kaptanlık kurularak bölgenin muhafazası, ona havale edilmiştir.

Atina (Pazar), Arhavi ve Gönve kadılarına yazılan 13 Muharrem 992 (26 Ocak 1584) tarihli bir hükümde, Faş Kaptanı tayin edilen hassa reislerinden Budak Reis'in, Faş Kalesi'nin tamiriyle görevlendirildiği ifade edilerek Gönve'de bulunan üç kalitanın donatılıp gerekli kürekçi vs. verilip yardımcı olunması istenmiştir²⁷¹.

Faş Kalesi'nin tamiri kadar önemli bir husus da kalenin muhafazasıdır. Kalenin muhafazasında da pekçok zorluklarla karşılaşmıştır. Muhafazaya tayin edilenler, Faş'ın havası iyi olmadığı için buraya gitmek istememişler²⁷² ve gitmemek için çeşitli

onunla birlikte hizmet ettiğini bildirmiş, bunun üzerine kendisine yazılan 5 Safer 994 (26 Ocak 1586) tarihli hükümde, (BOA, *MD*, LX, 448), hizmeti sebebiyle ihsan olunan hil'atı giyerek hizmete devam etmesi istenmiştir. Aynı tarihli bir hükümde (*MD*, LX, 447), Faş Kalesi tamirine memur olan Yusuf Paşa'nın talebi üzerine kendisine yardım eden Gürcü beylerinden Levana bir hil'at gönderildiği ifade edilmektedir.

²⁶⁸ Batum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, Faş Kalesi tamirinde hizmette bulunduğunu bildirdiği Selanik sancağında 5.999 akçe tımarı olan Abdurrahman'a, 1.500 akçe terakki verilmesi, Evasıt-ı Zilhicce 990 (6-15 Ocak 1583) tarihli bir hükümle (BOA, *Ali Emiri* (III. Murad), 138) Rumeli beylerbeyine bildirilmiştir. Bir süre önce Faş Sancakbeyi Cafer'in talebiyle Alaybeyi Osman'a 2.000 akçe terakki verilmesi, Evasıt-ı Ramazan 988 (20-29 Ekim 1580) tarihli bir fermanla (HbKM, I, 14696) Erzurum beylerbeyinden istenmiştir.

²⁶⁹ Batum beylerbeyi, Faş Kalesi tamiri ile ilgili olarak İstanbul'a adam gönderdikten sonra Taki adlı akrabasını bir miktar askerle Acara Kalesi üzerine gönderip Guria beyi ve Çıldır beylerbeyinin gönderdiği askerle girişilen saldırıda düşman kaçtığını, Acara Kalesi'nin kolaylıkla alındığını, içindkilerin kılıçtan geçirilip muhafazasına asker bırakıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan 5 Safer 994 (26 Ocak 1586) tarihli hükümde (BOA, *MD*, LX, 449), bu hizmetinden dolayı duyulan memnuniyet ifade edilerek iki hil'at ile ödüllendirildiği bildirilmiştir. Hükümün bir sureti de bir hil'atle birlikte Taki Bey'e gönderilmiştir.

²⁷⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 85

²⁷¹ BOA, *MD*, LII, 605.

²⁷² BOA, *MD*, XLVI, 609: Erzurum beylerbeyine 5 Zilhicce 989 (31 Aralık 1581) tarihli hüküm. Hükümde Batum Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın, Trabzon ve Batum sancaklarında 200 kadar olan tımar sahiplerinin havası kötü olan Faş Kalesi'ne gitmediklerini, bazılarının ise Erzurum'da çavuş ve defter katibi olduklarını belirttiklerini bildirdiği ifade edilerek Erzurum beylerbeyinden Faş Kalesi tamir edilince, Erzurum'daki çavuş ve kâtipleri oraya göndermesi istenmektedir. Bu

yollara başvurmuşlardır²⁷³. Bölgede, gerçekten endişe verici hastalıkların kaynağı durumunda bataklıklar bulunmaktaydı. Asırlar sonra burayı ziyaret etmiş olan Avrupalı bir seyyah, Poti'nin (Faş), hala humma yatağı olduğunu nakletmektedir²⁷⁴.

Muhafaza göreviyle Faş'a gidenler de görevlerini tam olarak yapmamışlardır²⁷⁵. Gönüllü bulmakta güçlük çeken Osmanlı Devleti, kısas lazım gelmeyen küçük suç işlemiş olanları buraya göndererek²⁷⁶ problemin haline çalışmıştır. Sonraki yıllarda Faş Kalesi'nin kürekçi ihtiyacı, büyük ölçüde Batum'dan karşılanmıştır²⁷⁷.

Muhafazada bulunan askerler, halkla iyi ilişkiler kuramamışlar, hatta kötü davrandıklarına dair şikayetlere konu olmuşlardır. Muhafızlardan halka kötü davrananların cezalandırılması cihetine gidilmiştir²⁷⁸.

hususlardan Batum beylerbeyi de haberdar edilerek kale tamiri bitince çavuş ve katipleri istemesi emredilmektedir. Bk. *MD*, XLVI, 610.

²⁷³ Batum beylerbeyine ve Faş kadısına yazılan 4 Rebiyülahır 991 (27 Nisan 1583) tarihli hükümde (*MD*, IL, 94), Faş Beyi Hasan'ın Batum sancağında eskiden derbendci ve köprücü bulunmadığı, ihtiyaç da olmadığı halde bazılarının görevden kaçmak için kaydolduklarını bildirdiği belirtilerek ihtiyaç yoksa kaydolunmaması istenmektedir.

²⁷⁴ Moritz Wagner, *Kafkas-Rus Savaşında Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler (1843)*, trc. Sedat Özden, İstanbul 1999, s. 333.

²⁷⁵ Batum beylerbeyi, Faş Kalesi'nde bulunan az sayıdaki muhafızın bir kısmının kaçtığını, bir kısmının ise hasta olduğunu ve muhafızların nöbet tutmadıklarını bildiren, Trabzon ve Batum sancaklarındaki hisar erlerinden her kalenin kethüdasiyle nöbet yoluyla muhafazaya tayin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan 5 Zilhicce 989 (31 Aralık 1581) tarihli bir hükümde (*BOA, MD*, XLVI, 605), bu sancaklardaki hisar erlerinin kethüdalariyle muhafız tayin edildikleri bildirilmiştir.

²⁷⁶ Batum Beylerbeyi Ahmed Paşa, yalılarda suçları kesinleşmiş olanların küreğe konulmak üzere Faş'daki kalcılara gönderilmesini istemiş, bunun üzerine Trabzon ve Batum sancaklarında bulunan kadırlara yazılan 5 Zilhicce 989 (31 Aralık 1581) tarihli hükümle (*BOA, MD*, XLVI, 608), şer'an kısas lazım olmayan küçük suç işlemiş olanların, sabit olan haklar alındıktan sonra küreğe konulmak üzere Faş Kalesi'ne, sicil suretinin ise İstanbul'a gönderilmesi ve kimseye zulmedilmemesi istenmektedir.

²⁷⁷ Faş Beyi Hüseyin, Batum sancağında serhat muhafazası için kürekçilerin ihraç oluna geldiğini ve Faş Kalesi muhafazasının kaptanlıkla kendisine verildiğini hatırlattıktan sonra kürekçilerin kendisine başvurup, lazım olan kürekçileri temin için yetki istemiştir. Bunun üzerine Batum beylerbeyine ve bu sancaktaki kadırlara yazılan 27 Safer 991 (22 Mart 1583) tarihli hükümde (*BOA, MD*, XLIV, 388), eskiden olduğu gibi kürekçi gönderip muhafazayı temini istenmektedir. Faş kaptanının mektup gönderip Batum'a bağlı Atina, Arhavi ve Gönye nahiyelerinin eskiden beri her yıl mirî kayıklara kürekçi verdiklerini hatırlatıp Batum serhadinde muhafazada kayık bulunmadığından bu kürekçilerin muhafazae hizmetindeki kadırgasına verilmesini istemesi üzerine Batum beylerbeyine yazılan 29 Şaban 996 (24 Temmuz 1588) tarihli hükümde (*MD*, LXIV, 39), Faş'ın müstakil kaptanlık olduğundan muhafız kayıklara ihtiyaç kalmadığı belirtilerek kürekçi vermek yasak değilse Faş kaptanının kadırgasına kürekçi vermesi istenmekte ve bedel akçası adıyla halktan para alınmaması tembih edilmektedir.

²⁷⁸ Faş Sancakbeyi Hüseyin Bey'in Rize kazasında oturan dergah-ı mualla yeniçerilerinden Yürüyen Mehmed'in fesat ehli olduğunu, halkın malına zarar verdiğini, kızlarını çektğini, sarhoş iken düğünleri basıp kimini dövüp kimini bağladığını, Ahmed adlı birinin evini yaktırıp 40.000 akçeden fazla malını telef ettirdiğini ve yeniçerilikten çıkarıldığını, fakat daha sonra kaçıp bir yolunu bularak sipahi oğlanları sınıfına girdiğini ve öncekinden daha zararlı olduğunu bildirmiştir. Serdar Ferhad Paşaya yazılan 12 Cemaziyelahir 992 (22 Mayıs 1584) tarihli hükümde (*BOA, MD*, LIII, 168), bu kimsenin cezalandırılması için tutuklu olarak Batum

Muhafız temini için de Karadeniz kıyılarındaki kalelerden takviye yapılmıştır. Faş Kaptanı Mustafa görev yerine gönderilirken, Karadeniz kıyılarındaki kalelerin dizdarlarından kendisine cenkçi ve hisar eri vermeleri istenmiştir²⁷⁹. Faş Kalesi kaptanının müracaatı üzerine Trabzon, Rize ve Gönnye dizdarlarına Faş'a adam göndermeleri emredilmiştir²⁸⁰.

Faş muhafazası ve tamiri için görevlendirilenler, seferlerden muaf tutuluyorlardı²⁸¹. Görevlendirildiği halde muhafazaya gitmeyenler ise cezalandırılıyorlardı²⁸². Bu arada Batum serhaddinin muhafazasına da önem verilmiştir. Veya daha doğru bir ifadeyle, Faş ve Batum'un muhafazası, birlikte ele alınmıştır. Batum sahillerinin muhafazası için yeni reislerin tayin edilmesi²⁸³ gibi tedbirler alınmıştır.

Faş sancağının zahire ihtiyacı, Kefe ve Trabzon ile çevrelerinden temin edilmeye çalışılmıştır. Faş beyi, zahireye ihtiyaçları olduğunu, Kefe ve Trabzon gibi yerlerden akçe ile zahire tedarik etmek istediklerinde emirlerin mani olduklarını bildirmiş, bunun üzerine Batum beylerbeyi ve Trabzon kadısından bu emirlerin men edilmesi istenmiştir²⁸⁴. Ayrıca Batum beylerbeyinden, nöbetçi olarak Faş Kalesi muhafazasında bulunanlara zahire sıkıntısı çektirmemesi, zahirelerini akçeleriyle narh üzere tedarik edip kalenin top, tüfek, barut, fitil ve diğer ihtiyaçlarını karşılaması emredilmiştir²⁸⁵. Faş Kalesi'nin tamir ve muhafazasında görev alanlar ödüllendirilmişlerdir²⁸⁶.

beylerbeyine gönderilmesi istenmiştir. Hükümün bir surti (MD, LIII, 168), Batum beylerbeyine gönderilerek kendisine ulaşınca bu kişiyi hapsedip arz etmesi istenmiştir.

²⁷⁹ BOA, MD, LX, 566: Karadeniz kıyılarındaki kalelerin dizdarlarına 10 Cemaziyevvel 994 (29 Nisan 1586) tarihli hüküm.

²⁸⁰ BOA, MD, LXIV, 10 (21 Şaban 996 / 16 Temmuz 1588).

²⁸¹ Batum Beylerbeyine yazılan 23 Ramazan 990 (21 Ekim 1582) tarihli hükümde (BOA, MD, XLVIII, 347), çavuş ve katipler dahil olmak üzere Batum'da bulunan 340 nefer zuama ve erbab-ı tımarın sefere gitmelerinin istendiği, fakat memleket muhafazası ve Faş Kalesi muhafaza ve tamarine lazım olduklarının bildirildiği ifade edilerek bunların muhafazada kalmaları emredilmiştir.

²⁸² Trabzon sancağı Rize nahiyesinde tımarı bulunan biri, muhafazaya gitmediği için tımarı elinden alınmıştır: BOA, Ruznamçe, 77, s. 237.

²⁸³ Batum Beylerbeyine yazılan 27 Safer 991 (22 Mart 1583) tarihli hükümde (BOA, MD, XLIV, 370), Batum sahillerinin muhafazası için mevcut kalitaların üçer bin akçe tımar ile üç reis olup kayıklar fazla olduğundan reise ihtiyaç olduğu, tahrir zamamı olup Trabzon livasında vaki tımarı hasları gediklerinden biriktiren üçer bin akçe tımar ile üç reis daha tayin olunup altı nefer reis gediği tayin olunmasını rica ettiği belirtilmekte ve üç reis daha tayin edip yeni destere altı reis kaydetmesi istenmektedir.

²⁸⁴ BOA, MD, XLVIII, 368 (24 Ramazan 990 / 22 Ekim 1582).

²⁸⁵ BOA, MD, XLVIII, 695: Batum beylerbeyine 23 Zilhicce 990 (18 Ocak 1583) tarihli hüküm.

²⁸⁶ BOA, MD, LIV, 750.

b. Abaza Korsanlarıyla Mücadele

Gerek Faş'ın fethi, gerekse kalesinin devamlı surette tamir edilmesinin en önemli sebeplerinden biri, Abaza korsanlarının faaliyetlerini sona erdirmektir. Zira uzun zamandan beri bu konuda şikayetler vardı.

Kaynaklarda Abaza korsanlarının denizden kayıklarla gelip Osmanlılara bağlı olan yerlerden Guria²⁸⁷ ile Gonya, Arhavi ve Atina sahillerine²⁸⁸ saldırılar düzenledikleri belirtilmektedir. Bu saldırıların XVI. Asrın başından²⁸⁹, hatta Trabzon'un fethinden beri var olduğu²⁹⁰ anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir husus da, saldırıların genellikle ilkbahar aylarında²⁹¹ yapılmış olmasıdır.

Abaza korsanları, 1571 yılında Arhavi kazasına bağlı Sidere ile Gonya kazasına bağlı Makriyalu köylerini yağmaladılar. Arhavi kadısı, iki gemiyle Batum sancağı Gonya kazasında Makriyalu köyünü, ayrıca dört gemiyle Arhavi kazasına bağlı Sidere köyünü tahrip eden Abaza korsanlarının pek çok kimseyi öldürdüklerini veya yaraladıklarını, kırkyedi kişiyi de esir aldıklarını, ayrıca sığırlarını telef edip çok zarar verdiklerini, halkın sıkıntı içinde olduğunu, herkesin denizde Abaza gemileri vardır diye korkarak dağıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Trabzon beyinden o taraflardaki kayıkları silahla donatıp Batum beyiyle de haberleşip korsanların hakkından gelmesi istenmiştir²⁹². Trabzon beyine bundan iki gün sonra muhtevası tamamen aynı bir hüküm daha yazılmıştır²⁹³. Arhavi kadısına yazılan aynı tarihli başka bir hükümde de, şikayetiyle ilgili olarak Trabzon beyine yazılanlardan bahsedilerek onun da Trabzon'da olan kayıkları getirip yahıları muhafaza etmesi ve korsanların hakkından gelmesi istenmiştir²⁹⁴. Osmanlı topraklarına yapılan bu saldırılardan sonra, Samegrelo beyine karşı harekete geçilerek korsanların dağıtıldığı belirtilmektedir²⁹⁵.

²⁸⁷ BOA, MD, XVII, 26; *Kartlis Tshovreba*, II, 246.

²⁸⁸ BOA, MD, XII, 673, 979; XIV, 60.

²⁸⁹ BOA, TD, 52, vr. 299b.

²⁹⁰ BOA, MD, III, 1516.

²⁹¹ BOA, MD, XIV, 58; XVII, 26.

²⁹² BOA, MD, XIV, 1471: Trabzon beyine 13 Rebiülevvel 979 (5 Ağustos 1571) tarihli hüküm. Sidere'nin bugünkü Derecik Köyü olduğu belirtilmektedir. Bk. Mehmet Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", *Rize*, Ankara 1997, s. 32, 34. Makriyalu ise, Artvin'in Hopa ilçesine bağlı Kemalpaşa beldesidir. Hopa'ya üç mil uzaklıkta buranın (Makrakala), ırmağı ve limanı eskiden beri meşhur bir yer olduğu belirtilmektedir. Bk. P. Minas Bjişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, trc. H. D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 65.

²⁹³ BOA, MD, XII, 979 (15 Rebiülevvel 979 / 7 Ağustos 1571).

²⁹⁴ BOA, MD, XII, 980 (15 Rebiülevvel 979 / 7 Ağustos 1571).

²⁹⁵ Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", s.3

Mühimme kayıtlarında, saldırıları yapanlar genellikle Abaza olarak gösterilmektedir²⁹⁶. Bununla birlikte Megrellerin de adı geçmektedir²⁹⁷. Bazı belgelerde, saldırıyı yapanların Samegrelo beyi ve oğulları olduğu belirtilmektedir²⁹⁸. Saldırılarla Samegrelo beyi arasında bir ilgi kurulabilmesine imkan tanıyan başka belgeler de vardır. Amasya sulhu sırasında buraya gelen ve Gürcü elçilerle görüşen Busbecq, Megrellerin hırsızlıkta büyük bir hünere sahip olduklarını, bu konuda kabiliyeti olmayanlara pek değer verilmediğini nakletmektedir²⁹⁹. Abazaların Samegrelo beyine bağlı oldukları belirtildiği gibi, dadyanın Abaza ve Çerkeslerle birlikte Guria'ya saldırma ihtimalinin yüksek olduğundan da söz edilmektedir³⁰⁰. Şu halde daha önce, bu intibaya yol açacak bazı olaylar vuku bulmuş olmalıdır. Ayrıca Guria ve Samegrelo beyleri Abazaların tecavüzünü men için bir iki kayık yapmak ve ücretli olarak Batum'dan kalafatçı istediklerinde Erzurum beylerbeyine bunların yapacağı kayıklardan Osmanlı Devleti'ne zarar gelip gelmeyeceği sorulmuştur³⁰¹. Şunu da eklemek gerekir ki, Abazaların bu saldırılarda Çerkeslerle de ittifak yaptıkları belirtilmektedir³⁰².

Rize ve Pazar bölgelerine 1461-1483 arası üç baskının yapıldığını belirten M. Bilgin'e göre baskınların birincisini Gürcüler, ikincisini Gürcülerle Ermeniler, üçüncüsünü ise Megreller yapmışlardır³⁰³.

Korsanların genellikle Abaza olarak isimlendirilmesi, Abhazya'da saklandıkları için olsa gerektir. Zira bölgedeki korsanlık faaliyetlerinin en çok Hıristiyan Megrellerle Laz gemiciler ve Rus Kazakları tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Gürcistan'da oturanlar içinde daha çok Lazlar ticaret ve denizcilikleriyle temayüz

²⁹⁶ BOA, MD, XII, 979; XIV, 58, 1471; XV, 1077; XVI, 516; XVII, 26; XXIV, 330; XXV, 210; XLVII, 205. Korsanların Samurzahan Abazaları olduğu belirtilmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 14.

²⁹⁷ BOA, MD, XII, 673, 1077; XIV, 60; XXV, 210; Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", s. 32, 34.

²⁹⁸ BOA, MD, XV, 1077. Erzurum beylerbeyine yazılan 30 Muharrem 979 (24 Haziran 1571) tarihli bir hükümdede (BOA, MD, XIV, 60). Samegrelo beyi ve oğullarının, Batum sancağına bağlı Arhavi, Gönyc ve Atina nahiyelerini on-onbeş gemiyle yağmaladıklarının bildirildiği belirtilerek haberin doğruluğu konusunda ayrıntılı cevap istenmektedir. Batum'a bağlı Arhavi, Gönyc ve Atina nahiyelerindeki rençper reisleri adam gönderip Samegrelo beyi ve oğullarının on-onbeş gemiyle baskın yapıp çoluk-çocuklarını esir edip mallarını yağmaladıklarını bildirmişler, bunun üzerine Erzurum beylerbeyine yazılan 3 Safer 979 (27 Haziran 1571) tarihli hükümdede (MD, XII, 673), durumu tahkik edip bildirmesi istenmektedir.

²⁹⁹ Busbecq, 169. Yazar, bir İtalyan seyyahın kendisine, Gürcistan'ı ziyaretinde bir kiliscede rahibin bıçağını çaldığını, inkar edince durumu farkettiğini anlatmak için bıçağın kınını da ona verdiğini anlattığını nakletmektedir.

³⁰⁰ BOA, MD, XXV, 210.

³⁰¹ BOA, MD, XXIV, 330 (20 Zilhicce 981 / 12 Nisan 1574).

³⁰² BOA, MD, XLVII, 205.

³⁰³ Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", s. 32.

etmişlerdir. Ayrıca iyi gemi ustası ve cesur korsanlar olarak tanınan Lazların, eskiden beri korsanlık ve köle yağmaları yaptıkları belirtilmektedir³⁰⁴. Trabzon'un fethinden sonra Osmanlıların sınır muhafazasını henüz Müslüman olmamış Lazlar'a bıraktıkları, onların da Abaza ve Gürcü saldırılarına karşı Osmanlılarla birlikte hareket ettikleri kaydedilmektedir³⁰⁵. Evliya Çelebi, Lazlarla ilgili bilgi verirken, çoğunun gemici olduğunu ve Çoruh nehri ile Samegrelo'ya tuz, demir, silah ve bazı aletler götürüp, oradan şimşir, bal ve esir getirmek suretiyle ticaret yaptıklarını kaydetmektedir³⁰⁶.

Sonuç olarak, bu saldırılar, Abazalar, Megreller, Lazlar, Rus Kazakları, Gürcüler ve bölgede yaşayan diğer topluluklar tarafından gerçekleştirilmiştir. Konu, bölgenin önemli bir problemi olup öncesi ve sonrasıyla çok uzun bir zaman dilimini ilgilendirmektedir. Hatta denilebilir ki, tarihin her döneminde bu sorun bölgede varlığını hissettirmiştir.

i. Korsanlara Karşı Alınan Tedbirler

Korsanlar tarafından yapılan saldırıların önlenmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu hususla daha çok Batum³⁰⁷ ve Trabzon³⁰⁸ beyleri görevlendirilmiştir. Batum beylerbeyliğinin kurulmasından sonra ise muhafaza görevi, Batum beylerbeyine havale edilmiştir. Bu çerçevede beylerbeyilerden kayıkları silahlı olarak bekletip Abaza saldırılarına mukabele etmeleri istenmiştir³⁰⁹. Batum beylerbeyi, serhaddé olan beylerbeyliğine Abaza ve Çerkeslerin daima zarar verdiklerini belirterek, yalıların ve Faş Kalesi'nin muhafazası için kendisine tâbi sancakbeyleriyle

³⁰⁴ W. E. D. Allen, "Eski Lazistan", trc. Ali İhsan Aksamaz, *Tarih ve Toplum*, sy. 143 (Kasım 1995), s. 50.

³⁰⁵ Bilgin, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", s. 32.

³⁰⁶ Evliya Çelebi, II, 93, 96. Müellif (II, 94-96). Samegrelo beyi dadyana elçi olarak giden Ketenci Ömer Paşa'nın kethüdası Ömer Ağa'yla gittiğini, Trabzon'dan silahlı 200 adam ve yirmi Laz kayığıyla (Mengsile) yola çıkıp bir gece kaldıkları Samegrelo beyinin köyünde ziyade hürmet gördüklerini, 300 tüfenkçi ve beş kölesiyle on Laz kayığıyla Azak'a geçtiklerini nakletmektedir.

³⁰⁷ BOA, MD, XII, 898; XIV, 58, 1471; XV, 228, 979, 980, 1077, XVI, 196; XXIII, 757. Batum beyi, Gürcistan serhaddinde Samegrelo tarafına ticaret için denizden ve Kefe tarafından geçen yıldan beri silah götürüldüğünü, Abazaların Osmanlı topraklarına iki saldırı düzenlediklerini, dokuz kayak yaptırıp top ve diğer silahlarla hazırlandığını, kendisinin de kayıkları donatıp gönderip dadyanın cemiyetini dağıttığını, 1.000 asker verilirse derya mevsiminde Sohum'dan beride olan yerleri tahrip ettireceğini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan 4 Zilkade 979 (19 Mart 1572) tarihli hükümdede (MD, XV, 1077), Venedikliler problemi halledilmeden askerin dağıtılmasının doğru olmadığından kendi askeriyle muhafazayı temine çalışması istenmiştir.

³⁰⁸ BOA, MD, XII, 979, 980; XIV, 1471. Arhavi kadısına yazılan 15 Rebiyülevvel 979 (7 Ağustos 1571) tarihli hükümdede (MD, XII, 980), kayıkları hazırlayıp Batum beyiyle birlikte korsanların hakkından gelmesi için Trabzon Beyi Ömer'e hüküm gönderildiğinden haberdar edilerek, yalıları bekletmesi ve gerektiğinde kayıkları yardıma çağırması istenmektedir.

³⁰⁹ BOA, MD, XIV, 1471. Batum beyine yazılan 15 Zilkade 979 (30 Mart 1572) tarihli hükümdede Küçük Sinan'ın donatılan bir kayıkla Batum muhafazasında görevlendirilmesi istenmektedir. Bk. MD, XVI, 196.

tımar ve zeamet sahiplerini toplayabilmek için yetki istemiştir. Bunun üzerine beylerbeyliğindeki sancakbeyleriyle tımar ve zeamet sahiplerinin yardımıyla Faş Kalesi'nin yanı sıra yalıları ve sair yerleri Abaza, Çerkes ve başkalarının saldırılarına karşı koruması, fakat ihtiyaç yokken kimseden hizmet istememesi bildirilmiştir³¹⁰.

Serhat muhafazası için görevlendirilen askerlerin yerlerini terketmeleri ve görevlerinde ihmalkar davranmaları sebebiyle saldırılar devam etmiştir³¹¹. Bu sebeple görevde bulunmayanların cezalandırılması hususu gündeme gelmiştir³¹².

Fetihten itibaren Trabzon tersanesinde Abaza saldırılarına karşı kıyıları korumak için kayıklar bulundurulmuştur. Zamanla bu kayıkların çürümesi sebebiyle, Abaza saldırıları karşısında etkisiz kalınmıştır. 1560 yılı Ramazan ayında gerçekleşen Abaza saldırılarından sonra Erzurum beylerbeyi durumu İstanbul'a bildirerek savunma tedbirleri çerçevesinde on kayık yaptırmak ve bir kaptanla tımarlı sipahiler tayin etmek için izin istemiştir. Kendisine yazılan cevapta, beş gemi yaptırarak kaptan ve sipahiler tayin edip muhafazayı temine çalışması istenmiştir³¹³ Trabzon'daki kayıklar her yıl Gönye'ye giderek muhafaza hizmetinde bulunmuşlar, fakat bunların bazen yerlerine zamanında gitmemeleri sebebiyle de bazı sıkıntılar yaşanmıştır³¹⁴.

³¹⁰ BOA, MD, XLVII, 205: Batum beylerbeyine 1 Rebiyülahir 990 (25 Nisan 1582) tarihli hüküm. İki gün öncüsünün tarihini taşıyan bir hükümde de, alaybeyleriyle tımar ve zeamet sahiplerini toplayıp Faş Kalesi'ni sipahilerle muhafaza etmesi istenmektedir. Bk. MD, XLVII, 192.

³¹¹ BOA, MD, VII, 2060: Batum Sancakbeyi Ömer Bey'e 20 Rebiyülevvel 976 (12 Eylül 1568) tarihli hüküm. Hükümde özetle şunlardan bahsedilmektedir: İstanbul'a geldiğinde Gönye Kalesi burç ağası tayin edilen ve şimdi kale dizdârı olan Mustafa'nın, muhafızların akçelerini aldığı, bazı hisar erlerini üç günlük yola diye altı aya kadar izin vererek üç aylık ulufesini kendisinin aldığı, bu şekilde hisar erlerinin çoğunun evinde kalıp kaleyi boş bıraktıklarını, kalenin bir kapısını kapayıp kaptancısının dirliğini bir küçük çocuğa verdiğini, iki reise gereksiz yere sekizer akçe ulufe verildiğini, daha önce kalede üç burç olup sekizer akçe ile üç burç ağası bulunurken iki burç ağası ref olunup bir burç ağası kalıp onun da gereksiz olduğunun söylendiğini, daha önce otuzüç anbar varken bu dizdârın ölmesinden sonra babasının anbarlarda yolsuzluk yaptığını ve şimdi dört anbar kaldığını, yüz kırk vâril baruttan kırk-elli varil, 9.000 kileden 1.200 kile kaldığını, hisar erleri ulufesinden sahiplerine verilmeyip babasının zimmetinde 21.000 akçe olup miriye raci olduğunu, sancakbeyi gelince iki top atıp birinin denize gittiğini, diğerinin ise parçalanıp bir top ve bir tüfenk de denize gitti dediğini bildirmiştir. Bunları hisar erleri dışında ehl-i vükufa da sorarak bizzat teftiş edip tafsilatlı olarak bildirmesi istenmiştir.

³¹² Batum Beyi İskender Bey, baharda Abazaların Guria'ya saldırmayı adet edindikleri, dağınık olan Batum sipahilerinin Abaza define faydalarının olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyine yazılan 30 Muharrem 979 (24 Haziran 1571) tarihli hükümde (BOA, MD, XIV, 58), tımar ve zeamet sahiplerine baharda cemiyyet üzere bulunmazlar ve Abaza'dan bir zarar gelirse tımarlarının alınacağı gibi ayrıca ceza da göreceklerinin tembih edilmesi istenmektedir. Erzurum beylerbeyine, aynı hususları ihtiva eden ve bir gün sonrasının tarihini taşıyan bir hüküm daha gönderilmiştir. Bk. MD, XVII, 26.

³¹³ BOA, MD, III, 1516.

³¹⁴ Erzurum beylerbeyine yazılıp üzeri çizilerek yarım bırakılan bir hükümde (BOA, MD, XVI, 516), Gönye Kadısı Ahmed'in, her yıl deniz yoluyla gelen Abazalara karşı kayıklarla gelip üç-dört ay hizmet edildiğini, diğerlerinin gelmiş olmasına rağmen Trabzon'dan mirî kayıkları getiren kaptan ve reislerin henüz gelmediklerini bildirip şikayetçi olduğu bildirilmiştir.

Serhat mûhafazası ve Abaza saldırılarının durdurulabilmesi için sınırdaki kaleler de tamir edilmiştir³¹⁵.

ii. Sohum Taraflarına Barut ve Silah Nakliyatının Yasaklanması

Korsanlara karşı alınan en etkili tedbir, Sohum taraflarına silah ve barut nakliyatı için konmuş yasağın devam ettirilmesi olmuştur. Bu zamana kadar o tarafa gidecek gemiler sıkı takibe alınarak yasak eşyanın Abhazy'a ulaşmamasına çalışılmıştır³¹⁶. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferi sırasında da Abaza ve Samegrelo taraflarına yasak eşya gönderilmesine mani olunmaya çalışılmıştır³¹⁷. Zira bazı gemiciler yasağa rağmen silah nakliyatı yapmaktaydılar.

Faş'ta kale inşa edildikten sonra da bu yasak, titizlikle devam ettirilmiştir. Batum beylerbeyinden Abhazy ve Samegrelo taraflarına götürülmek üzere tüfenk, kalay ve sair yasak eşya verilmemesi ve nakledilmemesi istenmiştir³¹⁸. Gürcü beylerinden Giorgi'den, Guria'ki Sadmel iskelesine memnu eşya getirilmesine

³¹⁵ Batum sancakbeyi, Gönyc Kalesi'ne çok yakın olan Sığındor (Tsihisziri) Kalesi'nin tamirinin gerektiğini bildirmiştir. Kendisine yazılan 27 Rebiyülahir 979 (18 Eylül 1571) tarihli hükümde, kale ve tamiri hususunda ayrıntılı bilgi istenmiştir. Bk. BOA, MD, XII, 898.

³¹⁶ Batum beyine yazılan 11 Zilkade 979 (26 Mart 1572) tarihli hükümde (BOA, MD, XV, 228), Abaza canibi ve Batum taraflarına giden bazı rençber gemilerinin silah ve yasak eşya götürdükleri belirtilerek, buna engel olunması ve bu gemilere el konması, küreğe konulmak üzere reislerinin adlarının bildirilmesi istenmektedir. Aynı konuda Kefe beyine de 15 Zilkade 979 (30 Mart 1572) tarihli bir hüküm (MD, XVI, 239) yazılmıştır. Batum ve Gönyc kadısına yazılan 11 Ramazan 981 (4 Ocak 1573) tarihli hükümde (BOA, MD, XXIII, 495), Yanos adlı bir zımmî reisin Kefe ve Sohum'la ticaret yapmak istediği belirtilerek silah ve yasak eşya ticaretine asla izin verilmemesi istenmektedir. Sonraki dönemlerde de yasağa uyulması konusu yeniden gündeme gelmiştir. Batum sancakbeyine yazılan 3 Safer 982 (25 Mayıs 1574) tarihli hükümde (MD, XXIV, 727), Çerkes, Abaza ve Samegrelo taraflarına ellerinde emir olmayan gemilerin geçmesine izin vermemesi, diğerlerini de yoklayıp silah, barut ve yasak eşya nakline müsaade etmemesi istenmektedir. Trabzon beyine, kadısına ve Trabzon İskelesi eminine yazılıp birer sureti Canik beyine, kadısına ve İskele eminine; Kastamonu beyine; Sinop kadısına ve İskele eminine; Batum beyine, kadısına ve İskele eminine gönderildiği kaydedilen 5 Safer 985 (24 Nisan 1577) tarihli hükümde (MD, XXX, 386), bazı kimselerin ticaret yoluyla Karadeniz'deki iskelelerden meşin, silah ve tuz alıp Kefe'de satacağız deyip isyan üzere olan Abaza ve Megrel vilayetlerine götürüp asilere silah ve zahire verildiğinin duyulduğu ifade edilerek, Kefe Beyi Kasım'ın temessükü olmadıkça silah, meşin, tuz ve sair zahire verilmemesi istenmektedir.

³¹⁷ Trabzon beyine yazılan 17 Muharrem 986 (26 Mart 1578) tarihli bir yazıda (MD, XXXIV, 83), meşin, tuz ve sair yasak eşyanın Kefe'ye diye Abaza ve Megril taraflarına götürüldüğü ifade edilerek Kefe beyinin temessükü olmadan gemilere bunların verilmemesi ve bunun iskelelere tembih olunması istenmektedir. Trabzon beyine yazılan 16 Rebiyülevvel 986 (23 Mayıs 1578) tarihli başka bir yazıda (MD, XXXIV, 571) da, kadılara ve reislere tembih edip Megril ve Abaza taraflarına yasak eşya nakline müsaade etmemesi istenmektedir. Trabzon sancakbeyine yazılan 25 Rebiyülevvel 986 (1 Haziran 1578) tarihli hükümde (MD, XXXIII, 571), Abaza ve Megrel taraflarına tuz, meşin, silah gibi yasak eşyanın gemilerle götürülmesine izin verilmemesi, ayrıca bu hususun kadı ve reislere bildirilmesi emredilmektedir. Batum beyine yazılan Zilkade 979 (19 Mart 1572) tarihli hükümde (MD, XV, 1077), denizden ve Kefe'den düşmana silah götürülenleri hapsedip silahlarına el koyması istenmektedir.

³¹⁸ BOA, MD, XLII, 477 (23 Rebiyülevvel 989 / 23 Nisan 1581).

müsaade etmemesi istenmiştir³¹⁹. Faş Kaptanı Mustafa'ya yazılan İstanbul'dan giden bazı gemi reislerinin yasak malları götürüp düşmana sattıkları bildirilip buna izin vermemesi belirtilmiştir³²⁰.

Batum beyine ve Batum'daki hassa kayıkları kaptanı İsmail Reis'e yazılan bir hükümde, Abhazya ve Samegrelo'ya rençber gemilerinin top, tüfek, kılıç vs. harp aleti ile tuz götürdüklerinin duyulduğu belirtilerek bundan sonra o taraflara gidecek rençber gemilerinin reislerine ve tacirlere savaş aleti ve tuz götürmemelerinin tenbih edilmesi istenmiş, aykırı davranışlar olursa kendisinin de cezalandırılacağı bildirilmiştir³²¹. Abaza ve Samegrelo taraflarına harp aleti götürdükleri haber alınan bazı rençber gemilerinin yakalanması ve bu gibi olaylara engel olması için Faş Kaptanı Budak Bey görevlendirilmiştir³²². Gemilerin kontrolü ile görevlendirilen Batum beyine, İstanbul'dan icazet almış olan reislerin gemilerini bile kontrol etme yetkisi verilmiştir³²³. Yasak mal taşımayan gemilerin seferden men olunmaları için ise bölgede bulunan kadılara hükümler gönderilmiştir. Mesela Sohumlu gemi reislerinden Mustafa, Muharrem ve Mehmed'in gemilerine müdahale olunmaması için Samsun, Sinop ve Kefe taraflarındaki kadılara hükümler gönderilmiştir³²⁴.

Yasak sebebiyle İmereti ile ticaret büyük ölçüde durmuştur. Sınırlı düzeydeki ticaret ise, ancak izinle mümkün olabilmıştır³²⁵. Bu tedbirlerle İmereti ile yapılan

³¹⁹ BOA, MD, XLVIII, 695: Batum beylerbeyine 23 Zilhicce 990 (18 Ocak 1583) tarihli hüküm.

³²⁰ BOA, MD, LX, 565: Faş Kaptanı Mustafa'ya 10 Cemaziyelevvel 994 (29 Nisan 1586) tarihli bir hüküm.

³²¹ BOA, MZ, III, 316.

³²² BOA, MD, LIII, 114, 118. Sinop, Amasra, Trabzon ve Gönyc kadıları ile Sinop, Amasra, Trabzon, Rize ve Gönyc dizdarları ve azab ağalarına yazılan 22 Cemaziyelevvel 992 (1 Haziran 1584) tarihli hükümde (MD, LIII, 114), ayrıca Budak Bey'e kalelerden yeteri kadar cenkçi vermeleri istenmektedir.

³²³ Batum beyi, sekiz geminin Abaza, Çerkes ve Megril taraflarına götürdükleri esbab, libas, tüfek, şakaloz, barut ve gördeyi satıp köle, karavaş, avcı kuşlar ve bal alarak düşmana destek olduklarını bildirmiştir. Bunun üzerine 3 Safer 982 (25 Mayıs 1574) tarihli hükümle (BOA, MD, XXIII, 757), izin almamış olan gemileri o tarafa bırakmaması, izin alanları da kontrol edip yasak eşya, esbab, silah ve barutun götürülmesine müsaade etmemesi, yasak mal taşımayan reisleri de rencide etmemesi istenmiştir.

³²⁴ BOA, MD, LXXIII, 429 (22 Ramazan 1003 / 31 Mayıs 1595).

³²⁵ Kefe beyi, daha önce Sohum'a giden gemilerin ağ ipliği getirdiklerini, Azak ve Koba'dan alınan vergi gelirlerinin yüksek olduğunu, birkaç yıldır gemilerin gitmesinin yasaklanması üzerine balıkçılar feragat etmekle, vergi gelirlerinin önemli oranda düştüğünü, mukataa mültezimlerinin Sohum'dan ağ ipliği gelmezse büyük zarar göreceğini söylediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan 26 Rebiyülevvel 981 (26 Temmuz 1573) tarihli hükümde (BOA, MD, XXII, 325), ağ ipliği getirmek için bir geminin Sohum'a gitmesine ruhsat vermesi, fakat silah vs. yasak eşya götürmelerine izin vermemesi istenmiştir. Batum beyine ve Gönyc kadısına yazılan 13 Ramazan 981 (6 Ocak 1574) tarihli hükümde (MD, XXIII, 495) de, ticaret için Kefe ve Sohum'a gitmek isteyenlere mani olunmaması, Sohum'a ticaret için giden gemi reislerine müdahale edilmemesi, silah ve diğer yasak malların götürülmesine izin vermemesi emredilmektedir. Kefe beyine ve kadısına yazılan 5 Rebiyülevvel 985 (23 Mayıs 1577) tarihli

ticaretin durması hedeflenmiş olmamalıdır. Zira Batı Gürcistan kıyılarıyla ticarî bağlantısı olan Osmanlı Devleti, bu bölgeden başka malların yanı sıra önemli ölçüde kendir ithal etmekte idi³²⁶.

Osmanlı Devleti'nin Abhazya'ya barut ve silah nakliyatının yasaklanmasının yanı sıra başka tedbirler de almasına rağmen saldırılar tamamen sona erdirilememiştir³²⁷. Vahuşti, 1590'da Guria'ya bir Abaza saldırısından söz etmektedir³²⁸. Fakat alınan tedbirler neticesinde saldırıların büyük ölçüde azaldığı söylenebilir.

Abaza korsanlarının saldırılarının sona erdirilememesinin en önemli sebeplerinden biri, bunların Osmanlılara bağlı olan Batı Gürcistan kıyılarında saklanma imkanı bulabilmeleridir. Guria beyine yazılan bir hükümde, yirmi-otuz şayika (küçük gemi, kayık) ile Gönye çevresine saldıran Abaza eşkıyasının, pek çok köyü yakıp halkı esir ettikleri belirtilmektedir. Hükümde ayrıca eşkıyanın Gönye kaptanı üzerlerine vardığında Guria'ya kaçıp saklandıkları, istediğinde bunların kaptana verilmeyip himaye edildikleri kaydedildikten sonra kendisinin irsen Osmanlı tâbii olduğundan bunları ülkesinde saklamaması, ülkesine geldiklerinde ele geçirilmeleri için kaptana yardım etmesi ve halkdan da yardım etmelerini istemesi emredilmektedir³²⁹.

c. Esir Ticaretinin Yasaklanması

i. Kafkasya'da Esir Ticaretini Besleyen Faktörler

Osmanlı Devleti, korsanlar meselesiyle yakından ilgilenmiştir. Çünkü, yasak olmasına rağmen Osmanlı tebaası olan kimseler de esir ticaretinin konusu olmuşlardır. Kafkasya'daki esir ticaretiyle doğrudan ilgili olmaları sebebiyle korsanların tenkili gerekli idi. Bilindiği gibi Kafkasya ve Gürcistan, tarih boyunca önemli esir toplama

hükümde (*MD*, XXX, 445), Kırım hanının Abhazya'dan şahin getirmek için kendi gemisine meşin, tuz ve bez yükleyip Behram Reis ile buraya göndermek için izin istediği belirtilerek Abhazya'dan şahin getirmek için mezkûr reise icazet vermesi, fakat silah ve diğer yasak malların gitmemesine dikkat etmesi istenmektedir. Ayrıca bk. *BOA*, *MD*, XIX, 364; XXXIII, 495.

³²⁶ Batum Beyi Kasım Bey'e yazılan 15 Zilkade 981 (8 Mart 1574) tarihli hükümde (*BOA*, *MD*, XXIII, 699), Guria'da bol kendir bulunduğu bildirildiği belirtilerek Tersanc-i Amire için bol miktarda kendir tedarik edip kira ile Trabzon'a ulaştırması ve gönderdiği adamlara yollarda zayi etmemelerini tenbih etmesi istenmektedir. Trabzon Beyi Ömer Bey'e yazılan 13 Zilkade 981 (10 Nisan 1574) hükümle (*MD*, XXIII, 700) konudan haberdar edilerek, Batum Beyi Kasım Bey'in ulaştıracağı kendiri bekletmeden rençper gemileriyle acele İstanbul'a göndermesi istenmektedir.

³²⁷ Bk. *BOA*, *MD*, XLVII, 205. XIX. Asrın başında bölgeyi dolaşan bir seyyah, Abazalara karşı Kolhis'de altmış mil uzunluğunda bir sur yapıldığından bahsetmektedir. Bk. Bijişkyan, 67.

³²⁸ Vahuşti, 823.

³²⁹ *BOA*, *MZ*, VII, 1: Güril Melik'e 27 Safer 1013 (25 Temmuz 1604) tarihli hüküm.

bölgelerinden olmuştur. Kolhislilerin İran hükümdarına beş yılda bir vergi olarak yüz genç erkek ve yüz genç kız köle verdikleri³³⁰, çok eski zamanlardan beri İstanbul'a Abhazy'a'dan köleler getirildiği³³¹, Yunanlıların Kafkasya ve Gürcistan'dan köle temin ettikleri³³² bilinmektedir. Esirler, genellikle Anapa limanından gemilerle İstanbul ve Mısır'a taşınmaktaydı³³³. Hatta Ceneviz kolonileri devrinde en çok Mısır'a götürülen ve aralarında Gürcülerle Abazaların da bulunduğu bu kölelerin, sayılarının çok kabarık olduğu, Eyyubilerden beri burada orduya alınanların sonunda Mısır'a hakim olarak Kölemenler Devleti'ni kurdukları belirtilmektedir³³⁴.

Kafkasya'dan insanların esir olarak toplanıp başka yerlere nakledilip satılmaları, tarihin en eski dönemlerinden beri bilinen bir husustur. Esir ticareti, Gürcistan'da daha çok batı bölgelerinde yani Karadeniz kıyılarında yaygın idi. Çünkü esir tacirleri, buradan aldıkları esirleri deniz yoluyla kolaylıkla istedikleri yere nakledebiliyorlardı. Halktan topladıklarını esir olarak satanlar için de aynı kolaylık söz konusu idi.

Kafkasya ve Gürcistan'daki esir ticaretinin, tarihî, ekonomik ve toplumsal nedenleri vardı. Bunlar arasında bölgedeki hakim feodal yapı ve toprak köleliği, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ve ekonomik sıkıntılar sayılabilir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, esir ticareti, o dönem için ekonomik bir zaruretti. Kafkasya'ya çok yakın olan Kırım Hanlığı hakkında Halil İnalçık'ın söyledikleri, bu konuya ışık tutacak mahiyettedir: Osmanlı esir pazarındaki büyük talep sebebiyle Kırımlılar düşman memleketlere sürekli akın yaparak çok miktarda esir almakta idiler. Çünkü esir ticareti, vaktiyle Cenevizliler için olduğu gibi, Kırım Hanlığı için de hayati bir ticaret konusu haline gelmişti³³⁵. Bölgede yaşayan küçük halklar, esir toplama maksadıyla birbirlerine karşı devamlı surette saldırılar düzenlemişlerdir. Çerkeslerin Anapa ve Poceğiz nehirleri arasında yaşayan Celali Kazaklarına³³⁶, Çakvi ve Tsihisziri kaleleri çevresindeki Lazların da Gürcü köylerine baskınlar yapıp esir topladıkları belirtilmektedir³³⁷.

Hatta bölge halkının köle tacirlerine çocuklarını sattıklarına dair rivayetler üzerinde düşünülürse, konunun Kafkasya açısından önemi biraz daha iyi anlaşılabilir. Korsanlık faaliyetleriyle ilgili olarak adları geçen Megreller içinde hırsızlıkta

³³⁰ Lang, *Gürcüler*, s. 67.

³³¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 2.

³³² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 50.

³³³ Bijişkyan, 83.

³³⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 71.

³³⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992*, Ankara 12-14 Aralık 1992, Ankara 1999, s. 27.

³³⁶ Cevdet, *Tarih*, I, 282.

kabiliyeti olmayanların toplum nezdinde itibar görmedikleri, hatta bu gibi kimselerin kardeşleri veya babaları tarafından yabancı tacirlere satıldıkları da nakledilmektedir³³⁸. Abaza beylerinin halk arasında gördükleri gürbüz çocukları ailelerinden zorla alıp Romalılara sattıkları, sık sık Lezgi ve Laz bölgelerine baskınlarda ele geçirdikleri insanları esir olarak satan Kolhislilerin, kendi çocuklarını bile sattıkları kaydedilmektedir³³⁹. Çerkeslerin de birbirlerini hatta çocuklarını sattıkları, ayrıca beylerine yıllık vergi olarak esir verdikleri zikredilmektedir³⁴⁰. Çerkeslerin kendi çocuklarını değil, cariyelerinin çocuklarını sattıklarını belirten Cevdet Paşa, tarih boyunca bu bölgeden çok sayıda esir toplanması ve esir ticaretinin bu kadar yaygın olmasını, Çerkezistan'da adam öldürmenin cezası ve diyet bedelinin olarak esir verilmesine bağlamaktadır³⁴¹.

ii. Esir Ticaretinin Yasaklanması

Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu bölgelerde, belli esaslara bağlı olmak üzere köle ve esir ticareti serbest olmakla birlikte, Osmanlı vatandaşlarının köle veya esir olarak alınıp satılması yasak idi.

Osmanlı Devleti döneminde Kafkasya üzerinden yapılan esir ticareti için önemli yerlerden biri müstahkem kalesi de bulunan Batum limanı idi³⁴². Kafkasya'dan gelen Gürcü, Çerkes ve Rus kölelerin, İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerle gönderildiği, ayrıca İstanbul esir pazarında en çok Çerkes, Abaza ve Gürcü cariyelerin satıldığı belirtilmektedir³⁴³.

Esir ticaretinin yasaklanması için Gürcü devlet adamları büyük çabalar harcamışlardır. Esir ticareti Gürcistan için önemli bir problemdi. Genç nüfus esir ticareti ile yabancı ülkelere gidiyor ve Gürcistan'ın insan potansiyeli zayıflıyordu. Halkın esir olarak toplanıp satılmasından rahatsız olan İmereti kralları, bunu önlemek için değişik tedbirler almışlardır. Mesela Kral Bagrat, feodallerle mücadelede

³³⁷ Bijişkyan, 66. Metinde kalelerin adı Çaku ve Çıkınzır olarak zikredilmiştir.

³³⁸ Busbecq, 169.

³³⁹ Bijişkyan, 66, 68. Yazar ayrıca Anapa Abazalarına gidicek kimsenin birine misafir olarak gitmeleri gerektiğini, çünkü onların hangi milletten olursa olsun misafire iyi davranıp korumak için daima yanında bulunmakla birlikte misafir olmayan veya ev sahibi yanında bulunmayanları tutup esir olarak sattıklarını kaydetmektedir. Bk. Bijişkyan, 84 vd.

³⁴⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 79.

³⁴¹ Cevdet, *Tarih*, I, 291 vd. Yazar, Tatarlardan Canboyluk kabilesinin cariyelerden doğan çocukları sattıklarını, esir Rus Kazakları ile cariyelerin çocuklarını satan Çerkeslerin ise, kendi evlatlarını satmadıklarını, fakat zina eden bir kadını kocasının çocuklarıyla beraber sattığını belirtmektedir.

³⁴² Bostan, "Batum", *DİA*, V, 210.

³⁴³ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul 1995, s. 174, 276.

kendisine destek amacıyla topladığı Katalikos-Piskoposlarla yaptığı toplantıda, suçüstü yakalanan esir tacirlerinin yargılanmadan öldürülmeleri gibi ağır cezalar uygulamasını kararlaştırmıştır³⁴⁴.

İmereti kralı ve Guria beyi padişaha elçi gönderip bazı kimselerin Gürcüleri esir olarak sattıklarını bildirmişler ve bunun önlenmesini istemişler. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyine Gürcülerden kimsenin esir alınmasına fırsat vermemesi, şimdiye kadar esir alınanları da serbest bıraktırması istenmiştir³⁴⁵. Gürcü esirlerin Osmanlı coğrafyasında satılmasına sıcak bakılmadığının sonraki dönemlerde de örnekleri vardır. Mesela Dağıstan hanlarından Avar Hanı Amme Han ile Gürcü kralı arasındaki savaşta esir edilenlerin Osmanlı ülkesinde satılmasına izin verilmemesi³⁴⁶, bu yöndeki bir yaklaşıma örnek olarak zikredilebilir.

Esir olarak satılması yasaklananlar sadece Gürcüler değildir. Osmanlı tâbii olan Çerkeslerin de esir olarak satılması yasaklanmıştır³⁴⁷.

Serhad muhafazasında bulunan askerlerin halka zulmettiklerine dair bilgilere rastlandığı gibi³⁴⁸, bazı sancakbeylerinin Gürcüleri esir edip sattıkları hususu da zikredilmektedir³⁴⁹.

³⁴⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 228.

³⁴⁵ Erzurum beylerbeyi, tımar ve zcâmet sahipleri ile çavuş ve tüccarın, Gürcistan'a varıp itaat üzere olan Gürcüleri alıp satmayı adet haline getirdiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan 23 Zilhicce 980 (26 Nisan 1573) tarihli hükümde (BOA, *MD*, XXI, 657), haraçgüzar vatandaşları esir edenlerin isimlerini bildirmesi, bunu yapanların dirliklerinin ellerinden alınması, olmayanların haklarından gelinmesi, ayrıca kimin elinde haraçgüzar vatandaşlardan esir olan varsa serbest bırakılıp yerlerine gönderilmesi emredilmektedir. İmereti kralı ve Guria beyi, Erzurum beylerbeyine elçi gönderip itaat üzere olan Gürcülerden bazı kimselerin çoluk-çocuklarını esir alıp başkalarına sattıklarını bildiren bunun engellenmesini istemişler, beylerbeyi de durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyine yazılan 14 Zilhicce 984 (4 Mart 1577) tarihli hükümde (*MD*, XXIX, 522), itaat üzere olan Gürcülerin esir alınmaması, şimdiye kadar esir olanların da sahiplerine iade edilmesi, beylerbeyiliğindeki kadınlara da emri iletmesi istenmiştir. Batum beylerbeyine yazılan 4 Muharrem 991 (28 Ocak 1583) tarihli hükümde (*MD*, XLVIII, 793), Guria halkının haraçgüzar olduklarından esir alınmaması ve kimde esir varsa iade edilmesi, bölgedeki beylere ve başkalarına da bu hususların bildirilmesi istenmektedir.

³⁴⁶ BOA, *Cevdet-Hariciye*, 1146: Çıldır Valisi Mehmet Sabit Paşa'ya Cemaziyelcevvel 1212 (22 Ekim - 20 Kasım 1797) tarihli yazı.

³⁴⁷ Kırım Hanı Devlet Giray'a yazılan 15 Receb 981 (10 Kasım 1573) tarihli name-i hümayunda (BOA, *MD*, XXIII, 255), Yeniçeri Ağası Mustafa'nın, itaat üzere olan Çerkes ülkesindeki Bekler, Kalem ve Cantemür kabilelerden esir alınmaması ve daha önce esir alınanların da serbest bırakılmasını istediği belirtilerek, tabii iseler bu kabile mensuplarının esir edilmemesi istenmektedir.

³⁴⁸ Batum beylerbeyine yazılan 2 Şaban 991 (21 Ağustos 1583) tarihli hükümde (BOA, *MD*, LI, 220), Batum acemi oğlanlarının kadınları çekip, malları yağmaladıkları belirtilerek durumu araştırması istenmektedir.

³⁴⁹ Güril Meliki Yorgi'nin, Acara halkını esir edip sattığının bildirilmesi üzerine, Erzurum beylerbeyine yazılan 17 Muharrem 986 (26 Mart 1578) tarihli hükümde (BOA, *MD*, XXXIV, 81), tembih edip vazgeçirmesi istenmektedir. Batum beylerbeyine yazılan 4 Muharrem 991 (28

XVI. Asırda Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerde, Gürcülerin büyük meblağlarla köle olarak satıldıkları³⁵⁰ ifade edilmekle birlikte sonraki dönemlerde bir azalmanın olduğundan da söz edilmektedir. XIX. Asrın başında bölgeyi ziyaret etmiş olan Ermeni seyyah Bijişkyan, eskiden Batum'dan çok esir getirildiğini, fakat o dönemde bunun azalmış olduğunu belirtmektedir³⁵¹.

Herşeye rağmen bölgede köle ticaretinin devam ettiği görülmektedir. Mesela Evliya Çelebi, kendi döneminde Samegrelo'dan padişaha köle ve cariyelerin geldiğini söylemektedir³⁵². XVIII. Asra ait İstanbul Ahkam defterlerinde İstanbul'da bulunan Gulam İsmail³⁵³ ve Hasan³⁵⁴ adlı Gürcü kölelerden söz edilmektedir. Ayrıca 1730'dan sonra tahta geçen padişahların birkaçının annesinin Gürcü, diğerlerinin Çerkes olduğu, XVIII-XX. Asırlardaki padişahların tamamının Çerkes, Gürcü veya Abaza cariyelerle evlendikleri kaydedilmektedir³⁵⁵.

Sonraki dönemlere ait belgeler de, bölgedeki esir ticaretinin sona ermediğini göstermektedir. Mesela, XVIII. Asrın sonlarının tarihini taşıyan bir belgede Rusya'nın, yapılan antlaşmalar gereği Gürcü esirlerin serbest bırakılmasını istediği belirtilmektedir³⁵⁶. XIX. Asırda Gürcistan'ı ziyaret etmiş olan M. Wagner, bizzat köle tacirlerinden aldığı bilgiye dayanarak Türkiye'deki cariyelerin genellikle Çerkes yada Gürcü olduklarını, ikinci guruba girenlerin de daha çok Guria, Samegrelo ve Lazistan'dan getirildiklerini belirtmektedir³⁵⁷. Bazı başka örneklerin³⁵⁸ yanı sıra

Ocak 1583) tarihli hükümda (MD, XLVIII, 793) de. Guria halkının haraçgüzar olduğundan esir alınmaması ve kimde esir varsa iade edilmesi, bölgedeki beylere ve başkalarına da bu hususu bildirmesi istenmektedir.

³⁵⁰ E. V. Khostaria, "Georgian Soviet Socialist Republic - Historical Survey", *GSE*, VII, 198.

³⁵¹ Bijişkyan, 66.

³⁵² Evliya Çelebi (II, 83), Osmanlı tabii olan Samegrelo beyi ve diğer Gürcü beylerinin her sene bağlılıklarını yenilemek için kırk-elli kadar köle ve cariye, 1.000 çift tiftik çorap, padişah mutfağı için 1.000 çift paçavra astar bezleri ve daha başka hediyeler gönderdiklerini bildirmektedir.

³⁵³ Evail-i Cemaziyelavvel 1159 (22-31 Mayıs 1746) tarihli bir hükümda, sahibi Üsküdar'da oturan Gulam İsmail adlı bir Gürcü köleden söz edilmektedir. Bk. *İstanbul Ahkam Defterleri I (İstanbul'da Sosyal Hayat)*, nşr. Ahmet Kal'a, İstanbul 1997, s. 236.

³⁵⁴ Evail-i Şaban 1156 (20-29 Eylül 1743) tarihli bir hükümda, Çatalca'da yakalanan sahibi çıkmayan Hasan adlı bir Gürcü kölenin satılıp parasının sahibi çıkıncaya kadar saklanmasından bahsedilmektedir. Bk. *İstanbul Ahkam Defterleri I*, s. 113 vd.

³⁵⁵ Yılmaz Öztuna, "Osmanlı Sarayında Cariyeler", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl: 11, c. II, sy. 11 (1 Kasım 1975), s. 8 vd.

³⁵⁶ BOA, *Cevdet-Hariciye*, 1133 (15 Safer 1207 / 2 Ekim 1792).

³⁵⁷ Wagner, *Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler*, s. 299.

³⁵⁸ Abaza sahillerinde karaya vuran Rus gemilerinden esir edilenlerin iadesine dair 27 Cemaziyelahir 1255 (7 Eylül 1839) tarihli bir yazı: *Cevdet-Hariciye*, 4312. Zenci ticaretinin önlenmesi için Osmanlı gemilerinin Afrika limanlarına uğramamaları yönünde Bağdat valisine yazılan Safer 1263 (19 Ocak - 16 Şubat 1847) tarihli bir yazı: *Cevdet-Hariciye*, 1516 ile 1517 arasındaki belge.

esirlerin alınıp satıldığı İstanbul'daki Esir Hanı hakkında geçen asırda yazılmış şu mısralar da, Kafkasya ve Gürcistan'dan esir getirilmeye devam ettiğini göstermektedir:

"Abaza Gürcüden, Çerkes, Lezgiden / Reislere selam söyleyin bizden
İçi huri gılman esir gemisi / Gelirler yaz bahar Karadeniz'den"³⁵⁹.

3. İmereti'de Karışıklıklar

Giorgi'den sonra 1582'de, Manuçar Samegrelo beyi oldu. Aynı yıl içinde dadyanın bir elçisi çeşitli hediyelerle İstanbul'a geldi³⁶⁰.

Samegrelo'dan sonra İmereti'de de iktidar değişikliği oldu. 1585'de Kral Giorgi öldü ve yerine oğlu Levan Kutais'te tahta çıktı (1585-1588)³⁶¹. Bu sırada henüz on iki yaşında³⁶² olan Levan, Rion'un doğusunu kendisine karşı taht mücadelesine girişen amcası Kostantin'e bırakmak zorunda kaldı. Fakat 1587'de, amcasını yenip elindeki kaleleri geri aldı³⁶³.

Samegrelo ve İmereti'den sonra Guria'da da iktidar değişti. 1583'de tahta çıkmış olan³⁶⁴ ve 1586 yılına ait bir ruus kaydından Osmanlı tâbii olduğu anlaşılan³⁶⁵ Guria Beyi Vahtang'ın ölmesi üzerine İstanbul'dan gelen ve Gönnye'de bulunan Giorgi, Osmanlıların yardımıyla Guria'da tahta çıktı. Kartli'de Osmanlılara karşı mücadele yürüten Simon, İmereti'ye bir sefer düzenledi. Ordusunu toplayarak hazırlıklara girişen Kral Levan, Samegrelo ve Guria beylerinden Simon'a karşı kendisine yardım etmelerini istedi. Fakat onlar bu teklife olumlu cevap vermediler. Kral Levan 1587'de, Simon'u Gopanto'da karşıladı ve burada büyük bir savaş oldu³⁶⁶. Yapılan savaşta Levan, Simon'a yenildi³⁶⁷. Samegrelo ve Guria beylerinin destek vermemeleri kralın Simon karşısında mağlup olmasının en önemli nedenlerinden biridir. Kral II. Giorgi

³⁵⁹ Reşad Ekrem Koçu, "Esirler ve Esirciler". *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl: 8, c. I, sy. 5 (1 Haziran 1972), s. 50.

³⁶⁰ Selaniki, I, 133.

³⁶¹ Vahuşti, 819 vd.; *Kartlis Tshovreba*, II, 245; Allen, *Georgian People*, s. 159.

³⁶² Allen, *Georgian People*, s. 159.

³⁶³ Vahuşti, 820.

³⁶⁴ *Kartlis Tshovreba*, II, 245.

³⁶⁵ 7 Safer 994 (28 Ocak 1586) tarihli bir Ruus kaydında Guria beyinin talebi üzerine adamlarından Pervane'ye 3.000 akçe tımar verildiği belirtilmektedir. Bk. BOA, KK, *Ruus Defteri*, 246, s. 139.

³⁶⁶ Vahuşti, 820.

³⁶⁷ *Parizis Kronika*, s. 58; Allen, *Georgian People*, s. 159 (Bunlarda savaşın tarihi 1587 olarak geçmektedir). Bk. V. Guçua, "Sakartvelo XVI Saukunis Ukanasknel Meothedşi, Samshe Saatabagos Mitascba Osmalta Micr (Simon I'is Brzola İmeretis Şemoertebisatvis, Kahetis Samepos Urtiertoba Rusettan, Simon Pirvelis Mepobis Ukanaskneli Tslcbi)", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 141; Alasania, "Şenişvnebi", *Parizis Kronika*, s. 150.

döneminde, Samegrelo ve Guria beyliklerinin yanısıra, Lipariti, Çiladze ve Şervaşidze aileleri de çok güçlenmişlerdi³⁶⁸.

Yenildikten sonra İmereti'de tekrar hakimiyet tesis eden Levan, Simon'a karşı kendisine yardım etmediği için Dadyan Mamia'yı cezalandırmak istedi. Fakat dadyan, ordusuyla geldiği Kutais'te büyük bir savaştan sonra kralı ele geçirerek 1590'da Odiş'e getirdi ve Şkhet Kalesi'nde hapsedti. Kral daha sonra esir olarak bulunduğu bu kalede ölecektir³⁶⁹.

4. İmereti'de Rostom Dönemi (1588-1589+1590-1604)

Bu mücadelelerden sonra Levan, 1588'de öldü ve İmereti'de tahta Rostom çıktı³⁷⁰. Rostom, Samegrelo beyinin desteğini almıştı, fakat Guria beyi ise tahtın diğer adayı Bagrat'ı destekliyordu³⁷¹. Guriel, Rostom'u yenerek Bagrat'ı tahta çıkardıktan sonra Kutais Kalesi'ni tahkim etti ve Osmanlı ordusunu çağırdı³⁷². Simon da Likhi dağlarını geçip İmereti'nin bütün müstahkem yerlerini ele geçirdikten sonra Kutais'e girdi. Bagrat'ı, kendi tâbii olarak tahta bıraktı ve Kartli'ye döndü. Bunun üzerine İmereti hanedanının meşru varisi Rostom, dadyandan yardım istedi. Onun gelip Rostom'u tahtına kavuşturması üzerine Simon, büyük bir orduyla ve toplarla yeniden Likhi dağı geçerek İmereti'ye girdi. Kutais'i aldıktan sonra, Rostom'a destek veren Samegrelo beyinin üzerine yürüdü. Fakat bu kez yenildi. Dadyan, toplarla birlikte çok miktarda ganimet ele geçirerek Odiş'e döndü. Bu şekilde Kutais'i yeniden alan Rostom, 1590'da İmereti'ye hakim oldu³⁷³.

Simon, 1591'de Kutatis Kalesi'ni aldıktan sonra, Katshisi Kalesi'ni ve Kvaravanda'yı da aldı. İmereti'de Tskkaltubo bölgesi yakınında bulunan Opşkvit'de, Dadyan Mamia ve İmeretililer Simon'u yenerek Kostantin'in oğlu Rostom'u Kutatis'de kral ilan ettiler³⁷⁴. Simon, Samegrelo'nun bataklık ormanları ve çamur patikalarında takip ettiği İmereti kralının sona yaklaştığını düşünerek, barış tekliflerini reddetti. Fakat Megrellerin, ülkelerinin ormanlarla kaplı bölgelerinde kendisi için hazırladıkları sürprizden haberdar değildi. Bir şafak vakti karargahına düzenlenen ani bir saldırı

³⁶⁸ *Kartlis Tshovreba*, II, 246; Allen, *Georgian People*, s. 159.

³⁶⁹ Vahuşti, 821.

³⁷⁰ *Kartlis Tshovreba*, II, 246; A. Gugushvili, "The Chronological-Genecalogical Table of the Kings of Georgia", *Georgica*, I/2-3 (1936), s. 138.

³⁷¹ Allen, *Georgian People*, s. 159 (Rüstem olarak geçiyor).

³⁷² Vahuşti, 821; *Kartlis Tshovreba*, II, 246.

³⁷³ Vahuşti, 415 vd., 822 vd.; Allen, *Georgian People*, s. 159.

³⁷⁴ *Parizis Kronika*, s. 58; *Chronique Georgienne*, s. 25.

karşısında neye uğradığını şaşırان ve kendisini savaşın ortasında bulan Simon, çareyi kaçmakta buldu³⁷⁵.

Osmanlı kaynaklarında Kutais Kalesi'nin Simon ve Osmanlı ordusu tarafından birlikte alındığı belirtilmektedir. İmereti'deki iktidar mücadelesinde Kral Rostom'u Samegrelo beyi, Bagrat'ı ise Osmanlılar ve Guria beyi desteklediler. Simon'un da Bagrat'ı desteklediği düşünülürse Osmanlı Devleti ile Simon arasında bir ittifakın varlığından söz edilebilir. Simon, bundan önce Ferhat Paşa'nın ikinci serdarlığı döneminde Osmanlı hakimiyetini kabul etmişti³⁷⁶. İmereti Kralı Levan, Simon'un elinde bulunan yerlere bir saldırı düzenlemek için padişah'tan izin istemiş, fakat padişah Simon'un Osmanlı tâbii ve haraçgüzarı olduğu gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemiştir. Krala bunun İslam dinine de aykırı olduğunu bildiren padişah, Simon ile iyi geçinmesini, İmereti'ye saldırmaması hususu kendisine bildirildiğinden Simon'un ülkesine saldırmayacağını bildirdi³⁷⁷.

Simon'a gönderilen bir hükümde, İstanbul'a mektup göndererek itaat ettiği belirtildikten sonra, Erzurum Beylerbeyi Ferhad Paşa ile birlikte Kutais Kalesi'ni fethedip içine asker koydukları, fakat İmereti kralı ve Samegrelo beyinin büyük bir orduyla kaleyi başıp içindeki askerleri, kardeşini ve adamlarını öldürdüklerini bildirdiği belirtilmekte, beylerbeyi olarak tayin edilen Mustafa'nın gelmesine kadar hazırlık yapması, geldiğinde Kutais Kalesi'ni birlikte fethederek kardeşi ve adamlarını katledenlerden intikam alması istenmiştir³⁷⁸.

Kutais fethedildikten sonra beylerbeyilik yapılarak daha önce Tiflis beylerbeyi olan Ferhad Paşa, kalenin muhafazası ile görevlendirilmiştir. Beylerbeyi kalenin muhafazası için askere ihtiyacının olduğunu İstanbul'a bildirmiş³⁷⁹, bunun üzerine Çıldır, Tiflis ve Tomanis'den 350 muhafız tayin edilmiştir. Bunları Kutais'e ulaştırmakla da Çıldır beylerbeyi görevlendirilmiştir. Bu husus Kutais beylerbeyine

³⁷⁵ Vahuşti, 416 vd.; Allen, *Georgian People*, s. 159 vd.; Suny, *Georgian Nation*, s. 49.

³⁷⁶ Simon'un itaati için üçüncü bölüme bakınız.

³⁷⁷ Sultan III. Murad, Simon'un üzerine yürüyüp ülkesini tahrip etmek için izin isteyen İmereti kralına bir mektup gönderdi. Mektupta, geçen sene Simon ve Ferhad Paşa'yı Kutais Kalesi'ne ulaştırdığı, fakat sonradan Ahıska beylerbeyinin gönderdiği zahirenin yerine ulaşmasını engellediği, müttefikleri Osmanlı askerini ülkesinden çıkarmak ve İran ile işbirliği yapıp Ahıska Kalesi'ni almayı teklif ettiklerinde kabul ettiğinden üzerlerine ordu gönderildiği, savaşta yenilip yedi-sekiz adamıyla kaçtığı ve fesadın kaynağı Simon'dur diye bildirip her yıl haraç göndermeyi taahhüt ettiği hatırlatılmaktadır. Daha sonra, Simon'un haraçgüzar olması sebcebiyle üzerine asker gönderilemeyeceği bildirilip her yıl haracını gönderip serhadde olan beylerbeyilerle birlikte hizmet etmesini istenmektedir. Bk. Feridun Bey, II, 309 vd.

³⁷⁸ BOA, MD, LXX, 493: Kartli hakimi Simon Han'a 13 Cemaziylahir 1001 (17 Mart 1593) tarihli hüküm.

³⁷⁹ BOA, MZ, IV, 145,146.

olduğu gibi buraya asker gönderecek beylerbeyilere de bildirilmiştir³⁸⁰. Kutais Kalesi'nin azab ve hisareri ihtiyacı Erzurum ve Çıldır'dan karşılanmıştır³⁸¹. Daha sonra Çıldır beylerbeyinden alaybeyi, zuema ve erbab-ı tımarı ile iki sancakbeyi tayin ederek kalenin muhafazasını ve asker ihtiyacını temin etmesi istenmiştir³⁸². Kutais Kalesi'ne Erzurum'dan silah yardımı da yapılmıştır³⁸³.

Kutais Kalesi'nin tamiriyle de görevlendirilen Çıldır beylerbeyinden kaleyi tamir etmesi, kapısını getirtip yerine koyması, serhad ahvaline nizam vermesi ve gelişmeleri devamlı olarak bildirmesinin yanı sıra Gürcülere ve ülkelerine de zarar vermemesi tembih edilmiştir³⁸⁴.

Kutais Kalesi'nin silah ve mühimmat işi de Çıldır Beylerbeyine havale edilmiş, ayrıca Erzurum Beylerbeyinden de kaleye silah ulaştırması istenmiştir³⁸⁵.

³⁸⁰ Kutais beylerbeyine yazılan hükümdede (BOA, *MZ*, IV, 145), Kutais Kalesi için Tiflis'ten elli, Çıldır'dan 150 ve Tomanis'den elli olmak üzere toplam 350 muhafızın görevlendirildiği, Çıldır beylerbeyinin bunları yerine ulaştıracağı belirtilerek, beylerbeyilerle haberleşip askerleri alıp kale muhafazasında olması emredilmektedir. Ayrıca mevaciblerin gönderilmesi için uygun kalcyi ve kendisiyle muhafazada olanların isimlerini bildirmesi istenmektedir. Aynı hususları ihtiva eden birer hüküm Tiflis (*MZ*, IV, 146), Tomanis (*MZ*, IV, 147) ve Çıldır (*MZ*, IV, 148) beylerbeyilerine gönderilerek belirtilen sayıdaki askeri Kutais'e göndermeleri istenmiştir. Ayrıca Revan beylerbeyinden 200 (*MZ*, IV, 149) ve Kars beylerbeyinden 100 asker (*MZ*, IV, 150) istenmiştir.

³⁸¹ Erzurum ve Çıldır beylerbeyilerine yazılan Evahir-i Zilkade 999 (10-19 Eylül 1591) tarihli hükümdede (BOA, *MD*, LXVIII, 135), Kutais Kalesi'nin azab ve hisar eri ihtiyacının karşılanması için 1 Muharrem 1000 (19 Ekim 1591) tarihinden itibaren altışar akçe ile elli hisar eri ve beşer akçe ile elli azab, otuz akçe ile emektar ve ihtiyar neferlerden bir dizdar ve bir azab ağası, iki neferi de on beşer akçe ile kethüda yazıp Erzurum hazinesinden ocak tahsis edip silah ve mühimmatları ile Kutais Kalesi'ne göndermeleri emredilmiştir. Ayrıca bk. BOA, *MD*, LXVIII, 136.

³⁸² Çıldır beylerbeyine yazılan ve 13 Şevval 999 (4 Ağustos 1591)'de Mehmed Çavuş'a verildiği kaydedilen hükümdede (BOA, *MZ*, IV, 285), fethedilen Kutais Kalesi'ne beylerbeyiliğindeki kalelerin gönüllüleri ve sair den 300 nefer gönderip muhafaza ettirmesi için daha önce bir emir gönderildiği hatırlatılmakta ve şimdi ayrıca kalenin muhafazası için alaybeyi, zuama ve erbab-ı tımarı ile iki sancakbeyi tayin edip silah ve zahireleriyle göndermesi istenmektedir. Yine Çıldır beylerbeyine yazılan Evahir-i Zilkade 999 (10-19 Eylül 1591) tarihli hükümdede (*MD*, LXVIII, 137), Ahıska Kalesi'nden 150 gönüllü ve elli tüfenkendaz azabı Kutais Kalesi'ne göndermesi, gönüllülerin kethüdalarıyla zahire, mühimmat ve silahlarıyla gönderilmeleri ve bir yıl hizmet ettikten sonra Kutais beylerbeyinin alacakları bir belgeyle Ahıska'daki eski görevlerine dönebileceklerinin tembih edilmesi emredilmektedir.

³⁸³ Erzurum beylerbeyine yazılan 3 Zilhicce 999 (22 Eylül 1591) tarihli hükümdede (BOA, *MD*, LXVIII, 19), Erzurum mahzeninden 200 tüfenk ve 10.000 funduk ve beş kantar fitil vermesi, ayrıca Oltu'dan (?) kantar barut-i siyah tedarik edip levazim ve mühimmatıyla acele Kutais Kalesi'ne göndermesi istenmektedir.

³⁸⁴ BOA, *MZ*, VI, 54. Ayrıca bk. *MD*, LXIX, 495.

³⁸⁵ Çıldır beylerbeyine yazılan 3 Zilhicce 999 (3 Ekim 1590) tarihli hükümdede (BOA, *MD*, LXVIII, 18), 1.500 yuvalak, on beş kantar siyah barut, ayrıca üçü Ardahan Kalesi'nden ve beşi de Ahıska Kalesi'nden olmak üzere toplam on üç kита topunu Kutais Kalesi'ne ulaştırması istenmiştir. Bu hükmün birer süreti kendilerinden istenen topları vermeleri için Ahıska ve Ardahan beylerine gönderilmiştir. Erzurum beylerbeyine gönderilen aynı tarihli başka bir hükümdede (*MD*, LXVIII, 19), Erzurum mahzeninden 200 tüfek, 10.000 funduk, beş kantar fitil ve Oltu'dan bir miktar

Kutais Kalesi'nin zahire ihtiyacı da Çıldır beylerbeyine havale edilerek³⁸⁶, Çıldır Vilayeti'ndeki havass-ı hümayun mahsüllerinden ne kadar arpa ve buğday varsa tamamının bu kaleye tahsisi emredilmiştir. Bunu yerine ulaştırma görevi de Göl-Ardahan beyine verilmiş³⁸⁷, çevredeki beyler ve beylerbeyilere de Çıldır beylerbeyi istediğinde kendisine zahire göndermeleri emredilmiştir³⁸⁸.

Mühimme kayıtlarına göre Simon Kutais Kalesi'ni kuşattığında kale komutanı Bekaka'ya adam gönderip kaleyi verirse kendisine başka bir yer vereceğini bildirmiştir³⁸⁹. Uzun zamandır Osmanlı tâbii olan komutan ise kaleyi Osmanlılara vermek istemiştir³⁹⁰. Çıldır beylerbeyinin Kutais Kalesi'nde bulunan casusları, bu haberlerden başka kralın itaat arzusunda olduğunu³⁹¹ ve Simon'un Guria beyine de haber göndererek kendisiyle görüşmek istediğini bildirdiğini haber vermişlerdir. Beylerbeyi ayrıca Simon'un Kutais beylerbeyi ile arasının açık olduğunu, kaleyi alınca bir beylerbeyi atadığını, ordunun gıda sıkıntısı çektiğinden zahire gönderildiğini, fakat Simon'un adamlarına pusu kurdurup yanlarındaki eşyayı ve atları gasp ettirdiğini, bu sebeple kaleye zahire ulaştırılmadığını ve Simon'un isyan üzere olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine kendisinden İmereti'ye casuslar gönderip Simon ve Bekaka'nın durumunu araştırması istenmiştir. Simon'un itaat durumunun bildirilmesinin istendiği hükümde ayrıca Ferhad Paşa'nın Simon'un yanında mı olduğu yoksa icazet verdikten sonra dönmüş mü olduğu sorulmuştur. Bunlara ilaveten Simon'la şah arasındaki ilişkiler ve arada adamlar gelip gittiği gibi hususlar da sorulmuştur³⁹².

siyah barut tedarik edip Kutais Kalesi'ne ulaştırması istenmiştir. Erzurum defterdarına yazılan Evahir-i Zilkade 999 (10-19 Eylül 1591) tarihli hükümde (MD, LXVIII, 136), Kutais Kalesi'ne lazım olunca Erzurum Kalesi'nden kazma, kürek, barut ve fitilin gönderilip muhasebe defterine kaydedilmesi emredilmektedir.

³⁸⁶ BOA, MZ, V, 285.

³⁸⁷ Göl-Ardahan Beyi Yusuf Bey'e gönderilen 3 Zilhicce 999 (3 Ekim 1590) tarihli hükümde (BOA, MD, LXVIII, 17), Çıldır Vilayeti'ndeki bütün havass-ı hümayun mahsulleri olan arpa ve buğdayın Çıldır sipahilerine tevzi edilerek Kutais Kalesi'ne ulaştırılması görevinin itimada şayan olduğu için kendisine verildiği ifade edilerek Çıldır beylerbeyinin münasip göreceği şekilde zahireyi yerine ulaştırması, yollarda, menzillerde, derbendlerde ve tehlikeli yerlerde dikkatli olması, teslim edilen zahireyle ilgili Kutais beylerbeyinden belge alıp İstanbul'a göndermesi emredilmektedir.

³⁸⁸ Erzurum beylerbeyine yazılan Selh-i Zilkade 1000 (7 Eylül 1592) tarihli hükümde (BOA, MD, LXIX, 495). Çıldır beylerbeyinden asker ve zahire istediğinde hemen göndermesi emredilmiştir. Bu hükmün birer surti Kars, Kiği, Hiñis, İspir, Tortum, Pasin, Mamervan ve Zaroşat beylerine gönderilmiştir.

³⁸⁹ BOA, MZ, V, 27.

³⁹⁰ BOA, MZ, V, 157, 158.

³⁹¹ BOA, MZ, V, 158.

³⁹² BOA, MZ, V, 27: Çıldır beylerbeyine 24 Şaban 999 (17 Haziran 1591) tarihli hüküm.

Çıldır beylerbeyinden Simon'un isyanını bildirmesinden sonra herhangi bir saldırı ihtimali karşısında hazırlıklı olup muhafazada olması istendiği³⁹³ gibi Guria beyinden de Çıldır beylerbeyiyle birlikte kaleyi alarak Ferhad Paşa'ya teslim etmesi istenmiştir³⁹⁴. Guria beyine bildirilen hükümle ilgili olarak beylerbeyine de haber gönderilerek Bekaka'yı iyilikle ikna edip kaleyi alması emredilmiştir³⁹⁵.

Daha sonra Kutais Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden kale Osmanlı hakimiyetinden çıkmış ve Çıldır beylerbeyi kalenin yeniden teshiri ile görevlendirilmiştir³⁹⁶.

³⁹³ BOA, MZ, V, 27.

³⁹⁴ Guria beyine yazılan bir hükümde (BOA, MZ, V, 157), bütün askeriyle Çıldır beylerbeyinden gelecek habere göre kendisiyle buluşup Kutais Kalesi'ni alarak ona teslim etmesi istenmektedir. Kenara düşülen notta Melik Bekaka'nın gönlü alınıp kalenin Ferhad Paşa'ya teslimi istenmektedir. Bu hükümden haberdar edilen Çıldır beylerbeyinden de (MZ, V, 158), Guria beyiyle birlikte varıp kaleyi Melik Bekaka'ya mektup vererek kaleyi ondan alıp Ferhad Paşa'ya vermesi ve sonucu bildirmesi istenmektedir.

³⁹⁵ BOA, MZ, V, 158.

³⁹⁶ Şavşat beyine yazılan 10 Zilkade 1001 (8 Ağustos 1593) tarihli hükümde (BOA, MD, LXIX, 259) daha önce fethedilmiş olan Kutais Kalesi'nin Erzurum Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın tedbirsizliği sonucu düşmanın eline geçtiği ve yeniden fethi için Çıldır Beylerbeyi Davut Paşa'nın Çıldır ve Kars askerlerine serdar tayin edildiği ifade edilmekte ve yardım istenirse sancağındaki bütün askerlerle gidip hizmet etmesi istenmektedir. Hükümün birer sureti gönderilen Göl-Ardahan beyinden sancağı askeri ve aşiretiyle, Livane beyinden sancağındaki aznavurlar ve yayalarla, Poshov beyinden tımar ve zcâmet sahipleriyle toplam 400 askerle, İmerhev beyinden yaya ve aznavurlarıyla toplam 400 askerle sefere katılmaları istenmiş, ayrıca bir sureti de Nısf-ı Livane beyine gönderilmiştir.

F. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603)

Sultan III. Murad'dan sonra Osmanlı tahtına çıkan III. Mehmed'in cülus müjdesi, Şubat 1595 başlarında İmereti kralı ve Samegrelo beyine bildirildi³⁹⁷. Samegrelo beyi, padişahın tahta çıkışını tebrik için bir elçiyi bazı hediyelerle gönderdi. Kasım 1595'de gelen elçi, on yedi köle ile kıymetli avcı kuşlar getirdi. Kendisine bu hareketi sebebiyle hil'at gönderildi³⁹⁸.

Tahta çıkışının serhad beylerbeyilerine bildirilmesi çerçevesinde padişah, Acara beylerbeyine gönderdiği bir yazıda, İmereti kralı, Samegrelo beyi, Guria beyi, Simon ve diğer Gürcü krallarıyla iyi ilişkiler kurmasını, bunlardan alınacak haraçların toplanmasında ihtimam göstermesini istemektedir. Ayrıca devamlı casuslar gönderip Gürcüler hakkında bilgi toplayıp bildirmesini de tembih etmektedir³⁹⁹. Muhtevası aynı olan bir hüküm de Çıldır beylerbeyine gönderilerek birlikte hareket etmeleri istenmiştir⁴⁰⁰.

Guria Beyi Giorgi, 1600'de öldü ve yerine oğlu Mamia geçti⁴⁰¹. Bu sırada Samegrelo'da Manuçar, İmereti'de ise Rostom iktidarda idiler. İmereti'de Osmanlı hakimiyeti devam etmekteydi.

XVI. Asırda Batı Gürcistan'da İmereti Krallığı'nın dışında Guria, Samegrelo, Abhazya ve Svaneti beylikleri vardı. Prenslerin sık sık bağımsızlık iddia ettikleri ve İmereti kralı kendilerini her sıkıştırdığında Osmanlı Devleti'ne müracaat ettikleri belirtilmektedir⁴⁰². Gerek İmereti kralları gerekse bölgedeki beyler, Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte içişlerinde serbest idiler⁴⁰³. XVI. Asırda Samegrelo ve Guria, İmereti krallığına karşı bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, XVII. Asrın başında Abhazya da aynı yolu izlemiştir. Bölünmelerle başka beylikler de ortaya çıkacaktır. Yarı bağımsız hareket eden beyler, idarî ve hukukî gücü tekellerinde tutan güçlü prensler tarafından yönetilmekteydiler⁴⁰⁴.

³⁹⁷ Selaniki, II, 443; Hammer, VII, 194.

³⁹⁸ Selaniki, II, 536; Hammer, VII, 206.

³⁹⁹ BOA, MD, LXXIII, 1026 (29 Şevval 1003 / 6 Temmuz 1595).

⁴⁰⁰ BOA, MD, LXXIII, 1028 (29 Şevval 1003 / 6 Temmuz 1595). Çıldır beylerbeyine yazılan aynı tarihli başka bir hükümdede (MD, LXXIII, 1027), gönderdiği defterin bir surcünün tuğralanıp kendisine gönderildiği belirtilerek onunla amel etmesi istenmektedir.

⁴⁰¹ Vahuşti, 823; *Kartlis Tshovreba*, II, 246

⁴⁰² Donald Edgar Pitcher, *An-Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the Sixteenth Century*, Leiden 1972, s. 140.

⁴⁰³ Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 208.

⁴⁰⁴ Svanidze, *Narkvevbi*, s. 219; Khoshtaria, "Georgian Soviet Socialist Republic", *GSE*, VII, 198.

Tespit edilebildiği kadarıyla İmereti ile ilgili konular Erzurum⁴⁰⁵ ve Batum⁴⁰⁶ beylerbeyileri ile Trabzon beyine⁴⁰⁷ havale edilmiştir. Samegrelo ve Guria beylikleri ile ilgili durumları İstanbul'a genellikle Erzurum beylerbeyi bildirmiştir⁴⁰⁸. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Gürcistan ile ilgili politikalar geliştirilirken Erzurum beylerbeyinin verdiği bilgilere büyük önem verilmiştir. Hatta denilebilir ki, Gürcistan'la ilgili gelişmeleri takip görevi Erzurum beylerbeyine verilmiştir⁴⁰⁹. İmereti kralları, kendileriyle ilgili işler Erzurum beylerbeyine havale edildiğinden, problemlerini genellikle Erzurum beylerbeyine iletmişlerdir. Gürcü beylerine yazılan bir hükümde, Erzurum beylerbeyinin münasip göreceği şekilde hizmet etmeleri istenmektedir⁴¹⁰. Çıldır beylerbeyliği kurulduktan sonra ise bu hususlarla Çıldır beylerbeyi görevlendirilmiştir⁴¹¹. Bu dönemde gelişmeleri İstanbul'a Çıldır beylerbeyi bildirmiştir⁴¹².

Osmanlı Devleti, itaat edenlerin topraklarını eski sahipleri elinde bırakmış ve başkalarının müdahalesine izin vermemiştir⁴¹³. Osmanlı tâbii olan Guria ve Samegrelo'nun ocaklı beylikler olduğu belirtilmektedir⁴¹⁴. Samegrelo ve Guria beylerinin tayininde İmereti kralının onayı aranmakla birlikte padişahın rızasının da gözetildiği anlaşılmaktadır.

Guria ve Samegrelo beyleri Osmanlı Devleti'ne vergi vermişlerdir⁴¹⁵. Ne zamandan beri vergi verdikleri hususu ise açık değildir. Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim'in, Kutais seferinden beri İmereti kralları ve Guria beylerinin vergi verdikleri

⁴⁰⁵ BOA, *MD*, III, 1516; V, 147, 618, 1000; VI, 21; VII, 421, 579, 769, 1243, 1257, 1705, 1716, 1767, 1798, 1818, 1866, 2301, 2303, 2476, 2511; XIV, 60; XVII, 26; XVIII, 268; XIX, 283, 464; XXII, 13, 86, 118, 140, 612; XXIV, 330; XXIX, 312, 381, 419, 438, 474, 522; XXXII, 237; XXXIV, 81; XLIV, 99. Erzurum Beylerbeyine yazılan 14 Muharrem 976 (9 Temmuz 1568) tarihli yazıda (*MD*, VII, 1716) İmereti kralı ve Simon hakkında verdiği bilgilerin ulaştığı belirtilerek yeni haberleri de bildirmesi istenmektedir. Yine Erzurum beylerbeyine yazılan 6 Safer 976 (31 Temmuz 1568) tarihli hükümde (*MD*, VII, 1798), Simon hakkında İmereti kralına yazılan fakat yerine ulaştırılmayan hükmün, İstanbul'a geri gönderilmesi istenmektedir.

⁴⁰⁶ BOA, *MD*, XLII, 477; XLVII, 605, 607, 610, 656; XLVIII, 309, 347, 368.

⁴⁰⁷ BOA, *MD*, XXXIII, 571; XXXIV, 83, 571.

⁴⁰⁸ BOA, *MD*, VI, 21, 693; XVIII, 268.

⁴⁰⁹ Gürcistan'da durumun sakin ve sınırların emniyette olduğunu bildiren Erzurum beylerbeyine yazılan 19 Receb 973 (9 Şubat 1566) tarihli hükümde (BOA, *MD*, V, 1000), İran ve Gürcistan hakkında elde edilecek bilgileri göndermeye devam etmesi istenmiştir.

⁴¹⁰ BOA, *MD*, VI, 936.

⁴¹¹ BOA, *MD*, LXIX, 567; *MZ*, V, 27, 157, 158; Uzunçarşılı, IV/II, 126; Pitcher, 140.

⁴¹² BOA, *MZ*, V, 158.

⁴¹³ BOA, *MD*, VII, 1705.

⁴¹⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 14.

⁴¹⁵ BOA, *MD*, XXII, 612; Âli, *Nusretname*, 192a.

belirtilmektedir⁴¹⁶. Vergi miktarı ile ilgili kaynaklarda yer alan bilgilerde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bir belgede Samegrelo ve Guria beyliklerinin haracının 10.000 altın olduğu kaydedilmektedir⁴¹⁷. Duruma göre bazen az, bazen çok olduğu gibi, bazen iki üç yılda bir toplanmakta, bazen ise hiç alınmamaktaydı⁴¹⁸. Ts. Abuladze, Samegrelo ve Guria beylerinin Osmanlı Devleti'ne yılda iki kez haraç ödediklerini belirtmektedir⁴¹⁹. Evliya Çelebi'ye göre, Yavuz Sultan Selim padişah olunca İmereti'nin haraç ve vergilerini kaldırmıştır⁴²⁰.

Haracın bazen zamanında gönderilmediği, fakat gecikmeler sebebiyle tahsilden vazgeçilmediği anlaşılmaktadır. Samegrelo ve Guria beylerinin haraçlarının İstanbul'a ulaştırılması görevi Erzurum beylerbeyine verilmiş ve geciken haraçlar, uzmanlar gönderilip tahsil edilerek İstanbul'a ulaştırılmıştır⁴²¹. Samegrelo beyinin İstanbul'a gelen elçisi, taahhüt olunan haracı getirmediğinden haraçla birlikte gelmek üzere geri gönderilmiştir⁴²². Bununla birlikte Osmanlıların bu bölgeden aldıkları haracın yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Zira iktidara gelmek isteyen bazı hanedan mensupları, verilenden kat kat fazla haraç ödemeyi teklif etmişlerdir⁴²³.

Osmanlı hakimiyeti döneminde İmereti'deki Gürcülerin dinî anlamda bir baskı görmedikleri anlaşılmaktadır. Baskı uygulandığına dair kaynaklara yansıyan pek fazla bir bilgi yoktur. Buna mukabil, dinlerini özgürce yaşadıkları ve hatta başka kavimlerin dinî baskı uygulamalarına karşı himaye gördükleri söylenebilir. Mesela Kudüs'te ellerinden alınan bir kilise, İmereti kralının talebi üzerine Gürcülere iade edilmiştir⁴²⁴.

⁴¹⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 69 vd.

⁴¹⁷ BOA, MD, II, s. 161 (28 Zilkade 963 / 3 Ağustos 1556).

⁴¹⁸ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 219.

⁴¹⁹ Tsisana Abuladze, "XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri Hakkında Osmanlı Belgeleri", ed. Güler Eren, *Osmanlı*, İstanbul 1999, c. I, s. 626.

⁴²⁰ Evliya Çelebi, II, 321. Yazar, İmereti krallarının o dönemde de vergi vermediklerini, sadece her yıl İstanbul'a esir, doğan, sungur, taygun ve Gürcü cariyeleri gönderdiklerini belirtmektedir.

⁴²¹ BOA, MD, XXXII, 612 (13 Cemaziyelevvel 981 / 10 Eylül 1573).

⁴²² Samegrelo beyine yazılan 4 Safer 1001 (10 Kasım 1592) tarihli hükümde (BOA, MD, XXIX, 567), İstanbul'a elçi gönderip vermeyi taahhüt ettiği haracın tahsili için adamlarıyla birlikte bir çavuşun gönderildiği belirtildikten sonra haracını şimdiye kadar geciktirmesinin sebebi sorulup acele ve eksiksiz olarak göndermesi istenmektedir. Ayrıca o bölge işleri ile Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın yetkili kılındığı hatırlatılmaktadır. Gürcistan'a varıncaya kadar sahillerde bulunan beylere ve kadınlara yazılan 10 Zilkade 1001 (8 Ağustos 1593) tarihli bir hükümde (MD, XXIX, 259), İstanbul'a gelen Dadyan Melik'in elçisinin, hazine getirmek için geri gönderildiği belirtilerek elçi ve yanındakilerin ihtiyaçlarının karşılanıp yollarda sıkıntı çektilirilmemesi ve emniyet içinde gidip dönmelerinin sağlanması istenmektedir.

⁴²³ BOA, MD, XXIX, 381.

⁴²⁴ Başaçık meliki ve Melik Giorgi, adam gönderip Gürcülerin Kudüs'te eskiden beri ziyaret ede geldikleri bir ziyaretgahın Frank ve Ermeniler tarafından gaspedildiğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Kudüs-ü Şerif kadısı ve sancakbeyine yazılarak Giorgi Melik'in adamına verilen 25 Muharrem 985 (14 Nisan 1577) tarihli hükümde (BOA, MD, XXX, 63), ehl-i vukuf ve ihtiyar

Osmanlı hakimiyetine giren İmereti, Samegrelo ve Guria'da yaşayan halk, genel anlamda baskı ve korkudan uzak kendi hayatlarını yaşamaşlardır⁴²⁵. Zira Osmanlı Devleti, Batı Gürcistan'a bir iki istisna dışında büyük çaplı seferler düzenlememiş ve bu bölgeler merkezi idareye bağlanmamıştır. Buna rağmen İmereti'deki Gürcülerin, dil yönünden Türklerden etkilendikleri söylenmektedir⁴²⁶.

ayanlarına müracaatla konuyu araştırıp Gürcülerin ziyaretgahı ise onları ziyaret ettirip başkalarını men etmesi emredilmektedir.

⁴²⁵ Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 104; Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 14.

⁴²⁶ Allen, *Georgian People*, s. 144.

İKİNCİ BÖLÜM
SAMSHE ATABEYLİĞİ İLE İLİŞKİLER

SAMSHE ATABEYLİĞİ İLE İLİŞKİLER

Samshe adı, Gürcüce Meshilerin ülkesi anlamına gelmektedir¹. F. Kırzioğlu, bu adın gerçek anlamının dışında "Sami-sıkhe" biçiminde halk ağzıyla söylenince "üç kale" anlamına geldiğini ve daha çok bu şekliyle kullanıldığını belirtmektedir². Gürcü tarihi kaynaklarında daha çok Meshilerle ilgili olarak zikredilmektedir. Arap kaynaklarında³ nadir kullanılan Samshe adına, Osmanlı kaynaklarında da rastlanmaktadır⁴.

Samshe için, Osmanlı kaynaklarında genellikle "Gürcistan" adına rastlanmaktadır⁵. Bazı kayıtlarda Samshe için *Gürcistan Vilayeti* adı geçmektedir. Bunların bir kısmında vilayet terimi ülke ve coğrafya anlamına gelmekte, diğer bir kısmında ise bölgenin idarî yapısını ifade etmektedir. Mesela 992 (1584) tarihli bir *Ruznamçe* defterinde⁶ "Vilayet-i Gürcistan" adına rastlanmakta ve Kars, Oltu, Mamervan, Ardanuç, Ardahan-ı Küçük, Tortum, Ardahan-ı Büzürg, Livane ve Şavşat gibi sancaklar bu vilayet içinde yer almaktadır. Ayrıca defterde Çıldır ve Pertekrek sancakları da bu vilayet içinde gösterilmektedir. Başka defterlerde Kars⁷ ve Kağızman⁸ gibi Gürcistan Vilayeti'ne bağlı gösterilen başka sancaklar da vardır. Başka bir defterde ise farklı bir durum göze çarpmaktadır. Burada Çıldır Vilayeti'ne bağlı sancaklar arasında Penek, Pertekrek ve Nısf-ı Livane ile birlikte Gürcistan ismi zikredilmektedir⁹. Ayrıca *Mufasssal-i Defatir-i Elviye-i Vilayet-i Gürcistan*¹⁰ ve *Mücmel-i Defatir-i Elviye-i Vilayet-i Gürcistan*¹¹ gibi bazı tahrir defterlerinde de kullanılmaktadır.

¹ Gugushvili, "Historical Division of Georgia", s. 65.

² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 171, 201.

³ Mesudî, I, 204; el-Belazuri, 285.

⁴ Erzurumî, 158a; Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 117b-119a.

⁵ TSMA, E. 7296, 8277, 8514; BOA, *Fekete*, 134; *Ali Emiri* (Kanunî), 300; *Ruznamçe*, 15; MD, IV, 1910; Bitlisi, 192; Haydar Çelebi, *Ruzname*. (Feridun Ahmed Bey. *Münşeatü's-Selâfin*, İstanbul 1858, c. I içinde) s. 474, 495; Erzurumî, 152a; Âli, *Nusretname*, 68b, 70a, 78b; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a, 360a; Hüseyin b. Mehmed, 28b; Solakzâde, 364; Peçevî, I, 191; Karaçelebizade, 460; Müneccimbaşı, III, 539.

⁶ BOA, *Ruznamçe*, 77, s. 727.

⁷ BOA, *Ruznamçe*, 186.

⁸ BOA, *Ruznamçe*, 86.

⁹ BOA, *Ruznamçe*, 156.

¹⁰ BOA, TD, 525: 981 (1574) tarihli Tahrir Defteri.

¹¹ BOA, TD, 527: 981 (1574) tarihli Tahrir Defteri.

Ts. Abuladze, Gürcistan Vilayeti adının XVII. Asrın başından itibaren Çıldır Vilayeti olarak değiştirildiğini belirtmektedir¹². XVI. Asra ait Mühimme defterlerinde geçen "Gürcistan Vilayeti" adı, coğrafi anlamdadır. Yoksa bu isimle anılan bir beylerbeylikten söz edilmemektedir. Yukarıda geçtiği üzere bazı kayıtlarda "Gürcistan Vilayeti" olarak geçmekle birlikte, Samshe'de kurulan beylerbeyliğinin adı, çoğunlukla Çıldır olarak zikredilmektedir.

Samshe Atabeyliğinin başkenti, Ahıska'dır¹³. Ardanuç ve Altunkale kasabaları da birer idarî merkez görevi görmüşlerdir¹⁴. Atabey II. Kayhosro'nun hanımı olup bir şüre Samshe'yi oğulları ile birlikte idare eden Dedisimedi için "Altunkale hakimesi" denmesi bu sebeptir¹⁵. Samshe, XVI. Asrın başında batıda Osmanlı Devleti, doğu ve güneyde ise İran ile komşu idi. Gürcü krallıklarından daha geniş topraklara sahip olan bu beyliğin sınırları, Borcomi vadisinden Çoruh boylarına ve Erzurum'a uzanmaktaydı¹⁶. Atabey Kvarkvare dönemiyle ilgili bir vesikada, Kür nehrinden güneyde Oltu ve Tortum'a kadar olan bölge olarak gösterilen Samshe'nin siyasi ve idarî durumu hakkında önemli bilgiler verilmekte, ayrıca buradaki kaleler, kiliseler ve yollardan söz edilmektedir¹⁷. Kür nehrinin sınır oluşuna işaret eden T. Minadoi de,

¹² Abuladze, "Sakartvelosa da misi Politikuri Tzarmonakmnebis Saheltzodebani Osmalur Tzerilobit Dzeglebsi", *Kartuli Terminologia*, s. 261.

¹³ BOA, *Fekete*, 134; Danişmend, II, 190; III, 16. Gürcü kaynaklarında, Ahaltsihc.

¹⁴ Rahimizâde, *Zafernâme*, 15a; Minadoi, 56, 109; Danişmend, II, 485, III, 576.

¹⁵ Âli, *Nusretnâme*, 49b-50a.

¹⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 210, 229.

¹⁷ BOA, *Fekete*, 134. Samshe coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler içeren belgede, özetle şunlar zikredilmektedir: Gürcistan'a. Bingöl yaylası. Pasin Ovası, Avnik Kalesi'nin solundan Çobanköprüsü veya yakınından geçilerek girilir. Burada Küb denen sarp bir kale vardır. Pasin'in sağ tarafı Kızılbaş ülkesidir ki Kağızman'ın mukabilidir. Sol tarafı ise hayli mamur ve geniş olan Daveli ülkesidir. Buraya Oltu civarında olup otu ve suyu bol olan Şekerli'den girilir. Mamervan Kalesi de bir dağın yamacındadır. Neriman ülkesi kırk-elli köydür. Bunların sol tarafında Tortum Kalesi vardır. Haho deresi denen Tortum, büyük bir nahiyedir. Kalelerinden biri, Ağcakale'dir. Haho nahiyesinin adı Ishanal'dır. Bu çevrede yirmi-otuz tane müstakil aznavur vardır. Bu nahiyeye Ovacık, İspir ve Vesirik taraflarından girilir. Buraya kadar zikr olunanlar, Gürcistan serhadleridir. Gürcistan'a asker buralardan girebilir. Oltu ve Mamervan kalelerinin arası, asker konağıyla bir konaktır. Düz sahra ve ova olan Daveli'nin şenliği tahminen 200 köydür. Bundan sonra Gürcistan'da Ahıska tarafında Daveli'ye bağlı Penek vardır ki buraya iki konakta varılır. Penek'te boğaz şeklinde bir kilise vardır. Bununla Ardahan arasında bir günde geçilebilen muhkem bir yokuş vardır. Ardahan Ovası Gürcistan'ın iyi yerlerindedir. Tümük Kalesi'ne varıncaya kadar 300 köy vardır. Ardahan'ın sol tarafında Şavşat ve Ardanuç bulunur. Ardanuç Kalesi sağlam bir kaledir. Ondan ötesi Çoruh nehrinin iki canibinden aşağı Acara ve Murguli nahiyeleridir. Ardahan'da Yakup padişahın Ahıska'ya gazaya gelirken geçtiği yol, Kumluca demekle meşhurdur. Ardahan'dan bir yol da Gürcistan'da sarp bir kale olan Tümük Kalesi'ne varır. Tümük nahiyesinden ötesi Kızılbaşla bağlı olan Döş-Cavahet adlı ülkedir. Bundan sonra düz yerlerdir. Azgur adlı bir büyük kilise vardır. Oraya kadar tahminen 200 köy vardır. Azgur adlı kiliseye doğru akan suyun yukarısında Gürcistan'ın tahtı olan Ahıska şehri vardır. Bunun etrafında da 200 köy vardır. Gürcistan'da meşhur olan bunlardan başka da pek çok yer vardır. Cavahet'ten ötesi Azgur denen kilisenin önünden akan su, Gürcistan diyarına doğru Emirza Çabuk'un kızkardeşinin oğlu olan Vahtang Melik'in

1578'de Osmanlı Devleti'ne tâbi olacak olan Samshe hakimi Dedisimedi'nin ülkesinin sınırlarının batıda Kars'a, doğuda Kartli'ye kadar uzandığını belirtmektedir¹⁸.

Samshe, Gürcistan'ın en önemli eski kültür merkezlerinden biridir. Bu bölgeden pekçok büyük Gürcü şair ve idarecisi çıkmıştır¹⁹. Gürcistan coğrafyasının üçte birini teşkil ettiği belirtilen Samshe²⁰, hububat üretimiyle olduğu gibi siyasi ve kültürel açıdan da Gürcistan'ın en önemli bölgesi olarak kabul edilmektedir²¹. İran'a nispetle çok daha güçlü bir yapıya sahip olan ve XVI. Asırda yükselişini sürdüren Osmanlı Devleti, stratejik öneme sahip olan Samshe'ye hakim olduğu takdirde buradan Gürcistan'ın hem doğusu hem batısına ulaşma imkanı elde etmiş olacaktır²². Buraya sahip olmadan Güney Kafkasya'da etkili olunamayacağı için Osmanlılar, Atabeylerin itaatiyle yetinmeyip Samshe'yi tamamen fethetme ihtiyacı duymuşlardır²³.

Samshe, savaş zamanlarındaki askerî-stratejik konumundan başka, Karadeniz'den Avrupa'yla ticaret yapmak isteyen İran için de önemli bir bölgeydi²⁴. Gelibolulu Mustafa Âli, Atabeylerin İran'a bağlı kalmalarının sebebini, Samshe'nin Osmanlı Devleti'ne uzak ve İran'a daha yakın olması ile açıklamaktadır²⁵. İran'ın Samshe hakimiyetinde rol oynayan başka hususlar da vardır. Buranın İran için öneminin bilincinde olan Safeviler, bu ülkedeki nüfuzlarını artırmak için çeşitli yollara başvurdular. Bu ilişkilerin neticesinde Şah Tahmasb döneminde Gürcü asilzadeler İran'da yüksek idarî mevkilere geldiler²⁶. Ayrıca Şah Tahmasb, Samshe'nin ileri gelen devlet adamlarından Otar Şalikaşvili'nin kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten doğan Haydar Mirza, çok kısa süreli de olsa Safevi tahtına çıkmayı başarmıştır. Sonraki dönemlerde de Gürcülerin İran'da üst düzey devlet görevlerine atandıkları görülmektedir. Mesela Şah Abbas, Gürcü asıllı Allahverdi Han'ı Fars

ülkesidir. O öldükten sonra ülkesini onlar tasarruf ederler. Ondan ötesi Tiflis memleketidir. Ts. Abuladze, belgeye göre Diyarbakır-Ahıska yolunu şu şekilde göstermektedir: Diyarbakır, Çapakçur, Muş, Bingöl, Pasin, Avnik Kalesi solundan, Çobanköprüsü-Küb Kalesi'nden Sapnik'e kadar Aznavur Kanduralı ülkesinin sağı İran, solu Tao-Şckerli-Mamervan-Oltu-Penek-Kalnus Dağı-Ardahan-Mgeltsihe-Tmogvi-Atskur-Ahaltsihe. Gürcistan'a giden diğer yollar da şunlardır: 1- Haho-Tortum'dan geçip Ovacık-İspir-Vensik'den geçer. 2- Ardahan-Ardanuç'un solundan geçip Çoruh'u takip edip Acara ve Murgul'a ulaşır. 3- Ardahan'dan Ahaltsihe'ye giden Kumluca yolu. 4- Ardahan'dan Tmogvi'ye giden yol. Bk. Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 30.

¹⁸ Minadoi, 56.

¹⁹ Allen, *Georgian People*, s. 148.

²⁰ Berdzenişvili-Canaşiya, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

²¹ Svanidze, "La Production Cerealier du Paşalik d'Akhaltzikhe (Çıldır) au XVIe Siccle", s. 501; Berdzenişvili-Canaşiya, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

²² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 38 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 63, 118.

²³ Şengeliya, "Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları", s. 21.

²⁴ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 59.

²⁵ Âli, *Nusretname*, 78b-79a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a.

²⁶ J. H. Kramers, "İran-Tarihi ve Etnografik Bakış", *IA*, V/2, 1023.

valiliğine tayin etti. Gulamların reisi olan ve 1598'de İran ordusu başkomutanı olacak olan Allahverdi Han, divanda Kızılbaşlarla eşit haklara sahip olan ilk gulam olmuştur²⁷. Tayin edilen valilerin yetkilerinin genişliğiyle çok önemli bir görev olan Fars valiliğine Şah Abbas'ın tayin ettiği İmam Kuli Han'ın neredeyse hükümdar kadar geniş yetkilere sahip olduğu belirtilmektedir²⁸.

Gürcistan'ın bölünme sürecine girdiği XV. Asrın ikinci yarısında başlattıkları bağımsızlık mücadelesinde başarılı olan Samshe Atabeyleri, kısa sürede diğer Gürcü devletleriyle boy ölçüşecek güce kavuştular. Samshe, bundan sonra Osmanlı Devleti ile İran'ın hakimiyet için mücadele ettikleri bir saha oldu. Atabeyler, Gürcü krallıklarıyla birleşmek veya iki Müslüman komşu devletten birinin hakimiyetine girmek gibi zor bir seçimle karşı karşıya kaldılar. İmereti veya Kartli ile birleşme yolunu tercih etmeyen atabeyler, hem Gürcü krallıkları hem de komşu Müslüman devletlerle savaşa girmeden var olmaya çalıştılar. Uzun mücadeleler sonunda elde ettikleri bağımsızlıktan vazgeçerek İmereti veya Kartli krallıklarından biriyle birleşmeleri beklenemezdi.

Gürcü olarak bilinen Samshe Atabeyleri, bazı görüşlere göre Kıpçak asıllıdır²⁹. Atabeylerin adillerininin Kıpçak/Çağatay Türkçesi olduğu³⁰, fakat zamanla dil bakımından Gürcüleştikleri söylenmektedir³¹. Atabeylerin menşei konusunda, Osmanlı tarihçileri de farklı görüşlere yer vermektedirler. Osmanlı kaynaklarında adı Emirza Çabuk³², Mirza Çabuk³³ ve Mirza Bey³⁴ olarak kaydedilen Samshe Atabeyi Mzeçabuk hakkında ortaya konan görüşler, bize ışık tutabilir. Osmanlı kaynaklarının çoğunda, Mzeçabuk'un Gürcü olduğu belirtilmektedirler³⁵. Evliya Çelebi de, Çıldır beylerbeylerinin atabeylerin soyundan geldiklerini ve Gürcü olduklarını söylemektedir. Gürcistan'a seyahati sırasında Ahıska'yı da gören Evliya Çelebi, görüştüğü Vali Sefer Paşa'yı Gürcü asıllı, yiğit, hünerli bir devlet adamı olarak

²⁷ R. M. Sanwory, "Safevi İranı", trc. Mehmed Maksudoğlu, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1988, I, 419.

²⁸ Cevad Hey'et, "Fars", *DİA*, XII, 175.

²⁹ Fahrettin Kızıoğlu, "Gürcü Profesörlerine Cevap", *İlirses Gazetesi*, 22 Ocak 1946; a. mlf., *Milli Tarihimizde Acara ve Batum Sancağı Bölgesi Tarihi*, konferans (2 Mayıs 1990 Çarşamba, Rize Kültür Sitesi Salonu) a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 101, 385; Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 349; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 79, 84.

³⁰ Kızıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 107. Ayrıca bk. Kızıoğlu, *Kars Tarihi*, s. 174, 373-379, 454-457.

³¹ Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 344, 349; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 68, 84.

³² TSMA, E. 8309; BOA, *Fekete*, 134. F. Kızıoğlu, bu belgelere dayanarak atabey Gürcü halk istikakına göre Mzeçabuk denemeyeceğini iddia etmektedir. Bk. Kızıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 87.

³³ TSMA, E. 5846, 8350; Hoca Sadettin, II, 257; Haydar Çelebi, 461, 463, 482; Bitlisi, 156; Âli, *Kühül'-Ahhâr*, 306b, 360a; Solakzâde, 364; Hammer, VII, 63.

³⁴ Bitlisi, 164.

³⁵ Örnek için bk. Haydar Çelebi, 463, 482; Hoca Sadettin, II, 257; Solakzâde, 364.

tanıtmaktadır³⁶. Eserlerinde atabeylerden Gürcü olarak bahseden Gelibolulu Mustafa Âlî ise, Gürcülerin menşei hakkında bilgi verirken, Mzeçabuk soyundan gelen atabeylerin Kraliçe Tamara neslinden olmadıklarını ve aslen Kürt olduklarını söylemektedir³⁷. Âlî'nin görüşünü tekrar eden Hammer ise, onları Kürt değil, Acem olarak nitelemektedir³⁸. Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, çağdaş tarihçiler de Mzeçabuk'un Gürcü olduğu hususunda birleşmektedirler³⁹. Farsça asalet unvanı olan *Mirza*⁴⁰ adının, Osmanlı kanaklarında atabey için kullanılması, bölgedeki İran tesirini gösteren bir husus olarak kabul edilebilir. Atabeylerin etnik kökeni konusu, Gürcülerin menşei hususuyla birlikte ele alınması gerektiğinden, burada daha fazla ayrıntıya girmeye gerek yoktur. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, Samshe Atabeyliği, Gürcü kaynaklarının yanı sıra, Osmanlı kaynaklarında da bir Gürcü beyliği olarak gösterilmektedir. Osmanlı kaynaklarında Samshe için *Gürcistan* adının kullanılmasının sebebini, beyliğin Gürcü devletlerinden sayılması ile açıklayan İ. H. Danişmend, bazı batılı kaynakların buraya Georgie Turque (*Türk Gürcistan*'ı) dediklerini belirtmektedir⁴¹.

Bugün Meshiler veya Ahıska Türkleri olarak adlandırılan ve 1944'de Sovyet yönetimi tarafından Ahıska'dan Orta Asya ülkelerine sürülenlerle, Samshe Atabeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı hususu da merak edilen bir konudur. Meshilerin, XVII-XIX. Asırlar arası Gürcistan'a yerleşen Osmanlı kolonilerinin uzantısı oldukları veya asırlarca Türk idaresinde kalmış yerli halkın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının bir sonucu olarak düşünülebilir. Bugün Meshilerin etnik kökeni konusu, yeterince araştırılmış değildir ve onlarla atabeyler arasındaki ilgi belirsizlik taşımaktadır. Bu konudaki görüşlere bakıldığında, onların etnik kökeni hakkında net bir şey söylemenin zorluğu kolaylıkla anlaşılabilir. Y. Bangert, Meshileri, kısmen Türklerden ve kısmen Müslümanlaşmış ve Türkleşmiş Gürcülerden oluşan bir topluluk olarak tanımlarken⁴², P. Barovski, onların geçmişte kendilerini Gürcü kabul ettiklerini ve XX. Asrın başına

³⁶ Evliya Çelebi, II, 324.

³⁷ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 306b, 360a.

³⁸ Hammer, VII, 63.

³⁹ Uzunçarşılı, II, 263; Danişmend, II, 485; M. C. Şhabeddin Tekindağ, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, sy. 22 (Mart 1967), s. 60; Berdzenişvili-Canaşiya, *Gürcüstan Tarihi*, s. 210; İsmet Miroğlu, "Yavuz Selim Dövri", *Büyük İslam Tarihi*, X, 295; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 82; Ziya Kazıcı, *İslam Tarihi*, İstanbul 1997, XI, 206.

⁴⁰ Mirza kelimesi için bk. R. Levy, "Mirza", *IA*, VIII, 361; Develioglu, 779.

⁴¹ Danişmend, II, 485, III, 16.

⁴² Yovanne Bangert, "Rusya ve Gürcüstan Arasında Sıkışmış Bir Halk: Mesketler", trc. Murat Paşu, *Kafkasya Yazıları*, sy. 5 (Sonbahar 1998), s. 129.

kadar Gürcüce bilmeyenlere rastlanmadığını, bugün ise çoğunluğun kendilerini Türk, az bir kısmının ise Müslüman Gürcü olarak ifade ettiklerini belirtmektedir⁴³.

Gürcistan'ın eski başkenti Mtsheta'nın kurucusu olup şehre adını veren kişinin Meshilerin atası olduğu, Ahıska ve çevresine bu kabile sebebiyle Mesheti dendiği, bunların Yunan ve Asur kaynaklarında Meshi ve Mushi olarak geçtiği, ayrıca Tevrat'ta bahsedilen *Meshech* halkının bunlarla ilgisi olduğu belirtilmektedir⁴⁴. Eski Gürcüce metinlerde "Mosh" etnik adına rastlanmadığını ifade eden N. Hazaradze, sonraki Gürcüce kaynaklarda Meshi'den başka Mtsheta ve Samshe adlarının da geçtiğini, araştırmacılara göre Meshi etnik teriminin Mushi ve Meshi'den türemiş olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır⁴⁵.

Üzerinde düşünülmesi gereken bir konu da, Samshe idarecilerine verilen atabey unvanıdır. Beyliğin adı, Gürcü kaynaklarında Samshe Saatabago (Samshe Atabeyliği) olarak geçmektedir. Ata ve bey kelimelerinden meydana gelmiş, Türkçe bir terkip olan atabey, Selçuklu vezirlerine verilen bir unvan olarak bilinmektedir. Selçuklu sultanları, oğullarına harp ve siyaset işlerini öğretmek için bir emiri muallim tayin ederlerdi. Muallim olarak tayin edilen bu kimseye, atabey denirdi. Bu kimseler, daha sonra bir vilayete vali olduklarında da eski metbularına hürmeten atabey unvanı ile yetinirlerdi⁴⁶. Selçukluların tesiriyle İran Moğolları, Akköyunlular ve Safeviler gibi devletlerde de devam ettirilen atabeylik müessesesinin bir benzerine Osmanlılarda da rastlanmaktadır. Sancakbeyi tayin edilen Osmanlı şehzadesinin yanına, devlet tecrübesi olan bir kişi yardımcı olmak üzere *lala* adıyla tayin edilirdi⁴⁷. Nitekim bu çalışmada adından sıkça bahsedilecek olan Lala Mustafa Paşa, Sultan II. Selim'in *lalası* olması hasebiyle bu şekilde meşhur olmuştur. Atabey adı ve unvanının, ne zaman Gürcü devlet sistemi içine girdiği tam olarak bilinmemektedir. Bir görüşe göre, protokol itibarıyla vezirden sonra gelen atabeylik müessesini Gürcistan'da Kraliçe Tamara tesis etmiştir⁴⁸.

⁴³ Peter Boravski, "Kafkasya'nın Etnik Sorunu: Müslüman Meshiler", trc. Kemal Ertekin, *Kafkasya Yazıları*, sy. 5 (Sonbahar 1998), s. 123-127.

⁴⁴ Allen, *Georgian People*, s. 17, 21. Kitab-ı Mukaddes'te Mesch adı, Yafes'in oğullarından biri için geçtiği gibi Aram'ın oğullarından birinin adı olarak da zikredilmektedir. Bk. *The Interlinear Hebrew-English Old Testament*, Gencsis, 10/2, 23. nşr. John R. Kohlenberger, Michigan 1987. Ayrıca bk. Hezekiel, 27/13-14, 32/26, 38/3.

⁴⁵ Nana Hazaradze, "Meshi Etnikuri Terminis İstoriisatvis", *Kartuli Terminologia*, s. 40-42. F. Kırzioğlu da bu adın Ahıska-Ahilkelek Tumanis çevresinin eski etnik isminden geldiğini belirtmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 171, 201.

⁴⁶ Pakalin, I, 102.

⁴⁷ Coşkun Alptekin, "Atabeg", *DİA*, IV, 39.

⁴⁸ Alptekin, "Atabeg", *DİA*, IV, 39. Bazı Gürcü tarihçilere göre ise, bu unvan ilk kez 1272'de Gürcistan Kralı Demetre tarafından, danışmanı Sadun Mankaberdeli'ye, mühtemelen Moğol kağanının önerisi üzerine verilmiştir. Bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 182.

A. YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ (1512-1520)

1. Mzeçabuk ve Samshe'de Osmanlı Nüfuzu

Samshe Atabeyliği ile XVI. Asrın başında kurulan ilişkilere dair Osmanlı kaynaklarında pek bilgi bulunmaz. Atabeyler, bağımsız olmaya çalıştıkları dönemde Akkoyunlular tarafından düzenlenen pek çok saldırıya karşı durmak zorunda kaldılar. Uzun Hasan tarafından Sultan Bayezid'e gönderilen bir mektupta, Gürcistan'a düzenlenen bir seferde kiliselerin tahrip ve camilerin inşa edildiğinden söz edilmektedir⁴⁹.

İran'da Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra Trabzon'dan akına çıkan Şehzade Selim'in Samshe Atabeyliğini Osmanlı Devleti'ne bağladığı belirtilmektedir⁵⁰. Erzincan'dan Şirvan üzerine yürüyen Şah İsmail, dönüşte Pasin ovasına gelince gönderdiği bir ordu ile Gürcistan'da birçok yeri yağmalatmıştır⁵¹. Muhtemelen Safevilerin bu seferi üzerine Şehzade Selim harekete geçerek Samshe'nin bir bölümünü Osmanlı hakimiyet sahasına dahil etmiştir.

Atabey Kvarkvare, Ocak 1500'de öldükten sonra, yerine geçen oğlu Kayhosro, komşularıyla iyi ilişkiler kurarak Samshe'deki hakimiyetini sağlamlaştırdı ve Osmanlı ordularının ülkesine girmelerini engellemek için bağlılığını bildirdi⁵². Kayhosro'nun 1502'de ölmesi üzerine, tahta oğlu Mzeçabuk çıktı⁵³. Ardanoç'ta oturan atabey, Çoruh havzası⁵⁴ ile Ardahan, Göle, Oltu ve İspir bölgelerine hakim idi⁵⁵. Bu sırada Trabzon'da sancakbeyi olan Şehzade Selim, onunla dostluk kurdu⁵⁶ ve Osmanlı Devleti, Samshe'ye nüfuz etmeye başladı. Mzeçabuk'un tâbi olmasıyla, Osmanlı nüfuzu yerleşti⁵⁷.

⁴⁹ Tacizade Sa'di Çelbi, *Münşeat*, nşr. Necati Lügal-Adnan Erzi, İstanbul 1956, s. 28.

⁵⁰ Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 86.

⁵¹ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Ankara 1976, s. 20; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *IEP*, V, 492; V. Guçua, "Sakartvelos Politikuri Vitareba XV-XVI. ss Micnaze", *Sakartvelos İstoriis Narkveebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 90 vd. Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 47.

⁵² Vahuşti, 710; *Kartlis Tshovreba*, II, 158, 241; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 40; Pitcher, 81.

⁵³ *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5; Vahuşti, 710; *Kartlis Tshovreba*, II, 158, 241.

⁵⁴ Danişmend, II, 10.

⁵⁵ Miroğlu, "Yavuz Selim Devri", s. 295.

⁵⁶ Tekindağ, 63; Tahsin Tunalı, "Yavuz Sultan Selim", *Hayat Tarih Mecmuası*, I/1 (1 Şubat 1973), s. 36.

⁵⁷ Bitlisi, 164; Uzunçarşılı, II, 263; Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 101.

Atabey Kayhosro döneminde başlayan Osmanlılarla yakınlaşma politikası Mzeçabuk döneminde gelişerek devam etti. Mzeçabuk, Kutais seferinde Şehzade Selim'e rehberlik yaptı ve atabey unvanını koruyarak ülkesini idare etmeye devam etti. Atabey ayrıca Osmanlı ordularına gıda yardımı yapmayı ve askerî destek sağlamayı da vadetti⁵⁸. Yavuz Sultan Selim, Trabzon sancakbeyliği döneminde Mzeçabuk'la kurmuş olduğu ittifakı, padişah olduktan sonra da devam ettirdi. Bunun neticesinde Çaldıran zaferiyle sonuçlanacak olan 1514 İran seferi sırasında zahire ve saman sıkıntısına çare bulamayınca Mzeçabuk'a başvurup yardım istemiştir⁵⁹. Yavuz Sultan Selim, İran'a doğru ilerlerken 10 Ağustos 1514 günü Çobanköprüsü mevkiinde, yardım getiren atabeyin elçisini kabul etti⁶⁰. Adı Nizam olan bu elçi, daha önce İran'dan kaçıp atabeye iltica etmişti⁶¹. Mzeçabuk, 2.000 koyun ve bir miktar da zahire göndermişti⁶². Atabey ayrıca, Dulkadirli Alaüddeve'nin şahdan kaçarak kendisine sığınmış olan iki oğlunu da padişaha göndermişti⁶³. Bunların, Alaüddeve'nin yeğenleri oldukları da söylenmektedir⁶⁴. Bundan çok memnun kalan padişah, atabeye bazı gizli görüşmeler yapmak ve yeniden erzak istemek üzere görevlendirdiği mirahorla değerli bir kaftan gönderdi⁶⁵. Şükrî-i Bitlisî, padişahın buradan ayrılıp Göllüyurd konağına vardıkdan sonra mirahoru gönderdiğini belirtmektedir⁶⁶.

Mzeçabuk sadece gidişte değil, Çaldıran dönüşü de Osmanlı ordusuna gıda ve erzak yardımı yapmıştır. Padişah, sefer dönüşü Eylül sonunda Revan'a gelince, atabeye mektup yazarak tekrar gıda ve erzak istedi⁶⁷. Osmanlı ordusu, 4 Ekim 1514 günü Kars Kalesi yakınına geldiğinde, istenen zahire ile ilgili bir haber gelmediğinden, ertesi gün Samshe tarafına yürüme emri verildi⁶⁸. Mzeçabuk'un daha

⁵⁸ Kutais Seferi ve atabeyin kılavuzluğu için birinci bölüme bakınız.

⁵⁹ Uzunçarşılı, II, 263; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; Miroğlu, "Yavuz Selim Devri", s. 295; Tekindağ, 63; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁶⁰ Haydar Çelebi, 461; Bitlisî, 156; Hoca Sadettin, II, 257; Danişmend, II, 10; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 159; Tekindağ, 63; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁶¹ Hoca Sadeddin, II, 257.

⁶² Haydar Çelebi, 461; Hoca Sadettin, II, 257; Solakzâde, 364; Uzunçarşılı, II, 264; Danişmend, II, 10; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 159; Tekindağ, 63; Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, s. 66; Kazıcı, 206.

⁶³ Haydar Çelebi, 461; Danişmend, II, 10; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁶⁴ Celalzâde, *Selimmâme*, s. 373; Bitlisî, 156; Hoca Sadettin, II, 257; Solakzâde, 364. M. Svanidze, bunların Şah İsmail'in yeğenleri olduğunu belirtmektedir. Bk. Svanidze, *Narkvevebi*, s. 159.

⁶⁵ Hoca Sadettin, II, 257; Solakzâde, 364; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 48 vd.; Tekindağ, 63; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 159; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁶⁶ Bitlisî, 157; Hoca Sadettin, II, 257.

⁶⁷ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 160.

⁶⁸ Haydar Çelebi, 463; Bitlisî, 193; Hoca Sadettin, IV, 228; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 160.

önce göndermiş olduğu Nizam adındaki elçisi de Osmanlı ordusuyla birlikte idi. Zira mirahorla birlikte atabeye gönderilmeyerek alkonulmuştu⁶⁹. Büyük zorluklarla Çağlagor'a, oradan da Döşkaya'ya varıldı. Osmanlı ordusunun ilerleyişini duyan atabey bol miktarda zahire ve hediyeler gönderdi⁷⁰. Atabey ayrıca gönderdiği mektupta İspir Kalesi'ni teslim edeceğini de bildirdi⁷¹. Mzeçabuk'un İspir'in anahtarlarını padişaha göndermekle gıda yardımındaki gecikmeyi telafi etmek ve Osmanlı ordularının ülkesine girmesini engellemek istediği belirtilmektedir⁷². 7 Ekim günü Gürcü beyinin Çobanköprü'ye erzak gönderdiği haberi gelince, Osmanlı ordusu geri döndü⁷³. Mzeçabuk'un gıda yardımını geciktirmesiyle ilgili olarak gelişen olayları Bitlisî bir şiirde şöyle dile getirmektedir:

"Kondı Kars'un şehrine hud kam-kar / Bir gün ol menzilde olundı karar
Yüridi Su Geçidine bar-gah / Girdi Gürcistan'a şah-ı din-penah
Böyle irşad itdi yolın reh-hümün / Yoldan ırmaz cüz tarikatsız cünün"
"Ahd olunmuşdı ki Gürciden revan / Leşkere azuk gele bi-eyn ü an
Çabük ol manada tehir eyledi / Ehl-i Ruma tuşe taksir eyledi.
Bundan akdem elçisi anun be-nam / Şaha gelmişdi heman adı Nizam
Hud Acem mülkinden idi ol resul / Sürha-sérden Gürciyi itmiş kabul
Şah icazet virmemişdi ol ere / Kim döne Çabük huzurına vara
Tuşe kahrından ferid-i ruz-gar / Gürciye azm itdi vü oldı süvar
İlçiden yol sordı şah-ı Cem-nişan / Çabükün mülkine döndürdi inan
Böyle kasd itdi ki Gürcistan-ı şah / İde Rum ehliyle ser-ta-ser tebah
Gece habs olurdu ilçî ta seher / Subh-dem yol gösterürdi rah-ber"⁷⁴.

14 Ekim 1514'de Çobanköprüsü konağına ulaşıncı, Mzeçabuk'un elçisi geldi ve 3.000 koyun getirdi⁷⁵. Gürcü tarihçiler Mzeçabuk'un gıda yardımı yapmak zorunda kaldığını belirtmektedirler⁷⁶. Osmanlı ordusunun Aras vadisini takip ederek Pasin

⁶⁹ Bitlisî, 156; Solakzâde, 364.

⁷⁰ Hoca Sadettin, II, 257.

⁷¹ TSMA, E. 5846.

⁷² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 103, 119 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 159-160; Pitcher, 102.

⁷³ Haydar Çelebi, 464; Hoca Sadettin, II, 257.

⁷⁴ Bitlisî, 192.

⁷⁵ Haydar Çelebi, 464. Ayrıca bk. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 48; Tekindağ, 63.

⁷⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 161; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

Ovası'ndan geçtiği, dönüşte Nahçıvan'dan Aras vadisini terk ederek Revan-Kars üzerinden döndüğü⁷⁷ ve ordunun gidiş-dönüş yolunun Samshe yakınından geçtiği düşünülürse, atabeyin gıda yardımı yapmaktan başka seçeneğinin olmadığı anlaşılabilir.

Çaldıran seferinde Gürcülerin 13-14.000 askerle padişahın yanında savaşa katıldıkları⁷⁸ şeklindeki bilgilerin doğru olmadığına işaret eden M. Svanidze, atabeyin Osmanlı müttefiki olmakla birlikte savaşa taraftar olmadığını belirtmektedir⁷⁹. Nitekim padişahın askere değil, gıda ve erzaka ihtiyacı vardı. Gürcü tarihçi Vahuşti'nin konuyla ilgili verdiği bilgilerde⁸⁰ bazı yanlışlar bulunduğu, padişahın adının Selim yerine Süleyman, seferin tarihinin ise 1514 yerine 1512 olarak kaydedildiğine dikkat çeken Svanidze, Osmanlı ordusunun Gürcistan sınırına geldiğinde Mzeçabuk'un askerî yardıma hazır olduğunun doğruluğuna işaret etmekte, ayrıca sadece gıda ve erzak istendiğini belirtmektedir⁸¹. Yapılan bu değerlendirmelerin tamamı haklı olmakla birlikte kanaatimizce Vahuşti'nin 1512 yılında gerçekleştiğini anlattığı bu olay Şehzade Selim'in Kutais seferiyle ilgilidir.

Çaldıran zaferi, Samshe'de Osmanlı nüfuzunun yerleşmesine büyük katkılar sağladı. Zira bu seferle Osmanlılar, Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı aldılar⁸² ve Kafkasya'da üstünlüklerini İran'a kabul ettirdiler⁸³. Ayrıca İspir'i Osmanlı topraklarına katarak⁸⁴ burayı Kasım 1515'de sancak yaptılar⁸⁵. İspir'in, Yavuz'un şehzadeligi döneminde atabeylerden alındığı, fakat fetihlerini hoş görmeyen babasının fermanıyla muhtemelen geri verildiği belirtilmektedir⁸⁶.

Yavuz Sultan Selim'e yenildikten sonra Osmanlılara karşı bir ittifak arayışına girerek çevre ülkelerle ve Avrupa ile temas kuran Şah İsmail, Samshe'nin yeni atabeyinin de katıldığı bir ittifak kurmayı başardı. Fakat ittifakın en güçlü üyelerinden Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethiyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Şahın

⁷⁷ M. Tuncel, "Aras", *DİA*, III, 334.

⁷⁸ N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1908, IIb, s. 167. Ayrıca bk. El. Mamistvalişvili, *İtaliel Mogzaurta Tsnobebi XVI Saunkunis Dasatskisis İran-Sakartvelos Urtiertobiş Şesaheb: Evropis Kveknebis İstoriis Problemebi*, Tbilisi 1975, s.155-157.

⁷⁹ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 159. Ayrıca bk. E. Mamistvalaşvili, *Sakartvelos Sagareo Politikuri Urtiertobani XV Saunkunis Meore Nahevarsa da XVI Saunkunesi*, Tbilisi 1981, s.113.

⁸⁰ Vahuşti, 711.

⁸¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 49.

⁸² Z. M. Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, IV, 319.

⁸³ Gökçe, 24.

⁸⁴ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 21; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 111, Svanidze, *Narkvevebi*, s. 160.

⁸⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 119; Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s. 21.

⁸⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 100.

bundan sonraki hedefi elindeki Gürcistan topraklarını Osmanlılara kaptırmamak olacaktır⁸⁷.

2. Kvarkvare-Manuçar Mücadelesi

Mzeçabuk'un ölümünden sonra, kardeşi Kvarkvare Samshe atabeyi oldu⁸⁸. Kaynaklarda, atabeyin ölüm tarihi için 1516 yılı zikretmekte ise de⁸⁹, Gürcü tarihçileri, onun ölüm tarihi olarak, genellikle 1515 yılını tercih etmektedirler⁹⁰. Mzeçabuk, Osmanlılarla barış halini korumaya ve Kartli Kralı Davit ile iyi ilişkiler kurarak barışa dayalı bir dış politika izlemeye çalışmıştı⁹¹.

Tahtı kendi hakkı olarak gören amcası Manuçar, Kvarkvare'ye karşı ayaklandı⁹² ve mücadele kısa zamanda iç savaşa dönüştü. Osmanlı Devleti, bu mücadelede Manuçar'a destek verirken, İran ise Kvarkvare'yi destekliyordu⁹³. Padişaha gönderdiği Farsça bir mektuptan anlaşıldığına göre Manuçar'ı destekleyenler arasında, Kartli Kralı Davit de vardı⁹⁴. Rum Beylerbeyi Şadi Paşa'nın 1516 yılında İstanbul'a gönderdiği bir mektupta da, bu mücadelede Kral Davit'in Manuçar'a yardım ettiği, İmereti kralı ve bazı başka kimselerin ise Kvarkvare'yi destekledikleri belirtilmektedir. İki taraf arasında sürekli olarak savaşın devam ettiği belirtilen mektupta, mücadele için hazırlıkların yapıldığı bildirilmekte ve daha sağlıklı bilgi almak için gönderilen casusların getireceği bilgilerin de yakında ulaştırılacağı ifade

⁸⁷ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 51; Guçua, "Brzola Kveknis Mtlionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 56 vd.

⁸⁸ *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Yılmaz, Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Ankara 1996, III, 491; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 160; Guçua, "Brzola Kveknis Mtlionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 162; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 11; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 59. Kvarkvare için Mzeçabuk'un oğlu da denilmektedir. Bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 242. Osmanlı kaynaklarında Gorgora (غورغوره : T SMA, E. 6678; BOA, *Fekete*, 134); ve (غورغوره : T SMA, E. 6478/1, 7296) olarak geçen Kvarkvare adını Gargara şeklinde okuyanlar da vardır. Bk. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 42.

⁸⁹ *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 6; Vahuşti, 711; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 59.

⁹⁰ Guçua, "Brzola Kveknis Mtlionobis Ağdgenisatvis", s. 107; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s.11; a. mlf., "XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri Hakkında Osmanlı Belgeleri", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. I, s. 625; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 162.

⁹¹ Vahuşti, 711.

⁹² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 162; Guçua, "Brzola Kveknis Mtlionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 59; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s.11; a. mlf., "Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri", *Osmanlı*, I, 626. Manuçar'ın adı ise Minuçehr olarak yazılmaktadır. Bk. T SMA, E. 6478/1, 7296.

⁹³ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52; Guçua, "Brzola Kveknis Mtlionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 12. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 160.

⁹⁴ T SMA, E. 5822. Bk. B. Grammont, "Dcux Letters de David X du Kartli", *Études Turco-Safavides*, IX, s. 150-5; Mihail Svanidze, "Tavmokvetili Osmalo, Kartlis Mepe Davit Xis Sagarco Politikis İstoriidan", *Anatobi*, sy.11 (1981), s.165-168.

edilmektedir⁹⁵. Ts. Abuladze, Gürcü kaynaklarına dayanarak iki tarafın da Kartli veya İmereti kralından yardım istemeyeceklerini, çünkü yardım için gelecek olan kralların ülkelerini işgal edeceğinden korktuklarını belirtmektedir⁹⁶.

İran'ın desteklediği Kvarkvare'nin iş başına gelmesi, Samshe'de Osmanlı nüfuzunun sona ermesi anlamına geliyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti, iktidara gelmesi için Manuçar'a destek vermiştir. Bu çerçevede 28 Ağustos 1515 günü toplanan divanda, Sinan Paşa'nın bir sefer için Samshe'ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁷. Dülkadir Beyi Ali Bey'e⁹⁸, Veziriazam Sinan Paşa'nın 10 Eylül günü Anadolu'ya geçerek Gürcistan seferine çıkacağı bildirilerek savaş hazırlıkları yapılması istenmektedir. Ayrıca isteyenlere en yüksek onbeş, en düşük on akçe ile tımar verip istedikleri bölüğe kaydetmesi bildirilmektedir⁹⁹. Hazırlık yapılması istenmesine rağmen bu yıl Samshe'ye bir sefer yapılmamıştır¹⁰⁰. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferindeki yardımları sebebiyle Gürcülerle bir dostluğu vardı. Bu sebeple Gürcü tarihçiler, Osmanlıların Gürcistan'a sefer düzenlemesi için bir sebep olmadığını belirterek gneye yürüyen padişahın bu hareketiyle gerçek hedefini saklamakta amaçladığını ileri sürmektedirler¹⁰¹. Yine de bu hareket, Manuçar'a bir destek olarak değerlendirilebilir. Zira sefer gerçekleşmese de Osmanlıların bölgeye ordu gönderecekleri haberleri ulaşmış olmalıdır. Neticede bu dönemde Osmanlıların desteklediği Manuçar, Kvarkvare karşısında başarılı olarak tahtı ele geçirmiştir. Nitekim Kvarkvare'nin İran'a kaçtığı ve Manuçar'ın Samshe'ye hakim olduğu haberi İstanbul'a ulaşmış ve 18 Aralık 1515'te yapılan divan toplantısında değerlendirilmiştir. Bu haberle birlikte çok sayıda İranlı tüccarın bölgeye geldiği bildirilmiştir¹⁰².

⁹⁵ TSMA, E. 6478/1.

⁹⁶ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 21.

⁹⁷ Haydar Çelebi, 158; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 8; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 161.

⁹⁸ Belgede, Ali Bey'in nercnin sancakbeyi veya beylerbeyi olduğu tasrih edilmemektedir. Fakat, büyük bir ihtimalle Dülkadir beyi olmalıdır. Bk. Jean Louis Bacque Grammont-Chahryar Adle, *Les Ottmans les 'Safevides et la Georgie 1514-1524*, İstanbul 1991, s. 44. Hadım Sinan Paşa, 1515 yılı ilkbaharında Dülkadir Beyi Şehsuvar Bey'i mağlup edip beyliğini Osmanlı ülkesine ilhak edince Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey itaat etmiş ve babasının tasarruf ettiği yerler kendisine verilmişti. Bk. Uzunçarşılı, II, 272-273.

⁹⁹ TSMA, E. 8277: Ali Bey'e Evasit-ı Receb 921 (21-30 Ağustos 1515) tarihli ferman.

¹⁰⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 115; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 8; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 162.

¹⁰¹ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 8; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 162.

¹⁰² Haydar Çelebi, 473.

İktidar mücadelesini kaybeden Kvarkvare, 1516 yılı başlarında Nahçıvan'da bulunan Şah Tahmasb'ın yanına giderek yardım istedi¹⁰³. Şah için Samshe'nin önemi, son olaylar ve Osmanlı Devleti'nin ülkesine uyguladığı ambargo sebebiyle bir kat daha artmıştı. Ambargo İran ekonomisine büyük zararlar vermekteydi. İran mallarının Osmanlı ülkesi üzerinden Mısır ve Avrupa'ya nakline izin verilmemekteydi. İran'dan Avrupa'ya önemli miktarda ipek ihraç ediliyordu. 1515 başından itibaren Mısır'dan İran'a giden malların yanı sıra, transit geçişlerdeki kontrol de sıkılaştırıldı. Uygulanan ambargo İran için Karadeniz'e ulaşmayı daha da önemli hale getiriyordu. Bu dönemde tamamen Osmanlı kontrolünde olmakla birlikte Karadeniz yoluyla Polonya ve Batı Avrupa ile ticari ilişki kurulabilirdi. Bu sebeplerden dolayı şah, Karadeniz'e tek çıkış kapısı olan Samshe'de, müttefiki Kvarkvare'ye destek veriyordu. Şah, bu maksatla yılı başında Div Sultan komutasındaki bir orduyu Samshe'ye gönderdi. İran ordusunun Ahilkelek'e gelmesi üzerine rakibiyle baş edemeyeceğini anlayan Manuçar, Mele'ye kaçtı ve oradan elçiler göndererek barış teklifinde bulundu. Elçileri öldürerek savaşa devam eden Div Sultan, ondört günlük bir kuşatmadan sonra Tmogvi Kalesi'ni aldı ve Atabeyliği Kvarkvare'ye vererek İran'a döndü¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti, gelişmeleri yakından izliyordu. Bayburt Beyi Mirza Bey'den 15 Mart 1516 günü gelen bir haberde, Manuçar'ın, İranlı komutan Div Sultan'ın destek verdiği Kvarkvare'ye Tmogvi'de yenildiği ve Samshe'nin bir bölümünü ona terkettiği, bir kısmının ise Osmanlı Devleti'ne iltihak etmiş olduğunu bildirdi¹⁰⁵. Manuçar, yenildikten sonra Bayburt beyi aracılığıyla padişah'tan yardım istedi¹⁰⁶. 20 Mart 1516 Perşembe günü Bayburt beyinden gelen ulak, Manuçar'ın yardım istemek için Besane adlı bir elçi gönderdiğini bildirdi. Elçinin huzura kabul edilip durumu bildirmesinden sonra sefere karar verildi. Aynı ay içinde toplanan divanda Div Sultan'ın Tmogvi'yi almasından sonra atabeyliğe yeniden Manuçar'ın getirilmesi hususu görüşüldü¹⁰⁷. Kararlaştırılan seferin gerçekleşmediği belirtilmektedir¹⁰⁸. Yavuz Sultan Selim'in öncelikli hedefi olan Mısır seferi için yapılan hazırlıklar bu seferi engellemiş olmalıdır.

¹⁰³ Hasan-ı Rumlu, I, 162; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 11; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52, 59; Guçua, "Brzola Kveknis Mllionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 59.

¹⁰⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, 59 vd.; a. mlf., *Narkvevebi*, 163, 164, 169; Guçua, "Brzola Kveknis Mllionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 11 vd.

¹⁰⁵ Haydar Çelebi, 474; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 164; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 11 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 60.

¹⁰⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 52, 59 vd.; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 164, 169; Guçua, "Brzola Kveknis Mllionobis Ağdgenisatvis", s. 97; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 12.

¹⁰⁷ Haydar Çelebi, 475. Ayrıca bk. BOA, *Fekete*, 134, 135.

¹⁰⁸ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 164; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 60.

Osmanlı ordularının da katıldığı savaşlarda Gürcülerden pek çok aznavur ve asilzade ele geçirilmiştir. Bunlar arasında Gürcü beylerinden Basane de denen Kursine'nin karısı ve çocukları da vardı. Bu sebeple Kursine Bey, Osmanlı yetkilileriyle görüşüp Manuçar'ın atabey olarak atanmasını istedi¹⁰⁹. Manuçar da, Samshe'nin diğer ileri gelenleriyle birlikte 22 Kasım 1516 günü Şam'a gelerek Mısır'a gitmekte olan padişahla görüşerek yardım istedi. Şam'dan hareket etmeden önce 10 Aralık'ta divanı toplayan padişah Manuçar'ı Gürcistan'a bey olarak atadı ve 17 Aralık günü Manuçar'ın beratı yazılıp gönderildi¹¹⁰.

Kvarkvare, Yavuz Sultan Selim Mısır seferi sırasında Kahire'de bulunurken şahın desteğiyle Osmanlı topraklarına saldırdı¹¹¹. Osmanlılar, Manuçar'ı desteklemek için Kızıl Ahmet oğlu Mirza Bey'i bölgeye gönderdiler, fakat bu girişimden de olumlu bir sonuç alınmadı¹¹². Halep'ten gelen bir haberci, 29 Ağustos 1517 günkü divana, Kara Ardahan'da yapılan savaşta Osmanlı ordusunun da desteklediği Manuçar'ın, Kvarkvare'ye yenildiği ve Bayburt Sancakbeyi Mehmet Bey ile İspir sancakbeyinin şehit düştüğü haberini getirdi¹¹³. Bu savaş sonrası muhtemelen İspir'in Gürcüler tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir¹¹⁴.

Rum Beylerbeyi Şadi Paşa'nın İstanbul'a yazdığı 1517 tarihli mektupta Samshe'deki mücadelenin durumu ve dış bağlantıları hakkında bilgi verilmekte ve Manuçar'ın, Kvarkvare karşısında yenilgiye uğradığı savaştan da bahsedilmektedir. Mektupta belirtildiğine göre, olaylar şöyle gelişmiştir. Savaş sırasında Kvarkvare'ye tâbi aznavurların pek çoğu Manuçar tarafına geçmişler, fakat Kvarkvare'nin kendisine destek için 3.000 İran askerinin yakında bölgeye ulaşacaklarını açıklaması ve İran ordusuna' erzak hazırlandığının görülmesi üzerine tekrar Kvarkvare tarafına dönmüşlerdir. Oltu Kalesi'nde bulunan Manuçar, düşmanları üzerine gelirken gafil davranıp aznavurları kalede bırakarak kendisi beş aznavurla, yine bir aznavur olan İvane'nin yanına gitmiştir. Bunu duyan Kvarkvare de kaleyi kuşatarak almış ve içine

¹⁰⁹ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 25 vd. Bir belgeden. Samshe'de bulunan İbaşeri'nin İstanbul'da bulunan babası Kurtsina'ya bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Bk. TSMA, E. 6668.

¹¹⁰ Haydar Çelebi, 481 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 169; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 12; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 60.

¹¹¹ Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 160; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 42.

¹¹² Hasan-ı Rumlu, I, 167; Abuladze, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 626.

¹¹³ Haydar Çelebi, 491; Miroğlu, *Bayburt Sancağı*, s. 19; a. mlf., *Kemah Sancağı*, s. 18, 21; Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 120, 160; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 53; a. mlf., *Narkvevebi*, s. 169 vd.; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 13; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 60.

¹¹⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s. 21.

askerlerini yerleştirmiştir. Ayrıca mektupta, savaşta şehit düşen Bayburt beyinden de söz edilmektedir¹¹⁵.

Samshe'deki Osmanlı müttefiki olan Gürcüler, mücadelelerini bundan sonra da devam ettirdiler. Kendisine gelen bir Gürcü beyinin bütün Gürcülerin itaat ettiklerini haber verdiğini bildiren Kemah beyi, 1517 Kasım başında bölgeye yardım gönderilmesini istedi¹¹⁶. 6 Ocak 1518 günü toplanan divanda Gürcü beylerine hükümler gönderilmesi kararlaştırıldıktan sonra 10 Ocak günkü divanda, Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş bir aznavur olan Kursine'ye, tasarrufunda olan Hahuli'nin sancak olarak verilmesi kararlaştırıldı. Kısa bir süre sonra 20 Ocak günü toplanan divanda da kendisi adına bir ocaklık beratı düzenlendi¹¹⁷. Osmanlı taraftarı olan Manuçar, Samshe'de yeniden iktidara gelemeyse de bazı yerler Osmanlı taraftarı aznavurların elinde kalmış oldu.

3. Samshe'de Kvarkvare Dönemi ve Osmanlı Nüfuzunun Sekteye Uğraması

Osmanlı Devleti, Samshe ile yeterince ilgilenememiş ve Manuçar, Kvarkvare karşısında başarılı olamamıştır. Başlangıçta aznavurların desteğiyle, Kvarkvare'yi yenerek kendisini atabey ilan eden Manuçar, bu başarısını sonraki mücadelelerde sürdürmedi ve bir kenara çekilmek zorunda kaldı. Kvarkvare, Samshe atabeyi olmakla birlikte pek çok şehrin idaresi başka mahalli beylerin elinde kalmaya devam etti. Atabey Kvarkvare ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerine ait olup Osmanlıların Gürcistan ve Kuzey İran'a yapacakları seferden de söz edilen bir belgede, atabey ve diğer beylerin Samshe'de sahip oldukları yerler hakkında önemli bilgiler verilmekte, ayrıca Manuçar'ın bir manastıra çekilmiş olduğu belirtilmektedir¹¹⁸.

¹¹⁵ TSMA, E. 7296. Mektupta ayrıca şunlar zikredilmektedir: Kürsine'nin oğlu İbaşer, Zakariya'nın oğlu Hahular ve beş aznavuru yakalayıp hapsedmiş, bunun üzerine Kursine durumu bir adamıyla İstanbul'a bildirmiştir. Beylerbeyinden, bir adam gönderip Bayburd beyi ve İspir subaşı vasıtasıyla, Zakariya'nın oğlu ile beş aznavuru Kürsine'nin oğlu İbaşer'den alıp İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Kürsine'nin oğluna yazılan mektup, Bayburt Beyi Mehmet Bey vasıtasıyla İspir subaşısına ve subaşının adamıyla İbaşeri'ye ulaştırılmış ve gönderilen adamlar alıkonulmuştur. Kendisiyle bağlantı kurulan Kvarkvare, Zakariya'nın oğlunu vermesi, fakat aznavurları vermemesini istemiştir. Zakariya'nın oğlu getirildiğinde hemen İstanbul'a gönderilmiştir. Padişahın fermanını gören İbaşeri'nin İstanbul'dan gönderilen kişi için bunu ben göndermedim dediği, Kursine'nin bir adamının oğlunun ağzından mektup yazdığı bildirilmiştir.

¹¹⁶ Haydar Çelebi, 494; Celalzâde, *Selinnâme*, s. 438.

¹¹⁷ Haydar Çelebi, 495; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 26 vd.

¹¹⁸ BOA, *Fekete*, 134. Belgede ayrıca şu hususlar da zikredilmektedir: Avnik Kalesi'nin solu ve Çobanköprüsü yakınından Gürcistan diyarına girildikten sonra sağ tarafta sarp bir kale olan Küb Kalesi'nden Sapnik'e kadar 200 köy vardır ki, Gorgora aznavurlarından Kanduralı'ya aittir. Buradaki kalelerin çoğu da Kanduralı'nındır. Bir kısmı da Uzunoğulları'na aittir ve bir kısmı Gorgora'nın haslarıdır. Bir dağın yamacında sarp bir kale olan Mamervan Kalesi Gorgora beyin hassıdır. Samağar denen nahiye Neriman denen aznavurun ülkesidir. Neriman ülkesi kırk-elli köydür. Buralar Gorgora'ya aittir. Tortum Kalesi de Gorgora'nındır ama emaneten Kürsine

Çaldıran zaferinden sonra Samshe'de nüfuz mücadelesi sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmiştir. Hatta bu dönemde Kars'ın da Osmanlı nüfuzuna girdiği belirtilmektedir¹¹⁹. Bundan hareketle Yavuz döneminde Osmanlı Devleti'nin Samshe'de nüfuz alanını hangi ölçüde genişlettiği kolaylıkla anlaşılabilir. Bu dönemde Kafkasya'da özellikle Şirvan'la kurulan ilişkilerde Samshe Atabeyliği önemli roller üstlenmiştir¹²⁰.

elindedir. Kürsine'nin eski kalesi Akçakale idi. Bunlar şimdi Rüstem adlı bir aznavurun elindedir. Bu bölgede yirmi-otuz müstakil aznavur vardır. Bu nahiyenin girecek yerleri Ovacık, İspir ve Vesirik taraflarıdır. Oltu ve Mamervan kaleleri de Gorgora'nındır. Oltu Kalesi eskiden Daveli'nin merkezi imiş. Daveli'de tahminen 200 köy vardır. Ardanuç Kalesi sağlam bir kale olup yakın zamanda onu Gorgora, amcası oğlu Yuvane Bey'den almıştır. Kızılahmedoğlu Mirza Bey Sultan Selim zamanında vardığında Gorgora'nın kaynatası olan Surhan, Kürsine'nin ailesiyle birlikte, Tümük suyunun üzerindeki bir yerde saklanmış. Orası feth edilince onlar oradan çıkarılmışlar. Kürsine'nin İstanbul'a gelmesinin sebebi, ailesinin götürülmüş olması idi. Başlangıçta haber alamamış, fakat sonradan oğullarıyla birlikte gelmiş. Onun Tümük nahiyesine bağlı ve buranın yukarısında Kilisha adında sağlam bir kalesi vardır. Tümük Kalesi, Gorgora'nın kaynatası Surhan'ın kardeşinin oğlu ve tanınmış aznavurlarından Rızbar'ındır. Tümük nahiyesinden ilerisi, Kızılbaş'a ait olan Döş-Cavahet'tir. Gorgora'nın akrabalarından olan Minuçihr, bir kilisede oturur. Amcası oğulları Yuvane Bey ve Keyhüsrev'dir. Kvarkvare'nin kayınları Surhan oğulları beş kardeş olup büyüklerinin adı Kutna'dır. Amcalarının oğulları Rızbar ve Yotam'dır. Bunların kırk-ellişer aznavurları vardır. Surhan'ın kardeşi Boknuk'un pek çok oğlu vardır. Bir de Esferidun vardır. Ud nahiyesi, Aznavur Anderman'ın ülkesidir. Kanduralı ve aznavur kardeşlerinin imlahor denen bir suyu vardır. Meşhur biri olan ve bu vilayetin haricinde de yerleri bulunan Gürhyar'ın da çok kardeşleri vardır, büyük bir topluluktur. Akrabalarıyla onların akrabası olan Şermazan oğlunun ülkesi Cavahet'tir. Gorgora'ya ait olan yerler bunlar olup ötesi Azğur denen kilisenin önünden akan sudan Gürcistan'a doğru Emirza Çabuk'un kızkardeşinin oğlu Vahtang Melik ülkesidir ki, o öldükten sonra burayı onlar tasarruf ederler.

¹¹⁹ Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, II, 1080.

¹²⁰ Haydar Çelebi, 474.

B. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DÖNEMİ (1520-1566)

1. Atabey Kvarkvare'nin Osmanlı Hakimiyetini Kabulü

Kanunî tahta çıktığında, Manuçar'la giriştiği mücadeleyi kazanarak tahtını korumayı başarmış olan Kvarkvare, Samshe atabeyi idi. Manuçar'ın yenilgiye uğraması Osmanlı Devleti'nin Samshe'deki nüfuzunu bir süre için sekteye uğrattı. Yukarıda zikredildiği üzere mücadeleyi sürdüremeyen Manuçar, köşesine çekildi ve iktidar iddiasından vazgeçti.

Osmanlı Devleti, destek verdiği Manuçar'ın başarısızlığından sonra da Samshe'de nüfuz mücadelesini devam ettirmiştir. Kanunî döneminin ilk yıllarında İspir Gürcülerden alınmıştır¹²¹. Samshe'ye bir sefer düzenleyen Osmanlıların buradan Kartli'ye geçtikleri belirtilmektedir. Vahuşti, Osmanlı ordusunun 1520'de Samshe'ye girdiğini, kaleleri tahkim etmiş olan Kvarkvare karşısında başarılı olamayarak Triyalet'e, oradan da Kartli'ye geçtiğini, fakat burada da mağlup edildiğini belirttikten sonra, dönüşte atabeyin Osmanlı ordusuna gıda yardımı yaptığını kaydetmektedir¹²². Bu olaydan anlaşıldığına göre Kvarkvare, bir süre sonra Osmanlı hakimiyetini kabul etmiştir. Samshe'de elde ettiği başarının ardından Gürcistan'ın tamamına hakim olmak isteyen şaha Yavuz Sultan Selim'in ölümü de bu anlamda bir fırsat vermiştir. Şahın Gürcüler üzerindeki etkinliğinin kendisi için zararlı sonuçlar doğurabileceğini düşünen atabey, bu noktada Osmanlılarla yakınlaşma ihtiyacı duymuş olmalıdır. Sivas Beyi Faik Bey'in İstanbul'a yazdığı 1521 tarihli bir mektupta, Atabey Kvarkvare'nin itaatiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Atabeyin talebi üzerine Mehmed ve Gürcistan ahvaline vakıf Ahmed adlı adamlarını kendisine gönderdiğini bildiren Faik Bey, atabeyin İran'dan yüz çevirip itaat arzusunda olduğunu ve sadakatini göstermek için Avnik Kalesi'ni vereceğini, buna mukabil muhaliflerinin elindeki kaleleri almak için istediğini bildirmiştir. Faik Bey, Yavuz Sultan Selim zamanında atabeyin birkaç adamı İstanbul'da korunup iyi kimseler bu ülkeye gönderilseydi, aznavurların yanı sıra belki bizzat Kvarkvare de İstanbul'a gelerek tâbi olurdu, bölgenin diğer hakimleri de onun oğulları olduğundan Gürcistan'ın tamamen fethi mümkün olurdu, atabey bir aznavuru İstanbul'a göndermek istemektedir, onun itaati yüz aznavurun itaatinden iyidir diyerek atabeyin itaatinin önemine dikkat çekmekte ve itaatini temin için izin istemektedir¹²³.

¹²¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 160.

¹²² Vahuşti, 711 vd. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 242.

¹²³ TSMA, E. 6678.

Bununla birlikte Atabey Kvaşkvaşe'nin, 1521'de bir İşan ordusunun Doğu G¼rcistan'a girmesi ¼zerine korkuya kapılarak Safevilerle ilişkilerini geliştirdiği belirtilmektedir¹²⁴. Atabey, bir yandan muhalifleriyle uğraşırken, diğer yandan İmereti ve Kartli krallarıyla m¼cadele etmek zorunda idi. Nitekim kısa bir s¼re sonra korktuğu olaylarla y¼z y¼ze geldi. Kartli Kralı Davit, 1522'de Samshe topraklarının bir b¼l¼m¼n¼ ele ge¼irdi¹²⁵. Bu durum karşısında atabey ¼areyi Osmanlılarla yakınlaşmakta buldu. Kvaşkvaşe, İşan desteğiyle Manu¼ar karşısında başarılı olmuştu. Fakat, Samshe'deki bir¼ok mahalli beyin de kendisinden bağımsız hareket etme eğiliminde olmaları atabeyi, iktidarını sağlamlaştırmak i¼in Osmanlılarla diplomatik ilişki kurmaya zorlamıştır. Osmanlı Devleti'ne t¼bi olan atabey, bu hareketiyle muhaliflerinin Osmanlılarla ittifak kurmalarını engellemeyi de d¼ř¼nm¼ř olabilir.

2. Samshe'nin İmereti'ye İlhakı

Atabey Kvaşkvaşe, yukarıda belirtildiği ¼zere ¼lkesinin bir b¼l¼m¼n¼n Kartli kralı tarafından işgalinden sonra İmereti kralının saldırısıyla da karşı karşıya geldi. Bunların dışında Osmanlılarla Safeviler arasında başlayan savaşlar da, Samshe Atabeyliği'ni doğrudan etkiledi. Gelişen olaylar, Osmanlı Devleti'nin Samshe'deki g¼c¼n¼ artırmasıyla sonu¼landı.

şeref Han'ın 1532'de İşan'a ka¼ması ¼zerine Osmanlı-İşan savaşları yeniden bařladı¹²⁶. Padişahtan ¼nce b¼lęeye gelen Serdar İbrahim Paşa'ya, 22 Haziran 1534'de Avnik Kalesi'nin anahtarları verildi¹²⁷. ¼zbek h¼k¼mdarı Ubeydullah Han'ın 1534'de bir mektup yazarak İşan'a karşı yardım istemesinden sonra da Kanunı, İrakeyn seferine ¼ıktı¹²⁸. Bu seferle İşan'dan Tebriz ve G¼ney Azerbaycan alındığı gibi, aynı yıl Kanunı'nın Bağdat'a gidişi sırasında Azerbaycan'ın tamamen Osmanlı hakimiyetine girdiği belirtilmektedir¹²⁹. Serdar, padişaha g¼nderdięi bir arzla bu sefer sırasında ¼ıldır taraflarını aldığını ve sancakbeyleri tayin ettiğini bildirmiřtir¹³⁰. Bu sefer G¼rc¼lere karşı yapılmamıştı, fakat onlardan da bazı yerlerin alındığı anlaşılmaktadır. Atabey Kvaşkvaşe'nin 15 Ağustos 1535'te Murcaheti Savaşı'nda İmereti Kralı Bagrat'a esir d¼řmesinden sonra Samshe, b¼y¼k ¼l¼de İmereti kralının denetimine girdi. Fakat Kvaşkvaşe'nin varisi olan Kayhosro ve ona destek veren Otar şalikaşvili ile diğer ileri

¹²⁴ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 17.

¹²⁵ *Kartlis Tshovreba*, II, 242.

¹²⁶ Uzun¼arřılı, II, 349 vd.

¹²⁷ Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, s. 520 vd.; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 160.

¹²⁸ Mehmet Saray, *T¼rk-İşan M¼nasebetlerinde şiiliğin Rol¼*, Ankara 1990, s. 28; a. mlf., *Rus İşgali Devrinde Osmanlı ile T¼rkistan Hanlıkları*, Ankara 1994, s. 5.

¹²⁹ Z. M. Buniyatov, "Azərbaycan", *D¼A*, IV, 319.

¹³⁰ TSMA, E. 4080/2.

gelenler, değişik fırsatları değerlendirerek Samshe'nin yeniden bağımsız olması için çalıştılar. Özellikle Otar Şalikaşvili'nin İstanbul'daki temasları olumlu sonuç verdi ve Osmanlı desteği saęlandı¹³¹.

Bu durum, Osmanlıların Samshe'ye müdahalesine imkan verdi ve Erzurum beylerbeyi Gürcistan'a sefer düzenlemekle görevlendirildi. Zira Erzurum, Samshe ve İran'dan fethedilecek yerler için stratejik konuma sahip bir serhat şehri idi. Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han, 4 Temmuz 1536'da Gürcistan'a bir sefer düzenledi¹³². Yapılan büyük bir savaşta Gürcüler mağlup oldular ve Atabey Kvarkvare kaçtı¹³³. Bu seferde, beş Gürcü beyi itaat etti¹³⁴. Gürcülerden üç-dört sancaklık yer alındı ve buralara sancakbeyi tayin edildi¹³⁵. Bu yerlerin Oltu, Narman, Kiskim ve Artvin havalisi olduğu belirtilmektedir¹³⁶. Osmanlılar, ilk kez Gürcülerden alınan topraklarda sancak kurmuş oldular¹³⁷. Bu dönemle ilgili olarak zikredilen "Gürcistan Gazası"¹³⁸ ve "Gürcistan Ilgarı"¹³⁹ gibi kayıtlarda şehit olanlardan sözedilmesi bu savaşlarla ilgili olmalıdır.

Sefer öncesi Kağızman ve Ardahan İran'a, Kars Ovası ve Pasin Osmanlılara ait olmak üzere Osmanlı-İran sınırı Kars Aladağı-Yahniler-Kısır Daęı¹⁴⁰, ve Osmanlı-Gürcü sınırı ise Erzurum yakınlarındaki Gürcü Boğazı'ndan geçiyordu¹⁴¹.

3. Sohoista Savaşı ve Samshe'nin Yeniden Bağımsız Olması

Osmanlıların Samshe Prensi Kayhosro'ya verdikleri destek, bundan sonra da devam etti. Uzun zamandır İmereti kralına karşı büyük bir mücadele yürüten Kayhosro, Osmanlıların da destek verdiği bir savaşta, 1541'de İmereti Kralı Bagrat'a yenildi¹⁴². Yeniden yardım istenmesi üzerine Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa,

¹³¹ Murcaheti Savaşı ve sonuçları için birinci bölüme bakınız.

¹³² Erzurumî, 152a; Âli, *Nusretnâme*, 70a; Peçevî, I, 191; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 521; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 161; a. mlf., *Kıpçaklar*, s. 162; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 56; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 82; Dündar Aydın, "Erzurum Şehrinin Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskanı ve İlk Sakinleri", *EAÜEFAD*, c. I, sy. 1 (Ekim 1970), s. 109.

¹³³ Erzurumî, 152a; Peçevî, I, 191.

¹³⁴ Erzurumî, 152a; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, 521; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 161; a. mlf., *Kıpçaklar*, s. 162.

¹³⁵ Peçevî, I, 140 vd.; Danişmend, II, 190. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 521; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 163.

¹³⁶ Danişmend, II, 190.

¹³⁷ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 57.

¹³⁸ BOA, TD, 183, s. 69.

¹³⁹ BOA, TD, 190, s. 25.

¹⁴⁰ Danişmend, II, 171; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 160.

¹⁴¹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyiliği*, s. 63.

¹⁴² *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Asatiani, 42.

Samshe'ye gönderildi. 1543 ilkbaharında Oltu Kalesi'ni kuşatan Musa Paşa, durumdan haberdar olarak kaleye yardıma gelen Bagrat ile karşılaştı¹⁴³. Burada yapılan savaşta Osmanlı ordusu mağlup oldu, Musa Paşa da şehit düştü¹⁴⁴. Musa Paşa'nın öldürüldüğünü duyan ve süratle bölgeye gelen Diyarbekir Beylerbeyi Hadim Ali Paşa, Gürcüleri mağlup edip Musa Paşa'nın kesik başını ellerinden aldığı gibi Penek ve Barakan kalelerini de ele geçirdi¹⁴⁵. Bazı Gürcü kaynaklarında, bu savaşta Osmanlı ordusunun sayısı 22.000 olarak verilmektedir¹⁴⁶.

Samshe'yi İmereti kralından almayı bir türlü başaramayan Otar Şalikaşvili ve Kayhosro Osmanlılara tekrar yardım için müracaat edince İmereti kralı da Kartli Kralı Luarsab ile Samegrelo ve Guria beylerinden yardım istedi¹⁴⁷. Gürcü kaynakları, bazen çelişkili olmakla birlikte bu konuda önemli bilgiler vermektedirler. Sohoista yakınlarında Osmanlı desteğindeki Samshe ordusu ile Kartli kralı tarafından desteklenen İmereti birlikleri arasında 1545'de vuku bulan büyük bir savaşta, Kayhosro ve müttefiki Osmanlılar galip geldiler¹⁴⁸. Sohoista savaşından sonra Samshe'de bulunan Tortum, İspir ve Pasin, Osmanlıların eline geçti¹⁴⁹. Bazı kaynaklarda Gürcülerin Osmanlılara karşı birlikte hareket ettikleri, hatta Kartli Kralı Luarsab ve İmereti Kralı Bagrat'ın yanı sıra Kayhosro'nun da Osmanlılara karşı savaştığı belirtilirken¹⁵⁰, diğer bazı kaynaklardan atabeyin Osmanlılarla birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır¹⁵¹.

4. Samshe'de Kayhosro Dönemi ve Osmanlı Hakimiyeti

Sohoista savaşıyla, İmereti kralının Samshe'deki nüfuzu kırılmış oldu. Kvarkvare'nin hapiste bulunduğu Kutais'te ölmesi üzerine, oğlu Kayhosro Samshe atabeyi oldu (1545-1573)¹⁵². Kayhosro, esasen babasının on yıl önce Murcaheti

¹⁴³ Hasan-ı Rumlu, I, 306; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b; Danişmend, II, 260; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 173; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 66. Savaşın tarihi olarak 1545 tarihi de zikredilmektedir. Bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 227.

¹⁴⁴ Hasan-ı Rumlu, I, 306; Peçevi, I, 280; Danişmend, II, 260; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 173; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹⁴⁵ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 130a. Ayrıca bk. Hasan-ı Rumlu, I, 306; Danişmend, II, 260; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 174; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 66.

¹⁴⁶ *Parizis Kronika*, s. 42; krs. *Chronique Georgienne*, s. 8.

¹⁴⁷ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹⁴⁸ *Parizis Kronika*, s. 43; *Chronique Georgienne*, s. 8; Vahuşti, 403; *Kartlis Tshovreba*, II, 23, 242; Allen, *Georgian People*, s. 139; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 58.

¹⁴⁹ Pitcher, 139. Bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

¹⁵⁰ *Parizis Kronika*, s. 43; *Chronique Georgienne*, s. 8.

¹⁵¹ *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 59.

¹⁵² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 57; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 83.

savaşında İmereti kralına esir düşmesinden beri fiilen bu makamı işgal etmekteydi. Babasının ölümünden sonra ise hukuken de bu makamın sahibi oldu. Gürcü tarihçi Vahuşti, Osmanlıların iktidarı elde etmesine yardımcı oldukları Kayhosro'dan İran'a karşı girişilecek seferlerde destek istediklerini bildirmektedir¹⁵³. Kayhosro'nun Samshe'yi İmereti'den bağımsızlaştırmasında ve atabeylik makamını elde etmesinde ona, Osmanlılar kadar Samshe'de bulunan mahalli beyler de destek verdiler. Osmanlı Devleti'nden gördüğü büyük destekle atabey olan Kayhosro, bir süre sonra izlediği politikalarla Osmanlılardan uzaklaşmaya başladı. Babası Kvarkvare ise, İran desteğiyle tahtı ele geçirdikten sonra Osmanlı hakimiyetini kabul etmişti.

Yeni atabey Kayhosro, bir süre sonra İran yanlısı bir politika izlemeye başladı¹⁵⁴. Atabeyin buna mecbur olduğu anlaşılmaktadır. Zira Sohoista savaşından sonra Kartli Kralı Luvarsab, Samshe'den Cavaheti, Göle ve Ardahan'ı işgal etti. Kartli kralı, savaş öncesi, vereceği desteğe karşılık olarak Kür nehrinin doğusunda bulunan bölgelerin kendisine bırakılması konusunda İmereti kralıyla anlaşmıştı. Ülkesinin Kartli kralınca işgal edilmek üzere olduğunu gören atabey, Osmanlıların da giderek daha fazla etkin olmaması için Şah Tahmasb'a başvurdu. Bunun üzerine şah, 1546'da düzenlediği bir seferle, Atabey Kayhosro'yu itaat ettirdi. Kartli kralı, Samshe'ye gelen şahın karşısına çıkamadı. Şah da Cavaheti'yi ele geçirip Samshe feodallerinin ileri gelenlerinden İcu ve Şermazan'ı öldürdü¹⁵⁵.

Bazı Gürcü tarihçiler, atabeyin İran vassalı olmasını Samshe'de giderek artan Osmanlı etkisine bağlamaktadırlar¹⁵⁶. Yine Gürcü tarihçilerine göre İmereti ve Kaheti kralları da şaha tâbi olmuşlardır. Kartli kralının bağılılık göstermemesi üzerine şah, Kartli'ye bir sefer düzenlemiştir. Atabeyin İran hakimiyetini kabul etmesinde başka sebeplerin varlığı da söz konusu olabilir. Nitekim Samshe ile İran arasında kurulan bu yakınlaşmadan sonra Şah Tahmasb, 1548'de Otar Şalikaşvili'nin kızı ile evlendi. Aslında şah, atabeye damad olmak istemişti. Fakat onun kızı olmadığından Samshe'nin ikinci önemli adamı olan Otar Şalikaşvili'nin kızı ile evlendirildi¹⁵⁷.

5. Kanunî'nin İkinci Doğu Seferi

Kanunî Sultan Süleyman'ın birinci doğu seferi sırasında Samshe'deki bazı yerlerin alındığına değinilmişti. Kanunî'nin ikinci doğu seferi sırasında da, yine

¹⁵³ Vahuşti, 714.

¹⁵⁴ Erzurumî, 154a; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 521.

¹⁵⁵ Vahuşti, 404; *Kartlis Tshovreba*, II, 24.

¹⁵⁶ Berdzenişvili-Canişia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219.

¹⁵⁷ Vahuşti, 715; Allen, *Georgian People*, s. 152. Şahın, atabeyin kızıyla evlendiği de belirtilmektedir. Bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 243.

Samshe'deki bazı yerler Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Kanunî, Tebriz'e girdikten sonra Ağustos 1548'de bir süreden beri İranlıların elinde olan Van Kalesi'ni alarak Halep'e dönmüştü¹⁵⁸. Halep'ten 6 Haziran 1549'da hareket eden Kanunî, 3 Temmuz günü Diyarbakır'ın güneybatısındaki Karacadağ yaylasına geldiğinde, Gürcülerin daha önce fethedilen kaleleri geri almak için saldırıya geçtikleri haberi aldı ve Üçüncü Vezir Ahmed Paşa'yı Samshe'ye gönderdi¹⁵⁹. Kanunî, Halep'e gelmeden önce de, Veziriazam Rüstem Paşa'ya, sınıra yığınak yaptıkları bildirilen İranlılar ve Gürcülere karşı hazırlık yapılması talimatını vermişti. Dünder Aydın, Gürcülerin sınıra yığınak yaptıkları haberi üzerine İran seferinden vazgeçilerek Gürcüler üzerine yürümeye karar verildiğini belirtmektedir¹⁶⁰.

Osmanlı kaynakları, seferin sebebi olarak Gürcülerin Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'yı şehit etmelerinin yanı sıra sarp kalelere çekilip daima isyan halinde olmalarını, bazen Osmanlı bazen İran tarafını tutan bir politika izlemelerini ve Osmanlılar başka yerlerde meşgul iken bazı saldırılar düzenlemelerini göstermektedirler¹⁶¹. Kanunî de, sefer sonrası Fransa kralına yazdığı mektupta Gürcülerin güçlü bir askerî yapıya sahip olduklarını, iki tarafı kollayan bir politika izleyerek şartlara göre Osmanlı veya İran tarafında yer aldıklarını ve zaman zaman Osmanlı garnizonlarına saldırılar düzenlediklerini belirtmektedir¹⁶². Seferin sebebi olarak ayrıca şahın 1548'de Samshe'ye girmesi¹⁶³, atabeyin Osmanlı hakimiyetinden çıkıp İran'a tâbi olması¹⁶⁴ ve şahın bu seferi sırasında Gürcülerin Yusufeli, Artvin ve Tortum bölgesini Osmanlılardan geri almaları¹⁶⁵ gibi değişik hususlar da zikredilmektedir. Şahın Sünnilere tasallutu, Rüstem Paşa'nın Gürcistan üzerine gidilmesi yolundaki telkinleri, Özbeklerin yardım istekleri ve Elkas Mirza'nın ilticası¹⁶⁶ gibi hususlar da seferin düzenlenmesinde etkili olmuştur.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, II, 360.

¹⁵⁹ Celalzâde Mustafa, *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, nşr. Petra Kappert, Wiesbaden 1981, 404b; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Hafız Ketb Âli, İstanbul 1341, s. 443; Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 71a-b; Solakzâde, 513; Peçevî, I, 283; Münecçimbaşı, III, 500; Uzunçarşılı, II, 360; Danişmend, II, 261. Gürcistan fethinde büyük hizmetleri olan Kara Almet Paşa, Hürrem Sultan'ın tahrikleri sonucu 28 Eylül 1555'de idam edilmiştir. Bk. Uzunçarşılı, II, 551.

¹⁶⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 67, 110.

¹⁶¹ Celalzâde, *Tabakât*, 402a; Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 71a-b; Solakzâde, 513; Münecçimbaşı, III, 500; Danişmend, II, 260. Ayrıca bk. Hammer, VI, 11; Uzunçarşılı, II, 360.

¹⁶² Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon Ambassadeur pour le Roy en Levant*, nşr. M. Ch. Schefer, Frankfurt 1995, s. 264. Mektupta (s. 263-265) Gürcistan seferi ve Kapitülasyonlara dair önemli bilgiler yer almaktadır.

¹⁶³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 179; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 333; Pitcher, 120.

¹⁶⁴ Danişmend, III, 16; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 195.

¹⁶⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 522; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 174, 198. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakarvelo-Osmaleti*, s. 64; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 67.

¹⁶⁶ Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 334; Kazıcı, XI, 312.

Ahmet Paşa sefere hazırlanırken Gürcülerin ani bir baskınını önlemek için Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa önden gönderildi ve onun Ardahan'a tâbi Gürcü kalelerinden Barakan, Kümük, Penek, Samağar, Germik, Parnak ve Aha'yı fethettiği haberi Ahmet Paşa'nın hareketinden bir gün sonra padişaha ulaştı¹⁶⁷. Serdar, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 25 Ağustos 1549'da yola çıktı¹⁶⁸.

Serdar, 8 Eylül günü Erzurum Kalesi önünde konaklayarak askerlerin toplanmasını bekledi¹⁶⁹. Erzurum, Zulkadriye, Sivas ve Karaman beylerbeyleri de maiyetine verilmiş olan serdar, burada gıda ve erzak ihtiyacını da karşıladıktan sonra 10 Eylül günü Samshe'nin en güçlü kalesi olan Tortum Kalesi'ne doğru yola çıktı¹⁷⁰. Burası Atabey Kayhosro'nun merkeziydi¹⁷¹. Osmanlı ordusunun sayısının yeniçeriler dahil 40.000 olduğu belirtilmektedir¹⁷². Birkaç günlük bir kuşatmadan sonra 13 Eylül günü Tortum Kalesi alındı¹⁷³. Kanunî'nin sefer sonrası Fransa kralına yazdığı mektupta da, Tortum'un, 11 Eylül 1549 günü kuşatıldığı, kale komutanının teslimine yanaşmadığı, fakat sonunda halkın eman istediği, 13 Eylül günü kaleye giren Osmanlıların bir sancakbeyi tayin edip garnizon yerleştirdikleri ifade edilmektedir¹⁷⁴. Kalenin birkaç günlük kuşatma sonunda alındığını belirten bazı Osmanlı tarihçileri ise serdarın buraya 12 Eylül günü geldiğini belirtmektedirler¹⁷⁵. Tortum'un fethi ve buraya sancakbeyi tayin edilip dizdar ve muhafızlar konduğu gibi bu sırada buraya yakın Nihah ve Emirahur kaleleri de savaşız alındı¹⁷⁶. Daha önce Nihah Kalesi üzerine gönderilen Maraş Beylerbeyi Baltacı Mehmet Paşa'nın, Tortum yakınındaki bu kaleyi 12 Eylül günü fethettiği belirtilmektedir¹⁷⁷.

¹⁶⁷ Celalzâde, *Tabakât*, 402a-403a; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 68, 111. Kalelerin fethi haberinin padişaha, Halçp'te bulunduğu sırada ulaştığı da belirtilmektedir. Bk. Danişmend, II, 260.

¹⁶⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b; Peçevî, I, 284; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 64; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 35. Padişahın 25 Ağustos'da Karacadağ Yaylasına geldiği ve Ahmet Paşa'nın 29 Ağustos günü yola çıktığı da belirtilmektedir. Bk. Danişmend, II, 261.

¹⁶⁹ Celalzâde, *Tabakât*, 407b; Kırzoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 199.

¹⁷⁰ Celalzâde, *Tabakât*, 407b; Danişmend, II, 261; Kırzoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 199 vd.; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 64.

¹⁷¹ Chesneau, 265; Kırzoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 199; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 336; Kazıcı, XI, 314.

¹⁷² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 64; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 35.

¹⁷³ Peçevî, I, 284; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 69, 112; ; Kazıcı, XI, 314.

¹⁷⁴ Chesneau, 265.

¹⁷⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b; Solakzâde, 513. Ayrıca bk. Danişmend, II, 262.

¹⁷⁶ Celalzâde, *Tabakât*, 408a; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b; Peçevî, I, 284; Solakzâde, 513. Yusufeli-Kiskim'deki aynı adlı kaleden ayırmak için Tortum Nihak'ı da denen buranın eski Tortum Kalesi'nin 10 km güneydoğusunda bugünkü Tortum ilçe merkezi olduğu belirtilmektedir. Bk. Kırzoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 200.

¹⁷⁷ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 112.

Ayrıca bu sefer sırasında 17 Eylül'de güçlü Akçakale teslim oldu¹⁷⁸. Ayrıca Petekrek (Tepekred), Eşred ve diğer Akçakale gibi kaleler de alındı¹⁷⁹. Yüksek bir kale olan Ağcakale, 22 Eylül'de fethedildi ve aynı gün Eşkesor Kalesi ile ona bağlı iki kalenin de anahtarları geldi¹⁸⁰. Bunlar dışında on beş kale, Pertekrek Kalesi ve buraya bağlı iki kale daha alındı, on beşi bırakılıp gerisi yıkıldı¹⁸¹.

30 Eylül günü Peneskert, Anzav ve diğer Akçakala ile onlara bağlı on beş kale teslim oldu. Ertesi gün Tortum'da Haho köyünde bulunan Gürcü beylerinden Rad Bey'e ait olan Radik Kalesi teslim alınarak içine muhafızlar konuldu. 3 Ekim'de Erzurum hududuna yaklaşıncı Livane Deresi'ne giren asker pek çok ganimet elde etti. Yine Gürcistan'ın muazzam kalelerinden Pertekrek ve ona tâbi Nihah ile Kiskim kalelerinde savaş duyulunca, Vezir Ahmed Paşa varıp 7 Ekim günü feth etti. Serdar, 24 Ekim günü Diyarbakır'da kendisini beklemekte olan padişahla buluştu ve pek çok iltifata mazhar oldu. Ahmet Paşa'nın Gürcistan seferinden dönmesinden sonra padişah, 4 Kasım 1549'da İstanbul'a dönmek üzere buradan ayrıldı¹⁸².

Kanunî'nin ikinci doğu seferinin Osmanlılar lehine en önemli sonuçlarından biri, Samshe'de dört sancaklık yerin fethedilmiş olmasıdır¹⁸³. Samshe'de fethedilen yerlerde Tortum, Ağcakale, Kemhis ve Livane Deresi adında dört sancak kurularak¹⁸⁴ Erzurum'a bağlandı¹⁸⁵. Ayrıca buraların bir sancak kabul edilerek bir beye verildiği de ifade edilmektedir¹⁸⁶. Kanunî, seferden sonra çeşitli ülke hükümdarlarına yazdığı mektuplarda sefer sırasında elde edilen zaferler hakkında bilgi vermiştir. Mesela Avusturya İmparatoru Ferdinand'a gönderdiği zafernâmede bu sefer sırasında otuz bir şehrin alınıp diğer on dördünün de tahrip ve yirmi sekiz yerin tahkim olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Venedik dükü ile Lehistan kralına da konuyla ilgili mektuplar gönderilmiştir¹⁸⁷. Fransa kralına yazılan mektupta ise, Vezir Ahmet Paşa'nın

¹⁷⁸ Chesneau, 265. Ayrıca bk. Peçevî, I, 284; Solakzâde, 513; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 69.

¹⁷⁹ Peçevî, I, 284.

¹⁸⁰ Celalzâde, *Tabakât*, 409a; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b.

¹⁸¹ Peçevî, I, 284. Ayrıca bk. Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 35; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 336.

¹⁸² Celalzâde, *Tabakât*, 409b; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 71b-72a; Hammer, VII, 12. Ayrıca bk. Peçevî, I, 284; Solakzâde, 513; Danişmend, II, 262; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 69.

¹⁸³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 198; ; Kazıcı, XI, 314.

¹⁸⁴ Celalzâde, *Tabakât*, 410a; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 72a; Danişmend, II, 262; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 522; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 200, 385. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 81; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

¹⁸⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 203, 385; a. mlf., *Kars Tarihi*, 522; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 336.

¹⁸⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 72a; Peçevî, I, 284; Uzunçarşılı, II, 360.

¹⁸⁷ Hammer, VI, 12. Müellif, mektubun Avusturya İmparatorluğu hazine-i evrakında yalnız Latince bir tercümesinin bulunduğunu belirtmektedir.

Gürcistan'a düzenlediği seferde Gürcülerin itaat ettiği, alınan otuz beş müstahkem kaleden on dördünün tahrip edildiği, yirmi beşine ise garnizon yerleştirildiği, ülkenin dört sancağa ayrılarak beylerbeylik yapıldığı bildirilmiştir¹⁸⁸.

Bu seferlerle Samshe'nin bir bölümü Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Alınan kaleler arasında Çoruh havzasındaki Barakan, Kümük, Penek, Pertek, Samağar ve Akha kalelerinin yanı sıra¹⁸⁹, Tortum, Nihah, Emirahur, Akçakale, Eşkesor ve Kemhis kaleleri de zikredilmektedir¹⁹⁰. Bir buçuk ay içinde başta Tortum ve Akçakale olmak üzere önemli yirmi kalenin¹⁹¹ veya elliden fazla kalenin alındığı¹⁹² da belirtilmektedir. Osmanlı kaynakları, zaferle sonuçlanan seferde sayısız esir ve çok sayıda ganimet alındığını¹⁹³ da eklemektedirler.

Ahmet Paşa'dan önce gönderilen Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın Gürcistan seferini 1548 yılında gösterenler de vardır¹⁹⁴. Fakat bunun Ahmet Paşa'ya öncü olarak gönderildiği seferle aynı olması gerekir. Ayrıca 1548 yılı içinde Samshe'ye bir Osmanlı saldırısı olmamalıdır. Zira bu yıl Osmanlı ordusuna gıda yardımı yapan atabeyin ülkesi Samshe'ye, yardımın ardından bir sefer düzenlenmesinin gerekçesi olamaz. Zira Kanunî Tebriz üzerine yürürken Gürcüler, Osmanlı ordusuna gıda yardımı yapmışlardır. Gürcü elçilerin padişahla görüşmesi sırasında orada bulunan Fransa elçisi d'Aramon'un kâtabi Jean Chesneau, küçük atlara binmiş ve kendi örflerine göre giyinmiş olan Gürcü elçilerin, 26 Haziran 1548 günü Hasankale'de padişahla görüşüp bağlılıklarını bildirdiklerini, ayrıca koyun, peynir ve meyveden oluşan gıda yardımı yaptıklarını ve memnun bir şekilde buraya yakın olan ülkelere döndüklerini nakletmektedir¹⁹⁵. M. Svanidze'nin de belirttiği gibi

¹⁸⁸ Chesneau, 265.

¹⁸⁹ Müneccebaşı, III, 500; Danişmend, II, 260; M. Tayib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul 1992, s. 135; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 522; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 195; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 64.

¹⁹⁰ Müneccebaşı, III, 500. Ayrıca bk. Danişmend, II, 262.

¹⁹¹ Hammer, VII, 12; Uzunçarşılı, II, 360, 449; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

¹⁹² Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 69. Alınan yerlerden çoğunun adının yanlış okunduğu ifade edilmektedir. Bk. M. Cavid Baysun, "Ahmed Paşa-Kara Ahmed Paşa", *İA*, I, 193.

¹⁹³ Peçevi, I, 284. Ayrıca bk. Solakzâde, 513.

¹⁹⁴ Danişmend, II, 260; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 522; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 174; Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 336.

¹⁹⁵ Chesneau, 77. Yazar, ayrıca şunları nakletmektedir: "Gürcü elçiler, en güçlü Hıristiyan kral olarak bildikleri Fransa kralının elçisinin burada olduğunu öğrenince görüşmek istemişler. Kendilerinin de Hıristiyan olduklarını ve Fransa kralıyla görüşmek istediklerini söylediler. Biraz ülkelerinin peynirinden ve biraz da atlar için arpa verdiler. Biz de daha önce tatmadıkları şarabımızdan içtik".

ülkelerinin buraya yakın olduğu ifadesinden gelenlerin Samshe atabeyinin elçileri oldukları anlaşılmaktadır¹⁹⁶.

6. Kanunî'nin Üçüncü Doğu Seferi

Kanunî'nin ikinci doğu seferinden sonra da Samshe'deki fetih hareketleri devam etti. Osmanlılar, 1550'de Samshe'nin güneybatı bölgelerinden Tao'yu ele geçirdiler¹⁹⁷. Erzurum Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa döneminde Gürcistan'a iki sefer düzenlendi. İşhan Muharebesi ile sonuçlanan ilk seferde, bir Gürcü beyine ait dört kale ve Tavsker bölgesi, Gönye Seferi olarak bilinen ve Trabzon Sancakbeyi Mustafa Bey komutasında düzenlenen ikinci sefer sonunda ise Macehil ile çevresindeki dört kale alındı. Tavsker, 18 Kasım 1550'de Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın oğlu Rıdvan'a verildi¹⁹⁸.

Samshe'ye yapılan Osmanlı akınları bundan sonra da devam etti. Kara Mustafa Paşa'dan sonra Erzurum beylerbeyi olan İskender Paşa, 1551 yılında Samshe'ye girerek Ardanuç Kalesi'ni aldı. Paşa'nın Samshe Atabeyi Kayhosro'yu itaat ettirdiği, fetih sırasında ele geçirilen önemli eşyalar arasında Nuşirevan hazinesinden çıkmış olduğu söylenen bir kadehin de bulunduğu belirtilmektedir¹⁹⁹. Gürcü kaynaklarında ise Ardanuç'un fethi 1553 yılında gösterilmektedir²⁰⁰. "Sabık Oltu kullarından Sinan kethüdanın Ardanuç seferinden tımar aldığı"²⁰¹ kaydından da anlaşılacağı üzere bu sefere katılanlara, hizmetlerinin karşılığı olarak tevcihat yapılmıştır.

Kanunî'nin ikinci doğu seferi sırasında meydan savaşını kabul etmeyerek geri çekilen Şah Tahmasb, Osmanlı ordularının Tebriz'e kadar ilerlemelerine engel olamamıştı. Padişahın İstanbul'a dönmesinden sonra ise, terk ettiği yerleri geri almak için harekete geçmişti. Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen bir belgede, şahın daha önce fethedilen yerleri geri almak için Gürcülerle de ilişkili olarak ümerasını 3.000'den fazla askerle Ardahan'a gönderdiği ve bu bölgede yeni fethedilmiş olan Kinzomal ile Kvakril kalelerini zaptetmek istediği belirtilmektedir. Belgede ayrıca Kvākri̇l Kalesi'nden İran köslerinin işitildiği, serhat muhafazasıyla görevlendirilen Kemhis Kullarağası Mehmed Ağa'nın kalelerin zahiresi ve silahı bulunduğu korku çekmediği, şahın Ardahan'a geleceğine dair serhat

¹⁹⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 61.

¹⁹⁷ Vahuşti, 716; *Kartliş Tshovreba*, II, 243; Allen, *Georgian People*, s. 148; Pitcher, 140.

¹⁹⁸ Aydın, *Erzurum Beylerbeyiliği*, s. 70 vd.

¹⁹⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307a, 360a; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 207; Emeccn, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 336.

²⁰⁰ Bk. *Parizis Kronika*, s. 43; *Chronique Georgienne*, s. 9.

²⁰¹ BOA, MD, II, 8: 1 Rebiülevvel 963 (14 Ocak 1556) tarihli buyruldu.

beylerine yazdığı mektuplarla verilen cevapların daha önce Mirza Ali ile İstanbul'a gönderildiği, daha önce Kars Kalesi üzerine gönderdiği Ulu Bey Han'dan kaleyi yakmasını istediği, casusların bildirdiğine göre düşmanın Ardahan Kalesi'nden Kars Kalesi'ne gelerek bir süre oturup bir kısmını yakıp şahtan ve Gürcistan'dan gelen askerden başka Irak askerinden de yanına asker toplanmak üzere olduğu, Ardanuç Kalesi'ni teslim eden Varaza Bey ve Tortum'dan çıkıp şimdi fethedilen Klarjeti Kalesi ve birkaç paşa, kale sahibi olan Luvarsab Bey'in kendisiyle oldukları, Ardanuç Kalesi'yle diğer kalelerin fethedildiği ve şahın Gürcistan'a geldiği belirtilerek gelişmelerin Gürcistan beylerinin itaatine sebep olacağı ümidi dile getirilmektedir²⁰².

Parsadan Gorgicanidze, atabeyin şaha mektup yazarak ülkesine giren Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'nın Ardanuç'u kuşattığını bildirip yardım istediğini, bunun üzerine İran ordusunun bölgeye gelerek bazı kaleleri aldığını belirtmektedir²⁰³. Osmanlı hakimiyetindeki kaleleri almak için Şah Tahmasb'dan yardım isteyen Atabey Kayhosro'nun bir Osmanlı ordusunun Samshe'ye gelmesi üzerine korkarak yeniden şaha başvurduğu, bunun üzerine şahın sefere karar verdiğini kaydeden Vahuşti ise, bu arada atabeyin en önemli adamı Otar Şalikaşvili'nin bir mektup yazarak savaşın sebebinin Osmanlıları metbu tanımları olduğunu belirtmesi üzerine padişahın Samshe'yi atabeye verdiğini ve şahın İran'a geri dönmek zorunda kaldığını kaydetmektedir²⁰⁴.

İskender Paşa'nın Samshe'de fethettiği yerlerden Ardanuç, Şavşat, Göle ve Ardahan Erzurum'a bağlanmıştır²⁰⁵. Daha önce 1549'daki Gürcistan seferinden sonra kurulmuş olan Pertekrek Sancağı, 16 Ağustos 1552'de Gürcü beylerinden Beka'ya verildi. Beka, 1557'de Müslüman olup Sefer adını alınca buraya bu kez ocaklık olarak sahip oldu. Ayrıca Livane Deresi de, daha sonra Müslüman olarak Mehmed adını alacak olan kardeşine verilmiştir²⁰⁶.

Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa'nın, Samshe'deki fetih hareketleri sırasında şehit edildiği yukarıda zikredilmişti. Son seferler sırasında da "Gürcistan Muharebesi" olarak kaydedilen bir savaşta daha önce Karahisarişarki sancakbeyliği yapmış olan Mehmet Bey'in şehit olduğu kaydedilmektedir²⁰⁷.

²⁰² TSMA, E. 8514.

²⁰³ Gorgicanidze, 5.

²⁰⁴ Vahuşti, 714 vd.

²⁰⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 385.

²⁰⁶ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 72.

²⁰⁷ BOA, *Ruznamçe*, XIV, 31b.

Osmanlıların Samshe'ye girdikleri sırada içerdeki feodal mücadelelerin buranın fethini kolaylaştırdığı belirtilmektedir²⁰⁸. İskender Paşa'nın Ardanuç'u fethettiği sırada Kartli Kralı Luarsab'ın bazı muhalif Meshi tavadlarının da yardımıyla Ardahan'ın bir bölümünü alması üzerine iki ateş arasında kalan Kayhosro, Şah Tahmasp'tan yardım istedi. Şeki'de bulunan şah, Samshe'ye gelerek Cavaheti'yi tahrip ve Kayhosro karşıtı tavadları bertaraf etti. Luarsab'ın aldığı yerleri de atabeye verdikten sonra çok sayıda esir ve ganimetle geri döndü²⁰⁹. Bazı Gürcü kaynaklarında, bu olayın tarihi bir²¹⁰ veya iki²¹¹ yıl sonra göstermektedirler.

Gürcülerden de destek alan şahın Samshe ve Kuzey Ermenistan sınırından saldırıya geçerek bazı kale ve şehirleri aldığının duyulması üzerine sefere karar verildi²¹² ve Erdel seferi durdurularak doğu seferine çıkıldı²¹³. İstanbul'dan 960 Ramazan'ında (11 Ağustos-9 Eylül 1553) hareket eden ordu ertesi yıl ilkbaharda Erzurum'a vardı. Nahçıvan'a ulaşılması üzerine elçiler gönderen şah barış istedi²¹⁴.

Barış teklifine rağmen Samshe'de Osmanlı hakimiyetindeki bölgelere yönelik İran saldırıları devam etti. İran orduları 1554 Ağustos'u sonunda Oltu'ya saldırdılar²¹⁵. Kanunî'nin Nahçıvan'dan dönmekte olmasından yararlanan şah, bir birliği Pasin üzerine, diğer bir gurubu da Mühürdar Şah Halife emrinde Oltu taraflarına gönderdi. Oltu'ya kadar ilerleyerek Sancakbeyi Sinan Bey'i esir eden Mühürdar, dönüşte Kemhis sancağını yağmaladı ve Göle üzerinden geri döndü²¹⁶. İran seferinden dönen Osmanlı ordusu 3 Eylül 1554'de Erzurum'a geldiğinde düşmanın Çoruh boyundaki kalelere saldırmak üzere olduğu haber alındı ve Veziriazam Ahmed Paşa, içinde 4.000 yeniçerinin de bulunduğu bir orduyla bölgeye gönderildi²¹⁷. Ahmet Paşa, 9 Eylül'de Oltu'ya geldiğinde İranlıların çekildiklerini duydu ve 21 Eylül'de Kanunî'nin bulunduğu Erzurum'a döndü²¹⁸. Vahuşti, bu sefer sırasında İranlıların Samshe kalelerini alarak Kayhosro'ya verdiğini, İmereti kralının da gelip Samshe'yi tahrip

²⁰⁸ G. Tivadze, "Samshe-Saatabago s Politikuri Vitareba XVI s-şi", *Mnatobi*, sy. 10 (1947), s. 122-144.

²⁰⁹ Hasan-ı Rumlu, I, 351; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219; Danişmend, II, 265; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 68; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 88.

²¹⁰ Vahuşti, 716; *Kartlis Tshovreba*, II, 243.

²¹¹ *Parizis Kronika*, s. 43.

²¹² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 69 vd.

²¹³ Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", s. 337.

²¹⁴ Erzurumî, 154a-b.

²¹⁵ Çoçievi, "İran-Osmaleti", s. 316.

²¹⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 232; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 73 vd. Sinan Bey'in Müslüman olmuş bir Gürcü beyi olduğu belirtilmektedir. Bk. Çoçievi, "İran-Osmaleti", s. 316.

²¹⁷ Danişmend, II, 292.

²¹⁸ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 74 vd. Ayrıca bk. Çoçievi, "İran-Osmaleti", s. 314.

ettiğini belirtmektedir²¹⁹. Minadoi ise, Kanunî'nin son seferi sırasında Ahilkelek'in Osmanlılar tarafından alındığı ve bundan sonra Türklerin elinde kaldığını iddia etmektedir²²⁰.

Ardahan'da bulunan şahın oğlu İsmail Mirza bu sırada onarılmakta olan Kars'ı tahrip etti²²¹. Bazı Gürcü kaynaklarında İsmail Mirza'nın Kars'ı işgali ve Samshe'nin bazı kalelerini tahribinin tarihi, 1556 olarak gösterilmektedir²²². Bu tarihte bir İran saldırısının olması mümkün değildir. Zira birinci bölümde ele alınan Amasya Antlaşması henüz yeni imzalanmış olduğundan, İran'dan böyle bir hareket beklenemez.

Bu sefer sonunda bazı Gürcü beyleri Osmanlı Devleti'ne itaat ettiler ve sahip oldukları yerler, kendilerine mülkiyet üzere bırakıldı. Gürcistan beyleri ve aznavurlarından bazılarının itaat edip hizmet ettiklerini bir mektupla İstanbul'a bildiren Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan fermanla, doğrulukla iltica eden bu Gürcü beylerine kendi memleketleri sancağa uygunsuz sancak olarak, değilse subaşılık olarak mülkiyet üzere verilip kaleleri ve köylerine müdahale edilmemesi, dirliği olmayanlara hizmetlerine göre dirlik verilmesi istenmiştir. Ayrıca bundan sonra Gürcistan hususunda antlaşmaya aykırı davranılmaması istenmiştir²²³.

Uzun zamandır devam eden savaşlardan sonra, Osmanlı Devleti ile İran arasında 1555 yılında Amasya Antlaşması imzalandığı ve buna göre Samshe'nin batı kesiminin Osmanlı hakimiyetine girdiği birinci bölümde ele alınmıştır. Bu gelişmelerden sonra bazı Gürcü beyleri Müslüman olmuşlar ve kendilerine toprak tahsisi yapılmıştır. Bununla ilgili bazı örnekler verilebilir. Erzurum beylerbeyi Gürcü aznavurlarından İlya'nın Müslüman olduğunu bildirerek tımar tevcihi istemiş, bunun üzerine kendisine yazılan hükümde, tımar tevcihinin uygun görüldüğü bildirilmiştir²²⁴. Gürcü beylerinden Sefer Bey ile Müslüman olan Mustafa'nın mülkünü başkalarının kullandığının bildirilmesi üzerine, kendisine başka bir köy verilmiştir²²⁵. Bir gün sonrasının tarihini taşıyan başka bir hükümde de, Sefer Bey ile birlikte Müslüman olan Sinan'a tımar verildiği belirtilmektedir²²⁶.

²¹⁹ Vahuşti, 717.

²²⁰ Minadoi, 85.

²²¹ Kızıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 228. Bk. *Chronique Georgienne*, 9 vd.

²²² Vahuşti, 717; *Kartlis Tshovreba*, II, 243.

²²³ BOA, *Ali Emiri* (Kanunî), 300: Ayas Paşa'ya Evasıt-ı Zilkade 960 (19-28 Eylül 1553) tarihli ferman.

²²⁴ BOA, *MD*, II, 1728: Erzurum beylerbeyine 27 Muharrem 964 (30 Kasım 1556) tarihli hüküm.

²²⁵ BOA, *MD*, II, 1953 (23 Rebiyülevvel 964 / 25 Ocak 1557).

²²⁶ BOA, *MD*, II, 1956.

7. Şavşat Beyinin Müslüman Olması

Kanunî döneminde, özellikle doğu seferleri sırasında pek çok kale alınmış, fethedilen bu yerlerin Osmanlı Devleti'ne aidiyeti Amasya Antlaşması ile İran tarafından da kabul edilmiş ve Samshe, büyük ölçüde Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ayrıca bu dönemde Şavşat beyi Müslüman olmuştur.

1562 yılına ait bir Ruznamçe kaydında, daha önce itaat etmiş olan Şavşat beyinin Müslüman olduğu ve Şavşat'ın kendisine verildiği belirtilmektedir²²⁷. Lala Mustafa Paşa Erzurum beylerbeyi iken 1562'de irsî sancakbeyi olarak eyaletine bağlı bulunan Şavşat beyi ve iki kardeşine Müslüman olmalarını teklif etmiş, onlar da kabul ederek Mehmed, Ahmed ve Mahmud adını almışlardır. Onlarla beraber Gürcülerden büyük bir kitle de Müslüman olmuştur²²⁸. Bir Mühimme kaydında, kardeşlerden en büyüğünün adı Mehmed, ortancasının adı Ahmed ve en küçüklerinin adı ise Mahmud olarak zikredilmektedir²²⁹. Bunların, Osmanlıya katılıp Müslüman olan ilk sancak beyleri oldukları belirtilmektedir²³⁰.

Lala Mustafa Paşa, Şavşat Sancakbeyi Ahmet Bey'e yazdığı bir mektupta, Erzurum beylerbeyliği sırasında Müslüman olup sancakbeyi olmasına kendisinin sebep olduğunu hatırlatmaktadır²³¹. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Ahmet Bey'in Müslüman olması bu olaydan çok sonradır. Zira Lala Mustafa Paşa, Ağustos 1562'de tayin edildiği Erzurum beylerbeyliği görevinden 26 Eylül 1563 tarihinde alınmış ve bu görevi takriben bir yıl sürmüştür²³². Ahmed Bey'in, Eylül 1549'da Müslüman olduğu şeklinde bir görüş de vardır²³³.

Sefer Bey örneğiyle Ahmet Bey'den önce de bazı Gürcü beylerinin Müslüman olduklarına yukarıda değinilmişti. Gürcü beylerinden Şalot Bey'in oğlu²³⁴ ile Pertekrek Beyi Mualla Bey'in²³⁵ Müslüman olduklarına dair kayıtlardan bu konuda başka örneklerin de var olduğu anlaşılmaktadır.

²²⁷ BOA, *Ruznamçe*, 15 (1 Zilkade 969 / 3 Temmuz 1562).

²²⁸ Öztuna, *Türkiye Tarihi*, XIII, 349. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 46.

²²⁹ BOA, *MD*, XXVIII, 762.

²³⁰ Kayabalı-Arslanoğlu, "Kuzey-Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *TK*, XI/126, s. 353

²³¹ Âli, *Nusretname*, 22b-24a. Bazı kaynaklarda ise Şavşat sancakbeyinin adı Yosebit Mehmet Bey olarak geçmektedir. Bk. BA, *MD*, VII, 2303.

²³² Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 149.

²³³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 522

²³⁴ BOA, *MD*, II, 335 (27 Rebiyülahir 963 / 10 Mart 1556)

²³⁵ BOA, *MD*, I, 144 (20 Şevval 961 / 18 Eylül 1554)

C. II. SELİM DÖNEMİ (1566-1574)

Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan II. Selim'in saltanat yılları, Osmanlı-Gürcistan ilişkilerinin en sakin dönemlerindedir. Hem Osmanlılar hem Safevîler Amasya Antlaşması hükümlerine riayet ettikleri için iki taraf arasında savaşlar olmamış ve Gürcistan özellikle de Samshe bu dönemde savaş alanı olmaya tehlikesiyle yüz yüze gelmemiştir. Buna rağmen bazı problemler olmuştur. Samshe'nin batı kesimlerini ele geçiren Osmanlıların İran tarafından da buranın hakimi kabul edilmesi sebebiyle bu bölgeyi yeniden elde etme şansı iyice azalan Atabey Kayhosro, durumu kabullenmek istememiştir.

Mühimme kayıtlarından anlaşıldığına göre Kayhosro, Osmanlılar tarafından fethedilmiş olan yerlere zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Ardahan sancakbeyi, atabey ve önemli adamı Varaza Şalikaşvili'nin, Ardahan sipahilerinin bir kısmını on iki, bir kısmını on beş yıldan beri tımarları olarak tasarruf edip haraçlarını ödedikleri Meşe Ardahan nahiyesindeki Otağlı, Begre Hatun, Vel, Guguna ve diğer bazı köylere müdahale ettiklerini bildirmiştir. Konu kendisine tekrar sorulduğunda da yine mani olduklarını bildirmiş ve bu kez durum Erzurum beylerbeyi tarafından İstanbul'a iletilmiştir. Bunun üzerine, buraların Osmanlı hakimiyetinde olduğu, Şahkulu Sultan'ın Kvarkvare'den sulhta Osmanlı topraklarına saldırmamasını istemişken neden aykırı hareket ettikleri beylerbeyine sorulmuştur. Ayrıca beylerbeyine atabey ve Varaza'ya mektup yazıp Osmanlı hakimiyetindeki yerlere müdahale edilmemesi istenmiştir²³⁶.

Kayhosro'nun adamlarının Osmanlı topraklarına düzenledikleri saldırılarda halktan pek çoğunun malına zarar verdikleri de belirtilmektedir. Ardahan kadısı ile Barakan Kalesi dizdarı Gürcülerden Varaza ve Kayhosro'nun aznavurlarının Osmanlı reayasından pek çoğunun mal ve eşyasını, davarını ellerinden aldıklarını, bir çok köyü tahrip edip halka zulmettiklerini ayrıntılı olarak kaydedilmiş bir defterle İstanbul'a bildirerek şikayette bulunmuşlardır. Defterin bir suretinin de gönderildiği Erzurum beylerbeyinden deftere bakıp mahallinde teftişte bulunması ve arz edilen hususlar doğru ise halkın hakkını vermesi ve durumu bildirmesi istenmiştir²³⁷.

Bu müdahalelerden bir sonuç alamayan Kayhosro, Samshe'de kaybettiği yerleri yeniden elde etmek için İran'la tekrar yakın ilişkiler kurmuştur. Atabey, bu amaçla

²³⁶ BOA, MD, VI, 638: Erzurum beylerbeyine 15 Cumadulahira 972 (18 Ocak 1565) tarihli hüküm.

²³⁷ BOA, MD, VII, 1211: Erzurum beylerbeyine 6 Şevval 975 (4 Nisan 1568) tarihli hüküm

şahla görüşmek için 1570'de Kazvin'e gitti²³⁸. Vahuşti'ye göre Osmanlılar karşısında sıkışıp, onlarla baş edemeyeceğini anladığı için yardım istemek amacıyla gitmişti²³⁹. Şah, anlaşmayı bozmak istemediğinden durumu geçiştirdi ve atabey istediği yardımı alamadan²⁴⁰ bu ümitle beklediği Kazvin'de, 13 Şubat 1573'de öldü²⁴¹.

Osmanlı tarihçileri, Kayhosro'yu Gürcistan'ın meşhur ve büyük hükümdarlarından biri olarak zikretmektedirler²⁴². O öldüğünde, Kvarkvare, Manuçar ve Beka adında üç oğlu vardı²⁴³. Prenslerin yaşları küçük olduğundan ülkeyi başlangıçta anneleri Dedisimedi yönetti²⁴⁴. Bu sebeple Osmanlı kaynakları Dedisimedi'nin Altunkale hakimi olarak şöhret bulduğunu kaydederler²⁴⁵. Daha sonra çocuklar büyüyünce ülkeyi anneleriyle birlikte yönettiler²⁴⁶. Annelerinin Samshe yönetimindeki bu rolü sebebiyle Atabey Kvarkvare ve Manuçar için Osmanlı kaynakları *Karioğlu* demektedirler²⁴⁷.

Vahuşti, Kayhosro'dan sonra büyük oğlu Kvarkvare'nin Samshe atabeyi olduğunu ve dokuz yıl bu görevi yürüttüğünü belirtmektedir²⁴⁸. Kanaatimizce Vahuşti'nin de işaret ettiği gibi Kvarkvare, babasının yerine geçmiştir, fakat yaşının küçük olması sebebiyle devlet idaresi fiilen annesi tarafından yürütülmüştür. Vahuşti Kvarkvare'nin dokuz yıl (ölünceye kadar) bu görevde kaldığını belirtmektedir, fakat bilindiği gibi 1578'de Samshe'nin Osmanlılarca fethiyle Kvarkvare'nin bu görevi sona ermiştir. Fakat bu değerlendirme, Osmanlı hakimiyeti döneminde kendisine bazı

²³⁸ *Kartlis Tshovreba*, II, 244; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 229; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 118.

²³⁹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 119.

²⁴⁰ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 229.

²⁴¹ *Parizis Kronika*, s. 45; *Chronique Georgienne*, s. 11; Vahuşti, 718; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 229; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 103; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 119.

²⁴² Âli, *Nusretnâme*, 68b, 78b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539.

²⁴³ Vahuşti, 718. Minadoi, Kvarkvare'nin adını Aleksandr olarak kaydetmektedir. Bk. Minadoi, 56, 111, 132.

²⁴⁴ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539; Vahuşti, 718; Alasania, "Şenişvnebi", *Parizis Kronika*, s. 142; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 119.

²⁴⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Ebubekir b. Abdullah, 2a; Münecimbaşı, III, 539. Tiflis melikesi olarak gösterilmesi ise zühul eseri olmalıdır. Bk. BOA, MD, XXXII, 501.

²⁴⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539. Kvarkvare Osmanlı kaynaklarında Ğorğora (غرغور: Âli, *Nusretnâme*, 68b ve غورغور: Münecimbaşı, III, 539) olarak geçiyor. Manuçar ise Menuçehr (منوچهر) olarak geçiyor (Âli, *Nusretnâme*, 68b; Ebubekir b. Abdullah, 2a; BOA, MD, XLVII, 145; Münecimbaşı, III, 539). Dedisimedi Osmanlı kaynaklarında (Âli, *Nusretnâme*, 68b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539) Dedesmed (ددهسمد) olarak geçiyor.

²⁴⁷ BOA, MD, LII, 379, 990, LXII, 172, 277, LXVII, 433; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 335b; Rahimizâde, *Gencine*, 31a; Selanikî, I, 118; Karaçelebizade, 460; Danişmend, III, 22.

²⁴⁸ Vahuşti, 718.

sancakların verilmesi ve ölünceye kadar bunları tasarruf etmesi sebebiyle yapılmış olabilir.

Samshe'de Kayhosro'nun ölümünden kısa bir süre sonra iç karışıklıklar oldu. Meshi beylerinin büyük bir bölümü, Varaza Şalikaşvili öncülüğünde genç atabey Kvarkvare'ye karşı bir mücadele başlattılar. İki taraf arasındaki mücadele Samshe'nin tamamen Osmanlı hakimiyetine girmesine kadar sürecektir²⁴⁹.

Kaheti tahtına yeni çıkmış olan Aleksandr'ın bir hareketi, Samshedeki iç karışıklıkları körükledi. Şahın kendisini tahttan uzaklaştarmak istediğini düşünen Aleksandr, en büyük destekçisi olan Otar Çolokaşvili'nin sinsice bir planı ile bu tehlikeyi savuşturmak istedi. Bu plan çerçevesinde Aleksandr, Samshe idaresini elinde bulunduran Dedisimedi'ye, Varaza Şalikaşvili'nin üç oğluyla birlikte kendisini ber taraf edip iktidarı ele geçirmek için bir suikast düzenleyeceğini bildirdi²⁵⁰. Dedisimedi'in iktidarı ele almasında en büyük yardımı yapmış olan Varaza Şalikaşvili onun en önemli adamıydı. Varaza'nın ablası da şahın en gözde eşiydi²⁵¹. Gelişmeler Dedisimedi'nin Varaza'dan şüphelenmesi ve 1574'te onu öldürtmesiyle sonuçlandı. Gence'den Kaheti üzerine yürümekte olan şah, kayınbiraderinin öldürüldüğü haberi üzerine yolunu değiştirip Samshe'ye geldi ve her tarafı tahrip etti. Dedisimedi ise oğullarıyla birlikte kaçarak Acara ormanlarında saklandı. Şah da bu topraklar Osmanlı hakimiyetinde olduğu için daha ileri gidemedi²⁵².

Şah, Dedisimedi'nin oğullarıyla birlikte Samshe'yi terketmesinden sonra Ahilkelek, Tümüük, Hertvis, Çıldır, Ahıska ve Posof bölgelerini, Varaza'nın oğlu Kokola'ya (Mahmud Han) verdi²⁵³. Dedisimedi, daha sonra oğullarıyla Acara'dan dönerek ülkeye sahip oldu.

²⁴⁹ Berdzenişvili-Canaşiya, *Gürcistan Tarihi*, s. 230.

²⁵⁰ Allen, *Georgian People*, s. 153.

²⁵¹ Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 84

²⁵² Allen, *Georgian People*, s. 153. Ayrıca bk. Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 84.

²⁵³ Vahuşti, 718; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 386.

D. III. MURAD DÖNEMİ (1574-1595)

1. 1578 Gürcistan Seferi ve Samshe'de Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi

a. Savaşın Sebepleri

Seferle ilgili olarak İran'ın barışı bozması, bölgeden gelen yardım talepleri ve Osmanlı Devleti'nin İran'da ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanmak istemesi gibi sebepler üzerinde durulabilir. Bazı Kürt beylerinin İran'a sığınmalarının yanı sıra İran'ın Amasya barışına aykırı diğer davranışları, savaşın temel sebebi olarak gösterilmektedir²⁵⁴. İddiaya göre Şah II. İsmail, Kürt beylerini Osmanlılara karşı kıskırtmak suretiyle barışı bozmuştur²⁵⁵. Sulhu, İsmail'in bozduğu hususu, Kaheti Kralı Aleksandr'a yazılan bir yazıda da belirtilmekte, savaşın sorumlusu olarak zikredilen şahın ölümüne rağmen İran'ın cezalandırılması gerektiğinden söz edilmektedir²⁵⁶. Savaşın sebepleri arasında, İran'ın Doğu Anadolu'da Şiilik propagandası yürütmesi de sayılmaktadır²⁵⁷.

Osmanlı Devleti ve İran, uzun süre Amasya Antlaşması'na bağlı kalmışlardır. Antlaşmadan on yıl kadar sonra Guria beyine yazılan bir hükümde, İran'ın o zamana kadar sulha bağlı kaldığı ifade edilerek barışı bozacak davranışlardan kaçınılması istenmektedir. Ayrıca serhadde olan ülkesinden İran'a bağlı topraklara saldırılar olduğunun duyulduğu ifade edilerek İran'ın sulha riayet ettiği halde neden saldırı düzenlendiği sorulmaktadır. Hükümde sonuç olarak, Osmanlıya olan bağlılığı gereği sulha riayet etmesi, sadece ülkesinin idaresiyle meşgul olması ve İran'dan gelecek saldırılara karşı ülkesini korumak için kendisine verilen muhafızlardan yararlanması istenmektedir²⁵⁸.

Osmanlı orduları Erzurum'a vardıklarında, İran'da bir savaş hazırlığı olmadığı anlaşılmaktadır, Erzurum beylerbeyi, İran'da harp hazırlığı olmadığını, şahın önceki şartlarla sulh istediğini, tacirlerin gelip gittiğini ve getirdikleri 400 yük ipeğin devlete çok faydası olduğunu İstanbul'a bildirmiş, bunun üzerine kendisinden tacirlerin gelip gitmesine mani olunmaması istenmiştir²⁵⁹.

²⁵⁴ Âli, *Nusretname*, 9a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s., 23; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 251, 267.

²⁵⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 251, 267 vd. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 17-21.

²⁵⁶ BOA, MD, XXXII, 83: Kaheti Kralı Aleksandr'a 20 Şevval 985 (31 Aralık 1577) tarihli hüküm.

²⁵⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 23; Gökçe, 25.

²⁵⁸ BOA, MD, VI, 864 (25 Şaban 973 / 17 Mart 1566).

²⁵⁹ BOA, MD, XXXII, 353: Erzurum beylerbeyine 25 Rebiyülevvel 986 (1 Haziran 1578) tarihli hüküm.

Cuma hutbelerinde ilk üç halifeye sövmeyi yasakladığı²⁶⁰ ve ayrıca saraydan Şii ulemayı uzaklaştırıp Sünnî alimleri yerleştirdiği²⁶¹ belirtilen Şah II. İsmail döneminde İran'la iyi ilişkiler kurulması beklenirken kendisinin iki devlet arasında ortaya çıkan krize sebep olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Barışı İran'ın bozduğuna dair görüşleri, Türk kaynaklarının tenkide tâbi tutulmadan kullanılması ve İran kaynaklarının yeterince incelenmemesine bağlayan Faruk Sümer, II. İsmail'in barışı bozacak ve bunun mesuliyetine katlanacak durumda olmadığını belirtmektedir²⁶².

İran'ın barışı bozup Osmanlılarla yeni bir savaşı düşündüğünü gösteren bir işarete rastlanmamaktadır. Bunun yazışmalarda bir şekilde gündeme gelmesi gerekirdi. En azından barışı bozmuş olan İran'ın bu hareketinden dolayı bir savaş beklentisi içine girmesi veya savaşı başlatan taraf olması gerekirdi.

İran'daki iç karışıklıklardan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, bir sefere karar vermiştir. Seferin gerçek maksadı gizli tutularak İran'a resmen savaş açılmadı. Serdar sulha aykırı davranışları sebebiyle Gürcü beylerinin cezalandırılacağı şayialarını yaydı²⁶³. Osmanlı ordusu Erzurum'da iken Tokmak Han'dan Erzurum Valisi Behram Paşa'ya gelen ve büyük seferin sebebinin sorulduğu mektuba, hareketin İran'a değil, tecavüzlerinden dolayı bazı Gürcü beylerine yönelik olduğu cevabı verildi²⁶⁴. Savaş yıllarında İstanbul'da bulunan Salomon Schweigger, seferi İran seferi olarak nitelemekte, bununla birlikte Lala Mustafa Paşa'nın, İran'ın müttefiki olan ve Türklere pek çok zararları dokunduğu için Gürcüler üzerine de yürüdüğünü kaydetmektedir²⁶⁵. Başlangıçta iki cephe açılarak güneyden Sinan Paşa'nın gönderilmesinin düşünülmesi de gösteriyor ki, sefer doğrudan İran'a karşı düşünülmüştür. Fakat öncelikli hedefler, İran hakimiyetindeki Gürcistan ve Şirvan olarak belirlenmiştir. B. Kütükoğlu, serdarın bu sene Kars Kalesi'ni tamir ederek fırsat bulursa Gürcistan fethine çıkacağını, İran üzerine gitmeye mezun olmadığını söylemesinin muhtemelen İran'da pek mütevatir olduğunu belirtmektedir²⁶⁶.

Gelibolulu Âlî, casuslar ve serhat beyleri tarafından Şah II. İsmail'in öldüğünün bildirilmesi üzerine seferin kararlaştırıldığını belirtmektedir²⁶⁷. II. İsmail'in ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklar sırasında, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa

²⁶⁰ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 265.

²⁶¹ Başar, "Safeviler", *Büyük İslam Tarihi*, IX, 546.

²⁶² Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 121.

²⁶³ A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1353

²⁶⁴ Peçevi, II, 38; Danişmend, III, 19; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 52.

²⁶⁵ Schweigger, 82.

²⁶⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 52.

²⁶⁷ Âlî, *Nusretname*, 6a. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 148.

İstanbul'a bir mektup göndererek İran'da ortaya çıkan bu durumdan yararlanıp bir savaşa girişmenin gerektiğini bildirmiştir²⁶⁸. Van Beylerbeyi daha önce, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonraki karışıklıklar döneminde de bu durumdan yararlanarak savaş açılmasının yararlı olacağını padişaha bildirmişti²⁶⁹. Fakat o zaman beylerbeyine barışın bozulmaması yönünde talimat verilmişti. Van beylerbeyine yazılan ve 14 Rebiülevvel 984'de (11 Haziran 1576) Hüsrev Çavuş'a verildiği kaydedilen bir hükümde, mektup gönderen serhat beylerbeylerinin Şah Tahmasb'ın öldüğü ve İran'da karışıklıklar çıktığını bildirdiği ifade edilmekte ve barışı karşı taraf bozmadıkça sulha aykırı bir harekette bulunulmaması emredilmektedir²⁷⁰. Ayrıca Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa²⁷¹ ile Şehrizol beylerbeyine²⁷² de bu yönde hükümler gönderilmiştir. Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya yazılan ve 30 Rebiülevvel 984'de (27 Haziran 1576) kethüdası Rüstem'e verilen başka bir hükümde de, Şah Tahmasb'ın öldüğünün bildirildiği belirtilerek İran'da fetret olursa İranlı tacirlerin gelip gitmelerini engellememesi, şayet diğer yönden iki tarafın tacirlerinin gelmesi engellenirse bu taraftan tacirleri bırakmaması, fakat sulha aykırı iş yapmaktan da sakınması emredilmiştir²⁷³.

Seferin sebepleri arasında İran'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istenmesi de sayılmaktadır. Bu çerçevede Şirvan ve Dağıstan hanları²⁷⁴ ile Sünnî Şirvan halkından gelen yardım talepler²⁷⁵ zikredilebilir. Ayrıca Özbek ve Harezm hanları ile daha doğudaki Türklerin de Hazar Denizi-Karadeniz yolunun açılması için İstanbul'a başvurdukları belirtilmektedir²⁷⁶.

Bunların dışında Kartli Kralı Davut Han'ın yardım istediğinden de söz edilmektedir. Gürcistan prensleri içinde Osmanlı taraftarlarının bulunduğunu belirten İ. H. Danişmend, Davut Han'ın İran'a karşı yardım istemesinin Gürcistan seferinin

²⁶⁸ Hammer, VII, 58; Safvet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", *Tarih-i Osman-i Encümen-i Mecmuası*, 1 Haziran 1328, cüz. 14, s. 858 vd.

²⁶⁹ Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 52.

²⁷⁰ BOA, MZ, III, 490.

²⁷¹ BOA, MZ, III, 489 (13 Rebiülevvel 984 / 10 Haziran 1576).

²⁷² BOA, MZ, III, 491 (13 Rebiülevvel 984 / 10 Haziran 1576).

²⁷³ BOA, MZ, III, 508. Hükümde ayrıca şahın vefat haberinden sonra adam gönderilip bilgi toplandığı ve şahın 16 Safer günü öldüğü, oğlu İsmail'in Kahkaha Kalesi'nden çıkıp ayın 26. günü Erdebil'e, son günü de Kazvin'e gelip tahta çıktığının haber alındığı, tahta kimin çıktığının tam olarak anlaşılabilmesi üzerine yeni bir casusun gönderildiğinin beylerbeyi tarafından İstanbul'a iletilmediği belirtilmekte, kendisinden sulha aykırı iş yapılmaması ve casusun getireceği yeni bilgilerin de bildirilmesinin istendiği belirtilmektedir.

²⁷⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 260; Zeki Musa Bunyatov, "Azerbaycan", *DİA*, IV, 319.

²⁷⁵ Danişmend, III, 17; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 524; Gökçe, 27.

²⁷⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 251, 267 vd. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 17-21.

önemli sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmektedir²⁷⁷. Gürcü kaynakları da, Davut Han'ın Osmanlılardan yardım talebinde bulunduğundan söz etmektedirler. O, şahın Simon'u Kartli kralı olarak tayin edeceğinden korkmuş ve bu sebeple Osmanlı desteğine ihtiyaç duymuş olabilir. Parizis Kronika'da, Şah II. İsmail'in hâpisten çıkarıp Kazvin'e gönderdiği Simon'u Gürcistan (Sakartvelo) kralı tayin ettiği, bunu duyarak şaha darılan Davut Han'ın padişaha elçi gönderip askerî yardım istediği belirtilmektedir²⁷⁸. Bu bilgiye dayanılarak Osmanlıların Gürcistan'a istilacı olarak girmedikleri, resmi davetle girdikleri ifade edilmektedir²⁷⁹. Fakat M. Svanidze'nin de dediği gibi bu durumda Davut Han'ın neden serdarın mektubuna cevap vermediği ve Osmanlı ordusunu karşılamayıp kaçtığı sorusunun cevaplandırılması güçtür²⁸⁰. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Lala Mustafa Paşa'nın Davut Han'a yazdığı mektupta, yardım talebinden söz edilmemektedir.

Kaheti Kralı Aleksandr'ın, Osmanlılardan yardım istediği şeklinde bir görüş vardır²⁸¹. Fakat kaynaklarda, Aleksandr'ın Osmanlılardan yardım istediğine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Sadece Aleksandr'ın babası Kral Levan, bu savaştan on üç yıl kadar önce itaat vaadiyle İran'da hâpiste bulunan oğlunun kurtarılması için Osmanlılardan yardım istemişti. Fakat Amasya barışı gerekçesiyle, bu talep reddedilmişti²⁸². Gürcü kaynakları da, Aleksandr'ın yardım istediğinden söz etmemektedirler.

Rusya ile İran'ın Osmanlılara karşı işbirliği yapmaları için Hazar denizinin batısında arada mühim bir mesafenin kalmadığını görerek telaşa düşen Erzurum halkının sur inşası için İstanbul'dan izin istedikleri belirtilerek durumun kritikliğinden bahsedilmektedir. Çözüm olarak ise, Osmanlı Devleti için hayati ve stratejik bir önemi olan Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'ın fethiyle Rusların güneye sarkmalarının önleneyeceği, İran'ın kuzeyden çevrilerek kolaylıkla tehdit altında tutulacağı ve ayrıca Karadeniz'in doğusundan da Kırım Hanlığı ile irtibatın temin edileceği belirtilmektedir²⁸³. Seferin, Hazar'ın doğusundaki Müslümanların hac ve ticaret yolunu kapayan Rusların yayılışını durdurma ve İran'ı arkadan vurma gayesiyle açıldığı, hatta esas gayenin, Hazar denizine hakim olup Türkistan'dan gelen hac ve

²⁷⁷ Danişmend, III, 17. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 260

²⁷⁸ *Parizis Kronika*, s. 45; *Chronique Georgienne*, s. 12.

²⁷⁹ Danişmend, III, 17.

²⁸⁰ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 98

²⁸¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 260.

²⁸² BA, MD, VI, 880.

²⁸³ Danişmend, III, 16 vd.

ticaret yollarını açmak olduğu da söylenmektedir²⁸⁴. Şirvan Muhafızı Osman Paşa'ya yazılan bir hüküm, bu konuların Osmanlı dış politikasındaki önemli yerine işaret etmektedir²⁸⁵.

İran'la ittifak yapan ve Safevilerin bölgedeki askerî faaliyetlerine destek veren Gürcülerden İran tarafını terk etmelerinin istendiği, fakat bunun yerine getirilmemesi üzerine Lala Mustafa Paşa'nın bölgeye gönderildiği²⁸⁶ şeklindeki bir izah, seferin sebebini ortaya koymaktan uzaktır. Gürcü tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin esasen 1577 yılı sonunda şark seferine karar verdiği²⁸⁷ ve İran'daki karışıklıklardan yararlanmak maksadıyla barışı bozarak Kafkasya'ya girdiği²⁸⁸ görüşündedirler.

Bütün bunlar sefer için birer sebep olarak kabul edilebilir. Fakat en önemli sebep Gürcistan ve Şirvan'ın fethi düşüncesi idi²⁸⁹. Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, İstanbul'a mektup göndererek Şah II. İsmail'in ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanmak için İran'a savaş açılmasının yararlı olabileceğini bildirmiştir²⁹⁰. Serdar, İranlı yetkililerle yazışmalarında seferin Gürcülere karşı olduğunu bildirmiş²⁹¹, Gürcü krallarına yazdığı mektuplarda ise hedefi İran olarak göstermiştir. Fakat belirtmek gerekir ki, İmereti ve Kaheti krallarına yazılan mektuplarda en önemli hedeflerden biri olarak Tiflis zikredilmekte ve burayı almak için yardım talep edilmektedir.

Rakip olan Sinan Paşa ile Lala Mustafa Paşa, İran'a karşı bir savaş açılmasını hararetle savunmakta idiler. Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa ise, sefere taraftar değildi²⁹². Çünkü Osmanlı Devleti'nin doğuda meşgul olmasından Avrupa'nın faydalanma yoluna gideceğinden endişe ediyordu²⁹³. Ayrıca o, İran coğrafyasına hakim olmanın kolay olmayacağını düşünüyor ve yeni fetihler yerine çok genişlemiş olan ülkenin imarının yanı sıra Don-Volga kanalının açılmasını gerekli görüyordu²⁹⁴.

²⁸⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 260, 272.

²⁸⁵ BOA, MD, XXXVIII, 380.

²⁸⁶ Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 12.

²⁸⁷ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 96 vd.

²⁸⁸ Asatiani, 47.

²⁸⁹ Âli, *Nusretname*, 3b; a. mlf., *Fursatname*, 147 (4b); *Turket-Sparsetis Omi*, s. 18; Danişmend, III, 15; Allen, *Georgian People*, s. 155; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 31; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 100.

²⁹⁰ Hammer, VII, 58.

²⁹¹ Peçevî, II, 38; Danişmend, III, 19; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 52; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 260.

²⁹² Peçevî, II, 36; Hammer, VII, 58; Danişmend, III, 47; Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 52.

²⁹³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982, I, 250.

²⁹⁴ Safvet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", s. 859.

İ. H. Danişmend, Sokullu'nun sefere karşı çıkmasını serhadlerdeki tehlikeyi görememesi ve Lala Mustafa Paşa'yı çekememesi ile izah eder²⁹⁵. B. Kütükoğlu ise, bu rivayetin olayların sonuçlarına, Sokullu'nun padişah ve haris vezirler karşısındaki vaziyetine kıyasen yakıştırılmış olabileceğini belirterek ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmektedir²⁹⁶. Gerek Lala Mustafa Paşa ve gerekse sonraki serdarların hareketlerini Gürcistan ve Şirvan'la sınırlı tutarak daha ileri gitmemeleri ve İran'dan barış teklifiyle gelecek elçileri gözlemeleri, Sokullu'nun görüşlerinin aslında devletin diğer üst düzey askerî yetkilileri tarafından da paylaşıldığını gösteren bir husus olarak kabul edilebilir.

b. Hazırlıklar

Savaş kararı alındıktan sonra iki cephe açılması ve güneyden Bağdat tarafından Sinan Paşa'nın, kuzeyden Erzurum üzerinden Gürcistan ve Şirvan taraflarına ise Lala Mustafa Paşa'nın gönderilmesi kararlaştırıldı²⁹⁷. Fakat daha sonraki gelişmeler neticesinde güney cephesinden vazgeçilerek Lala Mustafa Paşa, Gürcistan ve Şirvan üzerine gönderilmiştir.

Lala Mustafa Paşa, 2 Ocak 1578 Çarşamba günü serdar tayin edildikten sonra sefere memur beyler ve beylerbeyilere hazırlık yapmaları için emirler gönderdiği gibi kendisi de hazırlıklara başladı²⁹⁸. Bu konuda Evail-i Muharrem 986 (10-19 Mart 1578)²⁹⁹ ve Evail-i Safer 986 (9-18 Nisan 1578)³⁰⁰ tarihleri de zikredilmektedir. Anonim İtalyan kaynağında ise, Lala Paşa'ya şark seferine çıkması emrinin 17 Ocak 1577'de verildiği kaydedilmektedir³⁰¹. Serdar, Diyarbakır, Erzurum, Zülkadriye, Halep ve Karaman beylerbeyileriyle Pasin ve Şavşat beylerinden bütün kuvvetleriyle orduya katılmak için hazırlanmalarını istedi. Ayrıca Kartli, Kaheti ve İmereti kralları ile Guria ve Samegrelo beylerine de sefere destek vermeleri yolunda mektuplar yazdı. Bunların dışında niyetlerini anlamak ve desteklerini almak için Gürcistan sınırındaki beylere de mektuplar gönderildi³⁰². Gelibolulu Âlî, mektupların 985 Zilhiccesinde (9 Şubat-9 Mart 1578) gönderildiğini kaydetmektedir³⁰³. Bu mektuplar serdarın hizmetinde sefer katibi olarak sefere katılan Âlî'nin kaleminden çıkmış olup

²⁹⁵ Danişmend, III, 16, 47.

²⁹⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 29. Sokullu'nun karşı çıktığı hususlar için bk. Peççevî, II, 36.

²⁹⁷ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 18; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 171.

²⁹⁸ Ali, *Nusretname*, 3b, 16a, 22b, 30b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 32; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 99.

²⁹⁹ Erzurumî, 158a; Cevri Çelebi, *Tarihi Cevri Çelebi*, Süleyman Efendi Matbaası 1921, s. 39.

³⁰⁰ Selaniki, I, 117.

³⁰¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 18.

³⁰² Hammer, VII, 59; Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s.1419.

³⁰³ Âlî *Nusretname*, 33a.

katibi olarak sefere katılan Âlî'nin kaleminden çıkmış olup Nusretname isimli eserinde toplanmıştır³⁰⁴.

Lala Mustafa Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'ya silah, mühimmat ve zahire temini hususunda mektuplar gönderdi. Mektupta, Gürcü beylerinin itaatlerinin nasıl mümkün olabileceği sorularak bunu temine çalışması, İran ve Gürcistan serhaddinin ileri gelenlerinden gelecek yazılara verilecek cevaplarda vaatlerin makul tutulması tembih edildi. Ayrıca Behram Paşa'dan zahire, top, tüfek, barut, silah, topendaz vs. ihtiyaçları bildirmesi de istenmiştir³⁰⁵. Bu hususlarda Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa, Pasin Beyi Mirza Ali Bey ve Ulema oğlu Şahrüh Bey'e de mektuplar gönderildi³⁰⁶.

Lala Mustafa Paşa, Pasin Beyi Mirza Ali Bey ve Ulema oğlu Şahrüh Bey'e yazdığı mektupta, Gürcistan beylerinin durumu ile buraya hangi yoldan gitmenin uygun olacağını sormuştur. Gürcistan içinden geçen yoldan gitmek arzusunda olan ve itaat etmeleri umulan Gürcü beyleri hakkında bilgi isteyen serdar, Gürcülerin itaatini temine çalışmasını, ayrıca Gürcistan içinden geçen yolun güzergahını tafsilatlı olarak (konak konak) bildirmesini istemiştir³⁰⁷. Gürcü kral ve beyleri dışında Kafkasya'da bulunan başkalarından da yardım istenmiştir. Bu çerçevede Çerkes beylerinin de sefere katılmalarının temini için Kefe beyi görevlendirilmiştir³⁰⁸.

i. Zahire ve Erzak Temini

Sefer sırasında en çok ihtiyaç duyulacak olan un, buğday, arpa, yulaf, saman, ot, yağ, bal ve et gibi maddeler genellikle yol üzerindeki bölgelerden temin edilmiştir. Bunun dışında büyük ölçüde Tuna boyları, Anadolu, Mısır, Kıbrıs ve başka yerlerden de orduya ihtiyaç maddeleri ulaştırılmıştır. Bu sefere kadar şark seferleri için Rumeli'den zahire sevkiyatı yapılmamıştı, fakat bu sefer Tuna boyları ve başka yerlerden zahire sevkine ihtiyaç duyulmuştur³⁰⁹. Çünkü Erzurum, Diyarbakır ve bilhassa Halep'te zahire sıkıntısı vardı³¹⁰.

Sefer sırasında ihtiyaç duyulacak zahire genellikle Silistre, Niğbolu, Varna ve İsakçı'dan karşılanmıştır. Zahire, Niğbolu'dan Tuna ve Karadeniz yoluyla gemilerle

³⁰⁴ Hammer, VII, 60; Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Bellekten*, c. XXII, sy. 88 (Ekim 1958), s. 584.

³⁰⁵ Âlî, *Nusretnâme*, 24b-26b.

³⁰⁶ Âlî, *Nusretnâme*, 26b-28a, 29b-31a.

³⁰⁷ Âlî, *Nusretnâme*, 28b-29a.

³⁰⁸ BOA, MD, XXXII, 322: Kefe sancakbeyine 26 Safer 986 (4 Mayıs 1578) tarihli hüküm.

³⁰⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 33 vd.

³¹⁰ Ali, *Nusretnâme*, 42a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 34.

Trabzon'a gönderilmiş³¹¹, yine Niğbolu'dan Batum'a da sevkiyat yapılmıştır³¹². Trabzon sancakbeyine yazılan ve bir sureti Batum sancakbeyine gönderilen bir hükümde, sefer zahiresinin temini babında Silistre'den rençber gemilerine buğday ve arpa yüklenip Gönnye iskelesine gönderildiği belirtilerek isteyenlerin sefer zahiresini buradan alabilecekleri bildirilmiştir³¹³. İsakçı ve Varna kadılarına yazılan bir hükümde, şark seferi için lazım olan zahireyi götürmek için sipahiler gönderildiği ifade edilerek, zahire yüklenecek gemiler gelmemişse zahireyi rençber gemileriyle Batum'a göndermeleri istenmiştir³¹⁴. Askerin maaşı ve mühimmat masrafları ise Erzurum, Diyarbakır, Karaman, Halep ve Şam hazinelerinden karşılanmıştır³¹⁵.

ii. Silah ve Cephane İkmali

Sefer sırasında silah ve mühimmat ihtiyacının karşılanması için bazı tedbirler alınmıştır. Ağır silahlar ve bazı malzeme batı bölgelerinden, temin edilirken bir kısım ihtiyaç maddeleri ise doğuda savaş alanına yakın yerlerde üretilmek suretiyle karşılanmıştır. Mesela Erzurum'a bağlı Oltu'da bir baruthane kurularak barutun bir kısmı buradan temin edilmiştir. Oltu Kalesi azabları ağası, Oltu civarında seksen kişiyle çalıştıracığı bir baruthâne kurup devlet için her yıl 1.000 kantar barut teslim etmeyi taahhüt edip kendisi ve neferlerinin mevaciblerinin üç veya altı ayda bir Erzurum hazinesinden verilmesini istemiştir. Azablar ağası, baruthâne için gerekli kükürt ve demiri devletin vermesini istemiş, kömür ihtiyacını ise dağlardan kesilen odunu yakarak karşılayacağını Lala Mustafa Paşa'ya bildirmiştir. Serdarın da durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine kendisine yazılan hükümde, barut meselesinin önemli olduğuna dikkat çekilerek projenin faydalı olacağına inanıyorsa mevaciblerinin üç ayda bir Erzurum hazinesinden verilmek üzere projeye izin vermesi istenmiştir³¹⁶. Oltu'da imal edilecek barut için Kastamonu'dan kükürt getirilmesi, Erzurum beylerbeyine havale edilmiştir³¹⁷.

Mühimme kayıtlarında yer alan bazı hükümlerden de anlaşıldığı üzere esasen bölgede özellikle Ardanuç ve Çaniçe'de (Gümüşhane) zengin maden yatakları

³¹¹ BOA, MD, XXXVIII, 133.

³¹² BOA, MD, XXXVIII, 156, 160.

³¹³ BOA, MD, XXXII, 270 (6 Safer 986 / 14 Nisan 1578). Ayrıca bk. BOA, MD, XXXII, 278, 281, 323, 339, 340, 341.

³¹⁴ BOA, MD, XXXVIII, 131 (10 Safer 987 / 8 Nisan 1579). Aynı muhtevalı bir hüküm için bk. MD, XXXVIII, 130.

³¹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 39.

³¹⁶ BOA, MD, XXXVIII, 134.

³¹⁷ BOA, MD, XXXII, 346: Lala Mustafa Paşaya 10 Safer 987 (8 Nisan 1579) tarihli hüküm.

vardır³¹⁸. Başta para olmak üzere ordunun ihtiyaçlarının bir kısmı bu madenlerden yararlanılarak karşılanmıştır. Erzurum beylerbeyinden, bahardaki İran seferi için orduya yetecek kadar Kiğı madeninden nal kestirmesi istenmiştir³¹⁹. Ayrıca ihtiyaç duyulan maddelerde sıkıntı yaşanmaması ve düşmanın bunlara sahip olmaması için savaş malzemesinin ticaret yoluyla İran'a nakline mani olunmaya çalışılmıştır. Erzurum beylerbeyine yazılan bir hükümde, askeriyle hazır olup at, silah, bakır, kurşun, gümüş vb. İran'a götürülmesine izin vermemesi emredilmiştir³²⁰.

iii. Nakliyat

Toplar da dahil olmak üzere silah ve mühimmat, İstanbul'dan gemilerle Trabzon'a gönderilmiştir. Sevkiyat büyük ölçüde deniz yoluyla Trabzon ve Batum iskeleleri üzerinden yapılmıştır³²¹. Trabzon beyi ve kadısına yazılan 8 Rebiülevvel 987 (5 Mayıs 1579) tarihli hükümlerde, gemilerle gönderilen toplar ve top arabalarının Erzurum'a nakli istenmiştir³²². Serdara da, Trabzon'a gelen top, top arabası ve mühimmatı aldırması bildirilmiştir³²³.

Deniz yoluyla bölgeye gönderilen ihtiyaç maddeleri, kiralık hayvanlarla Erzurum'a nakledilmiştir. Trabzon sancakbeyine yazılan bir hükümde, gemiyle gönderilen mühimmatın kiralık hayvanlarla yerine ulaştırılması istenmiştir³²⁴. Trabzon'dan itibaren yol üzerindeki beyler ve kadılara yazılan hükümlerde, Trabzon'dan serdara ulaşacak harp mühimmatını taşıyan kira hayvanlarının bölgelerinden geçişine yardımcı olmaları ve yola devam edemeyen hayvanların yerine başka hayvan tedarik etmeleri bildirilmiştir³²⁵. Serdara yazılan bir hükümde de,

³¹⁸ Çanice ve Ardanuç madenleri emini Halil Çavuş'un sabık maden emini Abdullah'ın maden muhasebesini işlerin ocaklarda bulunmadığı kış mevsiminde yaparak devleti zarara soktuğunu bildirmesi üzerine Erzurum beylerbeyi ve defterdarı ile mukataat müfettişi olan Karahisarşarki Kadısı Sinan ve Torul kadısına 17 Şevval 984 (7 Ocak 1577) tarihli bir hüküm (BOA, MD, XXIX, 321), gönderilerek konunun araştırılıp Abdullah'ın elinde darphaneye teslim edilmeyen ne kadar altın ve gümüş varsa hepsinin tahsil edilmesi, yetmezse emlakinden tamamlanarak elinde devlete ait bir akçe bile bırakılmaması emredilmiştir. Erzurum beylerbeyine yazılan 30 Zilkade 984 (18 Şubat 1577) tarihli başka bir hükümde (MD, XXIX, 445) ise, Ardanuç ve Çanice madenlerinin Karahisarşarki sancağı verilmek şartıyla Abdullah'a arz olunduğu hatırlatılarak böyle küçük rütbeli kimselere sancak verilmemesi istenmiştir.

³¹⁹ BOA, MD, XXXII, 90 (20 Şevval 985 / 31 Aralık 1577).

³²⁰ BOA, MD, XXX, 92. Birer sureti Van, Diyarbakır, Şhrizol ve Bağdat beylerbeyilerine yazılmıştır.

³²¹ Âli, *Nusretname*, 39a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 38; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 123.

³²² BOA, MD, XXXVIII, 240, 243, 265.

³²³ BOA, MD, XXXVIII, 314: Lala Mustafa Paşaya 12 Rebiülahir 987 (8 Haziran 1579) tarihli hüküm.

³²⁴ BOA, MD, XXXII, 315 (26 Safer 986 / 4 Mayıs 1578).

³²⁵ BOA, MD, XXXVIII, 262 (8 Rebiülevvel 987 / 5 Mayıs 1579). Aynı içerikli bir hüküm için bk. MD, XXXVIII, 339.

Trabzon'dan tedarik edilebileceklerin oradan temini için emir gönderildiği hatırlatılarak gemilerle Trabzon'a gönderilen kazma, kürek, tüfek, funduk vs.yi almak için kira hayvanları göndermesi istenmiştir³²⁶.

Trabzon sancakbeyi ve kadısına, "Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat nakli³²⁷ ile barut ve diğer malzemelerin yine Erzurum'a ulaştırılması hususu bildirilmiş³²⁸, Erzurum beylerbeyine de Trabzon'dan top kundakları gelmediği takdirde topları kundaklara koyup hazırlaması emredilmiştir³²⁹. Zahire, Batum/Gönye³³⁰ ve Trabzon³³¹ iskelelerine gelmiş ve buradan Erzurum'a nakledilmiştir³³². Nakliyatın sağlıklı biçimde yürütülebilmesi için Batum³³³ ve Trabzon³³⁴ sancakbeylerinden Gönye'deki kayıkların levazım ve mühimmatı ile hazır bulundurulması istenmiştir.

Ayrıca işleri kolaylaştırmak için yolların tamirine çalışılmıştır. Erzurum beylerbeyi ile Trabzon, Ardahan ve Ardanoç sancakbeylerine yazılan bir hükümde sefer için bir miktar darbzen ve top arabasının gemiyle Trabzon'a gönderildiği ve Erzurum'a ulaştırılacağı belirtilerek kendi bölgelerinden güzelce geçirilebilmesi için bölgelerindeki yolların yapılması emredilmiştir. Hükümde ayrıca bunların Erzurum'a ne zaman ve nasıl ulaştırıldığına bildirilmesi istenmiştir³³⁵. Batum-Ardahan yolunun beş-altı günde tamir edileceği bildirilerek Batum Sancakbeyi Haydar Bey'den yolları tamir edip gönderilen barut ve sair mühimmatı kira hayvanlarıyla Ardahan'a ulaştırması istenmiştir³³⁶. Haydar Bey'in yol tamiriyle görevlendirildiği Erzurum beylerbeyine bildirilerek kendisinin de yeterli sayıda adam gönderip yardım etmesi istenmiştir³³⁷. Haydar Bey'in Batum-Ardahan yolunu tamiri için kazma, kürek ve

³²⁶ BOA, MD, XXXVIII, 261 (8 Rebiülevvel 987 / 5 Mayıs 1579).

³²⁷ BOA, MD, XXXII, 276 (8 Safer 986 / 16 Nisan 1578).

³²⁸ BOA, MD, XXXII, 289 (17 Safer 986 / 25 Nisan 1578).

³²⁹ BOA, MD, XXXII, 290.

³³⁰ BOA, MD, XXXVIII, 129, 131, 156, 160; XXXII, 270, 275, 401.

³³¹ BOA, MD, XXXVIII, 129, 133; XXXII, 275, 394, 401.

³³² Trabzon ve Batum beylerine yazılan 7 Safer 986 (15 Nisan 1578) tarihli bir hükümde (BOA, MD, XXXII, 275), arpa ve bağdayın Trabzon'dan Mustafa Paşa'nın ordusuna ulaştırılması istenmektedir. Trabzon ve Batum kadılarına yazılan 10 Safer 987 (8 Nisan 1579) tarihli hükümde (MD, XXXVIII, 129) ise, İsakçı ve Varna iskelelerinden Trabzon ve Batum'a gelecek zahirenin Erzurum'a nakli emredilmektedir. Trabzon ve Batum iskelelerine çıkarılmak üzere on dört gemi zahire gönderilmiş ve bu husus Mustafa Paşa'ya 8 Cemaziyelevvel 986 (13 Temmuz 1578) tarihli bir hükümlerle (MD, XXXII, 401) bildirilmiştir.

³³³ BOA, MD, XXXIII, 596: Batum beyine 12 Zilhicce 985 (20 Şubat 1578) tarihli hüküm. Kısa bir süre sonra (20 Zilhicce 985 / 28 Şubat 1578 tarihli) benzer bir hüküm (MD, XXXII, 147) daha gönderilmiştir.

³³⁴ BOA, MD, XXXIII, 721 (26 Zilhicce 985 / 6 Mart 1578).

³³⁵ BOA, MD, XXXII, 241 (24 Muharrem 986 / 2 Nisan 1578).

³³⁶ BOA, MD, XXXII, 236 (23 Muharrem 986 / 1 Nisan 1578).

³³⁷ BOA, MD, XXXII, 237: Erzurum beylerbeyine 23 Muharrem 986 (1 Nisan 1578) tarihli hüküm.

ırgata ihtiyacının olduğunu bildirmesi üzerine, Ardanuç, Acara ve Livane sancakbeyleri ile kadılarına yazılan hükümde, yeterince kazma, kürek ve ırgat gönderip yardım etmeleri emredilmiştir³³⁸.

Osmanlı ordusu Erzurum'a doğru yol alırken, Rumeli'den zahire yükleyen on beş gemi Trabzon ve Batum iskelelerine yüklerini boşaltmıştı³³⁹. Rumeli'den gönderilecek zahirenin Trabzon veya Batum iskelelerinden hangisinden nakledilmesinin daha uygun olacağını sorulması üzerine serdar, Batum'u tercih ettiğini bildirmiştir³⁴⁰. Serdar, Erzurum'a doğru yol alırken ordunun bir bölümünün deniz yoluyla Trabzon'a geldiği belirtilmektedir³⁴¹.

c. Osmanlı Ordusu Erzurum'da

Serdar Lala Mustafa Paşa, 5 Nisan 1578 Çarşamba günü İstanbul Boğazı'ndan Üsküdar'a geçerek seferi başlatmış oldu³⁴². Serdarın otağının, 986 Muharremi başlarında (10-19 Mart 1578) Üsküdar'a geçtiği ifade edilmektedir³⁴³. Üsküdar'dan hareket eden ordu, Anadolu içlerinden yol alarak Sivas'a geldiği sırada Guria ve Samegrelo beylerinin itaat haberleri geldi³⁴⁴. Yoluna devam eden serdar, 2 Temmuz 1578'de Erzurum yakınlarındaki Çermik (Ilıca) konağına ulaştı³⁴⁵. Burada serdarı Diyarbakır Beylerbeyi Derviş, Sivas Beylerbeyi Mahmud, Zülkadriye Beylerbeyi Ahmed ve Erzurum Beylerbeyi Behram paşalar karşıladı. Özdemiroğlu Osman Paşa ile Karaman beylerbeyi de burada orduya katıldılar³⁴⁶.

Sefere katılan Osmanlı ordusunun sayısının 100.000'i aştığı³⁴⁷ veya 150.000³⁴⁸ olduğu belirtilmektedir. Ardahan'dan Çıldır'a hareket etmeden önce serdarın Manuçar'a yazdığı mektupta, ordunun sayısı 150.000 olarak açıklanmaktadır³⁴⁹. Anonim İtalyan kaynağı ise, sayının 300.000'e yakın olduğunu ileri sürmektedir³⁵⁰.

³³⁸ BOA, MD, XXXII, 345 (25 Rebiülevvel 986 /1 Haziran 1578).

³³⁹ Bk. BOA, MD, XXXII, 275.

³⁴⁰ BOA, MD, XXXVIII, 114 (10 Safer 987 / 8 Nisan 1579). Ayrıca bk. MD, XXXVIII, 140.

³⁴¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 101

³⁴² Hüseyin b. Mehmed, 23b. Ayrıca bk. Ebubekir b. Abdullah, 1a.

³⁴³ Ebubekir b. Abdullah, 1a.

³⁴⁴ Hammer, VII, 60.

³⁴⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 283. 3 Temmuz tarihi için bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 101.

³⁴⁶ Hammer, VII, 62. Osman Paşa'nın bir önceki konak olan Cinis köyünde orduya katıldığı da belirtilmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 283.

³⁴⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 32; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 276; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 148.

³⁴⁸ Cevri Çelebi, 42.

³⁴⁹ Ebubekir b. Abdullah, 2a.

³⁵⁰ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 21. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 102.

Serdar İstanbul'dan 3.000 yeniçeri ve 300 darbzenle yola çıkmış³⁵¹, Erzurum'a varıncaya kadar yolda kendisine katılanlarla sayı artmaya devam etmiştir. Mesela Karaman beylerbeyinin 6.000, Sivas beylerbeyinin 5.000, Erzurum beylerbeyinin 13.000 ve Diyarbakır beylerbeyinin ise 20.000 süvariyle kendisine katıldıkları belirtilmektedir³⁵².

Erzurum'da bir istişare toplantısı yapan serdara ilk olarak Gürcistan'ın fethi önerildi³⁵³. Yani önce Tiflis alınacak, oradan Şirvan'a geçilecek ve daha sonra İran'a ulaşılacaktı. Savaş meclisinde bu karar alınırken Gürcistan'ın her tarafından Osmanlı hakimiyetini kabul eden itaatnameler geliyor, itaat eden Gürcistan melikleri ve Dağıstan hakimlerine cevabi mektuplar gönderiliyordu³⁵⁴. Yine bu sırada Doğu Kafkasya'daki idarecilere mektuplar gönderilerek yardım etmeleri istenmiştir³⁵⁵.

Osmanlı ordusu Erzurum'da bulunduğu sırada, Çıldır Gölü'nün kuzeyinde bulunan Canbaz Çukuru denen yerde, Samshe Atabeyliği'nin ileri gelenlerinden Mahmud Hanı (Varaza Şalikaşvili'nin oğlu Kokola) mağlup edip askerlerinin bir kısmını öldürmüş ve 1.000'den fazla Gürcü askerini esir almış olan Kars Sancakbeyi Kürd Yusuf Bey, ganimetlerle serdarın yanına geldi³⁵⁶. Safevilere tâbi olan Mahmut Han'ın kışın yaptığı bir saldırının intikamı alınmış oldu. Bu sebeple Yusuf Bey hil'atle ödüllendirildi³⁵⁷. Şüregel Muharebesi denen bu mücadeleden sonra Osmanlı ordusu geri dönerken Hoçvan nahiyesinde çok kar ve yağmur olduğundan yolunu şaşırarak bir kısım asker dağılmıştı. Bu sırada kul ağası Mehmed Ağa da yolunu şaşırıp birkaç adamıyla Gürcü beylerinden Mahmud Han tarafından esir alınmıştı. Daha sonra Erzurum beylerbeyinin serbest bırakılması yönündeki taleplerine olumlu cevaplar veren Mahmut Han'ın görünüşte itaat etmiş, hatta birkaç defa aracılara veririm dediği halde Mehmet Ağayı iade etmemiştir. Bu gelişmeler sırasında Erzurum'a gelen Varaza adlı bir adamı beylerbeyi tarafından alıkonup durum İstanbul'a bildirilince, Mehmet Ağa ve arkadaşları serbest bırakılıncaya kadar alıkonması emredilmişti³⁵⁸. Gürcülerin

³⁵¹ Ebubekir b. Abdullah, 1a; *Turket-Sparssetis Omi*, s. 20.

³⁵² *Turket-Sparssetis Omi*, s. 18.

³⁵³ Müneccimbaşı, III, 538.

³⁵⁴ Âli, *Nusretnâme*, 44a. Hammer, VII, 60.

³⁵⁵ Âli, *Nusretnâme*, 48a-49a; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 284.

³⁵⁶ Âli, *Nusretnâme*, 45a; Hammer, VII, 60; Danişmend, III, 19.

³⁵⁷ Danişmend, III, 19.

³⁵⁸ BOA, MD, XXXII, 354; Erzurum beylerbeyine 25 Rebiülevvel 986 (1 Haziran 1578) tarihli hüküm.

Mehmed Ağa ile arkadaşlarına zorla domuz eti yedirdikleri³⁵⁹ ve kendisinin Yenikale'de hapsedildikten sonra şaha gönderildiği³⁶⁰ belirtilmektedir.

Kanunî devrinde Osmanlılar tarafından fethedilen Samshe'nin İran hakimiyetinde kalan kısmının Müslüman olup Mahmut Han adını alan Kokola'ya verildiği ifade edilmektedir³⁶¹. Yukarıda zikri geçtiği üzere babası Varaza Şalikaşvili'nin, Atabey Kvarkvare ve Dedisimedi ile giriştiği bir mücadelede öldürülmesi üzerine ülkeye gelen şah tarafından bazı kaleler Mahmud Han'a verilmişti. Dedesi Otar Şalikaşvili'den beri bu aile Samshe Atabeyliği'nin idaresinde önemli görevler üstlenmiştir.

Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'ya bir mektup yazan Tokmak Han, Osmanlı ordusunun hareketinin sebebini sordu. Verilen cevapta, kendisine kuvvetlerini dağıtmışken serdarın Gürcistan'a tevccühünü haber alınca tekrar toplamasının garip karşılandığı bildirildi. Ayrıca meliklerin ellerindeki beratlarla göre Osmanlıya ait olan Gürcistan kalelerine karşı girişilecek seferde Gürcülere yardım edilirse harbin kaçınılmaz hale geleceği ihtar edildi. Bunun üzerine Tokmak Han, Behram Paşa'ya tekrar bir mektup daha gönderdi³⁶². Valinin Tokmak Han gibi son gelişmelerden haberi yokmuş gibi davranarak durumu vezirlerin tasarrufu olarak göstermek istediği belirtilmektedir³⁶³.

Lala Mustafa Paşa, 23 Temmuz'da Çermik'ten ayrılarak Ardahan'a doğru hareket etti³⁶⁴. Serdar burada kaldığı yirmi gün boyunca askerin toplanmasının yanı sıra Trabzon'dan gelecek mühimmat ve topları beklemişti³⁶⁵. Çermik'te on iki gün kaldığını belirten Hammer, her biri yedi deveden oluşan ve yirmi altısı hazine, 150'si mühimmat, 150'si yeniçeri eşyası, geri kalanı diğer askerin eşyasını taşıyan 400 katar devenin gelmesinden sonra ordunun buradan ayrıldığını belirtmektedir³⁶⁶. Hasankale sahrasına geldikten sonra, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa top arabalarıyla Oltu Kalesi üzerinden önden gönderildi³⁶⁷. Ebubekir b. Abdullah, Deveboynu denen yere gelindiğinde, Tokmak Han'ın Murad adlı elçisinin gelip

³⁵⁹ Âli, *Nusretnâme*, 59a-b.

³⁶⁰ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 303a-304a.

³⁶¹ Danişmend, III, 105.

³⁶² Âli, *Nusretnâme*, 54b-56b.

³⁶³ Hammer, VII, 61.

³⁶⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 103; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586. Ayrıca bk. Cevri Çelebi, 39.

³⁶⁵ Ebubekir b. Abdullah, 1b; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 283; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 101.

³⁶⁶ Hammer, VII, 60vd.

³⁶⁷ Rahimizâde, *Zafernâme*, 12b-13a.

Osmanlı ordusunun 150.000 askerle sınıra kadar gelmesinin sebebini sorduğunu, serdarın da padişahın emriyle bu sene Kars'ın imarıyla meşgul olup fırsat bulursa Gürcistan üzerine yürüyeceğini bildirdiğini nakletmektedir³⁶⁸.

Lala Mustafa Paşa, beşinci günde Basmalı konağına geldi. Burada iken İmereti Kralı Giorgi'nin ileri gelen adamlarıyla birlikte gelen kethüdası, kralın itaat haberiyle birlikte hediye olarak birkaç doğan getirdi. Serdar, elçi ile yanındakilere ihsanda bulunduktan sonra onları çeşitli hediyelerle geri gönderdi. Başkalarının da hediyeleri geldi ve gelenlere emiannâme-i hümayun verildi³⁶⁹. Hammer ise, adını Greguvar olarak kayd ettiği İmereti kralının itaatinin Çermik konağında geldiğini belirtmektedir³⁷⁰. İmereti kralına 2 Ağustos günü gönderilen cevapta, güvenilir adamlarıyla itaatini bildirdiği mektubunun geldiği ifade edilerek mektubu alınca orduya katılmak için hareket etmesi, itaat ederlerse Kartli Kralı Davud Han ve Samshe atabeyinin annesi Dedisimedi'yi de beraberinde getirmesi, itaat etmezlerse ülkelerini tahrip etmesi istendi. Daha sonra Allahü Ekber dağından geçilerek Ardahan'a doğru yol alındı³⁷¹. Çobanköprüsü'nden geçildikten sonra serdar, Gürcistan serdarı olarak tayin ettiği Derviş Paşa'ya karakol görevi verip Karaman beylerbeyini sağ kanat, Maraş beylerbeyini de sol kanat komutanlığına getirdi³⁷².

d. Osmanlı Ordusu Ardahan'dan Gürcistan Topraklarına Giriyor

Osmanlı ordusu, Deveboynu, Hasankale, Çobanköprüsü, Kanlıdağ ve Soğanlık üzerinden geçerek³⁷³, 5 Ağustos Salı günü Ardahan Kalesi önüne geldi³⁷⁴. Soğanlık derbendinden Ardahan'a kadar beş gün beş gece yürümüş olan orduyu kale beyi Abdurrahman Bey, yirmi beş pare top atışıyla karşıladı³⁷⁵. Ardahan, sınırdaki son Osmanlı kalesiydi. Buradan ötesi Gürcistan, yani Samshe Atabeyliği idi³⁷⁶. Bu sebeple Ardahan için kaynaklarda Gürcistan ağzı anlamında "Dehan-i Gürcistan"³⁷⁷ denmektedir. Ardahan'da iken bazı Gürcü beylerinden itaat mektupları geldiği ve

³⁶⁸ Ebubekir b. Abdullah, 1b-2a.

³⁶⁹ Rahimizâde, *Zafernâme*, 13a-b.

³⁷⁰ Hammer, VII, 60.

³⁷¹ Âli, *Nusretnâme*, 49b-50a.

³⁷² Hüseyin b. Mehmed, 28a.

³⁷³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 53.

³⁷⁴ Âli, *Nusretnâme*, 68a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 53; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 286; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 103.

³⁷⁵ Hüseyin b. Mehmed, 28b.

³⁷⁶ Ebubekir b. Abdullah, 2a; Tivadze, "Samshe-Saatabagos Politikuri Vitareba", s. 122-144; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586.

³⁷⁷ Âli, *Nusretnâme*, 71a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 303a-304a; Peçevî, II, 38. Ayrıca bk. Danişmend, III, 21.

bunların yerlerinde bırakılarak kendilerine emannameler gönderildiği belirtilmektedir³⁷⁸. Serdar, Ardahan'da iken, Tokmak Han'ın Osmanlı ordusunun Gürcistan'a girmesini beklediği haberini aldı³⁷⁹. Tokmak Han'ın Behram Paşa'ya yazdığı ve muhtemelen burada varid olan mektuba, kış aylarında Mehmed Ağa ve arkadaşlarını esir alan Gürcülerin cezalandırılıp gasp edilen malların iadesi şartıyla serdarın sulha tavassut edebileceği, ayrıca Gürcülerin "ehl-i zimmet ve isti'man" olduklarından kendilerine savaş açılmayacağı ve mallarının alınmayacağı şeklindeki iddianın, Gürcülerin Osmanlı Devleti'ne itaat ettikten sonra başka tarafa tâbi olmaları sebebiyle doğru olmadığı ve "harbî" sayılacakları şeklinde cevap verildi³⁸⁰.

Osmanlı ordusu, Ardahan'da iki gün istirahat ettikten³⁸¹ sonra 8 Ağustos Cuma günü buradan ayrılarak³⁸² doğuya hareket etti. Osmanlı ordusunun Ardahan'da üç gün kaldığı³⁸³ ve 9 Ağustos günü buradan ayrıldığı³⁸⁴ da belirtilmektedir. Ardahan'dan hareket etmeden önce buraya yakın Gürcü vilayetleri ve Altunkale hisarının sahibi Dedisimedi'nin oğlu Manuçar'a bir mektup yazan serdar, 150.000 askerle üzerine geldiğini bildirip itaat etmesi halinde zarar görmeyeceğini bildirdi³⁸⁵.

Ardahan'dan sonra Gürcistan sınırının başladığı Begre Hatun konağında konulunca Kartli başkenti Tiflis ilk hedef olarak belirlendi³⁸⁶. Atabey Kayhosro'nun karısı Dedisimedi, elçileri aracılığıyla daha önce oğlu Manuçar'ı rehin olarak göndermeyi, vergi vermeyi ve kendisi Kvarkvare ile halkı memnun edeceğini vadetmişti. İran'a bağlılığın sürdürüp Osmanlı serdarına görünüşte itaat edip galip tarafa itaati düşündüğü anlaşıldığından Begre Hatun'da iken ülkesindeki kalelerin fethi kararlaştırıldı³⁸⁷. Osmanlı ordusu, Begre Hatun konağından sonra Gürcistan topraklarına girerek fethe başladı³⁸⁸.

³⁷⁸ Danişmend, III, 21.

³⁷⁹ Peçevî, II, 38.

³⁸⁰ Âlî, *Nusretnâme*, 59a-b.

³⁸¹ Âlî, *Nusretnâme*, 68a; Hüseyin b. Mehmed, 28b; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 286.

³⁸² Âlî, *Nusretnâme*, 68a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 303b; A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1354; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 54; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 288; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586.

³⁸³ Ebubekir b. Abdullah, 2a; Danişmend, III, 21; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s. 586.

³⁸⁴ Peçevî, II, 39; Hammer, VII, 61; Danişmend, III, 21.

³⁸⁵ Ebubekir b. Abdullah, 2a.

³⁸⁶ Danişmend, III, 21; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 107.

³⁸⁷ Âlî, *Nusretnâme*, 68a-69a; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 288.

³⁸⁸ Âlî, *Nusretnâme*, 68a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 303b; Hammer, VII, 61; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 107.

Begre Hatun'a gelindiği gün serdarın bir gurup askerle gönderdiği Bayburt Alaybeyi Bekir Bey, Vale Kalesi'ni fethetti ve o gece kaleye asker kondu³⁸⁹. Varazaoğlu Mahmud Han'a ait Vale Kalesi'nin 8 Ağustos'ta bir süre savaştan sonra fethedildiği³⁹⁰ veya 9 Ağustos günü alındığı da zikredilmektedir³⁹¹. Bir Mühimme kaydında yer aldığı üzere serdar, Çıldır Savaşı sonrası İstanbul'a gönderdiği mektupta, Vale ve Yenikale'yi Lori'ye bağlı göstermiştir³⁹². Yenikale, 9 Ağustos Cumartesi günü seherden başlayan ve öğle sonrasına kadar devam eden muhasaradan sonra feth edildi³⁹³. Gelibolulu Âlî, Begre Hatun'dan geçilerek fethedilen bu kaleyi İran'a tâbi Gürcü beyi Mahmud Han'ın merkezi olan Akçakale (Rabat Kalesi) olarak kaydetmektedir³⁹⁴. F. Kırzioğlu, Yenikale'ye Akçakale diyen Âlî'nin burayı Çıldır Gölü'nün kuzeydoğusundaki Akçakale ile karıştırdığını söylemektedir³⁹⁵. Bir Mühimme kaydında ise, Yenikale'nin diğer adının Şeytan Kalesi olduğu belirtilmektedir³⁹⁶.

Bu sırada başka kaleler de fethedildi. Çıldır'da bir vadi içinde gayet taşlık ve sarp bir yerde bulunan İblis hisarı (Şeytan Kalesi) denen bir küçük Gürcü kalesini de, karakol görevi verilmiş olan Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa öğle vakti fethetti³⁹⁷. Osmanlı ordusu, 7 Ağustos Perşembe günü kuşattığı Mgeltsihe çevresinde Salı gününe kadar günlerce süren savaşta Roin Gogorişvili, kardeşi Beri Eruşneli ve yeğeni Zurab'ın öncülüğünde Gürcüler başarılı bir savunma yaptılar³⁹⁸. Mgeltsihe günlerce süren kuşatma sonunda Osmanlıların eline geçti³⁹⁹. Kuşatmanın iki gün sürdüğü de belirtilmektedir⁴⁰⁰. Gürcü kaynaklarına göre Mgeltsihe, Osmanlı kuvvetlerinin ilk kuşattığı kaledir⁴⁰¹.

³⁸⁹ Âlî, *Nusretnâme*, 69a; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 288.

³⁹⁰ Pecevi, II, 39; Münecçimbaşı, III, 538; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 54.

³⁹¹ Danişmend, III, 21.

³⁹² BOA, *MD*, XXXII, 420.

³⁹³ Âlî, *Nusretnâme*, 71a; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 303b; Pecevi, II, 39; Münecçimbaşı, III, 538; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 54.

³⁹⁴ Âlî, *Nusretnâme*, 69a; Danişmend, III, 21; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 288.

³⁹⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 288.

³⁹⁶ BOA, *MD*, LXXII, 867. Belgede ayrıca Mahmut Han'a ait yerler hakkında bilgi verilmektedir.

³⁹⁷ Ebubekir b. Abdullah, 2a-b.

³⁹⁸ *Parizis Kronika*, s. 50; *Chronique Georgienne*, s. 17. Ayrıca bk. Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 68.

³⁹⁹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s.149. Mgeltsihe, Osmanlı kaynaklarında Kurtkale olarak geçmektedir.

⁴⁰⁰ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 48.

⁴⁰¹ Mamistvalaşvili, "Şenişvnebi", *Turket-Sparsetis Omi*, s. 48.

11 Ağustos Perşembe günü kuşluk vakti gelinen Kacistsihe (Tac Kalesi) kısa bir süre içinde fethedildi⁴⁰². Parizis Kronika'da, Manuçar'ın 10 Ağustos günü Kacistsihe'ye geldiği, fakat kalenin düşmüş olduğu, aynı gün Veli ve Tetristsihe'nin de Osmanlıların eline geçtiği, ayrıca Kacistsihe'deki bütün askerlerin öldürüldüğü belirtilmektedir⁴⁰³. Anonim İtalyan kaynağına göre ise, 14 Ağustos günü Behram Paşa'nın aldığı Kacistsihe, Çıldır Kalesi'dir⁴⁰⁴.

e. Çıldır Savaşı ve Atabeylerin İtaati

Osmanlı ordusu, Samshe'de ilerlerken Gürcistan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine seyirci kalmayacağını şaha bildiren⁴⁰⁵ ve kuzey sınırlarının muhafazasıyla görevlendirilen Tokmak Han, gerçek hedefin Gürcistan değil, İran olduğunu anlayarak Osmanlıları durdurmak için bölgeye gelmişti⁴⁰⁶. Amacı, Gürcülere yardım ve ülkelerini korumak idi⁴⁰⁷. Onun Ardahan taraflarına saldırılar düzenlediğinin casuslar tarafından serdara bildirildiği⁴⁰⁸, Çıldır'a gelip Ardahan'ı tahribi üzerine ise serdar tarafından şaha tahkir dolu bir mektup yazıldığı⁴⁰⁹ belirtilmektedir. Hüseyin b. Mehmed ise bazı kaleleri fethederek ilerleyen Osmanlı ordusunun, İranlıların Kacistsihe yakınlarındaki Çıldır sahrasına yerleştiğinden habersiz olduğunu kaydetmektedir⁴¹⁰. İran ordusu ve Gürcüler Kacistsihe'ye yardıma gelmişler, fakat kalenin düşmesine yetişemeyince Türk ordusuna üç mil mesafedeki Velistsihe'ye yakın bir yerde konuşlanmışlardı⁴¹¹.

Çıldır sahrasında, 9 Ağustos 1578 günü meydana gelen savaşta, İran ordusu ile Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylerinin askerleri karşılaştılar⁴¹². Diyarbakır beylerbeyi ve Osman Paşa Gürcü beyleriyle beraber ileri karakol olarak

⁴⁰² Hüseyin b. Mehmed, 29b.

⁴⁰³ *Parizis Kronika*, s. 50; *Chronique Georgienne*, s. 18. Burada geçen 5 Ağustos tarihinin 8 Ağustos olması gerektiği belirtilmektedir. Bk. Alasania "Şenişvncbi", *Parizis Kronika*, s. 145. Ayrıca bk. Danişmend, III, 21; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 107; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 149.

⁴⁰⁴ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 22, 48.

⁴⁰⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 55; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 121.

⁴⁰⁶ A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1354

⁴⁰⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 299b, 304a; Selanikî, I, 118; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230; Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1354; Danişmend, III, 21; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 55; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴⁰⁸ Âli, *Nusretnâme*, 60a.

⁴⁰⁹ Hammer, VII, 61.

⁴¹⁰ Hüseyin b. Mehmed, 29b.

⁴¹¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 23.

⁴¹² Âli, *Nusretnâme*, 68a; A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1355.

gönderilmişlerdi⁴¹³. Yenikale muhasarası sırasında Çıldır sahrasına inip göle yaklaştıklarında İran öncü birlikleriyle karşılaşan kırk-elli kişilik bir grup, serdara haber vermeden önce İran-Gürcü müttefik ordusunun öncü birlikleriyle, ardından Tokmak Han komutasındaki İran ordusuyla savaşa tutuştular⁴¹⁴. Serdar İran ordusunun Çıldır sahrasına gelip zahirecilere zarar verdiğini haber aldı⁴¹⁵. Üç saat süren savaş sonunda düşmanın kalabalık olduğu anlaşılıp serdara haber verildikten sonra yardım için görevlendirilen Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa, askeri atlara binmeden 300-400 kişiyle beraber savaş meydanına atıldı⁴¹⁶. Derviş Paşa yenildi ve iki Kürt beyi şehit oldu⁴¹⁷. Anonim İtalyan kaynağı Osmanlı ordusunda 1.000'den fazla askerin yanı sıra otuzdan fazla sancakbeyinin de öldürüldüğünü ileri sürmektedir⁴¹⁸. Büyük zayıyla neticelenen çarpışmalarda otuz kadar ağası ve yedi sancakbeyi öldürülen, kendisi iki defa atından düşürülen ve kuvvetleri azalıp öğleden ikindiye 200 kadar adamla güçlkle dayanan Derviş Paşa'nın durumu serdara bildirilince önce Özdemiroğlu Osman Paşa ardından da Behram ve Mutabzade Ahmed paşalar yardıma gönderildi⁴¹⁹. Bu sırada serdarın daha sonra fethedilecek olan Çıldır Kalesi'ni muhasara ile meşgul olduğu belirtilmektedir⁴²⁰.

Büyük kuşluktan yatsı namazına kadar devam eden savaşta şiddetli yağmur ve dolu sebebiyle top ve tüfekler kullanılmadı⁴²¹. Savaş Osmanlıların İran ordusuna galebesi ile sona erdi⁴²². Parizis Kronika'da, 9 Ağustos günü sabahleyin Zurzuna ve Tsintsal ortasında Erzurum ve Van paşaları ile İran ordusu arasında yapılan savaşta önce İranlıların galip geldiği, fakat kesin zaferin Osmanlıların olduğu belirtilmektedir⁴²³. İranlılarla birlikte Gürcüler de yenilmiş oldular⁴²⁴. Gölün

⁴¹³ Hüseyin b. Mehmed, 28b; Rahimizade, *Zafernâme*, 13b; Ebubekir b. Abdullah, 2b.

⁴¹⁴ Âlî, *Nusretnâme*, 69; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 304a; Selaniki, I, 118 vd.; Danişmend, III, 21; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 55.

⁴¹⁵ Münccimbaşı, III, 538.

⁴¹⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 304a; Cevri Çelebi, 40; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s.55.

⁴¹⁷ Cevri Çelebi, 41.

⁴¹⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 23.

⁴¹⁹ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 303a-b; a. mlf., *Nusretnâme*, 70a; Rahimizade, *Zafernâme*, 14b; Danişmend, III, 21; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 56. Ayrıca bk. Selaniki, I, 118.

⁴²⁰ Rahimizade, *Zafernâme*, 13b; Ebubekir b. Abdullah, 2b.

⁴²¹ Danişmend, III, 22; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münaseheleri*, s. 56; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴²² Âlî, *Nusretnâme*, 70b; Erzurumî, 158a; Selaniki, I, 118; Hammer, VII, 61; Danişmend, III, 22; Allen, *Georgian People*, s. 155; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s.230; A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1354; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 68.

⁴²³ *Parizis Kronika*, s. 50; *Chronique Georgienne*, s. 17 vd.

⁴²⁴ Âlî, *Nusretnâme*, 77b.

kuzeyinde Çıldır ovasında⁴²⁵, Mgeltsihe (Kurtkale) civarında yapılan savaşa bazı Gürcü beylerinin de askerleriyle katıldıkları ve onlara Manuçar'ın komuta ettiği belirtilmektedir⁴²⁶. Daha önce Mahmud Han'a ait kalelerin fethine gönderilen kuvvetlerin birbirine yakın olan Yenikale, Ahıska, Ahilkelek, Tümük ve Hertvis kalelerini 10 Ağustos günü teslim alıp beyliği sona erdirdikleri belirtilmektedir⁴²⁷.

Lala Mustafa Paşa'nın, başarısı sebebiyle zaferin mimarı Özdemiroğlu Osman Paşa'yı tebrik ederek iki gözünden öptüğü belirtilmektedir⁴²⁸. Çıldır savaşında yoldaşlığı olan Durmuş oğlu Darende Hüseyin'e 3.000 akçe tımar verilmiş olduğuna dair bir Mühimme kaydından da anlaşılacağı gibi bu savaşta hizmeti olanlar ödüllendirilmişlerdir⁴²⁹.

Çıldır sahrasında elde edilen zafer müjdesini ulaştırmak üzere Musa Ağa İstanbul'a gönderildi⁴³⁰. Serdar İstanbul'a gönderdiği ve yaptığı işlerle özellikle Çıldır zaferini anlattığı mektubunda, Erzurum'dan geçip Gürcistan'a girdikten sonra kendisi Vale ve Yenikale fethiyle meşgulken Tokmak Han, İmam Kuli Han, Kara Han ve bunlardan başka dokuz sultanın da içinde yer aldığı bir İran ordusunun Çıldır sahrasında Osmanlı kuvvetleriyle karşılaştığını, kuşluk vaktinden akşama kadar süren savaş sonunda Osmanlı ordusunun galip geldiğini ve buradan sonra Tiflis Kalesi'ne yönelindiklerini bildirmiştir. Bu müjdeli haber üzerine kendisine memnuniyetin ifade edildiği bir hüküm yazılarak Gürcistan ve Şirvan ile başka kaleler ve bölgelerin fethine çalışması, bölgede kışlamak için şimdiden hazırlık yapması ve zahire ihtiyacını tedarik etmesi istenmiştir⁴³¹.

Savaşa katılan iki tarafın asker sayısı için çok farklı rakamlar zikredilmektedir. İran ordusunun sayısı ile ilgili olarak 24.000⁴³², 20-30.000⁴³³, 30.000⁴³⁴, 30 veya 40.000⁴³⁵, 40.000⁴³⁶, 45.000⁴³⁷ gibi değişik rakamlar verilmektedir. Anonim İtalyan

⁴²⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 524 vd.; Mücteba İlgürel, "Kanunî'den Sonra Osmanlılar", *Büyük İslam Tarihi*, X, 393.

⁴²⁶ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 23. Ayrıca bk. Danişmend, III, 22; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴²⁷ Danişmend, III, 23.

⁴²⁸ Hüseyin b. Mehmed, 34a.

⁴²⁹ BOA, MD, LIV, 958: Batum beylerbeyine 3 Şaban 992 (8 Eylül 1584) tarihli hüküm.

⁴³⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 303a.

⁴³¹ BOA, MD, XXXII, 420 (9 Receb 986 / 11 Eylül 1578).

⁴³² Selanikî, I, 118; Karaçelebizade, 460.

⁴³³ Müneccimbaşı, III, 538; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586.

⁴³⁴ Âlî, *Nusretnâme*, 60a; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 299b, 304a; Danişmend, III, 21; A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 134; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108

⁴³⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 524.

⁴³⁶ Ebubekir b. Abdullah, 2b; Cevri Çelebi, 40.

kaynağı ise, Gürcüler hariç olmak üzere İran ordusunu 57.000 olarak göstermektedir⁴³⁸. Ayrıca Tokmak Han'ın kuzeye yürüdüğü sırada Solak Hüseyin'in 20.000 askerle Bağdat, Emir Han'ın ise 15.000 askerle Van tarafına gönderilmişti⁴³⁹. Bu rivayetler arasında 30.000 en doğru rakam olarak kabul edilebilir. Zira Lala Mustafa Paşa, Çıldır zaferini İstanbul'a bildirdiği mektubunda düşman ordusunun sayısını 30.000 olarak göstermekte, bir rivayete göre 20.000 olduğunu da kaydetmektedir⁴⁴⁰. Osmanlı ordusunun sayısı için ise 100, 200 veya 300.000 gibi rakamlar üzerinde durulmaktadır⁴⁴¹. Bu rakamlar, sefere katılan Osmanlı ordusunun tamamının savaşa katıldığı varsayımından kaynaklanıyor olmalıdır. Fakat bilindiği üzere Osmanlı ordusunun tamamı, hatta serdar bile bu savaşa katılmamıştır.

Lala Mustafa Paşa'nın, Çıldır zaferinden sonra İstanbul'a gönderdiği mektupta Çıldır Savaşı ve Atabeylerin itaatleri şöyle anlatılmaktadır: 8 Ağustos 1578 Cuma günü orduyla Ardahan Kalesi yakınındaki sahradan geçip Gürcülerle savaşmaya ve Gürcistan'ı fethetmeye başladık. Varazaoğlu Mahmud Han'a ait kalelerden Vale Kalesi'ni fethedip dizdar vs. tayin ettik. Ertesi 9 Ağustos Cumartesi günü iki dağın arasında bulunan Yenikale adlı müstahkem kaleye geldik. Yeteri kadar asker, top, tüfek ve tüfenkendazla her cihetle müretteb ve mükemmel kalenin etrafına konduk⁴⁴². Kale fethedilip kaledeki düşman askerleri bütünüyle öldürüldü. Ben kale etrafında incelemelerde bulunurken Gürcülere yardım ve onlara tâbi kaleleri korumak için Tokmak Han, İmam Kuli Han, Kara Han ve başka dokuz sultan 30.000, bir rivayete göre 20.000 askerle kaleye yakın olan dağın kuzeyinde büyük bir nehir kenarında bulunan Çıldır sahrasında kırk-elli Rümeli gazileriyle karşılaşmışlar. Üç saat süren bir çatışmadan sonra düşmanın çokluğu sebebiyle yardım istenince, Derviş Paşa, Osman Paşa ve sonra Behram Paşa ile Ahmed Paşa gönderildi. Çıldır ovası Çaldıran ovası gibi İranlıların başlarıyla doldu. Düşman kelleleri gözümün önünde sayıldı, yüksek bir kule oldu, on iki çift kösleri alındı. Gürcistan'ın namdar meliklerinden Keyhüsrev'in karısı Dedesimed oğlu Menuçehr'i yarar aznavurlarıyla gönderdi. Galip belli olduktan sonra durumu duyup ertesi gün -ki Pazar günü idi- bana gelen Minuçehr ve yanındaki Gürcüler kelleleri görünce korktular. O gün akşam olmadan bir taraftan Ardahan Beyi Abdurrahman bir gurup askerle Çıldır ve Tümüç kalelerini aldı, diğer taraftan Hertvis

⁴³⁷ Hüseyin b. Mehmed, 29a.

⁴³⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 23.

⁴³⁹ Hüseyin b. Mehmed, 29a.

⁴⁴⁰ Âlî, *Nusretnâme*, 72a-75b.

⁴⁴¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, 100 vd.

⁴⁴² Âlî, *Nusretnâme*, 71a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 303b.

ve Ahilkelek kaleleri fethedilip dizdar vs. konu. Alınan yerlerden beş-altı sancaklık yerin beyleri ve alaybeyleri tayin edildi⁴⁴³.

i. Çıldır Zaferinin Sonuçları

Osmanlıların zaferiyle sonuçlanan Çıldır Savaşı'nda 5.000⁴⁴⁴ veya daha fazla⁴⁴⁵ düşman askeri öldürüldü. Esir alınanlar ise 500 kişi idi⁴⁴⁶. Esir alınanlarla ilgili olarak 400⁴⁴⁷ ve 5.000⁴⁴⁸ gibi başka rakamlar da verilmektedir. İranlıların kaybını 7.000 ölü ve 3.000 esir olarak gösterenler de vardır⁴⁴⁹. Kesilen düşman kellelerinden savaş alanında yüksek bir burç yapıldığı belirtilmekte⁴⁵⁰, hatta yukarıda zikredildiği üzere serdar, İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, düşman kellelerinin gözü önünde sayıldığını ve yüksek bir kule olduğunu bildirmiştir. Ağırlıkları ve köslerinin yanı sıra düşmana ait sancaklar da ele geçirildi⁴⁵¹. Ayrıca Osmanlılar bol miktarda ganimet elde ettiler⁴⁵². Savaşta düşmana ait on iki çift kös ele geçirildi⁴⁵³. Ele geçirilen köslerin sayısı ile ilgili olarak birkaç adet⁴⁵⁴, sekiz çift tabl kös⁴⁵⁵, on kös⁴⁵⁶ ve on üç çift kös⁴⁵⁷ gibi başka rakamlar da verilmektedir. Osmanlı ordusunun kaybının ise 200 olduğu belirtilmektedir⁴⁵⁸. Anonim İtalyan kaynağı ise, bu savaşta Osmanlıların, aralarında sancakbeylerinin de bulunduğu 10.000 kayıp verdiklerini, esirlerle birlikte bu sayının 20.000'e ulaştığını ileri sürmektedir⁴⁵⁹. Minadoi, Ahilkelek Kalesi'nde dinlenen ve

⁴⁴³ Âlî, *Nusretname*, 72a-75b.

⁴⁴⁴ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 303a; Hüseyin b. Mehmed, 34a; Peçevî, II, 41; Münecimbaşî, III, 539; Danişmend, III, 22; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108, 110.

⁴⁴⁵ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 305b; Karaçelebizade, 460; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 56. Öldürülen düşman sayısı ile ilgili olarak 4.000'den fazla (Rahimizade, *Zafername*, 14b) ve 15.000'den fazla (Selanikî, I, 118) gibi başka rakamlar da verilmektedir.

⁴⁴⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 305b; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 26; Peçevî, II, 41; Danişmend, III, 22; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 56; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴⁴⁷ Hüseyin b. Mehmed, 34a.

⁴⁴⁸ Münecimbaşî, III, 539.

⁴⁴⁹ Şengeliya, "16. Yüzyılda Samshe Atabeyliği", s. 12.

⁴⁵⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 305b; Münecimbaşî, III, 539; Cevri Çelebi, 41.

⁴⁵¹ Selanikî, I, 119.

⁴⁵² Danişmend, III, 22; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴⁵³ Âlî, *Nusretname*, 72a-75b: a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 305b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 56.

⁴⁵⁴ Ebubekir b. Abdullah, 2b.

⁴⁵⁵ Hüseyin b. Mehmed, 34a.

⁴⁵⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 303a.

⁴⁵⁷ Rahimizade, *Zafername*, 14b.

⁴⁵⁸ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 303a (burada sadece kaydı da var); Danişmend, III, 22; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 56; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s. 586.

⁴⁵⁹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 26.

ordusunu gözden geçiren serdarın son savaşta büyük kayıp veren askerlerinin sayısının 40.000 civarına indiğini anladığını iddia etmektedir⁴⁶⁰.

Osmanlılar, İranlılara karşı kazandıkları Çıldır zaferi ile Samshe Atabeyliğini ülkelerine kattılar⁴⁶¹. Ayrıca Vale, Yenikale, Tümü, Hertvis, Çıldır ve Ahilkelek adlı altı kale fethedildi⁴⁶². Bu zaferle Osmanlılara Gürcistan kapıları açılmış oldu⁴⁶³. Gürcistan kalelerinin birçoğu ise kendiliklerinden itaat ettiler⁴⁶⁴. Serdarın Çıldır Kalesi ile ona bağlı yetmiş kaleyi fethettiği⁴⁶⁵, serdarın gönderdiği Ardahan Beyi Abdurrahman Bey'in Çıldır, Tümü, Hertvis ve Ahilkelek kalelerini fethettiği⁴⁶⁶, ayrıca Çıldır zaferinden sonra fethedilen yerlerin tahririne başlandığı belirtilmektedir⁴⁶⁷.

Parizis Kronika'da, 17 Ağustos'da Manuçar'ın Tmogvi Kalesi'ni Kokola'nın kaledeki askerlerinin de desteğiyle Lala Mustafa Paşa'ya verdiği, Manuçar'ın Osmanlılarla birlikte olduğunun şah tarafından bilindiği belirtilmektedir⁴⁶⁸.

Fetihten sonra Osmanlılar, Samshe'de idarî bir düzenlemeye gittiler. Şimdiye kadar alınan yerler beş-altı sancak olarak teşkilatlandırılıp beyleri ve alaybeyleri tayin edildi⁴⁶⁹. 11 Ağustos 1578'de, Çıldır sancağı 200.000 akçe ile Ardahan Gönüllüler Ağası Ali Ağa'ya verildi⁴⁷⁰. Çıldır zaferi ile Samshe'deki önemli kaleler fethedilerek, Çıldır eyaleti kuruldu⁴⁷¹.

ii. Atabeylerin İtaati

Şüphesiz Çıldır zaferinin en önemli sonucu Atabeylerin itaat etmesidir. Savaşın sonucunu gören Manuçar, savaşın ertesi günü 10 Ağustos Pazar günü⁴⁷² 5-6.000⁴⁷³

⁴⁶⁰ Minadoi, 85.

⁴⁶¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 294; a. mlf., *Kıpçaklar*, s. 162.

⁴⁶² Âlî, *Nusretnâme*, 68a; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 302b.

⁴⁶³ Danişmend, III, 22, 25; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230; Allen, *Georgian People*, 155; Minorsky, "Tiflis", *IA*, XII/1, 272; İlgürel, "Kanunî'den Sonra Osmanlılar", 393.

⁴⁶⁴ Danişmend, III, 22.

⁴⁶⁵ Evliya Çelebi, II, 573.

⁴⁶⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 306a-b; Peçevî, II, 42; Münecçimbaşı, III, 539; Cevri Çelebi, 41.

⁴⁶⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 291.

⁴⁶⁸ *Parizis Kronika*, s. 51 vd.; *Chronique Georgienne*, s. 18, 20. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 165.

⁴⁶⁹ Âlî, *Nusretnâme*, 75a-b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 306a-b.

⁴⁷⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 81.

⁴⁷¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 386.

⁴⁷² Âlî, *Nusretnâme*'nin Sülcymaniye nüshasında (77a) cumadclula şeklinde geçmesi istinsah hatası olmalıdır.

⁴⁷³ Peçevî'de (II, 41) 6.000.

adamı ile serdarın otağına geldi⁴⁷⁴. S. Schweigger, Gürcülerin Türklerle savaşacak güçte olmadıklarını görerek itaat ettiklerini kaydetmektedir⁴⁷⁵. Dedisimedi'nin, Çıldır savaşından bir gün önce serdarın karargahına elçiler göndererek oğlu Manuçar'ı rehine olarak göndermeyi ve vergi ödemeyi kabul ettiğini bildirerek zaman kazanıp galip gelecek tarafı görmek istediği belirtilmektedir⁴⁷⁶. Bu hareket, Atabeylerin zaman kazanmayı düşünmekle birlikte galip tarafı da az çok anlamış olduklarını göstermektedir.

İki Gürcü beyzadesinin (Kvarkvare ve Manuçar) adamlarıyla geldikleri haber verildiğinde Lala Mustafa Paşa'nın komutanlarla toplantı halinde olduğu, başlarında taşlar bulunan ve değerli hil'atler giymiş olan beylerin çevreyi selamlayarak serdarın önüne gelip yeri öptükleri ve kendilerine gösterilen yere oturdukları kaydedilmektedir⁴⁷⁷. Serdarın huzurunda itaatini bildiren Manuçar, ihsana mazhar oldu⁴⁷⁸. Manuçar'ı, itaatini bildirmek üzere 6.000 Gürcü askeri ve aznavurlarla birlikte gönderenin annesi Dedisimedi olduğu ve onunla birlikte Atabey Kvarkvare'nin de bulunduğu nakledilmektedir⁴⁷⁹. İtaat eden Manuçar ve Kvarkvare'nin 10.000'den fazla askere sahip oldukları belirtilmektedir⁴⁸⁰. Dedisimedi, Manuçar'la kalelerin anahtarlarını da göndermişti⁴⁸¹. Manuçar, kalelerinin anahtarlarını serdara teslim etti. Müslüman olma isteği İstanbul'a bildirilince başkente çağrıldı⁴⁸². Serdar, itaat eden Manuçar ve diğer beylere hil'atler giydirdi ve bazı hediyeler verdi⁴⁸³. Onların itaatinden sonra Gürcistan'ın tanınmış beylerinden Vahtang ve başka beyler de itaat edip cizyeye bağlandılar⁴⁸⁴.

Görüşme esnasında Derviş, Osman, Behram ve Ahmet paşalar askerleri, esirleri vs. ile gelip serdarın elini öptüler. Serdar da onlara hil'at ve murassa kılıçlar verdiği gibi şehit olan ocaklı Kürt beylerinin ocaklarını da çocuklarına temlik etti⁴⁸⁵. Serdar, Gürcü beyzadelere sancaklar verdi. Bu sırada esirler getirilip boyunları vurulunca

⁴⁷⁴ Âli, *Nusretnâme*, 82a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 57.

⁴⁷⁵ Schweigger, 82.

⁴⁷⁶ Danişmend, III, 22; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 57.

⁴⁷⁷ Hüseyin b. Mehmed, 35a. Ayrıca bk. Ebubekir b. Abdullah, 2b.

⁴⁷⁸ Âli, *Nusretnâme*, 82a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a, 359a; Peçevî, II, 41; Münecçimbaşı, III, 539; Cevri Çelebi, 41; Danişmend, III, 530; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁴⁷⁹ Münecçimbaşı, III, 539.

⁴⁸⁰ Rahimizade, *Zafernâme*, 16a.

⁴⁸¹ Erzurumî, 158a; Danişmend, III, 22.

⁴⁸² Selanikî, I, 119.

⁴⁸³ Hüseyin b. Mehmed, 35b; Âli, *Nusretnâme*, 82a; Münecçimbaşı, III, 539; Cevri Çelebi, 41

⁴⁸⁴ Rahimizade, *Zafernâme*, 16a.

⁴⁸⁵ Rahimizade, *Zafernâme*, 15a.

Gürcü beyleri bu manzara karşısında korkuya kapıldılar⁴⁸⁶. Esir alınanların hepsinin öldürüldüğü ve itaat için serdarın yanına gelen Manuçar'ın kellelerden yapılmış kuleler gördüğü rivayet edilmektedir⁴⁸⁷. Boyunları vurulan esirlerin sayısı için 1.000'den fazla⁴⁸⁸, 2.000'den fazla⁴⁸⁹ gibi rakamlar verilmektedir. Zaferi kutlamak için Sultan Murad'ın serdara tüm esirlerin kellelerinin vurulması ve bunlardan bir kule yapılması için emir verdiği iddiası⁴⁹⁰ doğru olmamalıdır. Lala Mustafa Paşa, Manuçar'ın itaatinden sonra İstanbul'a gönderdiği mektupta, Çıldır Savaşı'nda galip belli olduktan sonra durumu duyan Dedisimedi'nin, oğlu Manuçar'ı aznavurlarla birlikte kendisine gönderdiğini, zaferin ertesi günü gelen Manuçar ve yanındaki Gürcülerin savaş sırasında kesilmiş ve bir yere toplanmış kelleleri görünce korktuklarını belirtmektedir⁴⁹¹. Fakat mektupta esirlerin öldürülmesinden bahsedilmemektedir. Bir kısım esirlerin öldürülmüş olması mümkünse de bunun padişahın emriyle olması mümkün değildir. Zira henüz bu sırada padişah zaferden bile haberdar değildir. Selanikî ise başka kaynaklarda yer almadığı gibi Gürcülerle yapılan diğer savaşlar sırasında da benzerine rastlanmayan bir olaydan söz etmektedir. Ona göre esir alınan Gürcü askerleri ve aznavurları zırhlarıyla birlikte büyük bir ateşe atılarak yakılmışlar ve bu olay düşmana büyük korku salmıştır⁴⁹².

Lala Mustafa Paşa, Ardahan'dan hareket etmeden önce Atabey Kvarkvare'nin kardeşi, Manuçar'a bir mektup yazarak 150.000 askerle üzerine geldiğini bildirip itaat etmesini istemişti. Manuçar'ın itaat kararı bu mektup sonrası yaptığı değerlendirmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır⁴⁹³. Mektup yazılanlar arasında İmereti, Kartli ve Kaheti kralları ile Samegrelo ve Guria beylerinin yanı sıra Samshe atabeyinin kardeşi Manuçar da yer almaktadır. Mektubun, Atabey Kvarkvare yerine kardeşi Manuçar'a yazılması dikkat çekicidir. Serdar, onun, ağabeyinin yerine Samshe tahtına geçmek istediği kanaatinde olmalıdır. Osmanlılarla mücadele edecek gücünün olmadığını düşünerek teklifi reddetmeyen Manuçar, galip gelecek tarafı anlamak için zaman kazanma politikası izliyordu. Âlî, serdarla Manuçar arasındaki mektuplaşmayı Nusretname'de zikretmiştir. Fakat burada metin olarak sadece serdarın mektupları yer almaktadır. Manuçar'ın yazdıkları ise ancak serdarın cevabi mektuplarından çıkarılabilir. M. Svanidze, Manuçar'ın itaat etmeye hazır olduğunu, fakat acele

⁴⁸⁶ Hüseyin b. Mehmed, 35b; Rahimizade, *Zafername*, 15a; Peçevî, II, 41; Cevri Çelebi, 41.

⁴⁸⁷ Ebubekir b. Abdullah, 2b-3a.

⁴⁸⁸ Rahimizade, *Zafername*, 15a.

⁴⁸⁹ Selanikî, I, 119.

⁴⁹⁰ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24; Şengeliya, "16. Yüzyılda Samshe Atabeyliği", s. 12.

⁴⁹¹ Âlî, *Nusretname*, 72a-75b.

⁴⁹² Selanikî, I, 119.

⁴⁹³ Ebubekir b. Abdullah, 2a. Ayrıca bk. Cevri Çelebi, 40.

etmeyip mektuplarla zaman kazanmaya çalıştığını belirtmektedir⁴⁹⁴. Serdar, Gürcü krallarının itaatini temine çalışırken bir yandan da güçlü Gürcü bürokratları kazanmaya önem veriyordu. Bu çerçevede Erzurum beylerbeyine yazdığı mektupta, Varaza Şalikaşvili ve diğer Gürcü beylerine hil'at gönderip itaatlerini temine çalışmasını istemişti⁴⁹⁵.

İtaat eden Manuçar'a, Azgur sancağı verildi⁴⁹⁶. Anonim İtalyan kaynağı itaatini bildiren Manuçar'ın kendisi ve yaşlı annesi için birer kale istediğini, Lala Mustafa Paşa'nın da bu isteği kabul ederek kendisini sancakbeyi olarak atadığını belirtmektedir⁴⁹⁷. Atabey Kvarkvare'ye de eski yerleri Oltu sancağı verildi⁴⁹⁸. Osmanlılar tarafından daha önce fethedilmiş olan Oltu, Kvarkvare'nin doğum yeri idi⁴⁹⁹. Manuçar'a, Ahıska⁵⁰⁰ veya Oltu⁵⁰¹ verildiği rivayetleri de vardır. Gelibolulu Mustafa Âlî, Kvarkvare'ye Azgur sancağının münasip olduğunu, fakat gelirinin çokluğu sebebiyle Manuçar'a verildiğini söylemektedir⁵⁰². Serdarın yanına gelmeyen küçük kardeşleri Beka'ya ve anneleri Dedisimedi'ye de bazı köyler verildi⁵⁰³. Dedisimedi'ye üç köyün has olarak verildiği rivayet edilmektedir⁵⁰⁴. Hammer, serdarın bu tevcihatını, Çıldır Savaşı'ndan birkaç hafta önce itaat etmesi istenen Manuçar'ın ahitnâme ve hükümetini tasdik eden bir berat talep etmesinin kısmen yerine getirilmesi olarak değerlendirmektedir⁵⁰⁵. M. Svanidze ise, serdarın hanedan mensuplarına sancaklar vermesini, Samshe'nin beylerbeylik olarak merkezi idareye bağlanması için atılmış bir adım olarak görmektedir⁵⁰⁶.

Padişaha sadakat mektubu gönderen Manuçar, Lala Mustafa Paşa ülkesinden geçerken itaatini bildirip, vatandaşlarının cizyesini ulaştırmayı taahhüt ettiğini ve

⁴⁹⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 107

⁴⁹⁵ Âlî, *Nusretnâme*, 26b.

⁴⁹⁶ Âlî, *Nusretnâme*, 82a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a (86 Cemaziyelahiri); Münecimbaşı, III, 539; Hammer, VII, 64; Cevri Çelebi, 41; Danişmend, III, 22, 64, 530; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108, 111; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁴⁹⁷ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 151.

⁴⁹⁸ Âlî, *Nusretnâme*, 82a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539; Hammer, VII, 64; Danişmend, III, 22; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 111; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁴⁹⁹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 112.

⁵⁰⁰ Erzurumî, 158a.

⁵⁰¹ Ebubekir b. Abdullah, 3a; Danişmend, III, 23.

⁵⁰² Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 307a.

⁵⁰³ Hammer, VII, 64; Danişmend, III, 23; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 111; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁵⁰⁴ Âlî, *Nusretnâme*, 82a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a; Münecimbaşı, III, 539; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 57; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108.

⁵⁰⁵ Hammer, VII, 64.

⁵⁰⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 111, 122, 126.

Şirvan fethinde hizmette bulunduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan ve kırmızı atlas kese ile gönderilen bir hükümde, itaatinde daim olup her yıl taahhüt ettiği haracı göndermesi ve İran tarafından Osmanlı garnizonlarına bir saldırı olursa yardıma koşması istenmiştir⁵⁰⁷. Manuçar'la birlikte Lala Mustafa Paşa'nın yanına gelen bir Gürcü aznavurun da Müslüman olduğu belirtilmektedir⁵⁰⁸.

f. Çıldır'dan Kartli'ye Hareket ve Sefer Sonrası Erzurum'a Dönüş

Çıldır zaferinden sonra, Manuçar ve beraberindeki Gürcülerin itaatini kabul ederek kendilerine sancaklar ve değişik hediyeler veren Lala Mustafa Paşa, Tiflis'e hareket etti. Serdarın, İran'a karşı mücadelede desteğini ve itaatini önemseydiği Manuçar, onunla birlikte yola devam etti ve orduya kılavuzluk yaptı⁵⁰⁹. Kvarkvare ise Samshe'de muhafazada kaldı⁵¹⁰. 10 Ağustos 1578 Pazar günü Yenikale yakınından geçilip Tiflis'e doğru yola çıkıldı⁵¹¹.

Gelişmeleri Hüseyin b. Mehmed şöyle anlatmaktadır: Gürcü beylerinin itaat ettiği gece kalıdıktan sonra Çıldır köyü civarında konuldu, etrafa göz kulak tutularak göl kenarında konaklama kararı alındı. İki gün burada kalıdıktan sonra üçüncü gün hareket edilerek daha önce Ardahan Beyi Abdurrahman Bey'in fethine memur edildiği Ağcakale sahrasına gelindi. Serdar buraya geldiğinde kalenin alınıp içindekilerin kılıçtan geçirilmiş olduğunu gördü. Abdurrahman Bey'e ihsanlarda bulunduktan sonra nehir kenarında çimenli bir yerde konuldu. Ağcakale'nin viran yerlerini tamir ettiren serdar, bir sancakbeyini 3.000 askerle burada bırakıp Tiflis'e doğru yola koyuldu⁵¹².

Abdurrahman Bey'in fethettiği kalenin adını Aksıka olarak tespit eden Ebubekir b. Abdullah, kaleye muhafızlarla birlikte birkaç da darbzen konulduğunu belirtmektedir⁵¹³. Serdar yoluna devam etti. Anonim İtalyan kaynağı, serdarın 16 Ağustos günü Banak'dan ayrılarak Manuçar'a ait olan Tetristsihe'ye hareket ettiğini kaydetmektedir⁵¹⁴.

⁵⁰⁷ BOA, MD, XXXII, 501: Minuçehr Mustafa Paşa'ya 17 Zilkade 986 (15 Ocak 1579) tarihli hüküm. Hükümün bir sureti Atabey Kvarkvare'ye gönderilmiştir.

⁵⁰⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 151.

⁵⁰⁹ BOA, MD, II, 87; Âli, *Nusretnâme*, 82b; *Parizis Kronika*, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 19; *Kartlis Tshovreba*, II, 165; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 57; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 290; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 83.

⁵¹⁰ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 83.

⁵¹¹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 79b.

⁵¹² Hüseyin b. Mehmed, 36a-37a.

⁵¹³ Ebubekir b. Abdullah, 3a.

⁵¹⁴ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24.

Samshe'den Kartli'ye geçen Lala Mustafa Paşa, Tiflis'i fethetmiş, Kaheti'den geçerken Kral Aleksandr'ın itaatini kabul etmiş ve Şirvan'da Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bırakıp geri dönmüştür. Dönüşte Tiflis'ten Gori'ye uğrayan serdar, buradaki işlerini tamamladıktan sonra Samshe'ye geçti. Bir Gürcü beyine ait olan Bedre Kalesi civarında konuldu ve burada vefat eden Vezir Ferhad Paşa'nın oğlu Niğde Sancakbeyi Mehmet Bey'in cenaze namazı kılınıp nâşi Erzurum'a gönderildi⁵¹⁵. Serdar, dönüş yolunda Dedisimedi ve oğullarıyla görüştü. Azgur Kalesi yakınına gelince, Dedisimedi ile oğlu Kvarkvare ile gelip serdarla görüşerek itaatini bildirdi. Manuçar da orada idi ve hepsi hi'latle ödüllendirildiler⁵¹⁶. Anonim İtalyan kaynağı Dedisimedi ve iki oğlunun Lala Mustafa Paşa'yla Ozrhe'de görüşüğünü, kendilerini güler yüzle karşılayan serdarın çeşitli hediyeler verdiğini ve bir gün burada kaldıktan sonra Erzurum'a hareket ettiğini belirtmektedir⁵¹⁷.

Serdar, kendisine hediyeler sunan Dedisimedi ve oğullarını büyük nezaketle karşılayıp çokça hediye verdikten sonra Manuçar ve Kvarkvare'yi padişahın kendilerine ikramda bulunması için İstanbul'a göndermek istediğini söyledi. Dedisimedi'nin onayıyla Kvarkvare ve Manuçar, serdarla beraber Erzurum'a hareket ettiler⁵¹⁸. İzin vermekte tereddüt eden Dedisimedi'nin oğullarının hayatından endişe ettiği belirtilmektedir⁵¹⁹.

Azgur'dan hareket edildikten sonra beşinci gün Ardahan'a varıldı ve burada orduya zahire dağıtılıp bir gün istirahat edildi. Daha sonra hareket edilip Köprübaşı'nda konulunca buradan Beyşehir sancakbeyi İstanbul'a gönderildi⁵²⁰. Ordu, buradan Oltu ve Pasin yoluyla kışlamak üzere Erzurum'a doğru tekrar yola koyuldu⁵²¹. Erzurum'a doğru yol alınırken Rum Beylerbeyi Mahmud Paşa, Pasin Kalesi'nin muhafazası için bırakıldı⁵²². Serdar, 21 Kasım 1578'de Erzurum'a ulaştı⁵²³.

⁵¹⁵ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 117b-119a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 315a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

⁵¹⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 315b; *Parizis Kronika*, s. 53; *Chronique Georgienne*, s. 20; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 122.

⁵¹⁷ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 34.

⁵¹⁸ Minadoi, 109; *Parizis Kronika*, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 19.

⁵¹⁹ Minadoi, 110; Hammer, VII, 69.

⁵²⁰ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye) 120a; Hammer, VII, 69. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 73.

⁵²¹ Hammer, VII, 69; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 73.

⁵²² Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye) 123a; Münecçimbaşı, III, 542 (Burada Rumeli beylerbeyi).

⁵²³ Peçevi, II, 52; Münecçimbaşı, III, 542; A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1359. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 73; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, 123. Gidiş ve dönüşte ordunun uğradığı menziller için bk. Âlî, *Nusretnâme*, 122a-b, 132b-133b; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 524.

Anonim İtalyan kaynağı ise, serdarın Erzurum'a ulaştığı tarihi 21 Aralık olarak göstermektedir⁵²⁴.

Tiflis'ten dönüş yolunda müttefik İran ve Gürcü kuvvetlerinin baskınları sebebiyle çok zorluk çekildi⁵²⁵. Osmanlı ordusu, Tiflis'ten itibaren coğrafi şartların yanı sıra yiyecek azlığı ve Gürcülerin saldırıları sebebiyle pek çok kapıp verdi⁵²⁶. Çekilen sıkıntıda şah tarafından yeniden Kartli kralı olarak atanıp Gürcistan'a gönderilen Simon'un saldırılarının yanı sıra yoğun kar yağışı ve kış şartları sebebiyle büyük dağlar ve dar geçitlerden geçişteki zorluklar da etkili olmuştur⁵²⁷.

Serdar Erzurum'a geldikten sonra padişaha şimdiye kadar yaptığı faaliyetler ve fetihler hakkında bir mektup gönderdi. Cevaben kendisinden Gürcistan'da hakimiyet tesisi için gelecek yıl Erzurum'dan Kartli'ye kadar yolların tamiri ve kalelerin tahkimi ile meşgul olması istendi⁵²⁸.

2. 1579 Yılı Olayları

a. Atabeyler İstanbul'da

Manuçar'ın itaatinden sonra durum İstanbul'a bildirilince, padişahın iltifatına nail olması için payitahta gelmesi istendi. Lala Mustafa Paşa, Erzurum'a döndükten sonra Kvarkvare ve Manuçar'ı İstanbul'a gönderdi⁵²⁹. Erzurum'dan İstanbul'a gönderildikleri tarih olarak 20 Nisan 1579 zikredilmektedir⁵³⁰. Serdarın, 1 Şubat 1579'da Erzurum'da iken Manuçar'a murassa kılıç, hil'at ve bir mektup gönderdiği belirtilmektedir⁵³¹.

Atabey Kvarkvare ve Manuçar İstanbul'a geldiler. Kaynaklarda yer alan rivayetlerden, Manuçar'ın İstanbul'da Müslüman olduğu anlaşılmaktadır⁵³². İstanbul'da Müslüman olmuş olmalıdır. Zira Lala Mustafa Paşa'nın Çıldır zaferini İstanbul'a bildirmek için yazdığı ve Manuçar'ın itaati dahil olmak üzere bu zamana kadar yapılanları ayrıntılı olarak anlattığı mektupta bu konudan söz edilmemektedir⁵³³.

⁵²⁴ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 34.

⁵²⁵ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 122.

⁵²⁶ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye) 117b-119b; Minadoi, 108.

⁵²⁷ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33 vd.

⁵²⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 34; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 123; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 165.

⁵²⁹ Minadoi, 111; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 165.

⁵³⁰ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 165.

⁵³¹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 141b.

⁵³² BOA, MD, XXXIX, 48; Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 359a; "Samshe-Saatabago", s. 198.

⁵³³ Âli, *Nusretnâme*, 72a-75b.

Müslüman olan Manuçar, Mustafa adını aldı⁵³⁴. Bu sebeple adı, Osmanlı kaynaklarında Minuçehr Mustafa Paşa olarak zikredilmektedir. Manuçar'ın ayrıca sünnet olduğu da rivayet edilmektedir⁵³⁵.

Kvarkvare'nin de Müslüman olduğu rivayet edilmektedir⁵³⁶. Batılı kaynaklar ise, onun eski inancını koruduğunu belirtmektedirler⁵³⁷. Parizis Kronika'da, Beka'nın Oltu'da kaldığı, Kvarkvare'nin padişahın önünde diz çöküp Gürcülükten çıktığı (din değiştirdiği) ve beylik vermesini istediği, daha sonra Mart'ta geri döndüğü belirtilmektedir⁵³⁸.

Samshe, beylerbeyilik olarak Manuçar'a verildi⁵³⁹. Ülkesinin kendisine bu şekilde verilmesinin sebebi olarak Gürcistan ve Şirvan seferi sırasında kılavuzluk yapmasının yanı sıra ağabeyi ve aznavurlarıyla birlikte Müslüman olması gösterilmektedir⁵⁴⁰. Kaheti Kralı Aleksandr'a yazılan bir hükümde, Manuçar'ın kendi isteğiyle İstanbul'a gelip itaat ettiği ve ülkesinin kendisine ocaklık olarak verildiği belirtilmektedir⁵⁴¹. Çıldır Beylerbeyiliğinin kendisine 900.000 akçelik has olarak verildiği ve bu tevcihatın 21-27 Temmuz 1579 tarihleri arasında yapılmış olabileceği belirtilmektedir⁵⁴². Müslüman olduktan sonra ağabeyi Kvarkvare ile birlikte kendisine hüküm-ü hümayun verilen Manuçar⁵⁴³, pekçok ihsana nail olmuş⁵⁴⁴ ve beratına bir çok yer eklenmiştir⁵⁴⁵. Fakat daha sonra önce Çıldır Beylerbeyliği'ne bağlı dört köy, Lala Mustafa Paşa tarafından Tiflis beylerbeyi olacak olan Yusuf Paşa'ya verilmiş ve bu tasarruf sonraki serdar Sinan Paşa tarafından da hüküm-ü hümayun gereği mukarrer kılınmıştır. Manuçar, yurdum ve ocağımdır diyerek Yusuf Paşa'nın tasarrufuna mani olmak ve bu dört köyü kendisi tasarruf etmek istemişse de durumun İstanbul'a

⁵³⁴ Âli, *Nusretnâme*, 82b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 359a; a. mlf., *Fursatnâme*, s. 214-215 (35a-b); Erzurumî, 158a; Ebubekir b. Abdullah, 3a; Minadoi, 132; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24; Selanikî, I, 138.

⁵³⁵ Minadoi, 132.

⁵³⁶ Münecimbaşı, III, 539. Ayrıca bk. BOA, MD, IL, 87.

⁵³⁷ Schweigger, 82; Minadoi, 132.

⁵³⁸ *Parizis Kronika*, s. 55. Burada ayrıca Beka'nın da İstanbul'a gittiğinden bahsedilmektedir.

⁵³⁹ BOA, MD, XXXIX, 48, 49; IL, 87; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a; a. mlf., *Fursatnâme*, s. 214-215 (35a-b); Schweigger, 83; Minadoi, 56, 132; *Parizis Kronika*, s. 55; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 25; Tsisana Abuladze, "Samshe-Saatabagos İstoriidan (XVI. s. 80'iani Tslebi)", *Mravaltavi*, XV (1989), s. 198; Şengeliya, "Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları", s. 21.

⁵⁴⁰ BOA, MD, IL, 87.

⁵⁴¹ BOA, MD, LXXIII, 685.

⁵⁴² Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s. 83. Ayrıca bk. BOA, KK, *Ruus Defteri*, 236.

⁵⁴³ BOA, MD, XXXIX, 48, 49.

⁵⁴⁴ Rahimizade, *Gencine*, 24a.

⁵⁴⁵ BOA, MD, XXXIX, 46, 48, 49, IL, 353.

bildirilmesi üzerine buralara müdahale etmemesi bildirilmiştir⁵⁴⁶. Ayrıca bir süre sonra da sonradan eklenen Çıldır, Tümüük, Hertvis, Aspinza ve Azgur sancakları tekrar geri alınmış ve unvanı Azgur beylerbeyi olarak değiştirilmiştir⁵⁴⁷.

Sonradan eklenen yerlerin geri alınması hakkında değişik sebepler zikredilmektedir. Lala Mustafa Paşa'ya yazılan bir hükümde, Manuçar'a verilen yerlerin çok geniş olduğunun anlaşıldığı belirtilerek tashih için beratının alınıp gönderilmesi istenmiştir⁵⁴⁸. Çıldır Beylerbeyi Minuçehr Mustafa Paşa'ya yazılan başka bir hükümde ise, önceden kendisine ait yerler dışında, kardeşiyle İstanbul'a gelip Müslüman olunca beratına eklenen Çıldır, Tümüük, Hertvis, Aspinza ve Azgur adlı beş sancağın fethedilmiş yerler olduğundan kendisine bırakılmasının doğru olmadığı belirtilerek sadece önceden kendisine ait olan on yedi kale ve 141 köyü tasarruf etmesi gerektiği, tashih için beratını İstanbul'a gönderilmek üzere serdara teslim etmesi emredilmiştir⁵⁴⁹. Diğerlerinden biraz farklı bir sebep olarak, bu yerlerin Sinan Paşa tarafından kanunlara aykırı biçimde kendisine verildiği de zikredilmektedir⁵⁵⁰.

Ekim'de İstanbul'dan ayrılan Manuçar, Kasım'da Samshe'ye döndü⁵⁵¹. Onun ve beraberindekilerin İstanbul'daki faaliyetleri hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Fakat bu konuda bir istisnadan söz etmek gerekir. Atabey Kvarkvare ve kardeşi Manuçar İstanbul'a geldiklerinde şehirde bulunan ve kendileriyle görüşen Salomon Schweigger, önemli bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgiler çok önemlidir. Çünkü kendisi bir rahip olup onlarla görüştüğünde Avusturya büyükelçiliğinde vaiz olarak görev yapmaktaydı. Onun naklettiğine göre, Atabey Kvarkvare ve kardeşi Manuçar, 3 Haziran 1579 günü, yaklaşık 150 kişilik bir heyetle İstanbul'a geldiler. Yıllık vergi verip ülkelerini padişaha bağlı olarak idare etmek istiyorlardı. Epey bir müddet sarayda kaldılar. Kendilerine, memleketlerinde bir sancak veya bir bölgenin idaresinin verileceği bildirildi. Manuçar, kendisine bir idari görev verilmesi için bir kaç hafta sonra padişahın da katıldığı bir divan toplantısında Müslüman olduğunu açıkladı ve sünnet oldu. On yaşındaki oğlunu da sünnet ettirdiği gibi sadakatini göstermek için onu sultana hediye etti. Yanındaki uşaklardan yirmi kişi daha Müslüman oldu⁵⁵².

⁵⁴⁶ BOA, MD, XLVI, 150: Minuçehr Mustafa Paşa'ya 12 Şaban 989 (11 Eylül 1581) tarihli hüküm.

⁵⁴⁷ BOA, MD, XXXIX, 48, 49. Ayrıca bk. MD, XLVI, 150.

⁵⁴⁸ BOA, MD, XXXIX, 46: Lala Mustafa Paşa'ya 19 Şevval 987 (9 Aralık 1579) tarihli hüküm.

⁵⁴⁹ BOA, MD, XXXIX, 48 (19 Şevval 987 / 9 Aralık 1579).

⁵⁵⁰ BOA, MD, II, 353.

⁵⁵¹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 165.

⁵⁵² Schweigger, 82.

S. Schweigger'in izlenimleri başka kaynaklarda bulunmayan pek çok ayrıntıyı içerdiği için çok önemlidir. Naklettikleri devamla şöyledir: Manuçar'ın bir çok adamı, onun idareyi eline almak ve ülkesine hakim olmak için zahiren Müslüman olduğunu, ülkesine döndüğünde yeniden Hristiyan olacağını söylediler. Konuştuğumuz Gürcülerin, dinî konularda pek az malumatları vardı. Yanlarında bulunan dört rahipten ikisi de Müslüman oldu. Patrikhane Pronotario'su Protestan mezhebine ait kitabın Grekçe bir nüshasını benim vasıtamla onlara gönderdi ve müşkilpesend Kvarkvare Bey'i pohpohlamak için kitabın kapağına, Grekçe olarak "Osmanlı İmparatorluğu nezdinde elçi ve haşmelli imparatorun saray müşaviri Joachim von Sinzendorf ve Feureck'li Goggilsch Almanya'da Roma İmparatorluğu'nun bir çok yerlerinde cari olan Protestan mezhebi kaidelerini Kvarkvare Hudabeg'e sunar" diye yazdı⁵⁵³.

b. Kars Kalesi'nin Tamiri

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya hakimiyeti için stratejik önemi olan Kars'ın tahkimi gerekli görülerek serdar bu iş için görevlendirildi. Bundan birkaç yıl önce İran sınırında boş ve harabe durumda olan Kars'ın tamirinin faydalı olacağı bildirilmişti. Erzurum Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın bu hususu bildirmesi üzerine kendisine yazılan hükümde, sahib-i aşiret olanlara ve serhat hizmetini tercih eden yarar kimselere beratları 2-3.000 akçelik tımar verilmesi, İran ve Gürcistan'dan teşvikle halk getirilip buraların mamur hale getirilmesi, ziraatın geliştirilmesi ve muhafazasına dikkat edilmesi hususları bildirilmiştir⁵⁵⁴. Kars Kalesi'nin tamiri Osmanlılar için aciliyeti olan bir husustu. Nitekim serdara, Tatar hanının Demirkapı'dan İran'a girmek için hareket edeceği bildirilerek kendisiyle görüşmesi gerekirse önce kaleyi ikmal edip daha sonra görüşmeye varması emredilmiştir⁵⁵⁵. Kısa bir süre sonra serdara aynı

⁵⁵³ Schweigger, 83 vd. Müellif (s. 84-86). İstanbul'da buldukları sırada Gürcülerle sıkça görüştiklerini, iki tarafın da resmi hediyeler verdiklerini, Kvarkvare'nin Büyükelçi Sinzendorf'a altmış duka değerinde bir altın hediye ettiğini, buna mukabil ona da keza altmış duka kıymetinde güzel bir saat hediye edildiğini, saati, teşekkür ederek almasına rağmen -kullanmasını bilmediğinden- yerine para verilmesi ricasıyla iade ettiğini kaydetmektedir. Müellif, Gürcüler hakkında başka bilgiler de vermektedir: Gürcüler, cesur ve gözü pek savaşçılarmış. Şehirde yıllardır bulunuyormuşlarcasına geziyorlar, kimseye birşey sormuyor, etrafalarına bizim yaptığımız gibi hayret ve şaşkınlıkla bakmıyorlar. Fakat otuz yaşlarında, şişman ve uzun boylu olup giyimi, şapkası ve çizmeleri hariç İranlılara benzeyen Kvarkvare, kapıcımıza ülkemiz, adetlerimiz ve dinimiz hakkında çok sorular soruyor. Gürcülerin hepsi çizme ve ipekli giyiniyorlar

⁵⁵⁴ BOA, MZ, III, 676. Hüküm, 17 Rebiyülevvel 984'de (14 Haziran 1576) kethüdasına verilmiştir.

⁵⁵⁵ BOA, MD, XXXVIII, 321: Lala Mustafa Paşa'ya 12 Rebiyülahir 987 (8 Haziran 1579) tarihli hüküm.

muhtevalı bir hüküm daha gönderilmiştir⁵⁵⁶. Tatar hanıyla ilgili husus aynı muhtevalı bir hükümle Şirvan Muhafızı Osman Paşa'ya da bildirilmiştir⁵⁵⁷.

Lala Mustafa Paşa, 1579 yılında Kars Kalesi'nin tamiri ile görevlendirildi⁵⁵⁸. Serdar bu sene Kars'ın imarını tamamlayabilirse Şirvan'a da gidecekti⁵⁵⁹. Serdara 1578 yılının son günlerinde gönderilen bir hükümde, Kars Kalesi'nin inşası için gerekli olan taş, kireç gibi maddeleri tedarik etmesi istenmiştir⁵⁶⁰. Beylerbeyiler ve beylere de bina ustası ve diğer ihtiyaçların gönderilmesi hususu bildirilmiştir⁵⁶¹. Karaman vilayetindeki kadılara yazılan bir hükümle, kalenin tamiri için bennat, neccar vs. gönderilmesi istenmiştir⁵⁶². Serdar, 1579 yılında sefere çıkmadan önce İstanbul'a gönderdiği mektupta, İran'ın sulh istediğine dair haberlerin şayi olduğunu, ayrıca İran'dan gelen casusların beyanlarının da bu haberleri teyit ettiğini bildirip bu hususta şah veya diğer yetkililerden mektup gelip barış istenirse nasıl cevap vermesi gerektiğini sormuştur. Bunun üzerine kendisine, kılıçla fethedilmiş yerler olan Gürcistan ve Şirvan'ın Osmanlıya bırakılıp bundan sonra buralara müdahale edilmeyeceğinin taahhüt edilmesi halinde sulh yapılabileceği cevabını vermesi emredilmiştir⁵⁶³. Tamir öncesi serdar, Özbek Han'la arası açık olan şahın savaş için hazırlık yaptığı gibi oğlunun da Kars'ın imarına mani olduğunu, imar gerçekleşirse İran'ın sulh isteyeceğini ve kendisine Tokmak Han'dan gelen mektuba cevap yazdığını bildirmişti. Kendisine yazılan hükümde, kale binası için İstanbul'dan amele ve üstad göndermenin zor olduğu belirtilerek İmereti kralı ve diğer Gürcü beylerine teklif etmesi istenmiştir⁵⁶⁴.

Ordu toplandıktan sonra, 10 Temmuz 1579 günü Erzurum'dan ayrılan serdar, 26 Temmuz Pazar günü Kars sahrasına ulaştı ve beylerbeyiler arasında işbölümü yaparak kalenin tamirine başladı⁵⁶⁵. Ebubekir b. Abdullah, Evahir-i Cumadelula 987'de (16-25 Temmuz 1579) Erzurum'dan Kars'a hareket edildiğini ve altıncı gün kale önüne geldiğini belirtmektedir⁵⁶⁶. Gelibolulu Âli, Kars Kalesi'ne geline gününü Pazar olarak

⁵⁵⁶ BOA, MD, XXXVIII, 322: Lala Mustafa Paşa'ya 26 Rebiyülahir 987 (22 Haziran 1579) tarihli hüküm.

⁵⁵⁷ BOA, MD, XXXVIII, 325 (26 Rebiyülahir 987 / 22 Haziran 1579).

⁵⁵⁸ Âli, *Fursatnâme*, 149 (5b); Ebubekir b. Abdullah, 15b; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 36.

⁵⁵⁹ Ebubekir b. Abdullah, 15b.

⁵⁶⁰ BOA, MD, XXXII, 477 (1 Zilkade 986 / 30 Aralık 1578).

⁵⁶¹ BOA, MD, XXXII, 558, XXXVIII, 78.

⁵⁶² BOA, MD, XXXVIII, 329 (26 R 987 / 22 Haziran 1579).

⁵⁶³ BOA, MD, XXXVIII, 92: Lala Mustafa Paşa'ya 4 Safer 987 (30 Mart 1579) tarihli hüküm.

⁵⁶⁴ BOA, MD, XXXVIII, 114 (10 Safer 987 / 8 Nisan 1579).

⁵⁶⁵ Münneccimbaşı, III, 544; Kırzioğlu, *Kafkas E'lleri*, s. 325.

⁵⁶⁶ Ebubekir b. Abdullah, 15b.

kaydetmekle birlikte tarihi 2 Cemaziyelahir olarak göstermektedir⁵⁶⁷. Halbuki Cemaziyelahir'in ilk günü Pazar gününe rastlamaktadır. F. Kırzioğlu, bu durumun ru'yet-i hilalden kaynaklandığını, ayrıca ordunun öncü birliklerinin Cumartesi günü Kars'a ulaştıklarını belirtmektedir⁵⁶⁸. Anonim İtalyan kaynağı ise, serdarın 1 Temmuz'da Erzurum'dan hareket edip 10 Temmuz'da Kars'a ulaştığını ve şehre yirmi mil mesafedeki üç dağda birer kale yapımına başladığını nakletmektedir⁵⁶⁹.

Kars Kalesi'nin tamiri, beylerbeyilere ve beylere paylaştırılıp yoğun bir çalışma temposuyla doksan günde tamamlandı⁵⁷⁰. Kalenin tamiri devam ederken serdardan inşaat ve zahire durumu sorularak gelişmeler İstanbul'dan da izlenmiştir⁵⁷¹. Kalenin inşaatı tamamlandıktan sonra mühimmatı da konuldu⁵⁷². Lala Mustafa Paşa, Kars'ta bulunduğu sırada 2 Eylül'de, Tokmak Han'dan sulh talep eden bir mektup aldı. Mektuba 4 Eylül'de cevap veren serdar, kısa süre içerisinde ciddi tekliflerle güvenilir elçiler gelmezse Kars'taki işini bitirince Şirvan'da bulunan Kırım Han'ı ile birlikte saldırıya geçeceğini bildirdi⁵⁷³. Fakat bu saldırı gerçekleşmedi ve kışlamak üzere Erzurum'a dönen ordu kışlalara dağıtıldı⁵⁷⁴. Kalenin tamirinden sonra bazı beylerbeylerin Revan'ın tahribine gönderildiği de kaydedilmektedir⁵⁷⁵. Kars Kalesi ve şehri inşa edilirken Keçivan, Ani, Mağazbert ve Kağızman kalelerinin de tahkim edildiği belirtilmektedir⁵⁷⁶. Serdar, Kars Kalesi'nin tamiri ile uğraşırken aynı zamanda Tiflis'e yardım da gönderdi⁵⁷⁷. Çünkü Tiflis beylerbeyi, bir mektupla askerinin kaçtığını bildirmişti⁵⁷⁸. Serdar, 20 Ekim'de Kars imarının bittiğini padişaha bildirdikten iki gün sonra buradan ayrılıp Erzurum'a hareket etti⁵⁷⁹.

3. Sinan Paşa'nın Serdarlığı ve Samshe Olayları

Lala Mustafa Paşa'dan sonra serdarlığa tayin edilen Sinan Paşa'nın döneminde Samshe'de meydana gelen bazı olaylar olmuştur. Sinan Paşa, Tiflis'ten Kars'a

⁵⁶⁷ Âli, *Nusretname*, 194a.

⁵⁶⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 325.

⁵⁶⁹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 37.

⁵⁷⁰ Ebubekir b. Abdullah, 15b; Münecçimbaşı, III, 546.

⁵⁷¹ BOA, MD, XXXVIII, 374: Lala Mustafa Paşa'ya 7 Cemaziyelahir 987 (1 Ağustos 1579) tarihli hüküm.

⁵⁷² Selaniki, I, 123; Danişmend, III, 50.

⁵⁷³ Âli, *Nusretname*, 218a.

⁵⁷⁴ Ebubekir b. Abdullah, 16a.

⁵⁷⁵ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 357b.

⁵⁷⁶ Danişmend, III, 44. Kars Kalesi'nin tamirine dair bir hüküm için bk. BOA, MD, XXXIX, 249.

⁵⁷⁷ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 38; *Parizis Kronika*, s. 54; Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1421.

⁵⁷⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 38.

⁵⁷⁹ Münecçimbaşı, III, 546; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 326 vd.

dönerken Samshe'de Gürcülerin saldırılarına uğradı ve hayli sıkıntı çekti. Kars'a geldikten sonra bir süre burada kaldı ve askeri Tiflis'e doğru yöneltip karşı tepede düşman varmış gibi bir tatbikat yaptırdı. Gelibolulu Âlî, tatbikatı görenlerin bunun hakikisini düşünüp korkuya kapıldıklarını belirtmektedir. Kış yaklaşırken Kars'ı beylerbeylik yapıp Silistre Sancakbeyi Hızır Bey'e verdikten sonra Erzurum'a döndü⁵⁸⁰. Sinan Paşa'nın Kars'tan Erzurum'a dönerken belki bir elçi gelir diye yirmi gün Hasankale'de beklediği belirtilmektedir⁵⁸¹.

Sinan Paşa, Macehil Sancakbeyi Ahmed Beyi Osmanlı tebaası olmayan Gürcülerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle hapsedip sancağı Tiflis Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın oğlu Mustafa'ya vermiş, fakat hapisten kurtulan Ahmed Bey, sancağı geri almayı başarmıştır. Bu durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine Çıldır beylerbeyine bir hüküm yazılarak beylerbeyliğine bağlı bu sancağın Ahmed'den alınarak Mustafa'ya verilmesi, ayrıca sancak mahsulünden zorla aldığı çok miktardaki malın da tahsil edilmesi ve sancağa müdahalesinin önlenmesi istenmiştir⁵⁸².

4. Minuçehr Mustafa Paşa'nın İsyanı Meselesi

a. Tiflis'e Yardım Gönderilmesi ve Minuçehr'in İhaneti İddiası

Minuçehr Mustafa Paşa, Çıldır beylerbeyi olarak Osmanlı Devleti'ne bir süre hizmet etti. Onun bir süre sonra irtidat edip Simon'un yanına gittiği kaydedilmektedir⁵⁸³. Rahimizade, itaat ettiğinde kendisine sayılamayacak kadar ihsanda bulunulduğunu, fakat daha sonra isyan edip küfran-ı nimet ettiğini ifade etmektedir⁵⁸⁴. Gürcü kaynakları, Kvarqvare'nin 1582'de ölümü üzerine, Manuçar'ın atabey olduğunu belirtmektedirler⁵⁸⁵. Alasania ise, Manuçar'ın 1581'de Samshe atabeyi olduğunu ve 1616'da ölünceye kadar bu görevde kaldığını belirtmektedir⁵⁸⁶. Kvarqvare'nin oğlu Keyhüsrev'e yazılan bir hükümde, babasının vefatı sebebiyle, amcası Çıldır Beylerbeyi Mustafa Paşa ile müştereken tasarrufunda olan ülkesinin Tiflis'e hazine ve zahire ulaştırmak ve sair levazım ve mühimmatın tedarikinde hizmette bulunmak şartıyla (babasına verilen şartlarla) kendisine tevcih olunduğu belirtilmekte ve ülkeyi amcasıyla birlikte tasarruf etmesi istenmektedir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 335b-338a.

⁵⁸¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 342.

⁵⁸² BOA, MD, XLVI, 147: Çıldır beylerbeyine 12 Şaban 989 (11 Eylül 1581) tarihli hüküm.

⁵⁸³ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a.

⁵⁸⁴ Rahimizade, *Gencine*, 24a.

⁵⁸⁵ Vahuşti, 723; *Kartlis Tshovreba*, II, 245.

⁵⁸⁶ Alasania, "Şenişvnebi", *Parizis Kronika*, s. 142.

⁵⁸⁷ BOA, MD, XLVII, 145: Keyhüsrev'e 15 Rebiyülevvel 990 (9 Nisan 1582) tarihli hüküm.

Tiflis'e hazine götürmekle görevlendirilen Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa komutasında Erzurum'dan 1582 Ağustos'u sonunda ayrılan yardım kafilesi Ahilkelek'te Minuçehr Mustafa Paşa'nın da katılmasından sonra Tiflis'e doğru yoluna devam etti. Mehmed Paşa'nın yapılan teklifi kabul etmesi üzerine o zamana kadar takip edilen Tomanis yolu yerine Tiflis'e ulaşmak için daha kısa olan Altunkale-Karakale-Gori yoluyla devam edildi⁵⁸⁸. Gori sahrasına ulaştıklarında dar bir geçitte Simon ile ona destek veren İranlı ordusunun saldırısına uğradılar. Askerin çoğu öldürüldüğü gibi zahirenin de büyük bir kısmı Simon ve mütteliklerinin eline geçti⁵⁸⁹.

Gori'deki bu hezimetten sonra Tiflis'e geçen Mehmet Paşa, buradaki muhafızları, güçlükde Kaheti Kralı Aleksandr'ın getireceği mühimmatı beklemeye ikna etti⁵⁹⁰. Mehmet Paşa, Tiflis Beylerbeyi Yusuf Sinan Paşa'yı azlederek yerine tayin ettiği Ömer Paşa'yı bir miktar askerle muhafazada bırakarak Kars'a döndü⁵⁹¹.

Minuçehr Mustafa Paşa'nın düşmanla işbirliği yaptığından şüphelenen veya hezimetin mesuliyetini ona yüklemek isteyen Mehmet Paşa, onu yakalamak için otağına çağırdı. Fakat durumu haber alan veya hissedemeyen Minuçehr, ihtiyatlı davranarak Mehmet Paşa ve kethüdası ile Diyarbakır beylerbeyini yaralayıp kaçmayı başardı⁵⁹².

Minuçehr, paşaları yaraladıktan sonra Osmanlı ordusundan ayrılarak nasıl idam edilmek istendiğini İstanbul'a bildirdi⁵⁹³. Mektubuna olumlu cevap alamayan Minuçehr, Simon'un yanına gidip Ahıska'yı ele geçirmek için harekete geçti⁵⁹⁴. Bundan sonra, düzenlenen belgelerde, Minuçehr için mürted dendiği dikkat çekmektedir⁵⁹⁵. Gürcü kaynakları, Minuçehr'in 1582'de Simon'un kızı Elene ile evlendiğini, ayrıca Gence'ye gelen şahın kendisine Çalabuti'yi, annesi Dedisimedi'ye de beş büyük köyü verdiğini belirtmektedirler⁵⁹⁶.

b. Minuçehr'in İsyan Ettiği İstanbul'a Bildiriliyor

Minuçehr Mustafa Paşa ve iki beylerbeyi, tedbirsizlikleri sebebiyle azl edilip konu Erzurum Beylerbeyi Ferhad Paşazade Mehmed ve Diyarbakır Beylerbeyi

⁵⁸⁸ Hammer, VII, 78.

⁵⁸⁹ Münecimbaşı, III, 549; Hammer, VII, 78.

⁵⁹⁰ Hammer, VII, 78.

⁵⁹¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 121.

⁵⁹² Selaniki, I, 138; *Parizis Kronika*, s. 56; *Chronique Georgienne*, s. 23; Vahuşti, 723; Münecimbaşı, III, 549; Hammer, VII, 79.

⁵⁹³ Hammer, VII, 79. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 344.

⁵⁹⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 344.

⁵⁹⁵ BOA, MD, LX, 373, LXXIV, 662.

⁵⁹⁶ *Parizis Kronika*, s. 56; *Chronique Georgienne*, s. 23; Vahuşti, 723. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 245.

Süleyman Paşa'ya havale olundu⁵⁹⁷. Çıldır Beylerbeyliği Minuçehr'den alınıp sabık Tiflis Beylerbeyi Yusuf Paşa'ya verildi⁵⁹⁸.

Bu tevcihle birlikte Yusuf Paşa, Minuçehr'i ele geçirmekle görevlendirildi. Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa, İstanbul'a mektup yazarak Tiflis'e hazine ve zahire götürürken yolda bazı olumsuz davranışları olan Çıldır Beylerbeyi Mustafa'nın isyan ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Livane, Şavşat, Büyük Ardahan ve Küçük Ardahan sancakbeylerine, Minuçehr'i bartaraf etmekle görevlendirilen Yusuf Paşa'ya yardım etmeleri istendi⁵⁹⁹.

Ayrıca Erzurum ve Kars beylerbeyleri de isyanı bastırmakla görevlendirilen Yusuf Paşa'nın isteği üzerine yardıma memur edildiler⁶⁰⁰. Yusuf Paşa'ya ayrıca gerektiğinde Erzurum ve Kars beylerbeylerinden de yardım isteyebileceği kendisine bildirildi⁶⁰¹.

Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa, isyan eden Minuçehr'in vilayetinin serhat olması sebebiyle muhafaza için Erzurum'dan yardım gönderilmesini istemiş, bunun üzerine Erzurum beylerbeyine 2.000 sipahiyi Çıldır'a göndermesi emredilmiştir⁶⁰². Kısa bir süre sonra, Erzurum beylerbeyine, Çıldır'a göndereceği 2.000 asker hususu yeniden hatırlatılmış⁶⁰³ ve durum Çıldır beylerbeyine de bildirilmiştir⁶⁰⁴. Yaklaşık bir ay kadar sonra Minuçehr'in isyanına dair önceki emirlerden söz edilerek Erzurum beylerbeyine 2.000 asker göndermesi tekrar hatırlatılarak ihmalkar davranmaması istenmiştir⁶⁰⁵.

Çıldır beylerbeyi, İstanbul'a mektup gönderip asi Minuçehr Mustafa Paşa'nın vekili olan Ramazan Alaybeyi adlı kimsenin onunla irtibatının devam ettiğini ve asilerle birlikte hareket ettiğini bildirerek cezalandırılmasını istedi⁶⁰⁶. Ramazan Alaybeyi'nin İstanbul'a gelerek Müslüman olup devlete pek çok hizmette bulunduğu, düşmanlarının kendisini asi ilan ederek kendisine haksızlık yapıldığını bildirdiği belirtilen bir hükümde, Erzurum beylerbeyinden durumu tahkik edip sonucu

⁵⁹⁷ Selaniki, I, 138.

⁵⁹⁸ BOA, MD, XLVIII, 547; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 122.

⁵⁹⁹ BOA, MD, XLVIII, 488: Livane sancakbeyine 21 Şevval 990 (18 Kasım 1582) tarihli hüküm. Hükümün birer sureti Şavşat, Büyük Ardahan ve Küçük Ardahan sancakbeylerine gönderilmiştir.

⁶⁰⁰ BOA, MD, XLVIII, 547: Çıldır beylerbeyine 24 Şevval 990 (21 Kasım 1582) tarihli hüküm. Başarılı hizmetleri sebebiyle daha sonra Çıldır beylerbeyine bir hilat gönderilmiştir. Bk. MD, XLVIII, 574.

⁶⁰¹ BOA, MD, XLVIII, 576: Çıldır beylerbeyine 1 Zilhicce 990 (27 Aralık 1582) tarihli hüküm.

⁶⁰² BOA, MD, XLVIII, 545: Erzurum beylerbeyine 14 Şevval 990 (11 Kasım 1582) tarihli hüküm.

⁶⁰³ BOA, MD, XLVIII, 503: Erzurum beylerbeyine 23 Şevval 990 (20 Kasım 1582) tarihli hüküm.

⁶⁰⁴ BOA, MD, XLVIII, 507 (27 Şevval 990 / 24 Kasım 1582).

⁶⁰⁵ BOA, MD, XLVIII, 714 (25 Zilhicce 990 / 20 Ocak 1583).

⁶⁰⁶ BOA, MD, XLVIII, 741, 824.

bildirilmesi istenmiştir⁶⁰⁷. Bundan kısa bir süre sonra Çıldır beylerbeyine yazılan bir hükümde ise, bu kimsenin ortadan kaldırılması için izin verildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte ihtilale sebep olmaktan kaçınması ve tedbirleri gizli tutarak ihtiyatla hareket etmesi istenmiştir⁶⁰⁸.

Mühtedi bir Gürcü prensi olan Minuçehr'in isyanını bastırmakla yine mühtedi bir Gürcü beyi olan Yusuf Paşa görevlendirilmiştir. Ayrıca başka Gürcü beyleri de Yusuf Paşa'ya yardıma çağrılmışlardır. Gürcü beylerinden birine yazılan fakat gönderilecek kişinin adının boş bırakıldığı bir hükümde, bu kış Çıldır Vilayeti'ndeki asilerin defi için Çıldır beylerbeyi Yusuf Paşa'ya yardım gerektiği ifade edilerek eskiden beri Osmanlıya olan sadakati gereği beylerbeyine yardım etmesi istenmiştir⁶⁰⁹.

c. Minuçehr Mustafa Paşa Kendini Savunuyor

Asi kabul edilerek kendisine karşı çeşitli tedbirler alınan Minuçehr Mustafa Paşa, İstanbul'a mektup göndererek hazine ve zahirenin düşman eline geçmesinde bir kusurunun olmadığını bildirmiştir. Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylerinin Tiflis'e götürdükleri hazine ve zahire hususunda yolculukta, tehlikeli yerde konulduğunda kendisinin görüşüne uyulmayıp hazine ve zahirenin arkada bırakılarak tedbirsizlikle düşmana kaptırıldığını, kendisiyle olan hazinenin tam olarak Tiflis'e ulaştığını, kendisine karşı herkesin ferman-ı şerife aykırı hareket ettiklerini belirtip itaat üzere olduğunu bildirmiştir. Mektubu padişaha arz olunmuş ve kendisine bir hüküm yazılmıştır. Hükümde sefere katılmış olan sancakbeylerinin mektupları ve oradan gelen güvenilir kimselerin anlattıklarından kendisine haksızlık yapıldığının anlaşıldığı belirtilmektedir. Kendisine hükm-ü hümayun gönderilip durum hakkında bilgi istenecekken mektubunun geldiği de kaydedilen yazıda daha önce bizzat İstanbul'a gelip Müslüman olunca pek çok ihsana mazhar olduğu hatırlanmakta ve yanlış bir iş yapacağına ihtimal verilmediği, kendisine gadr edenlerin cezalandırılacağı, görevden alınan beylerbeyi, sancakbeyi ve sair dirlik sahiplerinin gecikmeden İstanbul'a gelip durumlarını arz ettikleri gibi kendisinin de gelerek durumunu anlatabileceği hatırlanmaktadır. Hükümde ayrıca İstanbul'a gelmesi hususunun payitahta gelen adamlarından sorulduğunda korkmayıp itimat etse gelirdi diye cevap verdikleri, tâbi olanların bir sebeple günah işleseler de afv olunmalarının kendisinin (padişah)

⁶⁰⁷ BOA, MD, XLVIII, 741: Erzurum beylerbeyine 28 Zilhicce 990 (23 Ocak 1583) tarihli hüküm.

⁶⁰⁸ BOA, MD, XLVIII, 824: Çıldır beylerbeyine 9 Muharrem 991 (2 Şubat 1583) tarihli hüküm.

⁶⁰⁹ BOA, MD, XLVIII, 578 (1 Zilhicce 990 / 27 Aralık 1582). Üç kişiye daha hükmün birer suretinin yazılacağı kaydedilmiş, fakat yazılacak kişilerin adlarının bulunduğu kısım boş bırakılmıştır.

şanından olduğu, hatalı olsa da itaat ettikten sonra affedileceği, üstelik suçsuz olduğunun beylerden gelen mektuplar ve güvenilir kimselerin beyanlarından anlaşıldığı, İstanbul'a gelmek hususunda muhayyer olduğu, diğer mazul beylerbeyiler gibi korkmayıp gelir ve maksadını bildirirse inayete mazhar olacağı, kapılarının devamlı açık olduğu bildirilmiştir⁶¹⁰.

Mirza Ali Bey'e de bir mektup gönderen Minuçehr Mustafa Paşa, padişahın nice ihsana nail olmuş muti ve sadık kulu olduğunu, suçlarını örtbas etmek için düşmanlarının kendisini hain göstermek istediklerini, hazinenin yerine ulaştırıldığını belirttikten sonra şayet vilayeti elinden alınmak isteniyorsa, buna da itirazının olmadığını bildirmiştir. Mirza Ali Bey'in bu hususu İstanbul'a iletmesi üzerine, Serdar Ferhad Paşa'ya bir hüküm yazılarak konuyu tahkik edip, Minuçehr itaat ederse uygun şekilde meseleyi halletmesi emredilmiştir⁶¹¹.

İstanbul'a mektup gönderip bazı düşmanlarının gerçek dışı isnatları sebebiyle haksızlığa uğradığını bildiren Minuçehr'e yazılan bir hükümde, ülkesinin tekrar kendisine verildiği belirtilerek yeni serdar bölgeye geldiğinde yardım etmesi istenmiştir⁶¹². Kaheti kralına yazılan bir hükümde de, Minuçehr'e iftira edip gadreden düşmanlarının cezalandırılacağı ifade edilerek Osmanlıya olan itaati gereği istikamet üzere hizmete devam etmesi istenmekte ve umduğundan fazla ihsana nail olacağı bildirilmektedir⁶¹³.

d. Minuçehr Mustafa Paşa'nın Osmanlılara Karşı Savaşları

Minuçehr Mustafa Paşa, Simon'un yanına kaçtıktan sonra, onunla birlikte Osmanlılara karşı bazı hareketler içinde yer almıştır. Ferhad Paşa, 992(1584)'de Ahıska'dan Erzurum'a dönerken Osmanlı ordusuna bir saldırı düzenleyen Minuçehr, içinde samur kürkler ve başka değerli eşyanın bulunduğu serdara ait bir arabayı ele geçirdi⁶¹⁴. Tomanis Kalesi'nin imarı sırasında bir adamını serdara gönderen Minuçehr'in, affedilmesini talep ettiği, fakat olumlu cevap alamadığı da belirtilmektedir⁶¹⁵.

⁶¹⁰ BOA, MD, XLVIII, 552: Minuçehr'e 24 Zilkade 990 (20 Aralık 1582) tarihli hüküm.

⁶¹¹ BOA, MD, LII, 379: Ferhad Paşa'ya 15 Zilkade 991 (30 Kasım 1583) tarihli hüküm. Minuçehr, hükümde ayrıca kendisinin müşavere için Simon'a gittiğini, Müslümanlara icazet verilip hazinenin Tiflis'e ulaştırıldığını, fakat bazı kimselerin yollarını kesip bu fesadı işlediklerini de kaydetmektedir.

⁶¹² BOA, MD, IL, 87: Minuçehr Mustafa Paşa'ya 4 Rebiyülahir 991 (27 Nisan 1583) tarihli hüküm.

⁶¹³ BOA, MD, XLVIII, 798: Gürcistan ümerasından Aleksandr'a 4 Muharrem 991 (28 Ocak 1583) tarihli hüküm. Hükümün bir sureti İmereti kralına gönderilmiştir.

⁶¹⁴ Münecimbaşı, III, 556; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 143.

⁶¹⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 354.

Minuçehr'in, bu mücadelesi sırasında sığınılacak yer olarak düşündüğü Şavşat'taki Satlel Kalesi'ni de ele geçirdiği kaydedilmektedir⁶¹⁶. Şavşat Kalesi'nin bir adı da Satlel Kalesi'dir. Kale, bölgede stratejik bir öneme sahiptir. Şavşat sancağının tahriri emredilen Erzurum beylerbeyi bunun için bir katip tayin etmiş⁶¹⁷ ve bu arada hurda taştan yapılmış olan Şavşat Kalesi'nin bazı yerlerinin yıkılmış olduğunu belirtip tamir edilirse Gürcülerden tâbi olacak beylere mesken olabileceğini İstanbul'a bildirmiştir⁶¹⁸. Bunun üzerine kendisine yazılan hükümde, kalenin gerekli, zaptı mümkün ve düşmandan ilticaya müsait ise tamir etmesi, gerekli değil ve faydası yoksa temelinden yıkması emredilmiştir⁶¹⁹. Bundan bir yıl kadar sonra da, konu Erzurum beylerbeyine yazılarak İran sınırına yarım menzil mesafede ve Müslüman olacak Gürcülerin ilticagâhı olacak kalenin tamir edilip muhafız konması istenmiştir⁶²⁰.

Minuçehr'in başka Gürcü beyleri tarafından da desteklendiği anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa tarafından yenilgiye uğratılmış fakat bölgedeki başka sancakbeylerinin destekleri sebebiyle problem tam olarak çözülememiştir. Çıldır beylerbeyi, Minuçehr ile yapılan savaşta, düşman kuvvetlerinin komutanı olan Sührab başta olmak üzere çok sayıda beyleri ve askerinin öldürüldüğünü İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıca Minuçehr'in adamı Hüsrev Bey'in kardeşi olan Acara-i Ulya Sancakbeyi Süleyman Bey'in de ona tâbi olup sancağındaki kaleleri teslim ettiğini, ahalisinin de isyan halinde olduğunu, Acara-i Sufla Beyi Hüseyin Bey'in de kendi havasında olduğunu ve sancağın muhafazasıyla ilgilenmediğini, haraçgüzar halkın çocuk ve kadınlarını sattığından vilayet ahalisinin isyan ettiğini, bu sancakların taşlık ve sarp yerler olduğundan tekrar fethi ve zaptı için çok askere ihtiyaç olduğunu da bildirip Kars ve Batum beylerbeylerinin bütün askerleriyle yardıma memur edilmelerini istemiştir. Bunun üzerine buraların fethi için çalışması emredilmiş, ayrıca durum Batum ve Kars beylerbeylerine de bildirilmiştir⁶²¹. Minuçehr'i harekete geçiren hususun Özdemiroğlunun vefatı ve ordunun kışlaya çekilmesinden istifade etmek düşüncesi olduğunu belirten B. Kütükoğlu, Batum beylerbeyi ve Guria beyinin gönderdiği kuvvetlerle Çıldır beylerbeyi tarafından Acara'nın kurtarıldığını belirtmektedir⁶²².

Minuçehr'le bağlantısı olan başka kimselerden de söz edilmektedir. Çıldır beylerbeyi, İmereti kralının İstanbul'a gönderdiği Süleyman isimli şahsın Minuçehr'in

⁶¹⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 360b.

⁶¹⁷ BOA, MD, XII, 560.

⁶¹⁸ BOA, MD, XII, 560, XIX, 283.

⁶¹⁹ BOA, MD, XII, 560: Erzurum beylerbeyine 18 Zilhicce 978 (13 Mayıs 1571) tarihli hüküm.

⁶²⁰ BOA, MD, XIX, 283: Erzurum beylerbeyine 7 Safer 980 (19 Haziran 1572) tarihli hüküm.

⁶²¹ BOA, MD, LX, 373: Çıldır beylerbeyine 11 Muharrem 994 (2 Ocak 1586) tarihli hüküm.

⁶²² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 188 vd.

hizmetinde olduğunu, Bedre Boğazı'nda isyan üzere olan bu kimsenin Minuçehr'in oğlu, tavadları ve aznavurlarıyla gizlice ilişki kurduğunu payitahta bildirmiştir. Bunun üzerine bu kişinin asi, Minuçehr'in işbirlikçisi ve oğlunun müttefiki olup ona silah verdiğini tespit ederse sicilleriyle yazması istenmiştir⁶²³.

e. Minuçehr Mustafa Paşa'nın Suçsuz Oduğu Anlaşıyor

İsyan ettiği gerekçesiyle, bir yandan Minuçehr'in ele geçirilmesine çalışırken, bir yandan da kendisiyle temas kurulmaya ve itaatinin teminine çalışılmıştır. O da, isyan etmediğini anlatmaya çalışmış, bununla birlikte Osmanlı ordularına bazı saldırılar da düzenlemiştir. Fakat bir süre sonra hakkındaki isnatları reddedip sadakatini arz edince Çıldır, tekrar kendisine verilecektir⁶²⁴.

Çıldır beylerbeyliğinden azledilen Minuçehr'e yazılan bir hükümde, Tiflis'e götürülen hazine ve zahirenin başkalarının tedbirsizliği yüzünden düşmanın eline geçtiğinin ve kendisinin götürdüğü hazine ve zahirenin salimen Tiflis'e ulaştığının anlaşıldığı belirtilerek isterse gelip durumu arz edebileceği, dilerse İstanbul'a gelmeyip yeni memuriyeti bekleyebileceği bildirilmiştir⁶²⁵. O da, Ferhad Paşa'ya, itaat üzere olduğunu bildirip, ailesi ve tabileriyle birlikte yerleşmek üzere Erzurum'a bağlı bazı sancaklar talep etmiştir. Minuçehr'den de, konuyu Ferhad Paşa ile görüşmesi istenmiş, arzusunun yerine getirileceği belirtilerek itaatini ve arzusunu serdar aracılığıyla ulaştırması emredilmiştir⁶²⁶.

Ferhad Paşa, İstanbul'a mektup gönderip kendisine birkaç defa mektup gönderen Minuçehr'in bu kez mektupla birlikte bir elçi göndererek yedi sancak verilirse orada yerleşip ülkesini ve hazinesini tamamen vermeyi taahhüt ettiğini bildirmiş, kendisinin de bu işe taraftar olduğunu belirterek onun verilecek bu sancaklarda oturmasıyla Gürcistan'ın tamamen fethine sebep olabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, ahitnâme-i hümayûn gönderildiği belirtilerek, uygun gördüğü sancaklarda tabileriyle oturmasını temin etmesi ve ülkesini tamamen zaptetmesi serdardan istenmiştir⁶²⁷.

Minuçehr'in, 1588 Gence seferi başlarında Erzurum'a elçi göndererek Simon'dan önce itaat ettiği belirtilmektedir⁶²⁸. Kaheti Kralı Aleksandr'a yazılan ve Minuçehr'in vefatından söz edilen bir hükümde, bu sırada beylerbeyi olarak tayin

⁶²³ BOA, MD, LXXIV, 662.

⁶²⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 122.

⁶²⁵ BOA, MD, XLVIII, 662 (22 Zilhicce 990 / 17 Ocak 1583).

⁶²⁶ BOA, MD, LII, 994 (19 Rebiyülahir 992 / 30 Nisan 1584).

⁶²⁷ BOA, MD, LII, 990: Ferhad Paşa'ya 19 Rebiyülahir 992 (30 Nisan 1584) tarihli hüküm.

edildiği ülkesini tasarruf etmekte olduğu kaydı yer almaktadır⁶²⁹. Buna rağmen onun itaati hususu net görünmemektedir.

5. Ferhad Paşa'nın Gürcistan Seferleri

Ferhat Paşa'nın ilk serdarlığı sırasında Samshe'de bazı düzenlemeler yapıldı. Ferhad Paşa, 12 Temmuz 1584'te Erzurum'dan hareket edip Gürcü saldırılarına karşı zayıf kalan bazı kalelere muhafızlar yerleştirdi.

Akşehir diye meşhur olan Ahilkelek Kalesi'ne Lala Mustafa Paşa bir miktar muhafız koymuştu. Fakat bu yeterli olmadığından Gürcüler tarafından muhasara edilmişti. Serdar bu kez kaleye ağaları ve kethüdaları ile 484 gılman-ı yemin ve 400 gılman-ı yesar koyduktan sonra buradan bir adı da Kara olan Poshov'a geçti. Minuçehr'in isyanı sebebiyle Gürcü saldırılarına karşı zayıf kalan kaleye, 150 muhafız daha yerleştirildi. Minuçehr'in sığınılacak yer olarak kullanmak üzere ele geçirdiği Şavşat (Satlil) Kalesi alınıp içine altmış muhafız konuldu. Bunun dışında İmerhev Kalesi'ne yirmi dört, Acara-i Ulya'daki Salınca Kalesi'ne kırk dokuz, Livane sancağındaki Şadbirin Kalesi'ne elli, Macehil sancağındaki Sararican (Varsihan ?) Kalesi'ne otuz, Livane'deki Artvin Kalesi'ne kırk ve Şavşat sancağına bağlı olan Macehil Kalesi'ne kırk üç muhafız konuldu. Lağveş Ahmet Bey'in tasarrufundayken isyan edip Minuçehr'e iltica edince tahrip ettiği Macehil Kalesi, tamir edilip içine muhafız kondu⁶³⁰.

Ferhad Paşa'nın, 1584'te Lori ve Tomanis'ten sonra Ahıska'da bir kale inşasına niyet ettiği, fakat askerinin muhalefeti sebebiyle bunu gerçekleştirilmeden Erzurum'a dönmek zorunda kaldığı belirtilmektedir⁶³¹. Vahuşti ise Ahıska Kalesi'nin tahkim edildiğini belirtmektedir⁶³². Parizis Kronika'da, Varad Paşa olarak zikredilen Ferhad Paşa'nın 1584'de Ahıska'ya gelip döndüğü ifade edilmektedir⁶³³. Dönüşte baskınlar yapan Minuçehr, yukarıda zikredildiği üzere pek çok kayıplara sebep olmuştur.

⁶²⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 371 vd.

⁶²⁹ BOA, MD, LXXIII, 685. Bundan önce, muhtevası tamamen aynı, fakat üzeri çizilmiş bir hüküm daha vardır. Burada Minuçehr'in ölümüyle ilgili olarak "mürd olmağın" denmesinden de anlaşılacağı üzere itaat ettiği kesin olmamalıdır. Ya yeniden itaat ettiğinden, yanlış yazılan kaydın üzeri çizilmiştir. Veya üslubun Kaheti kralını rahatsız etmemesi için üzeri çizilmiş ve yukarıdaki şekliyle yeniden yazılmıştır.

⁶³⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a-360b. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 140; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 45; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 842.

⁶³¹ Müneccebaşı, III, 555; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 143.

⁶³² Vahuşti, 723.

⁶³³ Parizis Kronika, s. 56; *Chronique Georgienne*, s. 23.

Ferhat Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığından sonra ikinci kez bu göreve getirilerek 1587'de büyük bir orduyla Gürcistan'a gönderildi. Seferin amacı, isyan eden bazı Gürcü beylerinin itaat ettirilmesiydi. Serdar, Tiflis köprüsünden geçip Gori'de Kür nehri kenarında konakladı. Akçakale Beyi Mahmut Han, eski Lori Beylerbeyi Potur Ali Paşa'nın aracılığıyla, 4 Eylül 1587 günü gelip itaat etti. Kendisi, bazı dirliklerle taltif edildi. Onun itaatiyle Gürcistan'da Osmanlı hakimiyeti sağlamış oldu. Çünkü Simon, hemen bütün dayanak noktalarından mahrum kalmış oldu. Kış yaklaştığından, kışlamak için Erzurum'a hareket edildi⁶³⁴.

Ferhad Paşa'nın bu seferi sırasında, Ahıska'da büyük bir kale yapılmıştır⁶³⁵. Kale inşasından sonra Ahmet Paşa muhafazaya tayin edilip Ahıska ve Çıldır, beylerbeyiliğine ilhak olundu⁶³⁶.

N. Gelaşvili, itaat ettirilmek istenen Gürcü beylerinin Simon ve Minuçehr olduğunu, Minuçehr'e yardım için Samshe'ye gelen Simon'un Osmanlı ordusunun Tiflis'e ve oradan 11 Eylül'de Gori'ye geçmesi üzerine Kartli'ye döndüğünü, bunun üzerine Ahıska'ya giren Osmanlıların, bazı Gürcü beylerinin de yardımıyla Minuçehr'i Samshe'den çıkardıklarını belirtmektedir⁶³⁷. Vahuşti, bu olayla ilgili olarak Simon'un Samshe'ye geçtiğini ve Minuçehr'i atabey olarak atayıp döndüğünü kaydetmektedir⁶³⁸.

6. İstanbul Antlaşması

İstanbul Antlaşması, Amasya sulhünden sonra XVI. Asırda İran'la yapılan ikinci antlaşmadır. Lala Mustafa Paşa'nın seferinden itibaren İran, birçok defa sulh talebinde bulunmuş, fakat görüşmeler antlaşmayla sonuçlanmamıştı. Osmanlı tarafı, başlangıçta belirlenen hedeflere tam olarak ulaşamamış olduğundan yeni askerî hamlelere girişiyor ve müzakereleri uzatıyordu. İran tarafı ise, ilk mağlubiyetlerden sonra elde ettiği bazı başarıların devam edeceği ümidiyle zaman kazanmak için devamlı elçiler gönderiyor, fakat savaşı sona erdirmek için Osmanlıların istediği adımı da atmıyordu.

Müzakereler bu şekilde devam ederken, 1587'de Şah Hudabende öldü ve yerine Şah Abbas geçti. Genç yaşta İran tahtına çıkan Abbas, devam eden savaşta Osmanlılar karşısında başarı şansının zayıf olduğunu görerek, elçiler gönderip şartları kabul ettiğini bildirip barış istedi. Osmanlı tarafı da, savaşın şimdiye kadarki seyirinden yürütülen askerî hareketlerle daha ileri noktalara ulaşmanın zorluğunu görerek sulhu

⁶³⁴ Danişmend, III, 104-106.

⁶³⁵ BOA, MD, LXII, 277; Rahimizâde, *Gencine*, 32a.

⁶³⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 182.

⁶³⁷ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 182.

⁶³⁸ Vahuşti, 415.

kabul etti. Zaten müzakerelerde devamlı olarak Gürcistan ve Şirvan üzerinde İran'ın hak iddia etmemesini şart koşuyordu. Sulh ile bu isteği kabul edilmiş oluyordu.

1588 yılını Erzurum'da geçiren Ferhad Paşa, barış görüşmeleri başlamak üzere olduğundan 1589 yılında hiçbir askerî harekate girişmedi⁶³⁹. Antlaşmanın sağlanmasında, iki tarafın da savaşın külfetlerinden bir an önce kurtulma ve sükuna kavuşma anlayışının etkili olduğu⁶⁴⁰, 1578'den beri devam eden savaşın Osmanlı Devleti'ni de mali ve askerî yönden sıkıntıya soktuğu⁶⁴¹ belirtilmektedir. Osmanlıların sulhu kabul etmesinin bir sebebi de, batıda Avusturya ile savaşın şiddetlenmesiydi⁶⁴². N. Gelaşvili, Osmanlıların, Rusya'nın Kafkasya'da etkin duruma gelmesini istemediğini, bu sebeple savaşı sona erdirdiğini belirtmektedir⁶⁴³.

Ferhad Paşa Müsahası da denen⁶⁴⁴ ve muvakkat olduğu belirtilen⁶⁴⁵ antlaşma, 21 Mart 1590'da imzalandı⁶⁴⁶. Antlaşma, İstanbul'a gönderilen İran elçisi Ustaclu Mehdi-Kulu Han'la yapılan müzakerelerden sonra, III. Murad adına Hoca Sadeddin Efendi tarafından kaleme alınan bir ahitnâme ile tespit olunmuştur⁶⁴⁷. Bu yüzden antlaşmanın esasen Sultan III. Murad'ın 21 Mart 1590'da şaha yazdığı ve İran elçisine verilen bir mektuptan ibaret olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁸.

İran, antlaşmayla Gürcistan'ı tamamen Osmanlı Devleti'ne bıraktı⁶⁴⁹. Ayrıca Azerbaycan ve Dağıstan üzerinde de Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş oldu⁶⁵⁰. Şah Abbas, sulh isteğine delil olmak üzere, yeğeni Haydar Mirza'yı rehine olarak İstanbul'a göndermeyi kabul ettiği⁶⁵¹ gibi ayrıca ilk üç halifeye sövmeyi de yasaklamayı taahhüt etti⁶⁵².

⁶³⁹ "III. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, 161.

⁶⁴⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 201.

⁶⁴¹ Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁶⁴² Tçelidze, 494.

⁶⁴³ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 188.

⁶⁴⁴ Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 52.

⁶⁴⁵ Vahtang Tçelidze, *Kartlis Tshovrebi Kronikebi*, Tbilisi 1993, s. 493; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 172.

⁶⁴⁶ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 189; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 56; "III. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, 162.

⁶⁴⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 201 vd.

⁶⁴⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 380 vd.

⁶⁴⁹ Hammer, VII, 152; Tçelidze, 493; Allen, *Russian Embassies*, I, 53; Danişmend, III, 117; Berdenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 231; Brockelmann, 266; Koçu, *Osmanlı Muahedeleri*, s. 52; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 380 vd.; Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, s. 152; Tardy, 211; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 56; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 188 vd.

⁶⁵⁰ Saray, *Türk-İran Münasebetleri*, s. 34; Asatiani, 49.

⁶⁵¹ Brockelmann, 266; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 201.

⁶⁵² Brockelmann, 266.

1578'den beri devam eden savaşlarda İran'daki iç karışıklıklardan da istifade eden Osmanlılar, Kafkasya ve Hazar denizinin büyük bir bölümünü kontrol altına almışlardı⁶⁵³. Şah Abbas, ülkesinin durumu iyi olmadığı için İran'ın aleyhine olan bu antlaşmayı kabul etmek zorundaydı⁶⁵⁴. Zaten, toparlandıktan sonra kaybedilen toprakları almak için Osmanlı Devleti'ne savaş açacak ve 1612'de yapılacak antlaşmayla yeniden Amasya Anlaşması şartlarına dönelecektir⁶⁵⁵. Bununla birlikte İstanbul barışı öncesi alınan yerlerde, Osmanlı Devleti'nin gerekli mülkî ve askerî tedbirleri alamadığı ve buralarda tam anlamıyla otorite kuramadığı belirtilmektedir⁶⁵⁶.

Sınır, Revan Beylerbeyi Hızır Paşa'nın başkanlığındaki bir Osmanlı heyeti ile İran heyeti tarafından tespit edilmiştir⁶⁵⁷. Osmanlı Devleti, antlaşma tarihine kadar fethedilen veya halkın itaati ile bir tarafın tasarrufuna giren yerlerin olduğu gibi bırakılmasını şart koşmuştur. B. Kütükoğlu, Azerbaycan'daki Osmanlı-İran sınırının tespitinde müşkilat çekilmediğini belirtmektedir. Ayrıca sınır tayinine memur edilen Hızır Paşa ile İran heyeti tarafından Meraga'dan başlayarak Aras güneyinde Deliklitaş derbendine kadar Tebriz sınırının tespit edilerek işaretler konduğunu, bu derbenden Hazar denizine kadar Aras ve Kür, Revan-Gence-Şirvan'ın güney sınırı olarak kabul edildiğini, Osmanlıların müzakerelerin başından itibaren, Ordubad'dan sonra Aras ve Kür'ü tabii sınır olarak telakki ettiklerini belirtmektedir⁶⁵⁸.

İran'ın antlaşmayla, Gürcistan ve Şirvan'la birlikte Transkafkasya'dan geçen transit ticaret yollarını da kaybettiği belirtilmektedir. Antlaşma ile Osmanlılar, İran ipeğinin Batı Avrupa'ya, Avrupa ürünlerinin de İran'a taşındığı Volga-Astarhan transit ticaret yolunu kontrol imkanına kavuştular. Bu barış, Osmanlıların Transkafkasya ile yetinmeyeceğinden korkan Rusları endişelendirdiği gibi Osmanlı Devleti'nin İran'a üstünlük sağladıktan sonra Avrupa'ya yöneleceğini düşünen Avrupa ülkelerini de telaşlandırdı⁶⁵⁹. Bu sebeple Avrupa devletleri, İran'ın önemli roller üstleneceği bir anti-Osmanlı ittifakı hayata geçirebilmek için bazı girişimlerde bulunacak, fakat bir sonuç alamayacaklardır.

⁶⁵³ Pitcher, 120.

⁶⁵⁴ Brockelmann, 266.

⁶⁵⁵ Allen, *Russian Embassies*, I, 53.

⁶⁵⁶ Saray, *Türk-İran Münasebetleri*, s. 39.

⁶⁵⁷ "III. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, 162.

⁶⁵⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 202-204.

⁶⁵⁹ Tçelidze, 494; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 189.

E. III. MEHMED DÖNEMİ (1595 - 603)

XVI. Asrın sonuna gelindiğinde tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiş olan Samshe'de diğer Gürcü bölgelerinden farklı olarak daha kalıcı bir idarî sistem kurulmuştu⁶⁶⁰. Kendi güçleriyle Osmanlı Devleti'ne ve İran'a karşı başarı şansları olmayan Samshe Atabeyleri, yardım için çağıracakları Kartli veya İmereti krallarının bunu bir fırsat olarak değerlendirip ülkelerini işgal edeceklerinden korktukları için onlardan yardım istemiyorlardı. Bu sebeple taht mücadelelerinde Osmanlı Devleti veya İran ile ittifak arayışına giriyorlardı. Fakat bazen İran bazen Osmanlı Devleti ile kurulan bu ittifaklar, iki devlet arasında savaflara, savaflar da ülkenin tahribine sebep oluyordu⁶⁶¹. Samshe Atabeyleri şartlara göre bazen Osmanlı bazen de İran'ı tutarak iki tarafı kollayan bir dış politika izlemişlerdir.

Osmanlılar, Samshe'yi batıdan başlayarak feth ettiler. Samshe'deki Gürcü beylerinin pek çoğu itaat yoluyla Osmanlı hakimiyetini kabul ettikleri için toprakları kendilerine bırakıldı ve yıllık vergiye bağlandılar. Şavşat beyleri mukataat bedeli olarak her yıl İstanbul'a 50.000 filori göndermekteydiler. Erzurum beylerbeyine bu konuda kısa aralıklarla yazılan hükümlerde mukataat bedelini tahsil edip göndermesi istenmiştir⁶⁶². Şavşat beyleri Mahmut ve Mehmet, sancaklarının taşlık⁶⁶³ ve halkın fakir⁶⁶⁴ olduğunu bildirerek vergilerinin az olmasını istemişlerdir. Gürcü beylerinden cizye alındığı⁶⁶⁵ gibi Samshe'deki gayrimüslim tebaadan da haraç alınmıştır⁶⁶⁶. Ayrıca tahrir kayıtlarına göre Osmanlılar, Samshe'den humus almışlardır⁶⁶⁷.

Samshe'de Osmanlı idaresinin 1587-1594 yıllarında yerleştiği, ülkede sayım ve yazım yapıldığı ve Gürcü kanunları ve vergi sisteminin kaldırılarak yerine Osmanlı kanunları ve vergi sisteminin ikame edildiği belirtilmektedir⁶⁶⁸. Ocaklık olarak yerli beylerin elinde bırakılan yerlere müdahale edilmemiştir. Fakat zaman zaman bazı problemler de olmuştur. Osmanlı Devleti'ne bağlı ocak sahibi Gürcistan beylerinden Keyhüsrev, Yakup ve Rüstem, mülkiyet üzere tasarruflarındaki yerlere kimsenin müdahale etmemesi için ferman-ı hümayun istemişlerdir. Bunun üzerine Erzurum

⁶⁶⁰ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 208.

⁶⁶¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 40

⁶⁶² BOA, MD, XXIV, 161 (29 Zilkade 981 / 22 Mart 1574), 260 (14 Zilhicce 981 / 6 Nisan 1574).

⁶⁶³ BOA, MD, XXII, 118.

⁶⁶⁴ BOA, MD, XXII, 86, 118.

⁶⁶⁵ BOA, MD, LXVIII, 747. Ayrıca bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

⁶⁶⁶ BOA, MD, III, 853.

⁶⁶⁷ Svanidze, "La Production Cerealiere du Paşalik d'Akhaltzikhe (Çıldır) au XVIe Siecle", s. 502.

⁶⁶⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

beylerbeyinden, ocaklarına kimsenin karışmasına izin verilmemesi istenmiştir⁶⁶⁹. İstanbul'a mektup gönderen Livane ve Pertekrek beyi, ocaklık olarak tasarruf ettiği yerlere yetmiş-seksen yıldan beri kimsenin müdahale etmediğini, fakat son zamanlarda Ardanuç Sancakbeyi Hüseyin Bey'e sancak ve Kaya adlı birine çavuşluk verilmesi gayesi ve sancakta maden olduğu gerekçesiyle halkın rencide edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Kaya'nın ifsadiyle "Gürcistan ümerasından nicesi isyan edip ve Ahıska vilayeti haraba müteveccih olmuştur" diye yanlış bir bilgilendirme olduğunu belirterek, sancağına yapılan bu müdahalenin engellenmesini istemiştir. Bunun üzerine Çıldır beylerbeyinden konuyu araştırması istenmiştir⁶⁷⁰.

Osmanlılar, Samshe'de 1579'da Çıldır Beylerbeyliği'ni kurdular⁶⁷¹. Beylerbeyliğe Müslüman olmuş Gürcü atabeylerini tayin ettiler. Başka yerlerden farklı olarak burada idare miras yoluyla intikal etmeye devam etti⁶⁷². Bunun başka örnekleri de vardır. Şavşat Beyi Mehmet Bey'in vefatı üzerine yerine 300.000 akçeyle oğlu Hüsrev tayin edilmiştir⁶⁷³. Samshe'de kurulmuş olan Şavşat, Livane, Macahel ve Yukarı Acara (Hulo) sancaklarının ocaklık sancaklar olduğu belirtilmektedir⁶⁷⁴. Samshe ile ilgili işler Erzurum beylerbeyi tarafından takip edilip olaylar İstanbul'a bildirilmiştir⁶⁷⁵. Daha sonra bölgede kurulan diğer beylerbeyliklerin de bu konuda görev üstlendikleri görülmektedir.

Samshe'de, kendilerine sancak verilenler bunun karşılığı olarak bazı görevler üstlenmişlerdir. Serhat muhafazasında görevlerini yapmayanlar ise cezalandırılmışlardır. Çıldır Beylerbeyi Ferhat Paşa tarafından davet edildiği halde serhat muhafazasında görev almayan Ardanuç Sancakbeyi Yakup, beylerbeyinin talebi üzerine azledilerek sancak, Çıldır Sancakbeyi Üveys Bey'e verilmiştir⁶⁷⁶. Ayrıca sefere katılmayanların tımarları ellerinden alınmıştır⁶⁷⁷.

⁶⁶⁹ BOA, MD, IL, 116: Erzurum beylerbeyine 8 Zilhicce 991 (1 Mayıs 1583) tarihli hüküm.

⁶⁷⁰ BOA, MD, LXXIII, 856: Çıldır beylerbeyine 22 Zilhicce 1003 (26 Ağustos 1595) tarihli hüküm.

⁶⁷¹ Svanidze, "La Production Cerealier du Paşalik d'Akhaltzikhe (Çıldır) au XVIe Siecle", s. 501.

⁶⁷² Şengeliya, "Gürcistan Hakkındaki Osmanlı Fermanları", s. 21.

⁶⁷³ BOA, MD, XXV, 2510 (6 Ca 982 / 23 Eylül 1574).

⁶⁷⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 45.

⁶⁷⁵ Erzurum beylerbeyine yazılıp 17 Şaban 973'te (9 Mart 1566) kethüdasına verilen 19 Receb 973 (9 Şubat 1566) tarihli hükümde (BOA, MD, V, 1000), mektup göndererek şahın Kazvin'de olduğunu, Şirvan'da Abdullah Han'ın vefat edip yerine oğlunun geçtiğini, Gürcistan'ın kendi halinde olduğunu ve serhadin emniyette bulunduğunu bildiren Erzurum beylerbeyinden İran ve Gürcistan'dan vakıf olduğu sahih haberleri bildirmeye devam etmesi istenmiştir. Erzurum beylerbeyine yazılan 25 Şevval 973 (15 Mayıs 1566) tarihli hükümde (MD, V, 1613) de, alacağı yeni haberleri de bildirmesi istenmektedir.

⁶⁷⁶ BOA, *Kepeci-Ruus*, 246, s. 128. Ba hatt-ı hümayun kaydı vardır.

⁶⁷⁷ BOA, MD, LXV, 174: Çıldır beylerbeyine 12 Zilkade 997 (22 Eylül 1589) tarihli hüküm.

Bazı idarecilerin kötü davranışları, Gürcülerde Osmanlı idaresine karşı rahatsızlıklara sebep olmuş, ve bu durum bazen isyanla sonuçlanmıştır. Fakat sorumlular takibata uğramışlardır. Kendi halinde biri olmayan Mekes Sancakbeyi Abdal'ın Gürcistan'da karışıklıklara ve Gürcülerden bir çoğunun isyanına sebep olduğunu bildiren Van beylerbeyinden, bu kişilerin muhakeme edilerek on beş yıl geçmeyen olayları bir defterle İstanbul'a bildirmesi emredilmiştir⁶⁷⁸.

Fetihle birlikte diğer Gürcü bölgelerinden farklı olarak Samshe'de görülen İslamlaşma olgusundan da kısaca bahsetmek gerekir. İslâm dini, Raşit Halifeler Dönemi'ndeki ilk fetihlerle birlikte Gürcüler arasında tedricen yayılmaya başladı⁶⁷⁹. Bundan sonra uzun süre İslâm hakimiyetinde kalan Gürcistan'da İslamlaşma süreci devam etti. Osmanlılar döneminde ise, İslamlaşmada yeniden bir hareketlenme oldu.

Nodar Şengeliya, II. Selim dönemine ait bir Tapu defterindeki⁶⁸⁰ kayıtlara dayanarak Acara sancağında halkın tamamının Müslümanlaştığını ileri sürmektedir⁶⁸¹. Acara'daki Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminin II. Selim döneminden çok önce yerleşmiş olduğunu ve toprakların yurtluk-ocaklık sistemine göre Acara beylerine verildiğine de işaret eden Şengeliya, buna rağmen bölgenin Osmanlı vergi sistemine göre vergilendirilmiş olduğunu belirtmektedir⁶⁸². Acara bölgesinin Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti nüfuz alanına girdiği düşünülürse bu bölgede Osmanlı idarî sisteminin II. Selim döneminden çok önce kurulmuş olması anlaşılabilir. Fakat bölgedeki halkın tamamen Müslümanlaşmış olduğu doğru olmamalıdır. Zira Acara-i Sufia sancağındaki "haraçgüzar reaya"⁶⁸³ yanı sıra kayıtlarda Hıristiyan din adamlarından söz edilmesi, bölgede Hıristiyan toplumlara işaret etmektedir.

Hıristiyan Gürcü aznavurların topraklarını kaybettikleri, topraklarını kaybetmek istemeyenlerin Müslüman olmak zorunda kaldıkları ve Samshe'de Gürcü kilise ve manastırlarının cami ve mescitlere çevrildiği iddia edilmektedir⁶⁸⁴. Müslüman olanlara daha fazla imkanlar sağlandığı söylenebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayanların ellerinden topraklarını aldığı ve topraklarını kaybetmek istemeyenlerin din değiştirmek zorunda kaldıkları doğru değildir. Gürcü beylerinden Sefer Bey'e Müslüman olmadan önce verilmiş olan beratın Müslüman olduktan sonra

⁶⁷⁸ BOA, MD, XLVII, 86: Van beylerbeyine 1 Rebiyülevvel 990 (26 Mart 1582) tarihli hüküm.

⁶⁷⁹ Mühenna, 470.

⁶⁸⁰ BOA, TD, 558.

⁶⁸¹ Nodar Şengeliya, "Mufassal-i Defter-i Liva-i Acara-i Uliya ve Sufia (Aşağı ve Yukarı Acara Liva'sı Ayrıntılı Defteri)", *Çveneburi*, sy. 33 (Temmuz-Eylül 1999), s. 20.

⁶⁸² Şengeliya, a.g.m., s. 20 vd.

⁶⁸³ BOA, MD, LX, 373.

⁶⁸⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 234.

yenilenmesi⁶⁸⁵ ve Pertekrek Beyi Sefer Bey'in Hıristiyan olan kardeşleriyle müşterek haslarının bulunması⁶⁸⁶ gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere Müslüman olmayanlar da eski topraklarının sahibi olarak kalabilmişlerdir. Ts. Abuladze'nin bu konudaki kanaati, gerçeği yalın biçimde ifade etmektedir. O, şöyle diyor: Fethedilen Gürcistan topraklarında yaşayan Gürcülerin İslamlaşması, Osmanlı ekonomik sistemiyle ilgilidir. İslamlaşma, şiddete dayalı değildi ve Osmanlı Devleti, Hıristiyanlığı tehdit etmiyordu. Osmanlılar miras haklarını daima dikkate almışlar ve Samshe'deki Gürcü feodaller, kilise mülklerinin sahipleri olmayı sürdürmüşlerdir⁶⁸⁷.

Müslümanlığı kabul eden Gürcü feodallerde sancakbeyi olarak ekonomik ve siyasî güçlerini devam ettirmişlerdir⁶⁸⁸. Osmanlı hakimiyetini kabul edenlere eski yerleri verilmiştir. Fakat Müslüman olan Gürcü beylerine ise daha çok ihsanda bulunulmuştur. Şavşat Beyi Mehmet Bey'in talebi üzerine, Müslüman olduğu bildirilen Gürcü aznavurlarından birine Erzurum'da hisar gediği buyurulmuştur⁶⁸⁹.

Müslüman olduktan sonra tekrar Hıristiyanlığa dönenler de olmuştur. Livane Beyi Mehmet Bey, bir aznavur oğlu olup daha önce Müslüman olan Torun oğlu Ahmed'in kafir olup kiliseye gittiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyi ve Livane kadısına yazılan bir hükümde, teftiş edilip mezkür İslamdan çıkıp kiliseye gittiği ve kafirlerle ihtilafı sıhhati üzere sabit olursa bildirilmesi istenmişti⁶⁹⁰. Bir tahrir kaydında da Rüstem adlı birinin irtidatından bahsedilmektedir⁶⁹¹.

XVI. Asır boyunca özellikle Manuçar ve diğer bazı Gürcü beylerinin Müslüman olmaları sebebiyle İslamlaşma hareketi en çok Samshe'de görülmüştür. Osmanlılar, bu süreçte İslamlaşmayı teşvik etmişler, fakat bu yönde bir baskı uygulamamışlardır⁶⁹². Daha sonra Atabey Kayhosro'nun en küçük oğlu olan Beka, 1625'de resmen İslam'ı kabul etmekle Samshe'nin İslamlaşmasında önemli rol oynayacaktır⁶⁹³. Müslüman

⁶⁸⁵ BOA, MD, II, 1964 (24 Rebiyülevvel 964 / 25 Ocak 1557).

⁶⁸⁶ Pertekrek Beyi Sefer Bey, Hıristiyan kardeşleriyle müşterek olan haslarından kurtarılıp müstakil tasarruf etmesi için Tortum sancağının da verilmesini istemiş, bunun üzerine bu konuda kendisine 16 Rebiyülevvel 964 (17 Ocak 1557) tarihli bir hüküm (BOA, MD, II, 1934) gönderilmiştir.

⁶⁸⁷ Abuladze, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 629.

⁶⁸⁸ Abuladze, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 628.

⁶⁸⁹ BOA, MD, XXV, 879 (13 Za 981 / 6 Mart 1574).

⁶⁹⁰ BOA, MD, VI, 1345: Erzurum beylerbeyi ile Livane kadısına 7 Zilhicce 973 (25 Haziran 1566) tarihli hüküm.

⁶⁹¹ BOA, TD, 653, s. 85, 145.

⁶⁹² Nebi Gümüş, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara 1999, c. I, s. 333.

⁶⁹³ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 842.

olup Sefer Paşa adını alan Beka, Kars muhafızlığı ve Çıldır beylerbeyliği yaptıktan sonra 1652'de vefat edince yerine kardeşi Ömer Paşa geçecektir⁶⁹⁴.

Netice itibariyle söylemek gerekir ki, XVI. Asrın başından itibaren kademe kademe fethedilen Samshe'de bir İslamlaşma hareketi görülmüştür. Daha çok yönetici elitler arasında rastlanan bu duruma, halkın bigane kalmadığı anlaşılmaktadır.

⁶⁹⁴ Bk. Kayabalı-Arslanoğlu, "Kuzey-Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", s. 354. Ahıska'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, halkın Müslüman ve ehli sünnet olduğunu belirttiği Çıldır Vilayeti'nin o sırada valisi olan Sefer Paşa'yı aslen Gürcü, yiğit, hünerli bir devlet adamı olarak tanıttığı gibi, yine Gürcü asıllı olan kethüdası Derviş Ağa için de kerem sahibi ve er kişi demekte, diğer hanedan mensuplarını da övmektedir. Bk. Evliya Çelebi, II, 324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARTLI KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

KARTLİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

Kartli, *Kart*lar veya *Kartl*lar ülkesi demektir. Kartveli (Gürcü) ve Sakartvelo (Gürcistan) kelimeleri de aynı kökten gelmektedir¹. Gürcülerin kurdukları devletlerin en önemlilerinden biri olan Kartli Krallığı da, adını bu bölgeden almıştır. Kartli veya Doğu Gürcistan, ilk zamanlarda İberya olarak bilinmekteydi². Bir etnik Gürcü gurubu olan *Kartl*larla ilgili olup tarihi Gürcü yazma eserlerinde de yer alan Kartli adı³, Osmanlı kaynaklarında Kartil⁴ olarak geçmektedir.

Kartli'nin merkezi olan Tiflis⁵, Kafkasya'nın en güzel ve en büyük şehirlerinden biridir. Burası aynı zamanda, büyük bir ticaret ve maarif merkezidir. Şehir, V. Asırda Mtsheta yerine başkent olduktan sonra pekçok kavmin tahribine uğramıştır⁶. Ortaçağın büyük ticaret merkezlerinden olan Tiflis'ten geçen ticaret yolunun, Kür ve Rion nehirleriyle Poti'ye vardığı ve böylece Asya ile Avrupa arasında bağlantıyı sağladığı belirtilmektedir⁷. Birçok seyyah tarafından ziyaret edilmiş olan şehir hakkında, coğrafya ve İslâm tarihi kaynaklarında geniş malumat bulunmaktadır. Nuşirevan'dan beri mamur olduğu belirtilen⁸ şehir, Gürcistan'ın tarihi başkenti⁹ ve aynı zamanda, Gürcülerin tarihî ve geleneksel kültür merkezidir. Bununla birlikte

¹ Gugushvili, "Historical Division of Georgia", s. 53.

² Schweigger, 84; Minadoi, 56.

³ Valeri Vaşakidze, "Termenebi İberia da İberebi Antikur Tskaroebsi", *Kartuli Terminologia*, s. 71.

⁴ BOA, MD, LXXII, 207; Feridun Bey, II, 313. *Kartli* (كارتلی) adını, *Kartel* şeklinde okuyanlar da vardır. Bk. Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, s. 129, 151, 152 ve çeşitli yerlerde.

⁵ Erzurumî, 158a; Minadoi, 60; Cevdet, *Tarih*, I, 281; Enisimof, 247; Danişmend, II, 10, 19; İskender, 18; Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 11.

⁶ Enisimof, 5, 228, 229.

⁷ Paul Kentmann, *der Kavkasus*, Leipzig 1943, s. 178.

⁸ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 79b; Rahimizâde, *Zafernâme*, 16b.

⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307a; Âşıkî, 267a; Selanikî, I, 148; Müneccimbaşı, III, 539; Karaçelebizâde, 460; Cevdet, *Tarih*, I, 281; Danişmend, III, 19; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586.

Tiflis'i bir Türk vilayeti olarak tanımlayanlar da vardır¹⁰. Ebubekir b. Abdullah, fethedildiği sırada Tiflis halkının tamamının Gürcü olduğunu nakletmektedir¹¹.

Tiflis'te pekçok ılıca vardır¹². Şehrin burada kurulmasının sebebinin de, bu sıcak maden suyu kaynakları olduğu belirtilmektedir¹³. Hatta şehir, adını da bu ılıcalardan almıştır. XIX. Asırda şehri ziyaret eden bir Alman seyyah, Tiflis'in sıcak su şehri anlamına geldiğini belirttikten sonra burada sıcak su kaynaklarıyla işletilen hamamların bulunduğunu ve bunlara Türk hamamı dendiğini kaydetmektedir¹⁴. Şehri gören başka bir seyyah ise, Tiflis'teki banyo metodunun İstanbul ve Bursa'dakilere benzediğini nakletmektedir¹⁵. Başlangıçta şehrin adı, Gürcüce sıcak anlamındaki *tpili* ile irtibatlı olarak Tpilisi idi. Şehrin adı, ilk dönem islâm tarihi kaynaklarında, Arapça'da *p* harfi olmadığından bunun yerine *f* yazılarak Tiflis şeklinde yer almıştır. Daha sonraları ise, Gürcüce ılık anlamındaki *tbili* kelimesinden Tbilisi adı kullanılmaya başlanmıştır ki, bugün Gürcüler bu adı kullanmaktadırlar. Evliya Çelebi, Tiflis'i, Bitlis'i de yaptırmış olan İskender Zülkarneyn'in hazinedarı Bitlis'in yaptırdığını söyler¹⁶.

Tiflis, gerek fetih sırasında, gerekse daha sonra pek çok Osmanlı aydını tarafından ziyaret edilmiştir. Ebubekir b. Abdullah, Tiflis Kalesi'nin bir dere içinde olduğunu, etrafında bağ ve bahçeler bulunduğunu, havasının iyi olduğunu, üzerinde büyük bir köprü bulunan Kür nehrinin, şehrin ortasından aktığını, İran elindeyken bu köprüden geçen tüccardan alınan vergilerin yıllık bir yük akçeye ulaştığını nakletmektedir¹⁷. Fetih sırasında Tiflis'i görmüş olan Hüseyin b. Mehmed, şehrin çok büyük, dergahlar ve dükkanların üzerinin kubbeli, kalesinin kulelerinin son derece yüksek olduğunu ve şehirde tasvir edilemeyecek derecede büyük kiliselerin bulunduğunu belirtmektedir¹⁸. Halep Kalesi'ne benzediği belirtilen Tiflis Kalesi'nin, etrafını çeviren Kür nehri vs. yönleriyle Peşte'yi andırdığı ifade edilmektedir¹⁹.

¹⁰ Danişmend, III, 23.

¹¹ Ebubekir b. Abdullah, 3a; Wagner, *Schamyl and Circassia*, s. 281; Freiherr Max von Thielmann, *Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der Asiatischen Türkei*, Leipzig 1875, s. 182. Tiflis kalesi, surları ve ılıcaları için ayrıca bk. Âşıkî, 267a-b. Âşıkî, şehri fetihten birkaç yıl sonra görmüştür.

¹² Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 80a; Ebubekir b. Abdullah, 3a; Âşıkî, 267a. Ayrıca bk. Ahmed b. Ali Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a fi Sinaati'l-İnşa*, Beyrut 1987, IV, 363.

¹³ Wagner, *Schamyl and Circassia*, s. 281.

¹⁴ Thielmann, 182.

¹⁵ Wagner, *Schamyl and Circassia*, s. 288.

¹⁶ Evliya Çelebi, II, 572. Bu, Gürcülerin görüşü olarak da nakledilir. Bk. Hammer, VII, 65.

¹⁷ Ebubekir b. Abdullah, 3a.

¹⁸ Hüseyin b. Mehmed, 37a-b.

¹⁹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 80a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307b. Ayrıca bk. Rahimizâde, *Zafernâme*, 17a.

Fetihten bir asır kadar sonra Tiflis'i ziyaret eden ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, şehri, surları, camileri ve diğer özellikleriyle bir İslâm şehri olarak tanıtmakta, halkın çoğunun Sünnî Müslüman olduğundan ve ayrıca şehirde çok sayıda alimin bulunduğundan söz etmektedir²⁰.

Çok sayıda halkın yaşadığı Kafkasya'nın bu yönüyle başka yerlerle kıyaslanamayacağı belirtilmektedir²¹. Tiflis, bu hususta ilk akla gelecek şehirlerin başında gelmektedir. Günümüzde, bu şehirde seksen kadar halkın yanyana yaşadığı ifade edilmektedir²². XIX. Asırda Tiflis'i ziyaret etmiş olan bir Alman seyyah, çok sayıda etnik gurubun bir arada yaşamasının yanı sıra, doğu ve batı kültürlerinin karışımı açısından arzettiği mozaik yapının da, ancak Kahire ile mukayese edilebileceğini kaydetmektedir²³. Bu özelliği Tiflis'e tarihte birçok misyon yüklemiştir. Mesela, 1917'den sonra kurulan Güney Kafkasya Federasyonu'nun merkezi, Tiflis idi²⁴. Aynı şekilde, Transkafkasya Müslümanlarının dinî idare merkezi de Bakü'den önce Tiflis'te idi²⁵. Anlaşılacağı üzere Tiflis, sadece Gürcistan'ın değil, bütün Kafkasya'nın en stratejik noktasıdır.

²⁰ Evliya Çelebi, II, 318.

²¹ Enisimof, 5.

²² Khutsishvili, 11.

²³ Thielmann, 175.

²⁴ Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 844.

²⁵ Süleyman Uludağ, "Kafkasya'dan Türkistan'a Seyahat II: Azerbaycan", *Dergâh*, c. III, sy. 34 (Aralık 1992), s. 16; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 844.

A. III. MURAD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI -KARTLI İLİŞKİLERİ

1. XVI. Asrın Başında Kartli Krallığı'nın Safevi Hakimiyetine Girmesi

Kaynaklarda, XVI. Asrın ilk dönemleri için Osmanlı Devleti ile Kartli Krallığı arasındaki ilişkiler hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kartli, Safevilerden önce Akkoyunlu hakimiyetinde idi. Osmanlı Devleti'nin henüz bölgeye uzak olduğu ve Safevilerin henüz tarih sahnesine çıkmadıkları dönemde Uzun Hasan'ın, 1458'deki ilk Gürcistan seferinde Samshe'den sonra Kartli'nin batı kesimlerini yağmaladığı belirtilmektedir²⁶. Uzun Hasan, Osmanlılarla mücadelesinde Gürcü kralı Bagrat'tan askerî yardım alamayınca, Gürcüleri cezalandırmak için Tiflis üzerine bir sefer düzenlemiş ve halkın dağlara çekilmesi üzerine Tiflis ve Gori'yi kolaylıkla almıştı²⁷.

Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail, 1500 yılının ilkbaharında düzenlediği seferde önemli bir başarı elde edemediyse²⁸ de Akkoyunluları yenerek Azerbaycan'ı aldıktan sonra, İran'a döndü ve Tebriz'i başkent yaparak kendisini şah ilan etti²⁹. Akkoyunlu hakimiyetindeki Gürcüler, kendilerine bağımsızlık sözü verdiği için Elvend Han'la mücadelesinde İsmail'i desteklediler. Gürcü kralları üçer bin askerle İsmail'e destek oldular, fakat o devletini kurduktan sonra bağımsızlık vaadini yerine getirmediği gibi Gürcülere karşı savaş açmakta da gecikmedi³⁰. Kartli, Kral Konstantin'in şaha tabi olmasıyla Safevî hakimiyetine girmiştir.

2. Kral Davit Dönemi (1505-1525)

Birleşik Gürcistan'ın son ve Kartli'nin ilk kralı Konstantin, 1505'de ölünce, oğlu Davit tahta çıktı³¹. O, sıkıntıyı sevmeyen, barışçı ve durgun bir yapıya sahipti. Böyle olmakla birlikte Davit, ilk iş olarak askerî reformlara girişerek ülkeyi dört idarî bölgeye ayırdı ve her birinin başına birer *tavad* (vali) tayin etti. Ayrıca Gürcistan'ın birleştirilmesi için de çalışmalar başlattı, fakat buna imkan bulamadı³². Davit'in

²⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 8.

²⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 210.

²⁸ Brockelmann, 263.

²⁹ *Kartlis Tshovreba*, II, 16; Guçua, "Sakartvelos Politikuri Vitareba", s. 89; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 4.

³⁰ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 155 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 46 vd.

³¹ Vahuşti, 392; *Kartlis Tshovreba*, II, 241; Allen, *Georgian People*, s. 139; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 156. Bazı Gürcü kaynakları ise Konstantin'in 1503'te öldüğünü nakletmektedirler. Bk. *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5.

³² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217.

askerî alandaki reformlarda pek başarılı olamadığı belirtilmektedir³³. Bunda İmereti ve Kaheti krallarıyla yaptığı savaşların da rolü oldu.

Kral Davit, tecrübesizliğinden yararlanmak isteyen ve zaman zaman ülkesini işgal ve tahribe yönelen Kaheti ve İmereti kralları ile uğraşmak zorunda kaldı³⁴. İmereti Kralı Aleksandr, 1509'da Kartli'ye savaş açtı ve Gori Kalesi'yle birlikte birçok yeri işgal etti³⁵. Fakat buraları uzun süre elinde tutamadı. Çünkü bir süre sonra, Türklerin Kutais'e girdiğini duyarak geri dönmesi üzerine, Davit Gori'yi yeniden geri aldı³⁶. Davit, Kaheti'de babasını öldürerek tahtı ele geçirmiş olan Giorgi ile de mücadele etti ve onu, iktidardan uzaklaştırdı³⁷. Giorgi, 1513 yılındaki bir savaşta Davit tarafından esir alındıktan sonra hapiste öldü. Aynı yıl Davit'in gönderdiği bir ordunun Kaheti'yi işgalinden³⁸ sonra 1518'e kadar burayı Kartli'ye bağlı olarak idare etti³⁹. Bu dönemde Giorgi'nin oğlu ve Kaheti velihtı olan prens Levan, Kartli kralının eline geçmesini diye Kaheti ileri gelenleri tarafından saklandı⁴⁰.

a. Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi ve Kartli ile Kurulan İlk İlişkiler

Kartli Gürcülerinin, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonrasında, Tebriz'den dönen Osmanlı ordusuna saldırılar düzenleyerek çok zarar verdikleri belirtilmektedir. Bu sırada Kartli Kralı Davit İran'ın, Samshe Atabeyi Mzeçabuk ise Osmanlıların müttefikiydi. Hatta bu saldırılarda Gürcülerin, 15.000 kişiyi öldürdükleri ve onbir topu da ele geçirdikleri iddia edilmektedir⁴¹. İddiaya göre İran ordusunu yendikten sonra Osmanlılar, bir askerî birliği Doğu Gürcistan'a gönderdiler, fakat Kral Davit tarafından püskürtüldüler⁴². Ts. Abuladze'nin de belirttiği gibi Gürcülerin bu saldırıları hakkında Osmanlı kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁴³.

Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i yenmesinden sonra Kartli'nin Osmanlı hakimiyetine girdiği⁴⁴, Gürcülerin İran'a verdikleri haracı kestikleri⁴⁵, ayrıca başta

³³ Suny, *Georgian Nation*, s. 47.

³⁴ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 156 vd.

³⁵ *Parizis Kronika*, s. 40; *Chronique Georgienne*, s. 5; Vahuşti, 392; *Kartlis Tshovreba*, II, 241; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 53.

³⁶ Vahuşti, 392; *Kartlis Tshovreba*, II, 241; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157.

³⁷ Allen, *Georgian People*, s. 139.

³⁸ *Kartlis Tshovreba*, II, 241 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

³⁹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁴⁰ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

⁴¹ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 161; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 56.

⁴² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218.

⁴³ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 9.

⁴⁴ Kırzioğlu, *Kaftas Elleri*, s. 384; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314.

Div Sultan olmak üzere bazı komutanların Gürcistan'a müteaddit seferler yaptıkları⁴⁶ belirtilmektedir. Div Sultan komutasındaki büyük bir İran ordusu, 1518'de Gürcistan'a girerek Tiflis başta olmak üzere pek çok yeri tahrip etti. Bunun üzerine Kral Davit, oğlu Ramaz'ı değerli hediyelerle İranlı komutana göndererek barış istedi. Ramaz, İranlı komutanla anlaşma sağlayarak döndü⁴⁷. Anlaşma ile Davit, her yıl 300 at yükü ipek vermeyi taahhüt etti⁴⁸. Vahuşti, şahın savaşı sürdürmek istemediğini, çünkü Osmanlılara karşı bir sefer hazırlığı içinde olduğunu belirtmektedir⁴⁹. Şahın seferle hedefine ulaştığı söylenebilir. Zira İran, Kartli'yi Osmanlılara karşı girişeceği savaşlarda üs olarak kullanmak istiyordu⁵⁰.

Seferin Kartli açısından diğer önemli bir sonucu da, Kaheti'nin Kartli'den ayrılması olmuştur. Kartli kralının, İran ordularıyla girdiği savaşta gücünü yitirmiş olmasından istifade etmek isteyen Kahetili tavadlar, Levan'ı saklandığı yerden çıkarıp Kaheti kralı olarak ilan ettiler. Böylece birleşik Kartli-Kaheti dönemi (1513-1518) sona ermiş oldu. Bu durumu kabullenemeyen Davit, Kaheti'ye girerek Levan'ı yenilgiye uğrattıysa da kendisini ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldı. Davit, 1520'de tekrar Kaheti'ye girdi, fakat bu kez Levan tarafından yenilgiye uğratılınca barış yapmak ve Kaheti kralının bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı⁵¹. Bu barışın Guria Beyi Mamia'nın aracılığıyla sağlandığını belirten Vahuşti, 1520'de Samshe'den geçen Osmanlıların Kartli'ye girdiklerini fakat, durumu önceden haber alan Kral Davit tarafından mağlup edildiklerini belirtmektedir⁵².

b. Kartli'de Safevî Hakimiyetinin Tahkimi

Bu dönemde Kartli'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu belirtilmektedir⁵³. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve Kral Davit'in padişaha gönderdiği Farsça iki mektup⁵⁴, Osmanlı Devleti ile Kartli arasında bir yakınlaşma olduğu

⁴⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218.

⁴⁶ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 43.

⁴⁷ *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 6; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Kentmann, 181; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 492; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 171; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 17.

⁴⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217.

⁴⁹ Vahuşti, 395.

⁵⁰ Vahuşti, 395; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 171; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 62.

⁵¹ Vahuşti, 395; *Kartlis Tshovreba*, II, 242; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 171; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 62.

⁵² Vahuşti, 396, 811. Ayrıca bk. *Kartlis Tshovreba*, II, 242.

⁵³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98.

⁵⁴ TSMA, E. 3147, 5822. Mektupların tahlili için bk. Bacque Grammont, "Deux Letters de David X du Kartli", *İÜEFTD*, XXXII (1979), Uzunçarşılı Özel Sayısı, s. 137-156; Miheyil Svanidze,

izlenimini vermektedir. Krahn bir mektubundan⁵⁵ anlaşıldığına göre, Kartli'den geçerek Şirvan'a ulaşmakla görevlendirilmiş olan Osmanlı casusu Ahmed, durumunun anlaşılması üzerine tutuklanmıştır. Şah, Ahmed'in öldürülmek üzere teslim edilmesini Kartli kralından istemiş, fakat Samshe atabeyinin aracılığı ile casus Osmanlılara iade edilmiştir⁵⁶. Tarihsiz olan belge, bir görüşe göre 1517 yılında⁵⁷, diğer bir görüşe göre ise 1521 sonbaharında düzenlenmiştir⁵⁸.

Şah İsmail, Yavuz'un ölümünden sonra, kaybettiği toprakları yeniden almak ve Kartli'de hakimiyet kurmak için Gürcistan'a bir sefer düzenledi. Seferin tarihi için 1521⁵⁹ ve 1522⁶⁰ yılları verilmektedir. N. Gelaşvili, İran ordusunun Gürcistan'a düzenlediği bu seferde, şahın Nahcivan'da kalarak Div Sultan'ı gönderdiğini tespit etmektedir⁶¹. Bu seferde Samshe atabeyinin Kartli kralına destek verdiği⁶², ayrıca Kartli'nin İran hakimiyetine geçtiği belirtilmektedir⁶³. Şahın kiliseleri tahrip ettiği, ayrıca Tiflis'te Kür nehrinin kenarında ve köprünün yanında bir cami yaptırdığı da kaydedilmektedir⁶⁴. Gürcü kaynakları, şahın haç ve ikonları tahrip ettiğini hatta Sioni Kilisesi'ndeki Hz. Meryem ikonunu söküp Kür nehrine attığını ve bunun daha sonra Levan tarafından bulunduğunu belirtmektedirler⁶⁵. Kartli ve Tiflis'i işgal eden şah, Ağcakale'yi de ele geçirdi⁶⁶. Vahuşti, Kartli'ye gelerek Ağcakale'yi tahkim eden şahın hedefinin Gürcülerin Osmanlılarla birleşmelerini engellemek olduğunu ifade etmektedir⁶⁷. Zaten Kanunî Sultan Süleyman da dikkatini doğu yerine batıya yönelterek babasının Gürcistan devletleri üzerinde Şah İsmail'in nüfuzuna karşı takip ettiği politikayı terketmişti⁶⁸.

"Tavmokvetili Osmalo, Kartlis Mepe Davit X'is Sagareo Politikis İstoriidan", *Mnatobi*, sy. 11 (1981), s. 165-168.

⁵⁵ TSMA, E. 5822.

⁵⁶ Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 22. Bk. Svandizde, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 175; a. mlf., "Tavmokvetili Osmalo, Kartlis Mepe Davit X'is Sagareo Politikis İstoriidan", s. 165-168.

⁵⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98.

⁵⁸ Grammont, "Deux Lettres de David X du Kartli", s. 156.

⁵⁹ Brockelmann, 264; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 124; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 173 vd.

⁶⁰ Vahuşti, 397; Allen, *Georgian People*, s. 139; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 69.

⁶¹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 69.

⁶² Vahuşti, 712.

⁶³ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 124, 384; Karamanlı, "Gürcüstan-Tarih", *DİA*, XIV, 314.

⁶⁴ Vahuşti, 399; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492. Cami, Sovyet döneminde yıkılmıştır.

⁶⁵ Vahuşti, 399; *Kartlis Tshovreba*, II, 20 vd.

⁶⁶ Vahuşti, 399; Allen, *Georgian People*, s. 139; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

⁶⁷ Vahuşti, 397.

⁶⁸ Grammont, "Deux Letters du David X du Kartli", s. 156.

Ertesi yıl 1523'te, Kral Davit'in Tiflis'i geri aldığı belirtilmektedir⁶⁹. Bazı Gürcü kaynakları, Davit'in Şah İsmail'in ölümü ve ardından on yaşındaki oğlu Tahmasb'ın tahta çıkmasını fırsat olarak değerlendirip Tiflis ve ardından Ağcakale'yi aldığını belirtmekte ise de İsmail'in ölüm tarihi olarak 1523'ü zikretmektedirler⁷⁰. Şah İsmail'in 1524'te ölmesi üzerine Gürcülerin başta Tiflis Kalesi olmak üzere ülkede İran askerlerinin bulunduğu kalelere karşı bir saldırı başlatmaları üzerine -Şah Tahmasb, Tiflis'e gelerek kaleyi Gürcülerden aldı⁷¹.

Kral Davit, 1524'te tahtı kardeşi Giorgi'ye bırakarak Tiflis'te bir manastıra çekildi ve ertesi yıl burada öldü⁷². Davit, Kartli ve Kaheti'yi birleştirmek istiyordu, fakat bunu başaramadı. Çünkü Kartli'nin güçlenmesini kendileri için tehlikeli bulan İmereti kralı, Guria beyi ve Samshe atabeyi bu mücadelede Kaheti kralını desteklediler. Osmanlılarla ileri düzeyde diplomatik ilişkisi olmayan Davit, daha çok İran'a gıda yardımı ve askerî destek vermek suretiyle durumunu muhafaza etmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti, İran'a karşı Kartli ile ittifak kurmaya, Davit ise iki devlet arasındaki ihtilaftan istifade ile bağımsız olmaya çalışıyordu. M. Svanidze'nin de belirttiği gibi Osmanlılarla ittifak Davit için faydalı olabilirdi, fakat bunu İran'ın tepkisini çekmeyecek şekilde gizli yapması gerekirdi⁷³.

3. Kral Giorgi (1525-1534) ve Kral Luarsab (1534-1558) Dönemleri

Davit'in manastıra çekilmesinin ardından kardeşi Giorgi tahta çıktı. Kralın Luarsab, Demetre ve Ramaz adında üç oğlu olmasına rağmen, o tahtı kardeşine bırakmayı tercih etti⁷⁴. Taht iddiasını sürdüren Luarsab, 1526'da İmereti kralı Bagrat'ın kızı Tamar'la evlendi⁷⁵ ve aynı yıl Bagrat'ın desteğiyle Batı Kartli ve Borcom bölgelerini ele geçirdi⁷⁶. İran hakimiyetinde olan Kartli'de bundan sonra Osmanlı nüfuzu da hissedilmeye başlanacaktır. Kartlis Tshovreba'da Kanunî'nin 1529'da Erivan üzerine yürüyüp burayı almasının Gürcüleri korkuttuğu, fakat padişahın Gürcistan'a girmeyip Bağdat'a yöneldiği belirtilmektedir⁷⁷.

⁶⁹ Allen, *Georgian People*, s. 139; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 81.

⁷⁰ Vahuşti, 399; *Kartlis Tshovreba*, II, 21.

⁷¹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219.

⁷² Vahuşti, 399, 809; *Kartlis Tshovreba*, II, 21; Allen, *Georgian People*, s. 139. Diğer bir görüşe göre Davit, 1526 yılında ölmüştür. Bk. *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 7.

⁷³ Svanidze, *Narkvevebi*, s. 174 vd.

⁷⁴ Vahuşti, 399. Kralın tahtı büyük oğluna bırakmak istediği, fakat kardeşi Giorgi'nin buna razı olmayıp zorla tahtı ele geçirdiği de belirtilmektedir. Bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 2.

⁷⁵ *Parizis Kronika*, s. 41; *Chronique Georgienne*, s. 7.

⁷⁶ Şubitidze, 64.

⁷⁷ *Kartlis Tshovreba*, II, 22.

Kral Davit ve Giorgi'nin Osmanlı vasalı olarak tanınmış oldukları iddiası⁷⁸ doğru olmamalıdır⁷⁹. Fakat Kartli Kralı Giorgi'nin İmereti Kralı Bagrat ve Kaheti kralı Levan ile 1532'de Kudüse gittikleri⁸⁰ düşünülürse bu dönemde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurulduğu söylenebilir.

Giorgi, 1525'de tahta çıktıktan on yıl sonra David gibi manastıra çekildi⁸¹. Ondan sonra David'in oğlu Luarsab tahta çıktı (1534-1558)⁸². Cesur ve iyi bir komutan olarak tanınan Kral Luarsab tahta çıktığında Gürcistan'da feodal anlamda bir dağılma söz konusuydu⁸³. Yeni kral tahta çıktıktan sonra bağımsızlık için yoğun bir mücadele başlattı⁸⁴. 1535'de Samshe atabeyinin İmereti kralı tarafından esir alınmasından sonra Cavaheti'yi işgal etti⁸⁵. Bundan sonra Şah Tahmasb'la Kral Luarsab arasında uzun süre devam edecek olan bir mücadele başladı. Şah, Kartli kralına boyun eğdirmek için dört sefer düzenleyecektir⁸⁶.

1536'da Gence'yi ele geçiren İran ordusu, sürpriz bir yürüyüşle Kral Luarsab'ın küçük çocuğunu Mtsheta'da defnetmekle meşgul olduğu bir sırada Tiflis'i ele geçirdi⁸⁷. Kralı ele geçirmek için Tiflis'e gelen İranlıların, şehri ateşe vermesi üzerine korkuya kapılan kale komutanı, şahın yanına gitti. Başka bir heyetin daha yanına gelerek Müslüman olması üzerine şah, onları yeniden Tiflis Kalesi'ne yerleştirdi. Tiflis'in İran ordusu tarafından alınmasından sonra İmereti Kralı Bagrat ve Kaheti Kralı Levan, Karabağ'da kışlayan şahın yanına gelip bağılıklarını bildirdiler⁸⁸. Ronald Grigor Suny, bunu Kartli için en önemli askeri tehlike olarak değerlendirmektedir⁸⁹.

Tiflis, iki yıl İran'ın elinde kaldıktan sonra 1538'de Kral Luarsab tarafından geri alındı⁹⁰. Elkas Mirza'nın 1538 yazında Şirvan ve Şeki'yi zapt etmesinden sonra İran

⁷⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98. Bk. Allen, *Georgian Nation*, s. 139.

⁷⁹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218.

⁸⁰ Vahuşti, 811.

⁸¹ Allen, *Georgian People*, s. 139; *Kartlis Tshovreba*, II, 22.

⁸² Vahuşti, 401; *Kartlis Tshovreba*, II, 22, 242; Allen, *Georgian People*, s. 139; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218.

⁸³ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 82.

⁸⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218.

⁸⁵ Vahuşti, 401 vd.; *Kartlis Tshovreba*, II, 22.

⁸⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 218; David Marshall Lang, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, XIV/3 (1952), s. 523; Suny, *Georgian Nation*, s. 48; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *Et*, V, 492; Asatiani, 40.

⁸⁷ Allen, *Georgian People*, s. 139.

⁸⁸ Vahuşti, 402; *Kartlis Tshovreba*, II, 23, 242.

⁸⁹ Suny, *Georgian Nation*, s. 48.

⁹⁰ Vahuşti, 402 vd.; Allen, *Georgian People*, s. 139; Suny, *Georgian Nation*, s. 48.

ordusunun yeniden Gürcistan sınırına gelmesiyle Gürcüler uzun sürecek bir mücadeleye girişmek zorunda kaldılar⁹¹. Şah Tahmasb, 1540'da ilk Gürcistan seferine çıktı⁹². Bu ilk Gürcistan seferinde Karabağ'a gelen şah, daha sonra 12.000 kişilik bir orduyla buradan Kartli'ye geçti. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile savaşta olması ve Özbeklerin de Safevilerle uğraşacak durumda olmamaları, şahın işini kolaylaştırıyordu. Gürcistan seferi için en uygun zamanı seçen şah, 1541 ilkbaharında Tiflis Kalesi'ni kuşattı. Komutan, eman aldıktan sonra kaleyi teslim etti⁹³. İranlılara teslim olan valinin Müslüman olduğu, ayrıca onunla birlikte ahaliden bazı kimselerin Hıristiyanlığı terk ederek Müslüman oldukları belirtilmektedir⁹⁴. Tiflis'e bir garnizon yerleştiren şah, buradan Luarsab'ı yakalamak için Mtsheta üzerine yürüdü⁹⁵. Zira onun esas maksadı kralı ele geçirmek idi. Fakat buna muvaffak olamadı ve Tiflis'in yanı sıra pek çok ganimet alıp döndü.

İran ordularının çekilmesinden sonra Kral Luarsab, Kaheti Kralı Levan ve Meshilerle birlikte İran garnizonlarına karşı saldırılar düzenledi⁹⁶. Bu durum, İran ordularının yeniden Kartli'ye girmesine sebep oldu. Atabey Kayhosro'nun davetini de gerekçe göstererek Gürcistan'a ikinci kez sefer düzenledi ve Ahilkelek'e kadar geldi. Seferin tarihi için, 1546 yılı zikredilmektedir⁹⁷. Parsadan Gorgicanidze ise, İran ordusunun Gürcistan'a 1547 yılı Ocak ayının ortalarında geldiğini belirtmektedir⁹⁸. Farklı gibi görünen bu iki görüş, aslında birbirini tamamlamaktadır. Zira sefer 1546 yılında başlamıştır, fakat ancak yeni yılın başında Tiflis'e ulaşılmıştır. Cavaheti'ye gelen İran ordusu, Aşağı Kartli'yi de tahrip etti. Birçok esir ve pek çok ganimet elde eden şah seferden dönerken İmereti Kralı Bagrat ve Kaheti Kralı Levan şahla görüşmek üzere bölgeye gittiler. Kendilerini iyi karşılayan şah, hediyeler vererek onları ülkelerine geri gönderdi⁹⁹. Bundan sonra Şah Tahmasb, Gürcistan'a 1548¹⁰⁰ ve 1551'de¹⁰¹ yeni seferler düzenledi.

Amasya Antlaşması ile Gürcistan, Osmanlı Devleti ve İran arasında nüfuz alanlarına ayrıldı. Bu çerçevede Kartli'nin İran'a ait olduğu kabul edildi. Antlaşmayı

⁹¹ Başar, "Safeviler", s. 545.

⁹² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 172; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

⁹³ Hasan-ı Rumlu, I, 297; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 84; Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 172.

⁹⁴ Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 172.

⁹⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 84.

⁹⁶ *Kartlis Tshovreba*, II, 243.

⁹⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 219; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

⁹⁸ Gorgicanidze, 5. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 86.

⁹⁹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 87. Ayrıca bk. Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

¹⁰⁰ *Kartlis Tshovreba*, II, 243; Allen, *Georgian People*, s. 140; Suny, *Georgian Nation*, s. 48; Pitcher, 120.

tanımayan Kral Luarsab, ülkesindeki İran varlığını sona erdirmek için harekete geçti ve kısa zamanda Kartli'deki kalelerin pek çoğundan İran askerlerini çıkardı¹⁰².

Kartli kralına karşı harekete geçen Şah Tahmasb, dördüncü kez Gürcistan seferine çıktı. Gürcüler ormanlarda ve dar vadilerde pusu kurarak İran ordusuna büyük kayıplar verdirdiler. Gori şehrine giren şah, Tsedisi Kalesi'ni savaşa aldı, Heri Kalesi ise bölgenin Gürcü hakimi tarafından savaşız olarak teslim edildi. Şah, buradan Kral Luarsab'ın annesi ile bazı hanedan mensuplarının saklandıkları sarp bir kale olan Ateni Kalesi'ne yürüdü. Kalenin teslim olmasıyla kralın annesi ve aralarında başka soylu kimselerin de bulunduğu çok sayıda kimse şah tarafından esir alındı. Durumdan haberdar olan kral, şahın peşine düşüp yollarda pek çok zarar verdiyse de annesi ve diğer esirleri kurtaramadı. Kralın annesi esir hayatı yaşamaktansa ölümü tercih ederek yüzüğündeki zehirle hayatına son verdi¹⁰³. Şahın bu seferde Gürcistan'dan 30.000 esirle döndüğü belirtilmektedir¹⁰⁴.

Annesinin esir alınmasına mani olamayan, fakat kendisi esir düşmeyen Luarsab, dağınk Gürcü birliklerini etrafında toplayarak Kuzey Kartli'deki kaleleri İranlılardan alıp göçmen Türkmen aşiretlerini de ülkesinden çıkardıktan sonra, Tiflis'i almak için harekete geçti. Kaledeki muhafızların yardım talebi üzerine Karabağ valisi, yardım için 1558'de büyük bir ordu ile Tiflis'e hareket etti. Bunu haber alarak İran ordusunu karşılamak için Gori'den yola çıkan Luarsab, iyice yaşlanmış olduğundan komutayı oğlu Simon'a bıraktı. Gürcüler, Hrami vadisinde Garnisi'de yapılan savaşta sahte ricat taktiğiyle İran ordusunu üzerlerine çekip kanatlarda saklanan birliklerin saldırısı ile ikiye böldüler. Bu sırada olup bitenleri bir tepenin üzerinden izleyen Luarsab, kaçmakta bir İran birliği ile karşılaştı. İki taraf arasında meydana gelen çatışmada atının ayağı bir çukura rastlayınca kral atıyla birlikte yere düştü. İranlı askerler tarafından öldürülen kral, daha sonra Mtsheta'da toprağa verildi¹⁰⁵.

Bazı Gürcü kaynakları, 1558'de İran ordusuyla yapılan bu savaşta, Luarsab'ın öldürüldüğünü belirtmekle birlikte, esasen savaşta Gürcülerin galip geldiğini naklederler¹⁰⁶. Gori'deki bu savaşın 1556'da olduğunu kaydeden N. Gelaşvili, kralı öldüren İranlı askerinin adını Zakir olarak tespit etmekte ve onun da Gürcüler tarafından

¹⁰¹ Başar, "Safeviler", s. 545.

¹⁰² Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 99.

¹⁰³ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; Vahuşti, 405; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 220.

¹⁰⁴ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 220.

¹⁰⁵ Vahuşti, 405, 717; *Kartlis Tshovreba*, II, 25, 243; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 220; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 100; Asatiani, 41.

öldürüldüğünü belirtmektedir¹⁰⁷. Vahuşti ise, kralı öldüren İranlı askerinin adı Zarak olarak kaydedilmektedir¹⁰⁸.

Gelibolulu Âli, Luarsab'ın daima Osmanlıya bağlı kaldığını, birkaç defa bu yüzden Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a savaş açtığını, fakat onun itaatten vazgeçmediğini belirtmektedir¹⁰⁹. Gürcü kaynakları ise Luarsab'ın hayatını Müslümanlarla savaşmakla geçirdiğini, bunu da Gürcülerin Hıristiyanlığı terkedip Müslümanlara tâbi olmaları için yaptığını kaydedmektedirler¹¹⁰. Cesur, yiğit ve dindar bir kral olarak tanınan Luarsab¹¹¹, Osmanlılar ve Safevîler arasındaki mücadeleden yararlanarak bağımsız olmaya çalıştı. Krallığı boyunca İran hakimiyetine karşı mücadele etti ve Gürcü bağımsızlık mücadelesinin en önemli liderlerinden biri olarak kabul edildiği kaydedilmektedir¹¹².

4. Kral Simon Dönemi (1558-1569)

Luarsab'dan sonra Kartli tahtına Simon çıktı¹¹³. Luarsab, ölürken veliyaht olarak Simon'u vasiyet etmişti. Minadoi, bunda onun kardeşinden yaşça büyük olmasının yanı sıra, Davut'e göre daha uyumlu bir tabiate sahip olması ve daha iyi bir idareci olmasının rolü olduğunu kaydedmektedir¹¹⁴. Cesareti sebebiyle Gürcülerin kendisine "Deli Simon" dedikleri belirtilmektedir¹¹⁵. Tiflis İranlıların elinde olduğu için ondokuz yaşındaki genç kral idare merkezi olarak Gori'yi kullandı¹¹⁶. Gelibolulu Âli, Luarsab'dan sonra Tiflis ve çevresinin Davut Han'a, Gori ve çevresinin ise Simon'a intikal ettiğini kaydedmektedir¹¹⁷. O, tahta çıktıktan bir süre sonra kardeşi Davut, şah tarafından Kartli hakimi olarak ilan edildi. Tiflis Kalesi'nde İran garnizonu bulunduğu için Gori'ye çekilen Simon, burayı merkez yaparak mücadelesini buradan yürüttü. Ayrıca Osmanlı fethi sırasında Simon İran'da hapiste idi ve Tiflis'te Davut Han bulunmaktaydı. Simon, Kartli'ye gönderildiğinde de bu kez Tiflis'te Osmanlı

¹⁰⁶ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; *Kartlis Tshovreba*, II, 243; Lang, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", s. 523.

¹⁰⁷ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 100.

¹⁰⁸ Vahuşti, 406.

¹⁰⁹ Âli, *Fursatnâme*, 246 (51a).

¹¹⁰ Vahuşti, 403, 406; *Kartlis Tshovreba*, II, 23, 25; Asatiani, 40.

¹¹¹ Allen, *Georgian People*, s. 139.

¹¹² Asatiani, 40.

¹¹³ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; Vahuşti, 406; *Kartlis Tshovreba*, II, 243; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 101.

¹¹⁴ Minadoi, 57.

¹¹⁵ Vahuşti, 418; Lang, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", s. 523.

¹¹⁶ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 101.

¹¹⁷ Âli, *Fursatnâme*, 247 (51b).

garnizonu bulunduğu için yine Gori çevresinde tutunmaya çalışacaktır. Âfî'nin Tiflis ve çevresinin Davut Han'a, Gori ve çevresinin ise Simon'a intikal ettiğini söylerken bu hususların etkisinde kalmış olabilir. Yoksa Luarsab'dan sonra kardeşler arasında böyle bir iktidar paylaşımı söz konusu değildir. Veya bu durum, Davut Han'ın şah tarafından Kartli hakimi olarak tayiniyle Tiflis'te oturması sebebiyle Simon'un mücadelesini Gori'den sürdürmesi ile izah edilebilir.

Simon, kendisini Kartli kralı ilan ettikten sonra 1559'da Kaheti Kralı Levan'ın Nestan Darecan -Levan'ın Şemhal'in kızıyla olan evliliğinden doğmuştu- ile evlendi¹¹⁸. Bu, Tiflis'i İranlılardan almak isteyen Simon için önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Cesur, savaşçı ve atak birisi olan Simon, bu evlilik sayesinde Kaheti hanedanı ile dostluk kurarak bölgedeki gücünü artırdıktan sonra babası döneminden beri Tiflis'te bir garnizon bulunduran İranlılara karşı bağımsızlık mücadelesi başlattı¹¹⁹. Gürcülerin Tiflis'i alma girişimleri öğrenilince, Karabağ valisi büyük bir orduyla Tiflis'e hareket etti. Bunun üzerine Simon, Kaheti kralından yardım istedi. O da bu sırada diğer oğlu Yese Müslümanlığı kabul etmiş olduğundan ve Kartli kralına açıktan yardım yapamayacağından oğlu Giorgi'yi gönderdi. Gece gizlice kaleye giren İranlılar, 6 Nisan 1561 sabahı saldırıya geçerek Gürcüleri mağlup ettiler. Kaheti prensi Giorgi'nin öldürülmesi, Kaheti askerlerinin bozulmasına yol açtı ve savaşı kaybeden Simon, Gori'ye çekilmek zorunda kaldı¹²⁰. Bundan sonra İranlılar, Simon'un yerine kardeşi Davut Han'ı tahta çıkarmak için harekete geçtiler.

Davit, 1564'de gizlice İran'a gitti ve maiyetiyle birlikte Müslüman oldu¹²¹. Müslüman olduktan sonra Davud adını aldı ve şah tarafından Kartli kralı ilan edilerek tac giydirildi¹²². Bu olaydan sonra kaynaklarda bu isimle yer almıştır. Münecimbaşı, İranlıların za'mınca İslâma gelmişti¹²³ diyerek ihtidâsı konusuna ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Bu olayın 1562'de olduğuna dair görüşler de vardır¹²⁴. Şah ona altın taç, samur kürkleri, para ve pekçok değerli hediyelerle birlikte yanına bir miktar asker

¹¹⁸ Vahuşti, 406; *Kartlis Tshovreba*, II, 25, 243; Allen, *Georgian People*, s. 152; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 342; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 101.

¹¹⁹ Allen, *Georgian People*, s. 152.

¹²⁰ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 104 vd.

¹²¹ *Kartlis Tshovreba*, II, 244; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221.

¹²² Âfî, *Nusretname* (Süleymaniye), 78b; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221; Allen, *Georgian People*, s. 152; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 106.

¹²³ Münecimbaşı, III, 539.

¹²⁴ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 106; Mamistvaiaşvili, "Şenişvucbi", *Turket-Sparsetis Omi*, s. 50.

vererek Gürcistan'a gönderdi¹²⁵. Tahta çıktığından beri İran'a karşı mücadele eden¹²⁶ Simon'a karşı Davud Han, 1567'de Kartli'ye gönderildi. Şahın, kendisine karşı büyük bir ordu gönderdiğini duyan Simon da, bunlara baskınlar düzenlemeye başladı¹²⁷. Simon, bu saldırılarda 1567'de Davut Han'ı Diğom'da, 1568'de Samadlo'da mağlup etti¹²⁸. Bu gelişmelerden sonra Simon, 1569'da Gürcistan'a gönderilen bir İran ordusu ile Algeti vadisinde Parshi'de yapılan savaşta esir düştü ve İran'a gönderilerek Alamut Kalesi'nde hapsedildi¹²⁹. Simon'un savaşı kaybedip esir düşmesinde İran ordusunda bulunan Gürcülerin de büyük payı olmuştur. İran ordusunda bulunan bir Gürcü asker, Simon'u ok atarak atından düşürmüş, bir Gürcü aznavur olan Kahaber Korğanaşvili de atından düşen kralı İranlı askerlere tanıtmıştır¹³⁰. Şahın kralı saygıyla karşıladığı, fakat Müslüman olması için yapılan teklifi kabul etmeyince Alamut Kalesi'ne hapsedtiği belirtilmektedir¹³¹. Simon'un hapiste iken, Şah Tahmasb'ın oğlu ve hapis arkadaşı İsmail'in tavsiyesi üzerine Müslüman olup sünnet olduğu belirtilmektedir¹³².

Yavuz ve Kanunî dönemlerinde Doğu Gürcistan'ın Osmanlılara tâbi olup her fırsatta İran'dan yüz çevirerek İstanbul'a bağlanmayı ülkü edindikleri iddiası¹³³ pek gerçekçi görünmemektedir. Bu dönemde Kartli krallarının bağımsızlık için mücadele ettikleri ve bunu Osmanlı Devleti'ne bağlanmak için yapmadıkları ortadadır.

5. Davut Han Dönemi (1569-1578)

Şaha tabi olup taç giyen Davud Han¹³⁴, Simon'un esir alınmasından sonra Kartli hakimi oldu. Simon'un tahta çıkmasıyla birlikte Davit, tahtı ele geçirmek için çareler aramaya başladı. Çevresindeki maceraperestleri topladığı haraçlarla kendisine bağladı. T. Minadoi, bundan sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: Bu durum karşısında şah,

¹²⁵ Vahuşti, 407 vd.; *Kartlis Tshovreba*, II, 26. Ayrıca bk. Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221.

¹²⁶ Lang, "Georgia and Fall of the Safavi Dynasty", s. 523; Suny, *Georgian Nation*, s. 48.

¹²⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221.

¹²⁸ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; *Kartlis Tshovreba*, II, 244; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 109.

¹²⁹ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; Vahuşti, 409; *Kartlis Tshovreba*, II, 27, 244; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221 vd.; Allen, *Georgian People*, s. 152; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 493, Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 109.

¹³⁰ Vahuşti, 409; *Kartlis Tshovreba*, II, 27; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 221 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 109.

¹³¹ Vahuşti, 409; *Kartlis Tshovreba*, II, 27; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 222; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 109.

¹³² Minadoi, 60, 136.

¹³³ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. XIX

¹³⁴ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 307b; Peçevî, II, 43; Münecçimbaşı, III, 539; Hammer, VII, 65; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58.

bir komutanını 4.000 süvari ile Kartli'ye gönderdi. Şayet Davit Müslüman olup haraç vermeyi kabul ederse, İranlı komutan Simon'un üzerine yürüyecek, o Müslüman olmayı kabul ederse Kartli tahtında bırakılarak Davit İran başkenti Kazvin'e götürülecekti. Simon Müslüman olmayı kabul etmezse bu kez o esir olarak İran'a götürülecek ve Kartli Davit'e verilecekti. İranlı komutan, şahın talimatına uygun olarak önce Davit'e, ardından Simon'a gitti. Müslüman olmayı kabul eden Davit, Davut Han adıyla Kartli tahtına çıkarıldı, dinini değiştirmeyen Simon ise, İran'a götürülerek şahın oğlu İsmail'in de bulunduğu Alamut Kalesi'nde hapsedildi¹³⁵.

Esasen daha önce şah tarafından Kartli kralı olarak ilan edilmişti, fakat sadece Tiflis ve çevresine hakim idi. Tavadların bir kısmının onu kral olarak tanınmasına rağmen diğer bir kısmının ona karşı tavır aldıkları¹³⁶ ve bölgedeki müstakil beylerin ona değil, daha çok İran'a bağlı oldukları¹³⁷ belirtilmektedir. Ebubekir b. Abdullah'ın Kızılbaş hanlarından biri olarak tavsif ettiği Davut Han¹³⁸, İran'ın desteği ile durumunu sağlamlaştırarak Kartli'deki hakimiyetini 1578'e kadar sürdürdü. Şah, hem bölgedeki hakimiyetinin bir göstergesi olmak hem de kendisini metbu tanıyan kralı muhaliflerine karşı korumak için Tiflis Kalesi'nde bir garnizon bulundurmakta idi.

Davut Han, Kartli'deki hakimiyetini çeşitli vesilelerle her geçen gün sağlamlaştırdı. Osmanlı kaynaklarında Şah Tahmasb'ın kayınbiraderi olarak gösterilen Davut Han¹³⁹, 1574'te, Kaheti'deki taht mücadelesinde desteklediği Aleksandr'ın akrabası olan Bardzim Amilahori'nin kızı Tinatin ile evlendi¹⁴⁰. Bu durum, onu Kartli'de Simon'a göre daha güçlü hale getirmiştir. Simon da Kaheti hanedanıyla akrabalık kurmuştu, fakat Kaheti'deki iktidar mücadelesinde Davud Han'ın desteklediği Aleksandr, Simon'un kayınbiraderleri karşısında mücadeleyi kazanarak tahtı ele geçirmiş, bu da kendisine önemli avantajlar sağlamıştır.

¹³⁵ Minadoi, 57-59.

¹³⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 222.

¹³⁷ A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1354.

¹³⁸ Ebubekir b. Abdullah, 3a.

¹³⁹ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 78b; Danişmend, III, 23, 507. Kayınpederi olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Hammer, VII, 65; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586.

¹⁴⁰ Allen, *Georgian People*, s. 153.

B. III. MURAD DÖNEMİ (1575-1595)

1. Osmanlı-İran Savaşı ve Kartli'nin Osmanlı Nüfuzuna Girmesi

a. Tiflis'in Fethi

Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Samshe'deki fetihleri ikinci bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ise serdarın Kartli'deki fetihleri üzerinde durulacaktır. Osmanlı ordusu, Çıldır zaferinden sonra Tiflis üzerine yürüdü¹⁴¹. Serdar daha önce topladığı bir harp meclisinde ilk önce Tiflis'in sonra Dağıstan ve Şirvan'ın fethini kararlaştırmıştı¹⁴².

Osmanlı ordusu, Çıldır'dan sonra Trialeti üzerinden¹⁴³ Gürcistan içinden sarp, dağlık ve tehlikeli yerlerden geçerek¹⁴⁴ 24 Ağustos 1578 Pazar günü Tiflis'e ulaştı¹⁴⁵. Lala Mustafa Paşa, sefer öncesi Kafkasya'daki diğer idarecilerle birlikte bu sırada Kartli kralı olan Davud Han'a da Şubat 1578'de, kendisini itaate davet eden bir mektup yazmıştı. Serdar, mektubunda giydiği İran tacına güvenmemesi gerektiğini, padişah tarafından kendisinin Azerbaycan ve Şirvan seferine memur edildiğini ve Osmanlı ordusu karşısında durmanın mümkün olmadığını belirterek itaat etmesini, aksi halde aile fertleri ve maiyetinin esir edileceği tehdidinde bulunmuş, ayrıca Tatarlarla Çerkeslerin ülkesini tahrip için fırsat kolladıklarının bilindiğini de hatırlatmıştı¹⁴⁶. Evliya Çelebi de mektupla ilgili benzer hususları tespit etmektedir. Buna göre serdar tarafından dine davet edilen Davud Han'a İslâm dinini kabul etmezse kaleyi teslim edip haraç vermesi, aksi halde hepsinin kılıçtan geçirilip, çocuklarının esir alınacağı bildirilmiştir¹⁴⁷. Halbuki yukarıda geçtiği üzere Davud Han zaten Müslüman idi. Serdar, bununla Osmanlı tabii olmayı kastetmiş olmalıdır.

İtaat etmeyen Davud Han, serdarın mektubuna cevap da vermedi¹⁴⁸. Temmuz başında mektup gönderilen İmereti Kralı Giorgi ise Davud Han'a karşı girişilecek sefere katılmayı, Tiflis'in oğluna verilmesi şartıyla kabul etmişti. Serdar, kralın Tiflis

¹⁴¹ Hüseyin b. Mehmed, 37a; *Parizis Kronika*, s. 51; *Chronique Georgienne*, s. 18; Selaniki, I, 119; Münecimbaşı, III, 539; Allen, *Georgian People*, s. 155; Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 586; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 108, 112 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 152.

¹⁴² Danişmend, III, 19.

¹⁴³ Minadoi, 86; Allen, *Georgian People*, s. 155.

¹⁴⁴ Hüseyin b. Mehmed, 37a; Rahimizâde, *Zafernâme*, 16b.

¹⁴⁵ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 79b; Rahimizâde, *Zafernâme*, 16b.

¹⁴⁶ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 81b-83b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58 Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113.

¹⁴⁷ Evliya Çelebi, II, 315.

¹⁴⁸ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 81b; Hammer, VII, 65; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113.

fethine katılma isteğini itaatinin bir tezahürü saymış, Tiflis Kalesi'nin fethinde muvaffakiyet dilemiş ve ayrıca cizye vermek üzere vergi gelirleriyle sancağın oğluna verilmesinin kararlaştırıldığını bildirmiştir. Serdar, ayrıca Tiflis'in üç yıla dek cizye dahi ödemeyip bütün gelirleriyle oğluna ait olacağını, bu konuda kendisine mektup gönderilen Kaheti Kralı Aleksandr'la da haberleşip birlikte hareket etmelerini, padişah nezdinde girişimlerde bulunacağından bir adamıyla haber ulaştırmasını istemişti¹⁴⁹.

Davut Han kaçmış olduğundan Osmanlılar önemli bir direnişle karşılaşmadan 24 Ağustos 1578 Pazar günü mukavemetsiz olarak Tiflis'e girdiler¹⁵⁰. Osmanlılara karşı duramayacağını anlayan Davud Han¹⁵¹, serdar Tiflis'e ulaşmadan önce halkı dağlara çıkarıp şehri boşaltarak kaçmıştı¹⁵². Bu sebeple daha önce pekçok savaş görmüş olan şehir neredeyse tek kurşun atılmadan Osmanlıların eline geçti¹⁵³. Davut Han'ın Lore'ye kaçtığı¹⁵⁴ ve şaha iltica ettiği¹⁵⁵ belirtilmektedir. Evliya Çelebi, Osmanlı ordusunun geldiğini duyan Davud Han'ın Tiflis Kalesi'ne 40.000 muhafız koyup savaşa hazırlandığını, serdarın kendisini dine davet eden mektubunu aldıktan sonra elçiyi kovup kaleye kapandığını ve daha sonra kaleyi boşaltıp kaçtığını belirtmektedir¹⁵⁶. Davut Han'ın İstanbula gittiği iddiası ise¹⁵⁷ doğru olmamalıdır.

¹⁴⁹ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 83a-84a.

¹⁵⁰ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 79b; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307a; Peçevî, II, 42; Münecimbaşı, III, 539; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 525; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 386; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 154.

¹⁵¹ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 307a; Minadoi, 87; Peçevî, II, 43; Vahuşti, 410; Danişmend, III, 23; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113.

¹⁵² Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 80a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr* 307a; Rahimizâde, *Zafernâme*, 16b; Ebubekir b. Abdullah, 3a; Peçevî, II, 43; *Parizis Kronika*, s. 51; *Chronique Georgienne*, s. 18; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 24; Selanikî, I, 119; Münecimbaşı, III, 540; Vahuşti, 410; Hammer, VII, 65; Danişmend, III, 23; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 525.

¹⁵³ Allen, *Georgian People*, s. 155. Tiflis'in fethi bir şiirde (Abdurrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, IV/22 (1331), s.1356) şöyle anlatılmaktadır:

"Kale-i Tiflis'e erdiler yakın / Fethine tedbir etti ehl-i din
Mirmiraniyle beyler neki var / Emrolunmuştu piyade ger süvar
Hizmeti serdarda hazır ola / Cümlesi fermanına nâzır ola
Feth-i Tiflis'i sual etti vezir / Yani tedbirindir dedi müşir
Her birisi verdi aklınca cevap / Söylediler ger hata ve ger sevap
Ahr oldu çünkü cümle sözleri / Dediler varmak gerektir ileri
Gürcüye iman arzetmek gerek / Davet için birimiz gitmek gerek
Hazreti Osman Paşa ol zaman / Dedi yolunda fedadır baş ve can
Arz-ı iman etmeye ben varayın / Uslanmazsa haki kanın karayın
Herbiri ihsan ve tahsin ettiler / Ol umura onu tayin ettiler
Durmadı bir dem dahi ol kamuran / Tabiin ile yola oldu revan
Üç gün evvel irdi askerden ona / Nazil oldu kafire haktan bela"

¹⁵⁴ *Parizis Kronika*, s. 51; *Chronique Georgienne*, s. 18; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113.

¹⁵⁵ Hüseyin b. Mehmed, 37a; Evliya Çelebi, II, 315; Münecimbaşı, III, 540; Karaçelebizade, 460.

¹⁵⁶ Evliya Çelebi, II, 315 vd. Müellif, peşine düşülen Davut Han'a Zagem Kalesi yakınında yetişildiğini, ormanlara sığınmış olan Gürcülerin öldürüldüğünü, serdarın yeniçeri ağasını Tiflis Kalesi fethine gönderip kendisinin de Zagem Kalesi'ni fethine yöneldiğini eklemektedir.

Ayrıca Davud Han'ın İran'a karşı Osmanlılardan yardım istediği de belirtilmektedir. Gürcü kaynaklarına göre Osmanlı ordularını Gürcistan'a çağırarak Davut Han, itaat etmiş ve hatta kendisine iki sancak verilmiştir. Parizis Kronika'da Kartli kralının padişahın yanına gittiği, burada kendisine büyük değer verilerek sarayda ağırlandığı, iki paşalık geliri ihsan olunduğu, oğulları Bagrat ve Hosrov Mirza'nın¹⁵⁸ ise babalarıyla beraber gitmeyip Kaheti'de kaldıkları ve daha sonra şahın yanına gittikleri nakledilmektedir¹⁵⁹. Vahuşti de, Lala Paşa'yı çağırarak kralın bütün kaleleri ona verip İstanbul'a gittiğini ve bir süre sonra burada öldüğünü iddia etmektedir¹⁶⁰.

Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa'yı 100.000 askerle önden Tiflis Kalesi'ne göndermişti¹⁶¹. Osman Paşa, geriden gelen serdara şehrin son durumu hakkında bilgi ulaştırdı ve ayrıca askerlerin ateş vs. ile evlere zarar vermemelerinin sağlanmasını istedi¹⁶². Davud Han'ın kaçarken şehri yaktığı¹⁶³, Kür nehri üzerindeki köprüyü yıktığı¹⁶⁴, halkın şehri boşaltması sırasında yıkılmış olan Kür nehri üzerindeki köprünün büyük ağaçlarla bir günde yapılması için orduya emir verildiği¹⁶⁵ ifade edilmektedir. Gürcü tarihçilerin de belirttikleri gibi Davut Han'ın Tiflis'i yaktığı rivayeti, başka kaynaklarca doğrulanmadıkça şüpheyle karşılanmalıdır¹⁶⁶. Nitekim, halkın kaçmış, nehir üzerindeki köprünün yıkılmış olduğundan bahseden ve başka ayrıntılar da veren Osmanlı kaynakları da bundan bahsetmemektedirler. Hatta serdarın kâtabi olarak sefere katılan ve olayları ayrıntılı olarak anlatan Gelibolulu Mustafa Âlî de bu konudan söz etmemektedir.

Tiflis alındıktan sonra fetih timsali olarak şehrin büyük kilisesi camiye çevrildi ve giderlerinin karşılanması için (vakıf olarak) köyler tahsis edildi¹⁶⁷. İki büyük kilisenin camiye çevrildiği¹⁶⁸, ikisi padişah biri serdar adına olmak üzere üç caminin

¹⁵⁷ Parizis Kronika, s. 51; Chronique Georgienne, s. 18; Vahuşti, 411; Allen, Georgian People, s. 155; Suny, Georgian Nation, s. 48.

¹⁵⁸ 1633-1658 yılları arasında Kartli kralı olacaktır : Alasania "Şenişvnebi", Parizis Kronika, s. 146.

¹⁵⁹ Parizis Kronika, s. 51.

¹⁶⁰ Vahuşti, 411.

¹⁶¹ Hüseyin b. Mehmed, 37a.

¹⁶² Turket-Sparsetis Omi, s. 25.

¹⁶³ Parizis Kronika, s. 51; Chronique Georgienne, s. 18; Vahuşti, 410; Danişmend, III, 23; Svanidze, Sakartvelo-Osmaleti, s. 113.

¹⁶⁴ Hüseyin b. Mehmed, 37a (37b'de, nehrin adı yanlışlıkla Aras olarak kaydedilmiştir).

¹⁶⁵ Turket-Sparsetis Omi, s. 25.

¹⁶⁶ Nana Gelaşvili, İran-Sakartvelo, s. 152; Alasania, "Şenişvnebi", Parizis Kronika, s. 145. Ayrıca bk. G. Alasania, "Abdulaziz Karaçelebizades Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb", Saistorio Krebuli, VI, Tbilisi 1976, s. 114.

¹⁶⁷ Âlî, Nusretnâme (Süleymaniye), 80b; Rahimizâde, Zafernâme, 17a.

¹⁶⁸ Âlî, Künhü'l-Ahbâr 307b; Hammer, VII, 65; Bala, "Gürcistan", İA, IV, 842; Minorsky, "Tiflis", İA, XII/1, 272; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", EI², V, 493.

temelinin atıldığı¹⁶⁹ şeklinde farklı görüşler de vardır. Serdar için yapılan caminin kalenin karşısında ve Kür nehrinin diğer kıyısında olduğu belirtilmektedir¹⁷⁰. Hüseyin b. Mehmed, serdarın emri ile camiye çevrilen ve nehrin kıyısında bulunan büyük kilisenin Ayasofya Camii'ne benzediğini, mermer sütunları, kubbeleri vs. ile muhteşem bir bina olduğunu nakletmektedir¹⁷¹. Camiye çevrilen bu mabedlere mihrap, minber ve mahfiller kondu¹⁷². Gürcü tarihî kaynaklarında ise konuyla ilgili bilgi yoktur. 29 Ağustos Cuma günü Cuma namazı bu camide kılındı ve Sultan III. Murad adına hutbe okundu¹⁷³. Hutbeyi, Edirne Selimiye Camii Vaizi Kurtzâde Valihî Efendi okumuş¹⁷⁴, ayrıca hafızlar tarafından da Kur'an okunmuştur¹⁷⁵.

Kaynaklarımızda, fetih öncesi şehirde cami bulunup bulunmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Şah İsmail'in Tiflis'i aldığı anda (929/1522-3) köprünün sağ tarafında bir cami inşa ettiği belirtilmektedir¹⁷⁶. Fetihden bir süre sonra şehri ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi, Tiflis'i tavsif ederken hisar içinde cami, han, hamam, küçük bir çarşının yanı sıra, kale içinde üç yüz ev ve caminin bulunduğunu, halkın çoğunun Osmanlı zamanından beri Sünni olup Hanefi ve Şafi mezheplerine mensup olduklarını, ayrıca şehirde çok sayıda alimin yaşadığını bildirmektedir¹⁷⁷.

Tiflis, beylerbeyilik yapılarak merhum Ferhat Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'e verildi¹⁷⁸. Mehmed Bey, bundan önce Karaman sancakbeyi idi¹⁷⁹. Tiflis beylerbeyinin yıllık geliri bir milyon akçe olarak tespit edildi¹⁸⁰. Osmanlı ordularına destek vermesi istediğinde İmereti Kralı Giorgi, karşılık olarak burayı irsen intikal etmek üzere oğlu için istemişti. Serdar ise, burayı, fethine katılması ve İslâma davet maksadıyla kendisine

¹⁶⁹ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 80b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Karamanlı, "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 314. Padişah adına iki kilise ve serdar adına da Kür'ün karşı kıyısında bir kilisenin camiye çevrildiği de söylenmektedir. Bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 292.

¹⁷⁰ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 78b-79a, 80b.

¹⁷¹ Hüseyin b. Mehmed, 37b.

¹⁷² Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 78b, 80b; Hüseyin b. Mehmed, 37b; Rahimizâde, *Zafername*, 17a.

¹⁷³ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 80b; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 307b; Hüseyin b. Mehmed, 37b; Danişmend, III, 23.

¹⁷⁴ Rahimizâde, *Zafername*, 17a; Danişmend, III, 23.

¹⁷⁵ Hüseyin b. Mehmed, 37b.

¹⁷⁶ Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 492.

¹⁷⁷ Evliya Çelebi, II, 318.

¹⁷⁸ Âli, *Nusretname*, 102b, 200a; a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 307a; Rahimizâde, *Zafername*, 17a; Minadoi, 88; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 25; Evliya Çelebi, II, 573.; Müneccimbaşı, III, 540; Hammer, VII, 67; Danişmend, III, 23; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 842; Minorsky, "Tiflis" *İA*, XII/I, 272; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 493; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113, 115.

¹⁷⁹ Peçevî, II, 43; Müneccimbaşı, III, 540; Danişmend, III, 23.

¹⁸⁰ Âli, *Nusretname*, 102b; Hammer, VII, 67; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 115.

bir mektup yazdığı Kaheti Kralı Aleksandr'a vadetmişti. İtaat talebine olumlu cevap veren Aleksandr, kendisinden Müslüman olmasının istenmemesini talep etmişti. Müzakere edildiği üzere zaptetmek için çaba harcamadıklarından serdar, Tiflis'i hiç birine vermedi. Zaten kendilerine yazılan mektuplarda Tiflis'in fethini birlikte gerçekleştirmeleri istenmişti. M. Svanidze, serdarın sefer öncesi yazdığı bu mektuplarla Gürcü krallarının arasını açmak istediğini düşünmektedir¹⁸¹. Serdarın bunu hedeflemiş olması mümkündür. Fakat esas hedef, Gürcü krallarının desteğiyle fethin kolaylaştırılması olmalıdır. Zira serdar, burayı sonuçta yine bir Gürcü kralına vermeyi düşünmekteydi. Kartli kralının her açıdan sıkıştırılmak istendiği de düşünülebilir. Fakat esas amaç, Gürcü krallarını özellikle de İmereti ve Kaheti krallarını karşı karşıya getirmek olmamalıdır.

Kaleye muhafız olarak 1800¹⁸² veya 2000¹⁸³ asker bırakıldı. Minadoi ise, kaleye 6.000 muhafız bırakıldığını belirtmektedir¹⁸⁴. Muhafızlarla birlikte yüz de top kondu¹⁸⁵. Muhafızlar içinde 300 yeniçeri, yeni yazılmış 100 süvari, 200 sol ulufeci, 250 muhafız, 300 gönüllü, 150 azeb, 200 tüfekçi vardı¹⁸⁶. Hammer'e göre, topçuların sayısı 300-400 idi¹⁸⁷. Yeterince kul yazılıp kalenin mühimmatı da konuldu¹⁸⁸. Serdar tarafından yerlerine dönmeleri için halka güvence ve ileri gelenlere birer hil'at verilip dağlara çekilen halkın emniyette oldukları bildirilerek şehre huzur içerisinde dönmeleri sağlandı¹⁸⁹. İ. H. Danişmend, Tiflis'in imarı dışında bütün Gürcistan'da yollar, köprüler, kaleler ve şehirlerin tamirine girişildiğini belirtmekte¹⁹⁰, M. Svanidze ise, Tiflis'in hemen imar edildiği ve halkın şehre geri döndüğü şeklindeki görüşlerin doğru olmadığını düşünmektedir¹⁹¹. Tiflis'in fethini müteakiben, şehrin güneybatısında Alget suyu solunda bazı Gürcü beylerinin sığınmış oldukları çok sarp bir kale olan Birtvisi Kalesi de alındı¹⁹².

¹⁸¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 116.

¹⁸² Danişmend, III, 23; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113.

¹⁸³ Hammer, VII, 65; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 842; Minorsky, "Tiflis" *İA*, XII/I, 272; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 493.

¹⁸⁴ Minadoi, 88.

¹⁸⁵ Minadoi, 88; Hammer, VII, 65; Danişmend, III, 23; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 842; Minorsky, "Tiflis" *İA*, XII/I, 272; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 493; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 113. Ebubekir b. Abdullah (3a), kaleye birkaç darbzen konulduğunu belirtmektedir.

¹⁸⁶ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 80a-b; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307b; Hammer, VII, 65.

¹⁸⁷ Hammer, VII, 65.

¹⁸⁸ Peçevi, II, 43.

¹⁸⁹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 80b; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 307b; Rahimizâde, *Zafernâme*, 17a; Danişmend, III, 23.

¹⁹⁰ Danişmend, III, 23.

¹⁹¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 114.

¹⁹² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 172; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 492.

Lala Mustafa Paşa, Tiflis'teki işleri yoluna koyduktan sonra, 30 Ağustos Cumartesi günü, Kaheti tarafına hareket etti¹⁹³. Üçüncü menzilde Kabur suyu yakınına gelindi¹⁹⁴. Kaheti Kralı Aleksandr'ın itati üzerine bu ülkeye girmeyen ve kralı yerinde bırakan serdar, buradan Şirvan'a geçti. Şirvan'ın fethinden sonra Özdemiroğlu Osman Paşa muhafazada bırakılarak kışlamak için geri dönüldü.

Lala Mustafa Paşa, Şirvan'dan sonra yeniden Tiflis'e döndü. Beş gün konaklaması kararlaştırılan Tiflis civarında iken 24 Ekim Pazar günü, rüzgar sertleşti, ertesi gün şiddetli fırtına çıktı ve gece kar yağdı. Ertesi sabah, yoğun kar ve şiddetli fırtınaya rağmen yola devam edilerek akşamdan önce menzile zorlukla ulaşıldı. Yolda 250 sipahi öldü ve fırtına sebebiyle beş günde 1.000 çadır parçalandı¹⁹⁵. Bu fırtına ve kış şartları sebebiyle 5-6.000 askerin öldüğü belirtilmektedir¹⁹⁶. Minadoi, Hüseyin Bey emrindeki Osmanlı ordusunun fırtınadan korunmak için dağlara çekildiğini, fakat yolda pusu kuran Gürcülerin saldırısına uğradığını kaydetmektedir¹⁹⁷. Serdar burada kaldığı süre zarfında şehirdeki askerlerin gıda ve erzak ihtiyacını karşıladı¹⁹⁸. Ayrıca Tiflis'ten ayrılmadan bazı yakın köylere baskınlar yaptırdı¹⁹⁹. Âlî, muhafazaya bırakılan askerlerin serdara gelerek kalmak istemediklerini, bir yıllık zahirelerini tedarike imkan olmadığı için askerlerin bir kısmının kaçtığını, beylerbeyinin 1.500 asker ve ancak altı ay yetecek zahireyle kaleye kapandığını belirtmektedir. Âlî, ayrıca durumun vehametini ifade etmek için Tiflis'e yakın olan Aleksandr Han'ın 40-50.000 ve İmereti kralının 20-30.000 kadar askere sahip olduklarını, üstelik İran'ın Karabağ valisi ile Simon'un da bölgede bulduklarına dikkat çekmektedir²⁰⁰.

b. Gori'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi

Lala Mustafa Paşa, Tiflis'teki işlerini tamamladıktan sonra başkentten sonra Kartli'nin en önemli şehri olan Gori'ye geçti²⁰¹. Köprü yıkılmış olduğundan nehri geçerek Gori Kalesi yakınlarına gelen ordu, şehirde iki gün kaldı. Kale muhafazasına

¹⁹³ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 307b; Erzurumî, 158a; Allen, *Georgian People*, s. 156; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo* s. 154.

¹⁹⁴ Âlî, *Nusretnâme*, (Süleymaniye), 80b.

¹⁹⁵ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 115a-116b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 314b; Münecçimbaşı, III, 542. Parçalanmış çadır sayısı için 10.000 de denmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 71.

¹⁹⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 315a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 71.

¹⁹⁷ Minadoi, 107.

¹⁹⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 122.

¹⁹⁹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 315a; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 122

²⁰⁰ Âlî, *Nusretnâme*, 200a-b. Ayrıca bk. Danişmend, III, 40; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁰¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33; Münecçimbaşı, III, 542.

altmış yeniçeri, bir miktar gönüllü ve tımar eri ile Hüseyin Bey memur edildi²⁰². Serdarın, Muhran'da durup Gori'yi tahkim ettiği²⁰³ ve bu sırada Gori ve Muhran çevresinde bulunan Gürcü beylerinin itaat ettikleri belirtilmektedir²⁰⁴. Yine burada iken İmereti Kralı Giorgi'nin kardeşi ve Guria beyinin Mamye adlı oğlu gelerek serdara itaatlerini bildirdiler. Gürcü beylerinden Vahtang, Giorgi ve diğer iki aznavur, birer ay sıra ile kalele kalmak ve Hüseyin Bey'e zahire tedarikinde yardımcı olmakla görevlendirildiler²⁰⁵. Mamye'nin Guria beyinin kardeşi olduğu²⁰⁶ ve Gürcü beylerin serdarla Gori'de 11 Kasım günü görüştükleri²⁰⁷ de söylenmektedir. Minadoi, Tiflis'ten Chiurchala'ya gelen serdarın, kendilerini Simon'un yeğeni olarak tanıtan bir heyetin gelip efendilerinin itaat için geleceğini bildirmeleri üzerine çok memnun olduğunu ve onları hediyelerle geri gönderdiğini, fakat gün boyu beklenmesine rağmen gelen olmayınca gelenlerin elçi olmadıklarının anlaşıldığını nakletmektedir²⁰⁸.

Lala Mustafa Paşa Gori'ye geldiğinde, kendisine, İran'da hapiste bulunan eski Kartli Kralı Simon'un serbest bırakıldığı ve bölgeye gelerek yollarda pusu kurduğunu bildirildi. Serdar Simon'u aramak için çevreye adamlar gönderdiyse de bir sonuç alamadı²⁰⁹. Gelibolulu Âli, Simon'un birkaç kez Müslümanların yoluna çıktığını fakat püskürtüldüğünü belirtmekte ve itaatini teminle serdarın Gori Kalesi'ni kendisine vermek istediğini ifade etmektedir²¹⁰. Gori'nin sancak olarak Simon'a verildiği şeklinde bir görüş²¹¹ varsa da bu doğru olmamalıdır. Zira kaynaklarımız sancağın Hüseyin Bey'e verildiğini nakletmektedirler.

Gori'deki işlerini tamamlayan serdar, buradan Samshe'ye hareket etti. Ordu Gori'de iken çok kar yağmış ve soğuktan çok sayıda asker ölmüştü²¹². Suram vadisinde izdiham sebebiyle bir süre beklendikten sonra çeşitli zorluklarla yola devam edildi. Dönüş yolunda Osmanlı ordusunu takip eden Gürcülerin, Kür nehri üzerindeki köprüleri yıkmış olmaları çok sayıda asker ve mal kaybına neden oldu. Sancakbeyleri de dahil olmak üzere pek çok asker, hayvanlarını kaybettiklerinden dört gün boyunca

²⁰² Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 116a-117b; Münecimbaşı, III, 542; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 115. Gori'de üç gün kalındığı da rivayet edilmektedir. *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33.

²⁰³ *Parizis Kronika*, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 20.

²⁰⁴ Kızıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 386 (Burada 18-22 Ağustos tarihi geçmektedir); Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

²⁰⁵ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 116a-117b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 71.

²⁰⁶ Kızıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 293.

²⁰⁷ *Danişmend*, III, 30.

²⁰⁸ Minadoi, 108.

²⁰⁹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33.

²¹⁰ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 315a.

²¹¹ Minorsky, "Tiflis", *İA*, XII/I, 272.

²¹² Münecimbaşı, III, 542.

yaya olarak yola devam etmek zorunda kaldılar²¹³. Gürcü tarihçiler, Osmanlı tarihçilerinin yollardaki kayıpları erken gelen kışa bağladıklarını, fakat gerçekte bunun Gürcülerin düzenledikleri saldırılardan kaynaklandığını düşünmektedirler²¹⁴. Anonim İtalyan kaynağı, serdarın Gori'den ayrılmasından sonra Simon'un düzenlediği saldırılarda 500'den fazla Osmanlı askerinin öldürüldüğünü belirtmektedir²¹⁵. Minadoi, Osmanlı ordusuna pusu kurarak saldırılar düzenleyen Gürcü beyleri arasında Davut Han ve Atabey Kvarkvare'yi de saymaktadır²¹⁶. Fakat bu bilginin doğru olması güç görünmektedir. Zira Davut Han, Tiflis'ten kaçtıktan sonra henüz ortaya çıkmadığı gibi, ikinci bölümde ele alındığı üzere Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş olan atabey de Samshe'de serdarla görüştüktan sonra İstanbul'a gitmek üzere onunla birlikte Erzurum'a hareket etmiştir. Serdar, Gori'den sonra Samshe yoluyla Erzurum'a döndü.

2. Simon'un Osmanlılara Karşı Mücadelesi

a. Simon'un Kartli'ye Gönderilmesi

Şah, İran ordularının Osmanlı ilerleyişini durduramamaları üzerine, Simon'u serbest bırakarak Osmanlılara karşı mücadele etmek üzere Kartli'ye gönderdi²¹⁷. Yukarıda anlatıldığı üzere Simon, Şah Tahmasb zamanından beri Alamut Kalesi'nde hapiste idi²¹⁸. 1569'da İranlılar tarafından esir alınarak Alamut Kalesi'nde hapsedilmiş ve 1573'te buradan Şiraz'a nakledilmişti²¹⁹. Şah II. İsmail tahta çıkınca 1576'da Simon'u hapisten çıkarttı²²⁰. Alamut Kalesi'nde birlikte kaldıkları sürede aralarında samimi bir dostluk kurulmuş, hatta İsmaili'n teklifiyle, Simon Müslüman olmuştu. İsmail, şah olduktan sonra hapis arkadaşını unutmadı ve onu hapisten çıkardı²²¹.

Simon'un Kartli'de yürüteceği mücadele İran lehine sonuçlar doğuracak ve Osmanlı orduları karşısında durumlarını kolaylaştıracaktı. Gelibolulu Âli, *Fursatnâme* adlı eserinde İran'a karşı yıllarca savaştıktan sonra esir düşen ve bu ülkede uzun yıllar hapiste kalan Simon'un Lala Mustafa Paşa'nın Tiflis ve Şirvan'ı fethinden sonra şah

²¹³ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 119a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

²¹⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 122; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 164.

²¹⁵ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 33 vd.

²¹⁶ Minadoi, 87.

²¹⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 315a; Müneccimbaşı, III, 542; Danişmend, III, 32, 105; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230; Maisuradze, 141. Lang, "Georgia and the Safavi Dynasty", s. 523; Suny, *Georgian Nation*, s. 48; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², 493.

²¹⁸ Müneccimbaşı, III, 542; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 444. Ayrıca bk. Danişmend, III, 105.

²¹⁹ Vahuşti, 409; *Kartlis Tshovreba*, II, 27; Allen, *Georgian People*, s. 153; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

²²⁰ Vahuşti, 409; *Kartlis Tshovreba*, II, 27; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², 493.

²²¹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 140.

tarafından hapisten çıkarılarak Tiflis'e gönderildiğini belirtmektedir²²². Osmanlı ordusunun Gürcistan'a girmesi üzerine onlara karşı cesur bir mücadele yürüteceğini söyleyerek Kartli'ye dönmek için şahtan izin isteyen Simon, Kartli hanı olarak atanıp büyük bir İran ordusuyla birlikte bölgeye gönderildi²²³. Şah ona krallık rütbesinin yanısıra para ve asker de verdi. Ayrıca İran'da hapislerde bulunan Gürcü esirler de Simon'la birlikte Kartli'ye gönderilmişlerdir²²⁴. Simon şahtan aldığı ferman ile Kartli'yi Osmanlılardan geri alacaktı²²⁵. B. Kütükoğlu, Simon'un Kartli Kralı Davut Han ve Kaheti Kralı Aleksandr'a düşman olarak serbest bırakıldığını kaydetmektedir²²⁶. Simon ile birlikte Kaheti Prensi Yese'nin de hapisten çıkarıldığı²²⁷ düşünülürse bu mümkün görünmektedir.

F. Kırzioğlu ise, Simon'un on yıl hapiste kaldıktan sonra Şah II. İsmail'in emriyle serbest bırakılarak Şah Navaz adıyla Kartli valisi yapıldığını belirtmektedir²²⁸. Simon, Müslüman olduktan sonra Mahmud Han adını aldı²²⁹. Minadoi, Kartli'ye dönen ve çevresine 3.000 kişi toplayan Simon'un Gürcülere, İslâm'ı Hıristiyanlıktan üstün gördüğü için değil, ömür boyu hapiste kalmaktan kurtulmak ve Hz. İsa'ya hizmet için Müslüman olduğunu anlattığını nakletmektedir²³⁰. Bir Müslüman olarak Şiraz'da yaşamış olan Simon'un bu sırada kırk yaşın üzerinde, sıtmadan dolayı sarı, hasta ve afyon bağımlısı olduğu belirtilmektedir²³¹. Bazı Gürcü kaynaklarında ise, Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'ı fethettikten sonra Gori'ye gelişi anlatılırken Şah Hüdabende'nin Simon'u hapisten çıkardığı zikredilmekte, fakat yine aynı kaynaktan Simon'un 1576'da Kartli hakimi yapıldığı bilgisi de yer almaktadır²³².

Simon'un Gürcistan'a gönderilmesinde İran'daki Gürcülerin rolü olmuştur. Simon'u Kartli'ye gönderenin Otar Şalikaşvili'nin kızı -Şah Tahmasb'ın hanımı- olduğu belirtilmektedir²³³. Vahuşti de, Osmanlıların Kartli'yi fethetmelerinden sonra Şah Hudabende'nin annesinin, Gürcü geleneklerine uygun olarak bir kılıcı

²²² Âlî, *Fursatnâme*, 247 (51b).

²²³ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 144.

²²⁴ Parisizis Kronika, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 20; Vahuşti, 411; Allen, *Georgian People*, s. 156; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

²²⁵ Danişmend, III, 32; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

²²⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72.

²²⁷ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 139.

²²⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 444.

²²⁹ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 315a; a. mlf., *Fursatnâme*, 246 (51a); Allen, *Georgian People*, s. 156; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 146.

²³⁰ Minadoi, 67, 138; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 162.

²³¹ Allen, *Georgian People*, s. 156.

²³² *Parizis Kronika*, s. 45, 52; *Chronique Georgienne*, s. 11, 20.

²³³ Alasania, "Şenişvnebi", *Parizis Kronika*, s. 146; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, 146.

başörtüsüne sararak Simon'a gönderdiğini ve birini seçmesini ve ülkesine dönüp zekasını kullanarak Osmanlılara karşı savaşmasını istediğini belirtmektedir²³⁴. İran'daki Gürcüler sarayda önemli bir güce sahip idiler. Onların desteğiyle Tahmasb'dan sonraki taht mücadelesinde Haydar Mirza tahta çıkabilmiş, fakat aynı gece muhalifleri tarafından öldürülerek babasıyla birlikte cenazesi kaldırılmıştı.

Simon'un Gürcistan'a ne zaman döndüğü tam olarak bilinmemektedir. Gürcü tarihi kaynakları onun, Gürcistan'a Ekim 1578'de döndüğünü belirtmektedirler²³⁵. Gelibolulu Mustafa Âli, Simon'un Lala Mustafa Paşa'nın dönmesinden sonra Gürcistan'a gelerek faaliyete giriştiğini kaydetmektedir²³⁶. Serdara, Gori'de bulunduğu sırada, Simon'un İran'dan dönüşünün haber verildiği yukarıda zikredilmişti. Ayrıca Osmanlı ordusu Şirvan'dan dönerken dar geçitlerde saldırılar düzenleyip büyük zararlar verdiği²³⁷ de düşünülürse Ekim ayı içinde Kartli'ye döndüğü düşünülebilir. Yanında sadece Kartli askerlerinin bulunduğu²³⁸ söyleniyorsa da dar geçitlerde yolları keserek Osmanlı birliklerine büyük kayıplar verdiren Simon'un, Tiflis çevresinde kendisine katılan Gürcülerden başka İran orduları askerler tarafından da büyük destek gördüğü anlaşılmaktadır.

b. Tiflis'in Simon Tarafından Muhasarası

Simon, Osmanlı ordusunun Muhran yoluyla Kartli'den Samshe'ye geçtikten sonra kendisine katılan Gürcülerle birlikte Osmanlı garnizonlarına karşı saldırılara girişti. Lori, Gori ve diğer kaleleri Osmanlılardan aldı, fakat Tiflis'i alamadı²³⁹. Simon'un, Şubat 1579'da Tiflis hariç bütün Kartli'yi ele geçirmiş durumda olduğu da belirtilmektedir²⁴⁰. R. G. Suny, Kartli'ye geldiğinde Davud Han'ın kaleleri Türklere teslim edip İstanbul'a gitmiş olduğunu, buna rağmen Simon'un kısa sürede Tiflis hariç Kartli'nin büyük bir bölümünü 1579'da geri aldığını ve Kaheti Kralı Aleksandr'ın üzerine yürüdüğünü belirtmektedir²⁴¹. Osmanlı müttefiki olan Aleksandr, Davud Han'ın da dostuydu ve Simon'un kayıbiraderleri olan üvey kardeşlerini öldürmüştü. Simon ise, İran tarafından Osmanlılara karşı mücadele için Kartli'ye gönderilmişti.

²³⁴ Vahuşti, 411. Şah Hudabende'nin annesi olarak Otar Şalikaşvili'nin kızı göstermektedir. Fakat o, Hudabende'nin değil, Şah Tahmasb'dan sonra tahta çıkan Haydar Mirza'nın annesidir.

²³⁵ Vahuşti, 411; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 162.

²³⁶ Âli, *Fursatnâme*, 247 (51b).

²³⁷ Müneccimbaşı, III, 542; Danişmend, III, 32; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²³⁸ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230 vd.

²³⁹ Vahuşti, 411; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 164. Ayrıca bk. *Turket-Sparsetis Omi*, s. 37.

²⁴⁰ Allen, *Georgian People*, s. 157.

²⁴¹ Suny, *Georgian Nation*, s. 48.

Birçok kale ve şehirleri kuşatmasına ve Kartli'nin büyük bir bölümüne hakim olmasına rağmen Simon'un hareketi, Osmanlıları Gürcistan'dan çekilmeye zorlayacak güce ulaşamadı. Simon, Kartli'ye döndüğünde Gürcistan'ın büyük bir bölümü Osmanlıların elinde olmakla birlikte Tiflis'teki Osmanlı garnizonu zayıf durumdaydı. Kış gelmiş, Türk birlikleri yorgun oldukları gibi askerin paraları da ödenmemişti. Ayrıca serdar fethedilen Gürcistan ve Şirvan'da yeterli kuvvet bırakmamıştı. Gerilla savaşı yürüten ve Osmanlı garnizonlarına vur-kaç taktiğiyle saldırılar düzenleyen Simon, süvarilerin çabukluğu ve seyyar savaş desteğiyle hızlı hareket etmekteydi. Konvoyları yağmalayarak, kuşatma altındaki garnizonlara yardım ulaştırılmasını engelliyordu.

Lala Mustafa Paşa ise, 1579 yazını Kars Kalesi'nin inşası ile geçirdi. Bu arada Tiflis'e, erzak, cephane ve asker takviyesi yapmaya çalıştı. Bundan sonra kışlamak için Erzurum'a döndü²⁴². Ayrıca Osmanlı tarihçileri, Kartli'de Osmanlılara karşı ortaya çıkan hareketlere Davut Han'ın da katılmış olduğu ve 1579 Ocak ayı ortalarına kadar yedi sekiz saldırısının püskürtüldüğünü kaydetmektedirler²⁴³. Kalenin 30 Mart 1579 tarihinde kuşatıldığını belirten Gelibolulu Âlî, İmam Kuli Han ve Gürcülerin muhasarasında Davut Han ile Simon'un İran ordusuna kılavuzluk yaptıklarını nakletmektedir²⁴⁴.

Bundan sonra serdarın Erzurum'da kışlamasını fırsat olarak değerlendiren İranlılar ve Gürcüler Tiflis Kalesi'ni kuşattılar²⁴⁵. Peçevî, Tiflis beylerbeyinin birkaç kez serdardan yardım istediğini, fakat bütün gayretlere rağmen zahire ulaştırılamayınca durumdan haberdar olan İmam Kuli Han'ın gelip kaleyi kuşattığını belirtmektedir²⁴⁶. Ebubekir b. Abdullah, kuşatmaya katılan İran ordusu ve Simon'un askerlerinin sayısını birkaç bin olarak kaydetmektedir²⁴⁷. Bunun yanı sıra Tiflis'i muhasara edenlerin sayısı için 10.000²⁴⁸ ve 15.000²⁴⁹ rakamlarından da söz edilmektedir. Âlî, muhasara ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: Kuşatmanın ilk günü yapılan saldırıda İranlı askerlerden kırk-ellisi öldürüldü, yüz asker de yaralandı. Davud Han, 6 Nisan gecesi 5.000'i aşkın bir kuvvetle Tiflis Kalesi üzerine yürüyüşe geçti, fakat 200 kızılbaş kılıç çalındı ve 500 kişi yaralandı. 9 Nisan günü, bu kez

²⁴² Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 127. Ayrıntılar için ikinci bölüme bakınız.

²⁴³ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 325a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 72; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁴⁴ Âlî, *Nusretname*, 201a, 206b, 209a. Ayrıca bk. Danişmend, III, 40.

²⁴⁵ Âlî, *Nusretname*, 201a; Ebubekir b. Abdullah, 15a; Hammer, VII, 72. Ayrıca bk. Danişmend, III, 40; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁴⁶ Peçevî, II, 57.

²⁴⁷ Ebubekir b. Abdullah, 15a.

²⁴⁸ Peçevî, II, 57; Hammer, VII, 72; Danişmend, III, 40.

²⁴⁹ Turan, "Lala Mustafa Paşa", s. 588.

İmam Kuli Han topların desteğinde bir saldırı başlattı. Kısmî bir başarı da elde edince, mağlubiyeti fark eden beylerbeyinin takviyesiyle kaleden çıkan yeniçeriler ve diğer askerler düşmanın elinden topları almaya yöneldiler. Bunun farkedilmesi üzerine, 7-8.000 kişilik düşman kuvvetleri yeni bir saldırı başlattı ve büyük bir savaş oldu. Çatışmalarda 150 düşman askeri öldürülüp 7-800 kişi de yaralanarak saldırı püskürtüldü. Bu arada Tiflis muhafızları Erzurum ve Şirvan'dan yardım istediler²⁵⁰. Bu yenilgiler üzerine düşman askerleri, Tiflis kuşatmasını kaldırarak kalenin dışarıyla irtibatını engellemek ve kaleyi kontrol altında tutmak için ovaya çekildiler.

Muhafızlar, Erzurum'da bulunan serdara, zahire sıkıntıları ve diğer ihtiyaçlarını birkaç defa bildirdiler, fakat yeterli yardım alamadılar. Muhafızların başta barut ve kurşun olmak üzere mühimmatları da gün geçtikçe azaldı²⁵¹. Kuşatma altındaki Tiflis Kalesi susuzluk ve serdarla irtibat kurulamaması sebebiyle son derece müşkil durumdaydı²⁵². Tiflis Beylerbeyi Mehmet Paşa, muhasara altında Tiflis'te zor günler geçiriyordu. Giderek azalan Tiflis muhafızlarının sayısı 700'e kadar indi²⁵³. Fakat kale teslim olmadı. Osmanlı ordusunun Kars Kalesi tamiriyle meşgul olması sebebiyle Tiflis Kalesi ve Gori üzerine defalarca saldırı düzenleyen Gürcü-İran müttefik ordularının muhafızların olağanüstü gayretleri karşısında başarılı olamadıklarını kaydeden Gelibolulu Âli, muhasara sırasında üç günde bir yemek verildiğini ve kıtlık sebebiyle ölenlerin olduğunu, beylerbeyinin kendisinin de üç günde bir yemek yediğini ve ne kadar serveti varsa hepsini askere dağıttığını bildirmektedir²⁵⁴. Erzakları biten muhafızların kedi köpek gibi yenmesi haram olan şeyleri yemek zorunda kaldıkları rivayet edilmektedir²⁵⁵. Gelibolulu Âli, açlıktan bunalan muhafızların başlangıçta yılan, kurbağa ve tosbağa, iki ay geçtikten sonra köpek eti, ot kökü ve suda bulunan mekruhat ve öldürülen düşman askerlerini yemek zorunda kaldıklarını, ayrıca cephanesandıklarını gasp ettiklerini nakletmektedir²⁵⁶. Yine büyük kıtlık sebebiyle buğdayın kilesinin 1.000, arpanın ise 800 akçeye kadar yükseldiği²⁵⁷,

²⁵⁰ Âli, *Nusretnâme*, 201b-202a.

²⁵¹ Âli, *Nusretnâme*, 203a-b.

²⁵² Ebubekir b. Abdullah, 15a; Hammer, VII, 72.

²⁵³ Peçevî, II, 57; Hammer, VII, 72; Danişmend, III, 40; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁵⁴ Âli, *Nusretnâme*, 205b-206b.

²⁵⁵ Selanikî, I, 124; Peçevî, II, 57.

²⁵⁶ Âli, *Nusretnâme*, 205b. Minadoi ise, olayları karıştırarak Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan dönüşünde Tiflis'e uğradığında kıtlık içinde bulunduğu muhafızların kedi ve köpek eti ile hayvan derileri yemek zorunda kaldıklarını söylemektedir. Bk. Minadoi, 105.

²⁵⁷ Âli, *Nusretnâme*, 206a; Peçevî, II, 57; Hammer, VII, 72.

bir atın 7.000, bir eşeğin 2.000 dukaya satıldığı²⁵⁸ da rivayet edilmektedir. Peçevî ise bir devenin 20.000, bir köpeğin 2.000 akçeye satıldığını kaydetmektedir²⁵⁹.

Sıkıntılar dayanılmaz hal alınca muhafızlar, beylerbeyine kaleyi teslim edip Tiflis'ten ayrılmayı teklif ettiler. Hatta o kadar ileri gittiler ki, teklife yanaşmayan beylerbeyini ölümle tehdit ettiler. Beylerbeyi bazı müjdelere ve hilelerle onları teskin ettikten sonra elebaşlarının bir kısmını gizli veya açıktan nehre atarak durumu yatıştırdı²⁶⁰. Minadoi, Tiflis Kalesi'nin düştüğü şayiasının İtalya'ya kadar ulaştığını, fakat bunun doğru olmadığını kaydetmektedir²⁶¹. Erzurum'da bulunan serdarla irtibat kuramayan Mehmed Paşa, muhafızlara kendi servetinden 50.000 altın dağıtıp serdardan yakında yardımın geleceğini söyleyerek direnişi sürdürdü²⁶².

Kalenin düşmemesinde Osmanlı garnizonlarına devamlı olarak gıda yardımı yapan Kaheti Kralı Aleksandr'ın da büyük payı olmuştur. Lala Mustafa Paşa, muhtemelen 1579 yılı başında İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, bir casusun verdiği habere dayanarak Tiflis'teki askerinin emniyette olduğunu ve Kaheti Kralı Aleksandr'ın onlarla Gori muhafızlarına devamlı zahire gönderdiğini bildirmiştir²⁶³.

c. Tiflis'e Yardım Ulaştırma Çabaları

i. Mustafa Paşa'nın Tiflis'e Gönderilmesi

Kartli'nin büyük bir bölümünü ele geçirmesi, Simon'a Tiflis'in ipe yollarını tehdit imkanı vermiş oldu²⁶⁴. Kale tahkim edilmeliydi. Çünkü Minadoi'nin de belirttiği gibi çok zayıflamıştı ve her an Gürcüler tarafından ele geçirilebilirdi²⁶⁵. Osmanlılar, Gürcistan'daki hakimiyetin kalıcı olabilmesi için buradaki muhafızlara yardım ulaştırmaya çalıştılar.

Tiflis'teki muhafızlara, 1579 yılında zahire ve hazine gönderildi²⁶⁶. Serdarın birkaç kez gönderdiği zahirelerin bir kısmı Tiflis'e ulaştı ise de bir kısmı Gürcüler tarafından yağmalandı²⁶⁷.

²⁵⁸ Hammer, VII, 72.

²⁵⁹ Peçevî, II, 57.

²⁶⁰ Âli, *Nusretnâme*, 204b.

²⁶¹ Minadoi, 180.

²⁶² Danişmend, III, 40; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁶³ BOA, MD, XXXVIII, 114 (10 Safer 987 / 8 Nisan 1579).

²⁶⁴ Danişmend, III, 64.

²⁶⁵ Minadoi, 140.

²⁶⁶ Âşıkî, 267b. Müellif, 1581'de Tiflis'e giden bir yardım kfilesinde bulunmuştur: Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 401.

²⁶⁷ Peçevî, II, 57.

Lala Mustafa Paşa, kale inşası için Kars'a geldikten sonra, 26 Temmuz 1579 günü Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, 12.000 kişilik bir kuvvetle Tiflis'e erzak ulaştırmakla görevlendirdi²⁶⁸. Anonim İtalyan kaynağı, Mustafa Paşa'nın 20.000 süvari ve 1.500 yeniçeri ile Tiflis'e gönderildiğini ve onun geldiğini duyan düşmanın çekildiğini nakletmektedir²⁶⁹. Bir haftada bölgeye ulaşan yardım kuvvetleri, 1 Ağustos'ta Tiflis'e girdiler. Osmanlı ordusunun geldiğini duyan İmam Kuli Han, Gence'ye doğru çekildi²⁷⁰. Muhafızlar, Mustafa Paşa'nın getirdiği erzak ve zahire ile biraz rahatladılar²⁷¹. Tiflis'e varan Mustafa Paşa, kalede kırk beş gün kaldı²⁷².

Bu süre zarfında çevreye akınlar düzenleyip ganimet alan Mustafa Paşa, Çerkes Kasım Bey'i, 500 adamla burada bıraktı ve 17 Eylül 1579 Perşembe günü Tiflis Beylerbeyi Mehmet Paşa ile birlikte Kars'a hareket etti. İkinci menzilde karşlarına çıkan 4.000 kişilik zırhlı Gürcü askeriyile yapılan savaşta yetmiş-seksen kişi yaralandı. Sabahtan öğleye kadar süren savaşta, Gürcülerden 200 kadar kişi öldü, yaralananlar ise daha çoktu. Gürcüler savaş devam ederken ordunun merkezinin geçmekte olduğu dar boğaza saldırıp 15.000 altını ele geçirdiler²⁷³. Daha sonra ordu yoluna devam ederek Kars Kalesi'ne ulaştı²⁷⁴.

ii. Sokulluzâde Hasan Paşa'nın Tiflis'e Gönderilmesi

Mustafa Paşa, muhafızların kaçması sebebiyle Kasım Bey'in yanında elli kadar adamın kaldığını serdara bildirdi²⁷⁵. Bunun üzerine Lahsa'dan ma'zul İskender Paşazâde Ahmet Paşa bir miktar askerle Tiflis'e zahire ulaştırmakla görevlendirildi²⁷⁶. Fakat Tiflis'e gitmek istemeyen askerlerin kimisi kaçtı ve Ahmet Paşa, ancak kendisine verilen askerlerin onda biri ile Tomanis boğazına gelebildi. Burada Gürcülerin saldırılarına uğrayan Ahmet Paşa, yanında kalan az sayıda askerle Gürcüleri dağıtıp kurtarılan zahire ve diğer malları alıp yaralı olarak geri döndü²⁷⁷.

²⁶⁸ Âli, *Nusretname*, 207b; a. mlf., *Kühü'l Ahbâr*, 326b-327a; Müneccimbaşı, III, 544; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁶⁹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 37.

²⁷⁰ Danişmend, III, 42; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 339.

²⁷¹ Ebubekir b. Abdullah, 15a.

²⁷² Âli, *Nusretname*, 209a. Başka bir rivayete göre kırk gün kalmıştır. Bk. Müneccimbaşı, III, 545.

²⁷³ Âli, *Nusretname*, 209a-210b. Eserdeki kayıt 26 Receb Perşembe şeklindedir. Fakat 26. gün Cuma gününe tekabül ettiğinden B. Kütükoğlu'nun da belirttiği gibi 25 Receb olmalıdır. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 100. Ayrıca bk. Müneccimbaşı, III, 545; Danişmend, III, 43.

²⁷⁴ Âli, *Nusretname*, 211a.

²⁷⁵ Âli, *Nusretname*, 209a; Müneccimbaşı, III, 545; Danişmend, III, 43; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 100.

²⁷⁶ Müneccimbaşı, III, 545; Danişmend, III, 43; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 100.

²⁷⁷ Âli, *Nusretname*, 207b-209a. Yaralanan ve çoğu adamı Gürcüler tarafından öldürülen Ahmet Paşa'nın, kalan zahireyi Tiflis'e ulaştırdığı rivayeti de vardır. Bk. Müneccimbaşı, III, 545.

Lala Mustafa Paşa, Ahmet Paşa'nın hezimet haberi ve daha önce Tiflis'e gönderdiği Mustafa Paşa'nın muhasara edildiği veya Gürcistan'ın dar geçitlerini geçemediği şayiaları üzerine, yeni tedbirler düşündü.

Ahmet Paşa'nın Tomanis boğazından geri dönmesinden sonra Tiflis'e yardım ulaştırma görevi Sokulluzâde Hasan Paşa'ya verildi. Ondan önce, 2.000 yükten fazla arpa ve un ile yeni beylerbeyi Ahmet Paşa'yı Tiflis'e ulaştırmak için 500 tüfenkendaz yeniçeri ile Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa görevlendirilmek istendi. Fakat Kürt beylerinin gitmek istemediklerini belirtmesi üzerine Behram Paşa, beylerbeyilikten azledilerek yerine kardeşi Rıdvan Paşa tayin edildi. Göreve talip olan Sokullunun oğlu Şam Beylerbeyi Hasan Paşa Tiflis beylerbeyiliği tevcih olunan Hacı Beyzade Ahmed Paşa ve 15.000 askerle Tiflis'e gönderildi²⁷⁸. Minadoi, öncülere komutan tayin edilen Rıdvan Paşa'ya Tiflis'e götürülmek üzere 40.000 duka altın verildiğini kaydetmektedir²⁷⁹. Tiflis'teki Osmanlı askerinin erzak ihtiyacından dolayı 1579 güzünde gönderilen Şam Beylerbeyi Hasan Paşa emrindeki askerlerin sayısı için 20.000 denmektedir²⁸⁰. Anonim İtalyan kaynağı, 30.000 askerle Tiflis'e gönderilen Hasan Paşa'nın, Gürcülerin saldırıları sebebiyle yolda zorluklar çekmekle birlikte Tiflis'e ulaşmayı başardığını nakletmektedir²⁸¹.

Hasan Paşa, 18 Eylül günü Cuma namazından sonra Kars'tan Tiflis'e hareket etti²⁸². Simon ile Ali Kulu Han ordularının saldırısına uğrayan ve büyük kayıplar veren Hasan Paşa, askerlerinin önemli bir kısmıyla Tiflis'e ulaşmayı başardı²⁸³. Âli, Hasan Paşa'nın Şah Tahmasb'ın bile geçemediği Tomanis boğazından Gürcülerin saldırılarını püskürterek kolaylıkla geçtiğini belirtmektedir²⁸⁴. Otuz kadirge ve kalyonla İstanbul'dan Trabzon'a getirilen zahirenin bir kısmı kaleye ulaştırılmış oldu²⁸⁵. Tiflis'te bir gün kalan Hasan Paşa, işlerini bitirdikten sonra geri dönerek bir

²⁷⁸ Âli, *Nusretname*, 219b-220b, 236b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 327a; Selaniki, I, 124; Münecimbaşı, III, 545. Hasan Paşa'nın, görev almadan iki gün önce, Tiflis'e yardım ulaştırma görevinin kendisine verileceğini umduğuna dair babasından bir mektup aldığı belirtilmektedir. Bk. Peçevî, II, 57; Hammer, VII, 72; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 493.

²⁷⁹ Minadoi, 141.

²⁸⁰ Selaniki, I, 124; Minadoi, 141; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 165.

²⁸¹ *Turket-Sarsetis Omi*, s. 38.

²⁸² Âli, *Nusretname*, 221a-222a; Danişmend, III, 44; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 101; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 340.

²⁸³ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 327a; Selaniki, I, 124; Münecimbaşı, III, 545; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 165.

²⁸⁴ Âli, *Nusretname*, 223b. Tomanis'te Gürcülerin saldırısına uğrayan Hasan Paşa'nın, Kars'a dönmek istediği, fakat vazgeçip Ahmed Paşa'yı öncü tayin etmek ve çeşitli tedbirler almak suretiyle boğazı geçmeyi başardığı da belirtilmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 102.

²⁸⁵ Hammer, VII, 72.

hafta içinde Kars'a ulaştı²⁸⁶. Gidiş dönüşleri, on altı gün sürdü²⁸⁷. Serdar ise, Hasan Paşa'nın Mustafa Paşa ile Tiflis'te karşılaşp birlikte döneceklerini düşünüyordu, fakat Hasan Paşa Tomanis Boğazı'na varmadan Mustafa Paşa Tiflis'ten ayrılmıştı²⁸⁸.

Tiflis'e hazine ve zahire götürmede hizmeti olanlar ödüllendirilmiş²⁸⁹, görev verildiği halde ihmalkârlık gösterenler ise cezalandırılmışlardır²⁹⁰.

iii. Kür Nehrinden Yararlanma Düşüncesi

Tiflis'e hazine ve zahire ulaştırmada pek çok zorluklarla karşılaşan Osmanlılar, çeşitli tedbirlere başvurdular. Birinci bölümde incelendiği üzere Faş nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde bir kale inşası ile buradan nehir yoluyla Tiflis ve Şirvan'a nakliyat yapılabilmesi için bazı girişimlerde bulunulmuştu. Kür nehrinden de bu amaçla yararlanılması düşünüldü.

Sadrizam Sokullu Mehmet Paşa'nın Şirvan Muhafızı Özdemiroğlu Osman Paşa ile mektuplaşmasından bunu anlayabiliyoruz. Konuya önem verdiği anlaşılan sadrazam, Osman Paşa'ya yazdığı bir mektupta, yolların kapalı ve mesafenin uzak olması sebebiyle Tiflis ve Demirkapı'da bulunan askere zahire göndermenin zor olduğunu belirtmekte ve konuyla ilgili aldığı mektupta mühimmat gönderildiği takdirde bölgede gemi yapmaya uygun pelit ağacı ve dağlarda demir madeninin bulunup bulunmadığının açık biçimde yazılmadığını belirterek bu konuda açıklama istemiştir. Ayrıca mektupta, geçen sene Koyungeçidi'nin muhafazası çerçevesinde dört-beş kalita (yük gemisi) yapılarak Kür nehrine konulması için ustalar ve kereste gönderildiği; bir kısmı yontulmuşken sonra ihmal olunduğu ve kalitaların yapılmayıp ustaların geri döndüğü, bundan yararlanan düşmanın geçitleri boş bularak bu denli tahribe imkan bulduğu belirtildikten sonra tekrar Tiflis önünde o keresteden gemiler yapılıp bir kısmı ile geçidin korunup bir kısmıyla Hazar denizine varılıp oradan Demirkapı'ya geçilip geçilemeyeceğinin bildirilmesi istenmiştir²⁹¹.

İran'la devam eden savaş sebebiyle bundan sonra da doğuda benzer şekilde gemi yapımı gündeme gelecektir. Batum beylerbeyi, Trabzon kadısı ve iskele eminine yazılan bir hükümde, Van'da bulunan ve kendisinden Urmi ve Selman yakınındaki denizde gemi yapması istenen Serdar Sinan Paşa'nın, bunun için gemi ilminde mahir on reis, altmış gemici ve üstad, yirmi neccar, on koloncu, yirmi beş yük gemisi urganı,

²⁸⁶ Âli, *Nusretname*, 221a-222a; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 327b; Danişmend, III, 44; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 340. Hasan Paşa'nın Tiflis'te üç gün kaldığı da rivayet edilmektedir. Bk. Müneccimbaşı, III, 545.

²⁸⁷ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 327b; Peçevî, II, 57.

²⁸⁸ Âli, *Nusretname*, 222b; Müneccimbaşı, III, 545.

²⁸⁹ BOA, *Kepeci-Ruus*, 246, s. 170.

²⁹⁰ BOA, *Ruznamçe*, 77, s. 237.

²⁹¹ BOA, *MD*, XXXVII, 380 (5 Cemaziyelevvel 987 / 1 Temmuz 1579).

on yük ustuyi, elli kantar zift ve onbeş gemiye yetecek kadar kereste istediği belirtilerek bunların tedarik edilip acele gönderilmesi, gönderilenlerin defter edilip bildirilmesi istenmiştir²⁹².

3. Sinan Paşa'nın Serdarlığı

Lala Mustafa Paşa, İstanbul'a davet edilerek yerine Üçüncü Vezir Sinan Paşa serdar tayin edildi. Lala Mustafa Paşa serdar tayin edildiğinde, iki cephe açılması düşünülerek Sinan Paşa Bağdat cephesi serdarlığına tayin edilmişti. Bu kez ise Sinan Paşa görevden alınan Lala Mustafa Paşa'nın yerine serdarlığa tayin edildi²⁹³.

Sinan Paşa, 22 Aralık 1579 Salı günü şark serdarlığına tayin edildi²⁹⁴. Durum 28 Aralık 1579 tarihli bir emirle Lala Mustafa Paşa'ya bildirilerek İstanbul'a davet edildi²⁹⁵. Lala Mustafa Paşa'nın azlinde rakibi Sinan Paşa'nın aleyhte propogandalarının özellikle Sokullu'nun katlinden sonra etkili olduğu belirtilmektedir²⁹⁶. Ayrıca serdarın zor durumda bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yardımda ve Tiflis'in muhasarası karşısında yetersiz kaldığı şeklinde İstanbul'da eleştirildiği de ifade edilmektedir²⁹⁷.

Lala Mustafa Paşa, 7 Ocak 1580 günü serdarlıktan azledilerek İstanbul'a çağrıldığı öğrenince eski Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı serdar kaymakamı tayin ederek Erzurum'dan ayrıldı²⁹⁸. Paşa Bayburd'a ulaştıktan sonra, Hüsrev Paşa serhad mühimmatını tedarike girişti ve Simon ile Kaheti Kralı Aleksandr Han'a birer mektup gönderdi. Simon'a gönderdiği mektupta, Gürcistan'daki tedbirler konusundaki kusurları sebebiyle Lala Paşa'nın İstanbul'a çağrılıp yerine Sinan Paşa'nın tayin edildiğini, yeni serdar gelinceye kadar kendisinin serdar kaymakamı olduğunu bildirmiştir. İran'da hapiste bulunduğu sırada kendisinin Pasin sancakbeyi olduğunu ve o zamandan beri liyakatine vâkıf olduğunu, ülkesinin başkasına verilmesinin

²⁹² BOA, MD, LIX, 233 (11 Receb 993 / 9 Temmuz 1585).

²⁹³ Âli, azledilip İstanbul'a çağrılan ve bir süre padişahın teveccühünden mahrum kalan Lala Paşa'nın, Sadrazam Ahmet Paşa'dan sonra tayinini umduğu sadrazamlığa Sinan Paşa'nın getirilmesine üzülen 7 Ağustos 1580 tarihinde yetmiş yaşının üzerinde iken vefat ettiğini kaydetmektedir. Bk. Âli, *Nusretname*, 260a-b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 334a-b.

²⁹⁴ Âli, *Fursatname*, s. 150 (6a). Tayin tarihi olarak Şaban 987 ortaları (3-12 Ekim) da zikredilmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 109. Ayrıca bk. Erzurumî, 158b.

²⁹⁵ Âli, *Nusretname*, 250b. Ayrıca bk. Ebubekir b. Abdullah, 19b.

²⁹⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 108; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 340; Turan, "Sinan Paşa", *İA*, X, 672.

²⁹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 108.

²⁹⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 330a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 108; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 340.

haksızlık olacağını, itaat eder ve Tiflis'teki askere yardım ederse ülkesinin sancak olarak kendisine verilmesine çalışacağını bildirmiştir²⁹⁹.

Sinan Paşa'nın serdar tayin edilmesinin ardından, daha önce şark seferine memur olan emirlere hükümler gönderilerek sefer için hazırlıklı olmaları istendi³⁰⁰. Sinan Paşa'nın İran ve Gürcistan hakimlerine karşı gönderilmesindeki amacın Tiflis ve Şirvan'da aksayan işleri yoluna koymak³⁰¹, "geçen sene tecavüzler yapan Gürcüleri tedib etmek³⁰², Tiflis'e erzak ve zahire ulaştırıp İstanbul'a gelen İran elçisiyle anlaşma sağlanamazsa Şirvan'a geçilip buradan Kazvin'e yürümek³⁰³ ve Gürcistan hakimiyetini kuvvetlendirmek için ele geçirilen yerlerdeki kaleleri tahkim etmek³⁰⁴ olduğu kaydedilmektedir.

Sinan Paşa, 25 Nisan 1580 Pazartesi günü Üsküdar'a geçerek doğuya hareket etti³⁰⁵. Anonim İtalyan kaynağı, serdarın Erzurum'a gitmek üzere Üsküdar'dan 8 Mayıs günü hareket ettiğini nakletmektedir³⁰⁶. Erzurum'a gelen serdar burada yirmi gün kaldı³⁰⁷. Lala Paşa zamanından beri sulh talebi veya Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamak için sürekli elçiler gelmekte olduğu³⁰⁸ gibi bu kez de yeni serdar Erzurum'a gelince İran elçisi gelip sulh talep etti³⁰⁹. Erzurum'a gelen ve şahtan padişaha bir mektup getiren Maksud Han adlı elçi, serdarla görüştü³¹⁰ ve daha sonra İstanbul'a gönderildi³¹¹. Sinan Paşa Erzurum'da iken, bir Gürcü kralının (Kartli kralı) elçi gönderip, yıllık 100.000 duka vergi ve oğlunu rehin olarak İstanbul'a göndermek şartıyla ülkesinin kendisine verilmesini istediği belirtilmektedir³¹².

Erzurum muhafazasına Mahmud Paşa'yı bırakan Sinan Paşa, buradan ayrılarak Kars sahrasına intikal etti³¹³. Kış Kars'ta geçirildikten sonra, Erzurum Beylerbeyi

²⁹⁹ Âli, *Nusretname*, 258a-259a.

³⁰⁰ Selaniki, I, 126.

³⁰¹ Âli, *Fursatname*, 146 (4a), 152 (7a).

³⁰² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 109. Bk. BOA, MD, XXXIX, 580, 637.

³⁰³ Ebubekir b. Abdullah, 19b.

³⁰⁴ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 165.

³⁰⁵ Bk. Erzurumî, 158b; Ebubekir b. Abdullah, 19b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 109; Turan, "Sinan Paşa", *İA*, X, 672.

³⁰⁶ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 40.

³⁰⁷ Ebubekir b. Abdullah, 19b.

³⁰⁸ Âli, *Fursatname*, s. 157 (9b).

³⁰⁹ Âli, *Fursatname*, s. 157 (9b); Ebubekir b. Abdullah, 19b; Turan, "Sinan Paşa", *İA*, X, 672.

³¹⁰ Âli, *Fursatname*, s. 158 (10a). Elçinin, 15 Temmuz günü Kars'ta geldiği ve mektubun Lala Mustafa Paşa'ya hitaben yazılmış olduğu da belirtilmektedir. Bk. *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41.

³¹¹ Ebubekir b. Abdullah, 19b; Turan, "Sinan Paşa", *İA*, X, 672. Şahın padişaha gönderdiği mektup için bk. Âli, *Fursatname*, s. 10b-13b.

³¹² Hammer, VII, 77 vd.

³¹³ Âli, *Fursatname*, s. 184 (20a).

Mehmed Paşa, Kars muhafazasına bırakılarak Tiflis'e ulaşmak üzere Gürcistan'a hareket edildi³¹⁴. Sinan Paşa, 5 Ağustos 1580 günü Tomanis boğazına ulaştı³¹⁵. Tomanis'te bir kale inşası niyetiyle Kars'tan hareket eden serdar, Ahilkelek, Pervana Gölü ve Trialeti'den geçti³¹⁶. Osmanlı ordusu, Tiflis'e doğru yol alırken Gürcü Boğazi'nda yağmur sebebiyle çok sıkıntı çekti³¹⁷.

Subhî, Tiflis muzafatından olan Tomanis'in Akkoyunlu Sultanı Yakub'un atabeyi Sufi Halil tarafından mamur hale getirildiğini ve burada bir de minareli mescid yapıldığını nakletmektedir³¹⁸. Kalenin tamiri için burada konaklanarak yedi gün kalındığı halde çok yağmur yağdığından kale inşası mümkün olmadı. Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa ve Şam Beylerbeyi Hasan Paşa, o çevrede ulaşılması zor yerlerde saklanmış olan Gürcüler üzerine gönderildiler³¹⁹. Onar bin askere sahip olan paşalar çok sayıda Gürcüyü öldürdüler, pek çoğunu da esir aldılar³²⁰. Gelibolulu Âlî, Gürcülerden bazı ileri gelenlerin, ülkelerini tahripten korumak için serdara gelerek padişahın muti reayası olduklarını bildirdiklerini, ayrıca Simon adına adam göndererek İran'dan yüz çevireceğini haber verdiklerini ve bu sayede pek çoğunun canını kurtardığını, esasen Gürcülerin ıslahı cihetine gidilmediğini, çünkü serdarın maksadının sadece ganimet olduğunu belirtmektedir³²¹.

Ordu, 13 Ağustos 1580 Cumartesi günü Tomanis'ten Tiflis'e doğru hareket edip dağları aşarak ardındaki vadiye ulaştı. Burada iki gün kalındı ve 15 Ağustos Pazartesi günü Kapıcılar Kethüdası Yemişçi Hasan Ağa yedi-sekiz ulakla gelip serdara sadaret mührü ve bir name-i hümayun getirdi³²². Selanikî, Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine

³¹⁴ Âlî, *Fursatnâme*, s. 185 vd. (20b-21a), 230 (43a); Ebubekir b. Abdullah, 20a.

³¹⁵ Âlî, *Fursatnâme*, s. 187 (21b). Müellif, bu kalenin Akkoyunlular'dan beri boğazdan geçenlere emniyet telkin ettiğini eklemektedir.

³¹⁶ Minadoi, 177.

³¹⁷ Ebubekir b. Abdullah, 20a.

³¹⁸ Subhî, 8a. Müellif, Sufi Halil'in Tiflis'teki vakıf eserlerinin yanı sıra Alınca (النجة) Kalcsi'nde bir camisi ve başka yerlerde de eserleri bulunduğunu, vakfiyesinde medreselerinde felsefi ilimlere rızası olmadığını, sadece dinî ilimlerin okunmasını istediğini, Gürcistan seferinde Tomanis'e gelen Şah Tahmasb'ın vakfiyeleri görüp Sünnî olduğunu öğrenince camiye yıkıp imareti tahrip ettiğini, diğerlerinin ise Simon tarafından yıkıldığını belirtmektedir. Bk. Subhî, 8b.

³¹⁹ Âlî, *Fursatnâme*, s. 187-188 (21b-22a); Münecimbaşı, III, 547 vd. Tomanis'te dokuz gün kalındığı da rivayet edilmiştir. Bk. Subhî, 9b.

³²⁰ Âlî, *Fursatnâme*, s. 188 (22a).

³²¹ Âlî, *Fursatnâme*, s. 189-190 (22b-23a).

³²² Âlî, *Fursatnâme*, s. 193 (24b). Ayrıca bk. Minadoi, 177; Münecimbaşı, III, 548. Danişmend, III, 55. Sadaret mührünün serdara 25 Ağustos 1580 günü Tomanis yanındaki Çamurlu Konak'ta geldiği de belirtilmektedir. Bk. Danişmend, III, 55; Kurzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 341; Turan, "Sinan Paşa", *IA*, X, 672. Tomanis geçidinin çok tehlikeli olduğuna dikkat çeken Gelibolulu Mustafa Âlî, Şah Tahmasb'ın bir Gürcistan seferi sırasında bu geçitte yaşadığı tehlikeyi şöyle anlatmaktadır: Şah, bir Gürcistan seferinde, Tomanis boğazını geçip bazı köyleri tahrip etmiş, Gürcüler dağlara sığınmışlar, şah da aldığı esirler ve ganimetlerle boğazdan geçerek ülkesine

onun yerine sadrazamlığa getirilen Sinan Paşa'ya mühür ulaştığında, Tiflis ve Tomanis çevresinde bir iş yapmadan dolaşmakta olduğunu söylerken³²³, Hammer ise, Yemişçi Hasan Ağa'nın mühür-ü hümayunu getirdiğinde Sinan Paşa'nın Tomanis Kalesi inşaatıyla meşgul olduğunu belirtmektedir³²⁴. 31 Temmuz 1580 günü İstanbul'dan gönderilen sadaret mührünün³²⁵ Sinan Paşa'ya ulaşması sebebiyle tüfekler atılıp mehter çalmaya başlayınca, Gürcülerin korkuya kapıldıkları, fakat daha sonra durum anlaşılınca rahatladıkları kaydedilmektedir³²⁶.

Bu menzilden bazı beyler ılgara gönderildiler. Boğazın zorluğu ve ordunun büyüklüğünden dolayı bazı zorluklar oldu. Top arabaları ve hayvanlar gece yarısı boğazdan geçerken Gürcülerden bir gurubun saldırısına uğradılar. Fakat yerinde tedbirlerle püskürtüldüler. İkinci menzilde Safed sancakbeyi şehit oldu³²⁷. Safed Sancakbeyi Ömer Bey, 200 adamıyla azık tedariki için çıktığında vukubulan bir çatışmada Gürcüler tarafından öldürüldü³²⁸.

Yoluna devam eden ordu, Tiflis Kalesi yakınında Kür nehri kenarında kondu³²⁹. Sinan Paşa'nın buraya ulaşması önemliydi. Zira İran tarafından desteklenen Simon'un saldırılarının yanı sıra bölgede Kazak fitnessi de vardı. Tiflis Kalesi de, devamlı olarak muhasara altındaydı³³⁰. Serdarın geldiğini duyan Gürcü-İran müttefik güçleri kuşatmayı kaldırarak çekildiler³³¹.

Sinan Paşa, konakladığı Kür nehri kanarında birkaç gün istirahat etti. Beylerbeyi Hacıbeyzade Ahmet Paşa hakkında yoğun şikayetler olması üzerine azledilip yerine

dönmek istemiş. Kral Luvarsab, daha önce gelerek boğazın giriş ve çıkış noktalarını tutmuş ve İran ordusu tam boğazdan geçerken düzenlediği saldırıyla şahın ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış. Bu haliyle boğazdan çıkamayacağını anlayan şah, herkesin elindeki esir ve ganimetleri bırakmalarını istemiş, askerler de bu emre uyarak ağırlıklarını bırakarak geçitten geçebilmişler. Hatta şahın tacı da bu saldırı sırasında isabet almış ve o da herşeyini bırakarak kurtulmuş. İran ordusu, bu tehlikeyi atlattıktan sonra üç gün yoluna devam etmiş, fakat bu arada Gürcüler yerlerine ve normal hayata döndükten sonra ani bir dönüş yaparak Gürcü köylerini gaflette yakalayıp büyük bir saldırı gerçekleştirmiştir. Ganimet toplamaya yönelenlerin öldürüleceği, kelle ile gelenlerin ise ödüllendirileceği belirtilmiştir. Bu sebeple saldırıdan az sayıda kimse kurtulmuş, kadınlar ve çocuklar bile katliama tabi tutulmuştur. Bu olayın Gürcülerin savaçılığını ortaya koyduğunu belirten Âlî, bu derbendin diğerlerine göre çok daha tehlikeli olduğunu belirtmektedir. Bk. Âlî, *Nusretnâme*, 223a-b; a. mlf., *Fursatnâme*, 193 (24b).

³²³ Selanikî, I, 129. Ayrıca bk. Danişmend, III, 55.

³²⁴ Hammer, VII, 76

³²⁵ Turan, "Sinan Paşa", *İA*, X, 672.

³²⁶ Âlî, *Fursatnâme*, s. 195 (25b).

³²⁷ Âlî, *Fursatnâme*, s. 197-198 (26b-27a).

³²⁸ Âlî, *Fursatnâme*, s. 199 vd. (27b-28a); a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 333a.

³²⁹ Âlî, *Fursatnâme*, s. 200 (28a); Müneccimbaşı, III, 548.

³³⁰ Âlî, *Fursatnâme*, s. 201 (28b). Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 111.

³³¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41.

Lala Paşa'nın serdarlığı döneminde itaat etmiş olan Giorgi Bey tayin edildi³³². Beylerbeyi tayin edilen Giorgi, Müslüman olup Yusuf adını almıştı³³³. Yusuf Paşa'nın Luvarsab'ın oğlu ve Simon'un kardeşi olduğu belirtilmektedir³³⁴. Giorgi'nin, Gürcü hanedanı içinde herkesten evvel Lala Mustafa Paşa'ya itaat ettiği, şimdi de birkaç gün önce Müslüman olup serdarın adını aldığı nakledilmektedir³³⁵. Ayrıca, onun Lala Paşa'nın önünde Müslüman olarak Yusuf adını aldığı; daha sonra beylerbeyi olunca da Sinan telkib olunduğu ifade edilmektedir³³⁶. Hammer, onun babasından kalan yerleri beylerbeyi olarak idare etmek için Osmanlılara itaat ettiğini belirtmektedir³³⁷.

Yusuf Paşa'nın Tiflis beylerbeyiliğine getirilmesine başta Tiflis muhafazasındaki askerler olmak üzere herkes sevindi ve böylelikle Tiflis'teki Osmanlı hakimiyeti tahkim edilmiş oldu. Cesur biri olan Yusuf Paşa sebebiyle Simon ve Osmanlılara karşı mücadele eden diğer Gürcülerin korkuya kapıldıkları belirtilmektedir³³⁸.

Sinan Paşa, Tiflis'e, asker, silah, mühimmat ve zahire koydu³³⁹. Tiflis'te bulunduğu sırada 20 Ağustos Cumartesi günü Halep Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın Osman adlı vekil-i harcı kırk-elli adamla yiyecek bulmaya giderken 300-400 adamı olan Kazak Han'la karşılaştı. Çatışmada Osman şehit oldu, on asker de yaralandı. Kazak Han'ın da beş-on adamı öldürüldü Bu sırada bölgede karakol gezen Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa onlarla karşılaştı. Bu gelişmeler olurken şahın 60.000 kişiyle Tiflis'e gelerek Kür kenarında pusu kurduğu şayiisi yayıldı. Şahın Kaheti Kralı Aleksandr'a hitaben yazdığı sahte bir mektubun Osmanlı askerinin eline geçmesi üzerine serdar buradan kalkarak başka bir yerde konakladı ve dönüş kararı aldı³⁴⁰. Tiflis yakınlarında üzerinde şahın mektupları bulunan bir adamın yakalandığını ve mektupların birinin Kaheti Kralı Alaksandr'a yazılmış olduğunu belirten Anonim İtalyan kaynağı, mektupta bu sırada 150.000 askerle Tebriz'de bulunan şahın bizzat

³³² Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 334b; a. mlf., *Fursatnâme*, s. 201 (28b); Minadoi, 179; Peçevî, II, 67; Müneccimbaşı, III, 548; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 111.

³³³ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 334b; a. mlf., *Fursatnâme*, s. 201 (28b); Peçevî, II, 67; Müneccimbaşı, III, 548; Hammer, VII, 76; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 493; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 341.

³³⁴ Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*², V, 493; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 341. Minadoi ise, bir Gürcü beyi olan Yusuf'un Simon'un düşmanı olduğunu kaydetmektedir. Bk. Minadoi, 179.

³³⁵ Âlî, *Fursatnâme*, s. 201 (28b); Müneccimbaşı, III, 548.

³³⁶ Müneccimbaşı, III, 548.

³³⁷ Hammer, VII, 76.

³³⁸ Âlî, *Fursatnâme*, s. 202 (29a).

³³⁹ Âlî, *Fursatnâme*, s. 201, 203 (28b, 29b); a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 334b; Ebubekir b. Abdullah, 20a; Minadoi, 179; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41. Peçevî, II, 67; Müneccimbaşı, III, 548.

³⁴⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 334b-335a; a. mlf., *Fursatnâme*, s. 203 (29b). Ayrıca bk. Hammer, VII, 76; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 341.

bölgeye hareket etmek üzere olduğunu belirterek kraldan Türk ordusu üzerine yürümesini istediğini, ayrıca Türk ordusunun kuşatılıp tamamen yok edilmesinden söz edildiğini ve bunun mektubu okuyan serdarın dönüş kararı almasında etkili olduğunu nakletmektedir³⁴¹. Tiflis'te on gün kaldığı kaydedilen serdar³⁴², şiddetli kış olmadan önce Kars Kalesi'ne ulaşmayı kararlaştırdı³⁴³.

Minadoi ise, Kaheti Kralı Aleksandr'ın elçilerinin, Tiflis'te bulunan serdarın yanına gelerek hasta olduğu ve bazı başka mazeretleri sebebiyle gelemeyen kralın selam ve özrünü ilettiklerini, Tiflis muhafızlarının da, kralın kendilerine erzak, para ve başka yardımlarda bulunduğunu belirttiklerini, serdarın da kendisine İran'la barış tesisi için çaba harcamasını isteyen bir mektup gönderdiğini nakletmektedir³⁴⁴.

Sefer dönüşü saldırılar düzenleyen Gürcüler, pekçok şeyi yağmaladılar³⁴⁵. Sinan Paşa Tiflis'ten yine Tomanis yoluyla dönmek istedi. Kars tarafına dönüp kış bastırmadan önce İran topraklarına bir saldırı düşünülmekteydi. Öncü kuvvetler, Behram Paşa komutasında sahraya indiler. Paşa, Tomanis boğazının zorluğu ve Gürcülerin bu bölgede pusu kurdukları şayiası üzerine korkup geri dönerek serdara katıldı. Serdar da, Gürcülere korktuğu intibamı vermemek için Tomanis'e yönelip nehir kenarında kondu ve Behram Paşa'nın dönmesini bekledi³⁴⁶.

Yola devam edilirken Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve Zülkadriye Beylerbeyi Mustafa Paşa ordudan uzak bir yerde İran ve Gürcü müttefik ordularıyla karşılaştılar. Çıkan çatışmada, birkaç düşman askeri öldürüldü. Ordu daha sonra bu tehlikeli bölgeyi geçerek bir göl kenarında kondu. İstirahat esnasında iken Minuçehr Mustafa Paşa ve birkaç bey dışında herkes orduya yetiştiler³⁴⁷. Peçevî, dönüşte birçok belli başlı zuema ve çavuşun Gürcülere esir düştüğünü belirtmektedir³⁴⁸. Ayrıca Lala Mustafa Paşa'nın vefat ettiği haberi de orduya burada ulaştı. Serdar bir menzil Tebriz'e doğru yol aldıktan sonra beylerbeyilerle bir istişare yaptı ve yola devam kararı alındı³⁴⁹. Müneccimbaşı, Lala Paşa'nın vefat haberinin geldiği yeri Zaroşat olarak tasrih etmektedir³⁵⁰.

³⁴¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41.

³⁴² Ebubekir b. Abdullah, 20a.

³⁴³ Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, 335b.

³⁴⁴ Minadoi, 179 vd.

³⁴⁵ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41.

³⁴⁶ Âli, *Fursatnâme*, s. 212 vd. (34a-b).

³⁴⁷ Âli, *Fursatnâme*, s. 214 vd. (35a-b).

³⁴⁸ Peçevî, II, 68.

³⁴⁹ Âli, *Fursatnâme*, s. 216 (36a).

³⁵⁰ Müneccimbaşı, III, 548.

Sinan Paşa, 8 Eylül Perşembe günü Kars sahrasına ulaştı³⁵¹. Kars'a dönüş tarihi olarak 10 Eylül'ün³⁵² yanı sıra Evasıt-ı Şaban 988 (21-30 Eylül 1580) tarihleri de verilmektedir³⁵³. Serdar, Kars'ta bulunduğu sırada burayı müstakil beylerbeyilik yaparak Silistre Sancakbeyi Hızır'a verdi³⁵⁴. Kars'ın beylerbeyilik yapılmasının sebebi, buranın İran'a karşı son derece stratejik bir konuma sahip olmasıydı. 29 Eylül günü Kars beylerbeyilik yapıldıktan üç gün sonra 2 Ekim Pazar günü şahtan sulh ricasiyle bir elçi geldi³⁵⁵. Serdar, yine burada iken İran'ın faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için gönderdiği casuslardan şahın Arpaçay'a geldiğini, fakat serdardan çekinerek döndüğünü haber alınca, Tebriz fethi için hazırlık yapılmasını istemişti³⁵⁶. Fakat İran elçisi Haydar Ağa'nın, sulh talebiyle yakında elçiler ve hediyelerin geleceğini haber vermesi üzerine harekettten vazgeçildi³⁵⁷. İ. H. Danişmend, Sinan Paşa'nın Tebriz seferi hazırlıklarını sahici bulmamakta ve burada yaptığı harp manevrasını da *tuhaf* olarak nitelemektedir³⁵⁸.

Ramazan'ın girmesiyle 10 Ekim günü, Erzurum'a gitmek üzere Kars'tan hareket edildi³⁵⁹. Sinan Paşa, kışlamak için Erzurum'a hareket etmeden önce yoklama yaptırdı ve Erzurum Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı Hasankale muhafazasına bıraktı³⁶⁰. Hasankale'de yirmi gün kalan serdar, Ramazan Bayramında Erzurum'a ulaştı³⁶¹. Erzurum'a döndükten sonra serhat beylerine, Tiflis, Kars ve Van beylerbeyilerine sürekli emirler gönderip Gürcistan ve İran tarafı hakkında dikkatli olmalarını istemeyi de ihmal etmedi³⁶².

Erzurum'da bulunan serdara, 10 Ocak 1581 günü 200 adamıyla bir İran elçisi geldi. Şah, Kanunî ve Şah Tahmasb arasındaki sulh ile (Amasya Antlaşması) kararlaştırılan sınırın korunmasını istiyordu. Osmanlılar ise, savaşın başından beri Şirvan ve Gürcistan'ın Osmanlıya aidiyeti kabul edilmedikçe sulhun mümkün olmayacağına ısrar ediyordu³⁶³. Bu sırada Simon'un elçisinin bir mektup getirdiği

³⁵¹ Âli, *Fursatnâme*, s. 218 (37a).

³⁵² *Turket-Sparsetis Omi*, s. 41.

³⁵³ Ebubekir b. Abdullah, 20a.

³⁵⁴ Âli, *Fursatnâme*, s. 228 (42a).

³⁵⁵ Âli, *Fursatnâme*, s. 231 (43a).

³⁵⁶ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 338a.

³⁵⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 112. Ayrıca bk. Ebubekir b. Abdullah, 20a.

³⁵⁸ Danişmend, III, 55.

³⁵⁹ Danişmend, III, 55; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 112. Ayrıca bk. Âli, *Fursatnâme*, 232 (44a).

³⁶⁰ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 338a.

³⁶¹ Âli, *Fursatnâme*, s. 234 (45a); Ebubekir b. Abdullah, 21a.

³⁶² Âli, *Fursatnâme*, s. 240 (48a).

³⁶³ Âli, *Fursatnâme*, s. 243 (49b-50b). Şahın mektubunun 7 Ocak 1581 günü geldiği de kaydedilmektedir. Bk. Münecimbaşı, III, 548.

belirtilmektedir³⁶⁴. Gelibolulu Âli, Simon'un, babasından intikal eden Tiflis ve çevresinin kendisine verilmesine karşılık, kul mevacibini karşılamanın yanı sıra yılda 100.000 altın haraç vermeyi ve oğlunu rehin olarak İstanbul'a göndermeyi teklif ettiğini, kendisine verilen cevapta oğlunun önceden gönderilmesi gerektiğinin bildirildiğini belirtmektedir³⁶⁵.

Bu gelişmelerden sonra üç yıldır devamlı savaşta olan beylerbeyilerden yine askerleriyle birlikte bahardaki yeni sefere hazırlanmaları istendi³⁶⁶. Zülkadriye, Şam, Halep, Rum, Erzurum ve Batum beylerbeyilerine yazılan bir hükümde, askerleriyle beraber serdarın yanına varıp hizmet etmeleri istenmiştir³⁶⁷. Aynı husus Diyarbekir beylerbeyine de yazılmıştır³⁶⁸. Fakat bir süre sonra Mustafa Paşa'nın vefatı üzerine serdar İstanbul'a çağrılınca sefer tehir edilmiştir³⁶⁹.

Bundan bir yıl sonra Tiflis beylerbeyine yazılan bir hükümde, Sinan Paşa'nın serdar tayin edilerek büyük bir şark seferinin kararlaştırıldığı ve serdarın şimdiden büyük bir orduyla Erzurum'dan yola çıktığı belirtilerek bu haberi beylerbeyliğindeki ümera, zuema ve erbab-ı timar ile kullara duyurup çeşitli ihşanlarda bulunarak muhafaza ve diğer hizmetleri yürütmesi istenmiştir³⁷⁰. Kars beylerbeyine yazılan ve bir sureti Çıldır beylerbeyine gönderilen hükümde de, baharda sefere çıkılacağından söz edilerek zahire tedarik etmesi bildirilmiştir³⁷¹. Batum ve Erzurum beylerbeyileri ile pek çok sancakbeyine gönderilen hükümlerde, padişahın bizzat sefere çıkacağı bildirilerek harekete geçmek için haber beklemeleri istenmiştir³⁷².

Sinan Paşa İstanbul'a döndükten sonra İran'ın barış istediğine dair haberler geldi. Erzurum beylerbeyinden İran'ın barış talebi ile Gürcistan'a yapılacak bir saldırıyı

³⁶⁴ Münecimbaşı, III, 548.

³⁶⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 337b-338a.

³⁶⁶ Âli, *Fursatnâme*, s. 249-251 (52b-53b).

³⁶⁷ BOA, MD, XLIV, 64 (12 Rebiyülevvel 989 / 16 Nisan 1581).

³⁶⁸ BOA, MD, XLIV, 73. Konuyla ilgili olarak beylerbeyilere yazılan diğer hükümler için bk. MD, XLIV, 1-6, 8, 11-24, 27, 30-33, 38, 43-46, XLII, 48-49, 53, 682, 687, 702, 788.

³⁶⁹ Ebubekir b. Abdullah, 21a. Seferin tehirine dair hükümler için bk. BOA, MD, XLIV, 59, 61, 62.

³⁷⁰ BOA, MD, XLIV, 129: Tiflis beylerbeyine 25 Rebiyülevvel 990 (19 Nisan 1582) tarihli hüküm. Hükümde ayrıca Bağdat tarafından da asker gönderildiği, Tatar Ham Mehmet Giray'ın hareket ettiği, Özbek tarafından İstanbul'a gelen elçinin İran'a hücum için kararlı olduklarını bildirdiği, Buhara Hanı Abdullah Han'ın 200.000 askerle geleceği, Kefe Beylerbeyi Cafer'in 3.000 yeniçeri ve silahdarlarla, Rumeli'nin sağ ve sol kolu, Niğbolu, Silistre, Köstendil beyleri, Rum beylerbeyi ve Kastamonu sancakbeyi'nin Demirkapı'dan gönderileceği belirtilmektedir.

³⁷¹ BOA, MD, XLIV, 121 (18 Rebiyülevvel 990 (16 Nisan 1582)).

³⁷² BOA, MD, XLIV, 171 (25 Cemaziyelahir 990 / 17 Temmuz 1582). Diyarbakır beylerbeyine gönderilen aynı tarihli başka bir hükümde (MD, XLIV, 172), kendisinin Harput sancakbeyi ile cemiyette kalıp diğer ümera ve aşiret beyleri ile gönüllü ağasını mükemmel silahlarla serdar Mahmud Paşa'ya göndermesi istenmiştir. Bu hükmün birer sureti Çıldır beylerbeyi ve Pertek sancakbeyine gönderilmiştir.

önlemek mi istediği, yoksa gerçekten sulha taraftar mı olduğunun araştırılması istenmiştir³⁷³. Sinan Paşa'nın, beş ay kadar Erzurum'da bekledikten sonra 22 Temmuz 1581 günü İstanbul'a döndüğü kaydedilmektedir³⁷⁴. Hammer, Tiflis'ten dönen sipahi ve silahdarların Sinan Paşa'nın zulümleriyle tımar ve zeametleri haksız şekilde taksim ettiğinden şikayette bulduklarını belirtmektedir³⁷⁵. Anonim İtalyan kaynağı, Sinan Paşa'nın İstanbul'a çağrılacağını duyan Gürcüler ve İranlıların büyük bir orduyla Tiflis ve Kars yakınlarındaki beş kaleyi kuşattıklarını ve ayrıca Şirvan'ın büyük bir bölümünü de ele geçirdiklerini nakletmektedir³⁷⁶.

Bu dönemde Simon ile Kaheti Kralı Aleksandr arasında bazı yakınlaşmalar oldu. Çıldır beylerbeyi, Simon ile Kaheti kralının barıştıklarını ve hatta Kaheti kralının Simon'dan aldığı bir kaleyi iade ettiğini, İmam Kuli Han ile Simon'un Tiflis'e çok yaklaştıklarını ve top dökmeye giriştiklerini bildirerek yardım istemiştir³⁷⁷. Bunun üzerine kendisine gönderilen hükümde, bir İran elçisinin sulh talebiyle İstanbul'a gönderildiği, fakat Sinan Paşa'nın ordu ile o tarafa varması için emir verildiği, kendisinin de Erzurum ve Kars beylerbeyileriyle beraber hazırlık yapması, serdarla ittifak ile düşmana fırsat vermemesi, casuslar vasıtasıyla bilgi toplaması ve heberleri devamlı olarak bildirmesi istenmiştir³⁷⁸. Kars beylerbeyine yazılan ve bir sureti Erzurum beylerbeyine gönderilen hükümde de, eğer Çıldır beylerbeyi Tiflis veya başka bir yere karşı bir harekete girişirse kendisine yardım etmesi istenmiş, ayrıca Sinan Paşa'nın o taraflara gönderildiği belirtilerek hazırlıklı olması emredilmiştir³⁷⁹.

Sinan Paşa'nın serdarlığı döneminde de Tiflis'e yardım ulaştırma çabaları devam etmiştir. İstanbul'a mektup gönderen Tiflis beylerbeyi, kale muhafızlarının uzun zamandır sıkıntı içinde olduklarını ve bir miktar kul ile takviyenin lazım olduğunu bildirmiştir³⁸⁰. Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'ya yazılan aynı muhtevalı bir hükümde, Tiflis Kalesi'ne 500 yeniçeri yazıp acele göndermesi ve 1.000 atlı ile Tiflis'e varması istenmiştir³⁸¹. Bu konuda Erzurum beylerbeyine yazılan bir hükümde de, Yeniçeri ağasına yazılan hükme işaret edilmekte ve 500 yeniçerinin Tiflis'e gitmek için yola çıkmak üzere olduğu belirtilmektedir. Bu hükümde, aynı gerekçelerle Tiflis

³⁷³ BOA, MD, XLVI, 57.

³⁷⁴ Münecimbaşı, III, 548. Serdarın 26 Temmuz 1581'de 150.000 altın değerindeki ganimetlerle İstanbul'a döndüğü de belirtilmektedir. Bk. Turan, "Sinan Paşa", *LA*, X, 672.

³⁷⁵ Hammer, VII, 93.

³⁷⁶ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 42.

³⁷⁷ BOA, MD, XLIV, 174, 175.

³⁷⁸ BOA, MD, XLIV, 175 (25 Cemaziyelahir 990 / 17 Temmuz 1582).

³⁷⁹ BOA, MD, XLIV, 174 (25 Cemaziyelahir 990 / 17 Temmuz 1582).

³⁸⁰ BOA, MD, XLIV, 103. Ayrıca bk. MD, XLIV, 100, 101.

³⁸¹ BOA, MD, XLIV, 101 (12 Ra 989 / 16 Nisan 581).

İçale muhafazasına gönderilmek üzere eski kuldandan ve sipahiden tedarik edilecek atlarla birlikte toplam 1.000 atlı ve silahlı yazıp göndermesi emredilmiştir³⁸². Tiflis beylerbeyine de bir hüküm yazılarak Tiflis muhafazasına gönderilmek üzere 1.000 atlı için Erzurum Beylerbeyi Rıdvan Paşa ve 500 yeniçeri için Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'ya yazılan hükümlerden bahsedilmiş ve Erzurum beylerbeyi ile temas kurup 1.000 atlı kulu getirterek muhafaza işini görmesi istenmiştir³⁸³.

Tiflis'e yardım ulaştırılması çabalarına Gürcü kral ve beylerinden de katkı sağlamaları istenmiştir. Samegrelo beyine yazılan hükümde, İmereti kralı ile işbirliği halinde Tiflis'teki askere zahire ulaştırılması ve sair hususta yardım etmesi istenmiştir³⁸⁴.

4. Ferhad Paşa'nın Gürcistan'da Osmanlı Hakimiyetini Yerleştirme Çabaları

a. Ferhad Paşa'nın İlk Serdarlığı

i. Revan Kalesi İnşası

İran'la süren barış görüşmeleri çerçevesinde şaha yapılan bir müracaatın reddedilmesi, ayrıca Gürcistan ve Şirvan'ın tehlikede olduğuna dair haberlerin gelmesi üzerine, Sinan Paşa 6 Aralık 1582'de azledildi³⁸⁵. Ve yerine Sadrazam Siyavuş Paşa'nın teklifiyle³⁸⁶, 29 Aralık 1582'de³⁸⁷, Ferhad Paşa serdar tayin edilip doğuya gönderildi³⁸⁸. "Fatih-i mülk-i Gürcistan" olarak tavsif edilen³⁸⁹ Lala Mustafa Paşa zamanından beri seferde olan beylerbeyiler askerleriyle birlikte bu sefer için de görevlendirildiler³⁹⁰.

Ferhad Paşa, 60.000 yeniçeri, 400 çavuş, 300 top, 2.000.000 nakit ve 10.000 amele ile Revan Kalesi'ni tamir için doğuya hareket etti³⁹¹. Ordunun gıda ihtiyacının

³⁸² BOA, MD, XLIV, 102 (12 Ra 989 / 16 Nisan 581).

³⁸³ BOA, MD, XLIV, 103. Tiflis beylerbeyine bir yıl kadar sonra gönderilen bir hükümde (BOA, MD, XLIV, 129), 500 yeniçeri ile kırk topçu gönderildiği, kul mevacibi için Erzurum'dan yirmi beş yük akçenin Ömer Çavuş ile gönderildiği, yine gerekirse yardım için Erzurum, Kars ve Çıldır beylerbeyilerine müekked hükümler gönderildiği hatırlanmakta ve şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ihtiyaçlarının fazlasıyla karşılanacağı ifade edilmektedir.

³⁸⁴ BOA, MD, XLVII, 478 Dadyana 20 Cemaziyelahir 990 (12 Temmuz 1582) tarihli hüküm.

³⁸⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 118 vd.

³⁸⁶ M. İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 383. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 133.

³⁸⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 133; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 344. Rahimizâde (*Gencine*, 2a) ve Âli (*Künhü'l-Ahbâr*, 357a) ise, tayin tarihini 991 olarak yani bir yıl sonra göstermektedirler.

³⁸⁸ Erzurumî, 158b.

³⁸⁹ Rahimizâde, *Gencine*, 16b.

³⁹⁰ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 357b.

³⁹¹ Hammer, VII, 80.

arşılanması için Diyarbakır beylerbeyinden yardım istenmiş ve Ferhad Paşa geldiğinde geçen seneki kadar koyunu orduya ulaştırması emredilmiştir³⁹². Dağıstan akimine, İran'a karşı sefer için Ferhad Paşa'nın baharda gönderileceği bildirilerek 'atar Hanı Mehmed Giray ile beraber Demirkapı'ya gidip Osman Paşa'nın münasip öreceği şekilde hareket etmesi istenmiştir. Bu yazının birer sureti Kabartay Mirza, Murat Mirza, Tokay Mirza, Karaçay Mirza, Dur Mehmet Mirza, Ebubekir Mirza, Tabeseran Hakimi Maksud, Halil, Karabudak, İsmail Cansok, Yahşi Said ve Sultan beyler ile Kaytak hakimine gönderilmiştir³⁹³.

Ağustos başlarında Kars'a gelen serdar 15 Ağustos 1583 Çarşamba günü buradan Revan'a hareket etti³⁹⁴. Revan beylerbeyliği vezaretle Cigalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya verildi³⁹⁵. Ferhad Paşa Ravan Kalesi'ni tamir etti. Tokmak Han'ın sarayı ortaya alınıp çevresi surla çevrildi. İçinde sekiz kule ve bir cami de bulunan iç kalesi de yapıldı. Taş kale kırk beş günde tamamlandı ve kırk üç kulesi ile gayet sağlam oldu. Kaleye dizdaryla 500 hisareri ve 200 topçu tayin edildi. Yıllık toplam 900.000 akçe beylerbeyine, 120.000 akçe mal defterdarına, 73.890 akçe beylerin arpılığına tahsis olunduktan sonra 189 ulufeli müteferrikaları, 1.004 sağ ve 1.001 sol gönüllü, 505 tüfenkendaz süvari, 401 kişilik Çerakise bölüğü vs. toplam 5.601 nefer tayin edildi ve yıllık ücretleri 250 yük ve 35.072 akçe olarak tespit edildi³⁹⁶. Ferhad Paşa, Revan beylerbeyliği teşkilatı ile meşgul iken Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'yı 1.500 askerle birlikte Tiflis'e 40.000 altın ve zahireyi ulaştırmakla görevlendirdi. Rıdvan Paşa'yı da 6.000 savaşı ile Minuçehr'in merkezi olan Altun Kale'ye gönderen serdar kışlamak üzere Erzurum'a hareket etti³⁹⁷.

Ferhat Paşa, dönüşte Revan'dan Kars'a, buradan da Ardahan'a geldi³⁹⁸. Ardahan'da Tiflis'e hazine ve zahire götürmesi için gönderilmiş olan Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'nın dönmesini bekledi³⁹⁹. Şeref Han Bitlis'in de aralarında bulunduğu kabile Tomanis Boğazı'nda Gürcü-İran müttefik birlikleri tarafından pusuya düşürüldü, fakat kısa sürede toparlanarak derbendi geçmeyi başardı⁴⁰⁰. Yakınlarda gizlendiği

³⁹² BOA, MD, XLIV, 276 (15 Muharrem 991 / 8 Şubat 1583).

³⁹³ BOA, MD, IL, 421 (17 Cemaziyelahir 991 / 8 Temmuz 1583).

³⁹⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 345; İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 383.

³⁹⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 358a; Rahimizâde, *Gencine*, 11a-b. Beylerbeyiliğin Hızır Paşa'ya verildiği ve Yusuf Sinan Paşa'nın ise Diyarbakır beylerbeyliği ve vezaret unvanıyla muhafazaya memur edildiği de belirtilmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 137.

³⁹⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 357b-358b.

³⁹⁷ Hammer, VII, 82.

³⁹⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a; Münecceimbaşı, III, 550; Danişmend, III, 69; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 138; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 347.

³⁹⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 361a.

⁴⁰⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 138; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 347.

anlaşılan bir İran ordusu üzerine gönderilen Şeref Han'ın İranlı komutan Ali Kulu Han'ı esir aldığı belirtilmektedir⁴⁰¹. Hasan Paşa geldikten sonra Erzurum'a dönen serdar, askerın kışlaya çekilmesini istedi⁴⁰².

Ferhad Paşa tarafından Gürcistan seferinde ve Revan Kalesi binasında hizmet ettiği bildirilen Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'ya iki hil'at ve bir kabza kılıç ihvan olunmuştur⁴⁰³. Ferhad Paşa, mektup yazarak Bitlis Hakimi Şeref Han'ın Revan seferine katılarak savaşlarda ve Tiflis'e hazine ulaştırılmasında çok hizmet ettiğini bildirmiş ve daha önce Bitlis'e bağlı iken ayrılıp 280.000 akçe ile oğlu Ahmed'e verilen Muş sancağının tekrar Bitlis'e bağlanıp kendisine iadesini istemiştir. Ayrıca daha önce Adilcevaz'a tabi olan Ahlat nahiyesi ile Van'daki bazı köylerin de Bitlis'e bağlanarak erbab-ı timarının Nahçıvan muhafazasına tayin olunması ve fethedilince beylerbeyi tayinine kadar Şeref Han'ın oğlu Ahmed'e sancak olarak verilmesini isteyen serdara olumlu cevap verilmiştir⁴⁰⁴. Konuyla ilgili olarak Şeref Han'a oğlu Ahmed'in tasarrufunda olan Muş sancağının eyaletine ilhak olunduğu bildirilmiştir⁴⁰⁵. Şeref Han'ın, geçen yıl da Tiflis'e zahire götürmede çok yararlılığı görülmüştü⁴⁰⁶. Bu seferde başkaları da hizmetlerinin karşılığı olarak ödüllendirilmişlerdir⁴⁰⁷.

Ferhad Paşa, kışı Erzurum'da geçirdikten sonra 1584 baharı başında yeniden sefere çıktı. Serdar, bu kez Tomanis, Lori ve Gori kaleleri ile diğer önemli Gürcü kalelerinin istihkamı için görevlendirilmişti⁴⁰⁸. Asıl hedefler arasında Nahçıvan ve Revan da vardı. Bu sırada Şirvan ve Tiflis, Osmanlıların elinde idi, bolluk bir yer olduğundan Gürcistan'a yürümeye karar verdiler⁴⁰⁹. Serdarın 1584 baharında topladığı bir harp meclisinde İran'dan da yardım alarak Osmanlılara karşı devamlı bir mücadele yürüten ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan hakimiyetini ciddi biçimde tehdit eden Simon üzerine hareket kararı alındı. Simon, başta Tiflis olmak üzere Osmanlı garnizonlarının bulunduğu şehirlere erzak ve mühimmat ulaştırılmasını engellemeye

⁴⁰¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 138. Müellif, BOA, MD, LII, 17'den bu birliğin Revan Kalesi inşası sırasında gönderildiğini istidlal etmektedir.

⁴⁰² Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a; Münecimbaşı, III, 550; Danişmend, III, 69; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 138; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 347.

⁴⁰³ BOA, MD, LII, 369: Ferhad Paşa'ya 13 Zilkade 991 (28 Kasım 1583) tarihli hüküm.

⁴⁰⁴ BOA, MD, LIII, 19: Ferhad Paşa'ya 2 Cemaziyelevvel 992 (12 Mayıs 1584) tarihli hüküm. Ayrıca bk. MD, LIII, 5.

⁴⁰⁵ BOA, MD, LIII, 1: Şeref Han'a 1 Cemaziyelevvel 992 (11 Mayıs 1584) tarihli hüküm.

⁴⁰⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, 351.

⁴⁰⁷ Batum Beylerbeyi-Mustafa Paşa'ya yazılan Evail-i Zilhicce 991 (16-25 Aralık 1583) tarihli bir fermanında, Revan Kalesi'nin inşasında 700 yük taş getiren Abdülhamid'e 5.000 akçe terakki verilmesi istenmektedir. Bk. HbKM, I, 14594. Revan Kalesi'ne getirilen su yolunda hizmet eden Ahmed adlı birine tumar tevcihi için bk. BOA, *Ruznamçe*, 77, s. 238.

⁴⁰⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 359a; Hammer, VII, 83; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EP*, V, 493.

⁴⁰⁹ Subhî, 5b.

levam ediyordu. Rahimizâde, yolları kesen Simon'un bertaraf edilmesinin gerektiğini, çünkü özellikle Şirvan ve Revan yolu üzerinde önemli bir engel oluşturduğunu belirtmektedir. Bu sebeple önce Kartli'deki tehlikeli yerlere büyük kaleler yapılması ve İran'a karşı bir savaşa girişilmesi konusunun görüşüldüğü istişarede, serdarın da görüşü doğrultusunda Simon'un üstüne gitmeye karar verildiğini nakletmektedir⁴¹⁰. Bir rivayete göre serdarın bu seneki sefere Nahçıvan'dan başlamak istediği, fakat padişahın önce Gürcistan'ın tahkimi ve özellikle Gori, Lori ve Tomanis kalelerinin onarımını emretmesi sebebiyle bunu tehir etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir⁴¹¹. B. Kütükoğlu, Nahçıvan üzerine gitmekten vazgeçilerek Gürcistan'a yürüme kararında padişahın Azerbaycan'a gelmesinin rol oynamış olabileceğini düşünmektedir⁴¹². Bazı beylerden sefere katılmaları istenirken bazılarından ise, muhafazada kalmaları istendi. Mesela Gazze beyinden sancağının muhafazasında kalıp şark seferine katılmasının istenmediği hatırlatılarak yine muhafazada kalması istenmiştir⁴¹³.

ii. Lori ve Tomanis Kalelerinin Tamiri

Serdar Kars'tan ayrıldıktan yedi gün sonra Lori Kalesi'ne vardı⁴¹⁴. Bu kale, Borçalı Terekemelerinin merkeziydi⁴¹⁵. İki yanı uçurum ve çok sarp bir tepede bulunan Lori Kalesi'nin imarı tamamlandı. Lori'ye muhafız olarak 500 sağ ve 500 sol ulufeci, 203 hisar eri, 203 rüesa ve azab, yirmi üç cebeci, kırk üç topçu yazılıp kaleye toplam 1.472 kişi bırakıldı. Bunlar için yıllık 64 yük 57.552 akçe gönderilmesi kararlaştırıldı. Sonradan Erzurum kullarından 471, Keçivan Kalesi süvarisinden 104, Kars kalesindeki kul kardeşlerinden 412 ve Mağazberd kullarından 360 nefer Lori Kalesi'ne ihraç olundu. 1.897 nefer olup yıllık haraçları seksen bir yük ve 30.303 akçe olarak hesaplandı⁴¹⁶. Hasan Paşa, Lori yakınında bir grup düşmanın saldırısına uğradıysa da onları yenip şehre 2.000 muhafız ve yirmi iki top bıraktı⁴¹⁷. Eyalet merkezi yapılan Lori, pašalıkla Mora Sancakbeyi Potur Ali Bey'e verildi⁴¹⁸.

⁴¹⁰ Rahimizâde, *Gencine*, 13b.

⁴¹¹ Danişmend, III, 76.

⁴¹² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 139.

⁴¹³ BOA, MD, LII, 993: Gazze beyine 19 Rebiyülahir 992 (30 Nisan 1584) tarihli hüküm.

⁴¹⁴ Subhî, 7b; Rahimizâde, *Gencine*, 13a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 351.

⁴¹⁵ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 352 vd.

⁴¹⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 360b-361a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141.; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 351.

⁴¹⁷ Hammer, VII, 83.

⁴¹⁸ Subhî, 7b; Rahimizâde, *Gencine*, 15a; Müneccimbaşı, III, 555; Danişmend, III, 76.

Lori'den sonra Tiflis ve Şirvan yolu üzerinde tehlikeli bir geçit olan Tomanis Ierbendine varıldı ve bir kale inşasına başlandı⁴¹⁹. İki sene önce Sinan Paşa bölgeye geldiğinde Tomanis Kalesi'nin binasına devamlı yağmur yağdığından imkan bulamamıştı⁴²⁰. Tomanis'teki eski kalenin uzaklığı sebebiyle boğazın emniyetini temin edemeyeceği düşüncesiyle yeni kale derbend hizasında iki tarafı vadiye dönük ve kurulacak toprakların bütün boğazı menziline alacağı sarp bir tepe üzerinde yapıldı⁴²¹. Eski kalenin, Şah Tahmasb ve Simon tarafından tahrip edildiği için olduğu gibi bırakıldığı belirtilmektedir⁴²². Safed Sancakbeyi Hasan Bey, kalenin inşası sırasında buraya gelerek serdara katıldı⁴²³.

Tomanis Kalesi kırk günde tamamlandı⁴²⁴ ve beylerbeyliği Semender Paşa'ya verildi⁴²⁵. Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşazade Hasan Paşa Tomanis muhafazası için görevlendirilip yeterince hazine, zahire ve asker bırakılarak Erzurum'a hareket edildi⁴²⁶. Rahimizâde, Hasan Paşa'nın Lori muhafazasına bırakıldığını söylemekle⁴²⁷ birlikte B. Kütükoğlu'nun da belirttiği⁴²⁸ gibi Batum beylerbeyine gönderilen hükümden⁴²⁹ Tomanis boğazındaki kalenin muhafazasına tayin edildiği anlaşılmaktadır. Kaleye, Lori'ye bırakıldığı kadar asker ve silah kondu. Giderler için de aynı miktarda para tahsis edildi. Lori ve Tomanis'e toplam 10.548 kişi tayin edildi, yeniden yazılanlar ise 8.651 kişi oldu⁴³⁰.

Tomanis Kalesi'nin inşası sürerken Anadolu Beylerbeyi Rıdvan Paşa 20.000 kişiyle Tiflis'e yardıma gönderildi. Paşa, Simon'un saldırısına uğradı, fakat onu mağlup etmeyi başardı⁴³¹. Rıdvan Paşa'nın Tiflis'e hazine ve zahire götürürken yanında 40.000 asker bulunduğu da belirtilmektedir⁴³². Tiflis'ten dönerken, üç mil yol

⁴¹⁹ Subhî, 8a. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 353.

⁴²⁰ Subhî, 9b.

⁴²¹ Subhî, 8b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 354.

⁴²² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 354.

⁴²³ Subhî, 11a-b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 140.

⁴²⁴ Subhî, 8; Münecimbaşı, III, 555; Danişmend, III, 76; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141.

⁴²⁵ Rahimizâde, *Gencine*, 15a; Danişmend, III, 76; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 354. Tomanis beylerbeyi Semender Paşa'nın talebi üzerine, firar eden Gönüllüler ağası Hasan'ın yerine, aynı şekilde seksen akçe ile İbrahim tayin edilmiştir. BOA, KK, Ruus Defteri, 246, s. 134.

⁴²⁶ Rahimizâde, *Gencine*, 15a; Hammer, VII, 83; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141.

⁴²⁷ Rahimizâde, *Gencine*, 13a.

⁴²⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 141.

⁴²⁹ BOA, MD, LIX, 329.

⁴³⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 361a. Lori ve Tomanis'teki kalelerin, Simon ve Kaheti kralının hareket alanını daraltma düşüncesiyle yapıldığı belirtilmektedir. Bk. Rahimizâde, *Gencine*, 14a-15a.

⁴³¹ Hammer, VII, 83. Ayrıca bk. Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *ET*, V, 493.

⁴³² Subhî, 14b; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 355.

lıktan sonra, yolda pusu kurmuş olan Simon ve İranlı askerlerin baskını, Tomanis'den gelen kuvvetlerin yardımıyla püskürtüldü⁴³³. Serdar, sabahtan ikindiye kadar süren savaşta Simon ve müttefiki İmam Kuli Han'ın hezimete uğratıldığını kabul'a bildirdi ve bu durum sevinçle karşılandı. Budin beylerbeyine yazılan bir ikümde toplar atılıp şenlikler yapılması istendi⁴³⁴.

Gelibolulu Âli, bu sefer sırasında Gori Kalesi'nin de yirmi günde tamir edildiğini belirtmektedir. Ayrıca buraya giderken Hasan Paşa'nın tavassutuyla itaatlip Müslüman olan Kazak Han'ın Nazar Paşa adını aldığını ve kendisine beylerbeyilik verildiğini kaydetmektedir. Âli'ye göre buranın muhafazasına Haydar Paşa tayin edildi. Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa, Sivas Beylerbeyi Mehmed Paşa, Araman Beylerbeyi diğer Mehmed Paşa bir gurup askerle Gori'den üç menzil içeride Gürcistan içlerine akın yaptılar. Akınlarda, pekçok kimse öldürüldü, ayrıca Hasan Paşa 5.000'den fazla haneyi sürüp getirdi. Kale binası tamamlandıktan sonra Tiflis'e geçildi. Burada kalınan üç gün zarfında Kaheti Kralı Aleksandr haracını getirdi. Tiflis Kalesi'nin de gerekli yerleri tamir edildi. Beylerbeyi Ömer Paşa yerinde bırakılıp Erzurum'a hareket edildi⁴³⁵.

Simon, Gürcistan'ın Tiflis'ten sonra ikinci büyük şehri sayılan ve Osmanlılar tarafından bir sancak merkezi yapılan Gori şehrini merkez yapmıştı. Tiflis'in güneybatısında bulunan ve iki dağ arasında yer alan burası askerî açıdan son derece önemli bir yerdi. Bu sefer sırasında Gori Kalesi'nin inşa edildiğine dair rivayetler bulunduğuna işaret eden İ. H. Danişmend, bu durumun Gori'yi alıp muhafız koyan serdarın bazı yerlerini tamir etmesinden kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir⁴³⁶.

Serdar, Tomanis'ten Ahilkelek-Ahıska-Ardahan yoluyla Erzurum'a geldi⁴³⁷. Lori Kalesi'nin tamirinden sonra Tebriz'e geçildiği ve Revan Kalesi'nin tamir edilerek Erzurum'a dönüldüğü de rivayet edilmektedir⁴³⁸. Üç yıldır seferde olan Ferhad Paşa, yeniden sefere çıkmak üzere burada kışladı⁴³⁹. Serhad ve sancakbeyleriyle istişare yapılarak şahın durumuna göre hareket edilmesi kararlaştırıldı. Buna göre şah kış içinde Kazvin'e dönmezse Tebriz'e varıp bir kale yapılacak, dönerse İran yerine Gürcistan'a yürünecekti. Bu husus İstanbul'a yazılıp olumlu cevap alındı. Şah ise

⁴³³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 142; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 355.

⁴³⁴ BOA, MD, LIII, 499 (26 Ramazan 992 / 1 Ekim 1584).

⁴³⁵ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 361a-b.

⁴³⁶ Danişmend, III, 76 vd.

⁴³⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 355.

⁴³⁸ Münecimbaşı, III, 555.

⁴³⁹ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 361b.

Kazvin'e dönüp kışı orada geçirdi⁴⁴⁰. Lori ve Tomanis'te kaleler inşa edildiğini bildiren serdardan Erzurum'da kışlayıp gelişmeleri bildirmesi istendi⁴⁴¹.

Serdar Ferhad Paşa'nın seferinin başarılı geçtiği belirtilmektedir⁴⁴². Bu sefere çeşitli yerlerden katılanlar hizmetleri karşılığında ödüllendirilmişlerdir. Ferhad Paşa İstanbul'a gönderdiği mektupta Şam yeniçerilerinin para ve silahlarıyla şark seferinde hizmet ettiklerini, Revan Kalesi'nin binasında olduğu gibi Tiflis'e zahire ulaştırılmasında da pek çok hizmetlerinin olduğunu bildirip zuema, erbab-ı tımar ve bölük halkına hizmetlerine mukabil terakki verilmesini istemiş, bunun üzerine kendisine hak edenlere verilmek üzere 300 akçe tahsis edildiği bildirilmiştir⁴⁴³. Sabık Faş Sancakbeyi Cafer'in Batum'da zeameti olan Osman'ın Lori ve Tomanis kalelerinde pek çok hizmetinin olduğunu bildirmesi üzerine Batum beylerbeyinden kendisine 2.000 akçe terakki verilmesi istenmiştir⁴⁴⁴.

Ferhad Paşa Gürcistan'dan çağrılarak sadrazamlığa ilaveten Tebriz seraskerliği unvanı da eklenen Özdemiroğlu Osman Paşa, serdar tayin edildi⁴⁴⁵. Sadrazam tarafından Erzurum hazinesi defterdarlığına getirilen ve Erzurum Kalesi'nin harap yerlerinin tamiriyle görevlendirilen Âlî, Erzurum'a vardığında serdarın azlinden habersiz olduğunu, bu sırada Gürcistan serhaddi muhafazası için Zülkadriye beylerbeyinin geldiğini, ayrıca Tiflis Beylerbeyi Ömer Paşa'nın mansıbına nail olmak için müracaat ettiğini belirtmektedir⁴⁴⁶. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığı sırasındaki olaylar daha çok Kaheti ve Şirvan ile ilgili olduğundan bu konu Kaheti Krallığı ile ilişkiler bölümünde ele alınacaktır.

iii. Davut Han'ın İtaati

Kartli'nin eski kralı Davut Han'ın Ferhad Paşa'nın 1584'deki seferi sırasında itaat ettiği belirtilmektedir⁴⁴⁷. Kars beylerbeyinin Davut Han'ın itaat etmek istediğini bildirmesi üzerine Ferhad Paşa'ya bu haberin doğruluğu sorulmuştur⁴⁴⁸.

⁴⁴⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 139.

⁴⁴¹ Serdara yazılan 26 Ramazan 992 (1 Ekim 1584) tarihli hükümde (BOA, MD, LIII, 530), Lori ve Tomanis kalelerinin yeniden inşası haberini getiren Ahmed'in, yorgun ve harçlıksız olduğunu belirtip askerin savaştan güçte olmadığını ve bir iki sene istirahat etmeleri gerektiğini bildirdiği ifade edildikten sonra İran'la henüz bir anlaşma yapılmış olmadığından kış mevsiminde ülkeye zarar verebilecekleri için sınırda kışlamak gerektiği bildirilmiştir.

⁴⁴² İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 383.

⁴⁴³ BOA, MD, LIII, 11: Ferhad Paşa'ya 1 Cemaziyelevvel 992 (11 Mayıs 1584) tarihli hüküm.

⁴⁴⁴ BOA, *Cevdet-Askeri*, 40451 (Evahir-i Şevval 992 / 25 Ekim-3 Kasım 1584).

⁴⁴⁵ Hammer, VII, 81.

⁴⁴⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 362a.

⁴⁴⁷ Hammer, VII, 83; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 142.

⁴⁴⁸ BOA, MD, LII, 388 (15 Zilkade 991 / 30 Kasım 1583).

Davut Han, itaatini bildirmek için İskender Ağa adlı elçisini Ferhad Paşa'ya göndermiştir. Elçi yolda Simon'un eline geçmiş, fakat kurtulmayı başararak serdarla görüşmüş ve mesajı iletmiştir. Bunun üzerine serdar, Anadolu Beylerbeyi Rıdvan Paşa'yı Kaheti Kralı Aleksandr'ın yanında bulunan Davut Han'ı getirmekle görevlendirmiş, onun gönderdiği Bali Çavuş da kendisini davet etmiştir⁴⁴⁹. Rıdvan Paşa ile 1584 yılında Tiflis'e hazine ve zahire götürdüğünde burada görüşen Davud Han, daha sonra Tomanis'de Ferhat Paşa tarafından törenle karşılanmıştır⁴⁵⁰.

Serdarın yanına, oğlu ve ileri gelen beş adamıyla gelen Davut Han, Gürcistan'ın feth ve teshirinin kendisi ile mümkün olabileceğini belirtip İstanbul'a gönderilmesini istedi ve bunun üzerine payitahta gönderildi⁴⁵¹. Başındaki tac çıkarılan Davut Han'a kavuk giydirildi. Ayrıca oğluna ve adamlarına ihşanlarda bulunuldu⁴⁵². İstanbul'a geldiğinde büyük bir ziyafet tertiplendiğini, oğlu ve adamlarına hilat-ı fahira verildiğini kaydeden Selanikî, Davut Han'a Maraş beylerbeyiliğinin ihşan olduğunu, ayrıca Simon'dan alınacak yerlerin kendisine ocaklık olarak verileceği vadedilerek bu hususta serdara Evail-i Zilkade 992'de (4-13 Kasım 1584), hükm-i şerif gönderildiğini kaydetmektedir⁴⁵³. Kaheti Kralı Aleksandr'a yazılan bir hükümde ihlası ve sadakatine mukabil Davut Han'a, yurtluk ve ocaklık olarak ülkesinin yanı sıra beylerbeyilik olarak Zülkadriye'nin de verildiği belirtilmektedir⁴⁵⁴.

Davut Han, İstanbul'da Kaheti Kralı Aleksandr Han'ın Osmanlıya sadakatle hizmet ettiğini bildirmiştir. Aleksandr Han'a yazılan bir hükümde, Davut Han'ın bu tezkiyesi ile Kaheti'nin kendisine tevcih olduğu belirtilmektedir⁴⁵⁵. Davut Han'ın ertesi yıl baharda Gürcistan'a gönderildiği ifade edilmektedir⁴⁵⁶. Erzurum beylerbeyine ve Kars'a tabi sancakbeylerine yazılan 12 Cemaziyelevvel 993 (12 Mayıs 1585) tarihli hükümlerde, Davut Han'a geldiğinde istediği kadar asker verilmesi emredilmiştir⁴⁵⁷.

Davut Han, Ferhad Paşa'nın bu seferi sırasında itaat etmişse de onun itaatinin birkaç yıllık bir geçmişi vardır. Önceki yıllara ait bazı kayıtlarda Davut Han'ın İran'dan ayrılıp Kaheti kralının yanına gittiği ve Osmanlılara itaat etmek istediğinin

⁴⁴⁹ Subhî, 18b-19a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 142.

⁴⁵⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 355.

⁴⁵¹ Selanikî, I, 151.

⁴⁵² Subhî, 31a-b.

⁴⁵³ Selanikî, I, 152.

⁴⁵⁴ BOA, MD, LIX, 285: Aleksandr Han'a 26 Receb 993 (24 Temmuz 1585) tarihli hüküm.

⁴⁵⁵ BOA, MD, LIX, 285.

⁴⁵⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 143.

⁴⁵⁷ BOA, MD, LIX, 326, 327.

İstanbul'a bildirildiği belirtilmektedir⁴⁵⁸. Tiflis beylerbeyi, 1581 yılında itaat arzusuyla Davut Han'ın kendisine gönderdiği kağıtları aynen İstanbul'a göndermiştir⁴⁵⁹. Yine aynı yıl Kaheti kralının yanında bulunan Davut Han ile Simon arasında bir savaş olursa kendisine yardım edilmesi için Çıldır beylerbeyine hüküm gönderilmiştir⁴⁶⁰. Ertesi yıl Tiflis beylerbeyine yazılan bir hükümde, Davut Han'a ulaştırılmak üzere kendisine bir hil'at gönderildiğinin İstanbul'a bildirildiğinden söz edilmekte, ayrıca rica ettiği sancak veya zeametın makbul olduğu belirtilmektedir⁴⁶¹. Bundan kısa bir süre sonra İmereti kralına yazılan ve birer sureti Samegrelo ve Guria beylerine gönderilen bir hükümde, itaat arzusu Tiflis beylerbeyi tarafından bildirilen Davut Han'a Lori'nin eyalet, babası Luarsab'ın tasarruf ettiği yerlerin ise ocaklık olarak verilmesinin kararlaştırıldığından söz edilmektedir⁴⁶².

Davut Han'ın kendisine yazılan 1582 yılına ait bir hükümde de, itaat etmiş olduğu açıkça zikredilmektedir. Bu hükümde, İstanbul'a mektup gönderip itaat üzere olduğu, İran'dan ayrıldıktan sonra Osmanlı ülkesine gelmediğinden dolayı özür dilediği, Kaheti Kralı Aleksandr ile İstanbul'a gelmek istedikleri, Gürcistan beyleri ve beyzadelerinin tamamının itaat üzere olduğu bildirilip kendisi gibi sancak ve riayete müstehik olanlar hakkında inayet rica ettiği belirtilmiştir. Ayrıca daha önce Tiflis Beylerbeyi Yusuf'un, onun itaatini bildirdiği ifade edildikten sonra babası Luarsab'ın hakim olduğu ülkesinin yurtluk ve ocaklık olarak kendisine verileceği, ayrıca Lori ve Penek vilayetlerinin de bunlara ilhak olunacağı bildirilmiştir. Bunlardan sonra kendisinden Simon ile mücadelede gereği gibi davranması istenmiş, birlikte hareket ve yardımlaşma için Tiflis Beylerbeyi Yusuf, Erzurum ve Çıldır beylerbeyileri ile İmereti kralı, Guria ve Samegrelo beylerine mufassal hükümler yazılacakken bazı sebeplerden bu hususun tehir edildiği kaydedilmektedir. Fakat hükmün sonunda mezkür beylerbeyilerle birlikte Simon'un vilayetini fethetmeleri istenmiştir⁴⁶³.

⁴⁵⁸ BOA, MD, XLIV, 100, 130, 131, XLVI, 468, 469.

⁴⁵⁹ BOA, MD, XLVI, 468: Tiflis beylerbeyine 24 Şevval 989 (21 Kasım 1581) tarihli hüküm. Erzurum beylerbeyine yazılan aynı tarihli başka bir hükümde de, aynı husus yer almaktadır. Bk. MD, XLVI, 469.

⁴⁶⁰ BOA, MD, XLIV, 100: Çıldır beylerbeyine 12 Rebiyülevvel 989 (3 Mayıs 1582) tarihli hüküm. Hükmün bir sureti Kars beylerbeyine yazılmıştır.

⁴⁶¹ BOA, MD, XLVII, 217: Tiflis beylerbeyine 1 Rebiyülahir 990 (25 Nisan 1582) tarihli hüküm.

⁴⁶² BOA, MD, XLIV, 131 (9 Rebiyülahir 990 / 3 Mayıs 1582). Hükümde ayrıca Simon'la aralarında savaş olursa yardım etmeleri için İmereti ve Kaheti kralları, Samegrelo ve Guria beyleri, Erzurum, Kars, Çıldır ve Tiflis beylerbeyilerine emirler yazılacakken bazı sebeplerle yarım kaldığı kaydedilmektedir.

⁴⁶³ BOA, MD, XLIV, 130: Davut Han'a 9 Rebiyülahir 990 (3 Mayıs 1582) tarihli hüküm.

Anlaşıldığı üzere Davut Han, yeniden ülkesini elde etmek için Osmanlılara itaat etmeye karar vermiştir. Bu konuda kendisine Kaheti Kralı Aleksandr yardımcı olmuştur. Çünkü Simon, üvey kardeşlerinden Nestan Darecan ile evli olduğu için anedan içindeki rakiplerinin müttefiki idi. Bu sebeple Davut Han'ın Kartli hakimi olması kendisini rahatlatıyordu.

b. Ferhad Paşa'nın İkinci Serdarlığı

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kısa süren serdarlığından sonra Ferhad Paşa, Ocak 1586'da ikinci kez şark serdarlığına getirildi⁴⁶⁴. Hedef, Simon'u tesirsiz hale getirmektir⁴⁶⁵. Çünkü Simon, İran'dan aldığı destekle Kartli'nin Tiflis'ten sonra en önemli şehri olan Gori'yi ele geçirip Gürcistan hakimiyetinde Osmanlılar için bir engel teşkil etmeye başlamıştı. Bu sebeple Ferhad Paşa'nın bu seferi, doğrudan İran'a karşı değil, onların himaye ettiği Simon'a karşı idi⁴⁶⁶. Hammer, Ferhad Paşa'nın Gürcistan'a gitmesinin Minuçehr Mustafa Paşa'nın irtidatından dolayı aciliyet kesbettiğini belirtmektedir⁴⁶⁷. Ayrıca şahun kış mevsiminde Azerbaycan'a gelmesi sebebiyle, seferin yönünün Nahçıvan'dan Gürcistan'a çevirildiği belirtilmektedir⁴⁶⁸. Hammer, Ferhad Paşa'nın Gürcistan'a düzenlediği son seferlerde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Dağıstan'a ve Tataristan çöllerine nüfuz ettiğini, Lala Mustafa Paşa Gürcistan'dan geri çağırıldığı zaman Dağıstan'daki ordunun komutanlığına getirilen Kırım Hanı Mehmed Giray'ın, kardeşi Adil Giray'ın esaretinden sonra Kafkasya'da yeni bir savaşa katılmaktan kaçındığını, Kabala Sancakbeyi Zal Mahmud'un İranlılar tarafından öldürülmesi ve Osman Paşa'nın durumu bildirmesi üzerine Ferhad Paşa'nın Gürcistan serdarlığına getirildiğini belirtmektedir⁴⁶⁹.

Ferhad Paşa, 8 Nisan 1586 günü Üsküdar'a geçerek doğuya hareket etti⁴⁷⁰. Anadolu içlerinden yol alarak Temmuz sonlarında Erzurum'a gelen serdar, askerlerin toplanması için burada bir süre bekledi ve hareket yönünü tayin için bir istişare

⁴⁶⁴ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 357; İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 383. Münecimbaşı (III, 560) ve Ahmed b. Zeyni Dehlan (*Fütuhât*, s. 183) 994 (1586) ilkbaharında serdar tayin edildiğini belirtmektedirler. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 167.

⁴⁶⁵ Münecimbaşı, III, 560.

⁴⁶⁶ Danişmend, III, 105. Simon'un, 993 (1585)'te Ahtala Kalesi'ne teveccüh ve Tomanis kalesini muhasara ettiği, fakat başarısız olup çekilmek zorunda kaldığı belirtilmektedir. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189.

⁴⁶⁷ Hammer, VII, 81.

⁴⁶⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 139.

⁴⁶⁹ Hammer, VII, 83.

⁴⁷⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 357; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 167.

toplantısı yaptı⁴⁷¹. Buradan Tebriz'e giden serdar, kaleye bir miktar asker ve zahire bıraktıktan sonra kışlamak üzere Erzurum'a döndü.

Erzurum'da bulunan serdar, sınırda kale yapıp Şirvan hududunu emniyet altına almak ve Gürcülerle İran'ın arasını ayırmak mı; yoksa reayayı sürüp İmereti'ye geçtiği haber alınan Simon ve isyan üzere olan Mînuçehr üzerine gitmek mi gerektiğini İstanbul'dan sordu. Bunun üzerine serdara bir hüküm yazılıp Simon'un İmereti'ye gittiği, Mînuçehr'in isyan halinin devam ettiği ve ülkesinde karışıklıklar olduğu, **fakat** Şirvan'dan gidip gelenlerin emniyeti için yeni tayin olunacak sınır dahilinde bir kale yapılmasına öncelik verilmesi tavsiye edilmiş ve İstanbul'dan bildirilecek hususların o tarafların şartlarına uymayabileceği için serdarın seferle ilgili konularda tam yetkili olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte şimdilik daha önemli olan sulh hususu ve sınır ahvali görüldükten sonra Simon ve Mînuçehr üzerine yürümek gerekirse durumu bildirmesi emredilmiştir⁴⁷².

Serdara yazılan başka bir hükümde, Şirvan'dan Osmanlı ülkesine gelecek tacirler ve ziyaretçilere sığınak olmak üzere sınırda bir kale yapılması gerekli olmakla birlikte İran'ın şehzadesi İstanbul'a gelip sulh görüşmeleri tamamlanıp sınır belirleninceye kadar bu işin tehir edilmesi istenmiştir⁴⁷³. Muhtemelen yapılacak kalenin sulh müzakerelerini olumsuz yönde etkileyeceği veya sulh sonrası İran tarafında kalmasından korkulmuştur.

i. Kazak Han'ın Müslüman Olması

Ferhad Paşa, 30 Temmuz 1587'de Erzurum'dan Gürcistan'a doğru yola çıktı⁴⁷⁴. Kars Kalesi'ne varıldıktan sonra Çıldır Beylerbeyi İskender Paşazade Ahmet Paşa, Kars beylerbeyi, Kürt beyleri ve bir miktar kapı kulları ile irtidat etmiş olan Mînuçehr'den intikam almak ve onu itaate devet için merkez olarak kullandığı Ahıska üzerine gönderildi. Buradan sonra 18 Ağustos Pazartesi günü Tomanis Kalesi yakınında konaklayan serdar, Kazak Han'ı itaate davet etti⁴⁷⁵. Serdar, 24 Ağustos günü yeni Tomanis Kalesi yanına kondu⁴⁷⁶. 28 Ağustos günü otağında bir istişare toplantısı yaptı⁴⁷⁷. Bu istişarede geçen sene Tiflis'e gönderilen hazineye saldıran Simon'un

⁴⁷¹ Rahimizâde, *Gencine*, 16b-17a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 188.

⁴⁷² BOA, MD, LXII, 172: Ferhad Paşa'ya 16 Cemaziyelevvel 995 (24 Nisan 1587) tarihli hüküm.

⁴⁷³ BOA, MD, LXII, 176: Ferhad Paşa'ya 16 Cemaziyelevvel 995 (24 Nisan 1587) tarihli hüküm.

⁴⁷⁴ Rahimizâde, *Gencine*, 21a; Müneccimbaşı, III, 560; Danişmend, III, 104; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 188; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 360.

⁴⁷⁵ Rahimizâde, *Gencine*, 21b-22a. Ayrıca bk. Danişmend, III, 104; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 188.

⁴⁷⁶ Danişmend, III, 104; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 360.

⁴⁷⁷ Rahimizâde, *Gencine*, 25b; Danişmend, III, 105.

bertaraf edilmesi kararlaştırıldı⁴⁷⁸. Ayrıca Simon'un merkez olarak kullandığı Gori'de de bir kale inşasının düşünüldüğü belirtilmektedir⁴⁷⁹.

Ferhat Paşa'nın bu seferi sırasında Kazak Han itaat etti. Onun itaati önemliydi. Zira, bazen İran'a, bazen Kaheti Kralı Aleksandr Han'a ve bazen de Simon'a tabi olup Osmanlı garnizonlarına saldırılar düzenliyordu. 27 Ağustos Cuma günü serdarın yanına gelerek itaatini bildirdi⁴⁸⁰. Serdar Tomanis yakınında bulunduğu, Diyarbakır ve Şam beylerbeyilerini Nazar Han'ı Sünniliği kabule davet etmeye ve kabul etmezse tedibe memur etti. Borçalı Kazaklarının reisi olan Nazar Han, durumdan haberdar olunca Sokulluzade Hasan Paşa'nın tavassutuyla afv ve aman diledi⁴⁸¹. Kazak Han, ihtida ederek Nazar Paşa adını aldı⁴⁸². Daha önce de itaat ettiği belirtilen Terekeme beyi affedilip murassa kılıç, murassa kemer ve hil'atle taltif edildi. Kendi ülkesine beylerbeyi tayin edilip Gürcistan seferinde Osmanlı ordusuna rehberlik yaptı. Kazak Han, ayrıca Akçakale'nin tamirini de taahhüt etti⁴⁸³. Bu itaat Osmanlıların bölgede kurmaya çalıştıkları hakimiyet açısından önemliydi. Zira Kazaklar, XVI. Asırda Karabağ'daki önemli topluluklardan biri idiler⁴⁸⁴. Ayrıca itaat eden Borçalı Kazaklarının İslâmı kabul ettikleri belirtilmektedir⁴⁸⁵.

ii. Gori Kalesi'nin Tahkimi

Ferhat Paşa, bu sefer sırasında Gori Kalesi'ni de tamir etti⁴⁸⁶. Osmanlı ordusu, 29 Ağustos günü Akçakale'den kalktı ve 3 Eylül'de Tiflis'ten geçerek Gori'ye ulaştı⁴⁸⁷. Burası, Simon'un merkezi idi⁴⁸⁸. Rahimizâde, Gori'ye gelirken Simon'a bağlı birçok kimsenin yanı sıra onlara ait malların ele geçirildiğini, 11 Eylül günü Gori Kalesi'ne ulaştığını ve 13 Eylül günü inşaatına başlanan kalenin tamamlanmasından sonra şenlikler yapıldığını belirtmektedir⁴⁸⁹. Ferhat Paşa, İstanbul'a gönderdiği

⁴⁷⁸ Rahimizâde, *Gencine*, 26a. Ayrıca bk. Danişmend, III, 105.

⁴⁷⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189.

⁴⁸⁰ Rahimizâde, *Gencine*, 18b, 20b, 22b. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 360.

⁴⁸¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189.

⁴⁸² Danişmend, III, 77.

⁴⁸³ Rahimizâde, *Gencine*, 23a-b. Ayrıca bk. Danişmend, III, 104 vd.

⁴⁸⁴ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 200.

⁴⁸⁵ "III. Murad", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, 160.

⁴⁸⁶ Erzurumî, 159a; Selanikî, I, 187; *Parizis Kronika*, s. 57; Müneccimbaşı, III, 561; Vahuşti, 723; Danişmend, III, 77.

⁴⁸⁷ Rahimizâde, *Gencine*, 26b.

⁴⁸⁸ Selanikî, I, 187; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 369 vd.

⁴⁸⁹ Rahimizâde, *Gencine*, 27b.

mektuplarda inşa edilen Gori Kalesi'nin o zamana kadar Gürcistan'da yapılanların en iyisi olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁰. Bir şiirde kalenin tamiri şöyle anlatılmaktadır:

Fatih-i şark Hüsrev Gazi / Padişah-ı cihan han-ı Murad

Edicek Gürcü fethine emri / Oldu seraskeri onun Ferhad

Cünd-i İslâmın himmeti (?) olucak / Mülk-i Simon'u ettiler berbad

Kale-i Gori'yi edip tamir / Sa'y-i asker ve himmet-i evlad

Yaptı bu babı bi hüsn-i siret / Eyledi namını hüsn abad

Edip serdar Gürcü fethine Ferhad Paşa'yı / İrüp mülkünü tarac eyledi ol tali
dunun

Bu fethin fatihül'-ebvab ilham etti tarihin / Yapıldı kale-i Gori yıkıldı kalb-i
Simon⁴⁹¹.

Kale tamamlandıktan sonra padişahın arzusuna uygun olarak büyük bir kilise camiye çevrilerek içine minber, mihrab ve mahfel kondu. Bu mabedde, 1 Ekim Cuma günü halife adına hutbe okunarak Cuma namazı kılındı ve ayrıca hafızlar tarafından Kur'an okundu⁴⁹².

Gori'ye gelinirken 4 Eylül Ramazan Bayramı günü, Mahmud Han (Varaza Şalikaşvili'nin oğlu Kokola), eski Lori Beylerbeyi Potur Ali Paşa'nın tavassutuyla serdara gelip itaatini bildirdi. Bunun üzerine kendisine hil'at ile adamlarından pek çoğuna mansıb ve dirlikler verildi⁴⁹³. Kendisine ayrıca fethedildiğinde sancakbeyliği olarak teşkilatlandırılmış olup bu kez beylerbeyilik merkezi yapılan Gori verildi⁴⁹⁴. Ferhad Paşa'dan Evail-i Zilhicce'de (2-11 Kasım 1587) İstanbul'a gelen mektuplarda, İran'dan yüz çevirip adamlarıyla gelip itaat eden Varaza oğlu Mahmud Han'ın fethedilen yerler kendisine verildiği takdirde Simon'u ele geçirmeyi taahhüt ettiği için beylerbeyiliğin kendisine verildiği belirtilmektedir⁴⁹⁵. Gori muhafazasına ise, Trabzon Beylerbeyi Çerkes Haydar Paşa, eyalet askeriyle tayin edildi⁴⁹⁶. Muhafızlara, seksen yük nakit hazine ve 90.000 kile arpa ve un bırakıldı⁴⁹⁷.

⁴⁹⁰ Selaniki, I, 193.

⁴⁹¹ Rahimizâde, *Gencine*, 27b-29b (28b'de Gori Kalesi minyatürü vardır).

⁴⁹² Rahimizâde, *Gencine*, 29b-30a. (30a'da Gori'de kılınan Cuma namazını gösteren bir minyatür yer almaktadır); Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190. 28 Şevval (1 Ekim) Perşembe gününe denk düşmektedir.

⁴⁹³ Rahimizâde, *Gencine*, 27a; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 369 vd.

⁴⁹⁴ Rahimizâde, *Gencine*, 30b; Müneccimbaşı, III, 561; Danişmend, III, 106; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 363.

⁴⁹⁵ Selaniki, I, 193. Ayrıca bk. Karaçelebizâde, 467 vd.

⁴⁹⁶ Rahimizâde, *Gencine*, 30b; Müneccimbaşı, III, 561; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 363.

⁴⁹⁷ Rahimizâde, *Gencine*, 30b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190.

Gori'den sonra Tiflis'e gelen Ferhad Paşa, kalenin hasar görmüş yerlerini tamir etti. Serdar, Kaheti Kralı Aleksandr'ın kalelere zahire ulaştırmayı taahhüt etmesinden sonra Beylerbeyi Ömer Paşa'yı yerinde bırakarak buradan ayrıldı⁴⁹⁸.

Bu sefer sırasında hizmeti olanlar ödüllendirilmişlerdir. Bu kimselere hizmetlerinin karşılığı olarak tımar ve terakkiler verilmiştir. Zülkadriye beylerbeyi tarafından Gori seferindeki dündarlık hizmetinden başka kale binasında da çalıştığı bildirilen Trabzon sancağında 3.000 tımarı olan Mehmed'e 1.500 akçe terakki verilmesi Batum beylerbeyinden istenmiştir⁴⁹⁹. Yine Gori Kalesi'nin inşasında çalışanlardan Mustafa isimli birine Arhave sancağında 3.000 akçe tımar verilmesi Batum beylerbeyine bildirilmiştir⁵⁰⁰. Ferhad Paşa ile sefere katılan Batum beylerbeyi ve diğer beylerbeyilere Gori ve Ahıska kaleleri tamiri ve başka hususlarda serdara verdikleri destek sebebiyle tebrik yazıları yazılırken ilkbaharda yeni seferde de hizmette bulunmaları istenmiştir⁵⁰¹. Ferhad Paşa'ya yazılan bir hükümde, Gürcistan'da gerekli yerlerde yaptığı kaleler ve diğer hizmetleri sebebiyle iki hil'at ve bir murassa kılıçla ödüllendirildiği, hil'atı giyip kılıcı kuşanıp hizmet etmesi istenmiştir⁵⁰².

Seferi bitiren Ferhad Paşa, bu sene Gori Kalesi'ni tamir edip içine asker koyduğunu, Ahıska Kalesi'ni tamir ve Kaheti Kralı Aleksandr'ın haracını tahsil ettiğini bir mektupla İstanbul'a bildirdi. Ayrıca Erzurum'da taun olduğu gerekçesiyle Diyarbakır veya Amasya'da kışlamak için izin istedi. Fakat bu isteği, barış görüşmeleri sonuçlanmadan askerinin başka yerlere kaydırılmasının doğru olmayacağı, ayrıca kışlamak için Amasya'nın sınıra uzak ve Diyarbakır'ın da erzak bakımından yetersiz olduğu belirtilerek reddedildi. Ayrıca levazım ve mühimmatın Erzurum'da tedarik edildiği de göz önünde tutularak eskiden olduğu gibi Erzurum'da kışlaması emredildi⁵⁰³. Batum, Rum, Anadolu, Maraş, Karaman, Erzurum, Diyarbakır ve Halep beylerbeyilerine de baharda yeniden şark seferine çıkılacağı bildirilerek hazırlıklı olmaları emredildi⁵⁰⁴.

⁴⁹⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190.

⁴⁹⁹ BOA, *İbnülemin-Askeriye*, 141: Batum beylerbeyine Evail-i Zilhicce 995 (2-11 Kasım 1587) tarihli ferman.

⁵⁰⁰ BOA, *Ali Emiri* (III. Murad), 369: Batum Beylerbeyi Haydar'a Evasıt-ı Zilhicce 995 (12-21 Kasım 1587) tarihli ferman. Asitane-i Saadet çavuşları başbuğu Hasan Çavuş, defter gönderip Mustafa'nın Gori Kalesi binasında çok hizmet ettiğini bildirmesi üzerine yazılan bu fermanla, Batum beylerbeyinden 3.000 akçe tımar tezkeresi vermesi istenmektedir. Fermana düşülen 24 Şevval 1001 (24 Temmuz 1593) tarihli bir notta Batum'a bağlı Arhave sancağında üç bin akçe verilip tezkeresine ilhak olunduğu belirtilmektedir.

⁵⁰¹ BOA, *MD*, LXII, 350 (26 Muharrem 996 / 26 Ocak 1588).

⁵⁰² BOA, *MD*, LXII, 394 (26 Safer 996 / 27 Aralık 1587).

⁵⁰³ BOA, *MD*, LXII, 277 (Şevval 995 / 4 Eylül-2 Ekim 1587).

⁵⁰⁴ BOA, *MD*, LXIII, 21 (15 Safer 996 / 15 Ocak 1588).

Sefer bittikten sonra serdar, Gürcistan'ın tamamen zaptolunduğunu İstanbul'a bildirmiş, bunun üzerine Budun, Temeşvar ve Bosna beylerbeyilerinden bu vesileyle şenlikler düzenlemeleri istenmiştir⁵⁰⁵.

Simon, Mınuçehr'e yardım etmek için Samshe'ye geçti, fakat bir varlık gösteremedi. Mınuçehr, Osmanlı ordusunun Ahıska'ya yöneldiğini duyunca Kars'tan asker gönderildiğini, serdarın da Gence ve Karabağ'a yöneldiğini Simon'a bildirip yardım istedi. Simon, Ahıska Kalesi binasına başladığında Samshe'ye geldi, fakat Gori Kalesi'nin tahrip edildiği haberi üzerine geri dönmek zorunda kaldı⁵⁰⁶. Ferhad Paşa'nın 1587'deki seferi sırasında Tomanis, Lori, Gori ve Ahıska kalelerinin yapılıp Tiflis'in tahkim edilmesi, Simon'un hareket alanını daralttı⁵⁰⁷. Fakat Gürcistan hakimiyeti için bu yeterli değildi. Bu sebeple Mınuçehr ve Simon bertaraf edilmeden Gürcistan hakimiyetinin tamamlanmayacağı belirtilerek serdardan dikkatli olması istendi⁵⁰⁸. Ayrıca İran'dan gelebilecek tehlikelere karşı da uyarıldı⁵⁰⁹.

Ferhad Paşa, 1588 yılında yeniden sefere çıkıp Gence ve çevresini fethetti. 21 Temmuz 1588 Çarşamba günü, Gence'ye gitmek üzere Erzurum'dan hareket eden serdar, ertesi gün Hasankale'ye vardı ve buradan Kars'a geçti⁵¹⁰. Kars'tan 10 Ağustos'ta Lori'ye hareket edildi. Şaravul geçidi ve Kür nehrinden geçilerek 24 Ağustos 1588 Ramazan Bayramı günü büyük bir ziyafet verildi⁵¹¹. Yine aynı gün Akçakale yakınında Kür nehri kenarında konulduktan sonra Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa serdarlığında Halep Beylerbeyi Hasan Paşa ve Akçakale Beylerbeyi Nazar Han'ın da bulunduğu bir grup askerle Gori Kalesi'ndeki muhafızların mevacicileri için hazine ve zahire gönderildi. Gönderilenler arasında Rumeli, Karaman ve Anadolu beyleri ile Kürt beylerinden Mehmed Bey de vardı. Yol üzerindeki stratejik noktalarda büyük hendekler ve bentler yapan Simon, Osmanlı ordusunun yolunu kesmek için hazırlık yapmıştı. Fakat yaptığı saldırı püskürtüldü ve Gürcüler bozguna uğratıldı. Ve böylece hazine ve zahire yerine ulaştırıldı. Gori beylerbeyiliğine, daha önce Tebriz kadılığı ve mal defterdarlığı yapmış olan Mustafa Paşa tayin edildi. Muhafazası ise

⁵⁰⁵ BOA, MD, LXII, 246 (Şevval 995 / 4 Eylül-2 Ekim 1587). Hükmün bir sureti Erdel kralına gönderilmiştir.

⁵⁰⁶ Rahimizâde, *Gencine*, 31a-b; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 189; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 363 vd.; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 182.

⁵⁰⁷ Karaçelebizade, 467 vd.

⁵⁰⁸ BOA, MD, LXII, 277.

⁵⁰⁹ BOA, MD, LXIII, 51 (13 Muharrem 996 / 14 Aralık 1587).

⁵¹⁰ Rahimizâde, *Gencine*, 33b.

⁵¹¹ Selaniki, I, 204 vd. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 367.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kethüdası olup bu kez Trabzon beylerbeyliği tevcih olunan Ferhad Paşa'ya havale edildi⁵¹².

Haydar Paşa ve Mahmud Han, serdara mülaki olmak üzere Gori'den ayrıldılar. Ferhad Paşa, bu yıl Gence'ye varıp kısa sürede şehrin çevresine bir hisar yaptı ve Haydar Paşa'yı buranın beylerbeyliğine tayin etti. Şehre bol miktarda zahire ve hazine bırakıp çevredeki diğer işleri de yoluna koyan serdar, kış mevsimi yaklaştığı için buradan ayrıldı. Uzun bir yolculuktan sonra 8 Kasım 1588 günü Erzurum'a ulaştı ve askeri kışlarına gönderdi⁵¹³. Bosna, Temeşvar ve Budun beylerbeyilerine yazılan bir hükümde Ferhad Paşa'nın başarılarından bahsedilerek Tiflis, Tomanis, Lori, Revan, Tebriz, Gence ve çevresinin alınıp buralarda büyük kaleler yapıldığı belirtilerek kalelerde şenlikler düzenlenmesi istenmiştir⁵¹⁴.

Lala Mustafa Paşa ile başlayan ve Sinan Paşa ile devam eden Gürcistan'ın Osmanlı hakimiyetine alınması süreci Ferhad Paşa'nın seferleriyle büyük ölçüde tamamlanmış oldu.

iii. Simon'un İtaati Meselesi

Yukarıda Osmanlı fethini müteakip Simon'un şah tarafından Kartli'ye gönderildiğini ve başta Tiflis olmak üzere Osmanlı garnizonlarının bulunduğu şehirleri mahasarası sebebiyle ciddi tehlikelerle yüz yüze gelindiğine işaret edilmişti.

Simon, uzun yıllar Osmanlılara karşı mücadele etti. O, Osmanlılar için Gürcistan'daki en ciddi tehlike idi. İran, ona bu mücadelede devamlı olarak askerî destek sağladı. Çünkü Osmanlı orduları onunla ilgilenirken İran içlerine ciddi seferler düzenleyemezdi. Simon, karizmatik bir kişiliğe sahipti ve bu sebeple Gürcü halkından büyük destek alıyordu. İran'da hapiste bulunduğu sırada Müslüman olmuş olması bile bu desteği azaltmadı. Zaten Kartli'ye döndükten sonra bu durumun bir din değiştirme olmadığını, sadece hapisten kurtulmak için bir taktik olduğunu açıklamıştı. Onun gerçekten Müslüman olup olmadığını bilemiyoruz. Fakat Müslüman olduğuna dair rivayetler Gürcistan'da da duyulmuş ve Gürcülerin kendisiyle ilgili kanaatlerinde bazı değişikliklere yol açmış, fakat durumuyla ilgili açıklamalarından sonra karizması pek sarsılmamıştır.

Simon'un Osmanlılara itaat ettiği tarih net değildir. Bu konuda farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Kartli'ye ulaşır ulaşmaz Lala Mustafa Paşa'ya

⁵¹² Rahimizâde, *Gencine*, 33b-34b. Ayrıca bk. Selanikî, I, 205; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 192.

⁵¹³ Ferhad Paşa'nın Gence'yi zaptı için bk. Münecimbaşı, III, 561; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 191-194.

⁵¹⁴ BOA, MD, LXIV, 490 (4 Muharrem 997 / 23 Kasım 1588).

bir mektup yazarak Gori'nin sancak olarak kendisine verilmesini istemiş, fakat serdar onun bu talebinden habersiz gibi davranmıştır. Âlî, Simon'un itaat etmek için Gori'de bulunan Lala Mustafa Paşa'dan bir emannâme istediğini, daha sonra Sinan Paşa döneminde de itaate davet edildiğini, Mirza Ali Bey'in Tiflis'e gelmesinden önce itaat etmesinin istendiğini, ayrıca Şeref Han'a babası yurdunun ocaklık olarak verildiğini duymuş olabileceği belirterek itaat ederse ülkesine ocaklık olarak hakim olabileceğinin bildirildiğini belirtmektedir⁵¹⁵.

Simon'un itaatine dair rivayetler, Sinan Paşa'nın serdarlığı veya Ferhad Paşa'nın ikinci serdarlığı dönemleriyle ilgili olmak üzere iki gurupta toplanmaktadır. Simon'un Lala Mustafa Paşa'ya itaat etmek istediği, fakat Sinan Paşa'ya itaat ettiği kaydedilmektedir. Serdar Sinan Paşa 1580 yılındaki seferden döndükten sonra Erzurum'da bulunduğu sırada Simon'un Tiflis'e gidiş ve dönüşteki tecavüzlerine rağmen elçi gönderip itaat etmek istediğini bildirdiği belirtilmektedir⁵¹⁶. Serdar, Simon'un Tiflis ve çevresi kendisine verilirse yıllık 100.000 altın haraç ödemeye ve muhafızların mevaciblerini karşılamaya hazır olduğunu, ayrıca oğlunu rehin olarak İstanbul'a göndermeyi de taahhüt ettiğini İstanbul'a bildirdi. Simon'un bu isteğinin oğlunun gönderilmesi şartıyla kabul edildiği belirtilmektedir⁵¹⁷. Gelibolulu Âlî, Osmanlılara karşı gerilla tarzı bir savaş yürüttüğünü belirttiği Simon'un, Tiflis'e beylerbeyi tayin edilen Yusuf Paşa'nın kendisi ile ilgili hazırlıklarını duyduktan sonra itaate karar verdiğini bildirmektedir. Bunun dışında, ilgi çekici başka şeyler de nakletmektedir. Ona göre Simon, kızını hanlardan biriyle evlendirmek isteyen şahın gönderdiği hassa korucularını tutuklayıp serdara göndermeyi ve kızını Minuçehr Mustafa Paşa ile evlendirmeyi taahhüt etmiştir⁵¹⁸. Âlî, *Fursatnâme*'de Simon'un itaatıyla ilgili olarak şu şiiri nakletmektedir:

"Aklı başına geldi Simon'un - Tacını tepti şah-ı mağburun
Kafir iken mukaddema Karabaş - Ber Kızılbaşuğ oldu ol evbâş
Can-u dilden gelirse İslâm'a - Ak amame gerek o na-gâme
Ba'de ezin kim ola Müslüman ol - Görünür serbülend-i akrân ol"⁵¹⁹.

Selanikî de, 1582 yılında Simon'dan çeşitli hediyelerle bir elçinin geldiğini nakletmektedir⁵²⁰. Hammer ise, Simon'un bu yıl Tiflis'in kendisine ocaklık olarak

⁵¹⁵ Âlî, *Fursatnâme*, 161b.

⁵¹⁶ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, 337b-338a; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 113.

⁵¹⁷ Âlî, *Fursatnâme*, 248 (52a); a. mlf., *Kühû'l-Ahbâr*, 339b-340a; Münecimbaşı, III, 548.

⁵¹⁸ Âlî, *Fursatnâme*, 248 (52a).

⁵¹⁹ Âlî, *Fursatnâme*, 249 (52b).

⁵²⁰ Selanikî, I, 133.

erilmemesi sebebiyle Tiflis'e zahire ve erzak götüren Osmanlı kafilesine saldırdığını belirtmektedir⁵²¹.

Simon'un Osmanlı tâbii olduğunu gösterecek bu delillere mukabil, bu dönemde onun Osmanlı garnizonlarına saldırılar düzenlemekte olduğuna dair pek çok belge bulunmaktadır. 1582 sonbaharında 20.000 kişilik bir orduyla Gürcistan'a giren İranlıların, Simon'un kızını veliaht Hamza Mîrza'ya nikahladıkları kaydedilmektedir⁵²². Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş Simon'un kızını Hamza Mîrza'ya vermesi düşünülemez.

İmereti kralına yazılan ve birer sureti Guria ve Samegrelo beylerine gönderilen bir hükümde, Simon'la bir savaş ihtimalinden söz edilerek kendilerinin savaşa sebep olmamaları, fakat zahire ve mühimmat tedariki ile meşgul olmaları istenmektedir⁵²³. Bundan bir süre sonra Samegrelo beyine yazılan bir hükümde de, Simon'un Tiflis'e zahire götüren askere ve Osmanlı topraklarına saldırı ihtimalinden bahs edilerek bu durumda İmereti kralıyla birlikte Simon'un vilayetini tahrip etmeleri istenmiştir⁵²⁴.

1583 yılına ait hükümlerden de Simon'un Osmanlı tâbii olmadığı anlaşılmaktadır. Tiflis Kalesi'nin durumunun zayıf olduğunu öğrenen Simon, İmam Kuli Han'a adam gönderip Şirvan'da bulunan Osman Paşa'ya karşı başarı şansının az olduğundan söz ederek zayıf durumda olan Tiflis Kalesi'ne karşı harekete geçmeyi teklif etmiştir⁵²⁵. Tiflis Beylerbeyi Ömer'e gönderilen bir hükümde, Simon'a daima adam gönderip itaatine sebep olacak haberlerle kalbini celbetmesi ve itaat ederse pekçok ihsana mazhar olacağını bildirmesi istenmiştir⁵²⁶. Bunlardan da anlaşılacağı üzere Simon, Osmanlı tâbii değildir. Belgelerde daha önce itaat etmiş olduğundan da söz edilmemektedir. Ayrıca bu dönemde onu itaat etmeye zorlayacak şartlar da henüz oluşmuş değildir.

Bir başka kanaate göre ise Simon, Ferhat Paşa'nın Gence ve Karabağ'ı aldığı 1588 yılı sonlarında İran'dan ümidini keserek Osmanlılara itaat etmiştir⁵²⁷. Varılan mutabakata göre, Osmanlıların elindeki kalelerin dışında kalan yerler, Kartli hakimi sıfatıyla Simon'a ait olacaktı. Bu durumun 1589 yılında padişah tarafından kabul

⁵²¹ Hammer, VII, 78.

⁵²² Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 343; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 175.

⁵²³ BOA, MD, XLIV, 131 (9 Rebiyülahir 990 / 3 Mayıs 1582).

⁵²⁴ BOA, MD, XLVII, 478: Dadyan Melik'e 20 Cemaziyelahir 990 (12 Temmuz 1582) tarihli hüküm.

⁵²⁵ BOA, MD, IL, 267 (8 Cemaziyelevvel 991 / 30 Mayıs 1583).

⁵²⁶ BOA, MD, LII, 17 (1 Ramazan 991 / 18 Eylül 1583).

⁵²⁷ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 296, 371, 444; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 187; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

edildiği belirtilmektedir⁵²⁸. Simon'un, 1588'de Samshe'ye bir sefer düzenlediği kaydedilmektedir⁵²⁹. İtaati bu seferden sonra olmalıdır. Kanaatimizce de Simon, Ferhad Paşa'nın ikinci serdarlığında kaleleri tahkim etmesi ve İran'da tahta çıkan Şah Abbas'ın barış teklifinden sonra itaat etmiş olmalıdır. Zira kalelerin tahkimi ve garnizonların güçlendirilmesiyle hareket alanının daraldığını görmüş ve İran'ın savaştan çekilmesinden sonra Osmanlılara karşı tek başına mücadele etmesinin zor olduğunu anlamış olmalıdır.

Tiflis'in fethinden önceki dönemin tarihini taşıyan (981/1573) ve 106 köyün adının yer aldığı bir tahrir kaydında Tiflis, Gori, Tomanis ve Lori kalelerinin çevresindeki köylerin tamamının bunlar olduğu belirtilen belgenin altında imzası bulunan Simon, Osmanlı tâbii olduğunu belirtmekte ve kendisi için *abd* ve *bende* sıfatlarını kullanmaktadır. Sayılan köyleri kendisi ve aznavurları için isteyen Simon ayrıca kendisine verilecek görevleri yapmaya hazır olduğunu ve bu uğurda canını bile ortaya koyacağını açıkça bildirmektedir⁵³⁰. Simon'la varılan mutabakat, bir müzakere sürecine işaret etmektedir. Osmanlıların hedefi, garnizonların çevresinde güvenli alan oluşturmak ve hareket alanlarını genişletmektir. F. Kırzioğlu'nun da işaret ettiği⁵³¹ gibi belgeler, yanlışlıkla bu defterle ciltlenmiş olmalıdır. Zira defterin düzenlendiği tarihte, Tiflis Osmanlılar tarafından fethedilmiş olmadığı gibi bu sırada Simon da Kartli kralı değildi ve İran'da hapiste bulunuyordu. Belgeler, 1588 veya 1589 yılına ait olmalıdır. Hazine-i Amire Tiflis defterdarına yazılan 998 (1589-1590) tarihli bir hükümden de bu husus istidlal olunabilir. Hükümde Simon'un gönderdiği defter gereği 106 köyün miri için zaptolunması emredilmekte, halktan hiç kimsenin beylerbeyiler veya başkaları tarafından esir alınmasına müsaade edilmemesi istenmektedir⁵³². Bu hükmün birer sureti gönderilen Gori, Lori ve Tomanis beylerbeyilerinden de bu köyler halkından hiç kimsenin esir alınmaması istenmiştir⁵³³.

Simon itaat ettikten sonra bu durumun ne kadar sürdüğü net değildir. Birinci bölümde anlatıldığı üzere o, 1588 yılından sonra İmereti'ye bir dizi sefer düzenlemiş ve neredeyse bütün Gürcistan'a hakim olacak duruma gelmişti. Fakat barış tekliflerini kabul etmediği Samegrelo beyi karşısında beklemediği bir yenilgi alınca bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu seferlerin onun itaatinden sonra olması dikkat çekicidir.

⁵²⁸ Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁵²⁹ *Kartlis Tshovreba*, II, 246.

⁵³⁰ BOA, TD, 527, s. 25.

⁵³¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 296, 392, 445.

⁵³² BOA, MD, LXVIII, 4.

⁵³³ BOA, MD, LXVIII, 5.

Sonraki yıllara ait hükümlerde de Simon'un itaatinden söz edilmektedir. Çıldır beylerbeyine yazılan bir hükümde, mektup gönderen İmereti kralı ve Samegrelo beyinin itaatlerini bildirip haraçgüzâr olmayı kabul ettiklerinden kendilerine ahidname-i hümayun gönderildiği belirtilmekte, ayrıca Simon ve Kaheti Kralı Aleksandr'ın daha önce tâbi olup haraçgüzâr oldukları kaydedilmektedir⁵³⁴. Bu yıllarda Tiflis, Gori, Tomanis, Lori ve Çıldır'da Osmanlı hakimiyeti devam etmekteydi⁵³⁵.

Simon ile Aleksandr'ın dost oldukları bildirilince yeni tedbirler alınmadığını belirten Selaniki, her iki Gürcü kralının Ferhad Paşa'ya mufassal mektuplar gönderip önceki ahitlerini yenilediklerini, durumun padişaha bildirilmesi üzerine tedbir ehli birinin Gürcistan'a gönderilmesinin kararlaştırılarak 1 Şubat 1594'de Çıldır beylerbeyiliğinin Deli Hızır Paşa'dan alınarak serhadin kadim ehli vukufu olan Mihaliclü Ahmed Paşa'ya verildiğini kaydetmektedir⁵³⁶.

⁵³⁴ BOA, MZ, VI, 54 (1592-3 yılları).

⁵³⁵ Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 9.

⁵³⁶ Selaniki, I, 354 vd.

C. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603)

1. Kral Simon'un Esir Alınması ve Kartli'de Osmanlı Hakimiyetinin Tahkimi

a. Simon'un Gori'yi Ele Geçirmesi

Tiflis'in fethinden sonra şah tarafından Kartli'ye gönderilen Simon, Osmanlılar için en ciddi rakip olmuştur. Simon, zaman zaman Osmanlıların Gori, Lori, Tomanis ve Tiflis gibi önemli yerlerde bulundukları garnizonlara saldırılar düzenlemekteydi. Yine böyle bir saldırı ile, 1598 yazında Gori Kalesi'ni kuşattı⁵³⁷. Vahuşti, Simon'un Lori'yi aldıktan ve İmereti Kralı Bagrat'la barış yaptıktan sonra gelip burayı kuşattığını, çünkü bütün planlarının burayı ele geçirmek üzerine kurulu olduğunu kaydetmektedir⁵³⁸. Gori, Gürcistan'daki çok önemli stratejik noktalardan biri idi. Kartli'nin kalbi olarak nitelendirilen buraya sahip olamamak, Gürcüler için Kartli'nin tamamen kaybedilmesi anlamına gelmekteydi⁵³⁹. Simon, dokuz ay kuşatma altında tuttuğu Gori'yi 1599'da Osmanlılardan aldı⁵⁴⁰. Simon'un kaledeki Osmanlı askerlerini kılıçtan geçirdiği⁵⁴¹ ve kaleyi yıktığı⁵⁴² belirtilmektedir. Selanikî, Simon'un 1007 (1598-9)'da Kars Beylerbeyi Hasan Paşa ve Çıldır Beylerbeyi diğer Hasan Paşa'ya karşı saldırılar düzenlediğini, fakat sonunda kaçmak zorunda kaldığını nakletmektedir⁵⁴³.

b. Nahiduri Savaşı ve Simon'un Esir Alınması

Gori'nin Gürcüler tarafından ele geçirilmesi üzerine, Tebriz muhafazasında bulunan Hadım Cafer Paşa serdar tayin edilerek Gürcistan'a gönderildi⁵⁴⁴. Çünkü Gori'yi kaybetmek Gürcistan'daki Osmanlı hakimiyetine büyük darbe vurabilirdi⁵⁴⁵. Asatiani, Simon'un Gori'yi aldıktan sonra Tiflis üzerine yürümeye hazırlandığını, bu

⁵³⁷ Danişmend, III, 200; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 204.

⁵³⁸ Vahuşti, 415, 417.

⁵³⁹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 231.

⁵⁴⁰ Naima, I, 222; *Parizis Kronika*, s. 58; *Chronique Georgienne*, s. 26; Selanikî, II, 834; Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 246; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 231; Danişmend, III, 200; Pitcher, 140; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226.

⁵⁴¹ *Parizis Kronika*, s. 58; *Chronique Georgienne*, s. 26; Vahuşti, 418; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 204.

⁵⁴² Selanikî, II, 834; Naima, I, 222; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 232.

⁵⁴³ Selanikî, II, 777.

⁵⁴⁴ Vahuşti, 418; Danişmend, III, 200; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 232; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 204.

⁵⁴⁵ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 204 vd.; Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226; Asatiani, 51.

başarısının Osmanlı hakimiyetindeki Acara ve Samshe halklarını harekete geçirdiğini ve onların da silaha sarıldıklarını, gelişmeleri endişeyle izleyen padişahın Gürcistan'a büyük bir ordu gönderdiğini söylemektedir⁵⁴⁶.

Simon, Gori'yi almasının ardından aynı yıl içinde, Osmanlılar tarafından esir alındı⁵⁴⁷. Cafer Paşa'nın bölgeye gelmekte olduğunu duyan Simon bazı hazırlıklar yaptı ve iki ordu arasında Nahiduri'de büyük bir savaş oldu. Burada yenildikten sonra, Osmanlı ordusu tarafından takip edilerek Partshi'de esir alındı. Buradaki savaşta Simon, süvarilerinden birisinin kendisine çarpması sonucu atından düşerek bir bataklığa yuvarlandı⁵⁴⁸. Böylece o, İranlılara esir düştüğü savaştan otuz yıl sonra benzer bir durumla yeniden karşılaşmış oldu. Onu atından düşüren Gürcü süvarinin adının Tulaşvili olduğu kaydedilmektedir⁵⁴⁹. Osmanlı tarihçileri ise, kralın eski Gence Beylerbeyi Ali Paşa tarafından atından düşürülerek esir alındığını yazmaktadırlar⁵⁵⁰. Gürcülerin yenilmesinde bazı feodallerin işbirliğinin önemli rolü oldu⁵⁵¹. Osmanlı ordusuna kılavuzluk yapan Müslüman bir Gürcü *tavad* olan Barataşvili, kralın yere düştüğünü görünce onu yanındaki askerlere gösterdi. Askerler hemen etrafını sardılar ve durumu Cafer Paşa'ya haber verdiler. Simon'un teslim olmak için Cafer Paşa'nın bizzat gelmesini istediği, bunun üzerine kralın yanına kadar gelen paşanın, onu bataklıktan çıkarttığı ve kendisini büyük bir saygı ile karşıladığı belirtilmektedir⁵⁵².

Simon'un esir alındığı tarih için 1600⁵⁵³ ve 1601⁵⁵⁴ yılları da zikredilmektedir. Cafer Paşa, ele geçirdiği Simon'u Rebiyülevvel 1008'de (21 Eylül-20 Ekim 1599) İstanbul'a gönderdi⁵⁵⁵. Simon'un İstanbul'a 1601'de gönderildiği de belirtilmektedir⁵⁵⁶. Osmanlı tarihçisi Selanikî ise, 24 Kasım 1599'da Simon'un esir alındığına dair haberlerin İstanbul'a ulaştığını kaydetmektedir⁵⁵⁷. Cafer Paşa'nın,

⁵⁴⁶ Asatiani, 51.

⁵⁴⁷ *Parizis Kronika*, s. 58; *Chronique Georgienne*, s. 26; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226; Suny, *Georgian Nation*, s. 49; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 205.

⁵⁴⁸ Vahuşti, 418; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 232. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 204 vd.

⁵⁴⁹ *Parizis Kronika*, 58; *Chronique Georgienne*, s. 26. Ayrıca bk. Danişmend, III, 200.

⁵⁵⁰ Selanikî, II, 834; Danişmend, III, 200.

⁵⁵¹ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226.

⁵⁵² Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 205.

⁵⁵³ Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 246; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 93, 98.

⁵⁵⁴ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s. 57.

⁵⁵⁵ Naima, I, 222. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 206.

⁵⁵⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁵⁵⁷ Selanikî, II, 834. Ayrıca bk. Danişmend, III, 200.

Simon'la birlikte, Gürcü beylerinden Aleksandr'ın başını ve esir ettiği oğlunu da İstanbul'a gönderdiği belirtilmektedir⁵⁵⁸.

İstanbul'a getirilen Simon, Yedikule'de hapsedildi⁵⁵⁹. Selaniki, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1008'de (29 Kasım-9 Aralık 1599), Simon ile esir düşen diğer ileri gelen aznavurlar ve önemli yetmiş kişinin kellesinin geldiğini, esirlerin Yenihisar'da hapsedildiğini, ayrıca Simon'un kendisini denize atarak intihar etmek istediğinden bağlandığını nakletmektedir⁵⁶⁰. İ. H. Danişmed, Simon'un Yedikule'ye konulduğu tarihi 2 Aralık 1599 Perşembe olarak tespit etmektedir⁵⁶¹. M. Svanidze ise, Cafer Paşa'nın Simon'u esir aldıktan sonra Tebriz'e götürdüğünü, kış ve ilkbahar mevsimleri geçtikten sonra İstanbul'a gönderdiğini, yolda biraz da Erzurum'da bekletildikten sonra kralın 21 Haziran 1600'da İstanbul'da Yedikule'de hapsedildiğini belirtmektedir⁵⁶².

Simon'un esir alındığını duyduğunda Gori'de bulunan oğlu Giorgi, savaşın olduğu yere gitti. Fakat Osmanlı ordusu zaman kaybetmeden oradan uzaklaşmış olduğundan kimseyle karşılaşmadı⁵⁶³. Nahiduri'de Simon'u esir alan Cafer Paşa, bu sonucu kendisi için yeterli görerek geri çekilmişti⁵⁶⁴. Zaten Gürcistan'a gönderiliş amacı da Simon'un ele geçirilmesi idi.

Simon'un yakalanması, Gürcistan'daki Osmanlı hakimiyeti için önemliydi. Çünkü o, Kartli'de bulunan Osmanlı garnizonlarını tazyik altında tuttuğu gibi kalelerdeki muhafızlara erzak ve mühimmat ulaştırılmasını da devamlı olarak engelliyordu. En son olarak Gori'yi Osmanlılardan almıştı. Ayrıca bu dönemde Simon, başını Şah Abbas'ın çektiği ve Papa ile Avrupa devletlerinin de desteklediği Osmanlı karşıtı ittifakların oluşum sürecinde de aktif rol oynamıştı. Konu ile ilgili olarak Simon, Papa'ya ve İspanya kralına birer mektup yazmıştı⁵⁶⁵.

Gürcüler Simon'u hapisten kurtarabilmek için bazı girişimlerde bulundular. Giorgi, babasının serbest bırakılması için padişah nezdinde girişimlerde bulundu, bu

⁵⁵⁸ Naima, I, 222; Hammer, VII, 240.

⁵⁵⁹ Naima, I, 222; Allen, *Georgian People*, s. 160; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 294; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 206.

⁵⁶⁰ Selaniki, II, 835. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-iran*, s. 221.

⁵⁶¹ Danişmend, III, 200.

⁵⁶² Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 226 vd. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 205; Asatiani, 51.

⁵⁶³ *Parizis Kronika*, s. 58; *Chronique Georgienne*, s. 26; Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 33; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 205.

⁵⁶⁴ Allen, *Georgian People*, s. 160

⁵⁶⁵ Simon'un Papa ve İspanya kralına yazdığı mektuplar ve ittifak girişimleri için bk. Tçelidze, 494 vd.; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 208-229.

maksatla elçiler ve hediyeler gönderdi, fakat bir sonuç alamadı⁵⁶⁶. Simon, ömrünün geri kalanını esir olarak İstanbul'da geçirdi ve ülkesine dönmeden burada öldü⁵⁶⁷. Gürcü kralın ne zaman öldüğü ve hapiste ne kadar kaldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. XVII. Asır Ermeni tarihçisi Grigol Daranağtsi'ye göre 1608'de⁵⁶⁸, başka bazı görüşlere göre ise 1611'de öldü⁵⁶⁹. Osmanlı tarihçisi Naima da, onun Sultan Ahmed döneminde (1603-1617) öldüğünü kaydetmektedir⁵⁷⁰. Bunlara ilaveten on bir yıl hapiste kaldığı⁵⁷¹ düşünülürse 1611 doğru tarih olarak kabul edilebilir. Bazı Gürcü kaynakları Simon'un Yedikule'de öldürüldüğünü iddia etmektedirler⁵⁷². Bu kaynaklarda neden öldürüldüğü sorusunun cevabı bulunmadığı gibi bu bilgi başka kaynaklar tarafından da teyid edilmemektedir. İstanbul'a gelen bir Gürcü heyeti tarafından ülkesine götürülen Simon'un nâşı Mtsheta'da babası Luarsab'ın yanına defnedildi⁵⁷³. Simon'un III. Mehmed'in cülusundan kısa bir süre sonra esir alındığı ve 1600'de öldüğü⁵⁷⁴ veya 1599'da öldürüldüğü⁵⁷⁵ şeklindeki görüşlerin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Simon'un İstanbul'da iken Müslüman olduğu belirtilmektedir⁵⁷⁶. Simon'u elleri kınalı, on parmağı ikişer yüzüklü, kulakları küpeli biri olarak tarif eden Subhî ise, görünümünün İranlılara benzediğini, fakat Hıristiyan olduğunu kaydetmektedir⁵⁷⁷. W. E. D. Allen, zeki, cesur, halkı tarafından sevilen, gözüpek ve idealist biri olarak tarif ettiği Simon'un bütün Gürcistan'ın en güçlü adamı olduğunu ve pek çok önemli olay yaşadığını belirtmektedir⁵⁷⁸.

Şair ve entelektüel bir kişiliğe sahip olan Simon'un Türkçe ve Farsça divan şiirleri bulunduğu ve Türk musikisi sanatkanı sayıldığı belirtilmektedir⁵⁷⁹. Acem

⁵⁶⁶ *Parizis Kronika*, s. 59; *Chronique Georgienne*, s. 26; Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 33; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233.

⁵⁶⁷ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233; Suny, *Georgian Nation*, s. 49; Asatiani, 51; Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s.57.

⁵⁶⁸ K. Kutsiya, *Grigol Daranağtsis Tsnoba Simon I'is Stambolşi Tkveobis Şesaheb*, s. 120-122'den Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 205.

⁵⁶⁹ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 207; Asatiani, 51. Ayrıca bk. Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 93.

⁵⁷⁰ Naima, I, 222. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 206.

⁵⁷¹ Allen, *Georgian People*, s. 160; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 93.

⁵⁷² *Parizis Kronika*, s. 59; *Chronique Georgienne*, s. 26.

⁵⁷³ Vahuşti, 418; *Kartlis Tshovreba*, II, 33; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 233; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 207.

⁵⁷⁴ Minorsky, "Tiflis", *İA*, XII/I, 273; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EF*, V, 493.

⁵⁷⁵ Hammer, VII, 240; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 294.

⁵⁷⁶ Naima, I, 222; Danişmend, III, 200.

⁵⁷⁷ Subhî, 16b-18a'dan naklen Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 293.

⁵⁷⁸ Allen, *Georgian People*, s. 159.

⁵⁷⁹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 293.

kopuzu ve kanun çalan Simon'un İran'da hapiste bulunduğu sırada İranlı entellektüellerle sıkı dostluklar kurduğu, Farsça divanlar okuduğu ve Mahmud mahlasıyla Farsça şiirler yazdığı belirtilmektedir⁵⁸⁰. Naima, Simon'nun Türkçe bir rubaisini zikretmektedir ki, İ. H. Danişmend, bu rubaiden hareketle onun edebî kültürünün çok kuvvetli olduğunu belirtmektedir⁵⁸¹. Rubai şöyledir:

"Gâret-zedei çarhı sitemkâr oldum / Halkın gözüne anun için hâr oldum
Ger gitdi ise esb-ü şütür Bâriye / Bâriye şükürler ki sebûkbâr oldum".

Naima, rubainin ardından Hükmî Çelebi'nin ona verdiği cevabı da nakletmektedir:

"Bir kalesin almakla Gori'nun / Gör şimdi Yedikule'de dizdâr oldun"⁵⁸².

Simon'un esir alınarak İstanbul'da hapsedilmesinden sonra Kartli tahtına oğlu Giorgi çıktı⁵⁸³. Evliya Çelebi, III. Murad devrinde fethedilen Tiflis'in III. Mustafa dönemine kadar Osmanlı elinde kaldığını, sonra Gürcüler ve müttefikleri Safeviler tarafından Osmanlı askerleri kaleden çıkarılmak suretiyle alındığını ve o zamandan beri İran elinde olduğunu söylüyor⁵⁸⁴.

2. XVI. Asır Sonunda Kartli'de Osmanlı Hakimiyeti

Kartli'deki Osmanlı idaresi, Tiflis'in şah tarafından alındığı 1603'e kadar devam etmiştir⁵⁸⁵. III. Murad'dan sonra tahta çıkan III. Mehmed'in cülus müjdesinin Şubat 1595 başlarında Simon Han'a bildirildiği rivayet edilmektedir⁵⁸⁶. Bu durum Simon'un Osmanlı tâbii olduğunu gösteren bir husus olarak kabul edilebilir. Simon'un bu tarihe kadar Osmanlılarla sulh halinde olduğunu gösteren başka kayıtlar da bulunmaktadır. Selanikî, Simon'un 1595 Mart başlarında Gori Beylerbeyi Kadı Mustafa Paşa'yı dost görünüp hilekarlıkla ele geçirip hapsettiği haberinin İstanbul'a geldiğini, Kars Beylerbeyi Ali Paşa ve Lori Beylerbeyi Nazar Paşa'nın birlikte hareket ederek Gürcüleri gafletle basıp Gori Kalesi'ne girdiklerini, bunu haber alan Simon'un, Mustafa Paşa'yı Gori'ye gönderdiğini, onun da kaledeki esirlerden kimisini, kaleye bir yıllık zahire yetiştirmek, kimisini altı aylık zahire, arpa, buğday, koyun, sığır, yağ, bal

⁵⁸⁰ Subhî, 16b-18a'dan Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 293.

⁵⁸¹ Danişmend, III, 200.

⁵⁸² Naima, I, 222. Hükmî Çelebi'nin cevabı başka bir Osmanlı kaynağında (Osman, *Tevârih-i Cedid-i Mirat-i Cihan*, nşr. Atsız, İstanbul 1961, s. 50-52) ise tam metin olarak şöyledir:

"Bilmezük ile aziz iken har oldun / Azade iken bende-i giriftar oldun
Bir kulesini almağ ile Gori'nun / Gör şimdi Yedikule'de dizdar oldun".

⁵⁸³ Vahuşti, 419; *Kartlis Tshovreba*, II, 33, 246; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 93.

⁵⁸⁴ Evliya Çelebi, II, 574.

⁵⁸⁵ Minorsky, "Tiflis", *IA*, XIII, 273; Minorsky-Bosworth, "al-Kurdj", *EI*, V, 493.

⁵⁸⁶ Selanikî, II, 443.

ve peynir verip bundan sonra dost olmak şartıyla serbest bıraktığına dair arzlar geldiğini nakletmektedir⁵⁸⁷. Yine Selanikî, bundan bir yıl sonra Çıldır Beylerbeyi Deli Hızır Paşa'nın Simon ile dostluk kurmaya çalıştığını, fakat kötülüğünden emin olamayıp sonunda üstüne vararak büyük bir savaşta mağlup edip, yüzlerce adamını öldürüp otuz aznavuru esir aldığını Ocak 1596'da bildirdiğini kaydetmektedir⁵⁸⁸.

Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, XVI. Asrın sonunda başta Tiflis, Gori, Lori ve Ahıska kaleleri olmak üzere Gürcistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunduğunu, Ardahan, Oltu ve Ahıska çevresindeki Gürcü beylerinin Osmanlı tâbii olduklarını ve Gürcistan sınırındaki halkın da emniyette olduğunu kaydetmektedir⁵⁸⁹.

Burada Kartli'de kurulan Osmanlı idaresinden de kısaca bahsetmek gerekir. Fethedilen Kartli topraklarında bazı eyaletler ve sancaklar kurulmuştur. Bunların en önemlileri Tiflis, Lori, Tomanis ve Gori beylerbeylikleridir. Bunların yöneticileri genellikle merkez tarafından atanmıştır. Atananlar genellikle Osmanlı askerî bürokrasisinden olmakla birlikte zaman zaman Müslüman olmuş veya itaat etmiş Gürcü beylerinin de bu görevlere getirildikleri görülmüştür. M. Svanidze, Tiflis'e beylerbeyi ve Gori'ye sancakbeyi atanırken bunların Müslüman olmuş Gürcüler arasından seçilmeyip doğrudan Türklerden atandığına dikkat çekmektedir⁵⁹⁰. Lala Mustafa Paşa'nın fethinden sonra böyle olduysa da yukarıda geçtiği üzere daha sonra bu görevlere Müslüman olmuş Gürcü beyleri de atanmışlardır. Haddizatında Lala Mustafa Paşa da Samshe'de olduğu gibi fethedilen yerleri yine Gürcü beylerine vermek istemişti. Fakat bu çeşitli sebeplerle mümkün olmamıştı. T. Abuladze, Kartli'de Tomanis ve Lori dışında diğer yerlerin fâhrir kayıtlarının bulunmamasından yola çıkarak Osmanlıların sadece bu bölgelerde hakimiyet kurabildiklerini iddia etmektedir⁵⁹¹.

Kartli ile ilgili hususlar daha çok Erzurum beylerbeyine havale edilmiştir. Erzurum beylerbeyi İran'a gönderdiği casusların getirdiği haberleri İstanbul'a iletmıştır⁵⁹². Daha sonra bu misyon, Çıldır beylerbeyileri tarafından yerine getirilmiştir.

⁵⁸⁷ Selanikî, II, 459.

⁵⁸⁸ Selanikî, II, 552.

⁵⁸⁹ Topçular Katibi, 149 (86a).

⁵⁹⁰ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 115.

⁵⁹¹ Abuladze, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 626.

⁵⁹² Erzurum beylerbeyi, Sa'dçukuru bölgesine gönderdiği casusların İran ordusunun Simon'un ülkesine saldırı hazırlığı içinde olduğu haberini getirdiklerini İstanbul'a bildirmiş, bunun üzerine kendisine yazılan ve 29 Şevval 978'de (26 Mart 1571) kethüdasına verilen 17 Şevval 978 tarihli hükümde (BOA, MD, XII, 607) İran'a yine casuslar gönderip doğru haberler ulaştırması istenmiştir.

Tiflis muhafızlarının mevacibleri değişik dönemlerde değişik bölgelerden carşılanmıştır. Bu çerçevede söylemek gerekirse mesela Erzurum hazinesinden ödeme yapılmıştır⁵⁹³

Osmanlılar fethettikleri Kartli topraklarının bir kısmını tahrir ettiler. Lori beylerbeyi ve Ahstabad beyine yazılan bir hükümde, Ahstabad ve Akçakale'nin tahririnin Gence muharririne havale edildiği belirtilerek kendisine tahrirde zorluk çıkarılmaması emredilmiştir⁵⁹⁴.

Kartli'de asayişin teminine çalışılmıştır. Lori beylerbeyine yazılan bir hükümde, beylerbeyiliğine bağlı olup Müslümanların yollarını kesip zarar verdikleri bildirilen Ürkmez, Dünder, Şems ve Korkmaz beylerin durumunu teftiş edip, bildirilenler doğru ise cezalandırılmaları istenmiştir⁵⁹⁵.

Osmanlılar, Kartli'de imar faaliyetleri de yürütmüşlerdir. Tomanis beylerbeyi mektup gönderip beylerbeyiliğinde harap bulunan köyler ve mezraların mamur edilmesi şartıyla tımara verilmesi durumunda mamur olacağını bildirerek beratla tımar vermek için izin istemiştir. Bunun üzerine kendisine yazılan bir hükümde kendisinin beratla vermeyip talip olanlara mamur etmek şartıyla altı bin akçeye kadar tımar tevcih edip tezkerelerini vermesi, beratlarının ise İstanbul'dan verileceği bildirilmiştir⁵⁹⁶.

⁵⁹³ Çıldır beylerbeyi mektup gönderip kendi adamlarından ve Tiflis kullarından yirmi sekiz kişinin kendisiyle Çıldır'a geldiklerini ve serhad mühimmatı için tekrar Tiflis'e döneceklerini, fakat mevaciblerinin verilmediğini ve ihtiyaçlarının bulunduğunu bildirip bunların mevaciblerinin Erzurum hazinesinden verilmesi için adlarını bir deftere yazıp mühürleyip İstanbul'a göndermiş, bunun üzerine Erzurum beylerbeyi ve kethüdasına yazılan ve Çıldır beylerbeyinin kethüdasına verilen 15 Muharrem 991 (8 Şubat 1583) tarihli hükümde (BOA, MD, XLIV, 275), mezkûr yirmi sekiz neferin mevacibinin Erzurum hazinesinden verilmesi emredilmiş ve hizmetlerin yürütmesi için bunun ihmal edilmemesi istenmiştir. Çıldır beylerbeyinin yirmi sekiz adamının mevacibi Erzurum hazinesinden verilmiş, başkaları da istemişler, bunun üzerine Erzurum beylerbeyine yazılan 15 Rebiyülevvel 991 (8 Nisan 1583) tarihli hükümde (BOA, MD, XLIX, 17), elinde emir olmayan başkalarına ulufe verilmemesi istenmiştir. Tiflis beylerbeyine gönderilen 25 Rebiyülevvel 990 (19 Nisan 1582) tarihli bir hükümde (BOA, MD, XLIV, 129), kulun mevacibi için Erzurum'dan yirmi beş yük akçenin dergah-ı mualla çavuşlarından Ömer Çavuş ile gönderildiği, yine gerekirse yardım için Erzurum, Kars ve Çıldır beylerbeyilerine müekked hükümler gönderildiği hatırlatılmakta ve şimdye kadar olduğu gibi bundan sonra da ihtiyaçlarının fazlasıyla karşılanacağı ifade edilmektedir.

⁵⁹⁴ BOA, MD, LXVII, 267 (15 Cemaziyelevvel 999 / 11 Mart 1591).

⁵⁹⁵ BOA, MD, LXVII, 326 (22 Receb 999 / 16 Mayıs 1591).

⁵⁹⁶ BOA, MD, LXVII, 1 (Evahir-i Safer 1000 / 7-16 Aralık 1591).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAHETİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

A. III. MURAD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-KAHETİ İLİŞKİLERİ

1. XVI. Asrın Başında Kaheti'nin İran Hakimiyetine Girmesi

Kaheti, Kartli ile Şirvan arasında bir ülke olup Gürcistan'ın en doğusunda bulunmaktadır. Ayrıca Kür nehrinin kolları olan Yori ve Alazani nehirlerinin havzaları olarak da tarif edilebilir. Kaheti, bir Gürcü boyu olan *Kah*'ların ülkesi demektir¹. Bu ülkenin adı, XVI. Asra ait Osmanlı kaynaklarında genellikle *Gürcistan*², bazen de Kral Levan'a izafetle *Levend Ülkesi*³ olarak geçmektedir. Kaheti, fiziki coğrafyası yönüyle Gürcistan'ın diğer bölgelerinden farklıdır. Diğer bölgeler, yüksek dağları, sık ormanları ve dar geçitleriyle savunmaya çok elverişlidirler. Kaheti ise, daha çok düz alanlardan oluştuğu için yabancı güçlerin saldırılarına mani teşkil edecek doğal savunma imkanlarından yoksundur. Bu durum, Kaheti krallarını savaşızsız bir dış politika takip etmeye sevk eden en önemli sebeplerden biri olmuştur.

XV. Asrın sonlarına doğru Gürcistan parçalanınca, kurulan devletlerden biri de Kaheti olmuştur. Kaheti'nin başkenti, Zagem şehridir⁴. Osmanlı kaynaklarında Kaheti kralları için *Zagem hakimi*⁵ denmesi de bunu göstermektedir. S. Enisimof, Zagem'in XV. Asırda da Kaheti merkezi olduğunu kaydetmektedir⁶. Zagem'in bu dönemde Kaheti'nin siyasî olduğu kadar ticarî-ekonomik ve kültürel merkezi olduğu belirtilmektedir⁷. Gremi'yi başkent olarak gösterenler de vardır⁸. Gelibolulu Âlî, Kaheti Kralı Aleksandr'dan *Zagem ve Girem hakimi*⁹ diye bahsetmektedir. XVII. Asırda ise, Kaheti'nin merkezi Telav olacaktır¹⁰. Kartli'ye oranla bu bölge hakkında bilinenler daha azdır. Osmanlı fethinden bir asır sonra Gürcistan'ı gezmiş olan Evliya Çelebi, Zagem Kalesi'ni görmediğini, Girem Kalesi'ni ise Kahet Kalesi sahrasından geçerken gördüğünü, fakat içine girmedikini belirtmektedir¹¹.

¹ Gugushvili, "Historical Division of Georgia", s. 59.

² BOA, MD, XXXII, 497, 498, XLVI, 468, 469.

³ BOA, MD, XLIV, 99, LIII, 736; Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, 308b, 361b, 362a; Peçevî, II, 50.

⁴ Minadoi, 63; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 32; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 87; Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 841; Saray, "Gürcistan ve Gürcüler", s. 11. Bugün Azerbaycan sınırları içinde olan Zagem, Zakatal'in 20 km güneyinde Tasmalos Köyü yakınında bulunmaktadır. Bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 73.

⁵ BOA, MD, LXXII, 278/1, LXXIII, 685, 726; MZ, IV, 461; Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, 335a; Ebubekir b. Abdullah, 3a; Peçevî, II, 83; Müneccimbaşı, III, 540.

⁶ Enisimof, 233.

⁷ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 73.

⁸ Suny, *Georgian Nation*, s. 49; Khutsishvili, 93.

⁹ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr*, 346a. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297.

¹⁰ Enisimof, 232; Khusishvili, 92.

¹¹ Evliya Çelebi, II, 315 vd.

Şah İsmail'in Safevî devletini kurarken Gürcülerden bağımsızlık vadiyle destek aldığı, fakat daha sonra ilk işgal ettiği yerin yine burası olduğu, üçüncü bölümün başında belirtilmişti. Kaheti kralları, XVI. Asrın başından itibaren İran'a tabi olmuşlardır. Kral Levan, Diyarbakır beylerbeyine gönderdiği bir mektupta, Şah İsmail zamanından beri İran'a tabi olduklarını belirtmektedir¹².

Akkoyunlular, XV. Asrın sonlarına doğru hızlı bir çöküş sürecine girdiler ve ülke iç savaşlar neticesinde Elvend ve Murad arasında bölüştü. İki taraf arasında 1500 yılında yapılan anlaşmaya göre, merkezi Tebriz olan Azerbaycan ile birlikte Amid ve Arran Elvend'e, Irakeyn, Kirman ve Fars da Murad'a kaldı. Bu durum kısa sürede Anadolu'daki müridlerinden büyük bir ordu meydana getiren genç Safevî şeyhi İsmail'in işine yaradı. İsmail, 1501 yılı ilkbaharında Nahçıvan yakınlarında yapılan bir savaşta Elvend'i yendi ve Tebriz'e girerek Safevî Devleti'ni kurduğunu ilan etti¹³.

Şah İsmail, bundan sonra Akkoyunlulara karşı girişeceği savaşlar için Gürcülerle işbirliği yapmayı kararlaştırdı. Bu çerçevede Elvend'e karşı Kartli, Kaheti kralları ve Samshe atabeylerinden yardım istedi. Kaheti Kralı I. Aleksandr (1476-1511) yardım olarak oğlu Dimitri'yi büyük hediyelerle Şirvan'a gönderdi ve itaatini bildirerek ülkesini tahripten kurtardı. İsmail, prensi iyi karşıladı ve bir anlaşma yaptıktan sonra geri gönderdi. Şahın kendi ordusunun 7.000 kişiden ibaret olduğu bir dönemde, üç Gürcü devletinin her birinin 3.000 askerle yardım ettikleri, hatta Safevî Devleti'nin Gürcülerin desteği ile kurulduğu, fakat Şah İsmail'in kısa bir süre sonra Gürcistan aleyhine bir siyaset izlemeye başladığı belirtilmektedir¹⁴. Kendisini şah ilan ettikten sonra İsmail'in ilk işgal ettiği topraklar, Gürcistan olmuştur. Gürcüler bağımsızlık için kendisine destek verdiler. Zira bu sırada, Akkoyunlular'a bağlı idiler ve bağımsızlık istiyorlardı.

Babası Aleksandr'ı öldüren Giorgi, 1511'de tahtı ele geçirdi. Aleksandr, Şah İsmail'e tabi olmuş ve istikrarın bozulmaması için savaştan uzak durmayı tercih etmişti. Giorgi dönemi (1511-1513) ise, karışıklıklarla geçti ve sonunda kral, 1513'de Kartli Kralı Davit'le Muhran'da yaptığı bir savaşı kaybederek esir düştü¹⁵. Giorgi, esarete iken öldü ve Mtsheta'da defnedildi. Kaheti, Kartli Kralı Davit tarafından ilhak

¹² BOA, MD, VI, 880: Kaheti Kralı Levan'a 29 Şaban 972 (1 Nisan 1565) tarihli hüküm. Hüküm, atlas kese içinde gönderilmiştir.

¹³ *Kartlis Tshovreba*, II, 16; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, II, 273; Guçua, "Sakartvelos Politikuri Vitareba", s. 89; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 4.

¹⁴ Guçua, "Sakartvelos Politikuri Vitareba", s. 91; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 156.

¹⁵ *Parizis Kronika*, s. 40 vd.; *Chronique Georgienne*, s. 6; Vahuşti, 392, 569 vd.; *Kartlis Tshovreba*, II, 105.

edildi, fakat Kahetili tavadlar tarafından saklanan veliaht Levan ele geçirilemedi¹⁶. Bu olaydan sonra Kaheti, 1518'e kadar Kartli'ye bağlı kaldı¹⁷. Üçüncü bölümün başında değinildiği üzere Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra, Kartli ile birlikte, buraya ilhak edilmiş olan Kaheti'nin de Osmanlı hakimiyetine girdiği şeklinde değerlendirmeler vardır.

2. Kral Levan Dönemi (1520-1574)

Kaheti tahtına 1520'de, Osmanlı kaynaklarında adı *Levend*¹⁸ olarak geçen Levan çıktı. İran ordularının 1518'de Kartli'ye düzenledikleri seferden sonra Levan, saklandığı kaleden çıkarak Kaheti'ye hakim olmak için harekete geçti. Kartli Kralı Davit'in gelmesi üzerine saklandı ve onun Tiflis'e dönmesinden sonra yeniden ortaya çıkarak 1520'de kendisini Kaheti kralı ilan etti. Bu durumu kabullenmeyen Davit, üzerine yürüdüyse de Levan tarafından yenilgiye uğratıldı ve onu Kaheti kralı olarak tanımak zorunda kaldı¹⁹.

Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra, kaybettiği toprakları yeniden almak ve Kaheti'de hakimiyet kurmak için, 1521'de Gürcistan'a bir ordu gönderdiği belirtilmektedir²⁰. Seferin sebeplerinden biri olarak, Levan'ın 1521'de İran'a bağlı Şeki'ye saldırması gösterilmektedir. Şeki hakimi Hasan Bey'in şikayeti üzerine şahın bölgeye gönderdiği Div Sultan, en önemli Kaheti şehirleri Zagem ve Gremi'yi tahrip etti. Bunun üzerine Kaheti kralı bağlılığını bildirdi²¹. Kaheti'deki Safevî hakimiyeti uzun süre devam etti. Fakat bu arada bazı problemler de oldu. Elkas Mirza komutasındaki bir Safevî ordusu, 1538 yazında Şirvan'ın bazı önemli kalelerini ele geçirdi²². Kendisi de İran'a bağlı olan Şeki Beyi Hasan, zaman zaman Kaheti'ye saldırılar düzenliyordu. Hatta Levan, bu sebeple onu 1536'da şaha şikayet etmişti²³.

Bu gibi bazı problemlere rağmen Kaheti'deki İran hakimiyeti bundan etkilenmedi. Levan, 1548'de Kartli ve Samshe'ye bir sefer düzenleyen Şah Tahmasb'ın

¹⁶ Vahuşti, 570; *Kartlis Tshovreba*, II, 105; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 157; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

¹⁷ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 55.

¹⁸ Örnek için bk. BOA, MD, VI, 880, XXXII, 497, 498, LIII, 528, 735; Âli, *Nusretname*, 21b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 335a; Hüseyin b. Mehmed, 38a; Selaniki, I, 119; Peçevî, II, 43.

¹⁹ Vahuşti, 571; *Kartlis Tshovreba*, II, 106, 242; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 217 vd.; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 171; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 62.

²⁰ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 384; Svanidze, *Narkvevebi*, s. 173 vd.; Abuladze, *Samshe-Saatabago*, s. 17.

²¹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 123; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 63. Ayrıca bk. Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

²² Gelaşvili, 84; Başar, "Safeviler", s. 545.

²³ Vahuşti, 572.

yanına giderek bağlılığını gösterdi²⁴. Amasya Antlaşması ile Kaheti'deki İran hakimiyeti Osmanlı Devleti tarafından da tanınmış oldu. Bundan sonra Levan, 1558'de oğlu Yese'yi hediyelerle şaha gönderdi²⁵. Şahın son Kartli seferine destek vermediği için İran'ın hedefi olmaktan korkuyordu. N. Gelaşvili, daha sonra Yese'ye Şeki valiliğinin verildiğini belirtmektedir²⁶.

Kral Levan, zeki ve başarılı bir idareci idi. Tinatin Gurieli ile evlenip İmereti'yle, daha sonra Şemhal'in kızıyla evlenip Şirvan'la iyi ilişkiler kurdu ve iktidardaki gücünü artırdı. Ülkesi, Giorgi'nin babasını öldürmesiyle başlayan ve Kartli Kralı Davit'in işgali ile devam eden kısa süreli bir duraklama yaşadı. Fakat daha sonra onun izlediği siyaset ile istikrarlı bir döneme girdi. Kaheti'nin mamur kalması için savaşırsız bir dış politika izledi. Kartli krallarının İran'a karşı savaştığı dönemlerde sessiz kalmayı tercih etti. Bu dönemde o, Şirvan liderlerine karşı şaha destek verdiği gibi İran'a karşı mücadelesinde de Kartli kralına gizlice yardım gönderdi. Hatta İran'a karşı kendisinden yardım isteyen Kartli Kralı Simon'a gönderdiği oğlu Giorgi, Gürcülerin 1561'de İran ordusuna yenildikleri Tsihedidi Savaşı'nda öldürüldü²⁷. İran'la barışı korumayı hedefledi ve bu amaçla oğlu Yese'yi rehin olarak Kazvin'e gönderdi. Ruslarla ilişki kurdu ve güçlü Lezgi akınlarına karşı ülkesini korumaya çalıştı. Kral, başarılı bir diplomasi ile savaşın yıkıcı tesirlerinden ülkesini korumanın yollarını aradı. Bu durumda İran'la barış halinde olmaktan başka seçeneği yoktu. İran hakimiyeti altında iç işlerinde serbest hareket ediyordu. İran'la savaşa girip ülkesinin tahribine yol açacak gelişmelere sebep olmaktan korkuyordu.

Levan'ın ilk yıllardan itibaren ölünceye kadar Osmanlı tâbii olduğu iddiası²⁸ doğru olmamalıdır. Bu konuyla ilgili olarak kaynaklarda pek fazla bilgi yoktur. Sadece, Levan'ın İran'da hapiste bulunan oğlunun kurtarılması için padişahın yardım istediğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Diyarbakır beylerbeyine bir mektup gönderen Levan, Şah İsmail zamanından beri İran'a tabi olduklarını, bir oğlunun suçsuz yere öldürüldüğünü ve cemaatiyle Müslüman olmuş diğer oğlunun ise hapsedilip çeşitli işkencelere maruz kaldığını belirterek oğlunun kurtarılmasını istemiştir. Durumu İstanbul'a ileten beylerbeyi, kralın mektubu ve adamlarını da padişaha göndermiştir. Bunun üzerine krala yazılan hükümde, kendisi ve hapisteki oğlunun Amasya Antlaşması öncesinde de İran'a bağlı olduklarından bu konuda bir girişimde

²⁴ *Kartlis Tshovreba*, II, 243; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 208.

²⁵ *Kartlis Tshovreba*, II, 243.

²⁶ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 102.

²⁷ *Parizis Kronika*, s. 44; *Chronique Georgienne*, s. 10; Vahuşti, 407; *Kartlis Tshovreba*, II, 26; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 104.

²⁸ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 98, 123.

bulunulmayacağı bildirilmiştir²⁹. Osmanlıların bu şekilde davranmasında sulha bağlı kalma anlayışı öne çıkmaktadır. Fakat başka sebepler de bulunabilir. Zira hükümde, yukarıda zikredilenlerin dışında, bazen bir tarafa ve bazen diğer tarafa meylettiginden söz edilerek Kaheti kralının değişken bir dış politika izlediği kaydedilmektedir.

Feridun Bey'in Münşeat'ında yer alan ve Kaheti Kralı Levan'a gönderildiği kaydedilen bir hükümde ise, bazı farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre bir oğlunun öldürüldüğünü, Müslüman olan İsa ismindeki diğer oğlunun ise hapsedildiğini bildiren kral, ayrıca şahın Gürcistan'dan sonra Osmanlı topraklarına saldıracağını belirtmektedir. Kralın Abdülallam isimli kethüdasının da dinlendiği belirtilen hükümde, şahın defalarca elçi göndermesinin ardından barışın sağlandığı ve sulh halinin on yıldan fazla bir süreden beri devam ettiği belirtilerek menfaatine olacak hususlarda gayret gösterileceği kaydedilmektedir³⁰.

Levan, iktidarı döneminde Ruslarla da temas kurdu. Hatta 1564 yılında Moskova Kralı İvan ile himaye antlaşması imzaladı ve bundan sonra Ruslar, ona destek için Kaheti'ye asker bile gönderdiler³¹

3. II. Aleksandr Dönemi (1574-1605)

Kral Levan, 1574'de ölünce oğulları taht mücadelesine başladılar. Levan'ın ilk hanımı olan İmereti'li prenses Tinatin Gurieli'den Aleksandr ve Yese doğmuştu. Şemhal'in kızıyla olan sonraki evliliğinden ise Giorgi, Ali Mirza, Vahtang ve Hosro adında dört oğlu ve bir kızı olmuştu³². Levan ikinci evliliğinden olan çocuklarını daha çok seviyor ve tahtı onlara bırakmak istiyordu, fakat Aleksandr buna razı olmayarak büyük tavadların da desteğiyle üvey kardeşlerini ortadan kaldırdı³³. N. Gelaşvili, öldürülenleri Ali Mirza ve Hosro Mirza olarak tespit etmektedir³⁴. Bu mücadelede Kartli Kralı Davut Han tarafından desteklenen Aleksandr'a daha önce Müslüman olarak İsa Han adını almış olan kardeşi Yese de şahın desteğini sağlayarak yardım etmiştir³⁵. Osmanlı tarihçileri, Aleksandr'ı en güçlü Gürcü krallarından biri olarak

²⁹ BOA, MD, VI, 880.

³⁰ Feridun Bey, II, 74.

³¹ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 224.

³² Vahuşti, 572.

³³ Allen, *Georgian People*, s. 152. Ayrıca bk. Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 115; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 84. Bazı Gürcü kaynakları ise, taht değişikliği tarihini 1575 olarak vermektedirler. Bk. *Parizis Kronika*, s. 45; *Chronique Georgienne*, s. 11.

³⁴ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 115.

³⁵ Allen, *Georgian People*, s. 153; Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 84

olarak tavsif etmektedirler³⁶. Lala Mustafa Paşa, Gürcistan seferine çıkmadan önce İmereti Kralı Giorgi'ye yazdığı bir mektupta, Aleksandr'ı övmektedir³⁷.

"Aleksandr Han, za'mınca bir sahib-i marifet ve ızan geçinir adamdı" diyerek kabiliyeti ve anlayışından imalı biçimde bahseden Peçevî, kralın yüzüğünde Hafız Şirazi'ye ait şu beytin yazılı olduğunu nakletmektedir:

Ne ömr-i Hızır bemand ne mülk-i İskender
Niza' ber ser-i dünyay-ı dün mekun derviş³⁸.

Aleksandr, babası gibi barışçı bir dış politika izleyerek ve komşularıyla dostluk kurarak ülkesini güçlendirmek istiyordu. Bu amaçla Samegrelo beyleri ve Kartli Kralı Davud Han'la akrabalık ilişkileri kurdu. İktidarının ilk yılında karşılaştığı bir tehlikeyi de kolaylıkla savuşturdu. Şah Tahmasb, 1574'de Gence'ye geldiğinde buradan Kaheti'ye geçmeyi düşünüyordu. Tahttan uzaklaşmaktan korkan Aleksandr, üçüncü bölümde belirtildiği üzere en büyük destekçisi Otar Çolokaşvili'nin bir planı ile şahın Samshe'ye yönelmesini sağlayarak bu tehlikeyi savuşturdu.

³⁶ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 81a, 89a, 96b; Selaniki, I, 119; Müneccebaşı, III, 540.

³⁷ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 89a.; a. mlf., *Kühü'l-Ahbâr*, 308a.

³⁸ Peçevî, II, 89. Şiirin Türkçesi şöyledir: Ne Hızır'ın ömrü kalır, ne İskender'in mülkü,
Bu aşağılık dünya için kavga etme ey derviş.

B. İİL. MURAD DÖNEMİ (1574-1595)

1. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan Seferi ve Kaheti'de Osmanlı Hakimiyeti

a. Kral Aleksandr'ın İtaate Davet Edilmesi

Lala Mustafa Paşa, Samshe ve Kartli'deki fetihlerden sonra Şirvan'a geçmek üzere Kaheti'ye hareket etti. Serdar, sefere çıkarken Kaheti Kralı Aleksandr'a da tehdit röllü bir mektup yazmıştı³⁹.

Lala Mustafa Paşa, serdar tayin edildiğinde Kaheti Kralı Aleksandr'a bir mektup gönderip itaate davet etti. Krala "*Gürcistan meliklerinin güzidesi*" diye hitap edip yüzbinlerce askerle Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan seferine memur edildiğini, Osmanlı orduları karşısında durmanın imkansız olduğunu ve itaat etmeyenlerin ülkelerinin tahrip edileceğini bildirdi. Erzurum beylerbeyiliği döneminde Müslüman olması ve itaati hususundaki görüşmelere dayanarak itaat edeceğine kesin gözüyle baktığını, dostluklarının gereği olarak itaat edip Müslüman olacağına dair kanaatini padişaha bildirdiğini, ülkesinin tahrip edilmemesi ve çoluk-çocuğuyla ülkesinin zarar görmemesi için padişah nezdinde girişimlerde bulunduğunu belirtti. Ayrıca krala, adamı olan Mehmet Bey'in daha önce Müslüman olup padişahın ihsanına mazhar olmasına sebep olduğunu da hatırlattı⁴⁰.

Mektupta Mehmet Bey olarak zikredilen, Şavşat Sancakbeyi Ahmet Bey olmalıdır. Zira serdar, Aleksandr Han'ın itaatini teminle görevlendirilen Şavşat Sancakbeyi Ahmed Bey'e gönderdiği mektupta da tamamen aynı hususlara yer vermektedir. Serdar, Müslüman olup padişah nezdinde güzide bir bey olmasına kendisinin sebep olduğunu hatırlattığı mektupta, kaynatası Aleksandr ile Varazaoğlu'na itaatlerini teşvik için mektup ve adam gönderip onları itaate teşvik etmesini bildirmiştir⁴¹.

Aleksandr Han'a yazılan bir hükümde, daha önce Şavşat beyi vasıtasıyla İstanbul'a bir mektup gönderip itaat etmek istediği hatırlatıldıktan sonra, Erzurum beylerbeyinden kendisine mektup ve adam geldiğinde sefere katılması istenmiştir⁴².

³⁹ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 299a. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 24; Kırzioğlu, *Kaftas Elleri*, s. 17.

⁴⁰ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 84a-86a.

⁴¹ Âli, *Nusretname*, 22b-24b.

⁴² BOA, MD, XXXII, 83: Aleksandr Han'a 20 Şevval 985 (31 Aralık 1577) tarihli hüküm.

ne sefer öncesine ait başka bir hükümdede, Aleksandr Han'ın bu sırada Macehil incakbeyi olan Ahmed Bey vasıtasıyla itaat etmiş olduğundan söz edilmektedir⁴³.

Lala Mustafa Paşa Erzurum'da iken, Kaheti Kralı Aleksandr'ın itaat haberi geldi⁴⁴. Aleksandr, serdara verdiği cevapta, ülkesinin kendisine bırakılması ve din değiştirmesinin istenmemesi şartıyla itaat edeceğini bildirip bu hususta bir ahidnâme gönderilmesini talep ediyordu. Temmuz başlarında bir mektup yazan serdar, itaat edip Şirvan fethine katılmasını istemiş, buna mukabil muhaliflerinin elindeki kalelerin hep kendisine verileceğini de vadetmişti. Serdar, yine önceki şartlarla, yıllık vergisi ve hediyelerle adamlarını göndermesi halinde kendisine dokunulmayıp bu hususta bir ahidnâme verileceğini, başkalarının elindeki kalelerin sayısı, adları ve sınırlarını ayrıntılı olarak bildirmesini istiyor, ülkesinin zarar görmeyeceği ve eski dininde kalabileceği garantisini veriyordu. Şirvan fethi konusunda yardımını isteyen serdar, İran'a karşı korunacağını, İmereti kralı ile haberleşip beklentilerini isteyip kendilerine yardım etmelerini, çocuklarına da sancaklar vereceğini bildiriyordu⁴⁵.

İmereti Kralı Giorgi'nin Tiflis fethine katılmayı kabul ettiği birinci bölümde zikredilmişti. Bunun üzerine Kaheti kralına bir mektup gönderen serdar, İmereti kralının oğluna verilmek şartıyla Tiflis Kalesi'ni fethetmeye katılacağını belirtip kendisinin de ona yardımcı olmasını istedi⁴⁶.

b. Kaheti'de Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi

i. Kral Aleksandr'ın İtaati

Lala Mustafa Paşa, Tiflis'i fethedip buraya bir beylerbeyi atadıktan sonra Şirvan'a gitmek üzere Kaheti'ye hareket etti⁴⁷. Serdar Erzurum'da iken Aleksandr'a mektup yazmış ve itaat ederek müslüman olmasını istemişti. Aleksandr'ın ise yazdığı cevapta, itaati karşılığında ülkesinin kendisine bırakılmasını ve din değiştirmesinin istenmemesini rica ettiği yukarıda zikredilmişti.

⁴³ Şavşat ve İmerhev beyleri Hüsrev ve Mahmud, kardeşleri olup Aleksandr Han'ın itaatini temin eden Macehil Beyi Ahmed'in kayınları için İran'a tabi olup devamlı gidip geldiği ve giderken iyi atlar götürdüğünü İstanbul'a bildirmişler, bunun üzerine Erzurum beylerbeyine 25 Zilkade 984 (13 Şubat 1577) tarihli bir hüküm (BOA, MD, XXIX, 374) yazılarak İran'la alakası, giderken at götürüp götürmediği ve atları nereden aldığını araştırıp bildirmesi istenmektedir.

⁴⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 42.

⁴⁵ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 86a.

⁴⁶ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 87a.

⁴⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 307b; Ebubekir b. Abdullah, 3a; Selaniki, I, 119; Minadoi, 89; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 25; Münecimbaşı, III, 540; Danişmend, III, 24; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 116.

Bu yazışmalardan sonra Lala Mustafa Paşa, 30 Ağustos günü Tiflis'ten ynrırken Aleksandr'a tekrar bir mektup gönderip itaat etmesini istedi. Bunun üzerine ral, ileri gelenlerle istişare edip itaate karar verdi⁴⁸. Ve Osmanlı ordusunun ülkesine ırmesini beklemeden, bir elçi göndererek itaat edeceğini bildirdi⁴⁹. Tiflis'ten hareket ttikten üç gün sonra 1 Eylül 1578 Pazartesi günü Kabur suyu kenarında istirahat arasında Aleksandr'ın gelip itaat ettiği kaydedilmektedir⁵⁰. Kralın itaat ettiği yerin şartıçala olduğu belirtilmektedir⁵¹. Kral Aleksandr'ın ileri gelenleri ve aznavurlarıyla beraber gelmek üzere olduğu haber alınınca burada birkaç gün bekleyip istirahat edilmesi kararlaştırılmıştı⁵². Ebubekir b. Abdullah, kralın itaate 5.000 adamla geldiğini nakletmektedir⁵³. Gürcü kaynakları da onun itaatine yer vermektedirler⁵⁴.

Osmanlı kaynakları, Aleksandr'ı bütün beylerin karşılamaya çıktığını ve kendisini tazimle otağa götürdüklerini kaydetmektedirler⁵⁵. Âli, itaat eden Aleksandr ve beraberindeki Gürcülerin Osmanlı ordusunun sayı ve silah bakımından ne kadar güçlü olduğunu hayretle müşahade ettiklerini belirtmektedir⁵⁶. Otağa geldiğinde serdarın iltifatlarına mazhar oldu⁵⁷, kendisine hil'atler ve mensuplarına derecelerine göre ihسانlarda bulunuldu⁵⁸. Aleksandr'ın, Tiflis'teki askere zahire yardımı yapmayı taahhüt etmesiyle⁵⁹, önemli bir problem çözülmüş oldu.

Hüseyin b. Mehmed, kralın itaatiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir: Lala Mustafa Paşa, daha önce kendisine mektup göndermişti. O da ileri gelenleri toplayıp Osmanlı serdarının mektubunu okudu ve bundan sonra izlenecek yol hususunda fikirlerini aldı. İtaate karar verildikten sonra 300 tüfenkçi, 2.000 adamı ve beyleriyle serdarın yanına geldi. Serdar bu sırada divan kurup beyleri yanına toplamıştı. Kralı, 100 şahî darbzen ve toplarla 50.000 tüfekli asker karşıladı. Altın işlemeli elbise giyen

⁴⁸ Ebubekir b. Abdullah, 3a-b; Minadoi, 89; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 25. Ayrıci bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297.

⁴⁹ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 81a; Cevri Çelebi, 42; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 116.

⁵⁰ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 307b; Hüseyin b. Mehmed, 38a; Selaniki, I, 119; Peçevi, II, 43; Müneccimbaşı, III, 540; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 58; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 525; a. mlf., *Kafkas Elleri*, s. 297; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 116.

⁵¹ Danişmend, III, 24; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 116; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 154.

⁵² Peçevi, II, 43; Müneccimbaşı, III, 540.

⁵³ Ebubekir b. Abdullah, 3b. Kralın, serdarın 3.000 kişiyle karşıladığı da belirtilmektedir. Bk. Danişmend, III, 24.

⁵⁴ *Parizis Kronika*, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 19; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 154.

⁵⁵ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 307b; Müneccimbaşı, III, 540.

⁵⁶ Âli, *Nusretname* (Süleymaniye), 81b.

⁵⁷ Selaniki, I, 119; Müneccimbaşı, III, 540.

⁵⁸ Peçevi, II, 43; Danişmend, III, 24.

ve başında paha biçilmez bir taç bulunan Aleksandr, üzerinde altın haçlar bulunan üç sancak ve ordusuyla geldi. Gelişlerinde 100 pare top atıldı, 6.000 tüfek ateşlendi, öyle bir temaşa olduğu tasvir olunamaz. Çavuşlar kralın önüne düşüp serdarın otağına getirdiler. Serdar kendisiyle musafaha etti, hoş geldiniz, gazanız mübarek olsun dedi. Kral, altın sırma ile rengarenk işlenmiş kürkler ve güzide Acem kumaşları, kırk kantar bal, kırk kantar yağ ve 1.000 koyundan oluşan hediyelerini sundu. Memnun olan serdar, hil'at ve bir altın kılıç verip ülkesini kendisine bırakarak oradan Şirvan'a hareket etti⁶⁰.

Lala Mustafa Paşa, Şavşat Sancakbeyi Ahmet Bey'e yazdığı bir mektupta kaynatası olan Kaheti kralı ile Samshe Atabeyliğinin önemli devlet adamlarından olan Varaza'nın oğlunun itaatini temin etmesini istemişti⁶¹. Evliya Çelebi, Davud Han'ın Tiflis'ten kaçtıktan sonra peşine düşülüp Zegem Kalesi altında yetiştiğini, ormanlara sığınmış olan Gürcülerin öldürüldüğünü, serdarın yeniçeri ağasını Tiflis Kalesi fethine gönderip kendisinin de Zegem Kalesi'ni fethine yöneldiğini, kaleyi fetheden serdarın kuzeye yönelip Girem Kalesi'ni de fethettiğini yazmaktadır⁶².

Aleksandr'a, ülkesi ocaklık olarak verildi⁶³. Beylerbeyilik olarak verildiği ve bu konudaki beratın, 5 Eylül günü krala teslim edildiği de belirtilmektedir⁶⁴. Ebubekir b. Abdullah ise, ülkesinin sancak olarak kendisine verildiğini nakletmektedir⁶⁵. M. Svanidze'nin de belirttiği gibi, Kaheti'nin beylerbeyilik yapıldığı doğru olmamalıdır⁶⁶. Kaheti'den "Gürcistan Beylerbeyliği" diye bahseden Gelibolulu Âlî, cümlenin devamında krala ülkesinin ocaklık olarak verildiğini kaydetmektedir⁶⁷. Sonraki yıllara ait bir mühimme kaydında, Aleksandr'a ülkesinin yurtluk ve ocaklık olarak verildiğinden bahsedilmektedir⁶⁸. Ayrıca bu durum öncelikle kral ile serdar arasında teati edilen mektupların içeriğine uygun düşmemektedir. Yine krala bundan sonra yazılan hükümlerde, kendisine beylerbeyi olarak hitap edilmediği gibi, başka belgelerde de kendisinden bu unvanla bahsedilmemektedir.

⁵⁹ Karaçelebizâde, 460 vd; Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 155.

⁶⁰ Hüseyin b. Mehmed, 38a-39a.

⁶¹ Âlî, *Nusretnâme*, 22b-24a.

⁶² Evliya Çelebi, II, 315 vd. Evliya Çelebi, Zagem Kalesi'ni görmediğini, Girem Kalesi'ni ise Kahet Kalesi sahrasından geçerken gördüğünü, fakat içine girmediğini belirtmektedir.

⁶³ Âlî, *Nusretnâme*, 102b; Hammer, VII, 67.

⁶⁴ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 88a; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 308a. Ayrıca bk. Müneccembaşı, III, 540; Danişmend, III, 24, 27; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297, 387; Pitcher, 140; Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314; Gelaşvili, *Iran-Sakartvelo*, s. 154.

⁶⁵ Ebubekir b. Abdullah, 3b.

⁶⁶ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 119 vd.

⁶⁷ Âlî, *Nusretnâme*, 102b.

⁶⁸ BOA, MD, LIX, 285.

Lala Mustafa Paşa, Aleksandr'a Tiflis'i vadetmiş idiyse de itaat edeceğini idirmekle birlikte Müslüman olmayı kabul etmediği için sadece Zagem ve Girem ilcelerini vermekle yetindi⁶⁹. Kral, yıllık cizyeye bağlandı⁷⁰. Haraç vermeyi de taahhüt etti⁷¹. Senelik otuz yük ipek, on köle, on cariye, on doğan ve on balaban vermesi ararlaştırıldı⁷². İ. H. Danişmend, bunu hafif bir haraç olarak değerlendirmektedir⁷³. Gürcü tarihçilerin de belirttikleri gibi, Aleksandr, içişlerinde tamamen serbest idi. Kaheti toprakları tahrir edilmemişti, toprak ve vergi sistemine dokunulmamıştı. Yıllık vergisi dışında seferlerde Osmanlılara askerî destek de sağlayacaktı⁷⁴. Aleksandr, bir mektup gönderip İran'dan yüz çevirip itaat ettiğini, yıllık haracını zamanında deyeceğini, ayrıca Tiflis ve Şirvan'da bulunan Osmanlı askerlerine yardım edeceğini ildirmişti. Bunun üzerine kendisinden Tiflis ve Şirvan'da bulunan askere yiyecek ve ühimmat konusunda sıkıntı çekirtmemesi, İran tarafından saldırı olursa yardım etmesi ve haracı her yıl zamanında göndermesi istenmiştir⁷⁵.

Aleksandr'ın Müslüman olması için çok sıkıştırıldığı iddia edilmektedir⁷⁶. Ancak azışmalardan kralın sıkıştırıldığı sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Serdar önceki yıllardaki ilişkilerine dayanarak Müslüman olmasını teklif etmiş, o da bunu kabul etmemiş ve bir daha bu konu gündeme gelmemiştir.

ii. Aleksandr'ın Şeki'yi Fethi ve Osmanlı Ordusunun Şirvan'dan Dönmesi

İtaat eden Aleksandr, Lala Mustafa Paşa'yla birlikte yola devam ederek Şirvan ve Azerbaycan'ın fethinde Osmanlı ordusuna yardım etti⁷⁷. Serdar, Kaheti'den sonra Şirvan'a geçmiş ve buradaki fetihlere katılmıştır.

Aleksandr, maiyetindeki Gürcü askerleriyle, yanına Pasin beyi Mirza Ali ve Şavşat beyi Lağveş Ahmed Bey de verilerek Şeki Kalesi'nin fethine memur edildi⁷⁸. Bu seferde kralın kendi ordusunun 3.000 kişi olduğu belirtilmektedir⁷⁹.

⁶⁹ Hammer, VII, 65. Ayrıca bk. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 115.

⁷⁰ BOA, MD, XXXII, 503; Âlî, *Nusretname*, 102b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 308b; Müneccembaşı, III, 540; Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 230; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297, 387.

⁷¹ Ebubekir b. Abdullah, 3b; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 118; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 155.

⁷² Peçevî, II, 43; Danişmend, III, 24. Ayrıca bk. Karamanlı, "Gürcistan", *DİA*, XIV, 314.

⁷³ Danişmend, III, 24.

⁷⁴ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 119; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 155.

⁷⁵ BOA, MD, XXXII, 503 Aleksandr Han'a 17 Zilkade 986 (15 Ocak 1579) tarihli hüküm. Hüküm kırmızı atlas kese ile gönderilmiştir.

⁷⁶ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 297.

⁷⁷ Âlî, *Nusretname* (Süleymaniye), 88b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 308a; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 25; *Parizis Kronika*, s. 52; *Chronique Georgienne*, s. 19.

Serdarın bu işle onu görevlendirmesi isabetli bir karardı. Çünkü Şeki valisi ile Aleksandr arasında eskiye dayanan bir düşmanlık vardı. Osmanlı ordusu Aleksandr'ın omutasında zorlukla Alazan nehrini geçerek Şeki'ye geldi⁸⁰.

Şeki Kalesi, Kral Aleksandr tarafından fethedildi⁸¹. Buranın İran'a bağlı olan hakimî Ahmed Bey, Osmanlı ordusunun gelişini haber alarak Azerbaycan tarafına açtığından fetih zor olmadı⁸². Şeki, sancak olarak babasının bu hizmeti karşılığında oğlu Erekle'ye verildi⁸³. Erekle'ya, sancağın, Lala Mustafa Paşa'ya Ereş fethi sırasında tavuzluk yaptığı için verildiği de belirtilmektedir⁸⁴. Şeki sancağı, daha sonra Erekle'den alınarak Mirza Ömer'e verilecektir⁸⁵. Şehre, kadı, dizdar ve diğer görevliler ayin edildi⁸⁶. Şeki'nin fethi haberi Osmanlı ordusuna Koyungeçidi zaferinden hemen sonra ulaştı⁸⁷. M. Svanidze'nin de dikkat çektiği gibi, Gürcü prensine verilmekle birlikte burası bir Osmanlı sancağı olarak teşkilatlandırılmış ve Kaheti'ye değil, Şirvan'a bağlanmıştır⁸⁸.

Şirvan'daki işlerini tamamlayan serdar, 8 Ekim Çarşamba günü Kartli'ye geçmek üzere Ereş'ten ayrıldı⁸⁹. Ordu Kaheti'den Tiflis'e hareket etti. Burası Şirvan ve Dağıstanlı tacirlerin geçiş noktasıdır. Bahar olduğu için Kınık suyu kabarmıştı. Pasin Sancakbeyi Mirza Ali Bey köprü yapma işini üzerine aldı ve altı günde köprüyü tamamladı. Köprü geçilerek sekizinci günde (Çarşamba günü) Sultancık'a gelindi. Burada Aleksandr'ın oğlu Erekle hil'atle serdardan ayrılıp babasının yanına gitti⁹⁰.

⁷⁸ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 96a-b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 309b; Peçevî, II, 45; Müneccimbaşı, III, 540; Danişmend, III, 24; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 61; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 120; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 156.

⁷⁹ Âli, (Süleymaniye), 96a-b; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 309b; Müneccimbaşı, III, 540.

⁸⁰ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 157.

⁸¹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 97a; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 32; Peçevî, II, 46; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 157.

⁸² Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 96a-b.

⁸³ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 97a, 111a; a. mlf., *Künhü'l-Ahbâr*, 312a; *Turket-Sparsetis Omi*, s. 26, 32; Peçevî, II, 46; Müneccimbaşı, III, 540; Danişmend, III, 509; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 120.

⁸⁴ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 157.

⁸⁵ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 312a.

⁸⁶ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 310a, 510b; Peçevî, II, 46.

⁸⁷ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 96a-b; Hammer, VII, 67; Danişmend, III, 25.

⁸⁸ Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 120.

⁸⁹ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 111b-112a; Müneccimbaşı, III, 540; Svanidze, *Sakartvelo-Osmaleti*, s. 120. Bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 70.

⁹⁰ Âli, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 111b-112a. Ayrıca bk. Peçevî, II, 50; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 70.

Altancık'ta iken Dağistan hakimlerinden Kumuk ve Kaytak hakimi Çitlav Şemhal geldi⁹¹.

Şirvan ve Şeki'nin fethinden sonra Lala Mustafa Paşa Tiflis'e dönerken yine aheti'den geçti. Şemhalin serdarla görüşüp itaat etmesi Aleksandr ve diğer Gürcü prenslerinin rahatsızlığına sebep oldu. Aleksandr'ın bir istişareden sonra itaatten vaz geçmeyi kararlaştırdığını nakleden Gelibolulu Âlî, serdarın dönüşte uğradığı Gori'ye gelen Kaheti kralının Emin Ağa adındaki elçisini kabul ettiğini ve krala Tiflis'in zahire ve diğer ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra Davut Han'ın ele geçirilmesi için beylerbeyine yardımcı olmasını tembih ettiğini nakletmektedir⁹².

Serdarın dönüşü sırasında bazı sıkıntıların yaşandığı başka kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Anonim İtalyan kaynağı, Kral Aleksandr'ın Şeki'nin fethinden sonra Lala Mustafa Paşa'nın haberi olmadan Zagem'e döndüğünü, Kaheti'de bazı askerlerin evreyi tahrip ederek esirler aldıklarını, serdarın bunu duyunca çok üzüldüğünü ve ailelerin cezalandırılması için bir soruşturma başlattığını, krala da bu durumu iletip ayrıca kral ile hanımı ve çocuklarına da pek çok hediyeler gönderdiğini aydlatmaktadır⁹³. Minadoi ise, serdarın Şirvan'dan dönüşte Kaheti'den geçerken bu ülke ile barışın bozulmasından korktuğunu, askerlerine çevreye zarar vermemelerini tembih ettiğini, Aleksandr'ın hasta olduğu gerekçesiyle görüşmeye gelemediğini söyleyen elçilerin çok miktarda sığır, tahıl ve meyve getirdiklerini, serdarın Tiflis'e kadar bu elçilere kılavuzluk yaptığını ve buradan ülkelerine gönderdiğini belirtmektedir⁹⁴.

Lala Mustafa Paşa, kışlamak için dönerken geride bıraktığı askerleri zor bir kış bekliyordu. Çünkü 25.000 kişilik İran ordusu, Çıldır savaşının intikamını almak için bölgede bazı hazırlıklar içindeydi⁹⁵. Serdar da, bazı tedbirler almıştı. Ereş'i müstakil bir beylerbeyilik yaparak 700.000 akçe ile Saruhan Sancakbeyi Kaytas Bey'e vermişti. Ayrıca Şirvan muhafazasını Diyarbakır ve Halep beylerbeyilerine bırakmak istemişti. Fakat onlar kabul etmeyince, burayı Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakmıştı⁹⁶. Osman Paşa, şimdiye kadar katıldığı savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle iyi bir komutan olarak tanınıyor ve bu noktada askere güven telkin ediyordu. Kral

⁹¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 71; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 387.

⁹² Âlî, *Nusretname* (Süleymaniye), 113a, 115b, 116-117b.

⁹³ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 31, 33.

⁹⁴ Minadoi, 104, 148.

⁹⁵ Âlî, *Nusretname* (Süleymaniye), 94b.

⁹⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbâr*, 311b.

Aleksandr'dan da Şirvan'da bulunan askere yiyecek ve mühimmat konusunda sıkıntı ettirmemesi ve İran tarafından saldırı olursa yardım etmesi istenmişti⁹⁷.

Lala Mustafa Paşa, yeniden sefere çıkmadan önce, 1 Şubat 1579'da Aleksandr Ian'a Erzurum'dan bir mektupla birlikte murassa kılıç ve hil'at gönderdi⁹⁸. Kaheti valisinden daha önce de Tiflis ve Şirvan'daki muhafızlara yardım etmesi istendiğinde, kendisine bir hil'at gönderilmesinin kararlaştırıldığı, fakat yollar güvenli olmadığından Şimon'un eline geçer endişesiyle bekletildiği bildirilmişti⁹⁹.

Aleksandr, Osmanlı tâbii olduğu halde 1579 yılında Osmanlılara destek için Şirvan'a gelen Tatar askerlerinden bir kısmının Zagem şehrini tahrip ettikleri belirtilmektedir¹⁰⁰. Anonim İtalyan kaynağı, Kırım hanının Şirvan'da 200.000 askerinin bulunduğunu, bunlardan 50.000'inin Zagem'i almak için gönderildiklerini, bundan sonra Aleksandr'ın Osman Paşa'nın gıda yardımı talebini reddettiğini kaydettirmektedir¹⁰¹.

2. Sinan Paşa'nın Serdarlığı ve Kaheti Olayları

Lala Mustafa Paşa'nın, 1580 yılı başlarında Erzurum'da bulunduğu sırada görevden alındığını öğrenince, Hüsrev Paşa'yı serdar kaymakamı olarak yerine bırakarak İstanbul'a hareket ettiği üçüncü bölümde zikredilmişti. Hüsrev Paşa, serhad mühimmatını tedarike girişti ve ayrıca yazdığı bir mektupta, Lala Mustafa Paşa'nın seferi sırasında askere çevreyi tahrip izni vermediği için İstanbul'a çağrıldığını ve yerine Sinan Paşa'nın serdar tayin edildiğini, onun gelişine kadar kendisinin serdar kaymakamı olarak görev yapacağını bildirmiş, Şirvan yolunu açık tutmadığı ve Tiflis'e yiyecek göndermediği için yeni serdarın kendisini cezalandıracağını belirtep Tiflis'e yardım etmesi ve İran'dan gelecek tekliflere hayır demesini istemiştir¹⁰².

Yeni serdar Sinan Paşa da, Kral Aleksandr'a yazdığı mektupta, şayet istenenler yerine getirilirse önceki serdarın verdiği on katı daha fazla ihsanda bulunacağını, bu durumdan kendisinin yanı sıra çocukları ve çevresindekilerin de yararlanacağını bildirmiştir¹⁰³. Mektupta ayrıca, Şirvan'ı fethederken ülkesinden geçen önceki

⁹⁷ BOA, MD, XXXII, 503.

⁹⁸ Âlî, *Nusretnâme* (Süleymaniye), 141b.

⁹⁹ Âlî, *Nusretnâme*, 176a.

¹⁰⁰ Ebubekir b. Abdullâh, 18a.

¹⁰¹ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 39.

¹⁰² Âlî, *Nusretnâme*, 256b-257b. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 108; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 340.

¹⁰³ Âlî, *Fursatnâme*, s. 212 (34a).

serdara itaat ettiği ve orduya yiyecek yardımı yaptığı için padişahın kendisine murassa kılıç ve hil'at gönderdiğini hatırlatmıştır¹⁰⁴.

Ayrıca kralın İran'la yakınlaşmasını önlemek için de İran'dan padişaha elçiler gelip Şirvan ve Gürcistan'dan tamamen feragatle sulh istediklerini, daha önce yaptığı hizmetleri ve Tiflis Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın kendisi ve halkından memnun olduğunu bildirmesinden dolayı, nehrin uygun yerlerine muhafızlar konulup ordunun azıklanmak bahanesiyle geçip köyleri tahrip ve halkını esir almasınlar diye ülkesine girmelerine izin verilmediğini bildirmiş, kendisi gelemese oğlu Erekle'yi orduyu karşılamaya göndermesini ve halkına gıda getirip bedeli ile satmalarını tembih etmesini istemiştir. Aleksandr'a, damadı Ahmet Bey'in bir mektupla gönderildiği bildirilerek ordunun nehri geçip ülkesini tahrip etmemesi için görüşmeye gelip ve teayasına Osmanlı ordusuna geçiş izni verildiğini duyurması bildirilmiştir. Ayrıca 100.000 askerle Gürcistan'a gelmekte olan Tatar Hanı Mehmet Giray'ın ordusunun tahriplerden uzak durması için emr-i hümayun gönderileceğini, buralar nizam ve tertibat verdikten sonra bölgeden çekileceklerini belirtmiştir¹⁰⁵.

Sinan Paşa, Tiflis'te bulunduğu sırada Kaheti kralının kendisiyle görüşmeye gelmesini bekledi. Osmanlı serdarının bölgeye geldiğini duyan Aleksandr Han, hasta olduğu gerekçesiyle Sinan Paşa ile görüşmeye gelmedi¹⁰⁶. Serdar Tiflis'te bulunduğu sırada, şahtan Kaheti kralına yazılmış bazı sahte mektuplar ortaya çıktı. Bu mektuplardan birinin Osmanlı askerlerinin eline geçmesi ve kendisine ulaştırılması üzerine serdar, kış bastırmadan önce Kars'a dönmeye karar verdi¹⁰⁷.

3. Meşale Savaşı ve Aleksandr'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıktığı İddiaları

Bu dönemde Aleksandr'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkıp yeniden İran'ın müttefiki olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bir kısım Kırım askerlerinin Kaheti'ye saldırdıklarına yukarıda değinilmişti. Anonim İtalyan kaynağı, bundan sonra Aleksandr'ın Osman Paşa'ya Osmanlı müttefiki olmadığını müttefik olarak İran'ı tercih ettiğini bildirdiğini belirtmektedir¹⁰⁸.

Sinan Paşa Tiflis'te bulunduğu sırada Aleksandr'ın serdarla görüşmeye gelmediği de yukarıda belirtilmişti. Bunlara ilaveten F. Kırzioğlu, Osmanlı ordusunun Erzurum'a döndükten sonra 1580-1581 kışında Safeviler'in Şirvan'ı işgali üzerine

¹⁰⁴ Âlî, *Fursatnâme*, s. 208 (32a).

¹⁰⁵ Âlî, *Fursatnâme*, s. 209-211 (32b-33b).

¹⁰⁶ Âlî, *Fursatnâme*, 207 (31b); Peçevî, II, 67.

¹⁰⁷ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 335a. Ayrıca bk. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 341.

¹⁰⁸ *Turket-Sparsetis Omi*, s. 39.

Kaheti kralının şaha tâbi olup üç yıllık haracını da ödemek zorunda kaldığını belirtmektedir¹⁰⁹.

Aleksandr Han'ın, Meşale Savaşı'nda İmamkulu Han'a destek verdiği dört bey ile 2.000'den fazla asker gönderdiği, bunlardan bir kısmının öldürüldüğü, iki bey ile otuz-kırk askerin de esir alındığı belirtilmektedir¹¹⁰. Bilindiği gibi, 9 Mayıs 1583 günü sabahdan akşama kadar devam eden ve bundan sonra meşaleler yakılarak yatsıya kadar devam ettiği için Meşale Savaşı diye anılan bu muharebede Özdemiroğlu Osman Paşa, İran ordularını mağlup etmeyi başarmıştı.

Osmanlı kaynakları, İmam Kuli Han'ın Osman Paşa ile yapacağı savaş öncesi Gürcistan beylerine mektup yazıp savaşta yardım istediğini, fakat İran ordusunun mağlup olduğu sırada gelen Gürcülerin Kuba şehri çevresinde yolları bilmediklerinden dağlarda kaybolduklarını ve halk tarafından çoğunun öldürüldüğünü ve aralarında on beş kadar tanınmış beyin de bulunduğu pek çoğunun da esir alındığını, esirler ve kelleler huzuruna getirilince, serdarın bunları Kral Aleksandr'a gönderdiğini ve padişahın haraçgüzarı iken bu hareketi nasıl izah edebileceğini sorduğunu, daha sonra Şemahi'ye gelindiği ve 6 Temmuz 1583 günü buranın kalesinin inşasına başlandığını kaydetmektedirler¹¹¹.

Savaş sonunda, öldürülen düşman askerlerinden 7.500'ünün deftere kaydedildiği, ele geçmeyen ölümlerin sayısının da 3.000'den fazla olduğu, bunun üzerine Gürcü meliklerinin korkarak hediyelerle elçiler gönderip itaat ettikleri belirtilmektedir. Bu şekilde Osmanlı ordusu, 16 Eylül 1583 günü Şemahi'den ayrıldı. Demirkapı'ya gelindikten sonra bayram burada geçirildi ve Cafer Paşa kaymakam bırakıldı¹¹².

Bu dönemde Aleksandr, Simon ile de savaşmak zorunda kalmıştır. Fakat her zamanki politikasına uygun olarak savaşı sürdürmemek için aldığı bazı yerleri iade etmiştir. Mühimme kayıtlarına göre Aleksandr, Simon ile ittifak yapmış ve ondan aldığı kaleyi geri vermiştir¹¹³.

Aleksandr'ın İranlılarla birlikte hareket ettiğini gösteren bu olayların yanı sıra onun bu dönemde Osmanlılarla da iyi ilişkiler kurduğunu gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Mesela, 990'da (1582) Aleksandr'ın bir elçisinin çeşitli hediyelerle

¹⁰⁹ Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 337, 387.

¹¹⁰ A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 35-39; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 337.

¹¹¹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 346a; Peçevi, II, 83. Ayrıca bk. A. Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", s. 1443; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 338.

¹¹² Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 346b-347a.

¹¹³ BOA, MD, XLIV, 174, 175.

İstanbul'a geldiği zikredilmektedir¹¹⁴. Aleksandr Han'a yazılan bir hükümde, Demirkapı'da bulunan askerin sayımı ve serhad ahvalini teftiş için bir beylerbeyi ile bazı kimselerin gönderildikleri, bunların Tiflis yoluyla Kaheti'den geçerek Şeki Kalesi'ne gidecekleri belirtilerek, bunlara yol gösterip kılavuzlarla emniyet içinde yerlerine ulaştırılması istenmektedir¹¹⁵.

Aleksandr Han'a daha sonra yazılan bir hükümde, Demirkapıda olan vezir Cafer Paşa ile o tarafta olan beylerbeyiler ve serhad ahvaliyle ilgili hususlar için hakümler gönderildiği ifade edilip ferman-ı şerif götüren kulları bekletmeyip kılavuzlarla Demirkapı'ya ulaştırması, geri dönüşte de Tiflis'e gelmelerine yardımcı olması isteniyor. Ayrıca itaat için gönderdiği Davud Han ve mutemed adamının elçilik görevi ile İstanbul'a geldiği ve temaslarını tamamladıktan sonra geri döndüğü belirtildikten sonra, Demirkapı'ya giden adamların gidiş ve dönüşte emniyet içinde ülkesinden geçmelerini sağlaması ve Tiflis Kalesi'ne devamlı olarak zahire göndermeye devam etmesi istenmektedir¹¹⁶.

4. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Serdarlığı

Ferhad Paşa, ilk serdarlığı döneminde Ahıska'dan Erzurum'a döndükten sonra İstanbul'a çağrıldı ve Osman Paşa serdar tayin edildi¹¹⁷. Yeni serdarın 993 Şaban'ında (29 Temmuz-27 Ağustos 1585) Erzurum'a geldiği ve burada bir buçuk ay istirahat ettiği belirtilmektedir¹¹⁸.

Özdemiroğlu Osman Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığı döneminde hem Çıldır zaferi hem de Gürcistan ve Şirvan'ın fethinde önemli hizmetlerde bulunmuştu. Fethin ardından Şirvan eyaleti, önce Derviş Paşa'ya ve daha sonra başkalarına teklif edildiğinde burada kalmaya cesaret edemeyerek hiçbiri kabul etmemiş, bunun üzerine Özdemiroğlu bu zor göreve talip olmuş ve vezaretle kendisine verilmişti¹¹⁹. Burada Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferi üzerinde durmayacağız. Sadece onun serdarlığı sırasında Gürcistan'la ilgili olarak ortaya çıkan olaylara yer vereceğiz.

Denilebilir ki, Osmanlı kuvvetlerinin Şirvan'da tutunmasındaki en büyük pay ona aitti. Özdemiroğlu'nun fetih sonrası Şirvan'daki hizmetleri kamuoyunca takdirle izleniyordu. Daha sonra İstanbul'a çağrılınca padişahla bir görüşme yaparak şark cephesinde o zamana kadar yapılanları aktarma fırsatı buldu ve yarım kalmış işleri

¹¹⁴ Selaniki, I, 133.

¹¹⁵ BOA, MD, LIII, 528 (26 Ramazan 992 / 1 Ekim 1584).

¹¹⁶ BOA, MD, LIII, 735 (14 Safer 993 / 15 Şubat 1585).

¹¹⁷ Münecçimbaşı, III, 556.

¹¹⁸ Âli, *Kühü'l-Ahbâr*, 362a.

amamlayabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Ferhad Paşa'nın yerine şark serdarlığına ayin edilerek Ekim 1584'de Kafkasya'ya gönderildi¹²⁰. Serdar, 1585 yılı Ağustos ayında Erzurum'a ulaştı¹²¹.

Bu sefer sırasında çeşitli kimselerden Osman Paşa'ya yardımcı olmaları istenmiştir. Yeni İl kadısına yazılan 21 Rebiyülahir 993 (22 Nisan 1585) bir hükümde, veziriazam Osman Paşa'nın serdar tayin edildiği, Nisan 1585 sonlarına kadar Erzurum'a ulaşacağı belirtilerek Yeni İl kazasından 20.000 koyun, 5.000 batman yağ ve bal tedarik edip ordu gelmeden önce Erzurum'a ulaştırılması emredilmiştir¹²². Bu hükümün birer sureti gönderilen Şavşat beyinden 1.000 kile arpa ve un, 500 batman yağ ve bal¹²³, Ardahan beyinden 1.000 kile arpa ve un, 500 koyun, 500 batman yağ ve bal¹²⁴, Mamervan beyinden 1.000 kile arpa ve un, 300 koyun, 600 batman yağ ve bal¹²⁵, Tortum beyinden 300 koyun, 1.000 müd arpa ve un, 300 batman bal ve yağ¹²⁶, Ardanoç beyinden 1.000 kile arpa ve un, 500 batman yağ ve bal ve 500 koyun¹²⁷ istenmiştir.

Yardım talepleri bundan sonra da devam etmiştir. Tortum kadısına yazılan te'kidi havi 11 Receb 993 (9 Temmuz 1585) tarihli bir hükümde, ordu için 300 koyun, 1.000 kile arpa ve un ile 600 batman bal ve yağın Erzurum'a nakledilmesi istenmiştir¹²⁸. Bu hükümün birer sureti 5.000 kile arpa ve un, 300 batman bal ve yağ için Pertekrek beyine¹²⁹, 1.000 kile arpa ve un, 500 koyun, 500 batman yağ ve bal için Ardanoç beyine¹³⁰, 2.000 kile arpa ve un, 500 koyun, 200 batman yağ ve bal için Oltu beyine¹³¹, 1.000 kile arpa ve un, 500 batman yağ ve bal için Şavşat beyine¹³² yazılmıştır. Bir süre sonra benzer hükümler yeniden gönderilmiştir.

Bu sefer sırasında Kaheti Kralı Aleksandr'dan da yardım istenmiştir. Kral Aleksandr'a yazılan bir hükümde, bundan önceki seferlerde mühimmat ve sair

¹¹⁹ Âlî, *Nusretname* (Süleymaniye), 101a-b. Ayrıca bk. *Turket-Sparsetis Omi*, s. 31.

¹²⁰ Rahimizâde, *Gencine*, 15a-b; Erzurumî, 158b. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 146.

¹²¹ Münecimbaşı, III, 556.

¹²² BOA, MD, LIX, 60.

¹²³ BOA, MD, LIX, 68: Şavşat beyine ve kadısına hüküm.

¹²⁴ BOA, MD, LIX, 80: Ardahan beyine ve kadısına hüküm.

¹²⁵ BOA, MD, LIX, 81: Mamervan beyine ve kadısına tarihli hüküm.

¹²⁶ BOA, MD, LIX, 84: Tortum beyine ve kadısına hüküm.

¹²⁷ BOA, MD, LIX, 86: Ardanoç beyine ve kadısına hüküm.

¹²⁸ BOA, MD, LIX, 235.

¹²⁹ BOA, MD, LIX, 236.

¹³⁰ BOA, MD, LIX, 238.

¹³¹ BOA, MD, LIX, 240.

¹³² BOA, MD, LIX, 248. Ayrıca bu konuda benzer hükümler Mamervan (MD, LIX, 247), Ardahan-ı Küçük (MD, LIX, 249) ve Ardahan (MD, LIX, 250) beylerine yazılmıştır.

suslarda çok yardımının olduğu hatırlatılmakta ve bu kez de bölgeye gönderilen Osman Paşa'ya yardım ve kendisiyle birlikte hareket etmesi, hatta bu konuda Davut an'la da ittifak yapması istenmektedir¹³³.

Batum beylerbeyine yazılan bir hükümde, Ferhad Paşa ile sefere çıkmayan ne kadar sancakbeyi, zaim ve sipahi varsa hepsini Osman Paşa maiyetinde sefere göndermesi istenmiş ve gitmeyenlerin dirliklerinin başkalarına verileceği bildirilmiştir¹³⁴. Batum beylerbeyine yazılan başka bir hükümde de, yolda Osman Paşa'ya mülaki olmaları, nüzül ihracına bir sancakbeyi tayin edip tımarı az olan pahilerden muhafız tayin etmesi istenmiştir¹³⁵. Tomanis muhafazasında olan Erzurum Beylerbeyi Hasan Paşa da, sefere katılmakla görevlendirildi¹³⁶.

Bu seferle Özdemiroğlu Osman Paşa, 1585'de İranlıları yenerek Tebriz'i aldı ve ailesini tamir etti¹³⁷. Özdemiroğlu'nun hedefi Gürcistan ve Şirvan değil, İran'ın eski merkezi Tebriz idi. Zira İran'ın bölgedeki faaliyetleri Osmanlı hakimiyeti için giderek tehlikeli olmaya başlamıştı.

Adil Giray, İranlılar tarafından bir savaşta esir alınmıştı. Ayrıca İranlılar, daha önce Osmanlılar tarafından fethedilen bölgeleri geri almak için de ciddi faaliyetler içindeydiler. Hatta bazı yerleri de almışlardı. Fakat belirtildiği üzere Özdemiroğlunun serdarlığı dönemindeki gayretleri ile bu çabaların pekçoğu sonuçsuz kaldığı gibi Osmanlılar Gürcistan'daki durumlarını da sağlamlaştırdılar¹³⁸.

5. Ferhad Paşa'nın Serdarlığı ve Kaheti Olayları

Ferhad Paşa'nın ilk serdarlığı döneminde Gori Kalesi'ni tamir ettikten sonra geldiği Tiflis'te bulunduğu sırada Kaheti Kralı Aleksandr, haracını getirdi. Haracı on yük karşılığı olarak otuz yük ipek, pek çok gilman ve cariyeler ve doğanlardan barettiler¹³⁹.

Ferhad Paşa ikinci kez serdarlığa getirildiğinde Aleksandr Han'dan da kendisine yardım etmesi istenmiştir. Krala gönderilen bir hükümde, Osman Paşa'nın vefatından sonra Ferhad Paşa'nın Gence ve Karabağ'ın fethi için görevlendirildiği belirtilmiş ve Osmanlı ordusunun bölgeden emniyet içinde geçmesiyle levazım ve mühimmat

¹³³ BOA, MD, LIX, 285: Aleksandr Han'a 26 Receb 993 (24 Temmuz 1585) tarihli hüküm.

¹³⁴ BOA, MD, LIII, 597 (9 Şevval 992 / 14 Ekim 1584)).

¹³⁵ BOA, MD, LIII, 814 (20 Rebiyülevvel 993 /).

¹³⁶ BOA, MD, LIX, 269 (26 Receb 993 / 24 Temmuz 1585).

¹³⁷ Erzurumî, 158b; Buniyatov, "Azərbaycan", DİA, IV, 319; Başar, "Safeviler", s. 547.

¹³⁸ Başar, "Safeviler", s. 547.

¹³⁹ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 361b. Ayrıca bk. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 190.

edarikinde yardımcı olması, ayrıca Şirvan'daki beylerbeyilerle birlikte vezir Cafer Paşa'nın uygun göreceği şekilde hizmet etmesi, hatta Bakü'ye beş konak uzaklıktaki İrdebil'e bir saldırı düzenlemesi bile istenmiştir¹⁴⁰.

Ferhad Paşa, Zilhicce ayı başında (2-11 Kasım 1587) İstanbul'a gelen nektuplarda, Gori Kalesi'nin çok sağlam biçimde yapıldığını belirttikten sonra Aleksandr Han'ın her sene 10.000 altınlık kaliteli ipek vermeyi ve kalelere yeteri kadar zahire vermeyi taahhüt ettiğini bildirmiştir¹⁴¹.

Ferhad Paşa'nın bu seferi sırasında Kaheti Kralı Aleksandr'ın haracı yeniden on yük akçe olarak tespit edildi. Ferhat Paşa, Aleksandr'ın on yük akçe bedeli haracını gönderdiğini padişaha bildirmiştir¹⁴². Ertesi yılki haracı ise gecikmeli olarak ulaştı. 14 Ekim 1588 günü Cuma namazından sonra Gence'den kalkan ordu geliş yoluyla kuzeybatıya yürüyüp beşinci konakta Sarıkamış'a varınca Aleksandr Han'ın vadettiği haracın gelmesi geciktiklerinden, Kür ırmağı geçilerek ülkesi vurulmak istendi. Fakat elçisi gelip haracın yolda olduğunu bildirdi ve ardından da haraç geldi¹⁴³.

Ferhad Paşa, ikinci serdarlığı sırasında Tebriz'e varıp buradaki muhafızları muhasaradan kurtardı¹⁴⁴. Kale, müstahkem bir şekilde tamir edildi. 9 Ekim 1588'de ilk önce silahtarlar bölüğü ve sonra diğer askerler yerleştirildi, ayrıca kaleye toplar da kondu. Sonra şenlikler yapıldı¹⁴⁵. İranlılar, Gence Kalesi'ni muhasara etmişlerdi. Çevredeki Osmanlı beylerbeyileri ile haberleşilerek düşman arkadan sarıldı. Fakat İranlılar çekilmeyi başardılar. Bir kısmı ise Kaheti'ye kaçtılar¹⁴⁶. Gence seferine katılanlar ödüllendirildiler¹⁴⁷.

6. Kral Aleksandr'ın Çok Yönlü Dış Politikası ve Mamur Ülke Kaheti

Kaheti Kralı Aleksandr, çok yönlü bir dış politika izleyerek ülkesini savaşın kötü tesirlerinden korumayı başarmıştır. Başlangıçta İran'a tabi olmayı sürdürmüş daha sonra ise Osmanlı orduları Gürcistan'ı baştan başa katettiklerinde bu kez Serdar Lala Mustafa Paşa'ya itaat ederek ülkesini savaşla yüz yüze getirmemiştir. Bilinçli bir tercih olduğu anlaşılan bu siyaset sayesinde Kaheti, kısa sürede sadece Gürcü devletleri içinde değil, bütün Kafkasya'da en müreffeh ülke konumuna yükselmiştir.

¹⁴⁰ BOA, MD, LXII, 75: Aleksandr Han'a 6 Rebiyülahir 995 (16 Mart 1587) tarihli hüküm. Ayrıca bk. MD, LXII, 67, 70-72, 74-76.

¹⁴¹ Selaniki, I, 193.

¹⁴² BOA, MD, LXII, 277.

¹⁴³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 194; Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 371.

¹⁴⁴ Erzurumî, 159a.

¹⁴⁵ Selaniki, I, 206.

¹⁴⁶ Selaniki, I, 223.

¹⁴⁷ BOA, *İbnülemin-Askariye*, 155.

Babası Levan döneminde Ruslarla kurulan ilişkileri, kendisi de devam ettirdi. İlişkilerin başladığı dönemde Kaheti, İran hakimiyetinde idi. Osmanlı hakimiyetini nımsı olan Aleksandr döneminde de bu ilişkilerin inkıtaya uğramadığı, hatta gelişme österdiği görülmektedir. Kaheti ve Moskova arasında gidip gelen elçilerin yoğun afigi bile bu kanaate varmak için yeterli olabilir. Osmanlılar, Kaheti-Rus ilişkilerinin endi aleyhlerine sonuçlar doğurmaması için çeşitli tedbirler aldılar. Fakat bu çabalar, Kaheti-Rus ilişkilerini sona erdirecek kadar etkili olmamıştır. Konuyu bütün etaylarıyla inceleyen W. E. D. Allen¹⁴⁸ ve N. Berdzenişvili'nin¹⁴⁹ çalışmaları da irtaya koymaktadır ki, bu dönemdeki Kaheti-Rus ilişkileri bölgenin geleceği çısından son derece önemli tesirler icra etmiştir.

Aleksandr'ın iktidarı döneminde çevre ülkelerden çok sayıda kimsenin Kaheti'ye göç ederek yerleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazılan hükümlerde, başka yerlerden göç ederek ülkesine yerleşmiş olan bu kimselerin eski yerlerine gönderilmeleri stennemektedir¹⁵⁰. Aleksandr Han'dan ülkesindeki Gence ve Şirvan reayasının tamamını yeni bir emri beklemeden hemen eski yerlerine göndermesi istenmiştir¹⁵¹.

Bunlar içerisindeki en yoğun nüfusun Gence ve Şirvan'dan gelenler olduğu dikkat çekmektedir. Şirvan Beylerbeyi Davud, İstanbul'a bir mektup göndererek fetret döneminde Şirvan halkından pek çok kimsenin ülkelerini terk edip Aleksandr'ın ülkesine yerleştiklerini bildirip bunların eski yerlerine yerleştirilmelerini rica etmiştir. Bunun üzerine Aleksandr Han'dan Şirvan'dan göçerek ülkesine yerleşen halkı eski yerlerine göndermesi istenmiştir¹⁵². Aleksandr Han'a yazılan başka bir hükümde, Gence Beylerbeyi Davud'un ülkesinden göçerek Kaheti'ye yerleşenlerin hangi bölgelerden olduklarını bir defter halinde İstanbul'a bildirdiği belirtilmektedir. Buna göre Gence beylerbeyi eski yerlerine döndürülmelerini istediği halkın Gence'ye bağlı Şemkür, Zegem, Tavus ve Hasansuyu nahiyelerinden olduklarını açıklamıştır¹⁵³.

Kaheti'ye yerleşmiş olup eski yerlerine döndürülmek istenenlerin sayısı konusunda da bazı bilgilere sahip bulunmaktayız. Aleksandr Han'a yazılan bir hükümde, ülkesinde Şirvan halkından 8.726 hane olduğu, kendisine bunları eski yerlerine göndermesi için defalarca hükümler gönderildiği, fakat şimdiye kadar sadece 295 haneyi gönderdiği, gönderilenlerin bütün mallarını aznavurlarına gasbettirdiği,

¹⁴⁸ Allen, W. E. D., *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, trc. Anthony Mango, I-II, Cambridge 1970.

¹⁴⁹ Niko Berdzenişvili, "Ruset-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII'ss", *Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis*, I (Tbilisi 1944), s. 1-195.

¹⁵⁰ BOA, MD, LXXIII, 209, 685, 726, MZ, IV, 346, 461.

¹⁵¹ BOA, MD, LXXIII, 726: Aleksandr Han'a 14 Zilhicce 998 (14 Ekim 1590) tarihli hüküm.

¹⁵² BOA, MD, LXXIII, 209 (7 Şevval 1003 / 15 Haziran 1595).

¹⁵³ BOA, MZ, IV, 461.

öndermediği ahaliyi köyler halinde iskân edip kimisini oğullarına, kimisini hanımına verdiği, bazen bu halkın kendisine hizmeti karşılığında verildiğini, bazen padişaha zettiğini ve cevap gelinceye kadar veremeyeceğini, bazen de Şirvan fethinden önce aldıklarını söylediği hatırlatılarak ülkenin mamur olmasının reayaya bağlı olduğu belirtilip bunları yerlerine göndermesi emredilmektedir¹⁵⁴.

Kahe'i'ye göç edip yerleşenler arasında Samshe'den gidenler de olmuştur. Aleksandr'a yazılan bir hükümde, Manuçar'ın reayası iken göç edip ülkesine yerleşenlerin geri gönderilmesi istenmiştir¹⁵⁵.

Kaheti Kralı Aleksandr'ın izlediği dış siyaset ve Osmanlılarla kurduğu ilişkiler, halkının içerde savaşın tesirlerinden uzak kalmasını sağladığı gibi dışarda da itibarlı bir konuma yükseltmiştir. Nitekim Kral Aleksandr, kurduğu bu ilişkiler sayesinde halkının rahat ve emniyet içinde Kudüs'ü ziyaretlerini sağlamıştır. Gürcü kralları Aleksandr'dan daha önce de Kudüs ziyaretine önem vermişlerdir. Hatta Vahuşti'nin espitine göre Aleksandr'ın babası Levan, 1532'de İmereti Kralı Bagrat ve Kartli Kralı Giorgi ile birlikte Kudüs'ü ziyaret etmiştir¹⁵⁶.

XVI. Asır, Gürcülerin, Kudüs'te daha önce sahip oldukları güçlerini kaybetmeye başladıkları dönemdir. Ts. Abuladze, güç kaybetmeye başlayan Gürcülerin nanastırlarını ve meskenlerini Ermeni, Rum ve Fransızlara ipotek olarak bıraktıklarını, borçlarını ödeyemeyince de tamamen terk etmek zorunda kaldıklarını, bu sebeple devamlı olarak padişaha müracaat ettiklerini belirtmektedir¹⁵⁷. Haç Manastırını ve buraya bağlı olan kiliseler, Memlük idaresi tarafından 1305'de Kudüs'te bulunan Gürcülere iade edilmişti. Yavuz Sultan Selim, 1517'de bölgeyi fethettikten sonra Gürcüler de diğer küçük Hıristiyan cemaatler gibi Kudüs Ortodoks Patrikliği'ne bağlandılar¹⁵⁸.

Aleksandr, Osmanlılara itaat ettikten sonra İstanbul'a bir mektup gönderip Gürcistan'daki Hıristiyanların Kudüs'ü ziyaretleri için izin istemiş ve kendisine bu konuda olumlu cevap verilmiştir¹⁵⁹. Aleksandr'a Hıristiyan Gürcülerin Kamame'yi (Haç Manastırını) ziyaretleriyle ilgili talebinin olumlu karşılandığı, göndereceği adam ve mektupların yollarda bekletilmemesi için serhad beylerine hükümler gönderildiği, ayrıca Kudüs'e gidip Kamame'yi ziyaret edecek olanlarla ilgili olarak Kudüs beyine ve

¹⁵⁴ BOA, MZ, V, 346.

¹⁵⁵ BOA, MD, LXXIII, 685.

¹⁵⁶ Vahuşti, 572, 811.

¹⁵⁷ Abuladze, "Osmanlı-Gürcistan İlişkileri", s. 630.

¹⁵⁸ Butrus Abu-Manneh, "The Georgians in Jerusalem in the Memluk Period", *Egypt and Palestina. A Millenium of Arrociction* (869-1948), New York 1984, s. 106-109.

zurum beylerbeyine de hükümler gönderildiği, kendilerine kolaylık gösterileceği bildirilmiştir¹⁶⁰.

Kudüs sancakbeyine yazılan bir hükümde, Aleksandr'ın Şirvan fethi sırasında itaat ettiği belirtilerek Hıristiyan Gürcülerden kendisinin mühürlü tezkeresi ile emellerinin hiçbir zorlukla karşılaşmadan Kamame'yi ziyaret etmeleri ve emniyet içinde dönmelerinin sağlanması istenmiştir¹⁶¹. Erzurum beylerbeyine yazılan hükümde de, Aleksandr'ın itaat etmiş olduğu hatırlatıldıktan sonra Gürcistan serhadinde olan emellere mektuplar gönderip Aleksandr'dan gelen adamlar ve mektupların eklenmeden İstanbul'a gönderilmesi ve ayrıca Gürcistan Hıristiyanlarının Kudüs'teki Kamame'yi ziyarete gidip dönmelerine mani olunmamasının tembih edilmesi emredilmiştir¹⁶².

Kaheti, para, ticaret ve zenginlik yönünden diğer Gürcü ülkelerinden daha zengin bir ülkedir¹⁶³. Kaheti Kralı Levan'a yazılan bir hükümde, İmereti kralına emriyle emellerini gönderilerek Kaheti'den Osmanlı ülkesine gelmek isteyen tüccarlar ve kralın adamlarına dokunmamasının emredildiği, bu ülkeden emniyet içinde geçebilecekleri belirtilmektedir¹⁶⁴. Bu hükümden kısa bir süre önce Samegrelo beyine yazılan bir hükümde, Kaheti'den Osmanlı ülkesine gelecek kimselere yol vermeyip, emellere ve mallarına tecavüz edildiğinin duyulduğu belirtilip herkesin gelip geçebilecekleri, doğrulukla gelip gidenlere müdahalenin caiz olmadığı, tacirlerin ülkesinden emniyet içinde geçmesini temini istenmektedir. Hükümde ayrıca Samegrelo beyine ihlas ile itaat etmiş biri olduğu ve samimi olarak Osmanlıya bağlı olduğu hatırlatılmaktadır¹⁶⁵. Bundan kısa bir süre sonra Samegrelo beyine muhtevası tamamen aynı bir hüküm daha gönderilmiştir¹⁶⁶.

Osmanlı Devleti ile Kaheti arasında ticarî ilişkiler geliştirilmiş, fakat zaman zaman bazı problemler de yaşanmıştır. İpek almak için Kaheti'ye giden Osmanlı tacirlerinin paralarının alınıp mallarının verilmediği, hatta bu kimselerin hapsedildiği kaydedilmiştir. Bu olayın İstanbul'da duyulması üzerine Kaheti kralından bu kimseleri serbest bırakarak paralarını iade edilmesi istenmiştir¹⁶⁷. Kaheti'li tacirlerin başına da

¹⁵⁹ BOA, MD, XXXII, 497, 498, 502.

¹⁶⁰ BOA, MD, XXXII, 497: Aleksandr Han'a 17 Zilkade 986 (15 Ocak 1579) tarihli hüküm.

¹⁶¹ BOA, MD, XXXII, 502: Kudüs beyine 17 Zilkade 986 (15 Ocak 1579) tarihli hüküm.

¹⁶² BOA, MD, XXXII, 498: Erzurum beylerbeyine 17 Zilkade 986 (15 Ocak 1579) tarihli hüküm.

¹⁶³ Minadoi, 63.

¹⁶⁴ BOA, MD, VI, 880: Kaheti Kralı Levan'a 29 Şaban 972 (1 Nisan 1565) tarihli hüküm.

¹⁶⁵ BOA, MD, VI, 863: Dadyan Melik'e 15 Şaban 972 (18 Mart 1565) tarihli hüküm.

¹⁶⁶ BOA, MD, VI, 867: Dadyana 24 Şaban 972 (27 Mart 1565) tarihli hüküm.

¹⁶⁷ BOA, MD, LXIX, 347: Aleksandr Han'a 20 Rebiyülevvel 1000 (5 Ocak 1592) tarihli hüküm.

İki şeyler geldiği olmuştur. Aleksandr Han'ın adamları İstanbul'a gelirken Tiflis eski beylerbeyi Mehmed'in adamları tarafından saldırıya uğramışlar ve pek çoğu öldürülmüş, bunun üzerine Kars kadısından suçluların yakalanarak yargılanmaları istenmiştir¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti'ne itaat eden ve İstanbul Antlaşmasıyla da İran'ın el çektiği tahiti, Osmanlı garnizonlarına gıda ve erzak yardımı yapmıştır. Lala Mustafa Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, Uğurlu adındaki bir casusun verdiği bilgiye dayanarak Aleksandr'ın her yönüyle itaat üzere olup Şirvan ve Gori'deki Osmanlı askerlerine zahire göndermeye devam ettiğini bildirmiştir¹⁶⁹. Aleksandr Han'a yazılan bir name-i hümayunda, Şirvan seferi sırasında sadakat ve istikameti üzere serdar Mustafa Paşa zamanında itaat ve hizmet ettiği, hem Şirvan ve hem Tiflis'le ilgili hizmetlerinin bilindiği belirtilerek şimdi de Gürcistan'ın ehl-i vükufu olduğu için Yıldırım beylerbeyliği tevcih olunan Yusuf Paşa'ya yardımcı olması istenmektedir¹⁷⁰.

¹⁶⁸ BOA, MD, LXIX, 85: Kars kadısına 15 Cemaziyelevvel 1000 (28 Şubat 1592) tarihli hüküm

¹⁶⁹ BOA, MD, XXXVIII, 114 (10 Safer 987 / 8 Nisan 1579).

¹⁷⁰ BOA, MD, LXII, 98 (16 Cemaziyelevvel 995 / 24 Nisan 1587).

C. III. MEHMED DÖNEMİ (1595-1603)

XVI. Asır Sonunda Kaheti'de Osmanlı Hakimiyeti

XVI. Asır sonunda Kaheti, Osmanlı hakimiyetinde bir krallık idi. Bazı elgelerde Gürcistan'ın kılıç ile fethedildiği¹⁷¹, tamamen fethedildiği¹⁷² gibi bilgilere astlanmaktadır. İstanbul Antlaşmasıyla buranın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu İran arafından da kabul edilmişti. Kral Aleksandr da bağlılığın gereği olarak vergilerini ödemeye devam ediyordu. Nitekim yeni Osmanlı sultanı III. Mehmed'in cülûs haberi, Şubat 1595 başında (Evahir-i Cemaziyelevvel 1003) Kral Aleksandr'a da bildirilmiştir¹⁷³.

Kaheti'nin dirayetli kralları Levan ve Aleksandr, izledileri politikalarla ilkelerine, Kartli ve Samshe'yi adeta yıkımın eşiğine getiren feodal çekişmelerden uzak bir barış dönemi yaşattılar¹⁷⁴. Bu politikalar sayesinde ki, XVI. Asır sonunda Kaheti, diğer Gürcü devletlerine oranla çok daha mamur ve zengin bir devlet idi. İyi bir diplomasi ve güçlü komşularla ilişkilerini savaştan kaçınma esasına göre kuran Levan ve oğlu Aleksandr, bu sayede ülkenin yabancı güçler tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamadılar ve mamur kalmasını sağlamayı başardılar.

Gelişmeler, XVII. Asrın başından itibaren Kaheti'nin Osmanlı hakimiyetinden çıkıp yeniden İran hakimiyetine geçmesi ile sonuçlanacaktır. Aleksandr, Kartli Kralı Giorgi ile birlikte, 1602'de Osmanlılara savaş açan Şah Abbas'a destek verecektir¹⁷⁵. Şah Abbas, İran'da tahta çıktığında derhal Osmanlı Devleti ile barış yapmak için girişimlerde bulunmuş ve İstanbul Antlaşması ile bunu sağladıktan sonra kaybedilen toprakları yeniden elde etmek için hazırlıklara girişerek ülkesini toparlamaya çalışmıştır. Kısa sürede şartların oluştuğunu düşünerek yeni asrın başında Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Konumuzun dışında olmakla birlikte burada bu savaşların Osmanlılar aleyhine önemli sonuçlar doğurduğunu ve Gürcistan'ın önemli bir kısmının yeniden İran hakimiyetine geçtiğini belirtmek gerekir. Savaştan önce şartların İran lehine bir durum arzettiğini gören Kral Aleksandr, bu savaşta İran'la birlikte hareket kararı alacak ve Kaheti'deki Osmanlı hakimiyeti sona erecektir.

¹⁷¹ BOA, MD, XXXVIII, 92.

¹⁷² BOA, MD, LXII, 246.

¹⁷³ Selanikî, II, 443; Hammer, VII, 193.

¹⁷⁴ Allen, *Georgian People*, s. 150

¹⁷⁵ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 237; Suny, *Georgian Nation*, s. 49; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 211.

Aleksandr, Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan kısa bir süre sonra oğlu Kostantin tarafından öldürülecektir. Kostantin, İran'da Şah Abbas'ın yanında rehine olarak bulunuyordu ve küçük yaşta geldiği İsfahan'da Müslüman olduğunu açıklamıştı. Şah Abbas, onu büyük bir orduyla Kaheti'ye gönderdi. Kaheti'ye gelen prens, 1605 yılında babasını öldürterek Kaheti tahtına çıktı. Fakat Kraliçe Ketevani tarafından yürütülen bir isyan sonunda kendisi de öldürüldü¹⁷⁶. Prens babasını öldürmesi, yanlış biçimde onun Müslüman olmasıyla irtibatlı olarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır¹⁷⁷.

Kaheti kralları Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi ödüyorlardı. Kral Aleksandr, itaat ettiğiğinde yıllık cizyeye bağlanmış ve ayrıca haraç vermeyi de kabul etmişti. Kaheti ticarî potansiyeli güçlü bir ülkeydi. İran'a bağlı olduğu dönemlerde Şah Tahmasb'ın burada para basmış olması da bunu göstermektedir. Nitekim Şah Tahmasb döneminde Kaheti'de Zagem darphanelerinde basılan paralar Doğu Gürcistan'ın yanı sıra Batı Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'da da kullanılmıştır. İran şahı adına basılan Gürcü gümüş paralarının İran hakimiyetini göstermekle birlikte, Gürcü parasının Gürcistan'ın dışında da geniş bir coğrafyada kullanıldığına işaret etmektedir. Gürcü krallarının Gürcü millî parasının sadece Gürcistan'da geçerli olacağı ve bu durumda gelirlerin azalacağını bildiklerinden bunu tercih ettikleri belirtilmektedir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Berdzenişvili-Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, s. 237; Suny, *Georgian Nation*, s. 50; Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 208.

¹⁷⁷ Uludağ, *Gürcüler ve Gürcistan*, s. 97. Yazar, burada prensin babasını ve ağabeyini öldürmesinin sebebini sorgularken bunun kral olma isteğinden kaynaklanmadığını belirtiyor ve gerçek sebebi açıklarken prensin Kartli Kralı Davut Han ve İsa gibi Müslüman olup şaha körü körüne bağlandığını ve şahın telkinleri sonucu krallık hayaline kapıldığını belirttikten sonra prensin "Müslüman olması, ülkesine milletine ihanet etmesinde ve baba-kardeş katili olmasında en önemli etkindir" diyor. Babasını ve ağabeyini öldürerek kafalarını şaha göndermesiyle benliği unutturulmuş, beyni yıkanmış bir devşirme durumuna gelmiş olduğunu, davranışlarıyla ise bir Gürcü prensi olduğunu ve İran'da rehine olarak bulunduğunu unutmadığını gösterdiğini de kaydediyor. Uludağ'ın iddialarının aksine esas saik prensin Müslüman olması değil, iktidar hırsı olmalıdır. Zaten iktidarı ele geçirmek için ülkesine dönmüş bir prensten başka türlü davranması da beklenmez. İran'da Müslüman olmuş her Gürcü prensi aynı yolu izlemediği gibi bu cinayet iktidar hırsının yol açtığı yegane örnek de değildir. Dünya tarihinin benzeri acımasız iktidar mücadelelerine pek çok kez tanıklığı bir yana, Gürcü tarihi de bu konuda oldukça trajik örneklerle doludur. Hatta bu olaydan yaklaşık bir asır kadar önce yine Kaheti kralı oğlu tarafından öldürülerek tahtı ele geçirilmişti. Garip bir tesadüf olmalıdır ki, o zaman tahtı ele geçirmek için oğlu tarafından öldürülen kralın adı da Aleksandr idi, ve katil prensin kardeşi de bu darbeden nasibini almıştı Gerçi o öldürülmemişti, gözlerine mil çekilmişti. Bu prens Müslüman değildi, babası gibi Hristiyandı, kardeşi de öyle. Bu cinayette prensi baba katili yapacak esas saik ne olabilir? Elbette diğerinde olduğu gibi iktidar hırsı. Uludağ'ın ilerki sayfalarda (s.100) yer verdiği gibi İran'da Müslüman olmuş Kartli Kralı Davut'un oğlu olup babası gibi Müslüman olan Rüstem, zeki ve ülkesini seven biri olduğu için büyük Gürcü kahramanı Giorgi Saakadze tarafından Kartli tahtı için tavsiye edilecektir. Bu konuda başka örnekler de verilebilir. Fakat buraya kadar söylenenlerden açıkça anlaşılabilir ki, prensi katil yapan hususiyet onun Müslüman olması değil, iktidarı ele geçirmek istemesidir.

¹⁷⁸ Gelaşvili, *İran-Sakartvelo*, s. 97. Ayrıca XVII. Asrın başından itibaren Tiflis darphanesinde de İran tarzı gümüş paraların basıldığı, ilk paramın 1013 (1604-1605) tarihli olduğu belirtilmektedir.

SONUÇ

Türk-Gürcü ilişkileri, Osmanlı öncesi ve sonrasıyla çok uzun bir tarihî dönemi kapsamaktadır. Şüphesiz ilişkiler açısından en önemli dönemlerden biri Osmanlı dönemidir. Bu çalışmada, XVI. Asırda dünyanın en güçlü devleti olan Osmanlı Devleti ile Gürcü devletleri arasındaki siyasî ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlılarla Gürcüler arasındaki siyasî ilişkilerin XV. Asrın ikinci yarısında başladığını gösteren bazı kayıtlar bulunmaktadır. Fakat bu ilişkiler, XVI. Asırla birlikte yoğunluk kazanmıştır. İlişkilerin başlangıç döneminde birleşik bir krallık olan Gürcistan, XV. Asrın sonlarına doğru parçalanma sürecine girmiş ve yeni asrın başında üç krallık ve bir atabeylik olmak üzere dört küçük devlet ortaya çıkmıştır. Bunlar Kartli, Kaheti ve İmereti krallıkları ile Samshe Atabeyliği'dir. Osmanlı Devleti'nin, bunların her biriyle ilişkileri farklı olmuştur. Ayrıca bu devletlerin her birinin içinde İmereti'deki Guria ve Samegrelo beylikleri gibi çok güçlü feodal yapılanmalar da vardı. Bu feodal yapı, bölgedeki her mahallî/siyasî güçle ayrı ayrı ilişki kurmayı gerektirmiş, fakat Osmanlıların Gürcistan'daki hakimiyetini de kolaylaştırmıştır.

Osmanlıların ilk temas kurduğu Gürcü devleti, İmereti Krallığı olmuştur. İstanbul'un fethiyle Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine İmereti yöneticileri Fatih Sultan Mehmed'e itaatlerini bildirmişlerdir. Bunu müteakiben 1454 yılında Kefe'yi itaat ettiren bir Osmanlı deniz gücü İmereti kıyılarındaki Sohum limanını da Osmanlı hakimiyetine sokmuştur. Böylece bölge ticaretini ellerinde tutan Cenevizlilerin yıllık vergiye bağlanması ve ardından Trabzon'un fethiyle Karadeniz'de Osmanlı hakimiyeti kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı Gürcistan'a ulaşmıştır.

Yavuz Sultan Selim, Trabzon'da sancakbeyi olarak bulunduğu sırada İmereti'ye bir sefer düzenleyerek başkent Kutais'e ulaşmış, fakat kaleyi alamayarak geri dönmüştür. Bundan sonra İmereti'ye uzun bir süre Osmanlı askeri girmemiş ve ilişkiler diplomasi düzeyinde devam etmiştir. Sadece Kartli ve Şirvan'daki garnizonlara daha kolay erzak ve mühimmat ulaştırılması gayesiyle 1579'da Faş

Kalesi'nin yapıp bir garnizon yerleştirilmesinden sonra burada bir kaptanlık ve ancakbeyliğin kurulması, İmereti'deki Osmanlı hakimiyetini güçlendirmiştir. Sohum Beylerbeyliği'nin kurulduğuna dair bazı kayıtlar varsa da XVI. Asırda nasıl bir fonksiyon icra ettiğine dair bir bilgi yoktur. Ayrıca bu bölgede Acara ile Batum beylerbeylikleri de kurulmuştur. Özellikle Batum Beylerbeyliği, hem stratejik konumu hem de icra ettiği fonksiyon itibarıyla İmereti'deki Osmanlı hakimiyetinin devamında önemli hizmetler görmüştür.

Osmanlılar, İmereti'deki Samegrelo ve Guria beylikleriyle de doğrudan siyasi ilişki kurmuşlardır. Hatta padişah ve diğer devlet adamları, yazışmalarda bu beylere İmereti krallarına olduğu gibi "melik" olarak hitap etmişlerdir. İmereti kralının onayıyla iktidara gelen ve dış ilişkilerde krala bağlı olan bu beylere "melik" olarak hitap edilmesi, onların İmereti krallarıyla aynı seviyede kabul edildiklerini göstermektedir. Samegrelo ve Guria beyleri de Osmanlı Devleti'nden aldıkları bu destekle bağımsızlık eğilimlerini sürdürmüşlerdir.

İmereti'yi, diğer Gürcü devletlerinden ayıran bazı özelliklere temas etmek gerekir. İmereti, kıyıları hariç sık ormanları ve bataklık alanlarıyla kolay elde edilebilecek bir bölge değildi. Üstelik Osmanlıları cezbedecek bir yer de değildi. Buna rağmen Osmanlı hakimiyetine ilk giren Gürcü bölgesi olduğu gibi Osmanlı hakimiyetinde en uzun süre kalan Gürcü devleti yine İmereti'dir. Son Gürcü kralı olarak da bilinen İmereti Kralı II. Solomon'un, Rus işgali karşısında ülkesini terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığındığı tarih olan 1810 yılına kadar bu bölge Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Bu kadar uzun bir dönem Osmanlı hakimiyetinde kalmış olmasına rağmen buradaki Osmanlı tesiri diğer bölgelerden fazla değildir. Bütün bunlara rağmen İmereti, Osmanlı kaynaklarında hakkında en az bilgi bulunan Gürcü devleti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı hakimiyetini kabul eden ikinci Gürcü devleti, Samshe Atabeyliği'dir. Samshe, Osmanlı Devleti için stratejik açıdan en önemli Gürcü bölgesiydi. Zira Samshe, hem diğer Gürcü bölgelerine giden yollar hem de İran üzerine kuzeyden yürüyecek Osmanlı ordularının geçecekleri en önemli güzergah üzerinde bulunuyordu. Nitekim 1578'de başlayan Gürcistan seferi ve Osmanlı-İran savaşlarında devamlı bu güzergah kullanılmıştır.

Samshe'nin Osmanlı hakimiyetine girmesi, safha safha olmuştur. Bu yöndeki ilk ciddi adım, Atabey Mzeçabuk'un Kutais üzerine yürüyen Şehzade Selim'e lojistik destek sağlamasıyla atılmıştır. Mzeçabuk, Çaldıran seferi sırasında da Yavuz Sultan Selim'in ordusuna gıda yardımı yapmıştır. Onun ölümünden sonra Samshe'de ortaya çıkan iktidar mücadelesinde, Osmanlıların desteklediği Manuçar'ın yenilgiye uğraması

rakibi Kvarkvare'nin atabey olmasıyla Samshe yeniden İran nüfuzuna girmiştir. Kvarkvare'nin 1535'de İmereti kralına esir düşüp Kutais'te hapsedilmesinden sonra prens Kayhosro'nun yardım talepleri Samshe'de Osmanlı nüfuzunu yeniden gündeme getirmiştir. Kayhosro'nun Osmanlı desteğiyle Samshe atabeyi olmasından bir süre sonra İran tarafına meyiletmesi ve iki tarafı gözeten bir politika izlemeye başlaması Samshe'ye bazı seferlerin düzenlenmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu seferleri sırasında bazı yerler fethedilmiştir. Erzurum Beylerbeyi Kender Paşa'nın 1551'de Ardanoç'u fethiyle Osmanlı nüfuzu Ardahan'a kadar çıkmıştır. Osmanlılar, bu savaşlar sırasında Erzurum Beylerbeyi Musa Paşa gibi önemli kayıplar da vermişlerdir. Amasya Antlaşması'yla (1555) Samshe'nin bu sınıra kadar fethedilen batı kesiminin Osmanlı hakimiyetine geçişi İran tarafından kabul edilmiş oldu.

Bundan sonra 1578'de başlayan Osmanlı-İran savaşları sırasında Samshe'nin doğu kesimi yani Ahıska ve Ahilkelek de Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Samshe atabeyliği, Atabey Kvarkvare ve kardeşi Manuçar'ın anneleri Dedisimedi'yle birlikte bir aileyle, tamamen Osmanlı hakimiyetine giren ikinci Gürcü devleti olmuştur. Daha sonra Kvarkvare ve Manuçar, Lala Mustafa Paşa'nın teklifi ve annelerinin de onayıyla İstanbul'a gelmişlerdir. Kalabalık bir heyetle Osmanlı payitahtına gelen Kvarkvare ve Manuçar, padişah ve diğer yetkililerle yaptıkları görüşmelerden sonra ülkelerine dönmüşlerdir.

Samshe topraklarının büyük bir bölümü, eski idarecilerine yurtluk-ocaklık olarak verilmiştir. Samshe'de kurulan Çıldır Beylerbeyliği, Müslüman olarak Mustafa Paşa'nın adı alan Manuçar'a verildiği gibi Atabey Kvarkvare'ye de Oltu Sancağı tevcih edilmiştir. Ayrıca başka sancaklar da ocaklık olarak Gürcü beylerinin elinde bırakılmıştır. Bir ara Manuçar'ın ihaneti iddiasıyla bazı problemler yaşanmışsa da Samshe'deki Osmanlı hakimiyeti, diğer bölgelere göre daha sağlam bir zeminde devam etmiştir. Bundaki en önemli etken yurtluk ve ocaklık sistemi olmuştur. Çıldır Beylerbeyliği, Edirne Antlaşması'yla (1829) Ruslara bırakılıncaya kadar, ihtida etmiş Gürcü beyleri tarafından yönetilecektir. Samshe, Osmanlı tesirinin en çok göze çarptığı bölgedir. Osmanlı idarî sisteminin tam olarak yerleştiği Samshe, tahrir edilmiştir. Hatta XVI. Asırda bazı bölgelerin birkaç kez tahrir edildiği anlaşılmaktadır.

Samshe'yi diğer Gürcü bölgelerinden ayıran bir husus da, burada görülen İslâmlaşma hareketleridir. Fethedilen bölgelerde çeşitli sebeplerle halk, eski dinlerini terk edip Müslüman olmuşlardır. Bunlar arasında beyler ve idarecilerin oranı azımsanmayacak kadar çoktur. 1562'de Şavşat beyinin iki kardeşiyle birlikte Müslüman olması ve 1578'de itaat eden Manuçar'ın İstanbul'da Müslüman olup Çıldır

eylerbeyi olarak tayini İslâmlaşmayı olumlu yönde etkilemiştir. İtaat edenlere din eğitirme şartı koşulmadan eski toprakların verilmesi, hakimiyeti kolaylaştırdığı gibi İslâmlaşmada da etkili olmuştur. Bu uygulamadan memnun kalanlarda ortaya çıkan empati ve Müslüman olanlara yapılan ihsanlar da İslâmlaşmada rol oynamıştır. Bütün unlara ilaveten şunu söylemek gerekir ki, Osmanlılar İslâmlaşmayı teşvik etmişler, akat bir İslâmlaştırma politikası izlememiş ve bunun için baskı uygulamamışlardır.

Osmanlı hakimiyetini üçüncü sırada tanıyan Gürcü devleti, Kartli Krallığı'dır. Kartli, başkent Tiflis ve dinî merkez Mtsheta'nın burada bulunması sebebiyle Gürcistan'ın en önemli bölgesidir. Osmanlı Devleti ile Kartli Krallığı arasında kurulan siyasî ilişkilerin başlangıç tarihi olarak 1520 yılından söz edilmekte, hatta konuyla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi de zikredilmektedir. Fakat bunlar yeterince net değildir. Samshe'nin doğu kesimi fethedilmiş olmadığından Lala Mustafa Paşa'nın seferine kadar Osmanlı Devleti Kartli'ye uzaktı. Lala Mustafa Paşa, 1578'deki seferle İran hakimiyetindeki Kartli'yi fethetti ve bu bölge de Osmanlı hakimiyetine girdi.

Fetih sonrası Kartli'de, Tiflis Beylerbeyliği ve Gori Sancakbeyliği kurularak buralara birer garnizon yerleştirildi. Zaman zaman buralara takviyeler de yapıldı. Fakat çekilen sıkıntılar, bunun yeterli olmadığını gösterdi. Çünkü fethin hemen ardından, uzun yıllar İran'da hapiste bulunan eski Kartli Kralı Simon, bir İran birliğiyle bölgeye gönderilmişti. Onun gerilla savaşı, Osmanlıların Gürcistan safında karşılaştıkları en önemli problem olmuştur.

Askerî alandaki becerisiyle tanınan Simon'un Kartli'deki Osmanlı garnizonlarına ve özellikle Tiflis'e erzak ve mühimmat götüren kervanlara düzenlediği saldırılar, ciddi tedbirler almayı gerektirmiştir. Fakat Simon'un Gürcüler üzerindeki karizmasının yanı sıra devamlı olarak İran'dan aldığı destek ve Kartli'nin gerilla savaşına elverişli coğrafi yapısı, tedbirlerden umulan sonucu elde etmeyi zorlaştırmıştır. Ferhad Paşa'nın, 1587'de Lori, Tomanis ve Kartli'deki diğer kaleleri tahkimi ve aynı yıl İran'da tahta çıkan Şah Abbas'ın padişahıtan barış istemesi üzerine, başarı şansının çok azaldığını gören Simon, Osmanlı hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Varılan anlaşmaya göre Simon, Tiflis, Gori, Tomanis ve Lori ile çevresindeki yüz altı köyün Osmanlılara aidiyetini kabul ederken Osmanlı Devleti de, bu yerler dışındaki Kartli topraklarının Simon tarafından kullanılmasını benimsemiştir.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki savaşı sona erdiren İstanbul Antlaşması (1590) ile Kartli'deki Osmanlı hakimiyeti, İran tarafından da kabul edilmiş oldu. Daha önce iki taraf arasında varılan antlaşma gereği saldırılarını durdurmuş olan Simon,

ndan bir süre sonra Kartli'deki Osmanlı garnizonlarına karşı yeniden harekete geçti 1599'da uzun bir kuşatmadan sonra Gori şehrini aldı. Fakat bu başarısı, aynı anda onun sonunun da bir başlangıcı oldu. Gori'nin düştüğü haberinin İstanbul'a aşması üzerine Tebriz muhafızı Cafer Paşa, Simon'u bertaraf etmekle görevlendirildi. Bölgeye gelen Cafer Paşa, Nahiduri'de Gürcülerle girdiği bir savaşta Simon'u ele geçirdi. Bundan sonra Simon, İstanbul'a getirildi ve ömrünün geri kalan kısmını Yedikule zindanlarında geçirdi.

Osmanlılar Kartli'de Tiflis başta olmak üzere, Tomanis ve Lori'de beylerbeylik kurdular. Başlangıçta Sancakbeyliği olarak kurulan Gori, daha sonra beylerbeyliğe dönüştürüldü. Kartli'deki Osmanlı hakimiyeti, Şah Abbas'ın XVII. Asrın başında Osmanlılara karşı girişeceği savaş dönemine kadar devam edecektir. Bundan sonra da iki devlet arasındaki mücadele, Rusların 1801'de Tiflis'e girerek burayı ilhak etmelerine kadar aralıklarla sürecektir.

Gürcistan'ın en doğusundaki Kaheti Krallığı, Osmanlı hakimiyetine giren son Gürcü devletidir. Kaheti, bu asırda en müreffeh Gürcü devleti olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti'yle ilişkilerin başlama tarihi açısından Kartli ile ilgili olarak söylenenler Kaheti için de geçerlidir. Gürcistan'ın en doğusunda bulunan Kaheti, Lala Mustafa Paşa'nın 1578'deki seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Serdar, Tiflis'i aldıktan sonra Kral Aleksandr, kendisini hediyelerle karşılayarak itaatini bildirmiştir. Kral, yıllık vergiye bağlanarak ülkesini eskisi gibi dareye devam etmiştir.

Kaheti Krallığı, Kafkasya'daki Osmanlı hakimiyeti açısından son derece önemlidir. Zira savaşların devamlılık arzettiği iki önemli bölge olan Kartli ve Şirvan'ın ortasında bulunuyordu. Kral Aleksandr, hem Tiflis hem Şirvan'daki Osmanlı garnizonlarına devamlı olarak erzak ve mühimmat yardımı yaparak Osmanlılara büyük destek sağlamıştır. Erzak ve mühimmatın uzak bölgelerden sağlandığı ve nakliyatındaki zorluklar düşünülürse yapılan yardımın önemi kolaylıkla anlaşılabilir.

Kaheti kralları, komşularıyla savaşmamayı ve ilişkilerini diplomasi düzeyinde yürütmeyi tercih etmişlerdir. Özellikle Kral Levan ve oğlu Aleksandr'ın iktidarda oldukları yıllar, Kaheti'nin en müreffeh dönemleridir. Lala Mustafa Paşa'nın seferi sırasında itaat ederek Osmanlı hakimiyetini kabul eden Aleksandr, aynı zamanda güçlü komşuları arasında müttefikler aramayı da ihmal etmemiştir. Babası da, İran tâbii olduğu halde Moskova kralına elçiler göndermiş ve oradan gelen elçileri kabul etmişti. Hatta Osmanlılarla da benzer bir temasa teşebbüs etmiş, fakat Amasya Antlaşması gerekçe gösterilerek talebi olumlu karşılanmamıştı. Kaheti'deki Osmanlı

hkimiyeti, Kartli'de olduğu gibi XVII. Asrın başında şah Abbas'ın Osmanlı Devleti'ne savaş amasına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti, Gürcülerle daha çok İran'la yaptığı savaşlar dolayısıyla karşı arşıya gelmiştir. Bu dönemde Gürcistan, Osmanlı Devleti ve İran arasında bir ampon bölge görünümünde ydi. Osmanlı Devleti, XVI. Asırda İran'la yapılan avaaşlarla doğuda sürekli toprak kazanmış ve Gürcistan'ı tamamen topraklarına atmıştır. Gürcüler, Osmanlı Devleti'nin batıda meşgul olduğu dönemlerde bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmışlar ve bağımsız hareket etme eğilimine girmişlerdir. Fakat tamamen Osmanlı hakimiyetinden ıkamamışlardır.

Yavuz Sultan Selim'in, Trabzon sancakbeyi iken İmereti başkenti Kutais'e düzenlediği sefer hariç tutulursa Osmanlı-Gürcistan ilişkileri, Osmanlı-İran ilişkilerinin bir ayağını teşkil etmiştir. Osmanlı arşiv kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Gürcistan'la ilgili olarak Osmanlı diplomasisi, 1578'e kadar Samshe ve İmereti ile bu tarihten itibaren daha çok Kartli ve Kaheti ile meşgul olmuştur. XVI. Asrın sonunda Osmanlı Devleti, Transkafkasya'daki tek hakim güç haline gelmişken XVII. Asrın başında şah Abbas'ın saldırıya geçmesiyle, İran yeniden bölgede Osmanlıların rakibi olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

3147, 4080/2, 5822, 5846, 6055, 6057, 6478/1, 6668, 6678, 7296, 8277, 8309, 8350, 8514, 10195/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

li Emiri (Kanunî), 8, 300; (III. Murad), 138, 369.

evdet: Askerî, 40451, *Darphâne*, 183, *Hariciye*, 1133, 1146, 3149, 4312, 1516, *Nâfia*, 55, 372, 1742.

Fekete, 134 (B. Grammont-C. Adle, *Les Ottmans les Safevides et la Georgie 1514-1524*, s. 3-6).

Fekete, *Müteferrika*, sy. 427, 428 (F. Kırzioğlu, *Kafkas Elleri*, s. 411-413).

Hatt-ı Hümayûn, 7584, 44606.

İbnülemin-Askeriye, 155.

Kamil Kepeci, Ruus Defteri, 236, 246.

-Maliyeden Müdevver Defterler: 341.

-Mühimme Defterleri: I, II, III, IV, V, VI, VII, XII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVIII, XXXIX, XLII, XLIV, XLVI, XLVII, XLVIII, IL, LI, LII, LIII, LIV, LVII, LIX, LX, LXII, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXI, LXXII, LXXIII, LXXIV.

-Mühimme Zeyli Defterleri: III, IV, V, VI.

-Ruznamçe: 14, 15, 77, 86, 156, 186.

-Tapu: 52, 183, 190, 525, 527, 558, 1035.

C. Narodna Biblioteka Kirila i Metodiya :(Sofya / Bulfaristan)

HbKM, I, 14594, 14696. (N. Şengeliya (nşr), *XVI-XVIII Saukuneebis Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi I* içinde).

D. Tapu Kadastro Kuyud-i Kadim Arşivi, : nr. 130.

DİĞER KAYNAKLAR

- İdrisrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, IV/22 (1331), s.1353-1369; IV/23 (1332), s.1417-1443; VI/24 (1332), s. 1481-1516.
- Juladze, Tsisana, *Türkuli Tskaroebi XVI's I Meothedis Samshe-Saatabagos İstoriisatvis*, Tbilisi 1983.
- , "XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Türk (Osmanlı)-Gürcistan İlişkileri Hakkında Osmanlı Belgeleri", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara 1999, c. I, s. 622-630.
- , "Sakartvelosa da misi Politikuri Tzarmonakmnebis Saheltzodebani Osmalur Tzerilobit Tskaroebşi", *Kartuli Terminologia*, s. 255-284.
- , "Arzrumis Vilayetis 1592 Tzlis Kanun-name", *Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademiis Helnatzerta İstitutis Moambe*, III (Tbilisi 1961), s. 55-85.
- , "Samshe-Saatabagos İstoriidan (XVI. s. 80'iani Tslebi)", *Mravaltavi*, XV (1989), s. 197-203.
- -Miheyil Svandize, "Defter-i Caba-i Eyalet-i Çıldır'a Dair' İlk Bilgiler" VIII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Ankara 1981, c. II, s. 1036.
- Abu-Manneh, Butrus, "The Georgians in Jerusalem in the Memluk Period", *Egypt and Palestina, A Millenium of Arrociction* (869-1948), New York 1984, s. 102-112.
- Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassürler*, İstanbul 1919.
- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlıda Harem*, İstanbul 1995.
- , *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I-VIII, İstanbul 1990-1994.
- Aksamaz, Ali İhsan, "Kafkasya Kültür Kökenli Bir Topluluk: Lazlar", *Birikim*, sy. 71-72 (Mart-Nisan 1995), s. 128-138.
- el-Aksarayî, Mahmud b. Muhammed Kerim, *Müsameretü'l-Ahbâr ve Musayeretü'l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944.
- Akün, Ömer Faruk, "Âfi Mustafa Efendi-Edebi Yönü", *DİA*, II, 416-421.
- Alasania, Giuli, "Abdulaziz Karaçelebizades Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb", *Saistorio Krebuli*, VI, Tbilisi 1976.

Mustafa Efendi, *Nusretnâme*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4350 (Kütüphane adı zikredilmeden yapılan istifadeler bu nüshaya tekabül etmektedir); Süleymaniye Ktp., Esad Ef. nr. 2433.

—, *Fursatnâme*, nşr. Rana von Mende, Edition und Bearbeitung einer Quelle zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Pasa 1580-1581, Berlin 1989.

—, *Künhü'l-Ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3409.

Reşad, *Tarih-i Umumi*, İstanbul 1339.

Len, W.E.D., *A History of the Georgian People*, London 1932.

—, *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*, trc. Anthony Mango, I-II, Cambridge 1970.

—, "Eski Lazistan", trc. Ali İhsan Aksamaz, *Tarih ve Toplum*, sy. 143 (Kasım 1995), s. 48-51.

— - Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi*, Ankara 1966.

İptekin, Coşkun, "Atabeg", *DİA*, IV, 38-40.

İtundağ, Şinasi, "Osmanlı İdaresi ve Gürcüler", *IV. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara 1952, s. 317-325.

İndreasyan, Hrant D., "Türk Tarihine Ait Kronoloji ve Kolofonlar", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 3 (Ekim 1972), s. 83-148.

— *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1609*, İstanbul 1964.

— "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", *İÜEFTD*, I (1-1), 1949-1950, s. 95-118, 401-438.

Arı, Tayyar, "Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika", *Avrasya Dosyası*, III/4 (Kış 1996), s. 27-44.

Armani, Henry John, *The Russian Annexation of the Kingdom of Imeretia, 1800-1815: in the Light of Russo-Ottoman Relations*, doktora tezi, Georgetown University 1970.

Asatiani, N., *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi 1995, c. IX, 3. bs.

Aslanikaşvili, Al. "'Gürcistanış Vilayetis Didi Davtris' Kartograpiuli Şestzavlis Zogierti Şedegi", *TSUŞ*, LVIII (Tbilisi 1956), s. 175-198.

Âşıkî, Mehmed, *Menaziru'l-Avalim*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3032.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman (Âşıkpaşazâde Tarihi)*, İstanbul 1332.

İn, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı: Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-166)*, Ankara 1998.

—, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden İmarı, İskânı ve İlk Sakinleri", *EAÜEFAD*, c. I, sy. 1 (Ekim 1970), s.101-114.

yıldız, Hakkı Raif, *Gürcistan*, İstanbul 1946.

binger, Franz, *Mehmed the Conqueror and his Time*, trc. Ralph Manheim, New Jersey, 2. bs.

—, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Mersin 1992.

—, "Rum", *İA*, IX, 766.

Bağdadî, Safiyyüddin ibn Abdülhak, *Merasidu'l-İttıla' ala Esmâ'l-Emkineti ve'l-Bika'*, thk. Ali Muhammed el-Becavî, I-III, Beyrut 1955.

ala, Mirza, "Gürcistan", *İA*, IV, 837-845.

angert, Yovanne, "Rusya ve Gürcüstan Arasında Sıkışmış Bir Halk: Mesketler", trc. Murat Paşu, *Kafkasya Yazıları*, yıl: 2, sy. 5 (Sonbahar 1998), s. 129-132.

arkan, Ömer Lütfi, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I*, İstanbul 1943.

başar, Fehamettin, "Safeviler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, 537-565.

başsun, M. Cavid, "Ahmed Paşa-Kara Ahmed Paşa", *İA*, I, 193.

Belazurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-Büldân*, thk. Abdullah Üneys et-Tabba', Beyrut 1987.

—, *Fütûhu'l-Büldân*, trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

Beradze, Tamaz, "Megreli, Samegrelo, Odişi", *Kartuli Terminologia*, s. 459-463.

Berdzenişvili, Niko - S. Canaşia, *Sakartvelos İstoria*, Tbilisi 1980.

—, "Ruset-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII", *Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis I*, Tbilisi 1944, s. 1-195.

— - S. Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, trc. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1997.

Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958.

Bijışkyan, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, trc. H. D. Andreyan, İstanbul 1969.

Bilgin, Mehmet, "Rize'nin Tarihine Bir Bakış", *Rize*, Ankara 1997, s. 17-78.

Blağa, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, ys. 1997.

- ravski, Peter, "Kafkasya'nın Etnik Sorunu: Müslüman Meshiler", trc. Kemal Ertekin, *Kafkasya Yazıları*, sy. 5 (Sonbahar 1998), s. 123-127.
- İstan, İdris, "Batum", *DİA*, V, 210-211.
- ockelmann, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1992.
- miyatov, Z. M., "Azerbaycan", *DİA*, IV, 317-322.
- ırçuladze, Genadi – Bela Şavhelişvili, "Kartlis Sakartveleos Ağmnişvnel Sitkvata Taobaze Nahur-Dağestnur Enebşi", *Kartuli Terminologia*, s. 322-329.
- usbecq, Ogier Ghiselin de, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq Imperial Ambassador at Costantinople 1554-1562*, trc. Edward Seymour Forster, Oxford 1968.
- , *Türk Mektupları*, trc. Hüseyin Cahid Yalçın, İstanbul 1939.
- ancğava, Giorgi, "Gürcüler ve XIII. Yüzyılda Trabzon İmparatorluğu", *Çvneburı*, sy. 33 (Temmuz-Eylül 1999), s. 12-16.
- aparidze, Goça, "Kartvelebisa da Sakartvelos Arabuli Saheltzodebebi", *Kartuli Terminologia*, s. 121-145.
- Delalzâde Mustafa, *Selimnâme*, haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.
- , *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, nşr. Petra Kappert, Wiesbaden 1981.
- Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I-XII, Dersaadet 1309.
- , *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, İstanbul 1307.
- , "Kafkasyaya Dair", *Yeni Mecmua*, 20 Haziran 1918, c. II, s. 454-457.
- Cevri Çelebi, *Tarih-i Cevri Çelebi*, Süleyman Efendi Matbaası 1921.
- Cherkesi, E., *Georgian-English Dictionary*, Oxford 1950.
- Chesneau, Jean, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon Ambassadeur pour le Roy en Levant*, nşr. M. Ch. Schefer, Frankfurt 1995, 2. bs.
- Chronique Georgienne*, trc. M. Brosset, Paris 1831.
- Cikiya, Sergi, *Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari*, I-III, Tbilisi 1941-1958.
- , "Evliya Çelebi Lazebisa da Lazutis Şesaheb", *İberul-Kavkasiuri Enatmetsniereba*, Tbilisi 1954, c. VI, s. 243-256.
- , "Peçevıs Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb", *Enimkis Moambe*, Tbilisi 1940, c. V-VI, s. 369-389.
- , *İbrahim Peçevıs Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb*, Tbilisi 1964.

- , "Kanunname-i Vilayet-i Gürcistan", *Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari*, Tbilisi 1947.
- avijo, Ruy Gonzales, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Timur Nezdine Gönderilen İspanyol Sefiri Seyahat İzlenimleri)*, trc. Ömer Rıza Doğrul, sđl. Kamil Doruk, İstanbul 1993.
- , *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, trc. Guy LeStrange, Frankfurt 1994, 2. bs.
- üveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, 2. bs.
- eçen, Anıl, "İçkerya Cumhuriyeti", *Avrasya Dosyası*, III/4 (Kış 1996), s. 99-108.
- hataraişvili, Kveli, "Terminebi Guria, Guruli da Gurieli", *Kartuli Terminologia*, s. 453-458.
- İkobava, Arn.- M. Çabaşvili, Ş. Dzidziguri, İr. Abaşidze, R. Metreveli, *Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni*, Tbilisi 1986.
- İiloğlu, Fahrettin, *Gürcülerin Tarihi*, İstanbul 1993.
- , "100 Yıl Önce Türkiye'de Gürcü Köyleri", *Tarih ve Toplum*, sy. 102 (Haziran 1992), s. 361-364.
- , "Gürcistan'daki Türkoloji Çalışmalarına bir Örnek: Osmanlı Belgesel Kaynakları, Nodar Şengeliya, XVI-XVIII Saukunebis Osmaluri Dokumenturi Tzğaroebi, Tzigni I. (XVI-XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgesel Kaynakları, I. Kitap), Tbilisi 1987", *Tarih ve Toplum*, sy. 61 (Ocak 1989), s. 62-63.
- Çoçievi, "İran-Osmaletis 1554 Tslis Droebiti Zavi", *Ağmosavluri Philologia*, III (1973), s. 314-320.
- Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-VI, İstanbul 1971.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, trc. Yaşar Önen, Ankara 1992.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1986.
- Diyanet, A. Ekber, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Musalahası)*, İstanbul 1971.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed. Kenan Seyithanoğlu, I-XV, İstanbul 1986-1993.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, trc. VI. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.
- Dumbadze, M.-V. Guçua-B. Giorgadze, "Tskaroebi da Literatura Kartul da Evropul Enebze", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 21-61.

- sun, Davut, "Gürcistan- Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, XIV, 310-311.
- İbeker b. Abdullah, *Şark Seferleri*, Millet Ktp. Ali Emiri-Tarih, nr. 366.
- ecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- , "Kanuni Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, 313-382.
- isimof, Sergey, *Kafkas Kılavuzu*, trc. Sadık Binbaşı, İstanbul 1926.
- skert, R. von, *der Kaukasus und Seine Völker*, Leipzig 1887.
- aylan, İsmail Hikmet, *Fatih ve Fütuhâtı I (Bizans ve Karadeniz)*, İstanbul 1953.
- zurumî, İbrahim, *Muradnâme*, Süleymaniye Ktp. nr. 2149.
- liya Çelebi, Mehmed Zılfî b. Derviş, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. Ahmed Cevdet, I-X, Dersaadet 1314.
- ridun Ahmed Bey, *Münşeati's-Selatin (Mecmua-i Münşeati Feridun Bey)*, I-II, İstanbul 1858.
- ancis, Yeorgios, *Şehir Düştü*, trc. Kriton Dinçmen, İstanbul 1992.
- abaşvili, V. N., "Kartuli Diplomatîs İstoriidan (Sakartvelo da Anti Osmaluri Kovalitsiebi XVI-XVII'ss)", *Masalebi Sakartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis*, 31 (1954), s. 59-128.
- abaşvili, V., "Kartuli Peodaluri Tzkobileba XVI-XVII ss.", *Gürcistanis Vilayetis Didi Davtari*, Tbilisi 1958, s. 326-345.
- lagoidze, V. A. - Sh. V. Khisadsheli, "Georgian SSR - Social Sciences", *GSE*, VII, 214-215.
- jamkrelidze, G., "'Gürcistanis Didi Davtari', Rogorts Demografiul-Statistikuri Dzegli", *TSUŞ*, XXXIV (Tbilisi 1948), 77-89.
- Jelaşvili, Gia, -Mziya Mgeloblişvili - Gorgi Paiçadze, "Sakartvelos da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Evropul Enebe", *Kartuli Terminologia*, s. 294-295.
- Jelaşvili, Nana, *İran-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan (XVI s.)*, Tbilisi 1995.
- 'Georgians", *GSE*, VII, 192.
- Gorgicanidze, Parsadan, *İstoria*, nşr. S. Kakabadze, Tbilisi 1926.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (Nisan 1962) s. 293-337.
- , *Kanuni Sultan Süleyman*, İstanbul 1992.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979.

rammont, Jean Louis Bacque, "Deux Letters de David X du Kartli", *IUEFTD*, XXXII (1979), Uzunçarşılı Özel Sayısı, s. 137-156.

———, - Chahryar Adle, *Les Ottmans les Safevides et la Georgie 1514-1524*, İstanbul 1991.

uçua, V., "Sakartvelos Politikuri Vitareba XV-XVI. ss Micnaze", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 85-93.

———, "Sakartvelo XVI Saukunis Ukanasknel Meothedşi, Samshe Saatabagos Mitaseba Osmalta Mier (Simon İis Brzola İmeretis Şemoertebisatvis, Kahetis Samepos Urtiertoba Rusettan, Simon Pirvelis Mepobis Ukanaskneli Tslebi)", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 140-150.

———, "Brzola Kveknis Mtlianobis Ağdgenisatvis da Agresorta Tsinaağmdeg XVI. s. I. Nahevarşi", *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1973, c. IV, s. 94-113.

Jugushvili, A., "The Chronological - Genealogical Table of the Kings of Georgia", *Georgica*, I/2-3 (1936), s. 109-153.

———, "Etnographical and Historical Division of Georgia", *Georgica*, I/2-3, London 1936, s. 53-70.

Gümüş, Nebi, *Osmanlı Devleti'nin Gürcistan Siyaseti (1808-1839)*, basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

———, "Osmanlıların Gürcistan'ı Fethi ve İslâmlaşma Hareketleri (XVI. Yüzyıl)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara 1999, c. I, s. 326-335.

Gümüş, Taner, *Gürcistan ve Azerbaycan'daki Olayların Türkiye'ye Etkisi*, basılmamış mezuniyet tezi, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa 1995.

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Ekrem Ziya Umerî, Riyad 1985.

Hammer, Joseph von Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, trc. Mehmet Ata, I-VIII, İstanbul 1329-1334.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsemu't-Tevârih*, nşr. Charles Norman Seddon, c. I, Baroda 1931.

Haydar Çelebi, *Ruznâme*, (Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, İstanbul 1858 içinde, c. I, s. 458-500.

———, *Ruznâme*, haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul ts.

zaradze, Nana, "Meshi Etnikuri Terminus İstoriisatvis", *Kartuli Terminologia*, s. 40-42.

wsen, Robert H., "Kutaisi", *Dictionary of the Middle Ages*, VII, 311.

y'et, Cevad, "Fars", *DİA*, XII, 174-176.

ız, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi)*, trc. Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara 1992

ıca Sadettin, *Tâcü't-Tevarih*, I-II, İstanbul 1862.

ıseyin b. Mehmed, *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Belediye Ktp., Yazmalar nr. 0.118/2.

ıseyinof, Rauf A., "Irak Selçukluları ve Kafkaslar", *VII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 22-29 Eylül 1970), Ankara 1972, s. 395-402.

n Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî), *el-Evamirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Nâme)*, haz. Müsrel Öztürk, Ankara 1996.

n Kemal (Kemalpaşazâde Şemsüddin Ahmed), *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Şerafettin Turan, I, Ankara 1970; VII, Ankara 1957.

———, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. A. Uğur, VIII, Ankara 1997.

n Vâsıl, Ebu Abdullah Cemalüddin Muhammed, *Müferricu'l-Kerûb fi Ahbâri Beni Eyyûb*, I-V, ts. ys.

bnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. İzzüddin, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIII, Beyrut 1979-1982.

drisî, Ebu Abdullah Muhammed, *Nüzhetü'l-Müştak fi İhtiraki'l-Âfâk*, I-II, Kahire 1994.

İlgürel, Mücteba, "Kanuni'den Sonra Osmanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, 383-507.

İnadze, Meri, "Terminebi Kolhi da Kolheti Antikur Mtzerlobaşı", *Kartuli Terminologia*, s. 43-55.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.

———, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-535.

———, "Kırım Hanlığı", *İA*, VI, 746-756.

———, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492-1992*, Ankara 12-14 Aralık 1992, Ankara 1999, s. 25-36.

The Interlinear Hebrew-English Old Testament, nşr. John R. Kohlenberger, Michigan 1987, 5. bs.

İpşirli, Mehmet, "Elçi", *DİA*, XI, 3-15.

- , "Ferhad Paşa", *DİA*, XII, 383-384.
- ender, Fayiz Necib, *el-Futuhâtü'l-İslamiyye li Biladi'l-Kürç*, İskenderiye 1988.
- ımoğlu, Ali, "Gürcü/Kartveli/Georgian Terimleri ve Lazlarla İlişkisi", *Ogni*, sy. 5, s. 17-19.
- netzâde Mehmed Arif, *Gürcî Köyleri*, İstanbul 1311 (1893).
- İstanbul Ahkam Defterleri (İstanbul'da Sosyal Hayat)*, nşr. Ahmet Kal'a, I-II, İstanbul 1997.
- rga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. I-V, Gotha 1908.
- afesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, X, 353-416.
- , *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- ahadze, Otiya, "Termini Egrisi", *Kartuli Terminologia*, s. 378-387.
- alkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şa fi Smaati'l-İnşa*, I-XV, Beyrut 1987.
- araçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar*, ys. 1248.
- aramanlı, Hüsamettin M., "Gürcistan-Tarih", *DİA*, XIV, 311-316.
- Kartlis Tshovreba*, nşr. U. Çubinov, Petersburg 1854.
- Kartuli Terminologia: Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Utshouri da Kartuli Terminologia*, ed. Giorgi Paçadze, Tbilisi 1993.
- Çayabalı, İsmail-Cemender Arslanoğlu, "Kuzey-Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *TK*, XI/126 (1973), s. 324-534.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Tarihi*, c. XI, İstanbul 1997.
- Kentmann, Paul, *Der Kavkasus*, Leipzig 1943.
- Khoshtaria, E. V., "Georgian Soviet Socialist Republic - Historical Survey", *GSE*, VII, 196-202.
- Khutsisvili, Georgy, *Tbilisi*, trc. Liv Tudge, Ljubljana 1981.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas-İllerini Fethi*, Ankara 1993.
- , *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992.
- , "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *TK*, VIII/87 (Ocak 1970), s. 203-206.
- , "Artvin'in Kısa Tarihi", *Artvin 1967 İl Yıllığı*, s. 95-134.
- , *Ardahan Armağanı*, Ankara 1990.
- , "Eski Kartel/Gürcistan Tarihinde Miladdan Önceleri Anılan Türk Uruğları: Khazar, Durdzuk, Khunan, Tukharis, Khozanikh, Türk, Kıpçak, Bun-Turki,

Sarkın, K(A)larç, Sam-Şwilde (Üç-Ok) ve Kankar Üzerine", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 15-20 Ekim 1973), İstanbul 1979, s. 155-175.

—, "Gürcü Profesörlerine Cevap", *Hürses Gazetesi*, 17-22 Ocak 1946.

—, *Millî Tarihimizde Acara ve Batum Sancağı Bölgesi Tarihi*, konferans, 2 Mayıs 1990 Çarşamba, Rize Kültür Sitesi Salonu.

—, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, haz. Franz Babinger, İstanbul 1955.

—, Reşad Ekrem, *Osmanlı Tarihinin Panoraması*, İstanbul 1964.

—, "Esirler ve Esirciler", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl: 8, c. I, sy. 5 (1 Haziran 1972), s. 45-50.

—, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, İstanbul 1934.

—, *Storia dei Papi*, trc. Giuseppe Reguzzoni, Milano 1995.

—, J. H., "İran-Tarihi ve Etnografik Bakış", *İA*, V/2, 1013-1030.

—, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi)*, trc. Karolidi, sdl. Muzafer Gökman, İstanbul 1967.

—, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

—, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, II, 414-416.

—, David Marshal, *The Georgians*, New York 1966.

—, *Gürcüler*, trc. Neşenur Domaniç, İstanbul 1997.

—, "Georgia and the Fall of the Safavi Dynasty", *Bulletin of School of Oriental and African Sstudies*, XIV/3 (1952), s.523-539.

—, R., "Mirza", *İA*, VIII, 361.

—, Bernard, *Islam from the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople*, I: Politics and War, London 1976.

—, Nodar, "Sakartvelos Saheltzodebani Bizantiur Tskaroebşi", *Kartuli Terminologia*, s. 73-90.

—, Mariam, *Georgia in the XI-XII Centuries*, trc. David Skvirsky, Tbilisi 1987.

—, Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Hafız Ketb Âli, İstanbul 1341.

—, Guram, *Kartveli da Somehi Halhebis Urtiertoba XIII-XVIII Saukuneebşi*, Tbilisi 1982.

—, S., *Samegrelos İstoria da Etnograpiya I*, Uplistsihe 1992.

-Makrizî, Ebu'l Abbas Takiyyüddin Ahmed, *Kitabu's-Sülük li Marifeti Düveli'l-Mülük*, I-XII, Kahire 1956.

İamistvalaşvili, Elgar, *Sakartvelos Sagareo Politikuri Urtiertobani XV Saukunis Meore Nahevarsa da XVI Saukunesi*, Tbilisi 1981.

———, "Şenişvnebi", *Turket-Sparsetis Omi da Kristiani Kartvelebi*, Tbilisi 1987.

———, *İtaliel Mogzaurta Tsnobebi XVI Saukunis Dasatskisis İran-Sakartvelos Urtiertobis Şesaheb: Evropis Kveknebis İstoriis Problemebi*, Tbilisi 1975.

İeskhia, Sh., *An Outline of Georgian History*, Tbilisi 1968.

İesudî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Mürücu'z-Zeheb ve Meadimu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Kahire 1964.

Metçunatuko İzzet, *Kafkas Tarihi*, İstanbul 1330.

Minadoi, John Thomas, *The History of the Warres between the Turkes and the Persians*, trc. Abraham Hartwell, ys. 1976.

Minorsky, V., "Tiflis", *İA*, XII/I, 264-279.

———, "Lazlar", *İA*, VII, 25-28.

———, "Uzun Hasan", *İA*, XIII, 91-96.

——— - C. Bosworth, "al-Kurdj", *EI²*, V, 486-497.

Miroğlu, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.

———, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.

———, "Fetret Devrinden II. Beyazid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, X, 167-252.

———, "Yavuz Selim Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, X, 281-312.

Mushelişvili, Davit, "Kartvelta Tvitsaheltzodebis İstoriisatvis", *Kartuli Terminologia*, s. 337-377.

Muvahhid Zeki, *Artvin Vilayeti Hakkında Malumat-ı Umumiye*, Şirketi Mürtebih Matbaası 1927.

Mühenna, Muhammed Nasır, *el-İslam fi Asya munzu'l-Gazvi'l-Mogolî*, İskenderiye 1990.

Müneccimbaşı, Derviş Ahmet Dede Efendi, *Sahaifu'l-Ahbar fi Vakayii'l-Âsar*, I-III, İstanbul 1285.

———, *Camiü'd-Düvel*, nşr. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1995.

- 12a, Mustafa, *Naima Tarihi: Ravzatu 'l-Hüseyn fi Hulasati Ahbari 'l- Hafikayn*, I-VI, İstanbul 1864.
- î Mehmed Efendi, *Kitab-ı Cihannüma (Neşri Tarihi)*, nşr. Faik Reşit Unat-M. A. Köymen, I-II, Ankara 1957.
- şeli, Cumber, "Termini İmereti", *Kartuli Terminologia*, s. 442-452.
- an, *Tevârih-i Cedid-i Mirat-i Cihan*, nşr. Atsız, İstanbul 1961.
- anlı *Ansiklopedisi*, ed. Mustafa Armağan, I-VII, İstanbul 1996.
- rogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara 1991.
- an, Abdülkadir, "Feridun Ahmed Bey", *DİA*, XII, 396-397.
- gün, M. Recai, *Lazlar*, İstanbul 1996.
- kan, Ahmet, *Gürcüstan*, İstanbul 1968.
- tuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, I-XIII, İstanbul 1978.
- , *Devletler ve Hanedanlar*, I-V, Ankara 1996.
- , "Osmanlı Sarayında Cariyeler", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl: 11, c. II, sy. 11 (1 Kasım 1975), s. 8-14.
- ztürk, Fatma, "Çeçenistan Krizinin Anatomisi", *Avrasya Dosyası*, III/4 (Kış 1996), s. 45-66.
- akalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.
- eçevî, İbrahim, *Peçevî Tarihi*, I-II, Matbaayı Amire 1283.
- itcher, Donald Edgar, *An-Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the Sixteenth Century*, Leiden 1972.
- tuturidze, G., Evliya Çelebi, *Mogzaurobis Tzigni*, c. II, Tbilisi 1971.
- , *Mustapa Selanikis Tsnobebi Sakartvelos Şesaheb*, Tbilisi 1960.
- , "Evliya Çelebis Tsnobebi Tbilisis Şesaheb", *Tbilisis 1500 Tzlisadmi Mizğvnili Krebuli*, Tbilisi 1958, s. 39-47.
- Rahimizâde İbrahim Harimî Çavuş, *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence*, TSMK Revanköşkü nr. 1296.
- , *Zafernâme-i Sultan Murad Han*, İstanbul Ü. Ktp. TY. 2372.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, I-III, Ankara 1987.
- Safvet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", *Tarih-i Osman-i Encümen-i Mecmuası*, 1 Haziran 1328, cüz. 14, s. 858-859.

anwory, R. M., "Safevi İrani", trc. Mehmed Maksudoğlu, *İslâm Tarihi Kùltür ve Medeniyeti*, İstanbul 1988, c. I, s. 399-428.

Baray, Mehmet, "Türkiye-Gürcistan Dostluğu", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 211-215.

———, "Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 219.

———, "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", *Kafkas Araştırmaları I*, İstanbul ts., s. 7-11.

———, "Gürcistan ve Gürcüler", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 1-27.

———, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993.

———, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara 1990.

———, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı ile Türkistan Hanlıkları*, Ankara 1994.

Schmidt, Jan, *Mustafa Ali's Kühü'l Ahbar and its Preface according to the Leiden Manuscript*, İstanbul 1987.

———, *Pure Water for Thirty Muslims A Study of Mustafa Âli of Gallipoli's Kühü'l-Ahbar*, Leiden 1991.

Schweigger, Salomon, *Ein neue Reysbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Akademische Druck u. Verlanganstalt, Graz 1964.

Selanikî, Mustafa, *Tarih-i Selanikî*, nşr. Mehmet İpşirli, I-II, Ankara 1999, 2. bs.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, trc. Mehmet Harmancı, I-II, İstanbul 1982.

Solakzâde Mehmed Hemdemi, *Tarih*, İstanbul 1297.

Spuler, Bertold, "İlhanlılar", *İA*, V/II, 967-971.

Strabos, Andreas N., *Byzantium in the Seventh Century (A. D. 602-711)*, trc. M. O. Grant-H. T. Hionides, c. V, Amsterdam 1980.

Subhî, Talikizade Mehmed, *Tarihçe*, TSMK Revanköşkü. nr. 1300.

Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, London 1989.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Ankara 1976.

———, "Akkoyunlular", *DİA*, II, 270-274.

———, "Tatar", *İA*, XII/1, 59.

Svanidze, Miheyil, *Osmaletis Imperia*, Tbilisi 1999.

- , *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII ss.*, Tbilisi 1971.
- , *Sakartvelo-Osmaletis İstoriis Narkvevebi (XIV-XVIII ss.)*, Tbilisi 1990.
- , "Türk-Gürcü İlişkileri Üzerine İncelemeler", trc. Davut Dursun, *Tarih ve Toplum*, sy. 61 (Ocak 1989), s. 57-61.
- , "Point des Etudes sur l'Histoire de la Turquie et de la Georgie", *Turcica*, IX/2-X, Paris-Strasbourg 1978, s. 236-246.
- , "Konstantinopolis Dapkroba Kartuli Tskaroebis Mihedvit", *Tsiskari*, sy. 4 (1985), s.135-138.
- , "Samshe-Saatabagos Administratsiuli Dakopa da Sotsialur-Ekonomiuri Mdgomareoba' Gürcistanis Vilayetis' Didi Davtris Mihedvit", *TSUŞ*, CXXI (Tbilisi 1967), 291-308.
- , "La Production Cerealiere du Paşalik d'Akhaltzikhe (Çıldır) au XVIe Siecle", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri*, Peç: 7-11 Eylül 1986, Ankara 1994, s. 501-509.
- , "Ahaltsihis Livas 'Kanun-nameebi'", *Mahlobeli Ağmosavletis Sotsialur-Ekonomiuri İstoriis Narkvevebi*, Tbilisi 1968, s. 149-175.
- , "Meputkreoba Samshe-Saatabagoşi 'Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Mihedvit", *Ahloağmosavluri Krebuli*, Tbilisi 1983.
- , "Murahasies Mnişvnelobis Dazustebisatvis 'Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Mihedvit", *Bizantinologiuri Etiudebi*, Tbilisi 1978, s. 161-165.
- , "Tavmokvetili Osmalo, Kartlis Mepe Davit X'is Sagareo Politikis İstoriidan", *Mnatobi*, sy.11 (1981), s.165-168.
- Şahin, İlhan-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *DİA*, III, 4.
- Şaraşenidze, Z., "Peridanlı Gürcüler", trc. Hayri Hayrioğlu, *Kafkasya Kültürel Dergi*, VIII/31 (Haziran-Ağustos), s.22-24.
- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, I-IV, İstanbul 1308-1314.
- Şengeliya, Nodar, "16. Yüzyılda Samtshe (Metshi'lerin Yurdu) Atabeyliği", trc. Hacer Özkan (İremadze), *Çveneburi*, sy. 32 (Nisan-Haziran 1999), s. 11-14.
- , "Mufassal-i Defter-i Liva-i Acara-i Uliya ve Sufla (Aşağı ve Yukarı Acara Liva'sı Ayrıntılı Defteri)", *Çveneburi*, sy. 33 (Temmuz-Eylül 1999), s. 17-21.
- , "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Gürcüstan", *Çveneburi*, sy. 29 (Temmuz-Eylül 1998), s. 12-17.

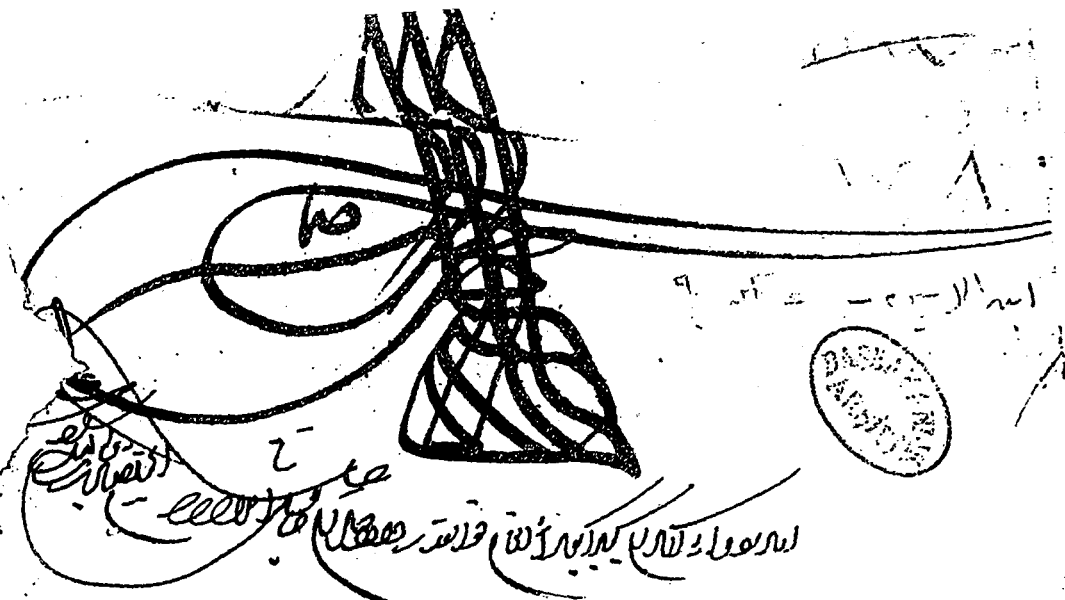
- , "Gürcüstan Hakkındaki Osmanlı Fermanları", *Çveneburi*, sy. 31 (Ocak-Mart 1999), s. 20-22.
- , (nşr), *Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi Anakliisa da Ruhis Tsiheebis Şesaheb (XVII-XVIII ss.)*, Tbilisi 1982.
- , (nşr), *Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi Sakartvelosa da Amierkavkasiis Şesaheb (XVII-XVIII ss.)*, nşr. Nodar Şengeliya, Tbilisi 1989.
- , (nşr), *XVI-XVIII Saukuneebis Osmaluri Dokumenturi Tskaroebi I*, Tbilisi 1987.
- , "Gürcistanis 1573/4 Tzlis Kanunname", *Ağmosavluri Krebuli*, Tbilisi 1962, c. I, s. 183-206.
- , "Osmaluri Gadasahadebi da Valdebulebani 'Gürcistanis Vilayetis Didi Davtris' Mihedvit", *TSUŞ*, XCI, 277-304.
- , "Bulgaristan Arşivinde Bulunan Kafkasya Hakkındaki Osmanlı Belgeleri (XVI-XIX. Yüzyıl)", *IX. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1988.
- , *Munecimbaşis Tsnobebi Sakartvelosa da Kavkasiis Şesaheb*, I-II, Tbilisi 1968.
- Şer'iyye Sicilleri, heyet, I-II, İstanbul 1989.
- Şubitidze, Vaja, *Sakartvelos Didi Mepeebi*, Tbilisi 1991.
- Şükri-i Bitlisî, *Selim-Nâme*, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri 1997.
- Şükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lügat: Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, I-III, İstanbul 1984.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Umemi ve'l-Mülük*, I-XIII, Beyrut 1987.
- Tacîzade Sa'dî Çelebi, *Münşeât*, nşr. Necati Lügal-Adnan Erzi, İstanbul 1956.
- Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1971.
- , *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966.
- , *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- Tardy, Lajos, *Beyond the Ottoman Empire 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, trc. Janos Boris, Szeged 1978.
- Tçelidze, Vahtang, *Kartlis Tshovrebis Kronikebi*, Tbilisi 1993.

- edeeva, Olğa, "Sakartvelosa da Kartvelebis Ağmnişvneli Terminebi Osurşi", *Kartuli Terminologia*, s. 330-331.
- ekindağ, M. C. Şehabeddin, "Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, sy. 22 (Mart 1967), s. 49-78.
- hielmann, Freiherr Max von, *Streifzüge im Kaukasus, in Persien und in der Asiatischen Türkei*, Leipzig 1875.
- ivadze, G., "Samshe-Saatabago 'Gürcistanis Didi Davtris Mihedvit'", *Mnatobi*, sy. 6 (Tbilisi 1946), s. 117-144.
- , "Samshe-Saatabagos Politikuri Vitareba XVI s-şi", *Mnatobi*, sy. 10 (1947), s. 122-144.
- opçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), haz. Ziya Yılmaz, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- sagareişvili, Elene, "Kartvelisa da Sakartvelos Ağmnişvneli Terminebi Somhur Tserilobit Tzkaroebşi", *Kartuli Terminologia*, s. 153-209.
- shovreba Sakartveloysa (Parizis Kronika), nşr. Giuli Alasania, Tbilisi 1980.
- unalı, Tahsin, "Yavuz Sultan Selim", *Hayat Tarih Mecmuası*, I/1 (1 Şubat 1973), s. 36.
- uncel, Metin, "Aras", *DİA*, III, 332-335.
- uran, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.
- uran, Şerafettin, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Belleten*, c. XXII, sy. 88 (Ekim 1958), s. 551-593.
- , "Sinan Paşa" *İA*, X, 670-675.
- urket-Sparsetis Omi da Kristiani Kartvelebi, nşr. Elgar Mamistvalaşvili, Tbilisi 1987.
- İğur, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1992.
- İludağ, Mehmet Bülent, *Rusya ve Sovyetler Birliğinde Gürcüler ve Gürcistan*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- İludağ, Süleyman, "Kafkasya'dan Türkistan'a Seyahat II: Azerbaycan", *Dergâh*, c. III, sy. 34 (Aralık 1992), s. 15-18.
- İrfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant D. Andreasyan, thk. Edouard Dulaurer-M. Halil Yınanç, Ankara 1987.

- Jzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Ankara 1983.
- Īnal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.
- Vahuşti Batonişvili, *Ağzera Sameposa Sakartvelosa*, nşr. S. Kauhçişvili, Tbilisi 1973.
- Vanilişi, Muhammed - Ali Tandilava, *Lazların Tarihi*, trc. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1992.
- Vardabet, Vardan, "Türk Fütuhadı Tarihi (889-1269)", trc. Hrant D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, sy. 1-2 (İstanbul 1937), s. 154-244.
- Vaşakidze, Valeri, "Terminebi İberia da İberebi Antikur Tskaroebşi", *Kartuli Terminologia*, s. 56-71.
- Wagner, Friedrich, *Schamyl and Circassia*, London 1854.
- Wagner, Moritz, *Kafkas-Rus Savaşında Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler (1843)*, trc. Sedat Özden, İstanbul 1999.
- Ya'kübi, Ahmed b. Ebi Yakub b. Vazıh, *Tarihu'l-Yakubi*, I-II, Beyrut 1992.
- Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-VII, Beyrut 1990.
- Yücel, Yaşar, *Çobanoğulları-Candarodđulları I*, Ankara 1988.
- ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, I-XXV, Beyrut 1990.
- Zeyrek, Yunus, "Gürcistan, Acaristan ve Türkiye", *Türk Yurdu*, sy. 142 (Haziran 1999), s. 32-47.
- Zuskivasisa, Teop, *İmereti's Mepe Solomon Meore*, Kutaisi 1990.

EKLER

یاقین بیکر محمد و رفیقان و متبعین و یاران و اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد

ساقین بیکر محمد و رفیقان و متبعین و یاران و اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد

یاران و اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد

و اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد

یاران و اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد و اولاد اولاد

محمد رفیق

Handwritten text in a circular stamp at the top left corner.

98

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, including several lines of prose and a large circular seal at the bottom.

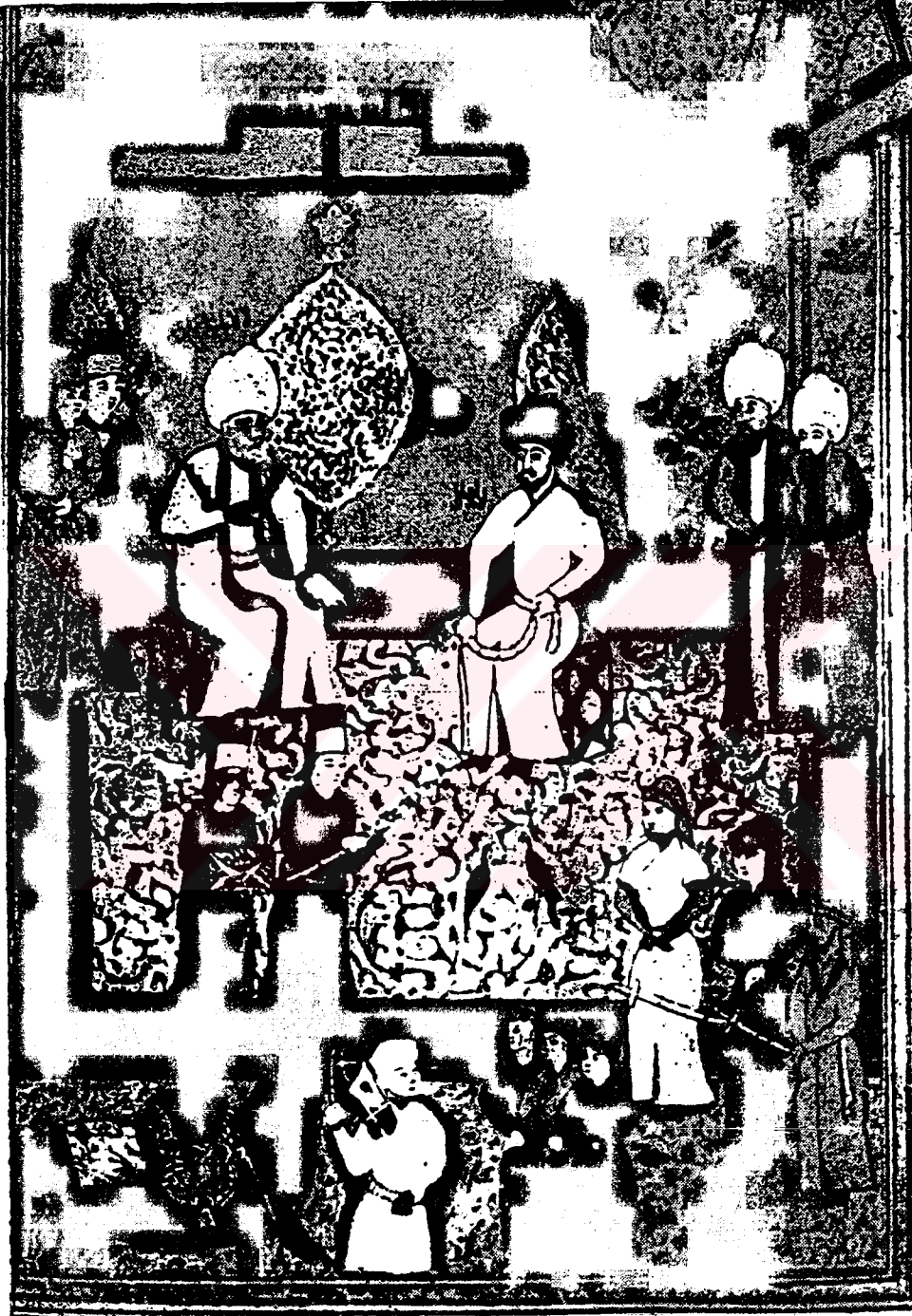

Samshe Atabeyi IV. Kvarkvare (1573-1578)

Schweigger, Salomon, *Ein neue Reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz 1964.

Bir Osmanlı-Gürcü Savaşı: (Y. Yücel, *Muhteşem Türk Kamuni ile 46 Yıl*, Ankara 1987).

Kaheti Kralı II. Aleksandr'ın Lala Mustafa Paşa ile Görüşmesi:
(M. Svanidze, *Sakartvelo-Osmaletis Urtiertobis İstoriidan XVI-XVII ss.*, Tbilisi 1971)

Kartli Kralı I. Simon'un Osmanlılarla bir savaşı:
W. E.D. Allen, *Russian Embassies to the Georgian Kings (1589-1605)*.
trc. Anthony Mango, II, Cambridge 1970